

2019
64, 2, 1

EUSKERA

2019
64, 2, 1

IKERKETA ZENBAKIA

- Coyos Etxebarne, Jean-Baptiste: “Euskara batua eta euskalkiak Ipar Euskal Herrian: Pertzepziozko dialektologian oinarritua den inkestaren bigarren zatia”
- Iñigo Ariztegi, Andres eta Rekalde Irigoien, Paskual: “Zenbait toponimoren lekukotasunak Bortzirietako, Malerrekako eta Baztango agiri zaharren argitan”
- Larrañaga Arrieta, Josu: “*Galdo(n)a* izenari buruzko txostena”
- Larrañaga Arrieta, Josu: “*Urazemendi* eta *Urazandi* izenei buruzko txostena”
- Lobera Revilla, Gotzon: “Ekarpen bat exonomastikari, Homeroren *Iliada* oinarri hartuta”
- Navascués Basterra, Mikel eta Iurrebaso Biteri, Iñaki: “Diglosia eta endodiglosia arnasguneetan. Ondarroako nerabeen hizkuntza-gaitasuna eta erabilera-ohiturak: euskara eta gaztelania; batua eta tokiko euskara”
- Oyarzabal Ostolaza, Irantzu: “*Ternuako penak* eta gazte-literatura”
- Salaberri Izko, Iker: “Euskarazko bihurkarien historiaz: hizkuntza ukipena eta errepikapen gramatikalizazioa”
- Salaberri Muñoa, Patxi: “Mikelestorenaren *Zerura nahi duenak* liburuaren edizioak mintzo”
- Santazilia, Ekaitz eta Taberna Irazoki, Mikel: “*Uscaldunac garen ezquero*. Berako euskal testu administratibo berri bat (1822)”

Oharrak

- Zugazaga Martikorena, Lontzo: “Mikel Zarate eta euskera baturako bideak” [1980]

EUSKERA

Euskera 2019, 64, 2, 1
247-902

2019
64, 2, 1

EUSKERA

2019
64, 2, 1

Euskaltzaindiaren lan eta agiriak

Trabajos y actas de la Real Academia de la Lengua Vasca

Travaux et actes de l'Académie de la Langue Basque

Work and Proceedings of the Royal Academy of the Basque Language

IKERKETA ZENBAKIA

EUSKERA

Euskera 2019, 64, 2, 1, 247-902, Bilbo. ISSN 0210-1564

E U S K E R A

2019
64, 2, 1
BILBO
ISSN 0210-1564

EUSKALTZAINDIA

EUSKERA AGERKARIA

Plaza Barria, 15. 48005 Bilbo

Telefonoa: 94 415 81 55 • Faxa: 94 415 81 44

posta elek.: info@euskaltzaindia.eus • webgunea: www.euskaltzaindia.eus

Aldizkari hau beste agerariekin trukutzen da

Esta revista admite el intercambio con otras publicaciones

Cette revue s'échange avec d'autres publications

This journal can be exchanged for others by agreement

Testuen hizkuntza-orraketa: Euskaltzaindiaren Hizkuntza Kalitatearen Behatokia zerbitzua (HIZBEA)

© EUSKALTZAINDIA / R.A.L.V. / A.L.B.

Eskubide guztiak jabetunak dira. Ez da zilegi liburuki hau osorik edo zatika kopiatzea, ez sistema informatikoekin beronen edukia biltzea, ez inongo sistema elektroniko edo mekanikoz, fotokimikoz, elektrooptikoz, fotokopiaz, erregistratuz edo beste bitartekoz berau transmititzea, aipamenetarako izan ezik, argitaratzailearen edo *copyright*aren jabearen alde aurreko eta idatzizko baimenik gabe.

ISSN 0210-1564

Lege Gordailua: BI-1244-58

Diseinua: www.ikeder.es

Aurreinprimaketa: Composiciones Rali, S.A.

Costa, 12-14, 7º izda. – 48010 Bilbo

Inprimategia: G.Z. Printek, S.A.L.

2020ko urrian inprimatua

EUSKERA AGERKARIA

Euskera Euskaltzaindiaren agerkari ofiziala da eta 1920. urtetik argitaratzen da. Urteko lehen zenbakiak (buletinak) Euskaltzaindiaren lana eta bizitza akademikoa biltzen ditu, eta bigarrenak Akademiaren lan esparruetako ikerketa-artikulu originalak, liburu-aipamenak eta antzekoak jasotzen ditu. Zenbakiak urtea bukatu eta hurrengo sei hilabeteetan argitaratzen dira. Ikerketa artikuluak argitaratzeko, Idazketa kontseiluak, anonimotasuna bermatuz, kanpo ebaluatzaileen iritzia jasoko du.

***Euskera* agerkaria honako aurkibide, zerrenda eta datu-baseetan dago:**

- Azkue Bibliotekaren katalogoan
- Euskaltzaindiko webgunean
- Latindex Katalogoan
- Inguma datu-basean
- ISOC datu-basean
- Linguistic Bibliography datu-basean
- Dialnet datu-basean
- Emerging Sources Citation Index-en (ESCI)

Kalitate adierazleak:

CIRC (2019): C maila

MIAR (2018): 8.0 (ICDS)

La revista *Euskera* es el órgano oficial de la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia y se publica desde 1920. El primer número del año (el boletín) recoge los trabajos y actos académicos de Euskaltzaindia mientras que el segundo se dedica a publicar artículos de investigación originales, reseñas de libros y similares. Los números se publican dentro del semestre posterior a finalizar el año. Para publicar artículos de investigación, el Consejo de redacción, garantizando el anonimato, recurre a expertos externos.

La revista *Euskera* está disponible en los siguientes catálogos y bases de datos:

- Catálogo de la Biblioteca Azkue
- Página web de Euskaltzaindia
- Catálogo Latindex
- Base de datos Inguma
- Base de datos ISOC
- Base de datos Linguistic Bibliography
- Base de datos Dialnet
- Emerging Sources Citation Index (ESCI)

Indicadores de calidad:

CIRC (2019): Categoría C

MIAR (2018): 8.0 (ICDS)

La revue *Euskera* est l'organe officiel de l'Académie de la Langue Basque / Euskaltzaindia ; sa publication a démarré en 1920. Le premier numéro de l'année (le bulletin) présente les travaux et la vie de l'Académie de la Langue Basque / Euskaltzaindia ; le second quant à lui publie des articles concernant des travaux de recherche, des comptes rendus de livres, ou autres sujets similaires. Les numéros sont publiés au cours du semestre qui suit la fin de l'année. En ce qui concerne la publication d'articles de recherche, le Comité de rédaction s'entoure d'experts extérieurs à qui il garantit l'anonymat.

La revue *Euskera* est présente sur les catalogues et bases de données suivants :

- Catalogue de la Bibliothèque Azkue
- Page web d'Euskaltzaindia
- Catalogue Latindex
- Base de données Inguma
- Base de données ISOC
- Base de données Linguistic Bibliography
- Base de données Dialnet
- Emerging Sources Citation Index (ESCI)

Indicateurs de qualité :

CIRC (2019) : Catégorie C

MIAR (2018) : 8.0 (ICDS)

Euskera is the official journal of *Euskaltzaindia* and has been published since 1920. The first number or bulletin published each year reflects the Academy's work and academic activities, while the second one contains original research articles, book reviews and the like. Issues are published in the six month period following the end of the year in question. For the publication of research articles the editorial board seeks the opinions of external evaluators, while preserving their anonymity.

The *Euskera* journal appears in the following indexes, lists and databases:

- Catalogue of the Azkue Library
- Website of Euskaltzaindia
- Latindex catalogue
- Inguma database
- ISOC database
- Linguistic Bibliography database
- Dialnet database
- Emerging Sources Citation Index (ESCI)

Quality indicators:

CIRC (2019): group C

MIAR (2018): 8.0 (ICDS)

EUSKALTZAINDIA

EUSKERA AGERKARIA

IDAZKETA KONTSEILUA

Zuzendaria: ANDRES URRUTIA. Euskaltzaindia. Bilbo

Idazkari akademikoa: ANA TOLEDO. Euskaltzaindia. Donostia

Teknikaria: JON ARTZA. Euskaltzaindia. Bilbo

ADOLFO AREJITA
Deustuko Unibertsitatea. Bilbo

JEAN-BAPTISTE COYOS
Iker (C.N.R.S., Bordele 3, UPPA). Baiona

JOSEBA ANDONI LAKARRA
Euskal Herriko Unibertsitatea. Gasteiz

ANDONI SAGARNA
Euskaltzaindia. Donostia

PATXI SALABERRI
Nafarroako Unibertsitate Publikoa. Iruñea

MIKEL ZALBIDE
Euskaltzaindia. Donostia

AHOLKU BATZORDEA

MIXEL AURNAGUE
*CNRS, J. Jaurès Unibertsitatea.
Tolosa, Okzitania.*

MIREN AZKARATE
Euskaltzaindia. Donostia

JOXE AZURMENDI
Euskal Herriko Unibertsitatea. Donostia

MARTINE BERTHELOT
Perpignango Unibertsitatea. Perpignan

XARLES BIDEGAIN
*Paueko eta Aturri herrialdeetako Unibertsitatea.
Baiona*

JOSU K. BIJUESCA
Deustuko Unibertsitatea. Bilbo

GIDOR BILBAO
Euskal Herriko Unibertsitatea. Gasteiz

IÑAKI CAMINO
Euskal Herriko Unibertsitatea. Gasteiz

ANA ETXAIDE
Nafarroako Unibertsitatea. Iruñea

JOSE RAMON ETXEBARRIA
Euskal Herriko Unibertsitatea. Bilbo

MAITE ETXENIKE
Universitat de València. Valentzia

PATXI GOENAGA
Euskaltzaindia. Gasteiz

RICARDO GOMEZ
Euskal Herriko Unibertsitatea. Gasteiz

MANUEL GONZALEZ
Real Academia Galega. Coruña

MARTIN HAASE
Bambergo Unibertsitatea. Bamberg

JOSE IGNAZIO HUALDE
Illinoiseko Unibertsitatea. Illinois

ITZIAR IDIAZABAL
Euskal Herriko Unibertsitatea. Gasteiz

XABIER ITZAINA
*CNRS, Centre Emile Durkheim,
Sciences Po Bordeaux. Bordele*

JOSEBA INTXAUSTI
Euskaltzaindia. Donostia

IÑAKI IRAZABALBEITIA
Elhuyar Fundazioa. Usurbil

JACINTO ITURBE
Euskal Herriko Unibertsitatea. Leioa

JABIER KALTZAKORTA
Deustuko Unibertsitatea. Bilbo

JON LANDABURU
CNRS, Paris. Kolonbiako Kultura Ministerioa

ALBERTO LOIZATE
Basurtuko Ospitalea. Bilbo

JUAN MADARIAGA
Nafarroako Unibertsitate Publikoa. Iruñea

JOAN MARTÍ
Institut d'Estudis Catalans, Secció Filològica. Bartzelona

ENEKO OREGI
Eusko Jaurlaritza. Gasteiz

JON ORTIZ DE URBINA
Deustuko Unibertsitatea. Bilbo

ROSA MIREN PAGOLA
Deustuko Unibertsitatea. Bilbo

JOSE ANTONIO PASCUAL
Real Academia Española. Madril

TXOMIN PEILLEN
Euskaltzaindia. Baiona

IBON SARASOLA
Euskaltzaindia. Donostia

JOAN MARI TORREALDAI
Euskaltzaindia. Donostia

MIRIAM URKIA
UZEI. Donostia

JUAN JOSE ZUBIRI
Nafarroako Unibertsitate Publikoa. Iruñea

Aholkulariak: JOSEBA ZABALETA eta ERRAMUN OSA (*Euskaltzaindia. Bilbo*).

E U S K E R A

AURKIBIDEA

- [255-290] “Euskara batua eta euskalkiak Ipar Euskal Herrian: Pertzepziozko dialektologian oinarritua den inkestaren bigarren zatia”
COYOS ETXEBARNE, Jean-Baptiste
- [291-341] “Zenbait toponimoren lekukotasunak Bortzirietako, Malerre-
kako eta Baztango agiri zaharren argitan”
ÍNIGO ARIZTEGI, Andres eta REKALDE IRIGOIEN, Paskual
- [343-375] “*Galdo(n)a* izenari buruzko txostena”
LARRAÑAGA ARRIETA, Josu
- [377-408] “*Urazemendi* eta *Urazandi* izenei buruzko txostena”
LARRAÑAGA ARRIETA, Josu
- [409-583] “Ekarpen bat exonomastikari, Homeroren *Iliada* oinarri hartuta”
LOBERA REVILLA, Gotzon
- [585-621] “Diglosia eta endodiglosia arnaguneetan. Ondarroako nera-
been hizkuntza-gaitasuna eta erabilera-ohiturak: euskara eta
gaztelania; batua eta tokiko euskara”
NAVASCUÉS BASTERRA, Mikel eta IURREBASO BITERI, Iñaki
- [623-649] “*Ternuako penak* eta gazte-literatura”
OYARZABAL OSTOLAZA, Irantzu

- [651-682] “Euskarazko bihurkarien historiaz: hizkuntza ukipena eta erre-pikapen gramatikalizazioa”
SALABERRI IZKO, Iker
- [683-810] “Mikelestorenaren *Zerura nahi duenak* liburuaren edizioak mintzo”
SALABERRI MUÑOIA, Patxi
- [811-869] “*Uscaldunac garen ezquero*. Berako euskal testu administratibo berri bat (1822)”
SANTAZILIA, Ekaitz eta TABERNA IRAZOKI, Mikel

OHARRAK

- [873-901] “Mikel Zarate eta euskera baturako bideak” [1980]
ZUGAZAGA MARTIKORENA, Lontzo

Euskara batua eta euskalkiak Ipar Euskal Herrian: Pertzepziozko dialektologian oinarritua den inkestaren bigarren zatia

Euskera unificado y los dialectos del País Vasco Norte: segunda parte de un estudio basado en la dialectología perceptiva

Le basque unifié et les dialectes en Pays Basque Nord : deuxième partie de l'enquête basée sur la dialectologie perceptuelle

Standard Basque and dialects in the Northern Basque Country: the second part of the survey based on perceptual dialectology

COYOS ETXEBARNE, Jean-Baptiste

Euskara eskuz esku (EEE) egitasmoa

Euskaltzaindia

Noiz jaso: 2020-01-16

Noiz onartua: 2020-03-09

Artikulu honetan, Euskaltzaindiaren *Euskara eskuz esku* egitasmoan eraman den inkesta soziolinguistiko bateko galdera irekien erantzunak aurkezten eta aztertzen ditugu. Galdera itxiei erantzunen emaitzak eta analisia jadanik argitaratuak dira (*Euskera*, 2018, 63, 2-1, 185-208). Hona bigarren erantzun multzo horren emaitza nagusi batzuk: inkestatuen arabera, Ipar Euskal Herrian euskara batua ez da ongi ezagutua, euskalkiekin nahasten da eta euskaraz eskolatuak ez diren euskaldunentzat zalantzazkoa da. Baina lehen arazoa lurralde horretan osoki nagusitzen den frantsesa da. Euskararen berean ere eragina du. Geroan, guti transmitituak izanez, euskalkiak ahulduko direla eta euskara batua indartuko dela da inkestatuengan aurreikuspen hedatuena.

Era batez edo bestez euskararen preskribatzaileak diren berrogei lekukoren erantzunei esker, euskara batuaren, euskalkien eta frantsesaren egoera eta haien arteko harremanak Ipar Euskal Herrian hobeki ulertzen ditugu, hizkuntza-ekosistema hori konplexua eta alda-korra dela kontuan hartuz.

Gako-hitzak: euskara batua, euskalkiak, Ipar Euskal Herria, pertzepziozko dialektologia, inkesta, galdera irekiak.

En este artículo presentamos y analizamos las respuestas dadas a las preguntas abiertas que se insertaban en la encuesta sociológica que se desarrolló como parte del proyecto de la Real Academia de la Lengua Vasca “Euskara eskuz esku” (‘Euskera de mano en mano’). Los resultados y análisis desarrollados en base a las preguntas cerradas del cuestionario han sido ya publicados (*Euskera*, 2018, 63, 2-1, 185-208). Pero lo que ahora nos atañe, estas serían las principales conclusiones de este segundo estudio: Analizando las respuestas vemos que el euskera unificado no es muy conocido en el País Vasco Norte, esta mezclado con los dialectos, y los no vascoparlantes dudan de su validez. El principal problema es el absoluto dominio del francés en este territorio. La predicción mas compartida entre los que han respondido al cuestionario es que los dialectos se van debilitando, baja su transmisión y como resultado de ello el euskera unificado se fortalece.

Las personas que han respondido a las preguntas poseen cierto prestigio en el ámbito del euskera y es por ello que sus opiniones son muy válidas para conocer la situación del euskera, de los dialectos vascos, del francés y de las interconexiones entre dicha lenguas en el País Vasco Norte. Aún así hay que tener en cuenta que el ecosistema lingüístico es complejo y cambiante en cada territorio.

Palabras clave: Euskera unificado, dialectos, País Vasco Norte, dialectología perceptiva, encuesta, preguntas abiertas.

Dans cet article sont présentées et analysées les réponses aux questions ouvertes d’une enquête sociolinguistique menée dans le cadre du projet “Euskara eskuz esku” (Le basque de main en main) de l’Académie de la langue basque. Les résultats et l’analyse des réponses aux

questions fermées ont déjà été publiées (*Euskera*, 2018, 63, 2-1, 185-208). Voici quelques-uns des principaux résultats de ce deuxième groupe de réponses : selon les enquêtés, le basque unifié n'est pas bien connu en Pays Basque Nord, il est mélangé aux dialectes et il pose des difficultés aux bascophones qui n'ont pas été scolarisés en basque. Mais le principal problème, c'est le français, langue ultra-dominante sur ce territoire. Il influe sur la langue basque elle-même. La prévision la plus répandue parmi les enquêtés est qu'à l'avenir, parce qu'ils sont peu transmis, les dialectes vont s'affaiblir et le basque unifié se renforcer.

Grâce aux réponses de ces quarante témoins tous prescripteurs de la langue basque d'une manière ou d'une autre, nous comprenons mieux la situation et les relations entre le basque unifié, les dialectes et le français en Pays Basque Nord, prenant en compte le fait qu'il s'agit d'un écosystème linguistique complexe et changeant.

Mots-clés : basque unifié, dialectes, Pays Basque Nord, dialectologie perceptuelle, enquête, questions ouvertes.

In this article, we present and analyse answers to the open-ended questions from a socio-linguistic survey carried out as part of Royal Academy of the Basque Language's "Euskara eskuz esku" ("Basque from Hand to Hand") project. The results and analysis of the answers to open-ended questions have already been published (*Euskera*, 2018, 63, 2-1, 185-208). These are some of the main results of this second set of answers: according to the respondents, standard Basque in the Northern Basque Country is not well known; it is mixed with dialects; non-Basque speakers doubt its validity. But the first problem is the general dominance of the French language in that territory. This affects the Basque language itself. The most widespread prediction among the respondents is that as dialects are not passed on in general they will be weakened, and standard Basque will be strengthened as a result of that.

Answers from forty respondents (who, in one way or another, have authority to speak about Basque) give us a better understanding of the situation of Basque, Basque dialects, French and the connections between them in the Northern Basque Country. It has been taken into account that the linguistic ecosystem is complex and ever-changing in the territory.

Keywords: Unified Basque, dialects, Northern Basque Country, perceptual dialectology, survey, open-ended questions.

1. Inkesta: helburu orokorrak, datuen biltze moduak eta lehen emaitzak

Artikulu honetan, *Euskara eskuz esku* (EEE) egitasmoaren baitan eraman izan den inkestaren bigarren emaitza multzoa aurkezten da¹. Berrogei leku-kok hamahiru galderako inkestari erantzun diote 2018ko lehen sei hilabete-koan, edo fitxa batean idatziz edo grabatu den elkarrizketa batean.

1.1. Inkestaren helburu orokorrak eta pertzepziozko dialektologia

Inkesta horren helburuak, besteak beste, Ipar Euskal Herrian euskara batua eta euskalkiak nola harremanetan diren aztertzea zen, euskara batua nola onartua zen ikertzea, euskalkien estatutua zein zen, haiei atxikimendua ebaluatzea, batuak eta euskalkiek zer geroa zuten inkestatuen ustez... Beste molde batez erranik, euskararen hizkuntza-ekosistema nola agertzen zaien inkestatuei lurralde horretan, hirugarren partaide bat gutxienez badela jakinez, hizkuntza nagusia den frantsesa. Zazpi galdera itxien erantzunei buruzko lehen emaitza multzoa argitaratu da (laburpena 1.3. lerroaldean ikus)².

Gai horiek aztertzeko eta inkesta sortzeko, pertzepziozko dialektologiaren printzipioetan bermatu da. Pertzepziozko dialektologiak hizkuntzalari ez direnek bariazio dialektala (beren hizkera, lurralde auzoena edo urrunagokoe-

¹ *Euskara eskuz esku* proiektuak Ipar Euskal Herriko hiltunei hizkuntza-aniztasuna kontuan hartzen duen euskara batuaren hedatzeko tresna linguistiko berria ematea du helburu. Egunero gaurkotua izanen den euskarri numerizatu erabilgarria sortuz, xedea euskaldunen galderei erantzutea da webgunearen testuen bidez edota, posta elektronikoz, erantzun zuzen baten bidez. Euskaltzaindiak ematen dituen gomendioak eta arauak proposatuko ditu, hizkuntza-alorren arabera sailkatuak, Ipar Euskal Herriko hizkuntza-aniztasunari dagozkionak azpimarratuz. *Euskara eskuz esku* egitasmoa 2018-2020 epean Europako Lurralde Garapen Funtsak % 65ez lagundua da (FEDER), Interreg V-A programaren barnean (Espainia-Frantzia-Andorra, POCTEFA 2014-2020). POC-TEFAren helburua mugaz gaindiko Espainia-Frantzia-Andorra lurraldearen ekonomia- eta gizarte-integrazioa indartzea da.

² Bi argitalpen izan ziren: Coyos, 2018, euskaraz, eta Coyos, 2019, ingelesez. Bigarren artikulua euskara eta Euskal Herriko egoera soziolinguistikoa ezagutzen ez dituztenentzat egina da.

na) eta haren estatutua (zuzentasuna, goxotasuna, prestigioa...) nola ulertzen, hobeki erran, sentitzen dituzten aztertzen ditu. Hizkuntza-gertaerak ikertu baino, pertzepziozko dialektologiak hiltunen hizkuntza-kontzientzia ikertzen du. Hiltun baten hizkuntza-sinesmenak, sentimenduek eta jarrerek bere hizkuntza-ariketa eragiten dutela suposatzen du (Cramer, 2016). Hizkuntza-sinesmen, sentimendu eta jarrera horiek interes zientifiko handikoak dira hizkuntza bat, hizkuntza-komunitate bat edo harremanetan diren hizkuntzak zertan diren ebaluatzeko, ulertzeko (Paveau, 2008).

Inkesta sortu baino lehen, erabili behar genituen kontzeptuak argi izan behar ziren. Baina ez zen hola. “Euskalki” nozioa aski argi baldin bazitzaigun, XIX. mendetik aztertua baita, “euskara batua” erramoldea, aldiz, “euskalki” hitza bezalakoa ez zen. Eta ez bakarrik euskara mota hori aski berria baitzen. Ez, hizkuntza arautuak denak bezala, euskara batua hizkuntza-fenomeno konplexua da, anitza eta aldakorra. Batua ez da batere monolitikoa (Coyos, 2018). Datu zehatza baino, aurpegi anitzeko datu enpirikoa da. Hori ere inkestaren bidez ulertu nahi genuen, hobeki ulertu bederen, Ipar Euskal Herriko hizkuntza-testuinguruan.

1.2. Datuen biltze moduak

Inkesta bi moldez eginarazi zaie lekukoei. Alde batetik, dokumentu batean inkestatuak galdetegia bete du eta posta elektronikoz erantzunak itzuli ditu. Erantzunen luzera libre zen. Galderaren arabera, batzuek lerro batez erantzun dute, baina beste batzuek orrialde erdi bat baino gehiago bete dute. Bestetik, buruz buruko elkarrizketa egin da hamaika inkestatu-rekin, hamahiru galderak eginez. Elkarrizketak grabatuak izan dira eta transkribatuak. Gainera, lekuko grabatu horietarik batzuek idatzizko inkesta bete dute ere.

Inkestatuek zuten libertateak corpus zabal eta aberatsa eman du, aniztasun handikoa. Batzuetan ez diete galderei denei erantzun eta zenbaitek beste zerbait aipatu dute, baina beti euskara batuari eta euskalkiei buruz zerbait ekarriz, beren esperientzia pertsonala, iritziak, sentimenduak, usteak, jarrerak azalduz.

1.3. Hamahiru galderak eta galdera itxien emaitzak

Inkestan hamahiru galdera badira, batzuk itxiak (bai / ez) eta besteak irekiak. Artikulu honetan sei galdera irekien erantzunak azalduko eta aztertuko ditugu. Hori baino lehen, hona zazpi galdera itxien erantzunen emaitza nagusiak.

Inkestatuen % 95ek Ipar Euskal Herrian euskara batua beharrezkoa dela pentsatzen dute. Aldi berean, % 92,5ek Ipar Euskal Herriko hizkeren berezitasunak zaindu behar direla uste dute. Horretan kontraesanik ez da, bistan da. Beherago ikusiko dugun bezala, hiztun baten hizkuntza-erregistro ezberdinetan batua eta euskalkia horietarik bi izan daitezke. Bestalde inkestatuen % 80k euskara batuak Ipar Euskal Herriko euskalkiei kalterik ekartzen ez diela pentsatzen dute eta erdiak baino gehiagok euskara batu berezi bat badela orain Ipar Euskal Herrian. Azpimarra dezadan euskara batua izatea Ipar Euskal Herrian beharrezkoa ez dela nehork ez duela erran. Euskaltzaindiarentzat, euskara kudeatzen duten beste erakundeentzat eta, oro har, euskara biziberritzeko eragile denentzat horrez ohartzea biziki garrantzitsua da. Bistan da hizkuntza-hautaketetan azkenean, mintzatzeko edo idazteko mementoan, hiztuna dela erabakitzen duena sekula ahanztiz. Iduri luke lekukoentzat bi euskara mota horiek, estandarizatua eta tokikoa, beharrezkoak direla.

2. Inkestatuen profila

1.1. Ierroaldean erran dugu pertzepziozko dialektologiak lekuko gisa hizkuntzalari ez direnak hautatzen zituela. Hiztun arruntak erran nezake, nahiz, aldi berean, euskararen egoera Ipar Euskal Herrian gero eta gehiago aztertuz, euskaldun arruntik ez dela ohartzen naizelarik. Hemen «euskaldun zahar arrunt»en ikusmoldeak ez dira aztertu, euskara batua ezagutzen ez dutenak. Horietarik batzuek «euskara batua» erramoldea ere ez dute sekula entzun. Ikerketaren helburua ez zen euskara batuari buruz edo euskalkiei buruz Ipar Euskal Herrian entzuten diren aitziniritziak, estereotipoak edo klixeak biltzea. Batzuetan euskara ezagutzen ez dutenen bidez hedatuak dira. Hizkuntzei buruzko ideologian oinarrituak, eskolak, komunikabideek,

iritzi-liderrek jendarteko iritzian barreiatuak dira. Hori beste ikerketa baten aztergaia litzateke.

Ez, hemen hautatuak ziren lekukoek denek euskara lantzen dute: euskara eta euskaraz erakasten dute, euskaraz idazten dute eta beren lana argitaratzen, kazetariak dira, ahozko edo idatzizko itzulpen lanak egiten dituzte, euskara teknikariak dira tokiko kolektibitateetan, etab. Hots, Ipar Euskal Herriko bizi publikoan euskara “modelo” emaleak dira, bakoitzak bere modelo propioa eskainiz. Beren lanbidearengatik, euskararen transmititzailerik publikoak dira eta, gainera / ondorioz, zuzenki irakasleak bezala edo zeharka, preskribatzaileak dira³. Lanean hizkuntza-hautuak egin behar dituzte. Zein euskara mota erabil? Euskalkia, bat baldin badute, edo euskara batua? Zein euskara batua? Nor da publikoa, zein da erabilera testuingurua, zein da euskarazko mezua helburua...?

Hona, laburbilduz, inkestan parte hartu duten berrogei lekukoaren profil soziodemografikoa. Galderei erantzun baino lehen, fitxan datu pertsonal batzuk galdatauak zitzaizkien.

- **Sexua – Adina**

Sexuaren parametroan bi taldeak ez dira orekatuak: 14 emazte / 26 gizon. Adin-taldeak orekatuagoak dira: 35-49 urte: 4 emazte / 7 gizon, 50-64 urte: 7 emazte / 8 gizon, ≥ 65 urte: 3 emazte / 10 gizon. Aldiz 20-34 urteko taldean lekukorik ez da.

- **Sorterria**

Lapurdi: 11. Nafarroa Beherea: 15. Zuberoa: 6. Hegoaldea: 5. Frantzia: 3. Inkestatuen kasik % 40 Nafarroa Beherean sortuak dira.

- **Bizi herria**

Lapurdi: 24. Nafarroa Beherea: 6. Zuberoa: 7. Hegoaldea: 2. «Ez ezagutu»: 1. Sorterriari konparatzen baldin badiogu, Lapurdiko kostaldeko era-

³ Inkestan edo elkarrizketetan parte hartu dutenei denek eskerrak ematen dizkiet. Haien ekarpena gabe ikerlan hau ezinezkoa izanen zen.

kargarritasuna, Baiona-Angelu-Miarritze hirigunekoa bereziki, agertzen zaigu.

- **Nola ikasi duzu euskara?**

Datu pertsonaletan galdera horri ere erantzun behar zioten inkestatuek. Etxean: 35 (% 87,50), horien artean etxean bakarrik: 26, ikastolan ere: 2, autoikaskuntzaz ere: 7. Ikastolan: 1, AEKn: 1, AEKn eta autoikaskuntzaz: 1, autoikaskuntzaz: 1, erantzunik ez: 1. Familia transmisioa nagusitzen da. Datu garrantzitsu hori gogoan atxikitzeko izanen da inkestatik ateratuko diren datuak eta joerak ebaluatzeko mementoan.

- **Ofizio (ohi)a – Jarduera nagusia**

Irakasle (2. mailako, unibertsitateko, helduendako): 13 (% 32,50), idazle: 6, kazetari: 6, euskara teknikari: 6, itzultzaile: 4, beste (kultura eragile): 5. Irakasleen kategoria handiena da, inkestatuen herena.

3. Galdera irekiak: erantzunen aurkezpena eta analisisia

Galdetegia, 2. atalean erranik den bezala, euskalgintzan ari diren jendeei hedatua zaie, xede nagusia Ipar Euskal Herrian euskara batuari eta euskalkiei buruzko iritziak biltzea delarik. Hastapen intuizioa eta lan-hipotesia ziren lurralde horretan euskalkiak mantentzen baldin baziren, gutxi gora-behera, barnealdean bederen, Zuberoan bereziki, ber denboran batasun prozesu bat ari zela azkartzen Lapurdin eta Nafarroa Beherean. Hori batez ere belaualdi gazteenengan, lehen-lehenik irakaskuntzari esker, familia-transmisioa oro har aski ahula delarik. Gainera, adineko euskaldun zaharrak, tokiko euskara etxean ikasi zutenak euskara batua zer den jakin gabe, desagertzen ari dira. Hau da mugimendu orokorra Ipar Euskal Herrian ere, euskaldunek gero eta gehiago euskara batua zer den badakite eta gero eta gehiagok menperatzen dute ere. Euskara batu bat bederen, Euskaltzaindiarena *stricto sensu* ez bada ere.

Galdera irekien erantzunak azter ditzagun orain. Sei ziren: 4.a, 9.a, 10.a, 11.a, 12.a eta 13.a. Erantzunak aski anitzak izan dira, baina, halere, kon-

traesanezkoak izan gabe. Ikusmoldeak ezberdinak izan daitezke, euskaldun zahar batenak eta euskaldun berri batenak, baina bai ere euskaldun zaharren artean, ikuspuntuaren, aztertu den objektuaren eta aipagaiaren arabera.

Dena den, erantzun horiek azaltzen saia gaitzen joera nagusiak azpimarraz. Bistan da ondoko bilduma hau artikulu honen idazlearen subjektibotasunaren mende dago; sintesi hau beste norbaitek bestelakoa eginen luke.

3.1. 4. Zoin dira euskara batuari lotuak diren arazoak Iparraldean?

Laugarren galdera honen formulazioa ez da neutroa. Ipar Euskal Herrian euskara batuarekin arazorik badela pentsaraz lezake, eta *arazo* hitza konnotatua da. Zailtasuna, problemaren adiera edukitzen du. Baina, bistan da, inkestatuak arazorik ez zela erantzun zezakeen, batzuek egin duten bezala.

- **Galdera honen helburuak**

Oro har, helburua zen erantzunen bidez ulertzea nola euskara batua onartu den Ipar Euskal Herrian, zein neurritan, balizko zailtasunak zein diren. Inkestatuari ulertarazi behar zion inkestaren egilea (Euskaltzaindiaren lantalde bat) lurralde horretan euskara batuaren papera bakarrik baikorra ez dela entzuteko prestik zela. Arauzaleek, normazaleek eta kontrakoek, euskara batuaren zaleek, euskara batuaren aurkakoeak, euskalkien zaleek edo bi euskal erregistroen arteko bizikidetzaren orekatu eta baikorra ikusten zutenek beren ikusmoldea azal zezaketen. Hizkuntza-kontzientziaren, iritzi ezberdinen, balio-judizioen biltzea eta, ondorioz, joera nagusien agerraraztea biziki baliagarriak izan zitezkeen euskara batua Ipar Euskal Herrian nola sartu eta bizi den ulertzeko.

Banan-banan atera ditudan «arazoak» aurkeztuko ditut. Gorago «euskara batua» lokuzioa definitzeko zailtasunak azaldu ditut eta «arazo» hitza eztabaidatu dut. Azaldu izan zen arazo bakoitza erranaldi motz batez laburbilduko dut eta gero aipamen batzuen bidez azalduko dut, jakinez erranaldi horrek iruzkinen aniztasuna behar den bezala sintetizatzen ez duela. Beren iruzkinetan inkestatuak batzuetan «arazo» bat baino gehiago azaltzen dituzte, erranaldi berdinean zenbaitetan. Saiatu naiz bereizten eta sailkatzen. Berrogei inkestatuetarik galdera honi lauk ez diote erantzun.

- **Arazoa frantsesa da (eta gaztelania), ez euskara batua**

Has gaitezen erantzun mota honekin: euskara batuari loturik diren arazorik ez dela. Hona aipamen batzuk ikusmolde honetakoak. Batek idazten du: «Galdera interesgarria: iradokitzen duzue, beraz, Iparraldean batuarekin arazoak badirela. Nik arazoak frantsesarekin ikusten ditut. Usu entzuten dut, alabaina, batuaren edo beste euskalki baten kontrako solasik. Ene aburuz ez du zentzurik». Beste batek: «Arazorik ez diot ikusten, euskara batuari esker euskara zabaldu eta zabaltzen delako. Euskararen arazoa ez da euskara batua, baizik eta frantsesa eta gaztelania. Ez ditzagun oztopoak eta mugak guk ezarri, nahiko baditugu». Beste batek: «Enetako, nik ez dut ikusten arazorik. (...) Hegoaldean ere eztabaida biziki sutsuak, horren inguruan. Nik ikusten dut badela tresna bat balio diguna denei elkar ulertzeko, idatzian, ahozkoan. Jartzen dituela base komun batzu. Nonbait euskara batuaren defendatzaile bat naiz». Eta horrek hau dio: «Behar bada galdera hori iragan aldian idatzi beharko zen, zeren eta ene ustez ez da gehiago arazorik gaur egun euskara batuarekin Iparraldean. Orain dela berrogei urte edo berrogeita bost urte euskara batua sortzen ari zenean entzuten ziren gauza batzuk. “Hori espainola dela”. “Hori ez dela euskara”. Gaur egun ez da gehiago entzuten hori. Uste dut onartua dela. Osoki onartua da».

Ohart gaitezen lau inkestatu horiek gure inkestatu adinekoetan ez direla.

- **Euskara batua Iparraldekoa ez da, urruntasuna, aurkezpen arazoa**

Hona aipamen batzuk: «Senditzen dute oraindik hainbat jende batua dela Hegoaldetik datorren olatu bat. (...) nere ustez komunikazio lana ez da ongi egin eta batua senditzen da gauza bat urrunekoa». Halaber lekuko horrek: «Ipar Euskal Herriko euskal hiztun gehienek pentsatzen dute batua ‘besteen’ eta ‘beste nonbaiteko’ euskara dela, hots, ez dute etxekotua. Ainitzendako batua ‘Hegoaldekoen’, ‘espainolen’, ‘eskolan ikasi dutenen’, ‘idazleen’ euskara da baina ez haiena. “Batua ene euskara da ere”, horra biharko hiztunak gogoan ukan beharko duena». Inkestatu horrek batua ongi aurkeztua ere ez dela dio: «Euskara batua nola presentatua den da ene ustez arazo nagusia: hau da aurkezten zaigu, gure eguneroko ohitura linguistikoetatik kanpo dagoen hizkuntza bat bezala, gehien bat Hegoaldetik heldu

den zerbait». Ber ildoan horrek: «Nagusiki euskara batua Hegoaldeko euskaratzat harturik dela iduritzen zait. Euskalgintzan lanean ari den jende multzo baten iritiz, euskara batua kontuan hartzekoa baldin bada ere, herrialde desberdinetako biztanleen artean euskara batuaren sinesgarritasuna ez da hain handia». Inkestatu zuberotar horrek hizkuntza urruntasuna azpimarratzen du: «Gük heben Züberoan gure euskalkitik zinez hürrün edireiten dügü». Eta horrek berdin: «Euskara batua hein bat urrun da Xuberoko hizkuntzatik eta Bizkaikotik ere». Lekuko horrek ere: «Jende batzuei urrun zaiela. Hautu batzuk egiten direla Iparraldeko berezitasun zenbait kontuan hartu gabe».

Inkestatu horrek Ipar Euskal Herriko gizartean hedatuak diren bi aitziniritzi oroitarazten ditu (bistan da, aitziniritzi horien errealitatea zientifikoki neurtzeko litzateke): «Euskaldun ‘espainolen’ euskara bezala kontsideratu izan daiteke batzutan. Euskalkien suntsitzaile izan daitekela pentsa dezake-te beste batzuk». Beste batek hitzun zenbaiten euskara batuaren kontrako jarrera oroitarazten du: «Muturreko ikuspuntu batzuk: batzuk arrunt kontra, besteak zurruneği beharbada».

- **Euskara batua ez da ezagutua Iparraldean, nahasketa**

Hemen beste ikuspegi bat dugu, aitzinekoari lotua. Lekuko batek dio: «Jendeak eredurik ez du, Euskaltzaindiaren arauak eta *Hiztegi batua* ez ditu ezagutzen. Euskaltzaindiaz ikuspegi zaharkitua du. Hemen bakoitza bere gisa dabil». Eta zehazten du: «Batuari lotuak diren arazoak Iparraldean Hegoaldeko euskararen eragina da». Beraz euskara batua eta Hegoaldeko euskara nahasten dira. Beste batek dio: «Ainitz jendeak ez dute ezagutzen euskara batua, badela ere ez dakite eta ez dute ere batere sendi batu horren beharra. Emeki bada emeki gauzak ari dira aldatzen». Eta horrek: «Iduritzen zait arazorik handiena dela euskalkiak eta batuaren arteko nahasketa: gero eta gehiago jendeak, aditzarentzat, erranaldi berean erabiltzen dute berdin lapurtar forma bat, eta segidan batuazko forma bat, gehienetan, ene iduriko, lapurtar forma ezagutzen ez dutelako... berdin nafartar ala xiberotarrarentzat». Ber ildoan beste horrek: «Batez ere ez delarik alfabetatua, euskara batuaren arauak ez ditugu aski hurbiletik lantzen, ez ditugu ongi ezagutzen, batzutan nahasketa egiten». Irakasle batek: «Ene ikasleekin ikusten dituz-

tan problemak dira ez dakitela zer den euskara batua eta zer ez den. Zonbait aldiz batu egiteko nahiarekin (...) hemengoa baztertzen dute ustez ez dela batua. Adibidez *ene* bezala, ezarriko dute *nire* kopietan pentsatuz *nire* dela batua eta *ene* ez».

Inkestatu horrek, batua eta euskalki bat ezagutuak baldin badira ere, bien arteko oreka zailtasuna aipatzen du: «Ene ustez, euskaldun anitz nolabaiteko oreka baten bila gabiltza: euskara batua erabili, bai, baina zenbatetaraino? Euskalkien ezaugarri batzuk ere atxiki nahi ditugu, baina zein?». Horrek ere holako kezka: «Testuinguruena: noiz baliatu batua, noiz euskalkia?»

- **Euskara batua arazoa da euskaraz eskolatuak ez direnentzat**

Lekuko batek: «Eskolatua ez den jendearentzat gogolan gehiegi eskatzen duke, bereziki aditz batuaren aldetik, nahiz eta, eskolatuak denak ere indar berezi bat egin behar duen, astekari, egunkariak irakurtuz edo irratia entzunez, euskara batuaren bilakaera jarraitzeko». Beste batek: «Euskara batuari baino, belaunaldi arteko komunikazioari lotutako trabak dira uste dut. Eskola bidez euskaldundutako belaunaldiek ez dute arazorik nik uste. Etxeko euskara naturala dutenek dute berenganatzeko kezka gehiago. Baina zubiak eraikiz lortzen da gainditzen». Horrek batua ezagutzen dutenen eta ez dutenen arteko desbiderapena azaltzen du: «Ikastolak eta gau eskolak lotu dira euskara batuari, bai eta han hemenka aditu batzuk, baina ez jendetza arrunta. Euskalkiek dute oraindik lehentasuna. Jende batzuk batua hastio dute, beste zenbaitek ez baitezpada baina ez dute pratikatzen, ez ahozkoan, are gutiago idatzizkoan». Inkestatu horrek euskara batuaren ez ezagutzearen bi ondorio ezkor azaltzen ditu: «Iparraldeko anitzek ez dute (ongi) konprenitzen, bereziki ikastolan edo eskolan euskara ikasi ez duten horiek. Ondorioz, batua ez dute onartzen (beren) euskara bezala, beren euskara propioa pixka bat mespretxatzen dute». Beste batek: «Etxen ikasi duenak eta ez dena alfabetatua (anitz badira 40 urtetik harat, Lapurdi barnealde, B. Nafarroan eta Xiberun), horiek ez dakite nola erabili aditz bat. Adibidez “eginen dizut” erraiteko orde “eginen dautzut” erranen dute ez baitakite dizut erabiltzen denik ere. Ez dituzte euskara batuaren araudiak ezagutzen». Azken aipamen bat: «Agian ulertze arazo batzuk, euskara etxean ikasi duten adineko batzuekin. Xibe-

ruan, arazo horiek okerragoak dira, euskaldun zaharrek xiberutarra baizik ez baitute entzun».

- **Euskara batuak euskalkiak ahul litzake**

Hau da Ipar Euskal Herrian hedatu den beste aitziniritzi bat. Inkestatuek ez dute hola pentsatzen, baina kezka hau aipatzen dute: «Gero badira euskaldun batzuk ez dutena nahi batuera erabilia izan dadin, euskalkiak galtzeko arriskuan direla argumentatuz. Eskualde batzuetan azkarrago susmatzen da hori, Xiberun gehienbat». Inkestatu horrek lexiko arazoa azaltzen du: «Hiztegi kontuak dira gehien bat, nire iritzian. Argi da, Hego Euskal Herriko hedabideetan baliatzen den «euskara batu estandar» horrek euskaldunen gehiengoaren kokaleku den Gipuzkoaren erdialdeko hitzez osatuta dagoela, han ere egon daitezkeen euskararen berezitasunen eta –nola ez?– Ipar Euskal Herriko euskararen hiztegi zabaltasunaren kalteetan». Beste horrek, euskalkien galtzeaz gain, gorago aipatu den nahasketa azpimarratzen du gazteen hizkeran: «Ahozkoan bereziki naturaltasun falta gerta daitekeela, eta Iparraldeko edo tokian tokiko berezitasun batzuk galtzen direla; hots gazte anitz bereziki, gipuzkeraz ari direla, Iparraldekoak izanik ere».

- **Euskara batuaren “musika” ezberdina da**

Inkestatu batek idazten du: «Orokorki, inpresione hau datorkit (behar bada euskaldun zahar batentzat baizik balio duena) Iparraldeko euskara eta batua (gipuzkera) ez dira berdinak, ez dute musika bera. Gurea ibai goxo bat da. (...) Batuak badu, nik maiz senditzen dudan arabera bederen, halako metaliko bortitz bat». Galderari erantzun dioten hogeita hamasei inkestatuetarik bik dute holako ikusmolderik aipatzen. Bigarrenak, elkarriketatuak, dio: «Problema da euskararen galtzea, hori bai musika joana delarik eta hainbertze hainbertze trufatu baitira xaharretaz. (...) Pentsatzen dut trauma batzuk lehenagokoak izan direla; hori gehitu da, gehi trauma delarik ere musika horren galtzea».

Oro har, aipamen eta ikusmolde ezberdin horiek kontuan hartuz, erran dezakegu Ipar Euskal Herrian arazoak baino zailtasunak badirela euskara batuaren eta euskalkien artean. Oroitaraz dezadan inkestatuen

% 87,50ek euskara etxean ikasi dutela eta ondorioz haur denboran euskalki batez menperatu direla eta, bestetik, % 95ek Ipar Euskal Herrian beharrezkoa ikusten dutela euskara batuaren izatea. Halere, emeki-eme-ki, zailtasun horiek konpontzen dira euskara batuaren ezagutzaren garapenarekin. Bistan da euskalkiak eta tokiko hizkerak arriskuan direla, gutiago transmititzen baitira, baina ez bereziki euskara batuarengatik, lehenik hizkuntza-komunitate elebidun horretan nagusitzen den frantses hizkuntzarengatik baizik.

3.2. 9. Iparraldean egiten diren huts moten artean, zoin dira larrienak, zure ustez? Zoin dira ohikoenak?

- **Galdera honen helburuak**

Galdera horrekin inkestatuen beste alde bat agerrarazi nahi da. Ikusi dugun bezala denak era batez preskribatzaileak baitziren (irakasle, idazle, kazetari, itzultzaile, euskara teknikari... izanez), euskararen kalitatea nola ikusten zuten erran zezatela zen helburua. Hori ere lagungarria izan baitzitekeen EEE euskarri numerizatuaren sortzaileentzat eta erabiltzaileentzat: euskararekiko arazoak, dudak, balizko «hutsak», frantsesaren eragina, kal-koak, etab. agerraraztea.

Bederatzigarren galdera horrekin euskararen balizko puristek, garbitzaileek, zuzentzaileek, hipertzuzentzaileek, arauzaileek beren ikusmoldea eman zezaketen, baina bai ere eskalaren beste buruan “huts” nozioa bera dudan ezartzen zutenek edo hutsik ikusten ez zutenek. Oro har, inkestatuen hizkuntza-jarrera eta hizkuntza-zentzumena atera zitezkeen, berriz denek euskararekin lanbidea dutela oroitaraziz.

- **Galdera honi lotuak diren zailtasunak. Huts bat zer da?**

Lehen zailtasuna huts bat zer den jakitea da⁴. Beste zailtasunetarik bat da jakitea aipatu den hutsa euskara ikasten dutenek egiten dutenetz, euskal-

⁴ Horri buruz, frantsesa irakurtzen duenak Henri Frei hizkuntzalari suitzarraren 1929ko *La grammaire des fautes* liburua hastapenetik bukaerara irakurri beharko luke. Hona bakarrik Sarreraren

dun berriek ala ez, euskara guti erabiltzen dutenek edo egun oroz euskaraz mintzatzen diren Iparraldekoek. Irakasle horrek euskara ikasle heldu batzuen joera azaltzen du, frantsesez pentsatzea eta itzultzea: «Frantsesetik itzultzea nik uste dut B maila batetik goiti hori gutiago egiten da. Dependitzen du ikasleaz. Batzuk atxikitzen dute luzaz... biziki luzaz».

Hemen ere banan-banan inkestaturen iruzkinetan atera ditudan «huts motak» aurkeztuko ditut. Inkestatu batek “huts” bat baino gehiago aipa ditzake, batzuek hamar bat. Identifikatu ondoan sailkatuko ditut, huts bakoitza zenbat lekukok aipatu duten kontatuz. Berrogei inkestatuetarik bik galderari ez diote erantzun. Usuenik lekukoek «huts larrienak» eta «ohikoenak» ez dituzte bereizi. Batek idazten du: «Ez naiz gai hierarkia baten egiteko». Beste batek: «Zoin da larritasunaren neurria?». Eta bigarren mailako euskara irakasle batek hori dio: «Ez nezake erran larriena denik. Baina hau da niri txokatzen nauena eta ari bainiz egun guziz horren kontra borrokatzen klasean ikasleekin. (...) Behar bada horiek [ikasleek egiten dituzten hutsak] nagusituko dira eta hemendik hogoi urtera norma izanen da, araua izanen da eta hala» (horri buruz ikus Frei, 1929). Ondoko bilduman aipatu diren huts denak ez ditut zerrendatuko, baina bai gehiengoak. Inkestatu horren ustez huts anitz badira: «Larrienak: Hainbeste dira!!! Gramatika alorretik haste... Eta egoera tamalgarri honetan, he-dabideek –gehienez, euskarazko telebista eta irratiek– dute erantzukizun handiena». Eta horrek galderari hola erantzuten dio: «Ez dakit. Baina irratia anitzetan entzuten dut, eta anitzetan, frantsesetik hartu esamol-deak entzuten ditut».

Baina inkestatu horrentzat hutsa ez da gaia: «Ez dakit. Ez naiz batere euskara garbi eta on baten aldekoa. Nire ingurune familiar guzia erdaldun hutsa izan da betidanik. Etxeko euskara zer den ez dakit. Ikastolari esker euskaldundutako produktua naiz. Hutsak baino jendeak interakzioan ikus-tea zait inporta». Elkarriketatu batek dio: «Beraz zer da hutsa eta zer da ez?» Beste lekuko horrek erantzunean hizkuntza-hutsak baino euskaldun

lehen bi erranaldiak, nik itzulirik: «Zuzenaren eta ez zuzenaren arteko bereizketa gramatikariak topatzen dituen lehen zailtasunetarik bat da. Zer da deitzen hizkuntza-gertakari “zuzena” eta, “huts” bat denean, horrekin zer erran nahi da?» (17. or.).

batzuen jarrera salatzen du: «Euskaraz idazten eta irakurtzen ez ikastea; bilkura “nagusietan” frantsesez aritzea euskaldunekin; haurrei euskara ez irakastea eta ikastoletan ez jartzea. Frantsesez mintzatzea beti hasieran eta tartean euskaldunekin ere; taldean, euskara ez dakien bat dagoen bakoitzean, frantsesez egitea etengabe...».

- **Hutsik ez**

Batzuek huts nozioa bera zalantzan ezartzen dute. Hona idazle baten oharra: «Ez dut huts hain larririk ikusten gure erabileran, huts bakarra litzateke Iparraldeko euskara (batua) ez batere erabiltzea, preseski hutsak (larriak) egitearen beldurrez». Eta beste ikusmolde bat: «Batzuentzat huts bat dena ez da denentzat hala izaiten. Badira beti xuxenketa egiten artzen direnak, berek hutsik sekulan egiten ez balute bezala. Barkatu, ni ez naiz horietarik». Elkarriketatu horrek Iparraldeko joera eta Hegoaldekoa konparatzen ditu: «Nik ez dut ikusten Iparraldean egiten dugun huts berezirik; ez balinbada erdararen eraginez. Eta gainera Iparraldean Hegoaldean baino ainitzez hitz gutiago erabiltzen da frantsesetik españoletik datozenak. Hegoaldean, leku batzuetan, hango euskara ulertzeko behar duzu ere espainola jakin».

Baina gehiengoak hutsak aipatzen ditu. Irratilarik batek hau dio, bere lanaz mintzatuz: «Hutsak. Errepikatzen ditugu eta zaila zaigu garbitzea zeren eta oso errotoak dira gaur egunean akats horiek. Eta orduan lan bat egin behar horiek kentzeko. Denek dakizkigun akatsak dira. Batez ere frantses itzulpenak, pasiboa, nor nori nork. Baditugu bai akatsak». Eta itzultzaile horrek hizkuntza kalitatearen beste alde bat Ipar Euskal Herrian aipatzen du, arazo bat bere ustez: «Ez nuke horrela erantzungo [huts larrienez edo ohikoenez]. Ene ustez, IEH-n hizkuntzaz arduratzen diren zenbait pertsona eta erakundek erabaki batzuk hartzen dituzte “en petit comité” eta ondorioz ikuspegi hertsiegia dute».

Nik balizko «huts» edo arazo horiek ez ditut iruzkinduko, inkestatuen usteak sailkatuko eta azalduko ditut, besterik ez. Adibideak inkestatuenak dira; emanik den lehen forma okerra edo ezegokia da eta bigarrena zuzena edo egokia beren ustez, bistan da.

• **Frantsesaren eraginari lotuak diren hutsak: itzulpen zuzenak, kal-koak...**

- frantses itzulpenak, euskara frantsesez pentsatua baita: 4 inkestatu. Batak hau idazten du: «Hutsak egiten dira frantsesez pentsatzen delako eta gero euskarara itzultzen». Eta beste batek dio: «Ez nuke huts zehatzik aipatuko. Euskarazko testu anitz frantsesez pentsatuak direla ikustea iduri zait aski larri»;
- code-switching: 1 inkestatu. Esplikatzen du: «Code-switching egitea, erran nahi baita hizkuntza batean hasi bestean burutu, diglosia handi baten seinalea: euskaraz hasi frantsesez bukatu, frantsesez hasi eta euskaraz bukatu»;
- nor-nori-nork (eta nor-nori), datiboaren marka kenduz aditzean: 7 inkestatu;
- bihurkaria eta elkarkaria: 2 inkestatu. Adib. “ikusten naiz” / “ene burua ikusten dut”, “ikusiko gira” / “elkar ikusiko dugu”;
- alokutibotasuna ez erabiltzea: 2 inkestatu;
- alokutibotasuna erabiltzea testuinguru neutro batean: 1 inkestatu (irratian adibidez);
- pasiboaren erabilera: 2 inkestatu;
- narrazio orainaldia: 2 inkestatu. Adibidea nik asmatua da: «1849an Etxahun Barkoxek Xahori omenaldi testu bat idazten dio»;
- perpaus konpletiboa ez erabiltzea (-la): 1 inkestatu. Adib. «Ikusten dut hor da»;
- erramolde kalkatuak *gose, bero*: 2 inkestatu. Aipamena: «Gose dut edo bero dut!»;
- aditz ez jokatuaren erabilera: 3 inkestatu. Aipamena: «-tea/tzea atzizkiaren gehiegizko erabilera, -teko/tzeko edo -tzero(t)/tera(t) atzizkiaren orde»;
- erakusleen erabilera okerra: 1 inkestatu. Aipamena: «“Hau, hori, hura” erakusleen erabilera okerra hurbiltasuna kontuan hartu gabe»;

- ergatiboaren ez ematea (edo gaizki): 12 inkestatu. Lekuko batek “k sakratua” deitu du. Beste batek idazten du: «“Mattin erran du”, ez bakarrik euskaldun berrienganik, euskaldun xahar zenbaitenganik ere»;
- partitiboaren galtzea: 2 inkestatu. Batek idazten du: «Nik erran neza-ke ohikoenak direla larrienak usu eta frantsesetik hartzen den guzia. Ez dakit, ez da hanbeste ergatiboarena, ene iduriko ikusten dut biziki partitiboa galtzen ari dela»;
- instrumentala ez erabiltzea: 2 inkestatu. Aipamen bat: «“Baionari bu-ruz hitz egin du”, hobe “Baionaz hitz egin du”»;
- inesiboaren erabilera adlatiboaren ordeztu: 5 inkestatu. Adib. «Baionan joan naiz»;
- inesiboa gaizki erabilia: 1 inkestatu. Aipamena: «Lokatiboan -an bu-kaera kontsonanteen ondotik ere, -ean beharrean: “hitzan”»;
- mugatua (-a) mugagabearen ordeztu: 2 inkestatu;
- *bere* / *haren*: 3 inkestatu. Aipamen bat: «Bere desagertu zaigu»;
- *sobera* / *zinez*, -egi: 4 inkestatu. Adibideak: “sobera ongi zen” / “zinez ongi zen”, “sobera beroa” / “beroegi”;
- *baizik* (ez gabe) = *bakarrik*: 4 inkestatu. Adib.: “Hau baizik da”;
- zenbakiak: milakoak *eta* gabe: 4 inkestatu. Aipamen bat: «“mila hama-sei”, nik segurik beti bi mila eta (sic) hamasei entzun eta erran dut»;
- frantses hitza -arekin euskalduntzea: 1 inkestatu. Aipamena: «Fran-tziako mintzajearen “a” final bateki hitz baten euskalduntzea»;
- hizak -a berezkoa (organikoa) duen ala ez ez jakitatea: 3 inkestatu;
- hitzen ordena erranaldian: 5 inkestatu. Lekuko batek: «Ikusi nahi dut eta ez *nahi dut ikusi». Beste batek (zuberotarra): «Errandüren aldrebes ezartea (euskal egituraren ez errespetatzea)». Eta horrek euskara ikasten dutenez: «Euskaraz erraiten dute frantsesez erranen luketen bezala»;
- *r* edo *rr* gaizki ahoskatuak: 2 inkestatu.

- **Hegoaldeko euskararen, gipuzkeraren eraginari lotuak diren hutsak**

- aginteran edo subjontiboan, aditzoina + aspektu burutuaren egitura erabiltzea (“partizipioa”): 2 inkestatu. Adib. aginteran *Atxiki!* erratea *Atxik!*-en ordeztu, *Hartu!* *Har!*-en ordeztu. Aipamena: «Partizipioaren erabilera nahasia, Gipuzkoaren mimetismoz»;
- *deitu* (nor-nori-nork, Iparraldean nor-nork): 1 inkestatu. Adib. Hegoaldean «Deituko dizut»;
- iraganaldia (hurbila eta urruna): 1 inkestatu. Hau idatzen du: «Iragan hurbila eta iragan urruna ez dira gehiago kontutan hartzen. “Duela bi hilabete etorri zen”, “atzo etorri da”: orai dena iragan urrunean ezartzen da, atzokoa ere, “atzo etorri zen”»;
- diskurtso markatzaileak: 1 inkestatu. Hau idatzen du: «Hegoaldean baino urriago frantses juntagailuak erabiltzea (*bon, voilà*), nahiz gaztelaniazko *bueno* eta *klaro* ere entzuten»;
- lexiko-mailegatzea (Iparraldean baliokidea izanik ere): 1 inkestatu. Adibidez: *bikain*, *existitzen*. Hori huts bat ez da, ez ere bi hizkuntzen arteko kode-nahasketa. Iparraldeko lexikoaren aberastea da era batez, baina bai ere pobretzea izan daiteke ordezkatzeko osoa baldin bada.

- **Euskara mota ezberdinen nahasketa**

1 inkestatu. Lekukoak idatzen du: «Lehen, jendea bere herrian bizi zen, ia bizi osoa, beraz euskalkiak bazuen bere eremua, garatzen zen lekuaren, lanbideen ... arabera. Biztanleak guti mugitzen ziren. Gaur egun eskema hau guztiz aldatu da. Adibidez, nahiz eta Garazin bizi, batek Baionan lan egin dezake, eta asteburuetan Donostiara edo Bilbora joan. Euskara “nahasketak” gertatzen dira».

Hori 3.1. lerroaldean ikusi dugu jadanik. Nahasketa hori *stricto sensu* huts bat ez da.

- **Erregistroak gaizki erabiliak**

1 inkestatu. Hori aitzineko nahasketari hurbil zaio, berdina ez baldin bada. Inkestatuak erregistroa zer den zehaztu ez du.

- **Iparraldeko tokiko erramoldeak**

- nor-nork erabiltzea nor-nori-nork-en ordeztan (kostaldeko soletismoa deitu dena): 4 inkestatu. Lekuko batek aditza forma hori aipatzen du: «“Ogia ekarri nau” Sara, Senpere, Azkaine aldean...». Beste baten adibidea: «*zaitut* Saran *dautzut*-en ordeztan»;
- *ukan* / *izan*: 2 inkestatu. Aipamena: «Lapurdin, Senpere, Azkaine, Sarako inguruetan, “ukan” aditza ez da kasik sekula erabiltzen, “izan” aditzak du ordaintzen. Batzuentzat tokiko berezitasun bat da, beiratu behar litekena; enetzat huts bat da, zuzenarazi behar dena».

3.3. 10. Zuk, euskara batua non, noiz eta norekin baliatzen duzu?

- **Galdera honen helburuak**

Hamargarren eta hamaikagarren galderen bidez euskara batuaren eta euskalkiaren –inkestatuak bat baldin bazuen– erabilera ebaluatu nahi zen. Bistan da, hori gogoan atxiki behar dugu beti, holako emaitzak inkestaren erantzunetarik ateratzen dira, erran nahi baita datu aitortuak direla eta ez zientifikoki neurtuak. Datu zehatzak ez dira, baina halere, pertzepziozko dialektologiak printzipioz onartzen duen bezala, baliagarriak errealitatea hobeki ulertzeko.

Hamargarren galdera hau argia zen eta inkestatuak interpretazio arazorik ukan ez zukeen, beste galdera batzuekin gerta zitekeen bezala. Helburua zen jakitea hizkuntza-profesional horien euskara batuaren baliatzea nolakoa zen. Berrogei inkestatuekin erantzun fidagarria atera zitekeen, horietarik lauk (% 10) euskalkirik familian edo haurtzaroan ikasi ez zutela kontuan hartuz. Azken horiek euskara batua edo hobe euskara batu bat baizik ez dute ezagutzen eta baliatzen.

Inkestatuek denek euskara batua edo, hobeki erran, euskara batu mota bat (edo gehiago) ezagutzen dute. Berrogei inkestatuetarik hiruk galdera horri zuzenki erantzun ez diote. Erantzunak aski laburrak izan dira. Bizpahiru erranaldi usuenik. Batzuetan hitz bat. Adibidez: Non? «Hegoaldean».

Bestalde, gehienak, erantzun orokor bat eginez, hiru galderei (non, noiz, norekin) banan-banan erantzun ez die.

- **Erantzunen aniztasuna eta inkestaturen euskara batua**

Erantzunen bilduma aurkeztu baino lehen, hona aipamen hautatu batzuk inkestaturen jarreraren aniztasuna agerrarazteko. Hegoaldean sortu den irratilari batek dio: «Egunero baliatzen dut euskara batua. Ni Hendaian bizi naiz eta Hendaian badugu nahasketa handi bat. (...) Hegoaldekoek erraiten didate mintzatzen zira Iparraldekoak bezala, eta hemen errango didate mintzatzen zira oraindik gipuzkeraz». Nafarroa Beherean sorturik den euskara teknikari batek idazten du: «Euskara batua lanean erabiltzen dut (...), Hego Lapurdiko jendearekin ere bai. Berriki Donostian plantatu naizenez Donostian ere. Oro har eta aldaera batzuk erabiltzen badituzte ere (*gira* eta ez *gara*), batuko aditz formak gero eta gehiago erabiltzen dituzte (*dizut* eta ez *dauzute*, *diot* eta ez *dakot*)». Kulturen ari den beste batek: «Ez dut uste euskara batua baliatzen dutenik, nahiz hizkuntza pixka bat landu, nahasketak egiten segitzen dut, burura heldu dena naturaltasunez erabiliz. Saiatzen naiz leku publikoetan egiten dituzten animazioetan euskara batutik hurbil den hizkuntzan aritzea – menturaz ere Hegoaldera joaten naizelarik, Hegoaldeko hedabideetan hitza hartzen dutelarik?». Bigarren mailako irakasle batek dio: «Kasik nehorrekin. Ikasleekin idatzia; idazten dutelarik bakoitz euskara batuan idazten dut. Hori da araua nire buruari erran diotanez, bortxatzen niz horren egiterat. Batzuetan eskapatzen zaut, baina gero hop! Ezabatzen dut. “Eta barkatu erran dugu euskara batuaz idatziko gurela: *zaut* ez, ez, ez, *zait* idatziko dut, eta *daut* ez, ez, ez, *dit*. Bainan gero erabiltzen ez etxen, ez lan-kideekin. Klasean”. Bigarren mailako irakasle ohi batek batua beti erabiltzen du, baina “egokitua” solaskidearen arabera: Non? «Toki gehienetan batua egokitua». Noiz? «Denbora gehienetan batua egokitua». Norekin? «Denekin batua egokitua». Kazetari zuberotar batek: Norekin? «Zuberoan gertatzen diren Hegoaldeko euskaldunekin hitz egitean, adibidez... eta behin baino gehiagotan gertatu da hauek ez zirela ohartuta ere Zuberoan euskalki berezia dugula, uste zutelarik nire euskara estandar hori bera mintzatzen gurela hemen!... Zuberotarrez soilik mintzo zirenekin topatzen zirelarik, euren harridura ez zen gutxikoa...». Euskara teknikari batek, euskal-

dun berri denak: «Gehienetan, jende gehienarekin. Nik euskara 26 urtetan ikasi nuen, eta nire gurasoak ez dira euskaldunak. Beraz euskara batua baliatzen dut, nahiz eta jende batzuekin, euskalkiek batzuetan pixka bat “kutsatzen” nauten (hots Hegoaldekoekin baliteke “zer moduz” erratea, edo Baxe-Nafartar batekin “dautzut”)».

- **Sailkatze zailtasunak**

Erantzunak taula batean sartzen saiatu naiz (1. taula). Inkestatuak erantzun bat baino gehiago eman litzazke eta erantzun ezberdin horien sailkapena egiteko, zailtasun batzuk agertu zaizkit. Batzuek, adibidez, euskara batua Hegoaldean, Hegoaldekoekin erabiltzen dutela idazten dute, eta ez besterik. Aldiz, Ipar Euskal Herrian euskara batu berezi bat badela idatzi dute. Beraz, hamargarren galderari erantzuten diotenean aipatzen ez baldin badute ere, lurralde horretan ere batzuetan euskara batu bat erabiltzen dutela susma dezakegu. Berriz, *euskara batu* erramoldearen definizioaren aniztasuna agertzen zaigu, nahiz gizarte-mailan, hizkuntza-komunitatearen mailan, nahiz norbanakoaren mailan. Hau da, adibidez, galderari zuzenki erantzun ez dion euskara teknikari batek idatzi duena. Erabiltzen duen euskara (batua)ren izaera azaltzen du: «Ez dakit xuxen zer nolako euskara dutan, sar hitzan erran baitizuet partez aitamen erranetarik ikasia nuela (biak xiberotarrak) eta bestalde auto-formakuntza ez estandarra (hein batean hainbat euskalkien arteko nahasketa, batuarena sartuz), orduko lagun euskaldun euskalki ezberdinak medio. Batua ez estandarra erabiltzen dudala banerrake, ausartzen baniz». Itzultzaile horrek bere estrategia eta euskara batuaren mota azaltzen ditu: «Nonahi. Noiznahi. Nornahirekin ia. Aitortu behar dut gure euskalkia erabiltzean ere, den-mendreneko duda badudalarik –batez ere aditz forma ezohikoetan (ezan + KE!)–, batura jotzen dudala. Salbuespen bakarra, *toka-noka*. Orduan erosoago ari naiz “Baigorriko moldean” batuaz baino». Ondorioz euskara batu mota hori Baigorriko hizkerak “kutsatua” da, partez bederen.

Idazle horrek idazten du: «Denetan, lagun artean, Iparraldean bezain Hegoaldean, baina batzuetan nahitara etxeko euskaraz ere ari naiz». Beraz taulan “Beti” lerroan eman dugu, nahiz eta euskalkia ere batzuetan erabiltzen duen. Beste adibide bat. Unibertsitateko irakasle elkarrizketatu batek dio: «Iparraldean dependitzen du bainan ingurumen akademiko batean dudarik

gabe. Irratian ari nizalarik kasu emaiten dakot ene hiztegi, ene hitz egiteko moldeari dudarik gabe; eta klasean ere bainan ez ukatuz ene jitea. Nondik heldu nizan ez dut hori ukatzen eta gero Hegoaldean dependitzen non ere». Taulan hiru lerrotan eman dut: “Hegoaldean”, “lanean” eta “ekintza formaletan”. Beste batek euskalkia ez dutenekin eta Hegoaldean aipatzen ditu. Bietan eman dut, nahiz euskalkia ez dutenen artean Hegoaldekoak dauden.

- **Non – Noiz – Norekin: bilduma**

1. taula. Lekukoen euskara batuaren erabilera

	Zenbat	% (36 inkestatuetarik)
Beti (= nonahi, denekin)	5	% 13,88
Hegoaldean / Hegoaldekoekin	19	% 52,77
Lapurdiko kostaldean	3	% 8,33
Ene euskalkia ez dutenekin	6	% 16,66
Euskaldun berriekin	4	% 11,11
Euskara ikasten dutenekin	2	% 5,55
Ezezagunekin	3	% 8,33
Solaskidearen arabera	3	% 8,33
Lanean	18	% 50
Ekintza formaletan	5	% 13,88
Irakurketan / medietan	2	% 5,55
Etxean	1	% 2,77
Sekula	0	% 0
Erantzunik ez	4	kontuan ez hartuak ⁵

Hona ondorio zenbait. Erabilera aipatuenak dira, alde batetik Hegoaldean eta Hegoaldekoekin (% 52,77), eta, bestetik, lanean (% 50). Lehena ez da estonagarria. Badakigu hastapenetik euskara batuaren sortzaileek helburuen artean hori bazutela: euskaldunen arteko euskara idatzi mota bat

⁵ Galdera honen kasuan, eta ondokoan, Hegoaldeko dialektologoaren erantzunik ez ditut kontuan hartu.

sortzea elkar ulertzeko. Bigarrenak erakusten du euskara batua inkestatu horien lan-hizkuntza dela edo bederen hizkuntza erabilia lan egiteko. “Beti” erran dutenekin lotuak, kasik % 60 dira lanean erabiltzen dutenak. Gehiago direla pentsa dezakegu. Aldiz, ikusiko dugun bezala, euskalkia gutirentzat da lan-hizkuntza (irratia batzuetan salbu, Xiberoko Botza adibidez).

3.4. 11. Eta zure euskalkia non, noiz eta norekin baliatzen duzu?

- **Emaitzak ulertzeko ohar batzuk**

Berrogei inkestatuatarik hiruk galdera horri zuzenki erantzun ez diote edo elkarrizketan inkestagileek galdatu ez diete. Erantzunak sailkatu eta, 2. taulan bildu ditut. Erran bezala, 35 inkestatuk (% 87,50) euskara etxean ikasi dute, euskalki bat beraz. Batek bere euskara zein den ez zekiela idatzi du (3. 3. ikus), baina «etxean, ikastolan eta gizartean» euskalkia erabiltzen zuela. 10. galderan euskara batua beti erabiltzen duela idatzi baitu, ez dut hemen kontuan hartu.

Bik euskalkirik ez dute. Horietarik batek idazten du: «Ez dut euskalkirik, nerea den euskararik. Aldiz, Xiberoan, Lekeitio, Oztibarren edo Senperen nire solaskideekin sinkronizatzeko ahaleginak beti eginen ditut». Inkestatuen gehiengoak erantzun bat baino gehiago eman ditu. Bistan da, gerta daiteke duen erabilera gune (non), une (noiz) edo solaskide bat (norekin) aipa ez lezakeela. Hau da ere inkesta mota honen beste muga eta ahulezia.

- **Euskalkien erabileraren aniztasuna**

Dialektologo izan gabe, Hegoaldean sorturik den irratilari horrek euskalki-aniztasuna erabiltzen saiatzen da, familian edo lanean: «Joaiten naizenean nere herrira euskalkia erabiliko dut nere herrikoa. Burasoekin beste euskalki bat erabiliko dut eta hemen lanean edo juntatzen banaiz Azkaine-ko komertsio batekin entseatuko naiz berera moldatzen. (...) Belarrian atxikitzen ditugu erregistro ezberdinak, orduan entseatzen gira xurgatzen (...). Hizkuntza da gure artea hurbiltzeko jendearengana. (...) Borta idekiko digu hizkuntzaren bidez. Ni beti entseatzen naiz (...). Hortarako da euskalkia interesgarria neretako. Gero xiberutarrez aritzen nizen ez dut atxemaiten

baña bon entseatzen naiz». Idazle batek: «Anai arrebeekin, Oragarreko eza-gunekin, Amikuzeko jendeekin. Baina euskalki hori ere batuaren baitan dagoela iruditzen zait, eta ez dut halako konplexurik erabiltzeko». Inkestatu horrek bi euskalki balia litzake: «Familian, haur eta ilobekin, anaia-arrebekin, koinatekin.... eta gurutzatzen ditudan xiberotarrek. Bainan gertatzen zait ere lapurtarrez mintzatzea, solaskidea lapurtarra dutalarik eta sentitzen dutalarik ez duela euskara batua aise ulertzen».

Aspaldidanik Iparraldean bizi den bizkaitar horrek idazten du: «Bizkaiko eta bizkaiera egiten den Gipuzkoako eta Arabako herrietako lagunekin bizkaiera batua. Lehen Gipuzkoako beste herrietako gipuzkoar lagunekin gipuzkeraz ari nintzen, baina orain batueraz gehienetan. Iparraldeko gehienekin ere batueraz saiatzen naiz». Taulan lekuko hori “eskualdean” sailean eman dut, haren euskalkia Hegoaldekoa dela jakinez. Beste inkestatu horrek alokutibotasuna nola eta norekin erabiltzen duen zehazten du: «Toka-noka ene anaiarekin Landibarren, hurbileko adixkide batzuekin. Xuka: amarekin, familiarekin, Garazi-Oztibarre eskualdeko lagun batzuekin.... Zuka, ene euskalkian: lanean, eguneroko harremanetan».

- **Non – Noiz – Norekin: bilduma**

“Familia / etxean / sortetxean” saila anitz aipatu izan da (inkestatuen % 67,65). Halere sortetxean herrian gurasoekin mintza zaitezke, aldiz bizi etxean ez. Inkestatu batek, norekin galderari erantzunez adibidez, familia eta haurrak aipa litzakeela. Beraz sail hori ez da zehazki definitua eta zenbaki hori arretaz kontuan hartu behar da. Bestalde, “Familia / etxean / sortetxean”, “Haurrekin” (% 17,56), “Anai-arrebekin” (% 11,76) eta “Gurasoekin” (% 23,52) lotzen baldin baditugu, euskalkiak biziartzeko, familia era zabalean harturik gune estrategikoa dela ohartzen gara. Irakurle batek hori erran lezake: «Baina, hori bagenakien». Bai, edo hobeki erran, «susmatzen» edo «pentsatzen genuen». Inkesta honek zantzu bat gehiago ekartzen du. Hau da berrogei urte guttiagoko elkarrizketatu batek dioena. Hurrengo galderarekin aipatuko dugun euskararen erabileraren bilakaera bere euskal hitzun ibilbide pertsonalean erakusten du: «Ene amarekin. Gehiago sortetxean. Familiarekin. Nik erranen nuke nire biziko garai bati lotuak diren harremanei. Ahoz. Gero, idatziz pena dut erraitea, bainan uste dut sekulan

2. taula. Lekukoen euskalkien erabilera

	Zenbat	% (34 inkestatuetarik)
Ahal duten leku denetan	4	% 11,76
Iparraldekoekin	2	% 5,88
Euskaldun zaharrekin	7	% 20,58
Solaskidearen arabera	2	% 5,88
Eskualdean	10	% 29,41
Herrian (udala) / sorterrian	8	% 23,52
Karrikan	2	% 5,88
Ingurumen hurbilean, lagunekin	15	% 44,12
Familian / etxean / sortetxean	23	% 67,65
Haurrekin	6	% 17,65
Anai-arrebekin	4	% 11,76
Gurasoekin	8	% 23,52
Gurasoen belaunaldikoekin	1	% 2,95
Adinekoekin	1	% 2,95
Lanean / lankideekin	8	% 23,52
Lan idatzietan	1	% 2,95
Erantzunik ez	6	kontuan ez hartuak

ez litzaidake burutik pasatuko idaztea ene lankide bati edo edozoini euskalki hortan. (...) Nire kasuan hori hala da. Nire kasuan bada gazte denbora euskalkia. Eta gero beste garai batzuk gehiago euskara batuan. Ez dut hortako lotzen modernitate edo zahartasun ixtorio bati».

“Ingurumen hurbilean, lagunekin” (% 44,12) da bigarren sail aipatuena. Erranen nuke euskalkia dela hurbiltasunaren euskara, adiskidetasunarena eta lasaitasunarena. Euskalkiak erregistroetan bere lekua badu. Hori ere «bage-nakien», hemen ildo honetan beste zantzu bat badugu. Eta nik uste, nahi ala ez, denborarekin, euskalki bat menperatzen ez dutenek ere beste erregistroa(k) sortuko d(it)u(z)tela beharren eta zirkunstantzien arabera. Hau da 4. galderari (*Zoin dira euskara batuari lotuak diren arazoak Iparraldean?*) erantzuz-

nez, bigarren mailako irakasle ohi batek idatzi duena: «Erranen nuke erregistroen ez ezagutzak duela muga handiena ezarten. Euskalkiko erregistro zaindua erabiliko balitz, baturako urrats txikia geldituko litzatekeela uste dut. (...) Baina gazteak eremu informalean kokatzen dira gehienetan».

“Haurrekin” sailean % 17,65 guti dela iduri luke. Hain zuzen, inkestatu anitzek, denek egin ez baldin badute, haurrei euskara eman dietela susma dezakegu. Ehuneko hori apala da, baina euskararen familia transmisioa “familiar / etxean” sailean ere sar daiteke. Halaber, “anai-arrebekin” erabilera (% 11,76) apala da; baina anai-arrebekin euskalkiz mintzatzea ere “familiar / sortetxean” sailean sar daiteke.

“Lanean / lankideekin” sailean inkestatuen % 23,52 baditugu. Euskalkia erabilia da bereziki lankideekiko harremanetan lan-hizkuntza gisa baino gehiago. Azken erabilera hori Euskal Irratietan eta *Herria* astekarian gerta daiteke.

10. eta 11. galderen erantzunetarik ondoriozta genezake Fergusonen (1959) diglosiaren definizio klasikoa indarrean litzatekeela Ipar Euskal Herrian. Hain zuzen, euskararen bi barietate, euskara batua eta euskalkia, erabiliak dira, euskaldun batzuek bederen, eta horien arteko sailkatze funtzionala dugu. Sinplifikatzeko, “goi-barietatea” (*high variety*), batua, ekintza formaletan, literaturan, unibertsitatean, administrazioan, lanean... erabilia da eta eskolan nagusiki irakatsia. Euskalkia, “behe-barietatea” (*low variety*), familiar, inguru hurbilean, adiskideekin, alfabetatu gabeko hitzunekin erabilia da, solas informaletan. Baina euskararen kasuan, xehetasunetan sakonki sartu gabe hemen lekuri ez baita, definizio horren muga batzuk laster agertzen zaizkigu: goi-barietatea litzatekeen euskara batua euskalki ezberdinetako hitzunen arteko eguneroko ahozko hizkuntza-harremanen barietatea da eta, bestalde, hitzun batzuen ama-hizkuntza bilakatu da. Fergusonen definizioan goi-barietatearen bi ezaugarri horiek aitzinikusirik ez ziren.

3.5. 12. Zure ustez, zoin da euskara batuaren eta euskalkien geroa Iparraldean?

Hemen, bistan da, nehork ez baitaki zuzen zer gertatuko den, helburua zen berriz ere usteak, sentimenduak biltzea, optimistenak eta pesimistenak,

euskara batuzaleenak eta euskalkizaleenak, etab. Erantzunak 3. taulan bildu ditut.

Hemen, berriz ere, sailkatze zailtasunak izan dira eta hautatu ditudan sailetan erantzunak denak sarraraztea ez da erraza izan. Adibide bat. Inkestatu batek hau idazten du: «Ez dut ikusten euskarari gerorik baturik gabe eta euskalkieri oraino gutiago». Euskara biziko baldin bada, batua azkartuko dela ulertu dut eta euskalkiak ahulduko. Baina dedukzio hori eztabaidagarria da.

- **Ez dakiena**

Hona erantzun bat: «Ez naiz batere gai erantzuteko». Beste bat: «Ez dakit, ni ez naiz azti. Pentsatzen dut halere bermatu behar dugula». Eta beste bat: «Biziki abila dakiena. Ezin da “ustea” aipatu, “esperantza” baizik. Batez ere “geroa” zer den zehazten ez delarik. 50 urteren buruan euskara bizirik izanena da oraindik, batua zein euskalkiak. Baina 300 urteren buruan, ideiarik ez». Inkestatu hori ez dakien sailean eman dut. Eta hau ere: «Ene irudiko, euskalkiak indar handia du, eta atxikia izanen da gazteak haien herrietan gelditzen direno. Pertsonok ingurumenari eta kultura bati lotuak gara, tokitik atera ezkerro, beste eremuetako kulturekin funditzen joaten dela iruditzen zait. (...) hori nehork ez daki nola bilakatuko den, guhaurk ere ez baitakigu zer eragin jasoko eta sortuko dugun». Azken horrek idazten du: «Idatzizkoan, batua nagusituko dela erranen nuke. Ahozkoan, ez naiz aski aditua hipotesia sinesgarri bat emateko». Ez dakienekin sailkatu dut.

- **Geroaz erantzun zehatzik ez**

Hona orain inkestatu batzuek galderaren gaitik kanpo erantzun dutenen aipamen zenbait, kanpo ene ustez bederen. Inkestatu horrek galderari ez dio erantzuten: «Biek jakin behar due». Zuberotar batek hau idazten du: «Ene ustez euskara batua haste batean zinez lagüngarri da eüskaldün berrien. Harreman minimo bat segürtatzen dü eüskaldünen artean». Eta horrek hizkuntzaren kalitateaz idazten du: «Lehenik uste dut alimaleko galtzea izan dela euskalkietan 1910-1940 urteen artean sortu zirenen belaunalditik landa... Hortaz ohartu nintzen ene aita, ama, osaba, izebekin.... Ikusten dut

ene belaunaldikook euskara anitz pobreagoa dugula gehienetan, 1910-1940 urteetan sortutakoek sekulan egiten ez zituzten huts itsusiak eginez, gainera gorago aipatu ditudan batuarekilako nahasketa anitzekin, gure euskalki-ko forma ezagutzen ez dugularik... Beraz, zinez batua beharrezkoa ikusten dut nahi badugu goi-mailako hizkuntza bat atxiki Iparralde huntan...». Beste horrek ere ez du geroaz iritzirik ematen: «Nire ustez, euskara salbatzea izan behar da gure erronka, eta ez euskalkien eta batuaren arteko borrokak edo eztabaidak. Gure hizkuntza bakarra da, forma ezberdinekin, eta gure hizkuntza izan behar da gure kezka bakarra. Euskara batua irakatsiz eta idatziz, eta euskalkiak babestuz».

- **Euskalkien ahultzea eta batuaren azkartzea**

Inkestatu batek idazten du: «Batere ez dakit, baina, itxura guzien arabera, euskalkiak ahultzen, batua azkartzen». Sail honetan sailkatu dut eta ez ez dakitenekin. Elkarrizketatu batek dio: «Galdera zaila da. Euskara batuan oraindik mesfidantza handi senditzen dut. (...) Ikastoletatik jiten direnak, halaere, beste idekitasun bat badute jende helduek ez dutena eta horrek etorkizuna erakusten dit euskara baturantz. Euskara batuaren geroa indartuko dela pentsatzen dut, baina euskara batu Iparraldeko euskalkien zipriztendua». Beste elkarrizketatu batek dio: «Frantsesaren bidetik baldin bagoaz eta euskalkiek ez dute gero handirik. Ez dute gero handirik zeren eta eskolak kakotxen artean bere normalizazio lana egiten baldin badu untsalaz ordoki guziak eta apailatuko dira behar bezala. Ene iduriko eta Bourdieuk erraiten zuen bezala euskalkiak izanen dira des “signes distinctifs” edo talde batentzat edo idazle batentzat, zeren eta denok ikasten badugu mintzatzeko molde bertsua eskolan Iparraldean. Eta hemendik eta hogoita hamar urtetarat Hegoaldean eta Iparraldean euskara bertsua ukanen dugu». Inkestatu horrek idazten du: «Ez zait hain argi, baina, gorago idatzi dutan bezala, iduritzen zait euskalkiak ahultzen ari direla. Gisa hortan, euskara beiratzekotan, iduri luke euskara batuak duela etorkizunean gure hizkuntza zilotik ateratuko».

- **Euskalkien irautea eta batuaren azkartzea**

Posibilitate hori ere badugu. Inkestatu batek: «Ene ustez, euskalkiek irau-
nen dute, euskaldunek irauenen duteno... Eta Iparraldeko euskara batua

gero eta gehiago zabalduko...». Beste horrek hori dio: «Euskalkien geroa euskararen transmisioaren araberakoa da dudarik gabe. Eskolakoa baldin bada transmisioa batua izanen da eta standarte apal hori menturaz». Baldintzak aipatzen ditu, erabaki gabe. Halere sail honetan eman dut.

- **Biak elkarrekin biziko**

Inkestatu batek idazten du: «Biek badute geroa, euskara batua gehiago eremu formalean eta euskalkia/aldaerak (eta xuka, toka, noka ere) nagusiki informalean». Beste batek: «Elkar elikatzen dute, eta elkar elikatzen segituko dute». Soziolinguista horrek euskara biziarazteko baldintzak azpimarratzen ditu: «Eskualkiek iraunen dute, euskarak bizkor irauten badu. Erdibide bat aurkituko da euskara batu modernoa eta euskalki bakoitzaren artean, euskara batu historikoan gertatu den bezala. (...) Problema nagusia da euskararen bizitasuna. Bizkor izanen den neurrian ezberdintasunak barneratuko ditu, eta gizarte bizitzaren aldaketei egokituko zaie. Arriskua da euskara eskola hizkuntza bilaka dadin, gero militanteen hizkuntza eta azkeanean hizkuntzalarien hizkuntza, esperantoa bezala».

- **Euskalkien eta euskara batuaren ahultzea**

Beste ikusmolde bat: «Oro har, euskararen egoera kezagarria da. Bai euskara batuarena baita euskalkiena ere». Ondoko erantzun hau ere sail honetan sailkatu dut: «Ipar Euskal Herrian, oro har, euskararen egoera da zinez larria, mintzamenaren kontutik batez ere.... (...) Inkesta guziek segurtatzen eta errepikatzen daukute euskaradunen kopurua emendatuz doala belaunaldi gazteetan.... baina mintzamenak taigabe gibel egiten du!!! Bada hor zerbait makur dabilena... eta ez zaut iduri euskalgintzako egitura arduradunak eta are gutxiago politika kargudunak egoera horretaz horrenbestean ohartuta diren. Egoera larri horretan euskalkiek dute gehienik peko errekaratzea pairatzen. Nahiago nuke jakin Lapurdin eta Baxenabarren zenbat haur eta gaztek dakiten euren eskualdeko euskalkian edo azpieuskalkian mintzatzen... Oso guti izanen dira... Behar bada guraso euskaldunak dituztenak eta euren familietan euskalkiaren erabilera atxiki dutenak. Züberoako euskalkiaren egoera hobea da, hemengo Ikastola eta Gaü Eskolan zuberera baita irakatsia...».

- **Euskalkien desagertzea eta euskara batuaren azkartzea**

Elkarrizketatu batek dio: «Ene ustez euskalkiak desagertuko dira pixkanaka. (...) Lehenago jendea herrian bertan bizi zen eta ez zen sobera mugitzen. Orai eta mugimendu frango bada. Jende nahasketa anitz. Kanpotar anitz ere etortzen dire. Haurrak joaiten dira ikasketen egiterat harat eta hunat. Beraz ene ustez pixkanaka galduko da, euskalkien berezitasuna galduko die pixkanaka. Aldiz euskara batua mantenduko da eta azkartuko da». Inkestatu horrek idazten du: «Euskalkiak laster desagertuko dira nik uste, jadaneko hala da parte handi batean, gaurko gazteak (nik kostaldean ikusten ditudan partikulazki) gipuzkeraz ari dira jadaneko. “Iparraldeko batuaz” ari balira gaitz erdi. Etorkizuna batua da ez da dudarik, euskalkiak ez dira orain berreskuratuko, arras haur gutik ikasten baitu etxean, eta etxean ere, gaur egun haurrak dituzten gazteek ez baitute euskalkirik ematen (edo arras guti)».

- **Euskararen galtzea Ipar Euskal Herrian**

Elkarrizketatu horrentzat arazoa da euskararen galtzea: «Nik ez dut esperantzarik (...) Eztakit nola erran. Nik erran nezake ez dela euskara lanjerrean Hegoaldean salbatua delakotz eta nolabait Hegoaldean salbatua baita euskara salbatua da. Bainan iduritzen zaut Iparraldean ez dakit bature, ez nakike definitzen. Iduritzen zaut problema handiena dela euskararen galtzea euskara batua euskalkiak baino. Bainan, bon, dena den, euskararen barietatea aberastasun hori, hori, Hegoaldekoek hartuko dute».

- **Erantzunen bilduma**

“Euskalkien ahultzea eta batuaren azkartzea” da aurreikuspen hedatuena (% 32,35). Heren horri beste erantzunetan agertzen den “batuaren azkartzea” lotzen baldin bazaio, azkartze hori da inkestatuen gehiengoak aurreikusten duen bilakaera nagusia: 34 inkestatuetarik 19k (% 55,88). Ipar Euskal Herrian euskara batuaren presentzia azkartuko da beraz, eta “biak elkarrekin biziko” direla pentsatzen dutenak emendatuz, 24 inkestatu ditugu (% 70,58). Aldiz, euskalkien geroa ilunagoa da.

3. taula. Euskara batuaren eta euskalkien geroa lekukoen ustez

	Zenbat	% (34 inkestatuetarik)
Ez dakiena	5	% 14,70
Batuaren azkartzea	3	% 8,82
Euskalkien irautea eta batuaren azkartzea	2	% 5,88
Euskalkien ahultzea eta batuaren azkartzea	11	% 32,35
Euskalkien desagertzea eta batuaren azkartzea	3	% 8,82
Euskalkien eta euskara batuaren ahultzea	4	% 11,76
Euskalkien eta batuaren desagertzea	1	% 2,95
Biak elkarrekin biziko	5	% 14,70
Geroaz erantzun zehatzik ez	5	kontuan ez hartuak
Erantzunik ez	1	kontuan ez hartua

“Biak elkarrekin biziko” direla 5ek pentsatzen dute (% 14,70). Horietarik anitzek beharrezko baldintzak azpimarratzen dituzte, egoera hori gauza daitekeen. Beraz, optimismo itsu bat ez da, transmisioa beharrezkoa izanen da eta bi euskara moten arteko funtzioen banaketa ere.

“Euskalkien eta batuaren desagertzea”, hots euskararen desagertuko dela, edo bederen arrisku handian dela Ipar Euskal Herrian, batek baka-rrik susmatzen du (% 2,95). Aldiz, Hego Euskal Herrian euskara “salbatua” dela dio.

3.6. 13. Zerbait gehiago errateko ba ote duzu euskara batuari eta euskalkiei buruz Ipar Euskal Herrian?

Galdera ireki horrek inkestatuari parada ematen zion erran nahi zuena emendatzeko eta anitzek baliatu dute. Zazpik ez dute deus gehitu. Hona, beraz, berrogeita hamahiru inkestatuengan aipamen hautatu batzuk, era batez artikulua honen idazlearen antologia. Iruzkinek gabekoa.

«Ene ustez gerla faltsua da. Eztabaida ideologikoa. Euskara batua, orain ulertzen dugun bezala, euskalki bat gehiago da. Batua, euskalkien gainean

dagoela sinesten baldin badugu eta euskalkiaz (ba al dago horrelakorik?) mintzo direnak gaitzestera heltzen bagara orduan galdua da euskara bera».

«Lehen aipatu dudan bezala, euskara batua eta euskalkiak ez dira elkarren kontra ezarri behar. Euskaldun gehienek bederen bi hizkuntza menperatzen dituzte, gaztelera eta frantsesa. Gisa berean, euskaraz ere, batua eta bakoitzaren euskalkia ezagutzea baitezpadakoa dela uste dut».

«Gehitu nezakeen gauza bakarra da euskalkien –eta euskalkian– ikasteak ez duela inolako eragozpenik egiten euskara batu edo estandarraren ikas-teari. Bata-bestearen osagarri direla gauza jakina da... ‘Saint-Just’ antzeko ortodoxo batzuek ez badiote honi sinesten ere... alderantzizkoa erraitearekin batera!»

«Inportantea eta posible ikusten dut Iparraldeko euskararen berezitasuna atxikitzea, doi bat normalizaturik, bai idatzian, ahozkoan, literaturan. Indar hori egiten ahal genuke hemen, Hegoaldeko erranmoldeak ez sistematikoki mailegatzeko, Iparraldean badiorelarik. Guri deneri izanez elgar konprenitzea zaintzea Hegoalde eta Iparraldearen artean».

«Nik erran nezake frango pollita dela euskara batua ongi mintzatua delarik. Euskal irratian badiore zinez zinez ongi erabiltzen dutenak euskara batua. Eta hizkuntza pollita hizkuntza pollita da. Beina falta du euskalkien goxotasuna eta xamurtasuna eta hurbiltasuna hala hurbiltasuna. (...) Beina bestenaz frango liburu onak badiore euskara batuan idatziak».

«Bada batua eta batua. Badira Euskaltzaindiak finkatu arauak, hala nola aditz edo deklinabidearentzat. Horiek alfabetizatu guziek menperatu behar dituzte. Uste izan gabe, beren euskara txarra denik. Gaineratikoentzat ez dut ikusten zergatik Arberuako haurrek behar luketen erran «egingo dut» entzuten dutan bezala, eta ez «eginen dut»».

«Toka ta noka forma alokutiboak, enetako, euskalkiari lotuak direla zeren eta hola mintzo nizalarik barnekaldeko jendeekin mintzo niz. Eta berdin hemen ari den lankide batekin, eman dezagun Amikuztarra da. Aste guziez solas egiten dugularik biek noka ari gira forma horiek erabiliz. Enetako ez da posible batuaz, ez ditut menderatzen gainera eta ez da natural batere. Eta horregatik galtzen dira, ez balin badira, ez balin bada etxekoa».

«Bietan “toka-noka” formaren erabilpena ahultzen ari da. Ni, toka ari naiz nire bi seme ttipiekin, bainan gure ikastolan salbuespenetarik bat naiz. Pena handia».

«Batzuk lotsa dira ere beren euskalkiaz (35 urteko saratar batek errana: ez zela atrebitzen haurrei *nauzki, gan, ga* etab. bezalako formak baliatzea, ez baita aski “xuxen”. Bere garaian gure aitak berak ere ongi egin nahiz gauza frango aldatu zituen bere euskalkian.) Jende anitz, bereziki 50-70 urteko belaunaldikoak, beldur dira euskara ez aski onaren ematea izigarri aberatsa eta ederra dutelarik».

«Pozten naiz, ikusiz, azken urteetan, Euskaltzaindiaren hiztegian “Iparaldeko” hitz anitz sartu dela. Lan bat egin behar da, jendea horretaz ohar dadin. Adibidez, Iparraldeko jende anitzek “tailer” hitza erabiliko du, ez baitaki “atelier” hitza ere (*sic*) onartua dela. Hots, lan bat egin behar da, batuak gal dezan jende anitzen gogoan duen “Hegoaldeko” kutsu hori».

«Pertsonalki egunero dudak baditut, bereziki lanean itzulpen eta azpiti-tuluak egiteko momentuan... Ardura hiztegiak begiratzan ditut; aldiz gutitan joaiten naiz Euskaltzaindiaren arauen begiratzera. Ongi izanen da web-gune “ahinago” bat baldin bada Ipar Euskal Herriari dedikatu gomendio batzuekin... Beti presaka ibili behar delarik, uste dut baliagarri izanen dela».

«Ez duzue pentsatu egitea neurketa kantitatiboa ikusteko zenbatetaraino sartua den euskara batua? Ikastolek eta eskola publikoek zer erabilpen egingen duten batuaz eta euskalkiaz? Hartzen dituzu egiten diren kabalkadak, toberak, hartzen dituzu ekoizpen guziak, antzerkiak, libertimenduak. Batua-ren erabilpena zero. Batua egoiten da konfinatua idatziaren esfera hortan... eta gero euskaldun berrien hizkera da ere».

«Euskara batua beharrik izan da, nihaur horrekin alfabetatü niz eta plazer izan dü, ene garaian ez beitzen hainbeste dokümentü».

«Eginahal guztia egin behar dugu denok, Iparraldean (eta Hegoaldean ere) euskaraz mintzatzeko. Behar-beharrezkoa da herrian euskaraz mintzatzea, euskara batua ikastea euskalerrri osokoekin mintzatzeko. Eta noski, beharrezko da ere ahalik eta gehienok euskara lantzea, irratia entzutea,

telebista ikustea, irakurtzea, idaztea, euskaraz mintzatzea ahal den guztian, haurrak ikastolara eramatea...».

«Bukatzeko, hauxe amesten dut... "I have a dream!": euskaldun guztiok, euskal herritar guztiok, noizbait euskalki guztiak ulertuko ditugula, bakoitza berean mintzatuz lotsarik gabe. Eta eremu publikoan aldiz, Urdiñarbetik Sopelara eta Urruñatik Tuterara, euskara batu bakarra, Euskal Herri batuaren batua izanen dugula amesten dut». Hau da izanen azken aipamena.

4. Azken hitza

Bi artikulutan azaldu dudan ibilbide luzea bukatu da. Aztertu nahi genuen hizkuntza-egoera hori ez zen orain arte hurbiletik ikertua, Ipar Euskal Herrian euskara batuak, tokiko euskal hizkerek eta frantsesak osatzen duten sistema. Ipar Euskal Herriko hizkuntza-ekosistema aipatu baldin bada prentsan edo era orokorrean komunikabideetan, era batez Eusko Jaurlaritzak eramaten dituen inkesta soziolinguistikoetarik kanpo, zientifikoki ikertua guti izan da. Hemen proposatu den ikerketa, bide horretan urrats bat da.

Inkestaren hamahiru galderei berrogei lekukoen erantzunak bilduz, teorikoki bostehun eta hogeitazun eskura genitzakeen. Hona emaitza nagusi batzuk: lekukoen % 95ek inguru Ipar Euskal Herrian euskara batua beharrezkoa dela pentsatzen dute, % 90ek baino gehiagok lurralde horretako hizkeren berezitasunak zaindu behar direla, % 80k baino gehiagok euskara batuak euskalkiei kalterik ekartzen ez diela eta erdiak baino gehiagok euskara batu berezi bat badela orain lurraldean. Inkestatuen arabera, Ipar Euskal Herrian euskara batua ez da ongi ezagutua, euskalkiekin nahasten da eta euskaraz eskolatuak ez diren euskaldunentzat zalantzakoa da. Baina lehen arazoa lurralde horretan osoki nagusitzen den frantsesa da. Euskararen berean ere eragina du. Geroan, familian eta eskolan guti transmitituak baitira, euskalkiak ahulduko direla eta euskara batua indartuko dela da inkestatuengan aurreikuspen hedatuena.

Lekukoei esker euskara batuaren eta euskalkien arteko harremanak Ipar Euskal Herrian hobeki ulertzen ditugu, hizkuntza-egoera hori konplexua

eta aldakorra dela berriz azpimarratuz. Nahiz beren hizkuntza-sinesmen, sentimendu eta usteetan oinarriturik, berrogei lekuko horiek bizi publikoan euskararen preskribatzaileak izanez, lanean aritzeko egin behar dituzten hizkuntza-hautuak gogoetatzen dituzte. Horrengatik ikerketa honendako lehen hautuzko lekukoak ziren. Milesker berriz haiei.

Bibliografia

Coyos, Jean-Baptiste, 2018, «Euskara batua eta euskalkiak Ipar Euskal Herrian: inkesta pertzepziozko dialektologian oinarritua», *Euskera*, 63, 2-1, 185-208.

———, 2019, «The Dynamics between Unified Basque & Dialects in the Northern Basque Country: A Survey Based on Perceptual Dialectology», *International Journal of Language and Linguistics*, 6-1, 115-125.

Cramer, Jennifer, 2016, *Perceptual Dialectology*, www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199935345.001.0001/oxfordhb-9780199935345-e-60 (2018ko martxoan kontsultatua).

Ferguson, Charles A., 1959, «Diglossia», *Word*, 15, New York: 325-340.

Frei, Henri, 1929 [1993], *La grammaire des fautes*, Slatkine Reprints, Paris-Genève.

Paveau, Marie-Anne, 2008, «Les non-linguistes font-ils de la linguistique ? Une approche anti-éliminativiste des théories folk», *Pratiques - Linguistique, littérature, didactique*, 139-140, <https://journals.openedition.org/pratiques/1200> (2018ko martxoan kontsultatua).

Zenbait toponimoren lekukotasunak Bortzirietako, Malerreka eta Baztango agiri zaharren argitan

**Testimonios de diversos topónimos a la luz
de la documentación antigua de Bortziriak,
Malerreka y Baztan**

**Quelques témoignages sur les toponymes,
à la lumière de vieux documents de Bortziriak,
de Malerreka et de Baztan**

**Evidence of some toponyms in the light of old
documents from Bortziriak, Malerreka and Baztan**

INIGO ARIZTEGI, Andres
Euskaltzain osoa

REKALDE IRIGOIEN, Paskual
Euskaltzain osoa

Noiz jaso: 2020-01-30
Noiz onartua: 2020-03-09

Lan honen helburua da Nafarroako Bortziriak, Malerreka eta Baztan eremuetako artxi-boetan aurkitu diren toponimoen lekukotasun zaharrenak ilunpetik atera eta ezagutzera ematea. Izan ere, lortutako lekukotasun gehientsuenak XVI-XVIII. mendeetakoak izanik, badira XI-XV. etakoak ere. Antzinako lekukotasun horiek zenbait toponimoren nondik norakoak eta haien inguruko zalantzak argitzeko baliagarriak izaten ahal dira. Horretaz gain, lagungarriak dira euskal toponimiaren diakroniarako datu-baseak osatzeko eta, orokorrean, mesedegarriak onomastikaren alorreko ondare aberatsa sakonago ezagutzeko.

Gako-hitzak: toponimoak, oronimoak, hidronimoak, lekukotasun historikoak, *elkarrekikoak*, *eliak*.

El objetivo de este trabajo es sacar a la luz los testimonios más antiguos de topónimos extraídos de archivos del entorno de los valles navarros de Bortziriak, Malerreka y Baztan. Ciertamente, aunque la mayoría de los obtenidos pertenecen a los siglos XVI-XVIII, los hay también pertenecientes a los siglos XI-XV. Dichos testimonios antiguos suponen, sin duda, una importante ayuda para aclarar la referencia de muchos topónimos y para poder despejar posibles dudas. Sirven, además, para enriquecer las bases de datos para el estudio diacrónico de la toponimia vasca y proporcionan, en general, una ayuda para un mayor conocimiento del patrimonio onomástico.

Palabras clave: topónimos, orónimos, hidrónimos, testimonios históricos, *elkarrekikoak*, *eliak*.

Ce travail permet de faire connaître les témoignages les plus anciens concernant des toponymes extraits des archives des vallées navarraises des Cinco Villas, de Malerreka et du Baztan. Bien que la majorité d'entre eux soient de la période XVIe-XVIIIe siècles, certains d'entre eux viennent de la période XIe-XVe siècles. Ces témoignages anciens peuvent être très précieux pour expliquer l'origine de certains toponymes et lever de nombreux doutes. De plus, ils enrichissent les bases de données qui permettent une étude diachronique de la toponymie basque ; de façon générale ils permettent une meilleure connaissance du patrimoine onomastique.

Mots-clés : toponymes, oronymes, hydronymes, témoignages historiques, *elkarrekikoak*, *eliak*.

The aim of this work is to bring to light and provide the oldest evidence of toponyms that have been found in the archives of the Bortziriak, Malerreka and Baztan areas of Navarre. Most of the evidence obtained dates back to the 16th to 18th centuries; there is also some evidence dating from the 11th to 15th centuries. These ancient records may be of use in clarifying the nature of certain toponyms and any doubts there may be about them. In addition, they are helpful in compiling databases about Basque toponymy diachrony and, in general, they help towards a deeper knowledge of our rich onomastic heritage.

Keywords: place names, mountain names, river names, historical records, *elkarrekikoak*, *eliak*.

1. Sarrera

Lan honen xede behinena da toponimiaren informazioan sakontzea eta, orobat, lekukotasun berriak eskuratu eta ezagutaraztea, ahal den neurrian, aspaldikoak eta, horiekin batera, lehendik argitara emandako batzuk ere, lagungarritzat jo direnean. Lekukotasun berri horien bidez, zenbait toponimoren inguruko zalantzak argitzeko aukera izaten ahal da, toponimo horien nondik norakoak hobeki aztertu eta orain arte argitara emandako lanak osatzeko. Eta, zer erranik ez, seguru gaude toponimoen lekukotasun zahar-
rrak ilunpetik argitara ateratzeak onomastikaren ondarea aberasteko eta hobeki ezagutzeko aukera emanen duela.

Onomastikari dagokionez, Nafarroako artxiboetan gordetzen den ondarea aberatsa da. Zenbat eta gehiago arakatu, aztertu eta sakondu artxibo horietan, hainbat eta aberatsagoa eta sakonagoa da erdietsitako ondarea eta interesgarria toponimiaren diakroniarako lortzen den informazioa, hori guz-
zia lagungarri izaten ahal baita ondorio berriak atera eta ikerketan urrats berriak egiteko. Hori egiaztatzen dute lan honetan arakatutako artxiboek, hala nola Nafarroako Errege Artxiboko Doneztebeko Notarioen Protokoloek, zenbait herritako parroketako bataiatuen, ezkonduen eta hildakoen liburuek, eta Patxi Ondarrak bere garaian bildu eta gure eskura utzi zuen funts aberatsak, hots, Baztango Udaleko Artxiboan, Baztango Borda-Ubilloso familiaren fondoan eta Lekarozko Kaputxinoen komentuko Aita Donostia Artxiboan jaso zuen informazioak.

Begi-bistakoa bada ere, aipatzekoa da arakatutako artxibo horietan bertako onomastikaren berri ez ezik, eremu zabalago batena ere ematen dela, erraterako, Ipar Euskal Herriko eta Gipuzkoako herri batzuen.

Lekukotasunei dagokienez, ugarienak XVI-XVIII. mendeetakoak izanik ere badira, eta ez gutxi, XI-XV. mendeetako agiritatik jaso ahal izan direnak, batik bat *Patxi Ondarra Funtza* (POF) izeneko iturritik. Interesgarriak dira, gure ustez, euskal toponimiaren ikerketa sakonagoaren mesedetan, horietako gehienak ezezagunak edota argitaragabeak direlako.

2. Lekukotasunak

Atal bakoitzeko sarrerak (toponimoak) hurrenkera alfabetikoan zerrendatu ditugu, izenburu bakoitza dagokion forma ofizialaren arabera emanaz eta izaera ofiziala ez dutenak ustezko forma estandarrean idatziz.

Sarrera horietako bakoitzaren barnean, **Dokumentazioa** izeneko atalean, ezarri dira jasotako lekukotasunak, soilak edota bere testuinguruan, izen zehatz bakoitza letra etzanean jarria argiago adierazia gera dadin eta kronologiaren araberrako hurrenkera. Lekukotasun bakoitzaren ondotik heldu da, parentesi artean, dagokion urtea eta erreferentzia dokumentala, artxibokoa normalean eta zenbaitetan bibliografian aipatzen den argitalpenen batekoa.

Zenbaitetan, **Oharra** izeneko atala erabili da ohar argigarriren bat aipatzea komenigarria ikusi denean.

2.1. Ibar, herri eta auzoen izenak

2.1.1. *Nafarroakoak*

Aezkoa

Dokumentazioa: «lugar de Villanueva en el Valle de Ayezcoa» (1671, POF, BUA, 1); *Ayezcoa* (1786, NEAN, DPR, 135. k., 19. zk., in “Escritura de zesion que Joseph de Iriarte, natural de Ituren hizo para la labra, abugerar y numerar de robres cortados para los bageles de la Real Armada en Montes del balle de Ayezcoa”).

Oharra: Lekukotasunek *aietz* > *aetz* bilakaera baieztatzen bide dute (Belasko 1996: 48).

Aintzialde. Arizkun

Dokumentazioa: «Ainzialdea, barrio de Arizkun» (1691, POF, BUF, 1. ag., 1 atz., 2; 1693, POF, BUF, 1. ag., 2); *Aincialdea* (1758, POF, BUF, 1; 1762, POF, BUA, 4); *Aincialde* (1847, 1851, POF, LKB, ADA).

Oharra: Lekukotasunak bi motatakoak dira: *-a* artikuludunak (*Ainzialdea*, *Ainzialdea*) eta *a*-rik gabeak (*Aincialde*).

Aitzano. Gartzain

Dokumentazioa: «...*Ayçanoa*, de la parroquia de Garçayn» (c. 1500, NEAN, PDR, 8. k.); «...*maria de landaburu vezina del lugar de Aycanoa*» (1571, NEAN, DPR, 52. k.); «*barrio de Ayçanoa*» (1681, POF, BUA, 1 atz.); «...*Osando de Aizanoa* presbiter» [Urdazubi] (1745 [1203], POF, BUA, 1).

Oharra: Lekukotasun hauek aldaera artikuludunaren alde (*-a*) min-tzo dira, euskal forma arautu eta ofiziala *Aitzano* bada ere.

Alkerdi. Zugarramurdi

Dokumentazioa: «...*iglesia de santesteban de Alquerdi*» (1443, POF, BUA, 17 atz.); «...*granjas de Alquerdi*» (1443, POF, BUA, 21 atz.); *Alquerdi* (1769 [1482], POF, BUA, 3); *Alquerdi* (1586, POF, BUA, 3); *Alquerdi* (1687, POF, BUA, 24); «...*varrio de Alquerdi*» (1711, POF, BUA, 22; 1790, POF, BUA, 11).

Oharra: Aspaldidanik dokumentatutako auzo izena da, mendeetan zehar aldaketarik izan ez duena.

Almandoz

Dokumentazioa: *Almendoz* (1505, NEAN, DPR, 21. k., [5 aldiz] in “Escritura de poder para la curia romana del prior de Belate”, [latinez idatzia]; «*martin echeberria de Albandoz*» (1560, POF, BUA); «*joan de Albandoz*» (1593, APA, EL, 1, 6 atz.); «...*jurado de Albandoz*» (1560-1561, POF, BUF, 1 atz.); «*cathalina de Albandoz*» (1602, APA, EL, 1, 10); «*joanes de Albandoz*» (1614, APA, EL, 1, 14); «*martin de Albandoz*» (1633, APA, EL, 1, 26 atz.).

Oharra: Ikusten denez, *Almendoz* aldaera XIII. mendean ez ezik XVI. enean ere ageri da, eta *Albandoz* aldaeraren lekukotasunak ere badira XVI. eta XVII. mendeetan.

Altsasu / Alsasua

Dokumentazioa: «Murio un pobre natural de *Alsasu*» (1750, BPA, HL, 1, 278).

Oharra: Beran (Altsasutik urrun samar) aurkitutako XVIII. mende-ko lekukotasun hau (artikulu mugatzailerik gabekoa) bat heldu da hitz-bukaeran herri horren euskal era arautuarekin.

Altzate. Bera

Dokumentazioa: «...vezino de la tierra de bera, de la villa de *Alçate*» (1546, NEAN, DPR, 8. k.); «...veçino de la tierra de bera, del villaje de *Alçate*» (1554, NEAN, DPR, 17. k.); «*Alzate*, varrio de Vera» (1689, BPA, HL, 1, 37); «...calle o barrio de *Alzate*» (1787, POF, BUA, 1 atz.).

Oharra: Mendeak joan, mendeak etorri, auzo horren izena ez da aldatu. Bai, ordea, auzo horren kategorizazioa «villa», «villaje», «varrio» eta «calle».

Amaiur / Maya

Dokumentazioa: «... el vicario [...] deeliçatea, natural de *Amayur*» (1617, LPA, EL, 2, 202 atz.); «Maria de *Amayur*» (1623, IPA, BL, 3, 24); «Maria de *Amayur*» (1630, IPA, BL, 3, 51).

Oharra: Aipatzekoa da *Amayur* forma herriaren izenean agertzeaz gainera, deituretan ere ageri dela.

Aoiz / Agoitz

Dokumentazioa: *Aggoiz* (1016, Iñ., 2011: 1257); *Ahoiz* (1093, Iñ., 2011: 1257); «En la billa de *Aggoiz*» (1633, POF, BUA, 1 atz., 2 atz.). «Don Antonio de Ozcariz y Arce y Doña Thomasa Antonia de Iriarte y Eslaba, vezinos de *Agoiz*» (1747, BPA, BL, 3A, 154); «Garcia Garceitz *Daoitz*» (POF, BUA, 1780 [1231], 74); «Graciosa de Ituren natural de *Agoiz*» (1803, BPA, BL, 5, 364).

Oharra: Belaskok (1996: 73) dio «la forma *Agoi(t)* es relativamente moderna». Dena dela, lekukotasun hauen arabera, XI. menderako

badugu horren berri, bai eta XVII. mendeaz geroztik ere. Beraz, aspaldikoa da.

Apaioa. Azpilqueta

Dokumentazioa: *Apayoa* (1589, POF, BUA; 1758, POF, BUA, 1); *Apayo* (1620 [1366], POF, BUA, 1 atz.; 1691, POF, BUF, 1. ag., 1 atz.; 1695, POF, BUF, 8; 1758, POF, BUF, 1); *Apayoarana*, *Apaioarana*, *Apayo larrea* (1691, POF, BUF, 1. ag., 1 atz.); «...barrio de *Apaioa* de Azpilqueta» (1695, POF, BUA, 8; 1766, POF, BUA, 12); «Echeverria de *Apaioa*» (1758, POF, BUF, 1); *Apaioa* (1790, POF, BUA, 1 atz.).

Oharra: Forma artikuludunak eta artikulugabeak ageri dira dokumentazioan. Hala ere, datu historikoen arabera ematen du *Apaioa* (-a) beharko lukeela izan. Halaxe ahoskatzen da gaur egun: *Apaioko*, *Apaiotik*...

Arantza

Dokumentazioa: «...Pedro de Aranza y Juan de Apezechea testigos por palabras (...) del matrimonio de Esteban de Yrissarri natural de la villa de Goyzueta y Maria de Zala...» (1679, IPA, EL, 4, 16 atz.).

Oharra: Dokumentazioan, oro har, *Aranaz* ageri da. Alabaina, ezkontza anitzetan lekuko gisa ageri den *Pedro de Aranz* igantziarra, 1679ko aipu honetan *Pedro de Aranza* izenarekin idatzia dago. Beharbada ordurako *Arantza* ere ahoskatuko zelako?

Aurkidi. Zubieta

Dokumentazioa: *Urquidi* (1533, 1554, 1605, 1677, 1730, 1807, 1824, Iñ., 1996: 80); *Aurquidi* (1687, 1753, 1796, 1930, 1982, Iñ., 1996: 80).

Oharra: Izendapen ofiziala *Aurkidi* bada ere, dokumentazioa jatorrizko *Urkidi* aldaeraren alde mintzo da, bai eta auzo horren inguruko toponimia txikia ere: *Urkidibarrena*, *Urkidigaraia*, *Urkidisuso*... Gai-

nera, *Urkidi* aldaerak 1993. urtean egindako ahozko erabileraren bilketan oraindik bizirik zirauen (Iñ., 1996: 80).

Aurtitz. Ituren

Dokumentazioa: *Aurtiz* (1280, 1355, 1366, 1541, 1981, Iñ., 1996: 76).

Oharra: Egungo izendapen ofiziala *Aurtitz* bada ere, amaiera afrikatuarekin, mendeetan zeharreko dokumentazioan beti *Aurtiz*, amaiera frikariarekin, ageri izan da, bai eta ahozko erabileran ere. Halaber, kasu absolutiboan *Aurtiza* (-a artikuluekin) ahoskatzen da. Gainera, kontuan izatekoa da, herrien izendapenei amaieran artikulua gehitzeko joera, hala nola *Donéztua* (Doneztebe), *Gaztélua* (Gaztelu), *Óiza* (Oiz), *Urróza* (Urroz), *Erátsunà* (Eratsun) *Etxálarrà* (Etxalar), *Irúna* (Irun) eta abar, erabat arrunta dela Malerrekan eta inguru zabalago batean.

Azpilkueta

Dokumentazioa: «Michelco de Vrrasum jurado de Sant Andres de *Aizpilqueta*» (1756 [1482], 1. ag., 2 atz.); «Sant Andres de *Aizpilgieta*» (1756 [1482], 2. ag., 3); «...murio Maria de Larregui, pobre que pidia limosna ostiatim, natural de *Azpilqueta*» (1764, BPA, HL, 1, 346); «...bustalizas d'*Aizpilcoeta*» (1780 [1230], 116 atz., 24).

Oharra: Ikusten ahal den bezala, XV. mendera arte ageri den *Aizpil*-forma mantentzen da XVIII. mendean jasotako agiri zaharren erreferentzietan.

Baztan

Dokumentazioa: «...*tierra de Vaztan*» (1443, POF, BUA); «...*tierra de Baztan*» (1443, POF, BUA); «...*tierra y vniversidad de Vaztan*» (1600, 1641, POF, BUA); «...*tierra y valle de Vaztan*» (1607, POF, BUA); «...*la valle de Baztan*» (1638, POF, BUA); «...*comunidad de Vaztan*» (1641, POF, BUA); «*Valle y Vniversidad de Baztan*» (1801, POF, BUA).

Oharra: Lekukotasunak beti *Baztan* eta *Vaztan* badira ere, kategoriak bat baino gehiago dira: «tierra», «valle», «comunidad» eta «universidad».

Baztangoiza. Baztan

Dokumentazioa: *Baztangoyza*, *Baztangoiza* (1584, POF, BUA, 13 atz.); *Vaztangoyza*, *Vaztan goyza* (1584, POF, BUA, 9)¹.

Beintza-Labaien

Dokumentazioa: «Los lugares de Veynça y Labayen» (1543, NEAN, DPR, 23. k.); «En el lugar de Labayrein [...] en el lugar de Beynça» (1568, NEAN, DPR, 53. k.); «la villa de Beynça y Labayen» (1654, NEAN, DPR, 59. k.). *Beinza Labayen* (1727, POF, BUA, 2 atz.); *Beinza-Lauayen* (1789, POF, BUA, 1); *Beinza-Lavaien* (1815, POF, LKB, ADA).

Oharra: *Labayrein* forma dokumentazioan behin bakarrik ageri da.

Belascoain / Beraskoain

Dokumentazioa: «Magdalena Laviano hija de Dorrea y dueña del palacio de *Belasquain* [sic]» (1746, BPA, HL, 1, 258).

Oharra: *-oain* bukaera historikoki arrunta bada ere, XVIII. mendean dokumentatu da *-uain* bukaera.

Berrio

Dokumentazioa: «Parroquia de Berrio» (1540, NEAN, DPR, 15. k.); «veçino de Berryo» (1548, NEAN, DPR, 17. k.); *Los Verrios* (1698, POF, BUF, 14 atz.).

Oharra: Lehen bi lekukotasunek ez dute zehazten zein herriri dagozkien eta hirugarrena, segur aski, hiru herri hauei dagokie: Berriobeiti, Berriogoiti eta Berriozar.

¹ *Baztangoiza* Baztan udalerriko lau eskualdeetako bat da.

Berrizaun. Igantzi

Dokumentazioa: «...ferreria de Berricun» (1557, NEAN, DPR, 8. k.; 1558, NEAN, DPR, 10. k.; 1565, NEAN, DPR, 24. k.; 1594, NEAN, DPR, 28. k.); *Berricun* (1561, NEAN, DPR, 10. k.); *Verricun* (1562, NEAN, DPR, 12. k.); *Berricaun* (1632, NEAN, DPR, 50. k.).

Oharra: -zaun bukaera arrunta (izan) bada ere, -cun, -çun eta -caun bukaerakoak ere ageri dira.

Bertizarana

Dokumentazioa: *Bertiz-Arana* (1640, POF, BUA, 1); *Bertiçarana* (1650, POF, BUA, 3 atz.); «...la valle de Vertiz Arana» (1662, POF, BUA, 12. ag., 46); «...Martin de Xubindo alcalde interinario de la balle de *Bertizarana* y villa de Sumbilla» (1664, NEAN, DPR, 65. k.); «...alcalde del valle de *Bertizarana* y villa de Sumbilla» (1667, NEAN, DPR, 66. k.); «*Valle de Bertizarana*» (1781, 1847, POF, BUA); «*Valle de Vertiz Arana*» (1792, POF, BUA, 2 atz.).

Cuatro pueblos

Dokumentazioa: «*Cuatro pueblos de Bidasoa* que son las villas de Santesteban y Sumbilla y lugares de Narbarte y Elgorriaga» (1613, NEAN, DPR, 23000/1, ka., 6. zk.); «Conbenios de entre los *cuatro Pueblos de Vidasoa* y Berroaran con la villa de Aranaz» (1613, NEAN, DPR, 23000/1, ka., 22. zk.); «*Quatro Pueblos de Bidasoa*» (1613, NEAN, DPR, 23000/1, ka., 83. zk.); «Auto de reconocimiento de mojonos y de haver puesto nuevos entre el señor Dn Joaquin de Al-duncin señor del señorío de Vertiz y dichos *Quatro Pueblos* en los términos de Amaburucogana» (1728, ITUA, Ind., 2. lib.); «Faceria de *Quatro pueblos* e Ituren» (1807, NEAN, DPR, 165. k.).

Oharra: Bidasoa-Berroaran mendietako elkarrekikoa lau herrien (Doneztebe, Elgorriaga, Narbarte, Sunbilla) artekoa da eta Erdi Aroaz geroztik indarrean dago. Agiri zaharretan maiz ageri da idatzita *Cuatro pueblos (de Bidasoa y Berroaran)*, eta dokumentu horietan euskal ordainik ematen ez bada ere, ahoz *Lauerrik* erabili ohi da.

Cuatro villas

Dokumentazioa: «Quitamiento de *Quatro villas* de las pagas del rey» (1559, NEAN, DPR, 10. k.); *Quatro Villas* (1559, NEAN, DPR, 12. k.); «Poder de los jurados de *Quatro Villas* (Beynça-Labayen, Ezcurra, Saldias, Herasun)» (1563, NEAN, DPR, 10. k.).

Oharra: Ikusten ahal den bezala, Basaburu Txikia ibar historikoari *Cuatro villas* ere deitu izan zaio, gaztelania hutsean idatzitako agiri administratiboetan, jakina.

Doneztebe / Santesteban

Dokumentazioa: *Santesteban* (c. 1500, NEAN, DPR, 21. k.); «Las villas de Vera, Echalar, Eantzi, Aranaz, *Sant Esteban*, lugar de Sumbill...» (1543, NEAN, DPR, 9. k.). «endreçera llamada *Doneztebe*» (1546, Iñ., 1996: 111); *Doneztebelanda* (XVI. eta XIX. mendeen bitartean hainbatetan dokumentatua, eta *Doneztebezubia* XVII.enean (Iñ., 1996: 111).

Oharra: Erdi Aroaz geroztiko agirietan ibarra edota hiria aipatzean beti erdaraz izendatzen dira, *Sant Esteban de Lerin*, *San Esteban de Lerin* edo *Santesteban de Lerin*. *Doneztebe* euskal izendape-na, ordea, toponimia txikiari dagokion izen pare batean bakarrik ageri da.

Dornaku. Bera

Dokumentazioa: «Martin de *Tornaque*» (1618, BPA, BL, 1, 17); «Felipe de *Dornaque*» (1630, BPA, EL, 1B, 321); «Joanes de *Tornaque*» (1633, BPA, BL, 1, 126); «Maria de *Tornaque*, dueña de la Borda de Garycochea» (1691, BPA, HL, 1, 43); «Maria de *Tornacue*» (1698, BPA, HL, 1, 80); «Antonio de *Tornacue*» (1726, BPA, HL, 1, 179); «*Dornacu*, varrio de Vera» (1736, BPA, HL, 1, 209).

Oharra: Aipatzekoa da agiri zaharrenetan, izenaren hasieran egun arrunta den *D-* ahostuna baino maizago dokumentatzen dela *T-* ahoskabea.

Elbete

Dokumentazioa: «...parroquia de *Eluatea*» (1504, NEAN, DPR, 15. k.); *Eluate* (1564, NEAN, DPR, 11. k.), *Eluete* (1584, 1600, POF, BUA); *Eluetea* (1584, 1643, POF, BUA); *Elbetea* (1584, POF, BUA).

Oharra: *Elbete(a)*, oraingo izendapena, bertze izen baten bilakaera bada ere, XVI. menderako dokumentatzen denez gero, ez dugu uste modernotzat hartzekoa denik, erran izan den bezala: «El nombre de esta localidad [...] parece moderno» (Belasko, 1996: 169).

Eltzaburu

Dokumentazioa: «Montes de *Ezcaburu* Valdeuçama y terminos de Ybargoyara» (1548, NEAN, DPR, 19. k.).

Oharra: *Ezcaburu* lekukotasuna zaharra da, baina behin bakarrik agertu zaigu.

Endarlatsa. Bera

Dokumentazioa: «Martin de Huart, cuyo es el palacio y casa Huart, ferron de *Endaralasa* vezino de la dicha tierra de Bera» (1550, NEAN, DPR, 7. k.); «Martin de huart alias çalaynçarr, ferron de *Endaralasa*, vezino de la dicha tierra de Bera» (1550, NEAN, DPR, 8. k.); «Pedro Leguia de la casa Chispirane de Bera fue allado aogado en el paraje de *Endarlas*» (1699, BPA, HL, 1, 84); «...murio aogado en el rio de *Endarlas* [etxea] siendo criado de la dicha casa» (1701, BPA, HL, 1, 88); «...dueño de la cassa *Endarlas* de Vera» (1708, BPA, HL, 1, 120); «...criado de la casa *Endarlasa* [...] se haogo en el Rio Bidasoa» (1761, BPA, HL, 1, 324); «Juan de Iriart, natural de Semper, se encontro ahogado en el Rio junto a *Endarlasa*, termino de Vera» (1770, BPA, HL, 1, 380).

Oharra: XVI. mendetik XVIII. mendera bitarteko lekukotasunek argi uzten dute zein den izenaren bigarren zatia (*la(t)s* ‘erreka’, ‘ur-laster txikia’).

Erro / Erroibar

Dokumentazioa: «...mas le di para gil de *roybar*, mulatero veynte y tres ducados...» (1587, Iñ., 2011: 1262).

Oharra: 1587ko lekukotasunean dugu ibar honen euskal izendapena, *Erroibar*, oraindik ere bizirik dirauena.

Etxalar

Dokumentazioa: «Las villas de Vera, *Echalart* [sic, 7 aldiz agiri hone-tan], Eantzi, Aranaz, Sant Esteban, lugar de Sumbill...» (1543, NEAN, DPR, 9. k.); «Joanes de ayesta alias xurio vezino de la villa de *Echarral*» [sic, metatesiaz segur aski] (1543, NEAN, DPR, 19. k.); *Ychalarr* (1551, Iñ., 2019: 532); *Echalarr* (1581, NEAN, DPR, 42. k.); «...regacho que baja de *Hechalarr*» (1584, POF, BUA, 3 atz.); «ara-quinchoa de *Ychalar*» (1587, Iñ., 2019: 532); «graciana de loperena dexo [...] para la parroquia de *Ychalar* seis reales y a la basilica de santa cruz de *Ychalar* cincuenta reales» (1606, Iñ., 2019: 532); «anna de loperena y su marido petri de çabaleta [...] dexaron de legado [...] a la parroquia de *Ychalar* y a santa cruz hermita de *Ychalar* sendos ducados» (1615, Iñ., 2019: 532); «Joanes de *Ychalar*» (1656, Iñ., 2019: 532).

Oharra: Lekukotasun historikoekin batera, aipatzekoa da gaur egun, ahozko *Etxelar* eta *etxelartar* aldaerez gain, *Itxelar* eta *itxelar-tar* aldaerek bizirik dirautela, bai Bortzirietako herrietan, bai eta inguruko Sunbillan eta Oieregin ere, behinik behin (Iñ., 2019: 536-538).

Eugi

Dokumentazioa: «Baztan afronta con tierra de *Eugui arana*» (c. 1630, POF, BUA, 3); *Eugui Arana* (1711, POF, BUA, 23); *Euguiara-na* (1711, POF, BUA, 12); «...fundiciones de *Eugui*» (1768, POF, BUA, 9 atz.); «...fabricas de *Egui* [sic]» (1781, POF, BUF, 1); *Egui* [sic] (1785, POF, BUA, 1 atz.).

Oharra: Aipatzekoa da XVII-XVIII. mendeetan hiru aldiz ageri zai-gun *Eugiarana*, hots, (h)arana osaerarekin, mugakideak diren Erroi-barrek eta Esteribarrek *ibar* osaera dutelarik. Iruzkintzekoa ere, egun ahoz erabiltzen den *Egui* metatesidun forma bi aldiz gutxienez idatzirik agertzea XVIII. mendean.

Garaierria. Sunbilla

Dokumentazioa: «...una cassa en el varrio de Garaierria de Sumbilla»² (1683, NEAN, DPR, 4. k.).

Oharra: Behin bakarrik agertutako lekukotza da.

Gendulain

Dokumentazioa: «Joanes de azterayn vecino de Guindulayn junto a Pamplona» (1607, NEAN, DPR, 40. k.); «Juan Marin Ibarra natural de Gandulain» (1792, BPA, HL, 2, 110 atz.).

Oharra: Bitxia da bai *Guindulayn* aldaera, bai Erdi Aroko *Gandulain* ere XVIII. mendearen amaieran dokumentatu izana.

Guirguillano / Girgillao

Dokumentazioa: «...natural de Guirguillau» (1799, BPA, BL, 5, 260).

Oharra: Ematen duenez, *Girgillao* euskal formaren alde mintzo den lekukotasuna dugu, bilakaera honen arabera: *Guirguillano* > **Guirguillao* > *Guirguillau*.

Gorostapalo. Erratzu

Dokumentazioa: «...casa Yribarren de Gorostapalo de Errazu» (1750, POF, BUA, 1); «Maria Martina de Zozia muger que fue de Juan Francisco de Gorostipalo» (1800, BPA, HL, 2, 174); «viuda de Juan Gorostipalo» (1805, BPA, HL, 2, 208).

² Auzo izen hau *Altsuperea* etxea dagoen tokian kokatzen du agiri honek.

Oharra: *-palo* bukaerako izenak arruntak izan dira dokumentazioan, baita XVIII. eta XIX. mendeetan ere. Gaur egun arruntagoa da, ordea, *-polo* bukaerako izena ahoz entzutea (*Kostapólo*).

Ibargoiara

Dokumentazioa: *Ybargoyara* (c. 1500, NEAN, DPR, 21. k.); «...Yglesia parroquial de santa maria de *Ybargoyara*» (1538, NEAN, DPR, 28. k.); «...en la iglesia parroquial de nuestra señora de *Ybargoyara*» (1555, NEAN, DPR, 16. k.); «...jurados y vezinos de los lugares de Urroz Arce Ascarraga Ygunyn e Gaztelu que es la *tierra de Ybargoyara* e martin de donamaria vezino de la dicha tierra y martyn de urssua tanto en nombre propio como de los vezinos de Oyz...» (1555, NEAN, DPR, 23. k.); «...en doña maria *tierra de Ybargoyara*» (1563, NEAN, DPR, 8. k.); «*Tierra de Ybargoyara*» (1573, NEAN, DPR, 26. k.); «...martin de donamaria vezino de la *tierra de Ybargaraya* [sic]» (1575, NEAN, DPR, 26. k.); «*Valle de Ybargoyara*» (1577, NEAN, DPR, 52. k.); «*Tierra de Ybargoyara*» (1585, NEAN, DPR, 2. bis k.); «...lugar de Dona Maria del *Valle de Hibargoyara*» (1589, POF, BUA, 1); «...en el lugar de Donamaria y dentro de la casa del ayuntamiento del *Balle de Ybargoyara* se juntaron en concejo los jurados vezinos y concejo del *Balle de Ybargoyara* que son los lugares de Arce Ygunin Ascarraga de una [parte] y Gaztelu que es un concejo...» (1622, NEAN, DPR, 46. k.); «*La Valle de Ibargoyara*, compuesto por Gaztelu, Arçe, Ygunin, Ascarraga y Donamaria que hacen un concejo» (1646, POF, BUA, 1, 1 atz., 2 atz.).

Oharra: Gaur egun *Donamaria* izena duen udalerria, garai luze batean –Erdi Aroaz geroztik eta XIX. mendera arte–, *Ibargoiara* ibarra izan zen, beti horrela dokumentatua. Izendapen horren lekukotasun argietako bat da udalerrri horretako mugarri guztiak, oraindik ere, ohi den hasierako I letra (D letrara aldatu gabe) daramatela.

Igantzi

Dokumentazioa: «Las villas de Vera, Echalart, *Eantzi*, Aranaz, Sant Esteban, lugar de Sumbill...» (1543, NEAN, DPR, 9. k.); «Tomas de

loybiaga de *Yanci*» (1554, NEAN, DPR, 9. k.); «Villa de *Yanci*» (1554, NEAN, DPR, 15. k.); «Martyn de *Yanci*» (1559, NEAN, DPR, 18. k.); *Iganzi* (1568, NEAN, DPR, 39. k.); «...pedro de yrisarri de *Yganci* [...] la hija de arozandia de *Yganci*» (1587, NEAN, DPR, 39. k.); «Juanes de *Hiançi*, hijo legitimo de Remon de *Hiançi*» (1607, SPA, BL, 11 atz.); *Yganzi* (1622, NEAN, DPR, 47. k.); «Maria de Telechea viuda vecina de *Yganci*» (1623, NEAN, DPR, 23000/4 ka., 15. zk.); *Iganzi* (1623, NEAN, DPR, 47. k.); «se casaron Antonio de Larrea y Ana de *Yianzi* [sic] [...] fueron testigos Leon de *Yganzi*...» (1669, APA, EL, 1, 60 atz.); «Maria Felipha de *Yganci* de la casa Marichenea [de Vera]» (1773, BPA, BL, 3B, 223); «Juan Bautista de Ezponda, natural de *Yganci*» (1788, DPA, BL, 3, 142 atz.); «Miguel de Echenique viudo de Maria Josefa de *Iganci* de la casa Bonbabaita de Bera» (1794, BPA, HL, 2, 142).

Oharra: Ikusten denez, XVI. mendetik aitzina zenbait aldaera dokumentatu badira ere, lekukotasunik arruntena *Igan(t)zi* izan da.

Igoa

Dokumentazioa: *Igua* (1522, NEAN, DPR, 22. k.); «Joanes de *Ygua*» [Labaiengoa] (1552, NEAN, DPR, 22. k.); *Igua* (1716, ITUA, Ind., 2. lib.); «Martin Josef de Saldias, natural de *Ygua*» (1788, DPA, BL, 3, 132 atz.).

Oharra: Ikusten ahal den bezala, *-oa* > *-ua* bilakaera ongi gauzatua zegoen XVI. menderako.

Igurin. Donamaria

Dokumentazioa: «...en el lugar de *Yguynin* [sic, frankotan dokumentu berean]» (1530, NEAN, DPR, 16. k.); «el lugar de *Ygunyn*» (1541, NEAN, DPR, 18. k.); *Ygunin* (1543, NEAN, DPR, 63. k.); *Ygunyn* (1554, NEAN, DPR, 18. k.); *Ygunin* (1568, NEAN, DPR, 11. k.); *Ygunin* (1570, NEAN, DPR, 52. k.); *Ygunin* (1573, NEAN, DPR, 53. k.); «pierres de arce, veçino de *Ygunin*» (1585, NEAN, DPR, 2. k.); «lugar de *Ygunin*» (1585, NEAN, DPR, 2. k.); *Ygunin soroa* (1585,

NEAN, DPR, 2. k.); *Yguriayn* (1614, NEAN, DPR, 53. k.); *Ygunin* (1618, NEAN, DPR, 41. k.); *Ygunin* (1622, NEAN, DPR, 46. k.); *Ygunin* (1648, NEAN, DPR, 55. k.); *Ygunin* (1652, NEAN, DPR, 68. k.); *Ygunin* (1667, NEAN, DPR, 72. k.); *Ygunin* (1671, NEAN, DPR, 74. k.); *Ygunin* (1690, NEAN, DPR, 76. k.); *Igurin* (1752, 1753, 1762, 1769, 1771, NEAN, DPR, 23002/1 ka.).

Oharra: Argi ageri da *Igunin* > *Igurin* bilakaera XVIII. mendez geroztik gauzatu zela.

Illekueta. Bera

Dokumentazioa: «Graciana de *Yllecu* hija de Joanes de *Yllecu*» (1616, BPA, BL, 1, 3); «Magdalena de *Yllecu* hija de Pedro de *Yllecu*» (1689, BPA, BL, 2, 20); «Pedro de *Yllecu* de cassa de Conchenea» (1695, BPA, HL, 1, 74); «Ana de *Yllecu* de Zidardigaraya» (1701, BPA, HL, 1, 88); «Maria de *Yllecu*» (1714, BPA, HL, 1, 141); «*Illecueta*, varrio de Vera» (1719, BPA, HL, 1, 119); «...en el barrio de *Yllucueta* [sic, 2 aldiz]» (1787, POF, BUA, 1 atz., 6).

Oharra: Ematen duenez, Erdi Aroaz geroztik *Illeku* zena ez zen XVIII. mendera arte *Illekueta* bilakatu.

Ilundain

Dokumentazioa: «Pedro *Irundain* [sic] de Pamplona» (1780, NEAN, 260806 pro.).

Oharra: Kontuan izatekoa da XVIII. mendeko lekukotasun hau *Irundain* formarekin agertzea.

Landibar. Urdazubi

Dokumentazioa: «...granjas de *Lauandibar*» (1433, POF, BUA, 21 atz.); «...bustaliza de *Lauandibar* en propiedad y posesion del monesterio de Hurdax» (1443, POF, BUA, 21); «Fray Domingo de *Labandibar*, calonge de Vrdax» (1433, POF, BUA, 9); *Landibar* (1560, POF, BUA, 2); «...casas de *Labandibar*» (1584, POF, BUA,

14 atz.); «Fray Martin de *Labandibar*, suprior [...] Fray Martin de *Labandibar*, soprior [...] Fray Martin de *Landibar*, soprior» (1584, POF, BUA, 20 atz.); «*Lauandibar*, barrio de Vrdax» (c. 1600, [1584], POF, BUA, 73); «Juanes *Labandibar*, dueño de la casa catalincorena de Vrdax» (1652, POF, BUA, 1, 1 atz., 2, 2 atz.); «*La-bandibar*, barrio de Vrdax» (1652, POF, BUA, 1, 1 atz., 2, 2 atz.); «Miguel de *Landibar*, de Pamplona» (1663, POF, BUA, 1); *Landiuar* (1669, POF, BUA, 2); «barrio de *Lahandibar* [...] barrio de *Laandibar*» (1689, POF, BUA, 2); «*Landibar*, barrio de Vrdax» (c. 1700 [1482], POF, BUA, 2); *Landibar* (1722, POF, BUA, 1); «...lugar de *Olandiuar* de Vrdax» (1736 [1687], POF, BUA, 1); *Landiuar* (c. 1736, POF, BUA, 1); *Landivar* (1741, POF, BUA, 1); «*Landibar*, barrio de Vrdax» (1745, POF, BUA, 1); «*Labandibar*, barrio de Vrdax» (1780 [1552], POF, BUA, 21); «...barrio de *Labandibar*» (1780 [1561], POF, BUA, 22 atz.); *Labandibar* (1787 [1443], POF BUA, 1); *Landibar* (1790, POF, BUA, 6 atz.); «barrio de *Landivar*» (1850, POF, BUA, 4, 4 atz.).

Oharra: Bere garaian ohartarazi genuen bezala (Iñ. & Rek., 2018: 178), *Labandibar* da egun *Landibar* deitutako auzoaren jatorrizko izena, XV-XVIII. mendeetan zehar *Labandibar*, *Lauandiuar*, *Lahandibar*, *Laandibar* aldaerekin dokumentatua. XVIII. mendetik aitzina beti *Landibar* ageri da, baita behin edo bertze XVI. eta XVII.etan ere. Hortaz, ohar hartan bidegabakeriatzat jo genuen *Landibar* aldaeran oinarritzea auzo honen izenaren etimologia azaltzeko, bere osaeraren lehenbiziko elementua *landa* ‘vega’, ‘campo húmedo y fértil’ dela egiaztatuz.

Lekaroz

Dokumentazioa: «Sancho Juan de *Lecaroitz*» (1780 [1231], POF, BUA, 73).

Oharra: *Lecaroitz* lekukotasun berria da, behin bakarrik agertu dena XIII. mendeko testigantzari erreferentzia egiten dion XVIII. mendearen amaierako agirian.

Lekunberri

Dokumentazioa: «Maria de *Lecuberri*» (1643, APA, EL, 1, 40).

Oharra: Lekukotasun bakarra eta XVII. mendekoa bada ere, kontuan hartzekoa dateke *-n-* sudurkaririk gabeko testigantza hau.

Leorlaz. Urdazubi

Dokumentazioa: *Leorlas* (1584, POF, BUA, 10, 14 atz.); *Leorlaz* (c. 1600, POF, BUA, 74); *Leorlas* (1652, POF, BUA, 10; c. 1700 [1482], POF, BUA, 2); *Leorlaz* (1700, POF, BUA, 1); *Leorlas* (1743, POF, BUA, 1; 1769 [1482], POF, BUA, 3; 1779, POF, BUA, 6; 1780 [1482], POF, BUA, 19 atz.; 1784, POF, BUA, 3; 1850, POF, BUA, 3 atz.).

Oharra: Lekukotasunen arabera, *Leorlas* (< *Leorlats*) da aldaera nagusia, XV. mendetik hasi eta XIX. arte, nahiz eta bi aldiz ageri den *Leorlaz* aldaera ere.

Lotzabien. Beintza-Labaien

Dokumentazioa: «Endreçera de *Loçabien*» [hainbat aldiz urte hone-tako agirietan] (1546, NEAN, DPR, 11. eta 12. k.); *Lozabien* (1788, NEAN, DPR, 156. k.); *Lozabein* (1832, NEAN, DPR, 222. k.); *Lozabein* (1852, NEAN, DPR, 280. k.); *Lozabian* (1862, NEAN, DPR, 280. k.); *Lozabian* (1898, NEAN, DPR, 280. k.).

Oharra: Ematen duenez, XIX. mendeko bigarren erdialdera arte ez zen gertatu *Lozabien* (*Lozabein* metatesiduna tarteko) > *Lo(t)zabian* (bokal asimilazioaz) bilakaera.

Lumbier / Irunberri

Dokumentazioa: *Irunberri* (1587, NEAN, DPR, 39. k., in “Memorial de las deudas y recibos de garcia de dolare (tratante) de Santesteban”); «Juanes de *Yrunberri* vecino de la villa de Maia» (1657, POF, BUA, 2 atz.); «Phelipe de *Irunberri* natural de la villa de Yançi» (1681, APA, EL, 1, 76); «Maria de *Irunberri*» (1681, IPA, EL, 5, 2);

«Luyssa de *Irumberri*» (1681, IPA, BL, 5, 10 atz.); «Diego de *Irumberri* hijo de Phelipe de *Irumberri* y de Cathalina de Apezechea» (1682, APA, BL, 2, 14); «Martin de *Irunberri*» (1686, IPA, HL, 4, 21); «Bauptista de *Irumberri* hijo de Phelipe de *Irumberri* y de Cathalina de Apezechea» (1688, APA, BL, 2, 33); «Francisco de *Ilunberri* hijo de Phelipe de *Ilunberri* y de Cathalina de Apezechea» (1691, APA, BL, 2, 43); «murio Phelipe de *Irumberri*» (1716, APA, HL, 1, 89); «Julian de *Irumberri* y sus hijos vecinos de Marcilla» (1775, NEAN, 260588 pro., 162. zk.).

Oharra: XVI., XVII. eta XVIII. mendeetan zehar herri batzuetan (Amaiur, Arantza, Doneztebe, Igantzi, Martzilla) jasotako dokumentazioan aurkitutako deiturak badira ere, interesgarria da egiaztatzea gehienetan hasierako forma *Irum-*, *Irun-* dela eta bi agiritan bakarrik *Ilum-*.

Luzaide / Valcarlos

Dokumentazioa: «...*Lucayde* dicha Balcarlos» (1612, POF, BUA, 3 atz.); *Luzaide* (1764, NEAN, DPR, 23002/1 ka.); «Juan de Nabarlaz, natural de *Luzaide*» (1766, BPA, BL, 3B, 42); «...termino de Valcarlos llamado en idioma vascongado *Luzaide*, se divide de los baigorrianos por el arroyo nombrado Eunzeguiarana...» (1865, [1569], POF, BUA, 346).

Mugairi. Oronoz

Dokumentazioa: «...en las casas de *Mugayry* que es en la valle de Vertiz...» (1544, NEAN, DPR, 10. k.); *Mugayri* (1566, NEAN, DPR, 19. k.); «Pedro de *Mugayri*» (1566, NEAN, DPR, 16. k.); «Joanes de *Mugayri* vezino de Oronoz» (1580, NEAN, DPR, 52. k.); «Pedro de *Mugayri*» (1589, DPA, BL, 30); «...borda con un mançanal sita en *Mugairi*» (1644, NEAN, DPR, 65. k.); «En el lugar de Oyeregui cavo la puente de *Mugayria* se juntaron de la parte de la Valle de Santesteban Juan de Almandoz alcalde de la villa de Santesteban y de la parte de la Valle de Baztan Leon de Gortayri jurado del lugar de

Oronoz...» (1646, NEAN, DPR, 4. k.); «...otra eredad en el termino de *Mugairi*» (1683, NEAN, DPR, 78. k.); «...Joanes de aguerrebere natural del lugar de Ciga y su casa llamada *Mugairi*» (1715, NEAN, DPR, 79. k.); *Mugairi* (1761, POF, BUA, 1. ag., 1; 3. ag.); *Mugairi* (1769, NEAN, DPR, 118. k.); «...en la benta nombrada *Mugaide* [sic], jurisdiccion de el lugar de Oronoz...» (1783, NEAN, DPR, 132. k., 7. zk.); *Mugairi* (1801, POF, BUA, 1); «...en la venta de *Mugayri*, jurisdiccion del lugar de Oronoz...» (1814, NEAN, DPR, 167. k.).

Oharra: Lau mendeetan zehar (XVI-XIX) *Mugairi* aldaera egiaztatzen duten 14 lekukotasunek argi adierazten dute zein den jatorrizko izena, etimologia gardenekoa dena, gainera. *Mugaire* aldaera nahiko berantiarra da, XIX. mendekoa ematen duenez, bokal itxiak irekitzeko joera ezaguna baita euskal toponimian, *Mugairi* > *Mugaire* bezala, *Oñati* > *Oñate*, *Santurtzi* > *Santurce*, etab. Lekukotasun horiek eskuetan, erabat baztertzekoa da, gure ustez, XVIII. mendera arte dokumentatu ez den *Mugaide* (< **Mugabide*) forma bakarra izaten ahal dela jatorrizko izena defendatzea: «...la documentación antigua no descarta que *Mugaide* fuese la forma antigua y original» (Belasko, 1996: 298).

Nabasturen. Lesaka

Dokumentazioa: «Ana de *Nabasturen*» (1575, LPA, BL, 1, 38 atz.; 1579, LPA, BL, 1, 46 atz.).

Oharra: *Nabatx* Lesakako auzoa da eta *Nabasturen* [sic] herri horretako bertze toponimo bat eta, gainera, Berako etxe bat. Pentsatzekoa da Lesakan XVI. mendean dokumentatuko *Nabasturen* (*Nabatx* + *guren*) izanen dela gaur egungo *Nabasturen* izenaren jatorria.

Oharriz. Lekaroz

Dokumentazioa: «Pedro de *Hoarrichena*» (1584, POF, BUA, 6); «Juanes de Echeverz, vecino de *Oharriz*» (1591, POF, BUA, 18); «Jeronimo de *Oharrichena*, jurado de Arizcun» (1615-1617, POF, BUA, 1); «Lugar de *Oarriz*» (c. 1630, POF, BUA, 6 atz.; 1694, POF,

BUF, 2; 1714, POF, BUF, 2 atz.); «...la casa de *Oharrichena* de Bergara» [Arizkun] (1693-1694, POF, BUF, 1 atz.); «Palacio de *Hoarriz*» (1739, POF, BUA, 3); «Petri Sanz de *Oharriz*» (1756 [1482], POF, BUA, 2. ag., 3); «*Huarritz* [deitura], natural de Lanz» (1759, BPA, BL, 3A, 393; 1763, BPA, BL, 3A, 567); *Ugarritz* [deitura] (1760, BPA, BL, 3A, 500); «...casa *Oarrichena*» [Arizkun] (1762, POF, BUA, 2, 8 atz.); *Uarriz* (1770, DOPA, BL, 73); «Maria Estevan de Echenique mujer que fue de Francisco de *Huarritz*» (1796, BPA, HL, 2, 154); «...barrio de *Hoarriz*» (1800, POF, BUA, 2 atz.); «Viuda de Sebastian de *Huarritz*» (1805, BPA, HL, 2, 210).

Oharra: XVIII. mendera arte dokumentatzen ez badira ere, ez dira bazter uztekoak hasieran *Ua-* edo *Uga-* duten aldaerak.

Oieregi

Dokumentazioa: *Oyeregui* (c. 1500, NEAN, DPR, 21. k.); *Oiaregui* (1630, POF, BUA; 1736, POF, BUA, 1, 3, 3 atz., 4); «...rector de *Oyaregui*» (1685, POF, BUF, 2); «Catalina de *Oyaregui* y Vertiz, mujer de Lorenzo de Elio» (1698, POF, BUF, 10); *Oyeregui* (c. 1700 [1566], POF, BUF, 1; 1784, POF, BUA, 4); «Lugar de *Oyeregui* del Valle de Vertiz Arana» (1792, POF, BUA, 1).

Oharra: Kontuan izatekoak dirudite *Oiar-*, *Oyar-* aldaerak dituzten XVII. mendeko hiru testigantzak.

Olazur. Zugarramurdi

Dokumentazioa: *Olasur* (1443, POF, BUA, 21); «sel de *Olasur-garaya*» (1443, POF, BUA, 22; 1584, POF, BUA, 2 atz.; 1752, POF, BUA, 3 atz.; 1785, POF, BUA, 3); *Olasurberea* (1443, POF, BUA, 22; 1584, POF, BUA, 2 atz., 10 atz.; 1752, POF, BUA, 3; 1845, POF, BUF, 2); «*Olasurberea*, sel del busto de Michelia» [Urdazubi] (1584, POF, BUA, 2 atz.); «...bustaliza de *Olasur*» (1630 [1182], POF, BUA, 11; 1745 [1203], POF, BUF, 1 atz.); *Olasur* (c. 1600, POF, BUA, 18; 1687, POF, BUA, 16); *Olasurcoattaca* (1687, POF, BUA, 33 atz.); «...termino de *Olasur* o Mugaroquia»

(c. 1700, POF, BUA, 2); *Olasurcoarria* (1711, POF, BUA, 31); «...sel de *Olasur*» (1776, POF, BUA, 3 atz.; 1785, POF, BUA, 3); *Olasurcoateca* (1776, POF, BUA, 12 atz.); *Olasurcoataca* (1845, POF, BUF, 4).

Oharra: Lekukotasunak *Olasur* formaren alde mintzo dira, erabat argi utziz aldaera hori ez dela 1880. urtera arte «la única vez que se documenta» (Belasko, 1996: 325).

Olejua / Olexoa

Dokumentazioa: «D. Diego de *Olexoa*» (1539, IEA, Olexoako fitxak); «...lugar de *Olexoa*» (1598, IEA, Olexoako fitxak); «D. Miguel Sanz de *Olexoa*» (1599, IEA, Olexoako fitxak); «...lugar de *Olexoa*» (1599, IEA, Olexoako fitxak); «abad de *Olexoa*» (1624, 1627, 1629, IEA, Olexoako fitxak); «Sanzho de *Olexoa*» (1631, IEA, Olexoako fitxak); «...lugar de *Olejua*» (1634, IEA, Olexoako fitxak); «...beneficiado de *Olexoa*» (1634, IEA, Olexoako fitxak); «Martin Gastea vecino de *Olexoa*» (1634, IEA, Olexoako fitxak).

Oharra: XVI eta XVII. mendeetako lekukotasun hauek *Olexoa* formaren alde mintzo dira.

Ordoki. Arizkun

Dokumentazioa: «Pedro de *Ordoqui*, jurado de la parroquia de Arizcun» (1591, POF, BUA, 16 atz.); «barrio de *Ordoqui*, de la parroquial del lugar de Arizcun» (1693, POF, BUF, 1).

Oronoz

Dokumentazioa: *Horonoz* (1584, POF, BUA, 5 atz.; 1607, POF, BUA, 1, 6 atz.); «Hernando de *Oronoz*, vecino de *Oronoz*» (1589, POF, BUA, 2); *Oronoz* (1620 [1366], POF, BUA, 1 atz.; 1685, POF, BUF, 1); «...heredad de pan sembrar en la parte llamada *Oronozburu*» (1685, POF, BUF, 1. ag., 1); «Palacio de *Oronoz*» (1709, POF, BUF, 1 atz.); «Palacio de *Horonoz*» (1709, POF, BUA, 6).

Osacain / Otsakain

Dokumentazioa: «...natural de *Otsacain*» [sic, 2 aldiz], (1766, BPA, BL, 3B, 44); *Otsacain* [sic, hiru aldiz] (1770, BPA, BL, 3B, 114); «...natural de *Otsacain*» (1772, BPA, BL, 3B, 180).

Oharra: Aipatzekoa da XVIII. mendean sei aldiz bildutako lekukotasun hauek *-ts-* afrikatua ageri dutela izenaren hasierako osagaian.

Pamplona / Iruña

Dokumentazioa: *Iruñea*, *Irunea* (1614, Iñ., 2011: 1266).

Oharra: Azpimarra daiteke Prudencio Sandoval Iruñeko apezpikuak 1614an argitara eman zuen *Catalogo de los obispos, que ha tenido la Santa Iglesia de Pamplona* [...] liburuan, Nafarroako hiriburuaren euskaral ordaina aipatzen duen aldiro *Iruñea* edo *Irunea* erabiltzen duela, inoiz ez *Iruña*. Eta, gure ustez, *Iruñea* modu argian idatzitako lehenbiziko aipua ez bada, zaharrenetakoa da, izan ere, Goñi Gaztanbidek argitara emandako latinezko *Yrunia*, etab. lehenagokoak baitziren eta Jimeno Juríok emandako toponimoak geroagokoak.

Saldias

Dokumentazioa: «En el lugar de *Saldies*» (1568, NEAN, DPR, 26. k.); *Saldies* (1623, NEAN, DPR, 53. k.).

Sarekoa. Zubiet

Dokumentazioa: *Sarea* (1860, 1890, 1927, 1933, 1982, 1990, Iñ., 1996: 79); *Sarecua* (1907, Iñ., 1996: 79); *Sarecoa* (1933, Iñ., 1996: 79).

Oharra: Izendapen ofiziala *Sarekoa* da, segur aski Zubietako oikonomoetan arrunta den *-koa* atzizkiaren aplikazioaren eraginez (ikus Iñ. 1996: 79, 428). Baina XIX. mendearen erdiaz geroztik jasotako dokumentazio idatzia eta 1991n bildutako ahozko testigantzak *Sarea* izendapenaren alde mintzo dira.

Suarbe

Dokumentazioa: *Suarbe* (1568, NEAN, DPR, 7. k.); «Joanes de Ynça abbad de las parrochiales de Oroquieta y *Xuarbe*» (1647, APA, EL, 1, 43); «Pedro de *Xuarbe*, cuyo es el palacio de *Xuarbe*» (1653, NEAN, DPR, 59. k.); «Juan de Orquin natural del lugar de *Xuarbe* y residente en el de Auza» (1781, NEAN, DPR, 23002/1 ka.).

Oharra: Kontuan izatekoak dira, bai *Xuarbe* aldaeraren alde mintzo diren XVII. eta XVIII. mendeetako lekukotasunak, bai eta Aingeru Irigarai³ XX.aren erditsuan argitara emandako oin-ohar interesgarri hori ere.

Sunbilla

Dokumentazioa: «...en el lugar de *Sumbill* [...] en el lugar de *Sumbilla*» (1494, NEAN, DPR, 23. k.); *Sumbil* (1495, NEAN, DPR); *Sumbilla* (c. 1500, NEAN, DPR, 21. k.); *Sumbil*, *Sumbilla* (1541, NEAN, DPR, 18. k.); «Las villas de Vera, Echalar, Eantzi, Aranaz, Sant Esteban, lugar de *Sumbill*...» (1543, NEAN, DPR, 9. k.); *Sumbilla* (1543, NEAN, DPR, 15. k.); «...lugar de *Sumbill*» (1561, NEAN, DPR, 12. k.); «Joanes de *Sumbill*, vezino del lugar de *Sumbill*» (1562, NEAN, DPR, 18. k.); *Sonbil* (1562, NEAN, DPR, 9. k.); «Maria de *Sumbil*» (1607, SPA, BL, 11); *Sunbilla* (1625, POF, BUA, 9. ag., 52); «Miguel de *Sumbil*» (1673, NEAN, DPR, 70. k.); «*Sumbil-landa*» (1772, POF, BUF, 2).

Oharra: *Sumbil* eta *Sumbill* aldaerak XVII-XVIII. mendeetan ere ageri dira.

Telleria. Urdazubi

Dokumentazioa: «...*Tejeria* del Monesterio» (1584, POF, BUA, 2 atz.; «...*Tejeria* del Monasterio» (c. 1600 [1486], POF, BUA, 1 atz.);

³ Herri izen honen ahoskerari dagokionez, honela zioen Aingeru Irigarai euskaltzainak: «la j tiene el sonido de x como ocurre en *Juarbe*, que los euskaldunes dicen *Xuarbe*» (A. Irigaray in «El euskera en Artajona», *Yakintza*, 1934, eta in *Geografía histórica de la lengua vasca* (siglos XVI al XIX), Edit. Auñamendi, 2. argitaraldia, 1960, 149-150).

«...barrio de *Telleria*» (c. 1600, POF, BUA, 73); *Tegeria* (c. 1600, POF, BUA, 76); «...barrio de *Tejeria*» (1725, POF, BUA, 2 atz.); «...barrio de *Texeria*» (1742, 1754, POF, BUA, 1); *Tellericolanda* [Urdazubi] (1780 [1584], POF, BUA, 26).

Tipulatze. Narbarte

Dokumentazioa: «...lugares de Narbarte Oyeregui y *Tipulaçe*» (1568, NEAN, DPR, 7. k.); *Tipulaçe* (1571, NEAN, DPR, 7. k.); «...lugar de *Tipulaçe*» (1573, NEAN, DPR, 26. k.); «...lugar de *Tipulaze*» (1575, NEAN, DPR, 26. k.); *Tipulaz* (1602, POF, BUA, 1 atz.; 1672, NEAN, DPR, 58. k.); «Juanes *Tipulaz*, alias buruluzea» [Legasa] (1607, POF, BUA, 2); «...termino redondo de *Tipulaz*-Huarte [Oieregi]» (1676, NEAN, DPR, 66. k.); *Tipulaz* (1690, NEAN, DPR, 84. k.); *Tipulaz* (1771, NEAN, DPR, 23002/1 ka.); «*Tipulaz* landa» [Oieregi] (1792, POF, BUA, 4 atz.); «...barrio de *Tipulaz*» (1792, POF, BUA, 4 atz.).

Oharra: Ikusten denez, XVI. mendean *Tipulaçe* edo *Tipulaze* zena, XVII.etik aitzina *Tipulaz* bilakatu zen, eta azken hau da gaur egun ahoz erabiltzen dena ere.

Tudela / Tuteru

Dokumentazioa: «Joanes de Çarandia alias *Tutera*» (1595, Iñ., 2011: 1274); *Tuterarena* (1639, Iñ., 1996: 545; Iñ. & Rek., 2018: 199); «...murio Bernardo Rapun, guarda de tabaco, natural de la ciudad de *Tutela* [sic]» (1736, BPA, HL, 1, 208).

Oharra: Iturenen dokumentatutako 1595eko lekukotasuna da gure ustez, oraingoz behintzat, Erriberako hiriaren euskal ordainaren testigantzarik zaharrena, 1639rako etxe baten izenean islatua gelditu dena⁴.

⁴ Lekukotasun hauen arabera, beraz, erabat baztertzekoa da Ricardo Ciérbidek (2002: 308) dioena: «En cuanto a *Tudela-Tutera* se consideró oportuno desechar el invento de **Tutera*, porque era del todo punto de vista aberrante [...]».

Uharte Arakil

Dokumentazioa: «...cabe la villa de *Uarte de Valdaraquil*» (1540, NEAN, DPR, 18. k.).

Ultzama

Dokumentazioa: «Montes de Ezcaburu *Valdeuçama* y terminos de Ybargoyara» (1548, NEAN, DPR, 19. k.); «Val de *Uçamoa* [...] cle-recia de *Uçamoa*» (1600, POF, BUA); *Vlçama* (c. 1600, POF, BUA, 1); *Vlçamoa* [...] *Vlçamua* [sic] (c. 1600, POF, BUA, 1); *Vlçamoa* (1630, POF, BUA, 3); «Valle de *Vlçamoa*» (1651, POF, BUA, 3 atz.); «Valle de *Ulçama*» (1708, POF, BUA, 5); *Uçamoa* [...] *Ulçama* (1711, POF, BUA, 12); «Petrus de *Vlçamoa*» [Urdazubi], (1745 [1082], POF, BUF, 1 atz.); *Vlçama* (1781, POF, BUA, 10 atz.); «Ven-ta de *Ulçama*» (1880-1890), POF, BUA, 2. ag., 1).

Oharra: Deigarriak dira XVII-XVIII. mendeetan zehar *-oa* amaie-rarekin ageri diren zazpi lekukotasun (horietako bat, gainera, XI. mendeko agiri bati erreferentzia egiten diona), bai eta *-ua* duen bat ere.

Urrutiña. Eratsun

Dokumentazioa: *Hurrutino* eta *Urrutino* (1546, NEAN, DPR, 11. k.); *Urrutiño* (1547, NEAN, DPR, 11. k.).

Oharra: Eratsungo auzo honen XVI. mendeko lekukotasunak *-no* / *-ño* atzizki txikigarriaren alde mintzo dira.

Usetxi

Dokumentazioa: *Ussexi* (1460, NEAN, DPR, 1. k.).

Zalain. Bera

Dokumentazioa: *Çalain* (1581, NEAN, DPR, 42. k.); «*Zalayn*, varrio de Vera [...] *Zalayn*, varrio de Lessaca» (1689, BPA, HL, 1, 37).

Ziga

Dokumentazioa: «Machico de Arreneche de *Zihiga* y Pedro de Navarrolaz de *Zihiga*» (1482, POF, BUA, 1. ag., 2 atz., 3 atz., in “Escritura de faceria entre el valle de Baztan, el Monasterio de Urdax y Zugarramurdi”); *Cihiga* (c. 1500, NEAN, DPR, 21. k.); *Ziga* (1584, POF, BUA, 6); «miguel de echandi vecino de Çuraurre de la parroquia de Çiga» (1627, POF, BUA, 20. ag., 70; 1643, POF, BUA, 1); *Ciga* (1631, POF, BUA); *Cihiga* (1756 [1482], POF, BUA, 2. ag., 3); «...rector de *Zihiga* y Berroetta» (1756 [1482], 1. ag., 3 atz.).

Oharra: Izenaren jatorriari dagokionez, adierazgarriak dira hasieran *Cihi-* / *Zihi-* daramaten lekukotasunak, XV., XVI. eta XVIII. mendee-takoak direnak.

Ziganda

Dokumentazioa: «Juan Martin Lozen, natural de *Ziguenda* [sic]» (1779, BPA, HL, 2, 20).

Zigaurre. Ziga

Dokumentazioa: «Martyn polit vezino de Çuraurre» (1573, NEAN, DPR); «...lugar de *Zuraurre*» (1630, POF, BUA, 6 atz.; 1660, POF, BUA, 3 atz.); «miguel de echandi vecino de Çuraurre de la parroquia de Ciga» (1631, POF, BUA); «barrio de *Zuraurre*» (1656, POF, BUF, 7); «vecino de *Zudaurre* [sic, behin edo bertze]» (1660, POF, BUA); *Zuraurre* (1668, NEAN, DPR, 72. k.); «Construcción del puente de piedra llamado Zubizabaletaco Larran que esta entre los lugares de Irurita y *Zuraurre*» (1668, NEAN, DPR, 72. k.).

Oharra: Nahiko argia da, ematen duenez, *Zuraurre* dela auzo honen jatorrizko izena eta ez *Zigaurre*.

Zilbeti

Dokumentazioa: «Joanes de *Cilveyti*, alchatero» (1567, NEAN, DPR, 24. k.); «Joanes de yriarte, alias *Cilbeyti*» (1573, NEAN, DPR,

25. k.); «Joanes de yriarte, alias *Cilbeti*, de Çubieta» (1585, NEAN, DPR, 25. k.); «Miguel de Çilbeti, jurado de Esnoz» (1671, POF, BUA, 280).

Oharra: XVI. mendeko bi lekukotasunetan *-beyti* / *-veyti* da ageri dena.

2.1.2. Gipuzkoakoak

Gipuzkoa

Dokumentazioa: «...Provincia de *Ypuzcoa*» (1645, IPA, EL, 4, 3); «murio en Berastegui, en la Provincia de *Ypuzqua*» (1686, APA, HL, 1, 64); «Francisca de Borda natural de Alca de la provincia de *Ipuzcoa*» (1690, ITUA, Ind., 1. lib.); «Juan de *Ypoucha*, natural de los Alduides, pasando el termino de Yanzi se ahogo y se encontro su cuerpo al par de Zalainzar» (1777, BPA, HL, 2, 3).

Alonimoa:

Dokumentazioa: «...se trayga de la *Prouincia* vn official carbonero esperto...» (1617, POF, BUA, in “Concordias de la villa de Aranaz y los dueños de la casa y herrería de Arranibar”); «...un pobre de la *Provincia* que andaba pidiendo limosna ostiatim» (1719, BPA, HL, 1, 154); «...murio una muchacha de la *Provincia*, pobre» (1734, BPA, HL, 1, 204).

Oharra: Ikusten ahal denez, Nafarroan Gipuzkoa aipatu nahi zenean, XVII. eta XVIII. mendeetako gaztelaniazko testuetan *Provincia* alonimoa modu nahiko arruntean erabiltzen zen.

Pasaia

Dokumentazioa: «Martyn de Peña habitante en *Pasaia* que es en la provincia de Guipuzcoa» (1610, SPA, BL, 16 atz.).

Oharra: Interesgarria da *Pasaia* euskal izendapena XVII. mendearen hasierako Sunbillako dokumentazioan ageri izana.

2.1.3. *Ipar Euskal Herrikoak***Ainhoa**

Dokumentazioa: «...Frater Petrus de Añoa, Dei Gracia Abas Monasteri de Urdax» (1082, POF, BUA in “Escritura de donacion del Rey a Pedro de Asnares”); «...fray Martin de Añoa susprior y calonge, fray Pedro de Añoa granero y calonge, Fray Joan de Añoa calonge, fray Martin Sanz de Añoa calonge, fray Juancheco de Añoa racionero [del monasterio de Vrdax]» (1443, POF, BUA, 9); *Aynoa* (1564, NEAN, DPR, 19. k.); «Maria Joan de Añoa» (1579, LPA, BL, 1, 46 atz.); «Carlos de Añoa hijo de Martin de Añoa» (1582, LPA, BL, 1, 52 atz.); «herreria de Añoa» (1584, POF, BUA, 3 atz.); «...la endrecera y puesto donde se juntan los dos ríos que vienen de Hororbidea y de Añoa que es de la herreria bieja del monesterio» (1584, POF, BUA, 14 atz.); «...rio que baja de la herreria de Añoa» (1600, POF, BUA, in “Compromiso y sentencia arbitraria entre el valle de Baztan y el Monasterio de Urdax”); «Catalina de Añoa» (1621, LPA, EL, 2, 206 atz.); «Maria de Añoa y Miguel de Añoa» (1634, LPA, EL, 2, 230 atz.); «Joanes de Fagoaga, natural de Añoa» (1659, APA, EL, 1, 53 atz.); «Catalina de Añoa» (1681, LPA, HL, 3, 201); «Miguel de Aynoa, vecino de Aino» (c. 1700 [1527], POF, BUA, 1); «los abuelos maternos [de Ursula Josepha Simona de Zuaznabar] fueron don Nicolas de Aragorri natural de Endaia y doña Juana de Olavide, su legitima muger natural de Añoa» (1771, BPA, BL, 3B, 142); «Petrus de Añoa abad del monasterio de Vrdax» (1745 [1360], POF, BUA, 1); *Añoa* (1782, POF, BUA, 1, 1 atz.).

Oharra: Azpimarratzekoa da *Añoa* formaren lekukotasun ugari ageri direla Nafarroa Garaiko eremu honetako dokumentazio zaharrean, modu arruntean egiaztatzen baita XI. eta XVIII. mendeen arteko agerietan.

Akize

Dokumentazioa: «...Jose Lorenzo de Aguirre murio en *Aquiz*» (1776, BPA, HL, 1, 428).

Oharra: *Aquiz* [sic], ez *Aquize* edo *Aquice*.

Arrangoitze

Dokumentazioa: «Ana Francisca Arrangoiz murio en Ichasu, Reyno de Francia» (1776, BPA, HL, 1, 425).

Oharra: *Arrangoiz* [sic], ez *Arrangoize* edo *Arrangoice*.

Azkaine

Dokumentazioa: «Fray Lorenz de Azcain» [Urdazubi] (1443, POF, BUA, 1); *Azcayn* (1566, NEAN, DPR, 16. k.); «...murio Estebania de Iturbide, natural de Azcain» (1723, BPA, HL, 1, 171); *Azcain* (1750, POF, BUA; 1764, NEAN, BPR); *Azcayn* (1765, NEAN, BPR)⁵; «...lugar de Azcain» (1788, LPA, EL, 5, 164 atz.); «Francisco Esteban de Peña murio en Azcain» (1804, BPA, HL, 2, 204).

Jean Elizalde euskaltzain azkaindarrak 1930eko hazilaren 27an Azkainen egindako «Euskaltzaindian sarrera» hitzaldian (*Euskera*, 1931) honako hauek ageri dira: «Azkaingo hefi edefeko» (70. or.); *azkaindar* (73. or.). Eta Lacombe emandako erantzunean: «Azkaini duzun atxikimendua» (78. or.); «Azkaingo hefian dut nik nire etxea, xoko polit batean umilki gordea» (78. or.); «Azkaingo eskuara» (83. or.).

Oharra: Herri honen euskal izen arautua *Azkaine* bada ere, lekukotasun hauek guztiak *Azkain* aldaeraren alde mintzo dira.

Barkoxe

Dokumentazioa: «Petrizanz de Barcoyx» (1539, Iñ., 1996: 244; 1544, Iñ., 1996: 285); «Thomas de Barcox, presbitero de Ituren» (1593, APA, EL, 1, 6 atz.); «Joanes de Barcox» (1620, Iñ., 1996: 49); «Miguel de Barcoz» [Lasa] (1669, POF, BUA, 6, 7); «...la dicha Maria de Barcox [...] es bruxa» (1676, Iñ., 1996: 541).

⁵ 1764. eta 1765. urteetako lekukotasunak Jose Mari Zelaieta Errandonea ikertzaile beratarak emanak dira.

Biarritz

Dokumentazioa: «Pedro de yriarte rector de *Mearriz* [sic, zenbait aldiz] y canonigo de Bayona» (1631, POF, BUA, 28. ag., 14), *Meharritz* (1631, POF, BUA, 37. ag., 22); «...de *Mearriz* [...] y canonigo de Bayona» (1634, POF, BUA).

Biriatu

Dokumentazioa: «...natural de *Veriatu*» (1771, BPA, BL, 3B, 145; 1772, BPA, BL, 3B, 186); «Domingo Barreneche murio en *Beriatu*, Reyno de Francia» (1776, BPA, HL, 1, 427).

Kanbo

Dokumentazioa: «...murio Maria Echeverria, natural de *Gambo*» (1736, BPA, HL, 1, 209); *Gambo* (1745, BPA, HL, 1, 255).

Oharra: XVIII. mendeko bi lekukotasun hauek forma zaharraren hasierako G- mantentzen dute.

Larresoro

Dokumentazioa: «...murio Erlosanz, vezino de *Larresoro*, Probinzia de Labort» (1720, APA, HL, 1, 93); «...Aroztegui, natural de *Larresoro*» (1765, BPA, BL, 3A, 25).

Senpere

Dokumentazioa: «...herron [sic] de *Sanper*» (1584, POF, BUA, 7); *Semper* (1586, POF, BUA, 2 atz.); *Senper* (c. 1600, POF, BUA, 4; 1789, POF, BUA, 4); «*Semper*, provincia de Labort» (1725, POF, BUA, 2, 2 atz.); «Juan de Iriart, natural de *Semper*, se encontro ahogado en el Rio junto a Endarlasa, termino de Vera» (1770, BPA, HL, 1, 380); «Miguel Laralde natural de *Semper*» (1806, BPA, HL, 2, 222).

Urepele

Dokumentazioa: *Vrepela* (1671, POF, BUA, 286 atz.); «...la regata que nace debaxo de Ausaroicogaña y baxa a *Vrepela*» (c. 1700, POF,

BUA, 1); «...la regata de *Vrepela* subiendo los montes para Ronzesvalles» (1785, POF, BUA, 1 atz.).

Oharra: Herri honen euskal izen arautua *Urepele* bada ere, aurkitutako lekukotasun hauek jatorrizko *Urepel* aldaeraren alde mintzo dira ematen du, alde batera utzi gabe XVI., XVII. eta XVIII. mendeetan dokumentatzen den *Urepela* aldaera.

Urruña

Dokumentazioa: «*Urruña*, provincia de Labort» (1706, BPA, HL, 1, 108).

Zuberoa

Dokumentazioa: «...Juan de Hugarte frances, natural de *Ziberua* [sic]» (1789, BPA, HL, 2, 89).

2.2. Bertze zenbait toponimo

2.2.1. Oronimoak

Adi

Dokumentazioa: *Ahadi* (1784, POF, BUA, 1); *Ahadi* (1785, POF, BUA, 1 atz.).

Oharra: *Ahadi* aldaera ageri da XVIII. mendeko bi testigantzetan, oraindik ere inguruan, Bankan erraterako, ahoz ahoskatzen den moduan.

Alkaxuri

Dokumentazioa: *Alcachury* (1660, POF, BUA, 1 atz.); *Alcasuri* (1733, POF, BUA, 3 atz.); *Alcachuri* (1769, POF, BUA, 3; 1790, POF, BUA, 12; 1856, POF, BUA); *Alcachurialdea* (1790, POF, BUA, 12 atz.).

Alkurruntz

Dokumentazioa: «*Alcurrunz superior, Alcurrunz inferior*, bustalizas del Palacio de Irurita» (1576 [1230], POF, BUA, 16); «*Alcurruzberea*, sel del busto de Michelia» (1584, POF, BUA, 2 atz.); «*Alcurruz behe-rea* sel del busto de Michelia por la parte de Orobidea» (1584, POF, BUA, 2 atz.); «...pusieron por mojon una gran piedra junto a un regacho de *Alcurruz beherea*» (1654, POF, BUA, 1); «sel de *Alcurruzco behosaroya* por la parte de Orobidea» (c. 1700, POF, BUA, 1); «sel de *Alcurruz saroya* por la parte de Orobidea»; (c. 1700, POF, BUA, 1); «monte *Alcurrunz*» (1762, POF, BUA, 2 atz.); «*Alcurruz* que segun escritura de 1654 se llamaba Peña de Aguila» (1784 [1654], POF, BUA, 6 atz.); «*Alcurrunzbeherea* o *Arluce* [...] *Alcurrunzbeherea* o *Arluz*» (1845, POF, BUA, 3).

Oharra: Ematen duenez, *Alkurruntz* forma *Alkurruz*-tik bilakatutakoa da, eta azkeneko bi testigantzek *Arluze* edo *Arluz* mendia *Alkurruntz* bera dela diote, ez bertze bat.

Aralar

Dokumentazioa: «...el termino de Yruleguy que es situado en la tierra de Arayz y se affruenta de todas partes con terminos del lugar de Leçaeta y con terminos de Betelu y Herrazquin y con el termino de *Aralarre*» (1546, NEAN, DPR, 16. k.); «...que se affruenta de una parte con los terminos de Betelu y de la otra con los terminos de Herrazquin y de la otra con el termino realenco de *Aralarr* y de la quarta con el termino del señor de Heraso» (1556, NEAN, DPR, 15. k.).

Oharra: XI. eta XII. mendeetako *Aralarre* lekukotasun ezagunak XVI.enean ere badirau.

Ekaitza

Dokumentazioa: «*Ecayzgaraycoa* sel que esta a la parte de Yturen y Vidassoa» (1613, POF, BUA, 4); «*Ecayzberecoa* sel que esta a la parte de Yturen y Vidassoa» (1613, POF, BUA, 4); «...arroyo de *Ecay-*

za» [Arantza]; «...sel de *Ecayz garaycoa* [...] sel de *Ecayz berea* [...] sel de *Ecayzberecoa*» (1619, POF, BUA, 3 atz.)

Oharra: Lekukotasunen arabera, izen hau kasu absolutiboan *Ekaitza* (-a) dela ematen du.

Irakurri

Dokumentazioa: «...menas y meneras de *Ydocorri* [...] un agujero grande nuebo para buscar e sacar mena por de dentro de la tierra azia los abismos en los termynos del lugar dezcurra en *Ydocorri* en la parte y endreçera llamada Yturriça» (1539, NEAN, PDR, 20. k.).

Oharra: Antza denez, mendi honen egungo *Irakurri* izendapen ofiziala –XX. mendeko testigantzen arabera ezarria–, XVI. mendean ageri den jatorrizko *Ydocorri*-tik bilakatutakoa izan daiteke. Kontuan izatekoa da, halaber, Nafarroako Aizpurgi herrian ere badela *Idokorri* izeneko mendia, 1064. urtetik gaur egun arte horrela dokumentatua.

Otsondo

Dokumentazioa: «...sel del busto de Michelia en *Otsondo*» (1584, POF, BUA, 2 atz.); «...sel del busto de Michelia en *Osondo*» (1584, POF, BUA, 4, 11 atz.); «...sel del busto de Michelia en *Hossondo*» (1584, POF, BUA, 2 atz.); «...sel del busto de Michelia en *Ossondo*» (1584, POF, BUA, 10 atz.); «sel de *Otsondo* en lo propio del Valle de Baztan» (c. 1700, POF, BUA, 1); *Otsondo* (c. 1700 [1660], POF, BUA, 1 atz.); «...calzada en el camino a *Osondo*» (1736, POF, BUA, 11); «...sel de *Otsondo*» (1748, POF, BUA, 2); *Otsondocogaña* (1748, POF, BUA, 2); «*Otsondo* en el camino real desde Maia para Vrdax» (1752, POF, BUA, 6); «...sel o llano de *Otsondo*» (1757, POF, BUA, 5 atz.); «...sel y paraje llamado *Otsondo*» (1766, POF, BUA, 1 atz., 8, 9); *Otsondo* (1769, POF, BUA, 1); *Otsondo* (1776, POF, BUA, 14 atz.); *Otsondocogaña* (1776, POF, BUA, 14 atz.); «monte de *Otsondo*» (1778, POF, BUA, 1); *Otsondocogaña* (1789, POF, BUA, 14); *Otsondo* (1850, POF, BUA, 4, 5 atz.).

Oharra: Agiri zaharretan XVI. mendeaz geroztik dokumentatzen den *Otsondo* izendapena da oraindik ere euskaraz bizirik dirauena.

2.2.2. *Hidronimoak*

Basakaitz

Dokumentazioa: «...el rio que descende de la endreçera llamada *Basacayz* el cual divide los terminos de Ezcurra y Erasun» (1543, NEAN, DPR, 10. k.); «Endreçera de *Basacayz* que es del dicho lugar de Ezcurra [...] asta el prado de Sarrudico lecea» in “Contrato de faceria entre Ezcurra y Herasun” (1547, NEAN, DPR, 12. k.); «... el agua que corre de *Bassacayça*» (1551, NEAN, DPR, 15. k.); «... el dicho rrio que baxa de Ezcurra y *Basacaiça*» (1551, NEAN, DPR, 22. k.).

Oharra: Basaburua aldean sortu eta Eratsun eta Ezkurra herriek muga egiten duten tokitik pasatzen den erreka da *Basakaitz*, Ezkurra ibaian isurtzen dena.

Orabidea

Dokumentazioa: «...en *Ororbidea*, punto del comienzo del termino redondo que pretende tener el monasterio» (1584, POF, BUA, 3); «*Hororbideberea*, sel del busto de Michelia entre Baztan y Vrdax» (1584, POF, BUA, 2 atz., 10 atz.); «*Ororbideberea*, sel del busto de Michelia» (1584, POF, BUA, 4); «...rio de *Hororbidea*» (1584, POF, BUA, 3 atz., 9 atz.); «...la endrecera y puesto donde se juntan los dos ríos que vienen de *Hororbidea* y de Añoa que es de la herreria bieja del monesterio» (1584, POF, BUA, 14 atz.); «...rio de *Ororbidea*» (1584, POF, BUA, 3 atz.); «...el rio que baja de *Ororvidea*» (c. 1600 [1584], POF, BUA, 78); «...en *Orovide*, limite de Baztan con Zugarramurdi» (c. 1600, POF, BUA, 53); «en *Ororvide*, limite de Baztan con Zugarramurdi» (c. 1600, POF, BUA, 55); «*Ororbidebeerea*, sel de Michelia» (c. 1600 [1584], POF, BUA, 1); *Ororbidea* (1622, POF, BUA, 20 atz.); *Orozvide* (c. 1630, POF, BUA, 12 atz.); *Ororbidea*

(1652, POF, BUA, 1 atz.); «rio de *Orobidea* que baxa tocando las tapias de la huerta del dicho monasterio» (c. 1700 [1482], POF, BUA, 2 atz.); «*Orobide beherea*, sel en lo propio del Valle de Baztan» (c. 1700, POF, BUA, 1); «rio llamado Hugarana u *Oravidea*» (c. 1700, POF, BUA, 1); «Hugarana u *Ororvidea*» (1711, POF, BUA, 36); *Orozbidea* (1711, POF, BUA, 26); *Orobidea* (1725, POF, BUA, 3); *Orabidea* (1725, POF, BUA, 1); *Orobidea* (1727, POF, BUA, 1 atz.); «...venta de árboles de roble y haya en *Orobidea*» (1731, POF, BUA, 3 atz.); *Orobidea* (1744 [1609], POF, BUA, 1); *Orobidea* (1762, POF, BUA, 2 atz.); «rio llamado *Orovidea* o Vgarana» (1771, POF, BUA, 4); «rio llamado Vgarana u *Orovidea*» (1776, POF, BUA, 10); «...herreria que el Monasterio pretendia construir a la ribera del río *Orozbidea*» (1779 [1584], POF, BUA, 2); «...rios que vienen de *Ororbidea*» (1780 [1584], POF, BUA, 26); «*Orobia*, castañal en termino comun del valle» (1786, POF, BUA, 2 atz.); «*Orovidea* o Ugarana» (1798, POF, BUA, 4 atz.); «...molino de *Orobidea*» (1825, POF, BUA, 1); «...molino de *Orabidea*» (1825, POF, BUA, 1); «...molino de *Orovidea*» (1841, POF, BUA, 1 atz.); «...molino de *Orobidea*» (1845, POF, BUA, 4).

Honako toponimo hauek ere dokumentatzen dira:

Orolarr, *Oralar*, *Orolari* (1584, POF, BUA); *Orelarre* (1600, 1753, POF, BUA).

Oharra: Ikusten ahal denez, XVI. eta XVII. mendeetako lekukotasun ugariak *Ororbidea* aldaera erakusten dute, bai eta XVIII.ean ere ageri den pare batek. *Orozbidea*, *Orobidea* eta *Orabidea* aldaerak XVIII. mendetik honat dokumentatzen dira. Beraz, zail da izendapen honen oinarria *Orobidea* ‘camino del oro’ dela defendatzea (Belasko, 2000: 496). Dena dela, ikertzaile honek aitortzen du berak emandako definizio hori hagitz zalantzazkoa dela.

Zumarrezta

Dokumentazioa: *Çumarrixta* (1546, NEAN, DPR, 11. k.; 1547, NEAN, DPR, 12. k.); «...martinu de *Cumarrixta*, ferron de Recu-

ma, vezino de Leyça» (1566, NEAN, DPR, 18. k.); «Joanes de Çubiri, hermano de don Pedro de Çubiri que estuvo por ferron en Çumarritzta» (1587, NEAN, DPR, 39. k.); «Cristobal de Zumarritzta, maestro cantero, vezino de Lezo» (1659, NEAN, DPR, 71. k.); *Zumarritzta* (1750, ITUA); «...ferreria de Zumarritzta» (1832, NEAN, DPR, 4. k.).

Oharra: *Zumarritzta* aldaeraren lekukotasunak ugariak dira XVI-XIX. mendeetan zehar. Forma horretaz gain ageri den *Zumarresta* eta gaur egun erabiltzen diren *Zumarresta* eta *Zumarrezta* formak, ematen duenez, jatorrizkoaren aldaerak dira.

2.2.3. Bertzelakoak

Aranibar

Dokumentazioa: «...ferrona de Aranibar» (1549, NEN, DPR, 21. k.); «...ferron de Aranibarr» (1559, NEAN, DPR, 10. k.); «Joanes de Arranibar dueño de la casa y herreria de Arranibar» (1617, POF, BUA 1, 1 atz., 5 atz.); «Joan de Aranibar, cuyo es Aranibar» (1617, POF, BUA, 7); «Juan de Aranibar cuyo es el palacio de Aranibar» (1623, POF, BUA, 3. ag., 37); *Arranibar* (1629, APA, HL, 1, 17 atz.); «Joanes de Arranibar alias beguileun» (1630, APA, HL, 1, 19).

Oharra: *Aranibar* eta *Arranibar* ageri dira maiz eta aldi bertsuetan biak. Gaur egun erabiltzen dena *Aranibar* da, bai toponimoari dago-kionetan, bai horretatik sortutako familia deiturretan ere. Ematen du -rr- eta -r- kontsonanteen arteko txandaketa garbia dela izen hone-tan, nahiz eta erran izan den «la confusión entre -rr- y -r- no ocurre en vascuence» (Belasko, 1996: 264).

Asura

Dokumentazioa: *Asura arana* (1531, NEAN, DPR, 16. k.); «...en-dreçera de Asura arana» (1546, NEAN, DPR, 11. k.); «...ferrando de Herassun, ferron de la ferreria de Asura, vezino del lugar de Hera-

ssun» (1549, NEAN, DPR, 19. k.); «...ferreria de Asura, de Erasun» (1552, NEAN, DPR, 8. k.); «...ferron de Asura» (1556, NEAN, DPR, 23. k.); «En la cassa de anotación de la fabrica real de Asura, jurisdiccion del lugar de Herasun» (1743, NEAN, DPR); «...en los terminos de Asura arana» (1832, NEAN, DPR, 4. k., in “Facería de yerbas y aguas entre Erasun y Beinza-Labayen”).

Oharra: Antza denez, *ola* edo *etxea* aipatzean *Asura* deitzen zitzaion, baina dermio zabalagoa adierazi nahi zenean *Asura arana*.

Axular

Dokumentazioa: «Axular, sel del busto de Michelia» (1584, POF, BUA, 2 atz., 10 atz.); *Axularrena* [casa de Vrdax] (1584, POF, BUA, 14 atz.); *Axularena* [casa en Leorlas] (1584, POF, BUA, 16 atz.); «*Ajular*, sel del busto de Michelia» (1584, POF, BUA, 4); «*Axular*, sel de Michelia» (c. 1600 [1584], POF, BUA, 1); *Ajularena* (c. 1600 [1584], POF, BUA, 79); *Ajular* [casa en Vrdax] (1619, POF, BUA, 1); «Pedro de *Axular*, licenciado, de Sara, arrendador de los cuartos de las Cinco Villas y Valle de Baztan» (1625, POF, BUA, 7. ag., 50); «Pedro de *Axular*, rector de Sara» (1627, POF, BUA, 24. ag., 83 atz.); «Juana Xelay, viuda, casera en *Axular*» (1647, POF, BUA, 1); *Ajular* [casa en Vrdax] (1652, POF, BUA, 1); *Achular* [casa de Vrdax] (1688, POF, BUA, 1); «casa de *Ajular* propia del Monasterio» (1736 [1688], POF, BUA, 2); «...puesto llamado *Axular*» (1738, POF, BUA, 1); «casa vecinal propia del Monasterio llamada *Ajular*» (1748, POF, BUA, 3 atz.); «*Axular*, sel del Termino Redondo de Vrdax» (1753, POF, BUA, 2 atz.); «una pieza de pan sembrar en el puesto llamado *Axular*» (1754, POF, BUA, 1); «*Ajular*, sel en el Termino Redondo del Monasterio» (1776, POF, BUA, 21); «sel de *Ajular*» (1779, POF, BUA, 6 atz.); *Asular* (1784, POF, BUA, 2 atz.); *Ajular* in “Ejecutorial de 1748 se dice que es sel que el Valle poseía en el Término Redondo y que debía transferir al Monasterio” (1787 [1748], POF, BUA, 3); «casa llamada *Asular*, a diez minutos del pueblo en dirección al puente» (1850, POF, BUA, 5 atz.); «monte llamado *Asura* o *Asular*» (1850, POF, BUA, 8); «monte de *Asura* o *Asular*,

tasado en 240 reales» (1851, POF, BUA, 1 atz.); «casa llamada *Asular* y sus bienes, tasado en 24.179 reales y 24 maravedíes» (1851, POF, BUA, 1 atz.).

Oharra: Lekukotasun hauen arabera, zalantzazkoa dirudi, noizbait adierazi den bezala, *Atsular* izaten ahal dela izen honen oinarritzko forma.

Bereterzubia

Dokumentazioa: «...el puente llamado *Bereterçubia* cabe Repaz» [entre Narbarte, Oieregi y Tipulatze] (1553, NEAN, DPR, 15. k.); «el puente de *Bereterçubia*» (1557, NEAN, DPR, 17. k.); «...edificaron un puente de piedra [Bereterçubia] al río que vaxa de Baztan y entra en el valle de Vertiz» (1568, NEAN, DPR, 7. k.).

Oharra: Oieregitik Narbarterako sarreran dagoen zubi ederrari (ikus argazkia) zegokion izendapena da.

1. irudia. Oieregitik Narbarterako sarreran dagoen zubia

Iturria: Andres Iñigo Ariztegi

Lamiarrieta

Dokumentazioa: «...en la endręera llamada *Lamiarrieta* [...] lugar donde se reunian los de un quartel de Baztan que hacian Arizcun Herraçu y Azpilcueta...» (1594, NEAN, DPR, 43. k.); «...pieza de *Lamierrita* afrontada con molino de Vrsua y pieza de Enecorena de Arizcun» (1691, POF, BUF, 1. ag., 1); «Palacio de *Lamierrita*» (1777, POF, BUF, 1 atz.); «Puente de *Lamierrita*» (1779, POF, BUF, 19. ag., 23); «Fuente de *Lamierrita* que esta junto al puente» (1803, POF, ADA); «...fenera junto al molino afrontado con posesiones de *Lamiarrieta*» (1823, POF, ADA, 2); *Lamierrita* (1851, POF, BUA, 3. ag., 1).

Oharra: Lekukotasun zaharrenean *-arri-* ageri da, ondoren *-erri-* bilakatua.

3. Zenbait ondorio

Lortutako lekukotasun historikoez zenbait ondoriotara iristeko bidea irekitzen dute edo, gutxienez, argi ematen, bertzeak bertze:

- a) Zenbait izenen etimologia argitzen laguntzeko: *Aizpilcoeta*, *Aizpilcueta* (Azpilkueta), *Urquidi* (Aurkidi), *Zihiga* (Ziga).
- b) Izen batzuen oraingo formaren antzinatasuna egiaztatzeko: *Agoitz* (Aoiz / Agoitz), *Alquerdi* (Alkerdi), *Aranza* (Arantza), *Axular*, *Elbete*, *Erroibar*, *Gorostapalo*, *Iganzi* (Igantzi), *Iruñea* (Iruña), *Irundain* (Ilundain), *Lamiarrieta*, *Mugairi*.
- c) Zenbait toponimok deituretan edota familia izenetan ere duten presentzia egiaztatzeko: *Amayur* (Amaiur), *Irunberri* (Nafarroako herri edo udalerri baten erreferentzia izaten ahal den kasuetan).
- d) Toponimo batzuen forma absolutiboa artikuluduna den ala ez argitze-ko, hala nola *Apaioa* (-a), *Ekaitza* (-a), edo egungo forma artikulugabea, garai batean artikuludun gisa erabiltzen zela egiaztatzeko *Ainzialdea* (Aintzialde), *Ayçanoa* (Aintzano).

- e) Izen batzuek izan dituzten zenbait aldaeraren berri izateko: *Albandoz* (Almandoz), *Aranza* (Arantza), *Aizpilcoeta*, *Aizpilcueta* (Azpilcueta), *Cilbeyti* (Zilbeti), *Egui* (Eugi), *Berriçun* (Berrizaun), *Igurin* (Igunin), *Igua* (Igoa), *Larrasoro* (Larresoro), *Oyaregui* (Oieregi), *Uzamoia*, *Vlçama*, *Vlçamoia*, *Vlçamua* (Ultzama), *Xuarbe* (Suarbe), *Ychalar* (Etxalar).
- f) Izen batzuen lekukotasun zaharren bilakaera egiaztatzeko: *Tornaque* > *Dornaku*, *Gambo* > *Kambo*.
- g) Zenbaitetan eskribauek gaztelaniazko agiri administratiboetan, euskarazko izenen mailegu gisa edo, sorrarazi dituzten izendapenak: *Cuatro pueblos* (*Lauerrik*), *Cuatro villas* (*Basaburu Txikiko lau herriak*).
- h) Jadanik galduta dauden zenbait toponimok izan duten bizi luzea egiaztatzeko: *Ibargoiara* erraterako, bai eta orain arte jaso ez diren izen batzuen berri izateko ere: *Bereterzubia*, *Garaierria*.
- i) Oraingo toki izen arautu edota ofizial batzuen jatorrizko izena ezagutzeko: *Aurtiz* (Aurtitz), *Azcain* > *Azkain* (Azkaine), *Idocorri* > *Idokorri* (Irakurri), *Illecu* > *Illeku* (Illekueta), *Labandibar* (Landibar), *Leorlas* > *Leorlats* (Leorlaz), *Lozabien* > *Lotzabien*, *Olasur* (Olazur), *Ororbidea* (Orabidea), *Sarea* (Sarekoa), *Urepel*, *Urepela* (Urepele), *Urquidi* > *Urkidi* (Aurkidi), *Urrutiño* (Urrutiña), *Zuraurre* (Zigaurre).
- j) Toponimo batzuen euskarazko aldaeraren erabilera ezagutzeko edota noiztik diren ezagunak egiaztatzeko: *Girgillao* (Guirguillano), *Irundain* (Ilundain), *Iruñea* (Iruña), *Otsacain* > *Otsakain* (Osacáin), *Pasaia*, *Tutera* (Tudela).
- k) Izen batzuek mendeetan zehar izan duten txandaketaz jabetzeko: *Aranibar* / *Arranibar*.
- l) Toponimo batzuen egungo ahoskerarekin bat datozen aspaldiko testigantza historiko batzuk egiaztatzeko: *Ahadi* (Adi), *Añoa* (Ainhua), *Axular*, *Azkain* (Azkaine), *Otsondo*.

4. Eranskina

4.1. *Eli(a)* osagarria daramaten toponimoak

Osagarri hori duten dozena bat toponimo, behinik behin, dokumentatu ahal izan dira XVI-XVIII. mendeetako agiritan Belate, Baztan, Urdazubi, Zugarramurdi, Aldude eta Orreagari dagokien eremuan. Honako hauek:

Alduideelia. Aldude

Dokumentazioa: «...el vizconde de Echauz atento a poner y puso un nuevo busto de bacas en los dichos montes de Alduide y le puso por nombre *Alduide helia* recogiendo grande numero de bacas y bueyes de vezinos particulares de Bayguer y haciendoles pagar cantidades de dineros asi por acogerlos como por la yerba que gozaban en los dichos montes como si el fuera señor dellos» (1613, POF, BUA, 4).

Animelia. Urdazubi-Baztan

Dokumentazioa: «...busto de *Animelia* del Monesterio» [Urdazubi] (1584, POF, BUA, 2 atz., 9 atz., 12, 13; 1600, POF, BUA, 1 atz., 2, 2 atz.; 1607, POF, BUA, 5; c. 1700, POF, BUA, 6 atz., 7; 1780 [1584], POF, BUA, 23 atz., 24; 1786 [1584], POF, BUA, 1); «...busto de *Animeelia*» (1584, POF, BUA, 10 atz.); «...busto de *Anime elia*» (1584, POF, BUA, 11); «...busto de *Arimelia* del Monesterio» (1584, POF, BUA, 2 atz., 6; 1769 [1482], POF, BUA, 11).

Antsomotzelia. Orreaga

Dokumentazioa: «*Ansomezelia* y Fermerelia bustos que la casa de Roncesballes tiene de continuo invierno y verano en los montes de Anizlarrea y Astabizcar» (1638, POF, BUA, 1 atz., 2, 2 atz.); «...busto de *Anssomezelia* y Fermerelia» (1643, POF, BUA, 1); «el cabil-do de la Casa Real de Roncesballes tiene dos bustos de vacas en los terminos de Anizlarrea llamados *Anssomozelia* y Fermer elia para los inviernos [...] los veranos pasan a Altabizcar y Garazportua, ambos terminos propios de Roncesballes» (c. 1650, POF, BUA, 1).

Belateelia

Dokumentazioa: «...dicho sel [de Elordi Urdinsu, llamado tambien Errebelu y Busto de Belate, y tema de conflicto entre el valle de Baztan y la villa de Lantz, así como con Ultzama, con cuyos términos confina] lo han gozado los de Baztan y han construido en el chozas y cabañas mientras duro el busto de *Velate elia* [...] dice estar el dicho sel en medio de los dos caminos de Velate y Odolaga» (1651, POF, BUA, 1, 2, 3).

Bizcondeelia. Aldude

Dokumentazioa: «...busto de bacas de *Bizconde elia* junto a los mojones de Erro y Eugui que el bizconde de Echauz ha cambiado de nombre al de Recart elia por querer adquirir alguna posesion mas y otras cosas» (1612, POF, BUA, 2); *Vizconde helia* «...el vizconde de Echauz atento a poner y puso un nuevo busto de bacas en los dichos montes de Alduide y le puso por nombre Alduide helia recogiendo grande numero de bacas y bueyes de vezinos particulares de Bayguer y haciendoles pagar cantidades de dineros asi por acogerlos como por la yerba que gozaban en los dichos montes como si el fuera señor dellos» (1613, POF, BUA, 4).

Fermerelia. Orreaga

Dokumentazioa: «...Ansomozeria y *Fermerelia* bustos que la casa de Roncesballes tiene de continuo, invierno y verano en los montes de Anizlarrea y Astabizcar» (1638, POF, BUA, 1 atz., 2, 2 atz.); «...busto de Anssomezelia y *Fermerelia*» (1643, POF, BUA, 1); «el cabildo de la Casa Real de Roncesballes tiene dos bustos de vacas en los terminos de Anizlarrea llamados Anssomozeria y *Fermer elia* para los inviernos [...] los veranos pasan a Altabizcar y Garazportua, ambos terminos propios de Roncesballes» (c. 1650, POF, BUA, 1); *Fermerelia* (1638, POF, BUA, 2).

Gorrelia. Urdazubi-Baztan

Dokumentazioa: «busto de *Gorrelia*» (1584, POF, BUA, 9 atz., 11, 12; c. 1600, POF, BUA, 1; c. 1700, POF BUA, 6 atz., 7); «...sel de *Gorrelia*

en Baztan» (1723 [1619], POF, BUA, 2 atz.); «busto de *Gorrelia* que era del Monasterio antes de su adjudicación al Valle, teniendo este que pagar al año 52 ducados al Real Monasterio por permitirle el goce y aprovechamiento de sus yeruas, aguas y pasto» (c. 1733, POF, BUA, 7 atz.); 1769 [1482], POF, BUA, 11; 1744, POF, BUA, 1 atz.); «busto de *Gorrelia* cedido por el Monasterio de Vrdax al valle de Baztan en el año 1584» (1779 [1584], POF, BUA, 1); «...busto de *Gorelia*» (1584, POF, BUA, 3, 6; 1786 [1584], POF, BUA); «...sel de *Gorrelea*» (1769 [1482], POF, BUA, 9); «*Gorrielia*, busto del Monesterio» (1584, POF, BUA, 2 atz.).

Mezelia, Mizelia. Orreaga

Dokumentazioa: «...hubo excesos lebantando baquerias o bustos de mas llamados Cilbetelia y *Mezelia* que ha tenido y tiene invierno y verano Roncesballes [...] en esos bustos reciben por porcionistas a los de balderro y baygorri» (1638, POF, BUA, 1, 3); «la Casa Real de Roncesballes tiene otros dos bustos y vacadas en los montes reales de Alduide llamados Cilbetelia y *Mizelia*, con doze porcionistas cada uno» (c. 1650, POF, BUA, 1).

Mikelia, Mitxelia. Urdazubi-Baztan

Dokumentazioa: «Olazurberea, sel del busto de *Michelia*» (1584, POF, BUA, 2 atz.); «*Michelia*, busto cedido por el Monasterio de Vrdax al Valle de Baztan en el año 1584» (1779 [1584], POF, BUA, 1); «...busto de *Miquelia*» (c. 1700, POF, BUA, 6 atz., 7); «busto de *Miquelia* que era del Monasterio antes de su adjudicación al Valle, teniendo este que pagar al año 52 ducados al Real Monasterio por permitirle el goce y aprovechamiento de sus yeruas, aguas y pasto» (c. 1733, POF, BUA, 7 atz.); «...busto de *Miquelia*» (1744, POF, BUA, 1 atz.); «...busto de *Miquelia*» (1780 [1584], POF, BUA, 23 atz., 24, 25 atz.); «...busto de *Miquelea*» (1769 [1482], POF, BUA, 11).

Ordokielia. Zugarramurdi

Dokumentazioa: «...sel de *Ordoqui elia*» (1723 [1619], POF, BUA, 2 atz.).

Oharra: Dokumentazioaren arabera, *Ordoqui elia*, bai eta *Hurrizordoqui* edo *Vrrizordoqui* izeneko sarioiak ere, Zugarramurdiko dermiokoak dira: *Hurrizordoqui* «bustaliça en propiedad e posesion del monasterio de Hurdax en Çugarramurdi» (1443, POF, BUA, 22); «*Hurrizordoqui*, sel del busto de Michelia» (1584, POF, BUA, 2 atz.); *Vrrizordoqui* «sel de valle [de Baztan] en lo jurisdiccional de Zugarramurdi» (1748, POF, BUA, 6; 1765, POF, BUA, 1; 1776, POF, BUA, 14). Aldiz, *Ordoqui* hitza daramaten *Ordoquiandia*, *Mizpiraordoquieta* sarioiak Aldudekoak ziren: «sel de *Ordoquiandia*» (1669, POF, BUA, 4); «sel de *Mizpiraordoquieta*» (1669, POF, BUA, 3).

Rekartelia. Aldude

Dokumentazioa: «busto de bacas junto a los mojones de Erro y Eugui que el bizconde de Echauz ha cambiado de nombre al de *Recart elia* por querer adquirir alguna posesion mas y otras cosas» (1612, POF, BUA, 2).

Zilbetelia. Orreaga

Dokumentazioa: «...hubo excesos lebantando baquerias o bustos de mas llamados *Cilbetelia* y *Mezelia* que ha tenido y tiene invierno y verano Roncesballes [...] en esos bustos reciben por porcionistas a los de balderro y baygorri» (1638, POF, BUA, 1, 3); «la Casa Real de Roncesballes tiene otros dos bustos y vacadas en los montes reales de Alduide llamados *Cilbetelia* y *Mizelia*, con doze porcionistas cada uno» (c. 1650, POF, BUA, 1); «...bustos de *Zilbetelia* y *Mezelia*» (c. 1638, POF, BUA, 2).

Azken oharra: Bertze lekukotza bat da **Eliberria** (endrecera de *Eliberria*)⁶, Anizlarrearen barrenean kokatzen zen dermio zatia, Orrea-

⁶ Iturria: Mapa general que comprende los términos de Anizlarrea propios de la Real Casa de Roncesvalles y de la endrecera de Eliberria de la villa de Goizueta. Ohar hau dakar: "Es copia del que hicieron D. Francisco de Hugartemendia y D. Fernando Martínez Corcín arquitectos en el año 1792 con asistencia del Lic. D. José Martínez, juez de Letras. Rentería, 1º de abril 1863".

gako Kolegiatak 1541ean Goizuetako herriari epe luze baterako eman ziona ‘enfiteusis’ moduan, hots, azienda edukitzeko ez ezik, zuhaitzak ere landatu ahal izateko⁷.

4.2. *Elkarrekikoa*

Dokumentazioa: «...venta de monte *Elcarrequicoa* [entre Donamaria, Oiz y Urroz] (1709, NEAN, DPR, 85. k.); «Auto de recorrimiento y reconocimiento de mojones y afijamiento de uno hecho de el termino llamado *Elcarrequicoa* por las personas destinadas por los lugares de Urroz, Donamaria, Gaztelu y los dueños de los palacios (de Arbizu) de Oiz...» [*Elcarrequicoa* confina con terminos del Valle de Ultzama y los pueblos de Urroz, Oiz, Gaztelu y Donamaria] (1787, NEAN, DPR, 136. k. 6. zk.).

Oharra: Bi agiri hauek egiaztatzen dute J. Corominasek zioen «...el navarro *facería* ‘terreno de pasto que hay en los linderos de dos o más pueblos’, lo emplea Azkue en su *Supl.* definiendo el vco. *elkarkiko* (deriv. de *elkar* ‘mutuamente’) empleado en Ulzama» (J. Corominas – J. A. Pascual, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, 1980 [2. berrinprimaketa, 1989], G-MA liburukiaren HAZ III. sarrera, 330. or.).

Geroagoko dokumentazioak ere hori bera egiaztatzen du. Izan ere, Ituren eta Urroz udalerriek elkarrekin duten ‘*facería*’ri *elkarrikoa* izendapen laburtua ematen zaio 1928. urteaz geroztik Iturengo Udaleko Artxiboko agirietan, eta gaur egun ahoz ere bai (Iñ. 1996: 250), baina bere jatorrizko izena *elkarrekikoa* da, Iturengo Udaleko Artxiboan 1828. eta 1924. urteen arteko agiri liburuetan ageri den honako dokumentazioaren arabera: «Escritura de *facería* entre la villa de Ituren y lugar de Urroz [...] el término mancomunado llamado *Elcarrequicoa*» (1828., 1847. eta 1858. urteetako ag.); «...el monte *Elcarrequicoa* propio de esta villa y lugar de Urroz» (1893-12-04ko ag., 22. lib., 68); «el puente de *Elcarrequicoa*» (1899-12-17ko ag., 28. lib., 39); «...se acuerda pedir a D. Ignacio Sansiñena las dimensiones de la bor-

⁷ Hala dio Bixente Hernandorena Goizuetako erretore zenak, 1981ean “Anizlarre. Lehen eta orain” izenburuarekin prestatu eta eskura jarri zigan txostenak.

da que trata de hacer en *Elcarrequicoa* para tratar con los vecinos de Urroz acerca de la concesión que se acostumbra hacer en tales casos» (1902-04-13ko ag., 28. lib., 62); «...se acuerda colocar 100 plantas de roble en el monte *Elcarrequicoa*» (1906-01-08ko ag., 28. lib., 108); «...monte de Abe-lo y *Elcarrequicoa*» (1912-12-07ko ag., 28. lib., 206); «...sacar leña de *Elcarrequicoa*» (1918-05-19ko ag., 28. lib., 290); «...monte de *Elcarrequicoa*» (1918-12-17ko ag., 28. lib., 294); «...se acordó avisar al Sr. Alcalde de Urroz de Santesteban, para que el próximo domingo venga una comisión a esta Sala Consistorial a recibir el importe de los robles que se vendieron del monte *Elcarrequicoa* en subasta pública, correspondiéndoles la mitad de las 5.950 pesetas, deducidos los gastos» (1924-10-23ko ag., 42. lib., 79); «... monte de *Elcarrequicoa*» (1924-12-08ko ag., 42. lib., 85).

Oharra: Toponimo honek eragin zuzena izan du euskal hiztegian, bai baitzen oinarri aski gaztelaniazko ‘facería’ hitzaren jatorrizko euskal ordai-na *elkarrekiko* dela egiaztatu ahal izateko. Hala onartu du berriki Euskaltzaindiak⁸.

5. Laburtzapenak

ADA = Aita Donostia Artxiboa

ag. = agiria

APA = Arantzako Parrokiako Artxiboa

BL = Bataiatuen Liburua

BPA = Berako Parrokiako Artxiboa

BPR = Berako Notarioen Protokoloak

BUA = Baztango Udaleko Artxiboa

⁸ **elkarrekiko** 3 iz. Bi herri edo gehiagoren mugen artean dauden larre eta urak, hitzarmen baten bidez, herri horiek erabiltzen dituztenak. Ik. **zilegi** 3. *Ituren eta Urroz udalerrien arteko elkarrekikoa Ameztia mendian dago. Bidasoa-Berroaran mendietako elkarrekikoa lau herrien artekoa da eta Erdi Aroaz geroztik indarrean dago. (Euskaltzaindiaren Hiztegia).*

BUF = Borda-Ubillos Fondoa

c. = circa

DPA = Doneztebeko Parrokiako Artxiboa

DOPA = Donamariako Parrokiako Artxiboa

DPR = Doneztebeko Notarioen Protokoloak

EL = Ezkonduen Liburua

HL = Hildakoen Liburua

IEA = Iruñeko Elizbarrutiko Artxiboa

Iñ. = Iñigo, A.

IPA = Igantziko Parrokiako Artxiboa

ITUA = Iturengo Udaleko Artxiboa

k. = karpeta

ka. = kaxa

lib. = liburua

LKB = Lekarozko komentuko biblioteka

LPA = Lesakako Parrokiako Artxiboa

NEAN = Nafarroako Errege Artxibo Nagusia

POF = Patxi Ondarra Funtsa

pro. = prozesua

Rek. = Rekalde, P.

SPA = Sunbillako Parrokiako Artxiboa

6. Erreferentziak

6.1. Iturriak

Arantzako Parrokiako Artxiboa: Bataiatuen Liburuak, Ezkonduen Liburuak eta Hildakoen Liburuak.

Berako Parrokiako Artxiboa: Bataiatuen Liburuak, Ezkonduen Liburuak eta Hildakoen Liburuak.

Donamariako Parrokiako Artxiboa: Bataiatuen Hirugarren Liburua (1739-1811).

Euskaltzaindia: *Euskal Onomastika Datutegia* (www.euskaltzaindia.eus).

Igantziako Parrokiako Artxiboa: Bataiatuen Liburuak, Ezkonduen Liburuak eta Hildakoen Liburuak.

Iturengo Udaleko Artxiboa: Notarioen Protokoloak.

Lesakako Parrokiako Artxiboa: Ezkonduen Liburuak eta Hildakoen Liburuak.

Nafarroako Gobernua: Nafarroako Errege Artxibo Nagusia. Notarioen Protokoloak. Doneztebeko Notariotza. Berako Notariotza.

Patxi Ondarra Funtza: P. Ondarrak Baztango Udaleko Artxiboan, eta Lekarozko komentuko Borda-Ubilloso familiaren fondoan eta Aita Donostia Artxiboan jasotako lekukotasun argitaragabeak.

Sunbillako Parrokiako Artxiboa: Bataiatuen Lehenbiziko Liburua (1598-1658).

6.2. Bibliografia

Belasko, M., 1996, *Diccionario etimológico de los nombres de los pueblos, villas y ciudades de Navarra*. Iruñea: Pamiela.

———, 2000, *Diccionario etimológico de los nombres de los montes y ríos de Navarra*. Iruñea: Pamiela.

Ciérbide, R., 2002, «Observaciones a la normalización toponímica. Los casos de Navarra y el País Vasco», *Pulchre, bene, recte: homenaje al prof. Fernando González Ollé*, (coord. C. Saralegui & M. Casado). EUNSA, 303-311.

Euskaltzaindia & Nafarroako Gobernua, 1990, *Nafarroako Herri Izendegia / Nomenclátor Euskérico de Navarra*, (koord. J. M. Jimeno Jurío). Iruñea.

Iñigo, A., 1996, *Toponomástica histórica del Valle de Santesteban de Lerín*. Iruñea: Nafarroako Gobernua.

———, 2011, «Toponimia nagusiaren lekukotasunak Prudencio de Sandoval Iruñeko apezpikuaren 1614ko Katalogoan», *Pirinioetako hizkuntzak: lehena eta oraina* (Iker, 26, CD-ROM), (argit. Sagarna, A.; Lakarra, J.; Salaberri, P.). Bilbo: Euskaltzaindia, 1255-1280.

———, 2019, «Etxe > itxe aldaera Malerrekako eta Bortzirietako toponimia historikoaren argitan batik bat», *Fontes Linguae Vasconum*, 128. Iruñea: Nafarroako Gobernua, 527-540.

Iñigo, A. & Rekalde, P., 2018, «Euskal oikonimia Baztan-Bidasoa eremuko lekukotasun historikoen argitan», *Engraxitik Garazira, Izenen misterioa Nafarroan*, (zuz. Ana Zabalza Seguín). Zizur Txikia: Aranzadi, 163-249.

Nafarroako Gobernua, 1992-1999, *Nafarroako Toponimia eta Mapagintza / Toponimia y Cartografía de Navarra*, I-LIX, (zuz. J. M. Jimeno Jurío). Iruñea: Nafarroako Gobernua.

Salaberri, P., 2005, «Origen y significado de la toponimia de Navarra», *La Onomástica en Navarra y su relación con la de España. Actas de las primeras Jornadas de Onomástica* (Iruñea, 2003), (koord. J. L. Ramírez Sádaba). Iruñea: Nafarroako Unibertsitate Publikoa, 91-127.

Zaldua, L. M., 2015, «“Saro” entitate geografikoaren banaketa, esanahia eta etorkia toponimiaren argitan», *Fontes Linguae Vasconum*, 119. Iruñea: Nafarroako Gobernua, 175-221.

***Galdo(n)a* izenari buruzko txostena**

Informe sobre el nombre Galdo(n)a

Rapport sur le nom Galdo(n)a

Report on the name Galdo(n)a

LARRAÑAGA ARRIETA, Josu

josularra@gmail.com

Filologoa eta euskara teknikaria

Noiz jaso: 2020-02-13

Noiz onartua: 2020-04-30

Aspalditik dokumentatzen da Mutriku *Galdo(n)a* izena. Etxea, deitura eta auzoa izendatzeko erabili izan da. Idatzizko eta ahozko lekukotasunak aintzat hartuta, etxea eta auzoa *Galdoa* gisa normalizatzeko argudioak ematen dira artikulu honetan. Horretarako, oinarrian *Galdo(n)a* izena duten Mutrikuko zenbait toponimo ere aztertzen dira; halaber, amaiera bereko bestelako toponimoek (*Zestoa*, *Arroa*) izan ohi duten bilakaera ere aipatzen da.

Gako-hitzak: Galdoa, Galdona, Mutriku, toponimia.

El nombre *Galdo(n)a* se documenta en Mutriku desde fechas tempranas. Hace referencia a una casa, a un apellido y a un barrio. En este artículo se ofrecen distintos argumentos para proponer la forma *Galdoa* a la hora de normalizar la denominación de la casa y el barrio, todo ello a la luz de los testimonios escritos y orales. Para esa propuesta, también se analizan otros topónimos de dicha localidad que toman como base el nombre *Galdo(n)a*. Así mismo, se menciona la evolución que suelen sufrir otros topónimos con la misma terminación (*Zestoa*, *Arroa*).

Palabras clave: Galdoa, Galdona, Mutriku, toponimia.

Le nom *Galdo(n)a* est présent depuis longtemps à Mutriku. Il a été utilisé comme nom de maison, nom de famille ou nom de quartier. Grâce à des témoignages écrits et oraux, cet article apporte des arguments qui incitent à choisir la forme normalisée du nom de maison et de quartier *Galdoa*. Sont aussi étudiés quelques toponymes de Mutriku basés sur le nom *Galdo(n)a*. L'article montre aussi quel a été le destin d'autres toponymes comportant la même terminaison (*Zestoa*, *Arroa*).

Mots-clés : Galdoa, Galdona, Mutriku, toponymie.

At Mutriku the name *Galdo(n)a* has been on record for a long time. It has been used for a house, as a surname, and for a neighbourhood. Taking written and oral records into account, in this article we will state the case for using *Galdoa* as the standard name for the house and the neighbourhood. To this end, some toponyms from Mutriku based on the name *Galdo(n)a* have also been examined; the evolution of other toponyms with the same ending (*Zestoa*, *Arroa*) is mentioned too.

Keywords: Galdoa, Galdona, Mutriku, toponymy.

Xedea

Euskaltzaindiaren Onomastika batzordeak *Galdona* izen ofiziala duen eta Akademiaren datutegian *Galdoa* izenaz ageri den Mutrikuko auzoaren izenaren inguruko txostena egitea. Ondorioz, txosten honen xedea da Mutrikuko auzoak atzo eta gaur izan duen idatzizko eta ahozko erabilera azterzea, eta, datu horiek eskuetan, izena arautzeko proposamena egitea.

Aurkezpena

Galdona edo *Galdoa* izenaren atzean kontzeptu ezberdinak egon litezke: *Galdoa* auzoa, auzo bereko *Galdoa* baserria, kaleko *Galdona* etxea (edo jau-regia) eta *Galdona* deitura. Eta, jakina, baita *Galdoa* auzoko bestelako izen batzuk ere: *Galdonako kanpina*, *Galdoamendi*, *Galdoaldea*...

Txosten honetan, idatzizko dokumentazioan agertzen diren formak ikusiko ditugu lehendabizi; ondoren, bigarren atalean, ahozko erabilerari erreferatuko diogu; hirugarren atalean, aipatutako datuak eskuetan, forma normalizaturako proposamena egingo dugu; eta, laugarren zatian, “Eranskinak” jasoko ditugu: erabilitako laburduren eta siglen aurkibidea (artxiboak, eskribauak eta bestelakoak), eta kontsultatutako bibliografia.

1. Idatzizko lekukotasunak

Zenbait iturri dokumental hustuta (artxiboak eta bibliografia), datu adierazgarriak eskuratu ditugu. Dokumentatu ditugun aipamenak eranskin gisa jaso ditugu amaieran (4.1.), baina datuok euren testuinguru egokian ulertzeko, atal honetan, *Galdo(n)a* izeneko etxeen alderdi historikoaren berri emango dugu; *Galdona* deituraren euskarazko formaz ere arituko gara.

1.1. *Galdona* izenaren jatorria eta *-ona* amaiera

Hizkuntzalari batek baino gehiagok aztertu ditu *-ona* > *-o(a)* amaieradun toponimoak:

Con respecto a los sufijos «-ana», «-ona», indicaré que están representados en Vizcaya por «Aramaiona», «Bedarona», «Castrejana», «Lejona», «Lemona», «Libarona», «Luchana», «Mallona», «Quintana» y «Sopelana» por lo menos, nombres que, paralelamente, sufren de una caducidad de «n» que hace que sean pronunciados «Aramaio», «Lemoa», etc., hoy día, y en la mayoría de los cuales es fácil encontrar los personales que los compusieron («Aramaeus», «Vedius», «Castricius», «Lemonius», «Libarius», «Lucius», «Mallius», «Quintus»). (Caro Baroja, 1945: 95)

Handik hamar urtera, beste hau idatzi zuen Koldo Mitxelenak:

“-ona”: terminación frecuente en nombres de poblaciones de Guipúzcoa y Vizcaya, cuya forma popular es “-oa” (...) Es corriente también en apellidos: Acilona, Bertendona, Durañona, Letona, Licona (var. Licaona), Mallona, Zamacona, Zarandona, etc. (Mitxelena, 1955: 138[489])

Patxi Salaberrik bere aldetik hau adierazi zuen 2013an:

...creo que estamos ante lo que en origen era un acusativo de nombres que en principio se declinaban por la tercera, según el modelo *-o*, *-onis*, pero que posteriormente, en latín tardío, quizás a través de su uso en acusativo (*-one(m)*), ha sido adaptado a la declinación *-ona*, *-onae*, por el alargamiento del tema en nasal mediante el sufijo... (Salaberri, 2013: 213)

Salaberriren arabera, jabetza adierazten du amaiera horrek:

Viendo los topónimos de Vasconia que tienen la terminación *-ona* en romance y *-oa* (> *-o* en algún caso) en euskera, está claro que indican posesión, que el lugar en cuestión era en un tiempo propiedad de la persona portadora del nombre que está en la base o, más esporádicamente, lugar dedicado a la deidad que el nombre de base indica. (Salaberri, 2013: 213)

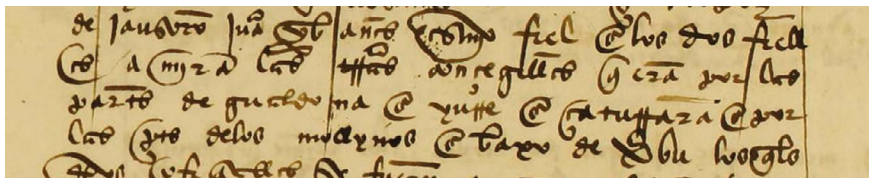
Gipuzkoa eta Bizkaiko adibideak ematen ditu Salaberrik: *Arrona* > *Arroa*, *Zestona* > *Zestoa*, *Lejona* > *Leioa*, *Lemona* > *Lemona*. Herri-izenok

honela azal daitezkeela aipatzen du: **(villa) arrona* (Arrus)¹, **(villa) zestona* (**Caestus*, **Cestus* / *Caestius*, *Cestius*), **(villa) leiona* (*Laedius*, *Laegius*, *Leius*), **(villa) lebona* (*Laebus*).

Valeriano Yarzak *Galdona* toponimoa aipatzen du:

“no se puede descartar que tales topónimos encierren el femenino, -ona, de un antropónimo en -onus: (...). El nombre *Calidona*, tan semejante al apellido *Galdona* en Vasconia, tiene su correspondiente masculino, *Caldonus*”. (Yarza, 2015: 371)

1. irudia. *Galdona* toponimoaren lehen aipamena

Iturria: MUA-164, Copias de cuentas de propios y arbitrios, 1504. urtea, 4r

... las tierras conçeçgiles que eran por las partes de **Gualdona** e Yurre e Çaturraran...

1.2. *Galdona* deitura han eta hemen

Gorago aipatu dugun bezala, *Galdona* izeneko baserria eta berori kokatuta dagoen auzoaz gain, kaleko jauregi itxurako etxe bati ere halaxe esaten zaio, *Galdona*. Baina, etxeak eta bestelako tokiak izendatzen baditu ere, ez genuke ahaztu behar *Galdona* deitura.

Sarritan, herri jakin bateko toponimia eta antroponimia aztertzen direnean herri horri lotutako iturri dokumentalak kontsultatzen dira (udal-ar-

¹ V. Yarzak antzeko ideiak jasotzen ditu: “señalábamos las localidades guipuzcoanas de *Arrona* y *Cestona* como portadoras del sufijo -ona añadido a los nombres de varón *Arrius* o *Varro* y *Sextus*” (Yarza 2015: 371-372).

txiboa, familia-artxiboak, aldundiaren dokumentazioa, herrian lan eginda-ko eskribauen protokoloak, eta abar), eta ez da kontuan hartzen inguruko herrietako dokumentazioa. Horrek, jakina, ikuspegi distortsionatua erakusten digu; izan ere, norberaren herriko eskribauek eta parrokoek “ondo” idazten zituzten betiko izenak (etxe-izenak, deiturak...)².

Egia esan, herriari lotutako dokumentu batzuetan forma “erlaxatuagoak” topa ditzakegu (kontu-liburuak, zirriborroak...), baina are ikuspegi zabala-goia emango digute beste herri batzuetan sortutako dokumentuek.

Antroponimian zentratuta, eta, bereziki, deituretan, nekez topatuko dugu Mutrikun bertan *Galdona* deitura beste era batera idatzita. Lekeitiora eta Itziarrera (Deba) joko dugu deitura horren beste aldaera batzuen bila.

1549ko azaroaren 5ean *Maria de Balentina* y *Galdoa* izeneko jaioberria bataiatu zuten Lekeitioko Jasokundeko Andre Maria elizan:

A cinco dias del mes de nobiembre batize una hija de Andres de Balentina e Maria Peres de Galdoa, tubo en brazos ssiendo abad su padrino Anton del Puerto y su muger Barbara...³.

Sasoi hartan ezezaguna egingo zitzaion lekeitiarrei Mutriku aldeko deitura hura, eta, jakina, ahoz erabiltzen zuten forma jasoko zuen bataio-agiria osatu zuen parrokoak.

Beste adibide bat: 1593. urtean Lekeitioko Cristobal de Amezqueta eskribauak ahalorde-eskritura bat egiletsi zuen⁴, bertan *Inesa de Elorriaga Galdoa* mutrikuarrak parte hartu zuen. Baina, beste era batzuetan ere agertzen

² Juan Ramón de Iturrizak 1787an idatzitako eta 1885. urtean luzeago argitaratu zuten lan batean (Iturriza 1885: 873) Ondarroako udalaren 1801eko akta transkribatzen da: “Se conserva por tradición verbal la voz de Licoa; pero así los Escribanos, como los curas escribian Licon, como escriben Arrona, Cestona, cuando en el idioma puro son denominados estos pueblos Arroa, Cestua ó Cestoa...”.

³ BEHA, Lekeitio, 1. bataio-liburua, 1513-1613, 1549-11-05, 20v.

⁴ BFAH, Lekeitio, N13/428, Eskribaua: CA. “Escritura de poder otorgada por Inesa de Elorriaga Galdoa, vecina de la villa de Motrico, en nombre de María Juan de Gainza, su convecina, en favor de Santiago de Bátiz, vecino de la anteiglesia de Ispáster, para que cobre de San Juan de Ibaseta, vecino de la villa de Lequeitio, nueve ducados procedentes de una obligación”.

dira dokumentuan emakume horren izen-deiturak: *Ynessa de Helorriaga y Galdoa* eta *Ynesa de Galdoa*.

Eskribau beraren eskutik, eta egun bereko beste eskritura batean, pertsona bera agertzen zaigu, baina beste izen batekin *Ynesa de Helorriaga vezina de Motrico*⁵.

Mutrikuko bataio-liburuetan *Ynesa de Galdona y Elorriaga* izeneko bat topatu dugu, 1556-11-01ean bataiatua⁶. Badirudi pertsona bera dela. Ederra deitura-dantza! Baina, gure aztergaiari dagokionez, Mutrikuko *Galdona* deitura ahoz esango zuten bezala ageri zaigu: *Galdoa*. Lekeitioko eskribauak, Mutrikuko parrokoak ez bezala, ez zuen ahalegin berezirik egin “ondo” idazteko, eta ahozkoa eraman zuen paperera.

Lekeitiotik Itziarrera salto egin eta beste adibide bat ekarriko dugu.

1639ko urtarrilaren 24an Antonio de Garagarça apaizak *Baptista Galdoa* jaioberria bataiatu zuen Itziarren (Debako auzoa, gaur egun):

En 24 de hen^o de mill y seiscientos y treinta y nueve años baptize a Baptista hijo de Maria de Galdoa soltera y (...) fueron sus compadres Joan de Rementeria y Magdalena de Gainça Uçarraga serora.

Urte bereko uztailaren 2an apaiz berberak beste jaioberri bat bataiatu zuen Itziarren, *Mari Ana de Galdoa y Larraguibel*:

En 2 de jullio de 1639 baptize a MariAna[sic] de Galdoa hija legitima de Domingo de Galdoa, y Maria de Larraguibel su legitima muger fueron sus compadres el m^e Santiago de Larraguibel carpintero y Fran^{ca} de Aguirre vz^a[vezina] de Motrico, fueron testigos Joan de Aristondo y Inacia de Uzcanga.

1650. urtean azken horren ahizpa bat bataiatu zuten Itziarren, *Maria de Galdona Ansorregui y Larraguibel*:

⁵ BFAH, Lekeitio, N13/429, Eskribaua: CA (Escritura de poder otorgada por Inesa de Elorriaga, vecina de la villa de Motrico, como cesionaria de María Juan de Gainza, de la misma vecindad, en favor de Santiago de Bátiz, residente en Gardata, para que cobre de San Juan de Ibaseta, vecino de la de Lekeitio, nueve ducados procedentes de una escritura de obligación).

⁶ Gurasoak: Simon de Galdona eta Marina de Elorriaga.

En 18 de Julio de 1650 baptize a Maria hija legitima de Domingo de Galdona Ansorregui i Maria de Larraguibel su legitima muger y fueron sus padrinos Domingo Ochoa de Ansorregui i Lassao, i Maria Agustin de Iturrioz....

Biak ahizpak izanik, zer dela eta bati *Galdoa* eta besteari *Galdona*? Detaille garrantzitsu bat, bigarren ahizpa horren bataio-agiria ez zuen aurreko parrokoak egin, Lino de Alviçurik baizik. Azken apaiz horrek “ondo” ikasiko zuen deitura idazten, eta ez ahoskatzen zen bezala!

1.3. *Galdoa* baserria

2. irudia. *Galdoa* baserria, *Galdoa* auzoan

Iturria: Gipuzkoa Kultura, KO: 56009: 1x

Aspaldikoak ditugu *Galdoa* baserriaren lehen lekukotasunak, baita *Galdona* abizenarenak ere.

Gorago adierazitako arrazoiengatik, eskribauek eta elizakoek joera konterbadorea izan dute deiturak idazteko orduan, baita etxe-izenak idatziz

jasotzeko orduan ere. Hori dela-eta nekez dokumentatzen dira *Galdoa* eta *Galdua* formak, nahiz eta ahoz segur aski barra-barra erabiliko ziren. XVIII. mendearen erdialdetik aurrerako lekukotasunak jaso ditugu: *el de Galduacoa* (1742), *ynquilino de Galdua* (1748), *caseria de Galdoa* (1751), *Galdoacoa* (1752), *heredad de Galdoacoa* (1759), *el de Galdoa* (1763), *en el [partido] de Galdua* (1788), *Fraisco Galdua* (1847), *Galdua* (1928, 1940, 1951)...

Bitxia da 1847. urtean dokumentatutako “Fraisco Galdua” izena. Segur aski Galdoa baserrikoa izango zen Frantzisko hura, eta ahozko izenaz gain baserriarena ere jasotzen da, ezizen gisa. Ahozko lekukotasunen atalean ikus daitekeenez, oraintsura arte eutsi zaio izendatze-joera horri: pertsona-izena + baserri-izena.

1.4. Oinarrian *Galdoa* izena duten toponimoak

Kontu jakina da leku-izen ezagun baten euskarazko bertsioa ezagutzeko, sarritan, izen nagusi horren eratorri xumeagoek pista edo zantzu interesgarriak ematen dizkigutela. Sasoi batean, ahoz *Galdoa* eta *Galdua* esan arren, argi zuten *Galdona* zela forma “jasoa, serioa eta txukuna” idatziz emateko. Baina, *Galdoa* izena beste elementu batzuei elkartutakoan, itxura aldatu eta ahozkotik hurbil zeuden formak jaso ziren idatziz. Horren adibide batzuk ekarriko ditugu: *Galdaondo*, *Galdoabelar*, *Galdaomendi*...

- *Galdaondo*

1461. urtekoa da *Galdaondo* izenaren lehen aipamena. Etxe-izena, auzoa edo deitura baino lehenagoko aipamena da gainera.

Saturraran aldea izendatzen zuen, Saturrarango haitzaren ingurua, zehatz esateko. Gaur egun ez dago bizirik izen hori, guk behintzat ez dugu jaso.

Galdaondo forma da gehien dokumentatzen dena: 1461, 1547, 1566, 1576, 1595 eta 1610. urteetako dokumentazioan⁷ aurkitu baitugu. Baina 1615. urteko eskritura batean aldaera interesgarri batekin egin dugu topo: *puesto de Galdoaondo*. Hara hor forma osoa!

Galdaondo edo *Galdoaondo* izenen oinarrian, gure ustez, *Galdoa* + *ondo* dago (*Galdoaondo* > *Galdaondo*). Azken batean *Galdoa* auzotik hurbil dago *Gald(o)aondo*.

Oso ohikoa da Mutrikun *-ondo(a)* elementua eranstea toponimoei. Batzuetan artikulua hartzen du eta beste batzuetan ez. Hona hemen adibide batzuk: *Ybrrondo* (1569, [Iurreondo]), *Arondo* [baserria] (1675), *Beorlar ondoa* [aurkintza] (1677), *partido de Armenchaondoa* (1721), *partido de Ysas-siondo* (1722), *Leorreten ondoa* (1788), *Echerre-ondo* (1905)...

• *Galdoabelar*

Sasoi bateko dokumentazioak beste izen bitxi baten berri ematen digu: *Galdoabelar* edo *Galdonabelar*.

Aipamen batzuk: *Galdona velaar* (1535), *Galdonabelaar* (1535), *Galdonabelar* (1543), *Galdona belar* (1543), *Galdona belar* (1556), *Galdoabelaar* (1609)⁸.

Galdo(a) belar, beraz. Bigarren elementuak ez dauka zerikusirik belarra-rekin ('hierba')⁹, beste "belar" bat da horkoa.

Mitxelenak honela azaltzen du:

Como me indica Dassance, «belar, sobre todo como último miembro, es probablemente el término que, tanto en Landucci como en Leizarraga significa "frente"». (Mitxelena, 1955: 68[146]).

Han eta hemen kopeta edo bekokia ere izendatzen du *belar* hitzak. Baina, adiera horrez gain, beste esanahi batzuk ere badauzka, horietako

⁷ Ikus bitez eraskinean aipamen zehatzak.

⁸ Azken adibide hori oso interesgarria da, *Galdoabelaar*: "Galdoa" forma, bi osagaiak elkartuta eta A geminatua.

⁹ Gainera, historikoki, Mutrikun mendealdeko aldaera agertu ohi da: "bedar".

bat “frente, fachada, cara, parte delantera”. Maurice Harriet (XIX. mendea) eta Silvain Pouvreuren (XVII. mendea) hiztegieta adiera hori agertzen da. Azken horrek honela dakar: “Etxe belarra, devant de maison, frontispice”.

Mutrikun bertan *-belar* osagaia duten beste toponimo batzuk daude: *Arno velar* (1614, 1630), *Laranga belar* (1805), *San Juan Velar* (1832).

- **Galdoamendi**

XIX. mendearen hasieratik behintzat ematen zaio izen hori auzoari eta mendiari. Hona hemen aldaera batzuk: *Galduamendi* (1814, 1817, 1850, 1865, 1905), *Galdonamendi* (1996, 2000, 2001), *Galdona-Mendi* (1951), *Galdua-mendixa* (2002), *Galdoamendi* (2010, 2019).

Gaur egun ere bizi-bizirik dago izen hori: *Galduamendi(xa)*.

- **Galdoaldea**

Gutxitan dokumentatzen den arren, osaera garbia du: *Galdoa* + *aldea*. *Galdualdia* (1846), *Galdua Aldia* (1951).

1.5. Galdona dorrea, kalean

3. irudia. Galdona jauregia 1954. urtean

Iturria: AGG-GAO_OA6163, Portada de la iglesia y casa de Karterokua

XVII. mendearen bigarren erdialdean jauregi-itxurako etxe dotorea eraiki zuten *Galdona* abizenekoek Mutrikuko Txurruka plazan. Han eta hemen¹⁰ irakur daiteke Sevillan jaiotako Juan Galdona Muñozek eraiki zuela etxe ezagun hori, baina itxura denez, bere aitak –Juan Lopez de Galdona kapitainak– eman zuen eraikitzeak agindua.

1665. urteko eskritura batean¹¹ eraikitzen ziharduten etxe horretako hargintzako obren deklarazioa egiten da. 1666. urteko beste eskritura batean berriz, zurgintzako lanetarako aztertzaileak izendatu zituzten, baina ordurako hilda zegoen Juan Lopez de Galdona.¹² Badirudi, beraz, Juan Galdona Muñozek amaitu zuela *Galdona* jauregia.

Dokumentuetatik erauzitako aipamen-zerrendan galdonatarren etxea izendatzeko *casa torre*, *casa solariega* eta antzekoak aipatzen dira, izan ere jauregi itxurako kale-etxe dotorea da.

Etxe honi *Karterokua* edo *Karteronekua* ere esan izan zaio XX. mendean, postaria bertan bizi zelako.¹³

Eraikina, Kultur Ondasun kalifikatuta dago 1964ko urtarrilaren 17ko aginduaren bidez. 1995eko abenduaren 29ko dekretu¹⁴ bidez babes bereziko kategoriakotzat jo zuten “Galdona etxea”.

¹⁰ “Este edificio fué construido por don Juan de Galdona y Muñoz, natural de Sevilla, procurador juntero de Motrico en 1684 y su alcalde ordinario en 1687, Caballero de la orden de Santiago en el mismo año 1687”. (Aldabaldetrecu 1979: 179). “Don Juan construyó en la plaza de Motrico la casa, que todavía se conserva, adornada con sus escudos familiares” (Atienza 1969: 522).

¹¹ GPAH 1/2639, 79v.

¹² Juan Lopez de Galdona Ybarra, Mutrikun jaio zen 1609an eta 1665. urteko uztailean hil zen, artean obra amaitu gabe zegoela.

¹³ Ohikoak izan dira Mutrikun jabearen –edo errentariaren– lanbidea, ezizena edo deitura oinarri hartuz eratuko etxe-izenak: *Zidargingoa*, *Txitxarakoa*, *Botikakoa*, *Lakakoa*... Antzinako joeraren araberako izenetan -koa (-goa) atzizkia dugu nagusi, berriagoetan, berriz, -nekoa amaiera gailentzen da (*Azkaratenekoa*, *Bernabenekoa*...).

¹⁴ 1995eko abenduaren 29ko 545/1995 DEKRETUA, Mutrikuko (Gipuzkoa) Hirigune Historiko Kultura Ondasun gisa Monumentu Multzozko izendapenaz sailkatzeko eta hura zaintzeko babes era (GAO, 23 zk., 1996-02-01, 1346. or.).

Mutrikuko Hiri Antolamenduko Arauetan ere babes bereziko erregimen-a aitortzen zaio “Galdona etxeari” (GAO, 39 zk., 1998-02-27, 2509. or.).

2. Ahozko lekukotasunak

1. Galdoa auzoko bizilaguna¹⁵

Ahozkoaren transkripzioa	Euskara batuan
“Gure barriotik beera do Galdúa baserrixa, Galdóna esate(n) seen, baiña Galdúa, guk Galdúa esaten gendun, oaiñ Diputaziak or kamiñuan ipiñi reu Galdoa isena”. “Barrixuai guk Galdóna mendíxa beti, Galdónamendixa es, basarritxarrok Galdúa mendíxa [esaten diogu]”.	Gure barriotik behera dago “Galdua” baserría, Galdona esaten zuten, baina Galdua, guk Galdua esaten genuen, orain Diputazioak hor kaminoan ipini du “Galdoa” izena ¹⁷ . Barrioari guk “Galdona-mendixa” beti, Galdonamendixa ez, baserritarrok “Galdua mendixa” [esaten diogu].

2. Galdoa auzoko bizilaguna¹⁷

Ahozkoaren transkripzioa	Euskara batuan
Galdónamendi, Galdúamendi [auzoa] Galdúa [baserría] Tomas Galduako ta Maria Galduako...	Galdonamendi, Galduamendi [auzoa] Galdua [baserría] Tomas Galduako eta Maria Galduako...

3. Mijoko bizilaguna¹⁸

Ahozkoaren transkripzioa	Euskara batuan
[Auzoa]: Galdúmendixà. Galdúmendítxarrak [bertakoak].	[Auzoa]: Galdumendixa. Galdumendítxarrak [bertakoak].

¹⁵ Gizezkoa (Mutriku, 1935). Grabazioa: 2020-01-07.

¹⁶ Bide-seinalea jarri dute oraintsu.

¹⁷ Emakumezkoa (Mutriku, 1946). Grabazioa: 2020-01-07.

¹⁸ Gizezkoa (Mutriku, 1937). Grabazioa: 2020-01-07.

Ahozkoaren transkripzioa	Euskara batuan
[Baserria]: Galdúa. Galdúakuak, Kurpitzakuak, Idurrekuak... Txikiña Galduko, o bestelako Jose Luis Galduko, o Tomas Galduko, Txikiñan semia Tomas san ta Tomas Galdua. Galdúra nijua.	[Baserria]: Galdua. Galduakuak, Kurpitzakuak, Idurrekuak... Txikiña Galduko, edo bestelako Jose Luis Galduko, edo Tomas Galduko, Txikiñaren semea Tomas zan eta Tomas Galdua. Galdura noa.

4. Mutrikuko kaletarra¹⁹

Ahozkoaren transkripzioa	Euskara batuan
[Auzoa]: Galdónamendi. Bai, Galdúamendi, Galdónamendi ra e! [Baserria]: Mutrikun Galdúa. Mutrikun esaten da Galdúa.	[Auzoa]: Galdonamendi. Bai, Galduamendi, Galdonamendi da e! [Baserria]: Mutrikun Galdua. Mutrikun esaten da Galdua.

Laburbilduz, **auzoa izendatzeko** lekuko guztiek sail bereko aldaerak erabiltzen dituzte: *Galduamendixa* (1), *Galduamendi* (2, 4), *Galdumendixa* (3).

- Lau lekukoetatik, han eta hemen entzundakoaren eraginez (edo *Galdona* forma ofizialaren eraginez) itxura denez, *Galdonamendi* erantzun dute lehendabizi, baina berehala erantzun dute euren kasa ahoz darabilten benetako forma: *Galdu(a)mendi(xa)*.
- Hiru lekukok *Galdua-* (*Galdona* > *Galdoa* > *Galdua* > *Galdu*) forma darabilte; laugarren batek, berriz, *Galdu-*.
- Jentilizioa edo jatorria adierazteko forma ere jaso dugu: *galdumenditxarrak* [galdoamenditarrak].

¹⁹ Gizonezkoa (Mutriku, 1936). Grabazioa: 2019-12-12.

Baserría izendatzeko, berriz, lau lekukoek *Galdua* forma darabilte.

- Deklinabidea hartzeko orduan, hiruk (1, 2, 4) *Galduako*, *Galdua[r]a* sailekoak darabiltzate, batek, ordea, *Galduko*, *Galdura* (3) bezalakoak darabiltza.
- Jatorria adierazteko eta, ia ezizen bezala, honelakoak jaso ditugu: *Tomas Galduako* (2), *Tomas Galduko* (3), *Tomas Galdua* (3), *Maria Galduako* (2), *Jose Luis Galduko* (3).

Txurruka plazako etxea (Txurruka plaza, 6) izendatzeko, *Galdona* izena erabiltzen da. Gorago aipatu dugun bezala *Karterokua* edo *Karteronekua* ere esaten zitzaion sasoi batean, bertan bizi zelako postaria.

3. Izen ofizialak eta normalizaziorako proposamena

2002ko uztailaren 4an Mutrikuko udaleko osoko bilkurak udalerriko auzoen izenak finkatu zituen: *Artzainerreka*, *Astigarribia*, *Galdona*, *Ibiri*, *Laranga*, *Mijoa*, *Mizkia*, *Olabarrieta* eta *Olatz*.²⁰

Kontu jakina da udalerrietako izenen ofizialtasuna udalaren eskumenekoa dela. Orain arte, guk dakigula behintzat, *Galdona auzoa* formaren alde egin du udalak, nahiz eta ahozko forma nagusia *Galduamendi* edo *Galdua* izan.

Euskaltzaindiak, bere aldetik, *Galdoa* forma proposatzen du euskara idatzirako.

Gipuzkoako Foru Aldundiak ere, 2001. urtetik behinik behin, *Galdoa* forma darabil errepideen izenetan. Itxura denez, errepide-izenen kasuan, aldundiak Euskaltzaindiak euskara estandarretarako proposatzen dituen formen alde egiten du. Oraintsu (2019ko irailean), aldundiak Galdoarako bidea adierazten duen bide-seinalea jarri du: *Galdoa*. Mutrikun, orain artean, gutxitan ikusi denez forma hori idatziz, akats tipografikoa izan dela pentsatu dute askok.

²⁰ 2010. urtean argitaratu zen erabaki hori Gipuzkoako Aldizkari Ofizialean (GAO, 41. zk, 2010-03-03, 60. or.).

Lea-Artibai eta Mutrikuko Hitza (2019-10-11) egunkarian, honelako titullarra eman zioten albiste txiki bati: “Txarto idatzi eta kokatutako seinaleak ipini dituzte Mutrikuko errepidean”, eta Galdoarako bide-seinalea aipatu zuten: “Galdonara joateko bidean, Mutrikuko sarreran, Galdona ipini beharrean ‘Galdoa’ jartzen duen seinalea ipini zuten duela aste batzuk”.

4. irudia. Galdoarako bide-seinalea

Iturria: *Lea-Artibai eta Mutrikuko Hitza*, 2019-10-11.

Oñatin dagoen Gipuzkoako Probintziako Artxibo Historikoak, dokumentuak etiketatzeko orduan Euskaltzaindiak euskara idatzirako proposatzen dituen forma estandarrak erabiltzen ditu dagoeneko. Aztergai dugun izenaren kasuan, *Galdoa* darabil Oñatiko artxibo horrek.

Argi dago aldaketa batzuek, txukunak eta ondo dokumentatuak izan arren, aurkako jarrerak sor ditzaketela (“beti esan da horrela, bizi guztian...”). Baina ulertu beharra dago hizkuntzaren historian izenak forma asko izan dituztela, bai ahoz, bai idatziz. Eta, normalizazioari dagokionez, idatziz forma horietako baten alde egiteak besteak ez erabiltzea dakar, ezinbestean.

Galdoa izenaren kasuan, idatzizko dokumentazioak garbi azaltzen du zein izan den euskarazko forma. Eta, horren indargarri, belaunaldiz belaunaldi gungaino heldu den ahozko erabilerak ere garbi erakusten digu bidea. Baten batek pentsa dezake azken urteetan *Galdona* idatzi eta ahoz *Galdua* esan den hori orain *Galdoa* idaztea arrotz samarra gerta dakiekeela herritarrei; baina, *Arroa* eta *Zestoa* izenetan gertatzen den bezala, azalpen egokiak emanez gero, herritarrek ondo bereiziko dituzte ahozko eta idatzizko forma arautuak. Kasu horietan, orain badakite sasoi batean *Arrona* eta *Cestona* idazten ziren haiek, ahoz *Arrua* eta *Zestua* esan arren, *Arroa* eta *Zestoa* idazten direla.

Edonola ere, *Galdoa* izenaren alde eginez gero, lasaitasunez, eta pedagogia egokiaz azaldu beharko zaie herritarrei Administrazioak hartutako erabakiaren arrazoia.

Gauzak horrela, izenak normalizatzeko bidean, forma hauek proposatzen ditut:

- *Galdoa* baserria.
- *Galdoa* auzoa (*Galdoamendi* auzoa).
- *Galdoaldea* aurkintza edo parajea.
- *Galdona* jauregia [kaleko etxea, Txurruka plazan]²¹.

4. Eranskinak

4.1. Idatzizko lekukotasunak²²

1461, **Galdaondo, punta de [t]** (MUA-001; Fernández 2007: 62): “e dende por la mar a la piedra forcajada e llamada Esquelancharria, que es en la punta de Galdaondo, de partes de la mar fasta Viscaya”.

²¹ *Galdona* idatzi dugu, kasu horretan pertsona baten deitura duelako oinarrian eta, itxura denez, ez ahoz, ez idatziz, ez duelako izan *Galdoarako* bilakaerarik.

²² Laburdura guztiak beherago agertuko ditugun arren, hona, argibide modura, aipamenen ondoan kortxeteen arteko garrantzitsuenak: **d**, deitura; **b**, baserria (*Galdoa* auzoan); **a**, auzoa; **k**, kaleko etxea (edo dorretxea, jauregia); **t**, bestelako toponimoa.

1469, **Galdona** [d] (AHDZ, Gipuzkoa, C, Apelaciones Caja 269-20, 2747): “Pedro Perez de Galdona, vecino de Motrico”.

1480, **Galdona** [d] (AGS, RGS, LEG, 148011, 57): “Pedro Perez de Galdona” [mutrikuarra].

1491, **Galdona** [d] (GPAH 1/2562, A282r [1537. urteko kopia]): “Maria Pascoal de Galdona”.

1497, **Galdona** [d] (ARCHV, REG. DE EJECUTORIAS, CAJA 112, 19): “Martin de Galdona” [Mutrikuko biztanlea].

1498, **Galdona** [d] (MUA-219; Fernández 2007: 84): “Pedro Peres de Galdona vesyno de la villa de Motrico cogedor que fuystes de las alcavalas de la dicha villa de Motrico”.

1504, **Gualdona** [t] (MUA-164: 4r; Fernández 2007: 122): “a mirar las tierras conçeçigiles que eran por las partes de Gualdona e Yurre e Çaturraran”.

1506, **Galdona** [d] (MUA-164; Fernández 2007: 184): “Martin de Galdona e Pedro de Yurre servieron con sus bueyes en carrear las piedras grandes”.

1528, **Galdona, la vyña de** [t] (GPAH 1/2559, F25r, Eskribaua: JLL).

1529, **Galdona, el castañal de** [t] (GPAH 1/2560, A5r, Eskribaua: JLL).

1529, **Galdona** [t] (GPAH 1/2560, C197r, Eskribaua: JLL): “el sendero que ba de galdona pa[ra] curpita”.

1529, **Galdona** [t] (GPAH 1/2560, A35r, Eskribaua: JLL): “un pedaço de tierra en galdona...”.

1530, **Galdona** [t] (GPAH 1/2560, C255r, Eskribaua: JLL): “...el castañal de Galdona (...) por la ladera el fresnal de Galdona...”.

1531, **Galdona** [t] (GPAH 1/2561, A85r, Eskribaua: JLL): “una vyna (...) en el lugar de Galdona...”.

1535, **Galdona** [t] (GPAH 1/2569, D45r, Eskribaua: DIL): “la vyna q yo he e tengo en Galdona”.

1535, **Galdona velaar, mançanal de** [t] (BFAH, GORTAZAR 2444/004).

1535, **Galdona, casa de** [b] (BFAH, GORTAZAR 2444/004; GPAH 1/2562, A149r, Eskribaua: JLL).

1537, **Galdonabelaar, vina de** [t] (GPAH 1/2562: 219r, Eskribaua: JLL): “una vina que yo la dha Maria Ramos tengo en el lugar llamado galdonabelaar”.

1543, **Galdonabelar, tierra de** [t] (GPAH 1/2571, C53v, Eskribaua: DIL): “una tierra que yo tengo en galdonabelar”.

1543, **Galdona belar, bina de** [t] (GPAH 1/2571, C59r, Eskribaua: DIL): “Yten la bina de herbicho e otra bina que tengo en Sn P^o[Pedro] e otra que tengo en Olabeta e otra en galdona belar...”.

1543, **Galdona** [b] (GPAH 1/2571, B50v; C16r, Eskribaua: DIL): “Domingo de Yturriça el de Galdona...” (B50v). / “Garcia de Arrieta alias de Galdona” (C16r).

1544, **Galdona, casa de** [b, t] (GPAH 1/2564, C162r, Eskribaua: JLL): “dos binas que nos abemos y thenemos en el lugar llamado por su nonbre Galdona juridion de la dha villa de Motrico... (...) la vina de la casa de Galdona...”.

1547, **Galdaondo** [t] (MUA-311, 17): “...e llevamos el vaso de Lasao a Galdaondo por dos vezes...”.

1549, **Galdoa** [d] (BEHA/F006.228 (2489/002-01, Lekeitio, bataioa, 1549-11-05, Maria Balentina Galdoa): “A çinco dias del mes de nobiembre batize una hija de Andres de Balentina e Maria Peres de Galdoa tubo en brazos ssiendo abad su padrino Anton del Puerto y su muger Barbara...”.

1556, **Galdona belar, casa e caseria nombrada** [b] (GPAH 1/2596, A19v, Eskribaua: OSB).

1556, **Galdona** [b, t] (GPAH 1/2596, A20v, Eskribaua: OSB): “Otro monte rrobleidad de arboles grandes en el pago nombrado de galdona juridicion dla dha villa” / “otro monte pequeno entre las casas de yurre e galdona”.

1566, **Galdaondo** [t] (GPAH 1/2580, G: 23r, Eskribaua: SI): “Yten mas la tierra e nozedal de mixoa que por linderos por la una parte el agoa que

baxa de Arceraen pa[ra] Galdaondo e por la otra el camino que ba pa[ra] Galdaondo”.

1576, **Galdaondo** [t] (BFAH, Ondarroa, 0005/016: 3): “que en Galdaondo andaban dando la red barredera los de Deba a tomar el pescado que pudiesen (...) acudio mucha gente de la dha Villa a la dha Galdaondo algunos por tierra por el camjno de Arrigorri e otros por el arenal e por Arbide...”.

1591, **Galdona, puesto do[nde] dicen** [t] (GPAH 1/2588, F7v, Eskribaua: SI): “la mi tierra que yo he y tengo [en el] puesto do dicen galdona termino y juron de la dha villa...”.

1593, **Galdoa** [d] (BFAH, Lekeitio, N13/428, Eskribaua: CA): “Ynesa de galdoa v^a[vecina] de M^o[Motrico]” / “Poder que dio Ynessa de galdoa vezina de Motrico a Santiago de Batiz para cobrar”. / “Ynessa de Helorriaga y Galdoa vezina que dixo ser de la v^a de Motrico”.

1594, **Galdona, caseria de** [b] (GPAH 1/2589, B39r, Eskribaua: SI): “mis casas e caserías de Galdona e Ybrrre de Juso e Ybiri Chipia e sus tierras de pan llebar, prados e pastos e montes robledales e castañales, e mançanales, e nozedales e huertas e binas”.

1594, **Galdona** [b?] (MUA-312, 118): “...se le haze cargo de 612 mrs que se an de cobrar de la serora de Galdona por la sisa de çiertas sidras que bendio de un bizcayno”.

1595, **Galdaondo** [t] (MUA-312, 147): “...mas tengo de pagar a Hurtuno de Berrososi fiel por librança 18 reales por el hazer el camino de Ycusaras e poner en Mixoa los pontones que llevo la abenida y traer de Galdaondo son en mrs 612”.

1604, **Galdona** [b, t] (MUA-313, 19r): “Yten pague al Cappan [Capitan] Domingo de Yurre alcalde hordinario desta Villa 17 rreales y medio por tantos que parece pusso y gasto en rreparos del camino que va desde la Madalena a Galdona...”. / (GPAH 1/2607, A21v, Eskribaua: JMM): “Yten sobre una bina que tengo en la parte que llaman de Galdona”.

1609, **Galdoabelaar** [t] (GPAH 1/2619, B39r, Eskribaua: DI): “un mançanal que yo tengo en el terno [termino] de Galdoabelaar Jurion [Ju-

risdicción] de la da Villa que tiene por linderos por todas partes tierras y pertenescido de la caseria de Masuridi”.

1610, **Galdaondo** (MUA-313, 104): “Yten se gastaron dos rreales quando Nicolas de Yssasi comisario nombrado por la prov^a vino aesta villa y a mirar los caminos de asta Galdaondo con el y con algunos oms [ombres] del regimiento”.

1615, **Galdoaondo, puesto de** [t] (GPAH 1/2609, D44r, Eskribaua: JMM): “una viña de la cassa de Ybarra hazial puesto de Galdoaondo que tien por linderos la dha tierra y puesto que asi da hazia la parte de arriba tierras de la dha cassa de Curpita y por la parte de avaxo las viñas y heredades del dho Sevastian y del pilloto Domingo de Ysassi”.

1625, **Galdona** [b] (Martínez de Isasti 1625: 99 [casas solariegas de Guipúzcoa]).

1633, **Galdona, termino de** [t] (GPAH 1/2624, A25r, Eskribaua: DI): “...en pago dellos y de un castañal que la da dona Franca de Aguirre les da en el terno de Galdona...”

1634, **Galdona, cassa y casseria de** [b] (MUA-008, 591): “En Solo andia del solar y cassa y casseria de Galdona”.

1636, **Galdona** [t] (GPAH 1/2624, D203r, Eskribaua: DI): “En Galdona un pedaco de tierra”.

1639, **Galdoa** [d] (DEAH/F06.102//2455/002-01 (f.49v, n^o--/B, 1639-01-24, Itziar (Deba), bataioa): “En 24 de hen^o de mill y seiscientos y treinta y nueve años Baptize a Baptista hijo de Maria de Galdoa soltera (...) fueron sus compadres Joan de Rementeria y Magdalena de Gainça Uçarraga serora”. / “DEAH/F06.102//2455/002-01 (f.50v, n^o--/B, 1639-07-02, Itziar (Deba): “En 2 de jullio de 1639 Baptize a MariAna de Galdoa hija legitima de Domingo de Galdoa, y Maria de Larraguibel su legitima muger fueron sus compadres el m^e Santiago de Larraguibel carpintero y Fran^{ca} de Aguirre vz^a de Motrico, fueron testigos Joan de Aristondo y Inacia de Uzcanga”.

1653, **Galdona, casa solar de** [b] (GPAH 1/2631, A123r, Eskribaua: LA): “Casa solar de Galdona” / “casa y caseria de Galdona”. Errentan, 10

urterako; “por la renta de las dhas trece fanegas de trigo, dos de castaña berde, dos capones y un lechon de 70 libras y doze cestas de estiercol y la mancana uba, nueces y peras que hubiere a medias...”.

1657, **Galdona, casa y solar de [b]** (GPAH 1/2633, A93v, Eskribaua: LA): “Nicolas de Galdona becino de esta Villa de Motrico (...) arriendo a Miguel de Elexpurua y Ana de Yturriça su muger beçinos della la casa y solar de Galdona...”.

1663, **Galdona, casa y solar de [b]** (GPAH 1/2637, B80v, Eskribaua: LA). “la casa y solar de Galdona”.

1665, **Galdona, casa de Juan Lopez de [k]** (GPAH 1/2639, 79v, Eskribaua: LA). “Declaración de las obras de cantería de la casa del señor Jno Lopez de Galdona. / las cassas que el Sr Jno Lopez de Galdona fabrica en el portal della”.

1666, **Galdona, Joan Lopez casas de; Arriturriaga, casa torre de [k]** (GPAH 1/2640, 120v, Eskribaua: LA). “Nombramiento de examinadores y declaración de estos en razon de las obras de carpinteria de la casa torre de Arriturriaga”. “...para ber, tantear y esaminar las obras de Carpinteria que el dicho Domingo de Echea a echo en las casas que el Sr Joan Lopez de Galdona difunto havia fabricado en el Portal de Arriturriaga²³ de esta dha Villa y por su muerte el señor Lorenzo de Ybarburu su sobrino...”.

1669, **Galdona, cassa y solar de [b]** (GPAH 1/2643, 138r, Eskribaua: LA). “Cassa y solar de Galdona” / “Caseria de Galdona”[arrendamiento].

1679, **Galdona, casa y solar de [b]** (GPAH 1/2653, 24v, Eskribaua: LA).

1686, **Galdona, cassa y solar de [b]** (GPAH 1/2660, 23r, Eskribaua: LA).

1691, **Galdona, cassa y solar de [b]** (GPAH 1/2665, 162v, Eskribaua: LA): “...Nicolas de Galdona (...) arriendo a Ramos de Alvirdi y Maria de Gurruchaga su legitima muger veçinos de la Villa de Azcoitia la mi cassa y solar y pertenecidos de Galdona...”.

²³ Horixe da Txurruka plazaren izen zaharra.

1736, **Galdona** [b] (MUA-102, 124): “Galdona ynqno, 1 quarta de trigo”.

1736, **Galdona** [b] (TEA-018, 37).

1742, **Galduacoa** [b] (MUA-021, 247): “Ytt declaro deverle al de Galduacoa, veintte y quatro rs[reales] de von[vellón] prozedidos de leña”.

1748, **Galdua** [b] (MUA-211, 132): “Ynquilinos de Echerre, Galdua, Yguriaga y Curpita”.

1750, **Galdoacoa, heredad de** [b?](BFAH, GORTAZAR 2444/1): “Yt otra porcion de robles junto a la heredad de Galdoacoa se corto el año de 50”.

1751, **Galdoa, caseria de** [b] (BFAH, GORTAZAR 2444/1): “Yttn otra porzion de robles junto a la heredad o caseria de Galdoa, se corto el año de 50, y se esamino en 12 cargas para Obecola. Otra vez se corto el año de 57”.

1752, **Galdoacoa** [b] (TEA-018, 5): “Galdoacoa...1 [quarta] (Las casas y caseras que contribuien en quartas de trigo; para el salario arial del Medico)”.

1755, **Galdona** [b] (TEA-018, 30): “Galdona 1 [quarta] (deben contribuir en trigo para el medico)”.

1756, **Galdona, valle de** [b, a] (TEA-018, 52): “Valle de Galdona. Galdona, Curpita abajo, Curpita arriba, Masudi, Yurre”.

1756, **Galdona** [b, a] (TEA-018, 52): “Galdona. Pedro de Laca, Jph, Franco, Ana Maria, Michaela Ytuarte, Ana Mª Ybarra, Mª Jacinta Laca, Franco Ybarra (Valle de Galdona) (Personas de feligresia de Sta Mª de Motrico, extramuros)”.

1758, **Galdona, caseria de** [b] (EAE-3490): “un Monte Junto a la caseria de Galdona confinante con Montes de ella y de la de Curpita”.

1763, **Galdoa, el de** [b] (MUA-165, 61): “Rol de los buierizos y peones que ha entrado en la conduccion de la piedra desde la cantera al muelle de esta V^a es como se sigue (...) Yt el de Curpita de Arriva un dia / Yt el de Galdoa un dia. / Yt el de Yurre un dia (...)”.

1767, **Galdona** [b] (MPA-Suertes de los frutos de los beneficiados).

1767, **Galdona, Torre de** [k] (MPA-Suertes de los frutos de los beneficiados): “El Maiorazgo de Dn Juaquin de Barroeta con todo: la Torre de Galdona”.

1772, **Galdona, caseria de** [b] (GPAH 1/2734, 91r, Eskribaua: FC): “Dn Miguel Francisco Dominguez (...) dixo que dava y dio en arrendamiento a Antonio de Ybarra y Maria de Ybarluzea su lexma muger y Felipe Gonzales y Maria Vizenta de Mendibelzua la suia vecinos de esta dha villa, la caseria de Galdona con todas sus tierras y pertenecido (...) para nueve años continuos”.

1775, **Galdona** (GPAH 4-0632, 288): “Galdona. Miguel Franco de Dominguez [dueño]”.

1784, **Galdona** [b] (MUA-167, 149): “Por medio, dio el de Galdona (4rs) [Bueyerizos; acarreto de piedra desde la zona de Madariaga a la zona de Calzada”. / “Por 8 [días]yd [con bueyes, 8 rs jornal diarios] el de Galdona (64 rs) (sacar arena desde el Anchirri)”.

1788, **Galdua** (MUA-167, 181): “Arambelz en el [partido] de Galdua [fruto de la castaña]”.

1790, **Galdona** (MUA-167, 281): “...el de Galdona 1 [dia] a yd [4rs/dia] (cavas de los plantios de arboles de los montes de esta N. Villa)”.

1793, **Galdona, caseria de** [b] (GPAH 1/2759, B100r, Eskribaua: JBA).

1793, **Galdona, el de** [b] (MUA-167, 383): “Al de Galdona tres (cargas) en trasmocho de roble en Armenchaondo”.

1795, **Galdona** [b] (MUA-200, 604): “Primeramente paga al año 30 fanegas de trigo. Galdona, 1.200 rs”.

1812, **Galdona** [b] (MUA-201, 2): “Galdona (clase 1ª)...40 rs”.

1814, **Galdona** [b] (MUA-201, 26): “[caseria] Galdona, 1.050 (rs) [colonos]”.

1814, **Galdumendi** [a] (MUA-170: 233): “por la composición²⁴ de Galdumendi en ausalan con pan y vino”.

²⁴ Bideak konpontzeaz dihardu.

1817, **Galdona** [b] (MUA-198, 180): “Galdona (Clase 3^a, reales 2, caserios)”.

1817, **Galdumendi** [a] (MUA-171, 50): “Ytem 98 rs vn tambien gastados en componer el camino de Galdumendi”.

1818, **Galdona** [b, a] (MUA-102, 93; MUA-198, 174): “Valle de Galdona”. / “Galdona. Franco de Bernedo [Valle de Galdona]”.

1819, **Galdona** [b] (MUA-198, 191).

1823, **Galdona** [b] (MUA-171, 343): “Yt 276 rs y 17 mrs los mismos que se le esta debiendo al Colono de Galdona por un palo que dio p^a una trincadera de Vizcaya”.

1824, **Galdona** [b] (MUA-102, 71): “Galdona, Franco Bernedo, Jose Mª Bernedo”.

1825, **Galdona** [b] (MUA-102, 96).

1830, **Galdona** [b] (MUA-198, 218): “Galdona (3ª clase, 4 rs)”.

1832, **Galdona** [b] (MUA-102, 356): “Galdona. Dueño, Dn Santiago Blandin. Inquilino, Franco de Bernedo”.

1833, **Galdona, caseria de** [b] (GPAH 1/2792, A81r, Eskribaua: FJC). “Dn Santiago Blandin (...) le corresponde en propiedad y posecion la caseria llamada Galdona sita en este villa”.

1833, **Galdona** [b] (MUA-198, 228): “Galdona (caseros a 12 rs)”.

1834, **Galdona** [b] (MUA-198, 234): “Galdona (caserios de 36 reales)”.

1843, **Galdona, valle de** [a] (MUA-103, 179).

1845, **Galdona** [b] (MUA-198, 340): “Galdona (4^a clase)”.

1846, **Galdualdia**²⁵, **terreno en** [t] (GPAH 3/0896, A156r, Eskribaua: BAS): “terrenos en Erbicho, Osandategui, Ansomendi, Galdualdia...”.

²⁵ “Galdualdia” (Galdoa + aldea > Galdua + aldia).

1847, **Galdua** [b] (MUA-198, 353): “El yerno de Fraisco Galdua”[e-txe-izena/ezizena].

1847, **Galdona** [b] (MUA-198, 350): “Galdona (4ª clase)”.

1848, **Galdona** [a, b] (Madoz 1848-1850, VIII: 270): “GALDONA: valle ó barrio en la prov. de Guipúzcoa, part. jud. de Vergara, térm. jurisd. de Motrico: tiene 13 casas y 31 habitantes” / “Comprende los barrios o valles de Galdona, Ibiri, Laranga, Mijoa, Mizquia...” (XI: 631). / “GALDONA: cas. en la prov. de Guipúzcoa, part. jud. de Vergara, térm. jurisd. de Motrico: es propiedad del Señor Baldin(sic)[Blandin]” (VIII: 270).

1850, **Galdona** [b] (MUA-102, 230): “Galdona, Mateo Egaña (Galdona)”.

1850, **Galduamendi** [a] (MUA-102, 227): “Curpita abajo, Corresponde a Galduamendi”.

1854, **Galdona** [a] (MUA-102, 236): “Yd [barrio] de Galdona” / “Galdona con Magdalena”.

1857, **Galdona, casa de labor** [b] (Nomenclátor de la provincia de Guipúzcoa, 129).

1857, **Galdona** [a] (Nomenclátor de los pueblos de España, 354): “Galdona. Valle. [Número de cédulas inscritas:] 17. [Número de habitantes:] 79”.

1857, **Galdona, valle de** [a] (MUA-102, 384).

1858, **Galdona, casa torre de** [k] (GPAH 4-0632, 288).

1861, **Galdona** [t] (GPAH 4-0632, 110): “Herd[heredad] de retazo en Galdona”.

1862, **Galdona** [b] (GPAH 4-0632, 24).

1864, **Galdona, casa de labor** [b] (Nomenclátor de la provincia de Guipúzcoa).

1865, **Galdona, casería** [b, a] (EJE, 3. liburua, 189 finka, 1. inskripzioa, 125. or.): “terreno robledal, finca rústica, sita en el punto denominado Galdona, barrio del mismo nombre (...) linda al Norte Mediodía y Poniente con los pertenecidos de la caseria de Ydurri(sic) propia de Aldamar y al Oriente

con pertenecidos de la caseria de Galdona propia de D. Manuel Blandin (...) contiene una área superficial de plano [h]orizontal de 65, 5 posturas cuadradas o sea 22 áreas y 4 centiáreas”.

1865, **Galdumendi, barrio de [a]** (EJE, 3. liburua, 222 finka, 1. inskripzioa, 223. or.): “Octavo.-Otro terreno manzanal antes argomal denominado Sagastiberria sito en el barrio de Galdumendi, contiene una superficie [h]orizontal de 61 posturas y 2 décimas de postura o sean 20 áreas y 99 centiareas, linda por el Norte con el camino carretil que baja del caserio de Galdona para el caserio Echeverri Mijoa por el Este con la heredad del caserio Curpita abajo por el Sur con la regata de Curpita para Mijoa, por el Oeste con argomal pertenecido del caserio de Echeverri Mijoa”.

1867, **Galdona, caseria denominada [b, a]** (EJE, 5. liburua, 307. finka, 1. inskripzioa, 2r): “Caseria denominada Galdona con sus pertenecidos, finca rustica, señalada con el numero treinta y siete radicante en el valle del mismo nombre, jurisdiccion de la villa de Motrico, es un piso alto y desvan, la que se halla dentro de un perimetro de superficie [h]orizontal de 4.240 posturas, o sean 145.436 metros cuadrados las que se dividen de ellos 33.236 metros en terrenos heredades y 4.567 metros de viñedo y manzanales y 228 metros en terreno solar que ocupa la caseria y los restantes 107.405 metros en terrenos castañosales, robledales, encinales, argomales y antepuertas, que confina por el Este con pertenecidos del caserio de Leizarren y de D. Pedro Ortiz de Zarate y del caserio de Mazuri...”.

1870, **Galdona [b, a]** (MUA-201, 77): “Galdona, Mateo Egaña (Valle de Galdona)”.

1875, **Galdona [b, a]** (MUA-198, 147).

1889, **Galdona [b, a]** (MPA: Matrikula-liburua).

1890, **Galdona, torre de [k]** (EJE, 20. liburua, 1031 finka, 1. inskripzioa, 189r): “Primer piso alto en toda su area o totalidad, las dos tiendas del piso bajo, con a cada ventana a la Plaza de la casa llamada Torre de Galdona, finca urbana, señalada con el número seis, situada en la Plaza principal de la villa de Motrico”.

1893, **Galdona** [a] (Censo electoral de Guipúzcoa).

1904, **Galdona**, **barrio de** [a] (MUA-103, 526).

1905, **Galdona** [a] (MUA-199, 37): “Caserio Matsuri. Galdona”.

1905, **Galdumendi** [a] (MUA-199, 38): “Churruca Juan José. Manzanal o robledal montazgo. Galdumendi”.

1911, **Galdona** [a] (Censo electoral de Guipúzcoa).

1915, **Galdona** [a] (MUA-103, 310).

1922, **Galdona** [b] (Censo electoral de Guipúzcoa).

1923, **Galdona** [b] (Censo electoral de Guipúzcoa).

1928, **Galdua** [b, a] (Barandiaran 1928: 10): “Galdua ocupa la zona alta de la montaña que se eleva entre la carretera que va de Motrico a Ondárroa y el mar” / “Los caseríos de Galdua son: Saturran-zarra, Idurre, Galdua, Kurpitta, Leizarren, Mâtzui y Santalena”.

1930, **Galdona** [b] (MUA-102, 377): “Galdona (Barrio de Galdona). Propietario, Jose Galzacorta. Inquilino, id.”.

1934, **Galdua** [b] (MUA-199, 88): “Galzacorta Jose (Galdua)”.

1940, **Galdua** [b] (MUA-199, 190): “Calzacorta José. Galdua”.

1936, **Galdona** [b] (MUA-199, 110): “Jose Calzacorta [propietario]. Galdona. Caserio. 875 [renta anual]”.

1937, **Galdona** [a] (MUA-201, 96).

1939, **Galdona**, **barrio** [a] (MUA-201, 116).

1942, **Galdona** [b] (MUA-199, 267).

1946, **Galdona** [b] (MUA-103, 240).

1950, **Galdona** [a] (MUA-102, 137).

1951, **Galdona-Mendi** [t] (MUA-200, 90): “Galdona-Mendi. Monte-bajo 1ha11a62ca. N-E-Aguerre, S-O-Apategui”.

1951, **Galdua** [b] (MUA-200, 121): “Chorieche. Heredad, 12a30ca. N-O-Idurre, E-Galdua, S-Galdos”.

1951, **Galdua Aldia** [t] (MUA-200, 58): “Galdua Aldia. Helechal 58a65ca. N-Galdona, E-Laucirica, S-O-Varios”.

1951, **Galdua Mendi** [t] (MUA-200, 59): “Galdua Mendi. Pinar 79a6ca”.

1954, **Galdona** [t] (MUA-200, 366): “Terreno robledal llamado *Galdona*».

1954, **Karterokua, casa de** [k] (GAO-AGG_OA6163.jpg, Indalezio Ojanguren): “Portada de la iglesia y casa de Karterokua”.

1969, **Galdona, barrio de** [a] (Atienza 1969: 133).

1969, **Galdona** [a, b, k] (Zubikarai 1969): “Motrico cuenta con barrios con parroquia propia, como Mendaro-Aitzpilgoeta y Astigarribia, y otros, como Galdona, Ibiri, Laranga, Mijoa, Mizkia...” / “las casas solariegas denominadas de Galdona, Berriatua, Churruca, Montalibet y Zabel”.

1969, **Galdu** [b] (Zubikarai 1969): “...trae a colación una referencia de Saturrarán en la que se narra que a un hombre del caserío Galdu, su mujer le puso «apio ta kopio».

1979, **Galdona, casa solariega de los; Galdona, casa de** [k] (Aldabal-detrecu 1979: 179).

1996, **Galdonamendi** [a] (GAO, 39. zk., 1996-02-23, 2261. or.): “GI-3561 Galdonamendi”[errepidea].

1996, **Galdona auzoa** [a] (GAO, 94. zk., 1996-05-16, 6414. or.).

1997, **Galdona, barrio** [a] (GAO, 3. zk., 1997-01-07, 125. or.): “Casería llamada Matzuri número once en el barrio Galdona de Mutriku”.

1998, **Galdona etxea** [k] (GAO, 39 zk., 1998-02-27, 2509. or.).

1999, **Galdona** [b, a] (Mapa-Barrio).

1999, **Galdona jauregia** [k] (Mapa-Barrio): “Galdona jauregia. Palacio Galdona”.

1999, **Galdona kanpina** [t] (Mapa-Barrio).

2000, **Galdonamendi** [a] (GAO, 98 zk., 2001-03-02, 3961. or.): “GI-3561 Galdonamendi (Mutriku)”.

2000, **Galdona kanpalekua** [t] (GAO, 246zk., Mutrikuko Udala, 2000-12-29, 21083. or.): “Galdona kanpalekuko tabernak”.

2001, **Galdoa** [a] (GAO, 44. zk., 2001-03-02, 3961. or. [errepidea]): “GI-3561 Galdoa (Mutriku)”.

2001, **Galdonamendi auzoa** [a] (Kalaputxi-2001): “Galdonamendi auzoan badago istorio bat segurasko herritarrek ezagutzen ez dutena”.

2002, **Galdona** [a] (GAO, 41. zk., 2010-03-03[2002-07-04ko erabakia], 60. or.): “2002ko uztailaren 4an egindako osoko bilkurran, beste batzuen artean honako erabakia hartu zuela: (...) udalerriko auzoen izenak finkatzea. (...) Artzainerreka, Astigarribia, Galdona, Ibiri, Laranga, Mijoa, Mizkia Mutriku, Olabarrieta eta Olatz”.

2002, **Galdua-mendixa** [a] (Kalaputxi-2002): “Pazkoa-txiki eguna: Galdonako jaiak! Galdua-mendixak (bertakook horrela deitu arren) ez du asko “galdu”tik...” / “Galduamendixan, ondoen, Elorreta gainetik pasatzen da usoa; osterantzean, itsasotik eta zabal”.

2002, **Galdona** [a] (Kalaputxi-2002): “Sekulako jendetza bildu da aurtenera Pazkoa-Txiki egunean Galdonako jaietan”.

2010, **Galdoa** [b, a] (Mapa toponimikoa).

2010, **Galdoamendi** [t] (Mapa toponimikoa): “Galdoamendi (gailurra)”.

2017, **Galdona edo Kurpitse-erreka** [t] (GAO, 201. zk., 2017-10-20, 1. or.).

2019, **Galdona kanpalekua** [t] (GAO, 236. zk., 2019-12-11, 1. or.): “Galdona kanpalekua /Camping Galdona”.

2019, **Galdoaetxeberri, etxea** [t] (GFA-2019): “022 | Galdoaetxeberri, etxea. Galdoa Auzoa”.

2019, **Galdoako kanpina** [t] (EJ-2019): “Galdoako kanpina / Camping de Galdoa”.

2019, **Galdoamendi, tontorra/gailurra** (EJ-2019).

4.2. Laburdurak eta siglak

4.2.1. Artxiboak

AGS: Archivo General de Simancas.

AHDZ: Archivo Histórico Diocesano de Zaragoza.

ARCHV: Archivo de la Real Chancillería de Valladolid.

BEHA: Bizkaiko Elizaren Historia Artxiboa.

BFAH: Bizkaiko Foru Agiritegi Historikoa.

DEAH: Donostiako Elizbarrutiko Artxibo Historikoa.

EAE: Euskalerrriaren Adiskideen Elkarte (RSBAP).

EJE: Eibarko Jabetza Erregistroa.

GAO-AGG: Gipuzkoako Artxibo Orokorra (Archivo General de Gipuzkoa).

GPAH: Gipuzkoako Probintziako Artxibo Historikoa.

MPA: Mutrikuko Parrokiako Artxiboa.

MUA: Mutrikuko Udal Artxiboa.

TEA: Txurruka Etxeko Artxiboa.

4.2.2. Eskribauak

BAS: Blas Antonio de Sasieta eskribaua, Hondarribiko eskribautza.

CA: Cristóbal de Amezqueta eskribaua, Lekeitioko eskribautza.

DI: Domingo Ibarra eskribaua, Mutrikuko eskribautza.

DIL: Domingo Ibáñez de Laranga eskribaua, Mutrikuko eskribautza.

FC: Francisco de Churruca eskribaua, Mutrikuko eskribautza.

FJC: Francisco Javier de Churruca eskribaua, Mutrikuko eskribautza.

JBA: Juan Bautista Arriola eskribaua, Mutrikuko eskribautza.

JLL: Juan López de Lasalde eskribaua, Mutrikuko eskribautza.

JMM: Joan Martínez de Mizquia eskribaua, Mutrikuko eskribautza.

LA: Lázaro de Arizabalo eskribaua, Mutrikuko eskribautza.

OSB: Ochoa Sebastián de Berriatua eskribaua, Mutrikuko eskribautza.

SI: Simón de Iturriza eskribaua, Mutrikuko eskribautza.

4.2.3. Bestelakoak

GAO: Gipuzkoako Aldizkari Ofiziala

r: recto (aurrealdea)

v: verso/vuelto (atzealdea)

4.3. Bibliografia

Aldabaldetrecu, R., 1979, *Casas solares de Guipúzcoa*. Donostia: Caja de Ahorros Provincial de Guipúzcoa.

Atienza, J. de, 1969, *Linajes de la Villa de Motrico (Guipúzcoa)*, Hidalguía 86 (1969), Madril.

Barandiaran, J. M., 1928, «Los barrios de Sasiola, Astigarribia, Olaz, Mixoa y Galdua», *Anuario de Eusko-folklore*, VIII (1928), Vitoria-Gasteiz: Ed. Social Católica.

Caro Baroja, J., 1945, *Materiales para una historia de la lengua vasca en su relación con la latina*. Donostia: Editorial Txertoa, 1990.

Fernández Martínez, M. et al., 2007, *Fuentes Medievales del Archivo Municipal de Mutriku (1237-1520)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco, 130, Donostia: Eusko Ikaskuntza.

Iturriza, J.R., 1885, *Historia general de Vizcaya*. Bilbo: Imprenta de Cipriano Lucena y Compañía.

Madoz, P., 1848-1850, *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, Madril: Est. Literario-Tipográfico de P. Madoz y L. Sagasti. [VIII. eta XI. liburukiak].

Martínez de Isasti, L., 1625, *Compendio historial de la M. N. y M. L. provincia de Guipúzcoa*. Donostia: Ignacio Ramón Baroja, 1850.

Martínez Álava, C. J., 2009, *Mutriku historia eta ondarea = historia y patrimonio*. Donostia: Eusko Ikaskuntza.

Mitxelena, K., 1955, *Apellidos vascos*. Donostia: Txertoa, 5. edizioa, 1997.

Salaberri, P., 2013, «Topónimos alaveses de base antroponímica terminados en -iz, -ez y -ona / -oa», *Lapurdum*, 17 (2013) 201-220.

Yarza Urquiola, V., 2015, «Notas sobre toponimia de origen romano en Bizkaia», *Fontes Linguae Vasconum (FLV)*, 120 (2015) 345-384.

Zubikarai, A., 1969, *Mutriku*. Donostia: Caja de Ahorros Municipal.

Urazemendi eta Urazandi izenei buruzko txostena

Informe sobre los nombres *Urazemendi* y *Urazandi*

Rapport sur les noms *Urazemendi* et *Urazandi*

Report on the names *Urazemendi* and *Urazandi*

LARRAÑAGA ARRIETA, Josu

josularra@gmail.com

Filologoa eta euskara teknikaria

Noiz jaso: 2020-02-13

Noiz onartua: 2020-04-30

Deba ibaiaren ezker aldean, Mutrikuko lurretan, egon zen *Urazemendi* edo *Urazandi* etxe historikoa. Etxea XX. mendearen amaieran desagertu arren, izenek bizirik jarraitzen dute, eta gaur egun Mutrikuko auzo baten izena ere bada. Ibaiak (urak) izendapen bikoitza eragin du: debarrek *Urazandi* erabiltzen dute eta mutrikuek *Urazemendi*. Etxearen eta auzoaren izena normalizatzeko orduan Mutrikuko *Urazemendi* formaren aldeko argudioak ematen dira artikulu honetan. Horretarako, aspalditik dokumentatzen diren bi izen horien idatzizko eta ahozko lekukotasunak ematen dira.

Gako-hitzak: Urazemendi, Urazandi, Mutriku, toponimia.

La histórica casa *Urazemendi* o *Urazandi* se emplazaba en la margen izquierda del río Deba, en el término municipal de Mutriku. Aunque dicha casa desapareció a finales del siglo XX, ambos nombres siguen vivos, e incluso hoy en día es el nombre de uno de los barrios de Mutriku. El río dio lugar a una doble denominación: mientras que los debarras emplean la forma *Urazandi*, en Mutriku se emplea *Urazemendi*. En este artículo, partiendo de testimonios escritos y orales, se ofrecen argumentos a favor de optar por la forma *Urazemendi* a la hora de normalizar la denominación del barrio y la histórica casa.

Palabras clave: Urazemendi, Urazandi, Mutriku, toponimia.

C'est sur la rive droite du fleuve Deba, sur les terres de Mutriku, que se dressait la maison historique *Urazemendi* ou *Urazandi*. Bien qu'elle ait disparu à la fin du XXe siècle, ces noms existent toujours car aujourd'hui il s'agit du nom d'un quartier de Mutriku. Le fleuve (l'eau) a fait naître une double définition : les habitants de Deba utilisent le nom *Urazandi* tandis que ceux de Mutriku utilisent le nom *Urazemendi*. Le moment étant venu de normaliser le nom de la maison et celui du quartier, cet article montre que les arguments sont plutôt en faveur du nom *Urazemendi*. De nombreux témoignages, tant oraux qu'écrits, sont cités.

Mots-clés : Urazemendi, Urazandi, Mutriku, toponymie.

The no longer standing house *Urazemendi*, also known as *Urazandi*, was on the left bank of the river Deba in the Mutriku municipal area. Although the house disappeared at the end of the 19th century, the name is still in use and is now the name of a neighbourhood in Mutriku. The river boundary has led to two versions of the name being used: *Urazandi* in Deba, and *Urazemendi* in Mutriku. This article gives reasons for supporting the Mutriku form *Urazemendi* as the standard name for both the house and the neighbourhood. To this end, written and oral records of these two long-documented names are given.

Keywords: Urazemendi, Urazandi, Mutriku, toponymy.

Xedea

Euskaltzaindiaren Onomastika batzordeak *Urazamendik* izen ofiziala duen eta Akademiaren datutegian *Urazandi* izenez ageri den Mutrikuko auzoaren izenaren inguruko txostena egitea. Ondorioz, txosten honen xedea da Mutrikuko *Urazemendi* eta *Urazandi* leku-izenek atzo eta gaur izan duten idatzizko eta ahozko erabilera aztertzea, eta, datu horiek eskuetan, izenak arautzeko proposamena egitea.

Aurkezpena

Sasoi batean oikonimoa edo etxe izena baino ez zen *Urazemeti* edo *Urazandi*¹. Aurrerago, etxearen ingurua izendatzen hasi zen, eta azken hamar-kadetetan biztanle-entitatea (auzunea edo auzoa) izatera iritsi da.

XVI. mendearen hasieratik gaur egunera arte dokumentatzen diren formak izango ditugu aztergai. Horretarako, *Urazemendi* eta *Urazandi* izenen esanahia argituko dugu lehendabizi; ostean, txosten honen bigarren zatian (“Idatzizko erabilera”), azalpen historikoak eta gizarte mailakoak agertuko ditugu; hirugarrenean (“Ahozko erabilera”), ahozko lekukotasunak ekarriko ditugu; eta, laugarrenean, normalizazioaz arituko gara. Azken zatian, “Eranskinak” jasoko ditugu: erabilitako laburdura eta siglen aurkibidea (artxiboak, eskribauak eta bestelakoak), eta kontsultatutako bibliografia.

1. Toponimoaren esanahia, uraren alderdi banatan

Aurrerago ikusiko dugunez, Mutrikun, bi dira euskarazko egitura duten izen historikoak: *Urazemeti* eta *Urazandi*. Esanahiari dagokionez, izen gar-denak dira, garbiak.

¹ Aurrerago ikusiko dugun moduan, Mutrikuko aldean izen bat baino gehiago hartu du aztergai dugun etxeak: *Urazemeti*, *Uraz-emeti*, *Urazemendi*, *Urazamendi*... Azalpenak emateko izen historikoa (*Urazemeti*) eta gaur egungoa (*Urazemendi*) tartekatuko ditugu.

Lehenengoak, *Uraz* + *emeti*, “uraz hemengo aldekoa” esanahia du, uraren alde honetara dagoena. Bigarren izenak, berriz, *Uraz* + (*h*)*andi*, “uraz handikoa”, uraz beste aldekoa, alegia. Euskal Herrian ohikoa da “ur(a)” elementua erabiltzea ibaia izendatzeko (*Urederra*, *Urzabal*), baita erdaraz ere (*Ambasaguas*, *Entrambasaguas*).

Deba ibaiaren ezker-ibarrean egondako etxeari mutrikuarrek *Urazemeti* (*Urazemendi*) esaten zioten, eta uraz beste aldekoek, debarrek alegia, *Urazandi*.

Honela azaldu zuen Rafael Castellano bikoiztasun hori:

...erguido al borde de la ría, con su barco de velas desplegadas en el escudo del dintel, se le conoce como Urasamendi en el territorio de Mutriku, que es donde está enclavado; o sea, Uraz-amendik, que significa “más acá de las aguas”; mientras que las gentes del Deva-pueblo lo llaman Urasandi, es decir, Uraz-andik, “más allá de las aguas”. Este fenómeno de las dos toponimias para un mismo caserío o barrio, determinadas por la frontera del río, se repite cauce arriba, en la zona de Elgoibar. (Castellano, 1981: 15)

Gerardo Elortzak argi azaltzen ditu *Urazandi* eta *Urazemendi* izenak:

Significa literalmente «al otro lado del agua», es decir «lugar que está situado al otro lado de las aguas de un río o riachuelo». No hay dificultades en interpretar la etimología de este término ya que está compuesto por dos elementos bien definidos: *uraz* («del agua») y *andi* («al otro lado»). La segunda mitad de este nombre de lugar (*andi*) no tiene ninguna relación con (*h*)*andi* («grande»), es más bien una variante muy extendida de (*h*)*andik* («de allí») (...) es un caso curioso de toponimia situacional: mientras que para los habitantes de Deva la casa ha sido siempre conocida como Urazandi («al otro lado del agua»), en Motrico está calificada Urazemendi («a este lado del agua») o «lugar que se sitúa a este lado del agua»). (Huxley & Barkham, 1996: 349)

Urte berean, honela idatzi zuen Alberto Santanak:

...nadie en Mutriku podría referirse a este solar como Urazandi – que equivale al topónimo castellano Allendelagua –, pues sólo puede utilizar correctamente tal denominación quien antes se ha situado

mentalmente en la otra orilla; es decir, quien toma la ribera derecha y el término municipal de Deba como eje de ordenadas de su geografía personal. (Santana, 1996: 319)

Dena dela, Koldo Mitxelena izan zen lehenengoetakoa *Urazandi* izena azaltzen:

Por lo que respecta a *Uresandi*, *Urazandi*, *Urazurrutia*, puede tratarse del instrumental, determinado o indeterminado, de (h)ur (uraz y urez), al menos si *-andi* es una var. de *haindi*, *haraindi* «(la) otra parte, (el) lado de allá». Ya se ha dicho que *Urazandi*, *Urazurrutia* es exactamente «allende el agua». (Mitxelena, 1955: 157-158)

Alfonso Irigoyen zenak ere *Urazurrutia* eta *Urazandi* leku-izenak egitura berekoak zirela aipatu zuen 1995. urtean argitaratutako artikulu batean.²

Bilboko *Urazurrutia*³ (uraz + urrutia) horrez gain, horrelako izenak guk uste baino hedatuago egon dira gure artean. Adibide batzuk ekarriko ditugu:

Urezarantza auzoa (Gorliz).⁴

Urazandi baserria (Zumarraga).⁵

² “Badira *Urazurrutia* eta *Urazandi* ere, bigarrenak kasuren baten *Urazemendi* ere izan dezakeela, uren nongo aldetik begiratzen den”; eta zehazten du: “Hori gertatzen da Deban, uraz bestaldean dagoen etxeari *Urazandi* deitu izan baitzaio, baina mutrikuarrek *Urazemendi*. Hala erran zidan Gerardo Elortza irakasle eta ene adiskide on denak” (Irigoyen, 1995: 240).

³ *Urruti* hitzak ere, *-andi* amaierak bezala, esanahi garbia dauka *Euskal Hiztegi Historiko-Etimologikoaren* arabera: “Hauetako hainbatetan ‘-z haraindian, bestaldean’ esan nahi du hitzak, itxura guztien arabera. Nabarmena da esanahi hori Bilboko *Urazurrutia* eta Gares ondoko *Zubiurruti* izenetan...” (Lakarra & Manterola & Seguro, 2019: 402).

⁴ *Usercanzas*. [sic], 1727; *Uresaransa*, 1776; *Urezarantza*, 1816... Honela azaltzen da Gorlizko toponimiari buruzko lanean: “Bonito topónimo eusquérico que significa aproximadamente 'allende el agua'. Está compuesto por ur 'agua', la desinencia instrumental -z 'de', el adverbio demostrativo ha- 'allá' y la desinencia de adlativo -rantz(a). En euskera estándar se podría utilizar comúnmente la expresión equivalente urez harantz(a) 'hacia allá del agua' ”. (Galé, 2009: 600-601).

⁵ “Casa e caseria de Urazandi” (GPAH 1/3950, C68r, 1559. urtea); “Casa e caseria de Huraçandi” (GPAH 1/3981, A: 304v, 1585. urtea); “Urazandi” (Martínez de Isasti, 1625: 115).

Urazandi baserria eta erreka (Ziortza-Bolibar).⁶

Urazandi baserria (Galdakao).⁷

Urazandi baserria (Morga).⁸

Urazandi baserria (Meñaka).⁹

Urazandi baserria (Ea).¹⁰

Urazandiko basoa (Zornotza).¹¹

Urazandi baserria (Erando).¹²

Urazandi baserria; *Urazandialdea* aurkintza (Azpeitia).¹³

Urazandi auzoa eta kalea (Elgoibar).¹⁴

Urazandi aurkintza (Ordizia).¹⁵

Urazandi aurkintza (Okondo).¹⁶

Urazandi auzoa (Barrundia).

Ekarri ditugun adibide horiek guztiek uraren beste aldean kokatzen gaituzte: uraz harantza (*Urazarantza*), uraz urruti (*Urazurrutia*), uraz handiko aldean (*Urazandi*).

⁶ BFAH, CENARRUZA 0019/017, 1615. urtea.

⁷ "Casa y caseria de Urazandi" (BFAH, JCR0094/032, 1716. urtea).

⁸ BFAH, JCR3610/009, 1667-1669. urteak.

⁹ "Caseria de Urazandi" (BFAH, N0115/0080, Juan Estibariz de Meñaca eskribaua, 1575. urtea; BFAH, JTB0065/017, 1799. urtea).

¹⁰ BFAH, JTB0013/029, 1646. urtea.

¹¹ BFAH, JCR0917/039, 1676. urtea.

¹² BFAH, JCR0985/033, 1695-1705. urteak.

¹³ "Urasandi Aldea" (GPAH 2/3760, A: 227, 1857. urtea).

¹⁴ "Casa de Urasandi de Alzola" (GPAH 1/1816, A: 132-133, 1831. urtea).

¹⁵ "Urasandi (1647)" (Etxaniz & Zaldua 2010). Hemen ere bai: <http://www.ordizia-euskaraz.eus/toponomia/fitxak/urazandia-a>

¹⁶ "Un arrbolar en el puesto de Urazandi" (ATHA-DAH-FAVE-004-047-01, 1828. urtea).

Ibai edo erreka baten presentzia salatzen dute toponimo horiek¹⁷.

Urazurrutia izenaren “urak” Ibaizabal esan nahi du¹⁸. 1617. urtean “Allende La Puente” izenez agertzen zaigu auzo hori¹⁹.

Gorlizko *Urezarantza* auzoaren kasuan, laugarren oin-oharrean esandakoak osatzeko, honela azaldu zuten toponimia ikerketaren egileek “koka-pen-toponimo” hori:

Es un topónimo generado desde la capitalidad de la anteiglesia hacia el barrio designado que deja a éste, de algún modo, en situación subalterna respecto a Elexalde. Los propios vecinos del barrio jamás hubieran podido generar ese nombre... El ‘agua’ a que hace referencia el nombre es sin duda el río que separa ambos barrios, es decir, la línea formada por Sertutxerreka y Gazatza. (Galé, 2009: 600)

Aztergai dugun izenaren kasuan baina, bi forma edo “bertsio” dokumentatzen dira aspalditik: *Urazandi*, eta *Urazemeti*, hain ohikoa ez dena. Bitxia bada ere, bi izenok bizirik daude Deba ibaiaren alderdi banatako ahozko erabileran.

Kasu gehienetan, dokumentuak sortzen zituzten eskribauak eta udal-agintariak (eskriturak egiletsiz, esaterako) ibaiaren alde batean zegoen herrigunekoak izaten ziren. Bilbon, gunen nagusikoak edo Zazpikaleetakoak; Gorlizen, Elexaldekoak... Azken batean, ibai edo errekaaren alde batekoek “ozenago” hitz egiten zuten...

2. Idatzizko lekukotasunak

Zenbait iturri dokumental hustuta (artxiboak, hemerotekak eta bibliografia), datu adierazgarriak eskuratu ditugu. Dokumentatu ditugun aipame-

¹⁷ Aztergai dugun etxearen kasuan (Mutriku) oikonimoa kokapen-toponimotzat (topónimo situacional) hartzen den arren, gerta daiteke aipatutako izenen artean, baten bat jabearen deituratik sortu izana, izan ere aspalditik dokumentatzen da Bizkaian *Urazandi* (*Uraçandi*, *Huraçandi*) deitura.

¹⁸ “...el arrabal de Urazurrutia...” (BFAH, JCR0952/044, 1583. urtea).

¹⁹ “...la cassa de la carnicería del barrio de allende la puente de esta V³[villa]” (1617) (BFAH, BILBAO ANTIGUA 0079/001/004).

nak eranskin gisa jaso ditugu (5.1.), baina datuok euren testuinguru egokian ulertzeko, atal honetan, *Urazemendi* edo *Urazandi* etxearen alderdi historiko batzuen berri emango dugu.

2.1. Lehen aipamenak eta arriolatarrak

Itxura denez, XV. mendearen bigarren zatian eraiki zuten *Urazemendi* edo *Urazandi* dorrea. 1477. urte inguruan ba omen zegoen²⁰ Deba ibaiaren ezker-ibarrean eraikitako dorretxe hori eta bertako jabeak, itxura denez, merkataritzari lotuta egon ziren hasiera-hasieratik. Itsasadarra, lehen mailako “autobidea” zen salgaia garraiatzeko, eta hura leku aparta zen itsasontzien joan-etorriak bertatik bertara kontrolatzeko.

Arriola abizenekoek sortu zuten Deba ibaiaren ondoko etxe hori²¹; familia hori botere handikoa zen bai ekonomikoki, bai politikoki.²²

Garrantzitsua da seinalatzea XVI. eta XVII. mendeetan *Urazandi* edo *Urazemeti* dorretxeko jabeek, Mutrikuko lurretan bizi arren, bizimodua Deba aldean egiten zutela.²³ Debara begira bizitzeak sarritan *Urazandi* (*Uraçandi*) izena erabiltzea eragiten zuen. Are gehiago, kasu batzuetan, *Urazandi* izena euren izen-deituren ondoan erabiltzen zuten.²⁴

²⁰ Honela deklaratu zuen Lope de Ollaoqui debarrak 1518. urteko auzi batean: “puede aver quarenta e un años poco mas o menos tiempo este testigo estando en la casa e torre que esta a la parte de Motrico çerca de la dicha ría e canal donde el barco e pasaje suele haser su escala” (MUA-002, 437).

²¹ “La casa torre de Urasandia fue fundada por una rama de los Arriola provenientes posiblemente del cercano barrio debarra del mismo nombre” (Aldabaldetrek, 1998: 606).

²² Esaterako, “Juan Perez de Arriola dueño de la Casa torre de Urasandi, con puerto propio, vecino de Deva y Motrico, era también constructor y propietario de barcos” (Aldabaldetrek, 1989: 31). Eta ez hori bakarrik, balea-arrantzan ibilitakoa ere bazen, eta 1566. urte inguruan artilearen garraioari lotuta azaltzen zaigu. 1583. urtean Debako alkate izan zen. Ikus, halaber, Aldabaldetrek, 1998: 606-607.

²³ “Vivían en territorio de Mutriku, pero su asentamiento en la ribera izquierda respondía a razones de pura estrategia económica y no a un deseo de vinculación exclusiva con el concejo que les acogía” (Santana, 1996: 319).

²⁴ “Para distinguirse de otros Arriola, apellido prodigado en la villa de Deba y otros municipios cercanos de la provincia, acompañaban algunos de ellos el topónimo de la casa torre” (Aldabaldetrek, 1998: 606).

2.2. Pasaia-ontzia eta dorretxea

Urazemeti eta *Urazandi* izenez gain, etxeak hirugarren izen bat izan zuen, guregana erdaraz baino heldu ez dena, “torre del pasaje”.²⁵ Kontuan hartu behar dugu mende luzez ontziz baino ezin zitekeela zeharkatu ibaia, harik eta 1866an zubia eraiki zuten arte.²⁶

Urte hori baino lehenago, Mutrikutik Debara joan behar zutenek Urazemendi etxearen ondotik pasatu behar izaten zuten ezinbestean, etxe aldamenean zegoelako itsasontzirako saltalekua. Dena delakoagatik itsasontziaren zain gaua pasatu behar zutenentzako benta edo ostatua egokitzeko eskaera egin zuten 1772. urtean:

la mucha necesidad que havia de que en la casa nombrada en ella Urazemeti, y en la de Deva Urazandia, hubiese alguna providencia de camas, y vituallas para los Pasajeros, que llegando a aquel parage despues de anochecido, y otras muchas horas, se encontravan con la imposibilidad de no poder atravesar el Rio a causa de que el barco del pasage se halla continuamente a la otra vanda del Rio y se suele amarrar a alguna distancia de la Población de la N^o Villa de Deva, en la casa Lonja llamada Maspe o su cercania...²⁷

2.3. *Urazandi* etxekoak Deban lurperatzen

Bi udalerrien arteko ibaiak, baina, aspalditik eragin zituen liskarrak, biek zutelako interesa euren ibaiertzak merkataritzarako erabiltzeko.²⁸

²⁵ “El tercer nombre, la Torre de «Pasaje», se ponía a la casa porque señalaba el lado oeste del embarcadero o pasaje en barca para viajeros que iban por tierra a lo largo de la costa entre San Sebastián y Bilbao” (Huxley & Barkham, 1996: 349).

²⁶ Ikus Aldabaldetrecu, 1996: 63-64.

²⁷ GPAH 1/2741, C126v-127r, Eskribaua: JBA, Mu.

²⁸ “Ziur asko, ibaiaren bestealdean Deba sortu eta berehala hasi ziren bi herrien arteko liskarrak, biek kontrolatu nahiko zutelako salgaien ibai bidezko garraioa eta zamaketa. (...) Mutrikuk portua zuen, eta Debak ibaia. Azken herri horrek gehiago garatu zituen hirigintza eta merkataritza. Mutrikuko herrigunea, bestalde, urrun samar zegoen”. (Martínez, 2009: 73).

Urazemendi eta inguruko etxeak Urazemendi edo Laranga auzoan daude gaur egun. Sasoi batean, bertan jaiotakoak Mutrikuko parrokian bataiatzen zituzten, baina, bitxia bada ere, hildakoak Deban lurperatzen zituzten. Horren lekukotasun ugari dauzkagu, aspalditik gainera:

Juan Martínez de Yçeta pilotu debarrak honela azaldu zuen kontu hori 1518ko auzi batean: “ha oydo dezir en la dicha villa de Deva en todo su tiempo que tres casas que son en la juridición de Motrico que se llaman Lasao e Buztinaga e Huraçandi tienen sus enterrorios en la dicha villa de Deva”.²⁹

Beste hau, berriz, oraintsukoa da: 1893ko urriaren 25ean bi urteko umetxoa hil zen Mutrikuko *Urasemetic* baserrian. Honela jaso zuen Mutrikuko parrokoak horren berri bere heriotza-agirian:

mandé, que se condujera al limite de esta parroquia, al puente de Deva, para que se hiciera cargo el Cabildo de Deva, y dieran sepultura eclesiástica en el Campo Santo de la referida villa, por tener autorización de ambas autoridades Eclesiástica y Cibil(sic) el cadaver de Petra Josefa de Egaña y Gallastegui.³⁰

2.4. Mutrikurako bidea eta Debarako zubia

Debatik Mutrikurako bidea 1863an egin zuten. Ordura arte kostaldean ez zegoen biderik Mutrikura joateko, eta ezinbestean Larangamendirako bide malkartsutik gora igotzea baino ez zegoen. *Urazemendi* etxea, beraz, bidearen amaiera izan zen mende luzez. Baina, hala ere, gorago aipatu dugun bezala, paso-pasoko lekua zen; 1866. urtean Debarako zubia eraiki arte, *Urazemendi* etxe aldamenara joan beharra zegoen alde batetik bestera pasatzeko batela hartzeko.

Itsasertzetik Debatik Mutrikurako bidea egin zutenean, Urazemendi etxea itsasotik apur bat urrundu zen.

²⁹ MUA-002, 396; Fernández, 2007: 345.

³⁰ DEAH, Mutriku, Jasokundeko Andre Maria eliza, Hildakoen 11. lib., 1893-10-26, 157v.

1. irudia. Mutriku-Deba zubia

2.5. Debara begira: auzokideek desanexioa eskatu zutenekoa

Bada gertaera bat ederto batean islatzen duena Deba ibaitik gertu bizi ziren mutrikuarrek Deba herrirako zuten joera. 1961. urtearen amaieran Mutrikuko 22 familiak baimena eskatu zioten Debako Udalari *Urazemendi* auzunea Debako udalerriaren zati izatera pasatzeko:

...veintidos cabezas de familia, de los veinticinco que integran o constituyen el sector denominado “Carretera de Motrico”, con una población total de noventa y seis habitantes, pertenecientes al Municipio de Motrico, limitrofe del de esta villa de Deva, por la que solicitan que por este Ayuntamiento se incoe expediente al objeto de solicitar del Gobierno la segregación de dicho barrio del término de Motrico y su agregación al de esta villa de Deva.³¹

Segregaziorako dokumentazioan, ingurua *Carretera de Motrico* izendatzen da batzuetan eta *barrio de Uras-emendik*³² beste batzuetan.

³¹ DUA-082, Actas 1957-1964, 1962-01-03, 113r.

³² DUA-082, Actas 1957-1964, 1962-11-22, 142r.

Mutrikuko Udalak eskaera horren kontra egin zuen eta Gipuzkoako Aldundiak arrazoia eman zion. Ezaguna den bezala, gaur egun ere, Mutriku izaten jarraitzen du inguru horrek.

Dena dela, deigarriak dira Mutrikuko Udalaren ezezkoaren aurrean Debako Udaleko aktetan agertzen diren argudioak:

para oponerse a la segregación solicitada por la mayoría de los vecinos de la zona de referencia invocan argumentos de carácter afectivo-sentimental, del que se resiste a una mutación legal solicitada por los interesados, a fin de que armonice con la realidad tangible y patente de su vinculación total en todos los ordenes a la villa de Deva.³³

2.6. Urazemendiko ontziak eta 1989ko sutea

1989ko abenduaren 16ko gauean Urazemendi etxearen inguruko mendiek su hartu zuten, zoritxarrezugarrek etxearen teilatua harrapatu eta handik gutxira oso-osorik kiskali zuten etxea.

2. irudia. Urazemendiko naoa

Iturria: GipuzkoaKultura. KO:56027:12x

³³ DUA-082, Actas 1957-1964, 1962-07-09, 131v-132r.

Etxe hartatik sarrerako ateburua baino ez da gordetzen. Bertan, XVI. edo XVII. mendean zizelkatutako nao³⁴ dotorea agertzen da. Gaur egun Donostiako Untzi Museoa ikus daiteke behe-erliebe eder hori.

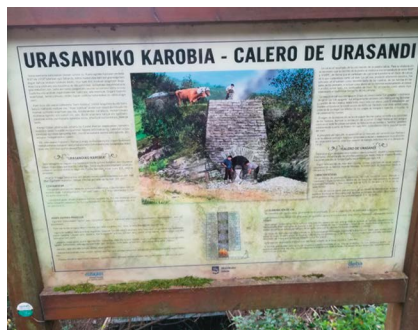
2.7. *Urazandiberri* etxea

1989. urtean Urazemendi etxea erre ondoren, bertakoek etxe berria eraikitzea pentsatu zuten. Urazemendi etxea baino gorago, Buztiñaga baserrirako bidean gora eginda, etxearen lursail bat bereizi edo segregatu eta etxe berria eraiki zuten. 1992. urteko Gabon bezperan piztu zuten lehenengo aldiz sukaldeko sua. Eibarko Jabetza Erregistroan (EJE) “Urasandi berri” izenez dago inskribatuta.³⁵ Mutrikuko mapetan ere izen horrekin agertzen da etxe hori: *Urasandiberri* (1999), *Urazandiberri* (2010).

3. irudia. “Urasandi berri”

4. irudia. “Urasandiko karobia”

Urazemendi etxea egon zen lekutik gertu, *Urazandiberri* etxerako bidean, karobia dago. Kartela ere badu, zenbait azalpen argigarriekin batera: “Ura-

³⁴ “...bajorrelieve del siglo XVI de un navio vasco de uso múltiple (o nao) que -hasta la reciente destrucción por incendio de Urazandi- adornó una de las entradas de la casa...” (Huxley & Barkham 1996: 351). Alberto Santanak naoaren data zehazten du: “Hareharrian landutako erliebea da, 1585-90 urteen inguruan egina” (Santana, 1996: 319).

³⁵ EJE, 100. liburua, 5.794 finka, 4. inskripzioa, 53r.

sandiko karobia”. *Urazemendi* etxekoek eraiki omen zuten XIX. mendearen amaieran, eta erabili ere eurek erabili zuten harik eta 1940. urtean bertan behera utzi zuten arte.

2.8. Debarrek izen bat eta mutrikuarrek beste bat?

Arriola familiaz, behe-erliebeaz eta antzekoez idatzi izan duten historialariek³⁶ sistematikoki *Urasandi*, *Urasandia* eta *Urazandi* formak erabili dituzte, XVI. eta XVII. mendeko agirietan izen horiek nagusi direlako erabili duten dokumentazioan.

Urazemendi izena bere sasoian egondako etxe historikoa ez ezik ingurua izendatzeko ere erabiltzen da. Paraje hori Debatik gertu dagoenez, eta bertakoek Debarako joera dutenez, oso zabaldua dago gaur egun *Urazandi* izena. Dena den, oraindik ere, bada kontzientzia mutrikuarren artean auzoaren betiko izena *Urazemendi* edo *Urazamendi* dela.

Izen-dantzaren adibide gisa, XIX. mendearen amaierako adibide bat ekarriko dugu. 1893ko urriaren 7an Gregoria Egaña Gallastegui izeneko umea hil zen Urazemendin eta Deban lurperatu zuten. “Caseria Urasandi” jaso zuen idatziz Debako parrokoak³⁷, “caseria de Uras-emeti” Mutrikuko parrokoak³⁸ eta “Caseria Uasameti” Mutrikuko bake-epaitegi-koek.³⁹

Aspaldikoa da bikoiztasun horren kontzientzia. Horren adibide dugu 1772. urtean Juan Bautista de Arriola eskribauak jaso zuena: “casa nombrada en ella [Mutriku] Urazemeti, y en la de Deva Urazandia”.⁴⁰

³⁶ Txosten honetan aipatu ditugun historialariek forma hauek erabiltzen dituzte: *Urasandi* (Aldabaldetrecu, 1989, Adabaldetrecu & Castro 2019), *Urasandia* (Aldabaldetrecu, 1996; idem 1998), *Urazandi* (Huxley & Barkham, 1996; Santana, 1996).

³⁷ DEAH, Deba, Andre Maria eliza, Hildakoen 7. lib., 1893-10-08, 225r.

³⁸ DEAH, Mutriku, Jasokundeko Andre Maria eliza, Hildakoen 11. lib., 1893-10-08, 156r.

³⁹ MBE, 1893-10-07, heriotza-agiria, 4. liburukia, 93r.

⁴⁰ GPAH 1/2741, C126v-127r.

3. Ahozko lekukotasunak

Kontu ezaguna da idatzizko tradizio sendorik ez duten toponimoen kasuan idatzizko erabilera, neurri handi batean behintzat, ahozkoaren isla izaten dela. Horixe gertatzen da *Urazandi* eta *Urazemendi* bikotearekin.

Aztergai dugun izenak ez du zalantzarako tarterik uzten ahozko erabilerari dagokionez: Mutrikun bizi direnek *Urazemendi*⁴¹ edo *Urazamendi* darabilte nagusiki, eta, Deban bizi direnek *Urazandi*.

Egia esan, debarren kasuan sistematikoki erabiltzen dute *Urazandi* forma, baina, mutrikuarren kasuan, bi erabilera-ohitura daude:

- Urazemendi*, *Urazamendi* eta *Urazemeti* darabiltzatenak, betiko erabilerari jarraituz (gurasoengandik jasota, herrian hala erabiltzen delako eta abar).
- Urazandi* darabiltenak, bizimodua Deba aldean egiten dutelako eta hangoen ikuspegia hartuta izena ere hangoena erabiltzen dutelako.

Lau lekukotza jaso ditugu:

3.1. Mutrikuko kaletarra⁴²

Ahozkoaren transkripzioa	Euskara batuan
“Guk mutrikuarrek Urásemendi [esaten dixau] eta debarrak Urásandi” / “Urásamendi, urás améndik”.	Guk mutrikuarrok Urazemendi [esaten diogu] eta debarrek Urazandi. / Urazamendi, uraz (h)emendik.
“Urásemendi berríxa, goixan, beori sauana baiño goro, horko aitzak (...) or dakasu biria Bustiña juteko, eskumiñeta artu biar baserri ortako...”	Urazemendi berria, goian, berori zegoena baino gorago, horko haitzak (...) hor daukazu bidea Buztiñagara joateko, eskuminetara [eskuinera] hartu behar baserri horretarako...

⁴¹ Bai Deban, bai Mutrikun, ahoz, txistukarien arteko neutralizazioa gertatzen da; hori dela eta *Urasemendi*, *Urasamendi* eta *Urasandi* darabilte.

⁴² Gizonezkoa (Mutriku, 1936). Grabazioa: 2019-12-12.

3.2. Urazemendi auzoko bizilaguna⁴³

<i>Ahozkoaren transkripzioa</i>	<i>Euskara batuan</i>
“Caserío Urasándi” [Erdaraz aritzean].	Caserío Urasandi [Erdaraz aritzean]
“Deban Urásandi (...) Urásamendi Mutrikun da, Ondarrun ere bai”.	“Deban Urazandi [esaten da] (...) Urazamendi Mutrikun [esaten] da, Ondarroan ere bai.
”Deban Urásandi, eta Diputasiuan ere Urásandi dao, úras ándik”.	Deban Urazandi, eta Diputazioan ere Urazandi dago [jasota/jarrita], uraz handik.
“Mutrikun Urásamendi”; “Mutrikun es disue esango Urásandi, Urásamendi esango disue, onduan es paldin baa, urás eméndik, Ondarrun ere Urás eméndik”.	Mutrikun Urazemendi; Mutrikun ez dizute esango Urazandi, Urazemendi esango dizute, ondoan ez baldin bada, uraz (h)emendik, Ondarroan ere Uraz (h)emendik.
“Guk etxian Urásandi beti; guk bisimoru dana Deban ein deu, baiña estet ukatzen ni mutrikuarra naisenik”.	Guk etxean Urazandi [esan dugu] beti; guk bizimodu dena Deban egin dugu, baina ez dut ukatzen ni mutrikuarra naizenik.
“Urasándi bérri”.	Urazandi berri.

3.3. Urazemendi auzoko bizilaguna⁴⁴

<i>Ahozkoaren transkripzioa</i>	<i>Euskara batuan</i>
“Leno san Laranga ausoa, baiña oain da Urasamendi”.	Lehenago zen Laranga auzoa, baina orain da Urazamendi.

⁴³ Gizonezkoa (Mutriku, 1933). Grabazioa: 2019-12-19.

⁴⁴ Emakumezkoa (Mutriku, 1942). Grabazioa: 2020-01-07.

Ahozkoaren transkripzioa	Euskara batuan
“Urasándi, Urasaméndi... Deban esate(n) seen Urasándi ta Mutrikun Urasamendi, klaro porke s(e)on errixuan bestekaldetikan, origatikan... Deban beti esate seen Urasándi, klaro uras andik sauán-da, Debatik beituta, eta Mutrikun berris san Urasamendi, porke sauán uras emendik, orrela san ori, orrelaxe san (...) Porke Deban beti esate(n) seen Urásandi, klaro Debatik beitxu ta uras andik sauán, eta Mutrikun en cambio, ba uras amendik do, Urasamendi, Mutrikurako san Urasamendi eta Deba(r)ako Urasandi”.	Urazandi, Urazamendi... Deban esaten zuten Urazandi eta Mutrikun Urazamendi, klaro porke zegoen erriaren [ibaia]ren] bestealdetik, horregatik... Deban beti esaten zuten Urazandi, klaro uraz handik zegoen-eta, Debatik begiratura, eta Mutrikun berriz zen Urazamendi, porke zegoen uraz hemendik, horrela zen hori, horrelaxe zen (...) Porke Deban beti esaten zuten Urazandi, klaro Debatik begiratu eta uraz handik zegoen, eta Mutrikun en cambio, ba uraz hamendik dago, Urazamendi, Mutrikurako zen Urazamendi eta Debarako Urazandi.

3.4. Mijoa auzoko bizilaguna⁴⁵

Ahozkoaren transkripzioa	Euskara batuan
“Urásemeti, Urás eméti, ta Deban esate'ixue Uras andi... Deban preguntau ta Urásandi esaten dee, ta emen esate(n) san Urás eméti” / “Urásemetira guaz”, “Debarrak Urásandi”.	“Urazemeti, Uraz emeti, eta Deban esaten diote Uraz andi... Deban preguntatu eta Urazandi esaten dute, eta hemen esaten zen Uraz emeti”. “Urazemetira goaz”, “Debarrak Urazandi”.

Laburbilduz, lekuko guztiek ondotxo ezagutzen zuten Deba ibai aldamean egon zen etxea, eta ondo bereizten dituzte mutrikuarrek eta debarrek ematen zizkieten izenak:

- [DEBARREK] Urasandi (1, 2, 3, 4).⁴⁶

⁴⁵ Gizonezkoa (Mutriku, 1937). Grabazioa: 2020-01-07.

⁴⁶ Mijoko lekukoak (laugarrenak), Urasandi esatean, tarteka, A itxia ahoskatzen du, ia-ia “Urasandi” esateraino.

- [MUTRIKUARREK] Urasemendi (1, 2)⁴⁷, Urasamendi (1, 2, 3).
- [MUTRIKUARREK] Urasemeti (4).

Galdetu gabe ere lekukoek zuzenean eman digute izenaren jatorria:

- Uras amendik ‘uraz hemendik’ (1, 3).
- Uras emendik ‘uraz hemendik’ (2, 3).
- Uras andik ‘uraz handik’ (2, 3).

Baina -k amaieradun forma horiek ez dituzte erabiltzen etxea izendatzeko (zenbait dokumentutan agertzen bada ere); etimologia edo hitzaren esanahia argitzeko baino ez dute erabiltzen.

Mutrikun, “hemen” esateko “emen” zein “amen”, biak erabiltzen dira. Bi aldaera horiek, Mutrikun behinik behin, ez dute batere balio bereizgarriarik.

Lau lekukoak mutrikuarrak izan arren, batek (2) ez du erabiltzen mutrikuarren “bertsioa”, aitortzen digunez, bizimodua Deban egiten duelako⁴⁸: “*Guk etxian Urásandi beti; guk bisimoru dana Deban ein deu*” [‘Guk etxean Urazandi [esaten genion] beti; guk bizimodu guztia Deban egin dugu’] (2).

Etxe berria izendatzeko bi lekukok erantzundakoa jaso dugu:

- *Urasemendi berrixa* (1).
- *Urasandi berri* (2).

Ahozko erabileraren lekukotasunen osagarri, azken kontu bat. Mutriku-ko *Kalaputxi* izeneko aldizkarian hona ekartzea merezi duen gutun bat eman zuten argitara 2006. urteko apirilean⁴⁹:

⁴⁷ Kaleko lekukoak (1) gehienetan *Urasemendi* dioen arren, gutxi batzuetan *Urasamendi* esaten du, baita erdibideko soinuadun forma bat ere (e>a).

⁴⁸ Horrez gain aipatzeko modukoa da, bere familiakoak 7-8 belaunalditan izan zirela Urazemendiko maizterrak edo errenteroak, eta etxejabea uraz bestaldean bizi zenez (Donostian, Deban...) Urazandi esango zion etxeari.

⁴⁹ *Kalaputxi* 50. zk. 2006ko apirila, 5. or.

URAZANDI ALA URAZAMENDI?

Autobusean noalarik, non ikusten dut kaleak izendatzeko seinalea: Urazandi.

Nire barnerako pentsatu dut uraz hemendik gaude ba!

Horrekin batera, gogoratu nuen nire amona Mariarekin edukitako elkarriketa orain dela hogeita bost urte.

–Amona, Urazandi baserriko gizonak eskumiñak eman ditx zuretzat.

–Neska, Urazamendikua izango den. Ez den ikusten uraz hemendik dagoela? Urazandi debarrentzat izango den!

Ez naiz gai honetan aditua, baina pentsatzen dut kale eta toki izenak badutela euren esanahia eta historia. Dagokionak egin al du hausnarketa hori?

M.A.T.

4. Izen ofizialak eta normalizaziorako proposamena

2009ko uztailaren 2an Mutrikuko Udalaren osoko bilkurak Mutrikuko auzoen izendegian “Urazamendik” auzoa sartzea onetsi zuen.⁵⁰ Erabaki hori 2010eko martxoaren 3an argitaratu zen Gipuzkoako Aldizkari Ofizialean.⁵¹

Mutrikuko auzo eta inguru horren izenak dituen forma eta aldaera ugari aurrean eta orain arte esandakoak kontuan hartuz, nire ustez:

- *Urazandi* eta *Urazemendi*⁵² bikotearen aurrean, tradiziozko kokapen-izendapenaren alde egin beharko litzateke bigarren multzoko

⁵⁰ Badirudi erabaki horretan eragina izan zuela Xabier Basterretxea “Txordo”k bost hilabete lehenago *Kalaputxi* aldizkarian argitaratu zuen artikuluak: *Kalaputxi* 70. zk., 2008ko otsaila, 18. or. “Mutrikun, Urazamendik”.

⁵¹ GAO, 41. zk., 2010-03-03, 60. or.

⁵² Esan beharrik ez dago, hasiera-hasieratik baztertu ditugula ahozkoan gertatzen den txistukarien neutralizazioa jasotzen duten aldaerak (*Urasandi*, *Urasemendi*, *Urasamendi*). Gauza bera egin dugu aztergai dugun toponimoa (edo oikonimoa) hitz bitan banatzen dituzten aldaerekin (*Uraz-emeti*, *Uras-emendic...*).

aldaeraren bat hobetsiz, auzunea Mutriku delako eta uraz hemendiko aldean dagoelako. Normala da Debakoek *Urazandi* erabiltzea, oraindik ere izen gardena edo motibatua delako hiztunentzat, izan ere ondotoxo ezagutzen dute esanahia. Bi izendapen horiek herri-ondare ukiezina edo immateriala dira, eta biak dira zaindu eta erabili beharrekoak, bakoitza bere eremuan.

- *Urazemeti*, *Urazamendik*, *Urazemendi* eta *Urazamendi* dira “Mutrikuko izen multzoaren” aldaera nagusiak. *Urazemeti*: idatzizko tradizioan gailentzen bada ere (ia 300 urtez erabili da), nahiko arrotza gerta dakieke gaur egun auzuneko eta inguruko hiztunei.⁵³ *Urazamendik*: Azken 9-10 urteotan izen ofiziala den arren *-k* amaieradun aldaerak arazo bat baino gehiago dauzka: batetik, amaiera hori ez da batere ohikoa euskal toponimian, eta arazo fonetikoak eta erabilerari dagozkionak sor ditzake (deklinatzean, esaterako). Ahoz, gainera, toponimoaren etimologia edo azalpena emateko baino ez dute erabiltzen hiztun gehienek aldaera hori. Eta, idatzizkoan ere, ez du tradizio luzerik. *Urazemendi* eta *Urazamendi*: Bi aldaera horiek erabiltzen dira ahoz nagusiki.

Dena dela, *Urazemendi* formaren alde egingo nuke nik, arrazoi hauen-gatik:

- a) Tradiziozko aldaera historikotik gertu samar dagoelako (*Urazemeti*=*Urazemendi*).⁵⁴
- b) “Hemen” adberbioa herriko euskaran askotan “amen” esaten bada ere, ez da sistematikoa, eta “emen” eta “amen” biak erabiltzen direnez estandarrarekin bat datorren formaren alde egin beharko

⁵³ Nahiz eta, gorago ikusi dugun bezala, Mijoko lekukoak (4) “Urasemeti” izen ‘arkaikoa’ erabiltzen duen. Izan ere, Mutrikun *-emeti(k)* forma ez da erabiltzen ahozko hizkeran aspaldi-aspalditik; 1775. urteko gutun batean *emetiq* (hemetik ‘hemendik’) dokumentatzen da Mutrikun (IEA, C2072, 9. zk., Donostia, Ezkontzakoa). Bizkaiko toponimian erruz dokumentatzen da *-emetikoa*: *Amiaxemetikoa* (baserria, Amoroto; BFAH, Lekeitio, N0407/0157: *Amiax Emeticoa*, 1768), *Azkaraldemetikoa* (basoa, Larrabetzu, BFAH, JCR,4503/024: *Ascarra Alde Emeticoa*, 1871), *Igilizemetikoa* (baserria, Zamudio), *Albarrandimetikoa* (basoa, Ermua), *Oruemetikoa* (baserria, Zeanuri)...

⁵⁴ Ahoz, behinik behin, badirudi hau izan dela izenak izan duen erabileraren garapena: *Urazemeti* > *Urazemendi* > *Urazamendi*.

litzateke; gainera, herri-hizkeran ere “(h)emen” da forma generikoa eta markatu gabea.

- Idatzizko tradizioa, ahozko erabilera... aztertu ditugu, baina ez genuke alde batera utzi behar Interneten erabiltzen diren aldaeren maiztasuna⁵⁵: *Urazemendi* (1.080 aldiz), *Urazamendik* (754 aldiz), *Urasamendi* (278 aldiz), *Urazamendi* (96 aldiz), *Urasemeti* (41 aldiz), *Urasamendik* (9 aldiz), *Urazemeti* (6 aldiz), *Urasemendi* (4 aldiz), *Urazemendik* (0 aldiz).

5. Eranskinak

5.1. Idatzizko lekukotasunak

1518, **Huraçandi** (MUA-002,396; Fernández 2007: 345): “ha oydo dezir en la dicha villa de Deva en todo su tiempo que tres casas que son en la jurisdiccion de Motrico que se llaman Lasao e Buztinaga e Huraçandi tienen sus enterrorios en la dicha villa de Deva”.⁵⁶

1518, **Pasaje, torre del** (MUA-002; Fernández 2007: 462, 467, 477...): “casas e caserías de Bustinaga e Lasao e torre del pasaje” / “casas de Bustinaga e Lasao e Pasaje” (462). “la casa e caseria de Buztinaga e torre del pasaje” (467)⁵⁷. “casa e torre del pasaje” (477).⁵⁸

1525, **pasaje, casa del** (ARCHV/9.8.1//REGISTRO DE EJECUTORIAS, CAJA 383,11, 4v).

⁵⁵ Alde batera utzi ditugu “Urazandi” eta “Urasandi” formak, batetik, gorago adierazitako arrazoiengatik, eta bestetik, Euskal Herri luze-zabaleko beste leku batzuetako izenekin batera agertzen direlako estatistikan. 2020/01/06an egin da bilaketa, Mozilla Firefox nabigatzailearekin eta Google bilatzailean.

⁵⁶ Kontuan hartu behar dugu Mutrikuko Udal Artxiboko (MUA) MUA-002 paper-sortako 1518. urteko auzian, lekuko gehien-gehienak debarrak zirela, eta horietatik batek (Juan Martines de Yçeta pilotu debarrak) baino ez zuela erabili “Huraçandi” izena dorrea izendatzeko, gainerakoek “torre del Pasaje” eta antzekoak aipatu zituzten: “se fueron a la torre que esta çerca del pasaje por la parte de Motrico (...) la casa e torre que esta a la orilla de la dicha ria e canal çerca el dicho pasaje”.

⁵⁷ Joanot de Ygueldo hondarribiarraren lekukotza.

⁵⁸ Tomas de Samalo mutrikuarraren lekukotza.

1542, **Huraçandi** (GPAH 2/1886, A118v, Eskribaua: JPA, De) “Jno Pz de Arriola el de Huraçandi”.

1545, **Vraçandi** (GPAH 1/2573, B20v, Eskribaua: DIL, Mu): “e montes e tierra e huerta de Vraçandi”.

1550, **Uraçandi** (GPAH 2/1889, A10A: 8r, Eskribaua: JPA, De): “Jno Pz de Arriola el de Uraçandi”.

1565, **Urazandia, casa de** (MUA-230, 166v): “...azia la torre del pasaje asta el agoa e dende asta lo perten^{do}[pertenecido] de las casas de Urazandja e Buztinaga e Lasao...”.

1568, **pasage, torre del** (GPAH 2/1899, A121v, Eskribaua: JPA, De): “En la torre del pasage jur^{on} [jurisdiccion] de la V^a de Motrico...”.

1583, **Hurazandia, casa y torre de** (GPAH 1/2595, D77r, Eskribaua: PS, Mu).

1602, **Urasandi** (GPAH 2/1934, A42r, Eskribaua: JRI, De): “Jno[Juan] Diaz de Arriola Urasandi asi bien hijo del dho capitan Jno O^a[Ochoa] en primeras nunçias”.⁵⁹

1618, **Uraz emeti, torre de; Uraz Emetia** (MUA-234, 129v): “...dende lo pertenecido de la torre de Uraz emeti p^a arriva asta el pertenecido de la dha cassa de Laranga (...) pertenecido d[ic]ho de Uraz Emetia para arriva...”.

1620, **Uraz Emetia, torre de** (GPAH 1/2602, D91r, Eskribaua: MRR, Mu). “...Asençio de Arriola tiene fabricando un galeon en los astilleros de su torre de Uraz Emetia...”.[Asentzio Arriola Urazemetiko jabea, erremen-tari mutrikuar birekin].

1622, **Urazemeti, torre de** (GPAH 1/2621, C94r, Eskribaua: DI, Mu); **Urazemeti, cassa y torre de** (GPAH 1/2621, C96v, Eskribaua: DI, Mu).

⁵⁹ Kontuan hartu behar dugu ez dela abizena, jatorria adierazten duen etxe-izena baizik. Joan Ochoaren eta bere lehen emaztearen semea izanik, Juan Diaz de Arriola Aguirre beharko zuen. Edonola ere, bere aitaren izen-deiturak ere *Urazandi* izenari lotuta azaltzen zaizkigu eskribauen agirietan. Arriola deituradun beste batzuetatik bereizteko erabiltzen zuten etxe-izena, gainera, Debako etxean idatzi zuten agiria: “En las casas de Jno de Arriola que son en la Villa de Deba...”.

1624, **Urazemeti, torre de** (GPAH 1/2622, B13r, Eskribaua: DI, Mu).

1625, **Urazemeti** (MUA-164, 62): "...desde Ybirriaga asta Urazemeti y desde San Pedro asta Olaberrieta de suso..."

1625, **Urazemeiti, Urazemeti** (Martínez de Isasti 1625: 99): "Urazandi, por otro nombre Urazemeiti" (1850eko argitalpenean) / "Urazandi, por otro nombre Urazemeti" (XVII. mendeko eskuizkribuan) [Ikus Bibliografia].

1625, **Urazandi** (Martínez de Isasti 1625: 99).

1626, **Urazemeti, torre de** (GPAH 1/2622, D77r, Eskribaua: DI, Mu).

1647, **Urazemeti de Motrico** (GPAH 1/2629, 144v, Eskribaua: LA, Mu): "en mi torre del pasaje llamado por otro nombre Urazemeti de Motrico"; "en los astilleros de la dha nra torre de pasaje" (143v).

1649, **Urazemeti, torre del passaje de** (GPAH 1/2629, 148r, Eskribaua: LA, Mu).

1649, **Urazemeti, torre de** (GPAH 1/2629, 146r, Eskribaua: LA, Mu).

1669, **Urazemeti** (MUA-314, 205v): "Bartolome de Çuloeta inquilino de Urazemeti".

1714, **Uraz emeti** (MUA-314, 372): "por los [frutos de los castaños] de Uraz emeti hasta Maia".

1718, **Huraz emetia** (MUA-314, 386): "quando el yncendio en los montes conzejiles de Huraz emetia".

1720, **Uraz emeti** (MUA-314, 391): "52 reales de Pedro de Galdos por el [partido] de Uraz emeti [fruto de la castaña]".

1721, **Urazemetia** (MUA-314, 396): "9 cargas de roble trasmocho en el puesto de entre Urazemetia, y Laranga".

1722, **Urazemeti** (MUA-314, 401): "por los partidos de Urazemeti, hasta Maia".

1723, **Urazemeti, casa llamada** (MUA-108, 196): "Juan de Azque ynquilino de la casa llamada Uraz emeti".

1726, **Urazemeti** (MUA-314, 422): “Del de Urazemeti, 16 rs por el [partido] del mismo puesto. [fruto de los castaños]”.

1726, **Urazemettia** (MUA-314, 420). “Del ynquilino de Urazemettia”.

1728, **Urazemettia, ynquilino de** (MUA-314, 430).

1729, **Urazemeti, inquilino de** (MUA-314, 433).

1736, **Urazemeti ynqnos** (TEA-018, 36).

1736, **Uras emeti, ynqnos** (MUA-102, 122).

1748, **Urazemeti** (MUA-238, 70): “Urazemeti hasta Picoaga”.

1749, **Urazemeti** (MUA-238, 95).

1752, **Urasemeti** (TEA-018, 5).

1753, **Urasemeti, lengüeta de** (MUA-238, 173).

1754, **Urazemeti, el de** (TEA-018, 22).

1756, **Urasemeti** (TEA-018, 50).

1767, **Urazemeti** (MPA-Suertes de los frutos de los beneficiados).

1771, **Urazandia, casa de** (GAO-AGG JDIM2/21/73): “Expediente relativo a la cuestión ocurrida entre las villas de Deva y Motrico sobre la subsistencia del mesón y taberna en la casa de Urazandia, sita en la jurisdicción de la segunda”.

1772, **Uraz-emeti, casa de** (GPAH 1/2741, C126v-127r, Eskribaua: JBA, Mu): “la mucha necesidad que havia de que en la casa nombrada en ella Urazemeti, y en la de Deva Urazandia, hubiese alguna providencia de camas, y vituallas para los Pasageros...”.

1772, **Urazemeti** (MUA-064, 206): “Casa llamada en esta Vª[villa] Urazemeti, y en la de Deba Urazandi”.

1772, **Urazandi** (MUA-064, 206).

1772, **Urazandi, casa de** (MUA-240, 4).

1780, **Uraz emeti** (MUA-167, 25).

1780, **Uras-emeti** (MUA-167, 28).

1780, **Urazemeti, casa de** (MUA-240, 183).

1782, **Uras emeti, camino de** (MUA-167, 61).

1783, **Uraz-emeti** (MUA-167, 102).

1783, **Urasandia, casa** (AGS, MPD, 47, 080 [Vicente de Plo: Título: Plan Geometrico del Puerto y villa de Deva en la Provincia de Guipuzcoa]): “Casa Urasandia y Barca de Pasaje”.

1784, **Uraz-emeti** (MUA-167, 143).

1788, **Uraz Emeti** (MUA-167, 181).

1795, **Uras Emeti** (MUA-200, 607).

1812, **Urazameti** (MUA-201, 3).

1812, **Urasemeti** (MUA-199, 8).

1814, **Uraz Emeti** (MUA-201, 26): “La [caseria] de Uraz Emeti, 360 (rs) [colonos]”.

1817, **Urazemeti** (MUA-198, 181): “Urazemeti (Clase 3^a, reales 2, caserios)”.

1818, **Urazemeti** (MUA-102, 55).

1821, **Urasemeti** (MUA-171, 150).

1821, **Uracemeti** (MUA-171, 161).

1828, **Urazemeti, caseria de** (1/2790, D160v, Eskribaua: FJC, Mu): “caserias de Urazemeti y Lasao mayor propias del citado Dn Juan Maria de Arteaga”.

1828, **Uracemeti, cas^a de** (GPAH 4/632, Hipoteken kontularitza, 196).

1830, **Urazemeti** (MUA-198, 222).

1832, **Urazemeti** (MUA-102, 358).

1833, **Urasameti** (MUA-198, 228).

1845, **Uras-emeti** (MUA-198, 340).

1847, **Uras-emeti** (MUA-198, 351).

1849, **Uras-emeti** (Madoz 1849, XV, 220): “Uras-emeti: cas. del barrio de Laranga...”.

1850, **Urasemeti** (MUA-102, 221).

1857, **Urasameti, casa de labor** (Nomenclátor de la provincia de Guipúzcoa, 130).

1860, **Uras-emeti** (MUA-243, 100v, 105v): “memorial del colono de Uras-emeti de esta jurisdiccion esponiendo el malisimo estado en que se encuentra el punto del costado de su casa para el embarque y desembarque de gentes en la barca del Rio Deva” (100v); “colono de la caseria de Uras-emeti de esta jurisdiccion sobre la rampa del embarcadero para la villa de Deva al frente de la caseria” (105v).

1862, **Uras-emeti** (MUA-243, 163r): “mal estado en que se encontraba el costado de la caseria de Uras-emeti para embarcarse y desembarcarse en dicho punto las gentes que van y vienen de la villa de Deva”.

1862, **Uras-andi, caseria llamada** (DUA-056, 257v): “a la orilla del rio Deva por la parte de Motrico al norte de la caseria llamada Uras-andi”.

1862, **Uransamendi, astillero de** (GPAH 4/632, 290).

1864, **Urasameti, casa de labor** (Nomenclátor de la provincia de Guipúzcoa, 746).

1866, **Urazandi** (La Época, 1866/10/09, 4. or. [Juan Venancio Araquistain idazlea]): “La lancha entonces, perdiendo poco a poco la fuerza de su marcha, fue a detenerse enfrente de Urazandi, balanceándose suavemente”.

1869, **Urzandi, caseria llamada** (EJE, 7. liburua, 438 finka, 1. inskripzioa, 11r). “Caseria llamada *Urzandi*, con sus pertenecidos, finca rustica, sita en el barrio de Laranga (...) consta de piso bajo con cuadra, un suelo alto de habitacion, otro de desvan y tejado”.

1870, **Urasemeti** (MUA-201, 80).

1870, **Uras-emeti** (MUA-198, 360).

1875, **Uras-emeti** (MUA-198, 144).

1878, **Urasandi** (La Iberia, 1878/01/31, 2. or.): "...autorizando a don José María Telleria para establecer un criadero de ostras en la margen izquierda del río Deva, y sitio llamado *Urasandi*, termino municipal de Motrico".

1888, **Urasamendi, caserio** (MBE, 1888-03-02, heriotza-agiria, 2. liburukia, 164r).

1889, **Uras-emeti** (MPA: Matrikula Liburua).

1893, **Urasandi, caseria** (DEAH, Deba, Andre Maria eliza, Hildakoen 7. lib., 1893-10-08, 225r; 1893-10-26, 226r).

1893, **Uras-emeti, caseria de** (DEAH, Mutriku, Jasokundeko Andre Maria eliza, Hildakoen 11. lib., 1893-10-08, 156r).

1893, **Urasemeti, caseria de** (DEAH, Mutriku, Jasokundeko Andre Maria eliza, Hildakoen 11. lib., 1893-10-26, 157v).

1893, **Uasameti, caseria** (MBE, 1893-10-07, heriotza-agiria, 4. liburukia, 93r; 1893-10-25, heriotza-agiria, 4. liburukia, 97r).

1900, **Uras-emendi** (MPA: Matrikula Liburua).

1905, **Uras-emendi** (MPA: Matrikula Liburua).

1905, **Urasemeti, caserío** (MUA-199,29): "Caserío Urasemeti. Laranga".

1907, **Usameti, caseria** (MBE, 1907-02-13, jaiotza-agiria, 10. liburukia, 238r).

1911, **Uraseneti(sic)** (Censo electoral de Guipuzcoa).

1920, **Uras-emendi** (MPA: Matrikula Liburua).

1923, **Urasemendik** (MPA-Velados): "Cuarta funeraria de Urasemendik".

1933, **Urasandi, caseria de** (MBE, 1933-10-11, jaiotza-agiria, 2. liburukia, 3r).

1934, **Urzandi**, caseria llamada (EJE, 7. liburua, 438 finka, 2. inskripzioa, 12v).

1936, **Urasandi**, caseria de (MBE, 1936-01-30, jaiotza-agiria, 2. liburukia, 18v).

1939, **Urasandi** (MUA-201, 119).

1940, **Urasandi** (MUA-103, 395).

1941, **Urasandi**, Cº (MUA-201, 138).

1941, **Urasandi**, Cº (MUA-201, 161).

1943, **Urasandi**, Cº (MUA-201, 188).

1944, **Urasandi**, Cº (MUA-201, 212).

1945, **Urasandi**, Cº (MUA-201, 270).

1946, **Urasamendi** (MUA-199, 390; MUA-103, 248).

1950, **Urasamendi** (MUA-102, 139).

1951, **Urasamendic** (MUA-103, 114).

1951, **Urasamendik** (MUA-103, 169).

1951, **Urazemendik** (MUA-200, 83).

1951, **Uraz-emendik** (MUA-200, 115).

1951, **Urasandi** (MUA-200, 92).

1951, **Urazandi** (MUA-200, 130).

1954, **Urasandi**, puente de (Diario de las Palmas, 1954/10/07, 2. or.): “reconstrucción del puente de Urasandi (Guipúzcoa) sobre el río Deva”.

1955, **Urasandi** (MUA-102, 22).

1956, **Urazamendi** (MPA: Matrikula Liburua).

1961, **Uras-Emendik** (MUA-265, 112v): “...en el lugar conocido o denominado *Uras-Emendik*”.

1963, **Usumendia(sic)** o **Carretera de Motrico** (DUA-082, 165v): “en la zona de Usumendia o Carretera de Motrico, enclavada en la margen izquierda de la ría de Deva”.

1963, **Uras-Emendik** (MUA-265, 160r).

1964, **Urzandi, caseria llamada** (EJE, 7. liburua, 438 finka, 3. inskripzioa, 14r).

1965, **Uras-Emendik, barrio de** (MUA-265, 231r): “...terrenos sitos en el Barrio de Uras-Emendik”.

1969, **Urazemeti** (Zubikarai 1969, 31). “Urazemeti [barrio de Laranga]”.

1974, **Urzandi o Urasandi, caseria llamada** (EJE, 63. liburua, 438 finka, 5. inskripzioa, 243r): “Caseria llamada Urazandi o Urasandi en el barrio Laranga de Motrico...”.

1976, **Urasandi S.A., Sociedad** (EJE, 63. liburua, 438 finka, 6. inskripzioa, 244r): “la inscribo a nombre de la Sociedad Urasandi S.A. por aportación”.

1993, **Urasandi berri**, vivienda unifamiliar llamada (EJE, 100. liburua, 5.794 finka, 4. inskripzioa, 53r): “Vivienda unifamiliar llamada URASANDI BERRI, ubicada en el Barrio de LARANGA, en jurisdiccion de la Villa de Motrico...”.

1999, **Urasamendi** (Mapa-Barrio): “Urasandi / Urasandi (Urasamendi)”.

1999, **Urasandi** (Mapa-Barrio).

1999, **Urasandiberri** (Mapa-Barrio).

2010, **Urazandi** (Mapa toponimikoa).

2010, **Urazandiberri** (Mapa toponimikoa).

2010, **Urazamendik, auzoa** (Mapa toponimikoa; GAO, 41. zk., 2010-03-03, 60. or.).

2019, **Urazamendik, biztanle-entitatea** (Eusko Jaurlaritza).

2019, **Urazamendik Auzoa** (GFA).

2019, **Urazandiberri, baserria** (GFA).

5.2. Laburdurak eta siglak

5.2.1. *Artxiboak*

AGS: Archivo General de Simancas.

ARCHV: Archivo de la Real Chancillería de Valladolid.

BFAH: Bizkaiko Foru Agiritegi Historikoa.

DEAH: Donostiako Elizbarrutiko Artxibo Historikoa.

DUA: Debako Udal Artxiboa.

EJE: Eibarko Jabetza Erregistroa.

GAO-AGG: Gipuzkoako Artxibo Orokorra (Archivo General de Gipuzkoa).

GPAH: Gipuzkoako Probintziako Artxibo Historikoa.

IEA: Iruñeko Elizbarrutiko Artxiboa.

MBE: Mutrikuko Bake Epaitegia.

MPA: Mutrikuko Parrokiako Artxiboa.

MUA: Mutrikuko Udal Artxiboa.

5.2.2. *Eskribauak*

DI: Domingo Ibarra eskribaua, Mutrikuko eskribautza.

DIL: Domingo Ibáñez de Laranga eskribaua, Mutrikuko eskribautza.

FJC: Francisco Javier de Churruca eskribaua, Mutrikuko eskribautza.

JBA: Juan Bautista de Arriola eskribaua, Mutrikuko eskribautza.

JPA: Juan Pérez de Arriola eskribaua, Debako eskribautza.

JRI: Juan Ramos de Irarrazabal eskribaua, Debako eskribautza.

LA: Lázaro de Arizabalo eskribaua, Mutrikuko eskribautza.

MRR: Martín Ruiz de Recabarren eskribaua, Mutrikuko eskribautza.

PS: Pascual de Sasiola eskribaua, Mutrikuko eskribautza.

5.2.3. Bestelakoak

De: Deba

GAO: Gipuzkoako Aldizkari Ofiziala

Mu: Mutriku

r: recto (aurrealdea)

v: verso/vuelto (atzealdea)

5.3. Bibliografia

Aldabaldetrekue, P., 1989, «Itziar y Deba cara al mar», *Deba*, 12 (1989, Udaberria) 29-36.

Aldabaldetrekue, R., 1996, *Debako udalerria. Alderdi historikoak bertako dokumentuetan oinarriturik (1294-1894)/Municipio de Deba. Aspectos históricos en base a sus documentos (1294-1894)*. Donostia: Debako Udala.

———, 1998, «La heráldica y el mar en Gipuzkoa», *Itsas Memoria. Revista de Estudios Marítimos del País Vasco*, 2 (1998) 599-618.

Aldabaldetrekue, R.; Castro, J., 2019, *Puente de piedra sobre la ría del Deba*. Deba.

Castellano, R.; Koch, S., 1981, *Misterio de Vizcaya*. Bilbo: International Book Creation.

Etxaniz, A.; Zaldúa, I., 2010, *Ordiziako leku-izenak*. Ordizia: Ordiziako udala.

Fernández Martínez, M. et alii, 2007, *Fuentes Medievales del Archivo Municipal de Mutriku (1237-1520)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco, 130, Donostia: Eusko Ikaskuntza.

Galé, P. (zuz.); Olabarrieta, E.; Romaña, A., 2009, *Toponimia de Gorliz. Beca para la recogida y fijación de la toponimia de Gorliz*. Gorlizko Udala.

Huxley, S.; Barkham, M. M., 1996, «Los Arriola de *Urazandi*: iniciativa empresarial marítima en Vizcaya y Guipúzcoa (c. 1540-c. 1630)», *Itsas Memoria. Revista de Estudios Marítimos del País Vasco*, 1 (1996) 349-388.

Irigoyen, A., 1995, «Euskal toponymia eta dialektologia», *ASJU*, 28. geh. (1995) 209-240.

Lakarra, J.A. (zuz.); Manterola, J. (koor.); Seguro, I., 2019, *Euskal Hiztegi Historiko-Etimologikoa (EHHE-200)*. Bilbo: Euskaltzaindia.

Madoz, P., 1849, *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. Madril: Est. Literario-Tipográfico de P. Madoz y L. Sagasti. [XV. liburukia].

Martínez de Isasti, L., [1625] 1850, *Compendio historial de la M.N. y M.L. provincia de Guipúzcoa*. Donostia: Ignacio Ramón Baroja. [XVII. mendeko eskuizkribu bat ere kontsultatu dugu: *Compendio de la historia de Guipúzcoa*, <http://www.liburuklik.euskadi.eus/handle/10771/8587>].

Martínez Álava, C. J., 2009, *Mutriku historia eta ondarea = historia y patrimonio*. Donostia: Eusko Ikaskuntza.

Mitxelena, K., [1955] 1997, *Apellidos vascos*. Donostia: Txertoa, 5. edizioa.

Santana, A., 1996, «La nao de Urazandi. Una representación naval renacentista», *Itsas Memoria. Revista de Estudios Marítimos del País Vasco*, 1 (1996) 317-347.

Zubikarai, A., 1969, *Motrico*. Donostia: Caja de Ahorros Municipal.

Ekarpen bat exonomastikari, Homeroren *Iliada* oinarri hartuta

**Una aportación a la exonomástica,
partiendo de la *Ilíada* de Homero**

**Une contribution à l'exonomastique,
à partir de l'*Illiade* d'Homère**

**A contribution to the study of exonyms,
based on Homer's *Iliad***

LOBERA REVILLA, Gotzon
Euskaltzain urgazlea, itzultzailea

Noiz jaso: 2019-11-04

Noiz onartua: 2020-02-20

Lan honek exonomastikari egin nahi dio ekarpena. Izan ere, Euskaltzaindiak badihardu lanean hainbat arauen bidez hura finkatzeko. Ekarpen honek badu berezitasun bat: idazlan klasiko bat du oinarri, Homeroren *Iliada*. Hor ageri diren izenak hogeita zortzi gizaldiz iraun dute, eta hainbat kasutan gure eguneroko bizitzaren ikur bihurtu dira. Hori ez ezik, Euskaltzaindiak orain arte araututako izenoi gehitzeko balio dezakete, eta horko izenak euskal irakaskuntzako hainbat mailatako ikasgaietarako lagungarri izan daitezke. Horrela amaiera eman diot *Odisearekin* hasi nuen lanari.

Gako-hitzak: exonomastika, Homero, *Iliada*, Akiles, Hektor, Grezia klasikoko izenak.

Este estudio pretende ser una aportación a la exonomástica. Todo ello en el contexto de la labor que está desarrollando Euskaltzaindia en aras de fijar, mediante normas, la exonomástica en lo referente al euskera. Esta aportación tiene una peculiaridad: su materia de análisis es un texto clásico, *La Ilíada* de Homero. Los nombres que aparecen en dicha obra han permanecido durante veintiocho siglos y algunos de ellos se han convertido en símbolos de nuestra vida actual. Además de esto, este material podría engrosar las listas de exónimos aprobados ya por la Academia, y posteriormente implantarse en los textos de enseñanza en euskera. De esta manera, se termina la labor iniciada con *La Odisea*.

Palabras clave: Exonomástica, Homero, *Ilíada*, Aquiles, Héctor, nombres de la Grecia clásica.

Ce travail est une contribution à l'exonomastique, dans le cadre du travail mené par Euskaltzaindia pour la fixation, par des normes, de l'exonomastique basque. Cette contribution a une particularité : elle a comme support un texte classique, *L'Iliade* d'Homère. Les noms qui apparaissent dans cette œuvre existent depuis vingt-huit siècles et certains d'entre eux sont devenus des symboles de notre vie actuelle. De plus, ils peuvent être ajoutés à la liste des exonymes déjà approuvés par l'Académie et on pourrait les faire figurer dans les textes de l'enseignement en basque. De cette façon, le travail commencé avec *L'Odyssée* est terminé.

Mots-clés : Exonomastique, Homère, Iliade, Achille, Hector, noms de la Grèce antique.

This paper sets out to make a contribution to the study of exonyms, in the context of the work being done by Euskaltzaindia with a view to standardising, through rules, exonyms in Basque. This contribution has one peculiarity: it takes as its basis a classical text, Homer's *Iliad*. The names that appear in the *Odyssey* have persisted for twenty-eight centuries and some of them have acquired symbolic meaning in modern life. Moreover, it could serve for adding to the list of exonyms already approved by the Academy, and therefore be implemented in Basque teaching texts. In this way, the work started with *The Odyssey* is finished.

Keywords: Exonyms, Homer, *Iliad*, Achilles, Hector, Classical Greek names.

1. Sarrera

Saiakera hau “Ekarpen bat exonomastikari, Homeroren *Odisea* oinarri hartuta”¹ artikuluaen helburua betetzera dator. Orduan, Homeroren *Odisean* ageri ziren izen bereziak euskara batuan emateko proposamena egin banuen, oraingo honetan greziar aedo edo rapsodaren beste olerki nagusian, *Iliadan*, ageri zirenen euskara baturako forma proposatu nahi izan dut. Geroenean, azken helburua Homeroren obra handiok euskaratzerakoan tresna baliagarria izatea da.

Aurreko artikuluan azaldu nuen legez², “greziera klasikoko izenak euskaraz emateko irizpideak 76. arauan argitaratu ziren; betiere, badira beste hainbat arau exonomastikaren esparrukoak, bai beste alfabeto batzuetatik euskarara egin beharreko transliterazio-arauak emateko, bai kanpoko leku-izenei dagozkien herriar-izenak eta jatorri-adjektiboak emateko, besteak beste”.

Odisearen ekarpenak aita Santi Onaindia Baseta amorotar karmeldararren 1985eko *Odisea* euskal itzulpena izan bazuen, oraingoan 1956an³, aita Gaizka Barandiaran Balantzategi oñatiar jesulagunak *Iliasena* dugu abiaburu. Liburu horrek *Iliasena* du izenburua, eta azpi-izenburua *Iliada euzkeraz* da. Argitalpena 1956koa da, egile gisa “Barandiaran’dar Salbador, S. J” ageri da; argitaratzailea Gasteizko Talleres Tipográficos de las Escuelas Profesionales de “Jesús Obrero” da, eta 338 orrialde ditu⁴. Badu, bestalde, argitalpen honek ezaugarri nabarmen bat: irudiduna da. Gaizka Barandiaranek berak hitzaurrean dioen moduan, irudiak Adrián Martínez jesulagunak eta Rafael Moneo Vallés ikasleak (geroago arkitekto ospetsua izango zenak) egin zituzten.

¹ Ikus Lobera, Gotzon, “Ekarpen bat exonomastikari, Homeroren *Odisea* oinarri hartuta”, *Euskera*, 2016, 61, 2, 665.-741. orrialdeak, Euskaltzaindia, Bilbo, 2017.

² *Id.*

³ Liburua bi urte lehenago itzulita zegoen, *nihil obstat*, *imprimi potest* eta *imprimatur* direlako erlijio-onarpen ofizialak 1954koak baitira.

⁴ Lan honetarako erabili dudán iturria Bizkaiko Foru Liburutegian dagoen alea da. Eskerrak eman nahi dizkiet Bizkaiko Foru Liburutegiko langileei, eta, batez ere, Ana Aresi, eginkizun honetarako emandako laguntzagatik.

Itzulpenak hiru kritika izan zituen, bat Koldo Mitxelenarena, beste bat Orixerena, eta hirugarrena aita Lino Akesolorena. Lehenengoarena zorrotz eta gordina izan zen, bigarrenarena, berriz, laudagarria, eta azkenarenak itzulpenaren alderdirik onenak aipatu zituen. Guk ez dugu itzulpenaren gainean jardungo, baina, itzulpena grezieraren irakasle batek egindakoa dela argi ageri da, adibidez, grezierazko ordain bera emateko euskarazko sinonimoak erabiltzen ditu horretarako beharrik ez dagoenean.

Onomastikaren esparruan, berriz, irizpideak ez dira erabatekoak, eta grezierazko izen berari inoiz-inoiz euskal ordain bat baino gehiago ematen dio oñatiar jesulagunak.

Argitalpenari dagokionez ere, esan beharra dago akats asko dagoela grafian. Hori argi ageri da hainbat eta hainbat hitzen idazkeran, eta onomastikarekin lotuta dauden izenen idazkeran batez ere. Behar izango lituzketen aldaketak adierazi egingo ditut 1. zerrendako sarreretan, baldin eta moldiztegiako akatsak daudela uste badut.

Idazlanaren amaieran azalduko den bibliografian ikusiko da zein diren greziera klasiko, gaztelaniaz, frantsesez eta ingelesez erabili ditudan *Iliada*-ren argitalpenak, artikulua hau idazteko.

Azkenik, *Iliadan* ageri diren herritar-izenak eta jatorri-adjektiboak ez daude lan honetan, *Odisearen* gaineko lanean egin nuen legetxe. Horiek guztiak, bai *Odisearenak*, bai *Iliadarenak*, beste lan baten gai izango direlakoan nago.

2. Euskaltzaindiaren arauak exonomastikari buruz, saiakera honen esparruan

Kontu honi dagokionez, irakurlea igorri nahi dut “Ekarpen bat exonomastikari, Homeroren *Odisea* oinarri hartuta”⁵ artikulura. Ordutik hona, Euskaltzaindiaren araugintza, onomastikaren arloan, gehituaz-gehituaz joan da, 190. arauraino heldu arte, eta guztiak Euskaltzaindiaren web orrian eskuragarri daude.

⁵ *Id.*

3. Zerrendak

Hala, bada, saiakeratxo honetan zerrenda hauek azalduko dira; betiere, aipatutako artikuluaaren egiturari jarraituko diot, baina azken zerrendan *Iliadan* ageri diren izenak eta harekin lotutako guztiak ekarriko ditut. Has gaitzen, bada, zerrendak ematen:

1. ***Iliadako pertsona-izen klasikoek, pertsonaia mitologikoen, leku-izenen eta gainerako izakien zerrenda osoa.***– Bertan, lehenengo zutabea, euskara baturako proposatzen den forma azalduko da; bigarren, Gaizka Barandiaranek 1956. urteko itzulpenean erabilitako ordaina edo ordainak ageriko dira; hirugarren zutabea, aita Santi Onaindiak emaniko euskal ordainak emango dira, izaki horiek *Odisean* eta *Iliadan* dauden kasuetan (zutabe horri dagokionez, esan behar da 198 izaki ageri direla bai *Iliadan*, bai *Odisean*); laugarrenean, euskara baturako forma proposatzeko, oinarritzat hartutako Euskaltzaindiaren arauaren zenbakia ageriko da, halakoa dagoenean behinik behin; eta, bosgarren zutabea greziera klasikoko grafia azalduko da.

Laugarren zutabeak, pertsona-izen klasikoek eta pertsonaia mitologikoen eretzean, Euskaltzaindiaren arauen zenbakia dakarrela esan dugu oraintsu, baldin eta izen hori berori Euskaltzaindiak erabakita badauka; baina, horrezaz gainera, *Euskaltzaindiaren Hiztegiaren* aipamena ere egin dugu laugarren zutabea, osterantzeko izakien izen arrunten ondoan, izenok hiztegi horretan jasota dauden kasuetan.

Betiere, greziera klasikoko izen berezi bat euskaraz berariaz araututa ez dagoenean, orduan «76*» ageri da, euskara baturako proposatu dugun forma Euskaltzaindiaren arau horren irizpideak erabilia egin dugula adierazteko.

Bestetik, baldin eta izen arrunt batzuk izen berezien balioaz azaltzen bada, nahiz eta Euskaltzaindiak horien gainean erabakirik hartua ez izan, izen horiek beste toki batzuetan erabilia badaude, orduan horien aipamena egin egin da, barbarako, euskarazko Wikipedia. Wikipediari dagokionez, berriz, adierazi nahi dut ez dudala horko sarrerarik erabili, sarrera hori Eus-

kaltzaindiak exonomastikaren gainean emandako irizpideekin bat ez bada-tor (adibidez, Wikipedian “Tersites” ageri da, baina Euskaltzaindiaren 76. araua erabiliz “Tertsites” behar izango luke).

Arestian esan den legez, beraz, zerrenda honetan, *Iliadan* dauden pertso-na-izen klasikoen eta pertsonaia mitologikoen izen berezi guztiak ageri dira, bai eta pertsonifikazioa dakarten izen arruntak ere, esaterako, *Egysentia*... Horiek ez ezik, leku-izenak ere azaltzen dira.

Zerrenda honetan 947 sarrera daude.

Lehenengo zerrenda

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Abarbarea	<i>Abarbare</i>		76*+Weus	Αβαρβαρέα
Abas	<i>Abant</i>		82	Ἄβας
Abidos	<i>Abudo</i>		147	Αβυδος
Ablero	<i>Abeleron</i>		76*	Ἄβληρος
Adamas	<i>Adamas</i>		76*	Ἀδάμας
Admeto	<i>Admet/Admeta</i>		76*	Ἄδμητος
Adrastea	<i>Aderesteia</i>		82, 173	Ἀδράστεια
Adrasto	<i>Aderast/ Aderasta/ Aderesta/ Adereston/ Adrasti</i>		76	Ἄδραστος
Afareo	<i>Apare/Apara</i>		76*	Ἀφαρεύς
Afrodita	<i>Aporodit/ Aporodite</i>	<i>Afrodita</i>	82	Ἀφροδίτη
Agakles	<i>Agakel</i>		76*	Ἀγακλῆς
Agamedes	<i>Agamede</i>		76*	Ἀγαμήδης
Agamemnon	<i>Agamenon</i>	<i>Agamenon</i>	76	Ἀγαμέμνων

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Agapenor	<i>Agapenor</i>		76*	Ἀγαπήνωρ
Agastenes	<i>Agasten</i>		76*	Ἀγασθένης
Agastrofo	<i>Agasteropa</i>		76*	Ἀγαστροφος
Agaton	<i>Agaton</i>		76	Ἀγαθων
Agave	<i>Agaue</i> ⁶		76*	Ἀγαύη
Agelao	<i>Agela/Agelao</i>	<i>Agelao</i>	76*	Ἀγέλαος
Agenor	<i>Agenor</i>		82	Ἀγήνωρ
Aglaia	<i>Agelai</i>		82	Ἀγλαΐα
Agrio	<i>Ager</i>		76* + Weus	Ἄγριος
Aidoneo	<i>Aidon/Aidone</i>		76*	Ἄιδωνεύς
Ajax	<i>Ayas</i>	<i>Aiante</i>	82	Αἴας
Akaia	<i>Akaya</i>	<i>Akaia</i>	142	Ἀχαΐα
Akamas	<i>Akama/ Akamant/ Akamas</i>		76*	Ἀκάμας
Akeloo	<i>Ageloio/Akela</i>		82	Ἀχελῷος
Akiles	<i>Akile</i>	<i>Akil/Akile/ Akileu</i>	82	Ἀχιλλεύς
Akrisio	<i>Akerision</i>		76*	Ἀκρίσιος
Aktea	<i>Aktaye</i>		76*	Ἀκταΐη
Aktor	<i>Aktor</i>		76*	Ἄκτωρ
Alalkomenia	<i>Alalkomene'ko/ Alalkomeneiar'a</i>		76*	Ἀλαλκομενία
Alastor	<i>Alastor</i>		76*	Ἀλάστωρ
Alegenor	<i>Alegenor</i>		76*	Ἀλεγήνωρ
Aleion	<i>Alei</i>		76*	Ἀλήϊον
Alektrion	<i>Alektrion</i>		76*	Ἀλεκτρυών
Alesio	<i>Alesio/Alisia</i>		76*	Ἀλείσιον

⁶ Jatorrizkoan, “Agane”.

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Alexandro	<i>Alexander</i>		76	Ἀλέξανδρος
Alfeo	<i>Alpei/Alpeio</i>	<i>Alfeu</i>	76*	Ἀλφειὸς
Alibe	<i>Alibe</i>		76*	Ἀλύβη
Alkandro	<i>Alkander</i>		76*	Ἄλκανδρος
Alkatoo	<i>Alakata/Alkata/Alkatoo</i>		76*	Ἀλκάθοος
Alkmaon	<i>Almaon</i>		76*	Ἀλκμαων
Alkmena	<i>Alkemene</i>	<i>Alkmena</i>	82	Ἀλκμήνη
Aloeo	<i>Aloe</i>	<i>Aloeu</i>	76*	Ἄλωεύς
Alope	<i>Alope</i>		76*	Ἀλόπη
Altea	---		76* + Weus	Ἀλθαία
Altes	<i>Altao/Altes</i>		76*	Ἄλτης
Altzeste	<i>Alkeste</i>		82	Ἄλκηστις/ Ἀλκέστη
Altzimedon	<i>Alkimedon</i>		76*	Ἀλκιμέδων
Altzimo	<i>Alkima</i>		76*	Ἄλκιμος
Altzione	<i>Akion</i>		76*	Ἀλκυνόνη
Amarintzeo	<i>Amarinte/ Amarinke</i>		76*	Ἀμαρυγχεύς
Amatea	<i>Amateye</i>		76*	Ἀμάθεια
amazona	<i>Amazon</i>		EH ⁸	Ἀμαζών
Amidon	<i>Amidon/ Amudon</i>		76*	Ἀμυδών
Amiklas	<i>Amikel</i>		76*	Ἀμύκλας
Amintor	<i>Amuntor/ Amintor</i>		76* + Weus	Ἀμύντωρ
Amisodaro	<i>Amisodar</i>		76*	Ἀμισώδαρος

⁷ Ordaina falta da itzulpenean.

⁸ Taula guztietan EH siglak *Euskaltzaindiaren Hiztegia* esan nahi du, eta aditzera ematen du sarre-ra hori han ageri dela.

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Amopaon	<i>Amopaon</i>		76*	Ἀμοπάων
Andremon	<i>Anderaimon</i>	<i>Andremon</i>	76*	Ἀνδραίμων
Andromaka	<i>Anderomake</i>		82	Ἀνδρομάχη
Anemoria	<i>Anemoria</i> ⁹		76*	Ἀνεμώρεια
Anfidamas	<i>Anpidamant</i>		76*	Ἀμφιδάμας
Anfigenia	<i>Anpigeneia</i>		76*	Ἀμφιγένεια
Anfiklo	<i>Anpikel</i>		76*	Ἄμφικλος
Anfimako	<i>Ampimaka</i>		76*	Ἀμφίμαχος
Anfinome	<i>Anpinome</i>		76*	Ἀμφινόμη
Anfio	<i>Ampia/Anpio</i>		76*	Ἄμφιος
Anfion	<i>Anpion</i>	<i>Anfion</i>	82	Ἀμφίων
Anfitoe	<i>Anpitoie</i>		76*	Ἀμφιθήη
Anfitrion	<i>Anpitrion</i>	<i>Anfitrion</i>	82	Ἀμφιτρύων
Anfotero	<i>Anpoter</i>		76*	Ἀμφότερος
Ankialo	<i>Ankial</i>	<i>Ankial</i>	76*	Ἀγχιάλος
Ankises	<i>Ankisa/Ankise/Ankisia</i>		82	Ἀγχίσις
Antea	<i>Ante/Anteia</i> ¹⁰		76*	Ἄνθεια
Antea	<i>Anteia</i> ¹¹		76* + Weus	Ἄντεια
Antedon	<i>Antedona</i>		76*	Ἀνθηδών
Antemion	<i>Antemion/Antemi</i>		76*	Ἀνθέμιων
Antenor	<i>Antenor</i>		76	Ἀντήνωρ
Antifates	<i>Antipata</i>	<i>Antifate</i>	76*	Ἀντιφάτης
Antifo	<i>Antipa</i>	<i>Antifo</i>	76*	Ἀντιφος
Antifono	<i>Antipon</i>		76*	Ἀντίφονος

⁶ Jatorrizkoan, “Anemoira”.

¹⁰ Jatorrizkoan, “Artea”.

¹¹ Jatorrizkoan, “Artea”.

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Antiloko	<i>Antiloka</i>	<i>Antiloko</i>	76*+Weus	Ἀντίλοχος
Antimako	<i>Antimaka</i>		76	Ἀντιμάχος
Antron	<i>Anterone</i>		76*	Ἀντροῶν
Antzeo	<i>Ankai</i>		76*	Ἀγκαῖος
Apesos	<i>Apaiso</i>		76*	Ἀπαισὸς
Apisaon	<i>Apisaon</i>		76*	Ἀπισάων
Apolo	<i>Apolon</i>	<i>Apol/Apolo</i>	82	Ἀπόλλων
Apseudes	<i>Apseude</i> ¹²		76*	Ἀψευδῆς
Areiliko	<i>Areilika</i>		76*	Ἀρηιλύκος
Areitoo	<i>Areitoo/Areitoo</i>		76*	Ἀρηιθόος
Arene	<i>Arene</i>		76*	Ἀρήνη
Ares	<i>Are</i>	<i>Are/Ares</i>	82	Ἄρης
Aretaon	<i>Aretaon</i>		76*	Ἀρετᾶων
Aretirea	<i>Araitiree</i>		76*	Ἀραιθυρέη
Areto	<i>Areta</i>	<i>Areto</i>	76*	Ἄρητος
Argeo	<i>Argea</i>		76*	Ἀργεῦς
Argifontes	<i>Arge eraille / Argeil / Argeipont</i>	<i>Argifonte</i>	76*	Ἀργειφόντης
Argisa	<i>Argisa</i>		76*	Ἄργισσα
Argus	<i>Arge/Argos</i>	<i>Argos</i>	82	Ἄργος
Ariadna	<i>Ariadne</i>	<i>Ariadna</i>	82	Ἀριάδνη
Arimos	<i>Arimoi</i>		76*	Ἀρίμοι/Ἀρίμα
Arion	<i>Areion</i>		76	Ἀρίων/Ἀρείων
Arisbas	<i>Arisbant</i>		76*	Ἀρίσβας
Arisbe	<i>Arisbe</i>		76*	Ἀρίσβη
Arkadia	<i>Arkadie</i>		142	Ἀρκαδία
Arkeloko	<i>Arkeloka</i>		76*	Ἀρχέλοχος

¹² Jatorrizkoan, “Apesende”.

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Arkeptolemo	<i>Arkepetolema</i>		76*	Ἀρχεπτόλεμος
Arne	<i>Arne</i>		76*	Ἄρνη
Artemisa	<i>Artemi/Artemis</i>	<i>Artemi/ Artemis</i>	82	Ἄρτεμις
Artsinoo	<i>Arsinoo</i>		76*	Ἀρσίνουος
Artzesilao	<i>Arkesila</i>		76	Ἀρκεσίλαος
Asarako	<i>Asaraka</i>		76* + Weus	Ἀσσάρακος
Aseo	<i>Asai</i>		76*	Ἀσαῖος
Asine	<i>Asine</i>		76*	Ἀσίνη
Asio	<i>Asia/Asi</i>		76*	Ἀσίος
Askalafo	<i>Askalapa</i>		76* + Weus	Ἀσκάλαφος
Askania	<i>Askanie</i>		76*	Ἀσκανίη
Askanio	<i>Askani</i>		82	Ἀσκάνιος
Asklepio	<i>Askelepa/ Askelepi</i>		82	Ἀσκληπίος
Asopo	<i>Asopa</i>	<i>Asopo</i>	76*	Ἀσωπός
Aspledon	<i>Aspeledon</i>		76*	Ἀσπληδών
Asterio	<i>Asterion</i>		76*	Ἀστέριον
Asteropeo	<i>Asteropa/ Asteropai</i>		76*	Ἀστεροπαῖος
Astialo	<i>Astialon</i>		76*	Ἀστύαλος
Astianax	<i>Astianak/ Astianakte</i>		82	Ἀστυάναξ
Astinoo	<i>Astina/Astino</i>		76*	Ἀστύνουος
Astioke	<i>Astioke</i>		76*	Ἀστυόχη
Astiokia	<i>Astiokeia</i>		76*	Ἀστυόχεια
Astipilo	<i>Astupul</i>		76*	Ἀστύπυλος
Ate	<i>Ate</i>		76*	Ἄτη
Atena	<i>Atenai</i>	<i>Atene</i>	82	Ἀθήνη/ Ἀθηναί

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Atenas	<i>Atene</i>	<i>Atenai</i>	38, 147	Ἀθῆναι
Atimnio	<i>Atimnia</i>		76*	Ἀτίμνιος
Atos	<i>Atos</i>		154	Ἀθόως
Atreo	<i>Atere</i>	<i>Atereu/ Atreo/ Atreu</i>	82	Ἀτρεΰς
Augias	<i>Augei/Augeia</i>		82	Αὐγειαί
Augias	<i>Augi/Augei</i>		82	Αὐγείας
Aulis/Aulide	<i>Aulis</i>		76*	Αὐλῖς
Autofono	<i>Autophon</i>		76*	Αὐτόφονος
Autoliko	<i>Autolika</i>	<i>Autolik/ Autoliko</i>	76*	Αὐτόλυνκος
Automedon	<i>Automedon/ Automedont</i>		76*	Αὐτομέδων
Autonoo	<i>Antona/Antonoo</i>		76*	Αὐτόνοος
Axilo	<i>Aksil</i>		76*	Ἄξιλος
Axio	<i>Akio/Akios/ Aksio</i>		76*	Ἄξιός
Azeo	<i>Aze</i>		76*	Ἄζεϊός
Azesameno	<i>Akesamen</i>		76*	Ἀκεσσαμενος
Balio	<i>Balie/Balion</i>		76*	Βαλῖος
Batiea	<i>Batiei</i>		76*	Βατία
Batikles	<i>Batikel</i>		76*	Βαθυκλῆς
Bebe	<i>Boibe</i>		76*	Βοίβη
Bebeis	<i>Boibe</i>		76*	Βοιβῆς
Belerofon	<i>Beleropont</i>		82	Βελλεροφών
Beozia	<i>Boiotia</i>		142, 154	Βοιωτία
Besa	<i>Besa</i>		76*	Βῆσσα
Bias	<i>Bias</i>		76* + Weus	Βίας
Bienor/ Bianor	<i>Bianor</i>		76*	Βιήνωρ/ Βιάνωρ

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Boagrio	<i>Boagere</i>		76*	Βοάγριος
Boreas	<i>Bore/Boree</i>	<i>Borea</i>	82	Βορέας
Boro	<i>Bor/Boru</i>		76*	Βῶρος
Briareo	<i>Biriare</i>		82	Βριαρεως
Briseida	<i>Beriseide/ Berixeide/ Briseide</i>		76* + Weus	Βρισηΐς
Briseo	<i>Berisei</i>		76* + Weus	Βρισεύς
Brisias	<i>Berisei</i>		76*	Βρυσειαί
Budio	<i>Budeya</i>		76*	Βούδειον
Bukolion	<i>Bukolion</i>		76* + Weus	Βουκολίων
Bukolo	<i>Bukolis</i>		76*	Βουκόλος
Buprasio	<i>Bouperasi'a/ Bouperasia</i>		76*	Βουπράσιον
Damaso	<i>Damasa</i>		66	Δάμασος
Damastor	<i>Damastor</i>		76*	Δαμάστωρ
Danae	<i>Danae</i>		82	Δανάη
Danao	<i>Danao</i>		82	Δαναός
Dardania	--- ¹³		142	Δαρδανία
Dardano	<i>Dardan</i>		82	Δάρδανος
Dares	<i>Dare</i>		76*	Δάρης
Daulis/ Daulide	<i>Dauli</i>		76*	Δαυλῖς
Dedalo	<i>Daidalo</i>		82	Δαίδαλος
Deifobo	<i>Deipoba</i>	<i>Deifobo</i>	76*	Δηΐφοβος
Deikoon	<i>Deikont</i>		76*	Δηϊκόων
Deioko	<i>Deyoka</i>		76*	Δηϊόχος
Deiopites	<i>Deiopita</i>		76*	Δηϊοπίτης

¹³ Ordaina falta da itzulpenean.

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Deipilo	<i>Deipil</i>		76*	Δηῖπύλος
Deipiro	<i>Deipir</i>		76*	Δηῖπυρος
Deisenor	<i>Deisinor</i>		76*	Δεισίνωρ
Demeter	<i>Demeter</i>	<i>Demeter</i>	82	Δημήτηρ
Demokoon	<i>Demokoon</i>		76*	Δημοκδων
Demoleon	<i>Demoleon</i>		76*	Δημολέων
Demuko	<i>Demuka</i>		76*	Δημοῦχος
Detor	<i>Daitor</i>		76*	Δαίτωρ
Deukalion	<i>Deukalion</i>	<i>Deukalion</i>	82	Δευκαλίων
Dexamene	<i>Desamene</i> ¹⁴		76*	Δεξαμένη
Dexio	<i>Desi</i>		76*	Δέξιος
Dimas	<i>Dimas</i>	<i>Dimante</i>	76*	Δύμας
Dinamene	<i>Dinamene</i>		76*	Δυναμένη
Dio	<i>Dio</i>			Δίος
Diokles	<i>Diokel</i>	<i>Diokle/ Diokles</i>	76*	Διοκλῆς
Diomede	<i>Diomedene</i>		76*	Διομήδη
Diomedes	<i>Diomede</i>	<i>Diomede</i>	82	Διομήδης
Dion	<i>Dion</i>		76*	Δίον
Dione	<i>Dione</i>		82	Διώνη
Dioniso	<i>Dionisia</i>	<i>Dioniso</i>	82	Διόνυσος
Diores	<i>Dior/Diore</i>		76* + Weus	Διώρης
Dodona	<i>Dodone</i>	<i>Dodona</i>	147	Δωδώνᾱ edo Δωδώνη
Dolon	<i>Dolon</i>		76*	Δόλων
Dolopion	<i>Dolopion</i>		76*	Δολοπίων
Dolops	<i>Dolopa</i>		76*	Δόλοψ
Doriklo	<i>Dorikel</i>		76*	Δόρυκλος

¹⁴ Jatorrizkoan, “Sesamene”.

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Dorio	<i>Dori</i>		76*	Δώριον
Doris	<i>Doris</i>		82	Δωρίς
Doto	<i>Dote</i>		76*	Δωτώ
Drazio	<i>Deraki</i>		76*	Δρακίος
Dreso	<i>Deresa</i>		76*	Δρήσος
Drias	<i>Deriant/Dirian</i>		76*	Δρύας
Driops	<i>Diriopa</i>		76*	Δρύοψ
Dulikio	<i>Dulikio</i>	<i>Duliki</i>	76*	Δουλιχίω
Eako	<i>Aiako</i>		82	Αἶακός
Edipo	<i>Oidipa</i>	<i>Edipo</i>	82	Οἰδῖπους
Eetion	<i>Eetion</i>		76*	Ἑετίων
Efialtes	<i>Epialt</i>	<i>Efialtes</i>	76	Ἐφιάλτης
Efira	<i>Epir/Epire</i>	<i>Efira</i>	76*	Εφύρα
Egas	<i>Aigas</i>	<i>Egas</i>	76*	Αἰγαί
Egeo	<i>Aigai</i>		159	Αἰγεύς
Egeon	<i>Aigai</i>		173	Αἰγαίων
Egialea	<i>Aigialei</i>		76*	Αἰγιάλεια
Egialo	<i>Aigialen/Aigialo</i>		76*	Αἰγιαλός
Egilips	<i>Aigilipa</i>		76*	Αἰγίλιψ
Egina	<i>Aigina</i>		76*	Αἶγινα
Egio	<i>Aigion</i>		76*	Αἶγιον
Egipto	<i>Aigito</i>	<i>Egipto/Ejipto</i>	38, 82	Αἶγυπτος
Egunsentia	<i>Egun urrats / Egun xinta / Goiz nabarra / Goiznabarra / goiztiriko Ortze gorria / Ortzeko Argi nabarra</i>	<i>Argidiria/ Egu-antza/ Eguantza/ Egunsentia/ Ostantza</i>	EH	Ἡοιγένεια
Eion/Eiones	<i>Eion</i>		76*	Ἠιών/Ἠιόνες

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Eioneo	<i>Eyon/Eione</i>		76*	Ἡϊονηεύς
Ekalia	<i>Oikalie</i>	<i>Ekali</i>	76*	Οἰχαλία
Ekekles	<i>Ekekel</i>		76*	Ἐχεκλῆς
Ekeklo	<i>Ekekel/Ekekol</i> ¹⁵		76*	Ἐχεκλος
Ekemon	<i>Ekemon</i>		76*	Ἐχέμμων
Ekepolo	<i>Ekepol</i>		76*	Ἐχέπωλος
Ekinada uharteak	<i>Eginatarrak</i>		76*	Ἐχινάδες νῆσοι
Ekio	<i>Ekia/Ekio/Ekion</i>		76*	Ἐχίος
Elaso	<i>Elason</i>		76*	Ἐλασος
Elato	<i>Elaton</i>	<i>Elata</i>	76*	Ἐλατος
Elefenor	<i>Elepenor</i>		76*	Ἐλεφήνωρ
Eleon	<i>Eleon</i>		76*	Ἐλεών
Elide	<i>Elida/Elide</i>	<i>Elide</i>	147	Ἑλῖς
Elone	<i>Elon</i>		76*	Ἑλώνη
Ematia	<i>Ematie</i>		154	Ἑμαθία
Eneas	<i>Ainei</i>		82	Αἰνείας
Eneo	<i>Oine/Oinei</i>		76*	Οἰνεύς
Enialio	<i>Eniali/Enialia/ Enialio</i>		76*	Ἐνυάλιος
Enieo	<i>Enue</i>		76*	Ἐννεύς
Enio	<i>Aini</i>		76*	Αἴνιος
Enio	<i>Eni (Bellone)</i>		76*	Ἐννώ
Eniopeo	<i>Eniope</i>		76*	Ἐνιοπέυς
Enispe	<i>Enispe</i>		76*	Ἐνίσπη
Eno	<i>Aino</i>		76*	Αἴνος
Enomao	<i>Oinoma/ Oinomanon/ Oinomaon</i>		76* + Weus	Οινόμαος

¹⁵ Jatorrizkoan, “Erekol”.

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Enomo	<i>Ennoma/Enoma/Enomon</i>		76*	Ἔννομος
Enope	<i>Enopa/Enope</i>		76*	Ἐνόπη
Enops	<i>Enope</i>		76*	Ἐνοψ
Eolo	<i>Aioli</i>	<i>Eol</i>	82	Αἰόλος
Epaltes	<i>Epalte</i>		76*	Ἐπάλτης
Epea	<i>Aipei</i>		76*	Αἶπεια
Epeo	<i>Epei</i>	<i>Epeu</i>	76*	Ἐπειός
Epi	<i>Aipu</i>		76*	Αἶπυ
Epidauro	<i>Epidaur</i>		147	Ἐπίδαυρος
Epigeo	<i>Epeigei</i>		76*	Ἐπειγεύς
Epikles	<i>Epikel</i>		76*	Ἐπικλης
Epistor	<i>Epistor</i>		76*	Ἐπίστωρ
Epistrofo	<i>Epistoropa</i>		76* + Weus	Ἐπίστροφος
Epito	<i>Aipition/Epita</i>		76*	Αἶπυτος
Erebo	<i>Erebe</i>	<i>Erebo</i>	82	Ἔρεβος
Erekteo	<i>Erekte</i>	<i>Erekteu</i>	82	Ἐρεχθεύς
Eretria	<i>Ereteria</i>		147	Εἰρέτρια
Ereutalion	<i>Ereutalion</i>		76*	Ἐρευθαλίων
Eribea	<i>Eribe</i>		76*	Ἑριβόια
Eriktonio	<i>Eriktonia/Eriktonion</i>		76* + Weus	Ἐριχθόνιος
Erilao	<i>Eriala</i>		76*	Ἐρύλαος
Erimas	<i>Erimant</i>		76*	Ἐρύμας
Erinia/k	<i>Eriniak/Erini/Erinis</i>	<i>Erini/Erinis</i>	82	Ἐρινύς/ Ἐρινύες
Eriopis	<i>Eriopi/Eriopis</i>		76*	Ἐριώπης
Eris	<i>Amorru / Eri (Lizkar urtzeme) / Lizkar</i>		82	Ἔρις
Eritinos	<i>Erutino</i>		76*	Ἐρυθῖνοι

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Eritras	<i>Eritera</i>		76*	Ἐρυθραί
Esepo	<i>Aisepa</i>		76* + Weus	Αἴσηπος
Esfelo	<i>Espel</i>		76*	Σφήλος
Esietes	<i>Aisueta/Aizeta</i>		76*	Αἰσούτης
Esima	<i>Aisime</i>		76*	Αἰσύμη
Esimno	<i>Aisimena</i>		76*	Αἴσυμνος
Eskamandrio	<i>Eskamander</i>		76*	Σκαμάνδριος
Eskamandro	<i>Eskamander</i>		76*	Σκάμανδρος
Eskandea	<i>Eskandeia</i>		76*	Σκάνδεια
Eskarfe/ Eskarfea	<i>Eskarpe</i>		76*	Σκάρφη/ Σκάρφεια
Eskedio	<i>Eskedi/Eskedion</i>		76*	Σχεδῖος
Eskeno	<i>Escoino</i>		76*	Σχοῖνος
Eskolo	<i>Eskolo</i>		76*	Σκῶλος
Esminteo	<i>Esminte</i>		76*	Σμινθεύς
Esparta	<i>Esparta</i>	<i>Esparta</i>	147	Σπάρτα/ Σπρατη
Esperkeo	<i>Esperke</i>		76*	Σπερχειός
Espio	<i>Espeye</i>		76*	Σπειώ
Estenelao	<i>Estenel</i> ¹⁶		76*	Σθενέλαος
Estenelo	<i>Estenel</i>		76* + Weus	Σθένελος
Estentor	<i>Estentor</i>		76* + Weus	Στέντωρ
Estikio	<i>Estiki</i>		76*	Στιχίος
Estinfalo	<i>Estimpelo</i>		76*	Στύμφαλος
Estira	<i>Estira</i>		76*	Στύρα
Estix	<i>Estige/Estigi/ Estuge</i>	<i>Estix</i>	76*	Στύξ
Estratia	<i>Estartie</i>		76*	Στρατίη

¹⁶ Jatorrizkoan, “Eskenel”.

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Estrofi	<i>Esteropi</i>		76*	Στροφίος
Eszea atea	<i>Eskai / Eskaiar / Eskaiar atea</i>		76*	Σκαιαί πύλαι
Esziro	<i>Eskir/Eskuron</i>		76*	Σκύρος
Ete	<i>Aite</i>		76*	Αἶθη
Eteokles	<i>Eteokel</i>		76* + Weus	Ἑτεοκλῆς
Eteono	<i>Eteono</i>		76*	Ἑτεωνός
Etilo	<i>Oitilo</i>		76*	Οἶτυλος
Eton	<i>Aizon</i>		76*	Αἶθων
Etra	<i>Aiter</i>		76*	Αἶθρη
Eubea	<i>Euboi</i>	<i>Eubea</i>	154, 159	Εὔβοια
Eudoro	<i>Eudor</i> ¹⁷ / <i>Eudor</i>		76*	Εὐδωρος
Eufemo	<i>Eupema</i>		76* + Weus	Εὐφημος
Eufetes	<i>Eupete</i>		76*	Εὐφήτης
Euforbo	<i>Euporba</i>		76*	Εὐφορβος
Eukenor	<i>Eukenor</i>		76*	Εὐχίνωρ
Eumedes	<i>Eumede</i>		76*	Εὐμήδης
Eumelo	<i>Eumel</i>	<i>Eumelo</i>	76*	Εὐμελος
Euneo	<i>Eune</i>		76*	Εὔνης
Eurialo	<i>Eurial</i>	<i>Eurial</i>	76*	Εὐρύαλος
Euribates	<i>Euribat</i>	<i>Euribate</i>	76*	Εὐρυβάτης
Euridas	<i>Euridamant</i>	<i>Euridamante</i>	76*	Εὐρυδαμας
Eurimedon	<i>Eurimedon / Eurimedont</i>	<i>Eurimedonte</i>	76*	Εὐρυμέδων
Eurinome	<i>Eurinome</i>	<i>Eurinome</i>	76*	Εὐρυνόμη
Euripilo	<i>Euripil / Euripiloi</i>	<i>Euripilo</i>	76*	Εὐρύπυλος
Euristeo	<i>Euriste</i>		82	Εὐρυσθεύς
Eurito	<i>Eurita</i>	<i>Eurito</i>	76*	Εὐρυτος

¹⁷ Jatorrizkoan, “Endor”.

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Euro	<i>Euro</i>	<i>Euro</i>	EH	Εὐρος
Eusoro	<i>Eusoru</i>		76*	Ἑϋσώρος
Eutresis	<i>Eutresi</i>		76*	Εὐτρεις
Evemon	<i>Ebaikno/ Ebaimon/ Euaimon</i>		76*	Εὐαίμων
Eveno	<i>Euenoi</i>		76*	Εὐηνός
Evipo	<i>Ebipa</i> ¹⁸		76*	Εὔιππος
Exadio	<i>Ekadion</i>		76*	Ἑξάδιος
Faltzes	<i>Palka</i> ¹⁹		76*	Φάλκης
Faris	<i>Parin</i>		76*	Φᾶρις
Fausio	<i>Pausi</i>		76*	Φαυσιος
Fea	<i>Pea</i>		76*	Φειά/Φεά
Febo	<i>Poiba</i>	<i>Peibo/Poibu</i>	82	Φοῖβος
Febo Apolo	<i>Apolon Poiba / Poiba Apolon</i>	<i>Peibo Apol / Poibu Apol</i>	82	Φοῖβος Ἀπόλλων
Fegeo	<i>Pege</i>		76*	Φηγεύς
Feneo	<i>Pene</i>		76*	Φένεος
Fenix	<i>Poinik/Poinika</i>		82	Φοῖνιξ
Fenops	<i>Painopa/Painope</i>		76*	Φαίνουπ
Feras	<i>Pera</i>	<i>Feras</i>	76*	Φεραί
Fereklo	<i>Perekel</i>		76*	Φέρεκλος
Feres	<i>Pere/Perete</i>	<i>Feres</i>	76*	Φέρης
Ferusa	<i>Peruse</i>		76*	Φέρουσα
Festo	<i>Paista/Paisto</i>		76*	Φαίστος
Fidas	<i>Peida</i>		76*	Φεΐδας
Fidipo	<i>Peidipa</i>		76*	Φεΐδιππος

¹⁸ Jatorrizkoan, “Enipa”.

¹⁹ Jatorrizkoan, “Palka” eta “Palma” ageri dira; azken hau akats ortografikotzat hartu behar dela uste dut.

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Filako	<i>Pilaka</i>		76*	Φύλακος
Filas	<i>Pilas</i>		76*	Φύλας
Filaze	<i>Pilaka/Pilake</i>	<i>Filaze</i>	76*	Φυλακή
Fileo	<i>Pele/Pile</i>		76*	Φυλεύς
Filetor	<i>Piletor</i>		76*	Φιλητορ
Filoktetes	<i>Piloktete</i>	<i>Filoktete</i>	82	Φιλοκτήτης
Filomedusa	<i>Pilomeduse</i>		76*	Φυλομέδουσα
Fobos	<i>Igesa/Igesi'a/ Igesia/Izu</i>		82	Φόβος
Forbas	<i>Porba/Porbant</i>		76*	Φόρβας
Fortzis	<i>Porki/Porku/ Porkun</i>	<i>Forzis</i>	76*	Φόρκυς
Fradmon	<i>Paradmon</i>		76*	Φράδμων
Frigia	<i>Prigi</i>		142	Φρυγία
Frontis	<i>Poronti</i>	<i>Frontis</i>	76*	Φροντις
Ftia	<i>Pitia/Pitie</i>	<i>Ptia</i>	76	Φθία
Ftiron	<i>Piteir</i>		76*	Φθιρών
Galatea	<i>Galateye</i>		82	Γαλάτεια
Ganimedes	<i>Ganimede</i>		82	Γανυμήδης
Gargaro	<i>Gargar</i>		76*	Γάργαρον
Gea/Gaia	<i>Lurra/Lurraso/ Lurraso'a/ Lurrasoa</i>	<i>Lurra</i>	82	Γαία
Gigea	<i>Gigai</i>		76*	Γυγαίη
Girtio	<i>Girtia</i>		76*	Γυρτιος
Girtone	<i>Gurton</i>		76*	Γυρτώνη
Glafiras	<i>Galapira</i>		76*	Γλαφύρα
Glauko	<i>Galauka</i>		82	Γλαῦκος
Glauze	<i>Galauke</i>		76*	Γλαύκη
Glisas	<i>Gilisanta</i>		76*	Γλίσας

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Gonoesa	<i>Gonoesa</i>		76*	Γονόεσσα
Gorgition	<i>Gorgution</i>		76*	Γοργυθίων
Gorgon	<i>Gorgei/Gorgo/ Gorgon</i>	<i>Gorgo</i>	76*	Γοργώ/ Γοργών
Gortina	<i>Gortina</i>	<i>Gortina</i>	147	Γόρτυνα
Graniko	<i>Gerenika</i>		76*	Γρήνικος
Grea	<i>Garaia</i>		76*	Γραῖα
Guneo	<i>Gone</i>		76*	Γουνεύς
Gurdia ²⁰	<i>Gurdia</i>	<i>Burdia</i>	173	Ἄμαξαν
Hades	<i>Aide/Aidon</i>	<i>Hade</i>	82	Ἅιδης
Halia	<i>Alie</i>		76* + Weus	Ἀλή/Ἀλία
Haliarto	<i>Aliart</i>		76*	Ἀλίαρτος
Halio	<i>Alion</i>	<i>Halio</i>	76*	Ἄλιός
Halo	<i>Alo</i>		76*	Ἄλος
Harma	<i>Arma</i>		76*	Ἄρμα
Harpalion	<i>Arpalion</i>		76*	Ἀρπαλίων
Harpiak	<i>Arpiak</i>	<i>Harpiak/ Arpiak</i>	82	Ἄρπυια
Hartz Handia	<i>Osa edo Irrintzia</i>		173	Ἄρκτος
Hebe	<i>Ebe/Hebe</i>	<i>Hebe</i>	82	Ἥβη
Hefesto	<i>Epaista</i>	<i>Hefesto/ Hefestu</i>	82	Ἥφαιστος
Hekamede	<i>Ekamede</i>		76*	Ἑκαμήδη
Hektor	<i>Ektor</i>		82	Ἑκτωρ
Hekuba	<i>Ekabe</i>		82	Ἑκάβη
Helade	<i>Elas</i>	<i>Elade</i>	142	Ἑλλάς
Helena	<i>Elene</i>	<i>Elena/Helena</i>	82	Ἑλένη
Heleno	<i>Elen</i>		82	Ἑλενος

²⁰ Euskal ordaina ez da grezierazko hitzaren transkripzioa edo egokitzapena, ezpada astro horri Euskaltzaindiaren 173. arauan ("Astroen izenak" izenekoak) ematen zaion euskal ordaina.

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Helesponto	<i>Elespont</i>	<i>Helesponto</i>	159	Ἑλλήσποντος
Helikaon	<i>Elikaon</i>		76*	Ἑλικάων
Helize	<i>Elike</i>		173	Ἑλίκη
Helo	<i>Elo/Elos</i>		76*	Ἑλος
Hemon	<i>Aimon</i>		76*	Αἴμων
Heptaporo	<i>Eptaporo</i>		76*	Ἑπτάπορος
Hera	<i>Ere</i>	<i>Hera</i>	82	Ἥρα
Herakles	<i>Erakel</i>	<i>Herakle/ Herakles</i>	76, 82	Ἡρακλῆς
Hermes	<i>Erme/Ermei/ Eriunia</i>	<i>Hermes</i>	82	Ἑρμῆς
Hermione	<i>Ermion</i>	<i>Hermione</i>	82	Ἑρμιόνη
Hermo	<i>Erma</i>		76*	Ἑρμος
Hiadeak	<i>Iada'k</i>		76*	Ἑάδες
Hianpolis	<i>Iampoli</i>		76*	Ἑάμπολις
Hida	<i>Ides</i>		76*	Ἑδη
Hila	<i>Ile</i>		76*	Ἑλη
Hilo	<i>Ila</i>		76*	Ἑλλος
Hipaso	<i>Ipar/Ipas/Ipase</i>		76*	Ἑπάσος
Hiperea	<i>Ipere/Iperei</i>	<i>Biperea</i>	76*	Ἑπερεΐη
Hiperenor	<i>Iperenor/Ipenor</i>		76*	Ἑπερήνωρ
Hiperesia	<i>Iperesie</i>	<i>Hepiresia</i>	76*	Ἑπερησία
Hiperion	<i>Iperion</i>	<i>Hiperion/ Iperion</i>	173	Ἑπερίων
Hiperoko	<i>Ipeiropa</i>		76*	Ἑπείροχος
Hipiron	<i>Ipeir</i>		76*	Ἑπείρων
Hipnos	<i>Amets / Ametsa / Bekaiñekoa / Bekaiñeko Loa</i>		82	Ἑπνος
Hipodamas	<i>Ipodamant</i>		76*	Ἑπποδάμας

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Hipodamia	<i>Ipodamei/Ipodameia</i>		76*	Ἴπποδάμεια
Hipodamo	<i>Ipodama</i>		76*	Ἴππόδαμος
Hipokoon	<i>Ipokoont</i>		76*	Ἴπποκόων
Hipoloko	<i>Ipoloka</i>		76*	Ἴπτόλοχος
Hipomako	<i>Ipomaka</i>		76*	Ἴπτόμαχος
Hiponoo	<i>Iponoo</i>		76*	Ἴπτόνοος
Hipoplazia	<i>Ipotebas</i>		76*	Ὑποπλακίη
Hipotebas	<i>Ipotebas</i>		76*	Ὑποθήβαι
Hipotion	<i>Iption</i>		76*	Ἴπποτίων
Hipotoo	<i>Ipot/Ipotoo</i>		76*	Ἴπτόθοος
Hipsenor	<i>Ibenor/Ipesenor</i>		76*	Ὑψήνωρ
Hipsipile	<i>Ipsipele</i>		76*	Ὑψιπύλη
Hira	<i>Ire</i>		76*	Ἴρη
Hiria	<i>Irie</i>		76*	Ὑρίη
Hirmine	<i>Irmine</i>		76*	Ὑρμίνη
Hirtako	<i>Irtaka/Urtaka</i>		76*	Ὑρτακος
Hirtio	<i>Irtia</i>		76*	Ὑρτιος
Histiea	<i>Istiaya</i>		76*	Ἰστιάια
Hizetaon	<i>Iketaon</i>		76*	Ἰκετάων
Horak/ Orduak	<i>Orai'ek/Oraiek/ Oraye</i>		82	Ὠραι
Ialiso	<i>Ieluso</i>		76*	Ἰηλυσός
Ialmeno	<i>Ialmen</i>		76*	Ἰάλμενος
Iameno	<i>Iamena</i>		76*	Ἰαμενός
Ianasa	<i>Yanase</i>		76*	Ἰάνασσα
Ianira	<i>Yaneire</i>		76*	Ἰάνειρα
Ida	<i>Ide / Ide mendi / Idemendi</i>		76* + Weus	Ἰδη
Idas	<i>Ide</i>		76*	Ἰδης

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Ideo	<i>Idai/Ide</i>		76*	Ἰδαῖος
Idomeneo	<i>Idomene</i>	<i>Idomeneu</i>	82	Ἰδομενεύς
Iera	<i>Yaire</i>		76*	Ἰαιρα
Ifeo	<i>Ipe</i>		76*	Ἰφεύς
Ifianasa	<i>Ipianasa/Ipianase</i>		76*	Ἰφιάνασσα
Ifidamas	<i>Ipidama</i>		76*	Ἰφιδάμας
Ifikles	<i>Ipikel</i>	<i>Ifiklo</i>	76*	Ἰφικλῆς
Ifinoo	<i>Ipino</i> ²¹		76*	Ἰφίνοος
Ifis	<i>Ipis</i>		76* + Weus	Ἰφίς
Ifition	<i>Ipition</i>		76*	Ἰφιτίων
Ifito	<i>Ipito/Ipita</i>	<i>Ifito</i>	76*	Ἰφίτος
Ikario	<i>Ikar</i>		76*	Ἰκάριος
Ilesio	<i>Eilesio</i>		76*	Εἰλέσιον
Ilio	<i>Ilias/Ilion/Ilios</i>	<i>Ilion</i>	76*	Ἰλιον
Ilioneo	<i>Iliona</i>		76*	Ἰλιονεύς
Ilitia	<i>Eiliti</i>	<i>Ilitia</i>	76*	Εἰλείθια
ilitiak	<i>Eileitui'ak/ Eiletiak</i>		76*	εἰλείθιαι
Ilo	<i>Ila/Ilo</i>	<i>Ilo</i>	76*	Ἰλος
Inbraso	<i>Inbarasi</i>		76*	Ἰμβρασος
Inbrio	<i>Inber</i>		76*	Ἰμβριος
Inbro	<i>Inber</i>		76*	Ἰμβρος
Iolko	<i>Iaolko</i>	<i>Yaolko</i>	76*	Ἰαωλκός
Iris	<i>Iris</i>		82	Ἰρίς
Isandro	<i>Isander</i>		76*	Ἰσανδρος
Iso	<i>Isa</i>		76*	Ἴσος
Itaimenes	<i>Itaimene</i>		76*	Ἰθαμένης
Itaka	<i>Itake</i>	<i>Itaka</i>	70	Ἰθάκη

²¹ Jatorrizkoan, “Ipino”.

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Itimoneo	<i>Itimon</i>		76*	Ἴτυμονεύς
Itome	<i>Itomo</i>		76*	Ἴθώμη
Iton	<i>Itona</i>		76*	Ἴτων
Ixon	<i>Ikion</i>		82	Ἰξίων
Japeto	<i>Iapet</i>		82	Ἰαπετός
Jardano	<i>Jardano</i>	<i>Yardano</i>	76*	Ἰάροδανος
Jaso	<i>Jason</i>	<i>Yaso</i>	76*	Ἰασος
Jason	<i>Jeson/Yeson</i>	<i>Jason</i>	82	Ἰάσων
Kabeso	<i>Kabezo</i>		76*	Καβησός
Kaistro	<i>Kausteri</i>		76*	Καύστρος
Kalesio	<i>Kalesia</i>		76*	Καλήσιος
Kaletor	<i>Kaletor</i>		76*	Καλήτωρ
Kalianasa	<i>Kalianase</i>		76*	Καλλιάνασσα
Kalianira	<i>Kaliaaneire</i> ²²		76*	Καλλιάνειρα
Kaliaro	<i>Kaliar</i>		76*	Καλλίαρος
Kalidnak	<i>Kalidne</i>		76*	Καλύδναι
Kalidon	<i>Kalidon</i>		76*+Weus	Καλυδών
Kalikolone	<i>Kalikolone</i>		76*	Καλλικολώνη
Kalkas	<i>Kalka/Kalkas</i>		82	Κάλχας
Kalkodon	<i>Kalkodon</i>		76*	Χαλκώδων
Kalkon	<i>Kalkon</i>		76*	Χάλκων
Kaltzis	<i>Kalki/Kalkis</i>	<i>Kaltzis</i>	147	Χαλκίς
Kameiro	<i>Kameir</i>		76*	Κάμειρος
Kapaneo	<i>Kapan/Kapane</i>		76*+Weus	Καπανεύς
Kapis	<i>Kapis</i>		76*+Weus	Κάπυς
Kardamila	<i>Kardamil</i>		76*	Καρδαμύλη
Kareso	<i>Kareso</i>		76*	Κάρησος
Karia	<i>Kaeira</i>		142	Καρία

²² Jatorrizkoan, “Kaliaaneire”.

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Karis	<i>Karis</i>		76*	Χάρις
Karisto	<i>Karisto</i>		76	Κάρυστος
Kariteak	<i>Eskerremi(ak)/ Maitagarriak</i>	<i>Eskerrak</i>	82	Χάριτες
Karopo	<i>Karopai</i>		76*	Χάροπος
Karops	<i>Karope</i>		76*	Χάροψ
Kassandra	<i>Kasandere</i>	<i>Kasandere</i>	82	Κασσάνδρα
Kaso ²³	<i>Kaso</i>		76*	Κάσος
Kastianira	<i>Kastianeire</i>		76*	Καστιάνειρα
Kastor	<i>Kastor</i>	<i>Kastor</i>	82	Κάστωρ
Kertsidamas	<i>Kersidamant</i>		76*	Χερσιδάμας
Kimera	<i>Kimaira</i>		82	Χίμαιρα
Kiron	<i>Keir/Keiron</i>		82	Χείρων
Kleobulo	<i>Keleobula</i>		76	Κλεόβουλος
Kleonas	<i>Keleon</i>		76*	Κλεωναί
Kleopatra	<i>Keleopatere</i>		176	Κλεοπάτρη
Klimene	<i>Kilimene/Kelimen</i>	<i>Klimene</i>	76*	Κλυμένη
Klitemnestra	<i>Klitaimenestera</i>		82	Κλυταιμήστρα
Klitio	<i>Keliti/Kiliti/Kilitia</i>		76*	Κλυτίος
Klito	<i>Keleiton</i>		76*	Κλείτος
Klitomedes	<i>Klitomede</i>		76*	Κλυτομήδης
Klonio	<i>Keloni/Kolonion</i>		76*	Κλονίος
Knosos	<i>Kenoso/Konose</i>	<i>Knoso</i>	147	Κνωσός
Koon	<i>Koon</i>		76*	Κών
Kopas	<i>Kopas</i>		76*	Κώπας
Kopreo	<i>Koper</i>		76*	Κοπρεύς
Korinto	<i>Korinto</i>		147	Κόρινθος
Koronea	<i>Koroneia</i>		76* + Weus	Κορώνεια

²³ Uhartearen gaur egungo grafia: **Kasos**.

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Korono	Koron		76*	Κόρωνος
Kos	Koo/Koon		76*+Weus	Κῶς/Κόωνδε
Kranae	Karane		76*	Κρανάη
Krapato	Karapato		76*	Κράπαθος
Kreon	Kereion/Kereon		76*	Κρέων
Kresmo	Koroisma		76*	Κροῖσμος
Kreta	Kerete/Krete	Kreta	70	Κρήτη
Kreton	Kereon		76*	Κρήθων
Krisa	Kerisa		76*+Weus	Κρίσα
Krisa	Kerisa		76*	Χρύση
Kriseis	Keriseide		76*	Χρυσήϊς
Krises	Kerise/Kerisei		76*+Weus	Χρύσης
Krisotemis	Kerisotemi		76*+Weus	Χρυσόθεμης
Kromio	Keromia/Keron/ Koromi/ Koromia/ Koromio/ Koromion	Kromi	76*	Χρόμος
Kromis	Koromi		76*	Χρόμις
Kromna	Koromena		76*	Κρώμνα
Kronos	Koronion/Koron	Krono	82	Κρόνος
Krozilea	Korokilei		76*	Κροκύλεια
Kteato	Keteate/Keteata		76*	Κτέατος
Laas (Las)	Laan		76*	Λάας
Laertzes	Laerke	Laertze	76*	Λαέρτεις
Lanpo	Lanpos/Lanpa/ Lanpe	Lanpo	76*	Λάμπος
Laodamas	Laodamanta	Laodamante	76*	Λαοδάμας
Laodamia	Laodamune		76*	Λαοδάμεια
Laodize	Laodike		76, 82	Λαοδίκη
Laodoko	Laodoka		76*	Λαόδοκος

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Laogono	<i>Laogon</i>		76*	Λαόγονος
Laomedon	<i>Laomedon/ Laomedont</i>		82	Λαομέδων
Laotoe	<i>Laotoe</i>		76*	Λαοθήη
Larisa	<i>Larisa/Larise</i>		154	Λάρισα
Lazedemonia	<i>Lakedaimon</i>	<i>Lakedemoni</i>	142	Λακεδαιμονία
Leito	<i>Leita/Leito</i>		76*	Λήϊτος
Lekto	<i>Lektos</i>		76*	Λεκτός
Lemno	<i>Lemen/Lemeno/ Lemenon/ Lemenos/Lemnos</i>	<i>Lemnos</i>	76*	Λήμνος
Leokrito	<i>Leiokrita</i> ²⁴		76*	Λειώκριτος
Leonteo	<i>Leont/Leonta/ Leonte</i>		76*	Λεοντεύς
Lesbos	<i>Lesbo</i>	<i>Lesbos</i>	70	Λέσβος
Leto	<i>Lete</i>	<i>Leto</i>	82	Λητώ
Leto	<i>Leto</i>		76*	Λήθος
Leuko	<i>Leuka</i>		76*	Λεύκος
Likaon	<i>Likaon</i>		76* + Weus	Λυκάων
Likasto	<i>Likasto</i>		76*	Λύκαστος
Likofontes	<i>Likoponte</i>		76*	Λυκοφόντης
Likofron	<i>Likoporon</i>		76	Λυκόφρων
Likomedes	<i>Likomede</i>		76*	Λυκομήδης
Likon	<i>Likon</i>		76*	Λύκων
Likto	<i>Lukto</i>		76*	Λύκτος
Likurgo	<i>Likorga</i>		76	Λυκούργος
Lilea	<i>Lilai</i>		76*	Λίλεια
Limnorea	<i>Limenore</i>		76*	Λιμνώρεια

²⁴ Jatorrizkoan, “*Deiokrita*”.

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Lindo	<i>Lindo</i>		76*	Λίνδος
Lirneso	<i>Lirneso</i> ²⁵ / <i>Limesa</i>		76*	Λυρνησσός
Lisandro	<i>Lisanda</i>		76	Λύσανδρος
Lizia	<i>Likia/Likie</i>		142	Λυκία
Lizimnio	<i>Likumni</i>		76*	Λικύμνιος
Makaon	<i>Makaon</i>		76*	Μαχάων
Makar/ Makareo	<i>Makar</i>		76*	Μάκαρ/ Μακαρεύς
Mantinea	<i>Mantine</i>		76*	Μαντινέη
Maris	<i>Maris</i>		76*	Μάρις
Marpesa	<i>Marpise</i>		76*	Μάρπησσα
Mases	<i>Maseta</i>		76*	Μάσης
Mastor	<i>Mastor</i>		76*	Μάστωρ
Meandro	<i>Maiander</i>		76*	Μαίανδρος
Medeon	<i>Medeon</i>		76*	Μεδεών
Medesikasta	<i>Medesikasta</i> ²⁶		76*	Μηδεσικάστη
Medon	<i>Medon</i>	<i>Medonte</i> ²⁷	76*	Μέδων
Megas	<i>Megas</i>		76*	Μεγας
Meges	<i>Mege/Meges</i>		76*	Μέγης
Melanipo	<i>Melanipa</i>		76*	Μελάνιπος
Melantio	<i>Melantzi</i>	<i>Melanti</i>	76*	Μελάνθιος
Melas	<i>Melas</i>		76*	Μέλας
Meleagro	<i>Meleager</i>		76* + Weus	Μελέαγρος
Melibea	<i>Meliboia</i>		76* + Weus	Μελίβοια
Melita	<i>Melite</i>		76*	Μελίτη
Memalo	<i>Maimal</i>		76*	Μαιμαλος

²⁵ Jatorrizkoan, “*Lirmenesos*”.

²⁶ Jatorrizkoan, “*Mederikasta*”.

²⁷ Jatorrizkoan, *Mendote* ordaina ere ageri da, baina inprimatze-huts bat dela ematen du.

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Menelao	<i>Menela</i>	<i>Menelao/ Menelau</i>	76/82	Μενέλαος
Menesteo	<i>Meneste</i>		76* + Weus	Μενεσθεύς
Menestes	<i>Meneste</i>		76*	Μενέσθης
Menestio	<i>Menestia</i>		76*	Μενέσθιος
Menezio	<i>Menoiti</i>		76*	Μενοίτιος
Menon	<i>Menon</i>		76*	Μένων
Mentes	<i>Menta</i>	<i>Mente/ Mentes</i>	76*	Μέντης
Mentor	<i>Mentor</i>	<i>Mentor</i>	76*	Μέντωρ
Meon	<i>Maion</i>		76*	Μαίων
Meonia	<i>Meoni/Meion</i>		76*	Μηονίη
Mera	<i>Mair</i>	<i>Mera</i>	76*	Μαϊράν
Meriones	<i>Mege/Merion/ Merione</i>		76*	Μηριόνης
Mermero	<i>Mermar</i>		76*	Μέρμερος
Merope	<i>Meropa</i>		76*	Μερόπη
Mesa	<i>Mese</i>		76*	Μέσση
Meseis	<i>Meseide</i>		76*	Μεσσηίς
Mestles	<i>Mestel</i>		76*	Μέσθλης
Mestor	<i>Mestor</i>		76*	Μήστωρ
Metona	<i>Meton</i>		147	Μηθώνη/ Μεθώνη
Mezisteo	<i>Mekiste</i>		76*	Μηχιστεύς
Midea	<i>Mideia</i>		76*	Μίδεια
Midon	<i>Midon</i>		76*	Μύδων
Migdon	<i>Migdon</i>		76*	Μύγδων
Mikale	<i>Mikale</i>		76*	Μυκάλη
Mikaleso	<i>Mikaleso</i>		76*	Μυκαλησός
Mileto	<i>Mileto</i>		147	Μίλητος

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Mines	<i>Mine</i>		76* + Weus	Μύνης
Minieo	<i>Minieia</i>		76*	Μινύειος/ Μινυήιος
Minos	<i>Mina/Minos</i>	<i>Minos</i>	82	Μίνως
Mirina	<i>Murine</i>		76*	Μυρίνη
Mirtsinos	<i>Mirsine</i>		76*	Μύρσινος
Mizenas	<i>Mukene</i>	<i>Mikena</i>	147	Μυκῆναι
Mneso	<i>Menesa</i>		76*	Μνήσος
Moirak	<i>Zori / Herio zori / Sirats / Eriotz adu / Abe'a</i>	<i>Gorulariak</i>	82	Μοῖραι
Molion	<i>Molion</i>		76*	Μολίων
Molo	<i>Molo/Molu</i>		76*	Μόλος
Moris	<i>Mori/Moris</i>		76*	Μόρως
Mulio	<i>Mulion</i>	<i>Muli</i>	76*	Μούλιος
Musa	<i>Musa</i>	<i>Musa</i>	EH	Μούσα
Musak	<i>Musak</i>	<i>Musak</i>	EH	Μούσαι
naiadeak	<i>Neis lamiñ</i>	<i>ur-lamiña</i>	82	Ναιάδες
Nastes	<i>Naste</i>		76*	Νάστης
Naubolo	<i>Naubol</i>		76*	Ναυβολος
Neleo	<i>Nele</i>	<i>Neleu</i>	76*	Νηλεύς
Nemertes	<i>Nemerte</i>		76*	Νημερτής
Neoptolemo	<i>Neoptolema</i>	<i>Neoptolemo</i>	76*	Νεοπτόλεμος
nereidak	<i>Itxas maitagarriak</i>		EH	Νηρηίδες
Nereo	<i>Nereu</i>		82	Νηρεύς
Nerito	<i>Nerito</i>	<i>Nerito</i>	76*	Νήριτος
Nesea	<i>Nesaye</i>		76*	Νησαίη
Nestor	<i>Nestor</i>	<i>Nestor</i>	82	Νέστωρ

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
ninfa	Maitagarri Ninfa / Ninfa urtzeme / Lami	--/itxas- lamiña / maitagarri / maiteder / neskatxa / ninoa ²⁸ / ninpa / ur- lamiña eder	EH	Νύμφα
Niobe	Niobe		82	Νιόβη
Nireo	Nire		76* + Weus	Νιρεύς
Nisa	Nisa		76*	Νίσα
Nisa	Nisei		76*	Νύσα
Nisiro	Nisiro		76*	Νίσυρος
Noemon	Noemon	Noemon	76*	Νοήμων
Nomion	Nomion		76*	Νομίων
Noto	Noto	Noto	76*	Νότος
Odio	Odi/Odia/Odion		76*	Ὀδῖος
Odiseo	Odise	Odis/Ulises	82	Ὀδυσσεὺς
Ofelestes	Opeleste		76*	Ὀφελῆστης
Ofeltio	Opelti/Opeti		76*	Ὀφέλιος
Oileo	Oile		76*	Ὀϊλεύς
Okalea	Okalee		76*	Ὠκαλέα
Okesio	Okesia		76*	Ὠχήσιος
Olenia	Olenia/Olenie		76*	Ὠλενίη
Oleno	Oleno		76*	Ὠλενος
Olinpo	Olimpo	Olinpo/ Olinpu	159	Ὀλυμπος
Olizon	Olitzone		76*	Ὀλιζών
Olooson	Oloosone		76*	Ὀλοοσσών

²⁸ Ematen du inprimatze-hutsa dela.

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Onetor	<i>Onetor</i> ²⁹		76*	Ονήτωρ
Onkesto	<i>Onkesta</i>		76*	Όγχηστός
Opites	<i>Opita</i>		76*	Όπίτης
Opois	<i>Opoent/Opoenta</i>		76*	Όπόεις
Oresbio	<i>Oresbi</i>		76*	Όρέσβιος
Orestes	<i>Oreste</i>	<i>Oreste/ Orestes</i>	76/82	Όρέστης
Orion	<i>Orion</i>	<i>Orion</i>	82	Όρίων
Orionen Txakurra	<i>Orion'en zakurra (ohutza)</i>		76* + Weus	κύων Όρίωνος
Oritia	<i>Oretuye</i>		76*	Όρείθυια
Orkomeno	<i>Orkomena/ Orkomene</i>	<i>Orkomeno</i>	147	Όρχομενό
Ormenio	<i>Ormen/ Ormenion</i>		76*	Όρμένιον
Ormeno	<i>Ormen/Ormena</i>		76*	Όρμενος
Orneas	<i>Ornei</i>		76*	Όρνειαί
Oro	<i>Oron</i>		76*	Όρος
Orte	<i>Orte</i>		76*	Όρθη
Orteo	<i>Ortaya</i>		76*	Όρθαίος
Ortiloko	<i>Ortsiloka</i>	<i>Ortiloko</i>	76*	Όρτίλοχος
Ortsiloko	<i>Orsiloka/ Ortsiloka</i>	<i>Orsiloko</i>	76*	Όρσίλοχος
Oto	<i>Oto</i>	<i>Oto</i>	66	Ότος
Otreo	<i>Otere</i>		76*	Ότρεύς
Otrinteo	<i>Otirinte</i>		76*	Ότρυντεύς
Otrioneo	<i>Otirion</i>		76*	Όθρουνεύς
Ozeano	<i>Itxaso/Okean</i>	<i>Okean</i>	82	Όκεανός

²⁹ Jatorrizkoan, “Oretor”.

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Palas Atena	<i>Palas Atenai</i>	<i>Pala Atene / Palas Atene / Pallas Atene</i>	82	Παλλὰς Ἀθήνη
Palmis	--- ³⁰		76*	Πάλμυν
Pamon	<i>Pamon</i> ³¹		76*	Πάμμων
Pandaro	<i>Pandar</i>		76* + Weus	Πάνδαρος
Pandion	<i>Pandion</i>		76*	Πανδίων
Pandoko	<i>Pandoka</i>		76*	Πάνδοκος
Panope	<i>Panope</i>		76*	Πανόπη
Panopeo	<i>Panope/Panopee/Papene</i>	<i>Panopeu</i>	76*	Πανοπεύς
Pantoo	<i>Panta/Pantou</i>		76*	Πάνθοος
Paris	<i>Paris</i>		82	Πάρις
Parrasia	<i>Parrasia</i>		76*	Παρρασία
Partenio	<i>Parteni</i>		76*	Παρθένιος
Pasitea	<i>Pasite</i>		173	Πασιθέα
Patroklo	<i>Paterokel</i>	<i>Patroklo/Patrokol</i>	82	Πάτροκλος
Pedaso	<i>Pedasa/Pedaso</i>		76*	Πήδασος
Pedeo	<i>Pedai</i>		76*	Πήδαιος
Pelagon	<i>Pelaga/Pelago</i>		76*	Πελάγων
Pelegon	<i>Pelegon</i>		76*	Πηλεγών
Pelene	<i>Pelene</i>		76*	Πελλήνη
Peleo	<i>Pele</i>	<i>Peleu</i>	82	Πηλεύς
Pelias	<i>Pelia</i>	<i>Pelias</i>	76*	Πελίας
Pelion	<i>Pelion/Palias</i>	<i>Pelion</i>	76*	Πήλιον

³⁰ Ordaina falta da itzulpenean.

³¹ Jatorrizkoan, “Mamon”.

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Pelops ³²	<i>Pelop</i>		82	Πέλοψ
Peneleo	<i>Penele</i>		76*	Πηνέλεως
Peneo	<i>Penee/Penei</i>		76*	Πηηνειός
Peon	<i>Paion/Paieon</i>	<i>Peon</i>	76*	Παίων
Peonia	<i>Paione/Paionie</i>		76*	Παιονία
Perea	<i>Pere</i>		76*	Πηρείη
Pergamo	<i>Pergama</i>		147	Πέργαμος
Pergaso	<i>Pergasi</i>		76*	Περγασος
Peribea	<i>Periboie</i>	<i>Peribea</i>	76*	Περίβοια
Perieres	<i>Periere</i>		76* + Weus	Περιήρης
Perifas	<i>Peripant</i>		76*	Περίφας
Perifetes	<i>Peripeta</i>		76*	Περιφήτης
Perimedes	<i>Perimede</i>	<i>Perimede</i>	76*	Περιμήδης
Perimo	<i>Perima</i>		76*	Πέριμος
Perkote	<i>Perkote</i>		76*	Περκώτη
Pertsefone	<i>Persepone</i>	<i>Persefonea</i>	82	Περσεφόν
Pertseo	<i>Perse</i>	<i>Perseu</i>	82	Περσεύς
Pesos	<i>Paison</i>		76*	Παισός
Peteo	<i>Pete</i>		76*	Πετεώς
Peteon	<i>Peteon</i>		76*	Πετεών
Pidites	<i>Pidite</i>		76*	Πιδύτης
Pieria	<i>Pierie</i>	<i>Pieri</i>	154	Πιερία
Pilartes	<i>Pilarta/Pilarte</i>		76*	Πυλάρτης
Pilemenes	<i>Pilaimen/ Pilamen/ Pilamene</i>		76*	Πυλααμένης

³² 82. arauan **Pelope** ageri da, baina, nire ustez, sarrera hori aldatu beharko litzateke eta **Pelops** ordaina eman. Izan ere, gaztelaniaz, italieraz eta portugesez *Pelope* erabiltzen bada ere, gainerako hizkuntzetan *Pelops* transkribatzen da.

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Pilene	<i>Pilene</i>		76*	Πυλήνη
Pileo	<i>Pilai</i>		76*	Πύλαιος
Pilon	<i>Pilona</i>		76*	Πύλων
Pilos	<i>Pila/Pile/ Pilealde/Pilo/ Piloi/Pilos</i>	<i>Pilos</i>	147	Πύλος
Piraso	<i>Pirasa/Puraso</i>		76*	Πύρασος
Pirekmes	<i>Piraiikume/ Purraikme</i>		76*	Πυραϊκής
Pireo	<i>Peira</i>		76*	Πείραιος
Piris	<i>Piris</i>		76*	Πύρις
Piritoo	<i>Peirita/Peiritoo/ Periton</i>	<i>Piritoo</i>	82	Πειρίθοος
Piroo	<i>Peir/Peire/Peiroo</i>		76*	Πείροος
Pisandro	<i>Peisander</i>	<i>Pisander/ Pisandro</i>	76*	Πείσανδρος
Pisenor	<i>Peisenor</i>	<i>Pisenor</i>	76*	Πεισήνωρ
Piteo	<i>Pite</i>		76*	Πιθεύς
Pitiea	<i>Pitieta</i>		76*	Πιτύεια
Piton	<i>Piton</i>	<i>Pito</i>	82	Πύθων
Plako	<i>Palako</i>		76*	Πλάκος
Platea	<i>Plataia</i>		147	Πλάταια
Pleiadeak	<i>Peleyada'k</i>	<i>Izar- Zazpikiak</i>	82	Πλειάδες
Pleuron	<i>Pelereuno/ Peleuron</i>		76*	Πλευρών
Podalirio	<i>Podaleir</i>		76*	Ποδαλείριος
Podarge	<i>Podarga/Podarge</i>		76*	Ποδάργη
Podargo	<i>Podarga</i>		76*	Πόδαργος
Podartzes	<i>Podarka/Podarke</i>		76*	Ποδάργης
Podes	<i>Podes</i>		76*	Ποδής

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Polibo	<i>Poliba</i>	<i>Palibo/Polipo</i>	76*	Πόλυβος
Polidamas	<i>Polidama</i>		76*	Πολυδάμας
Polideuzes	<i>Polideuka</i>	<i>Polideukes</i>	76*	Πολυδεύκης
Polidora	<i>Polidore</i>		76*	Πολυδώρη
Polidoro	<i>Polidon/Polidor</i>		76*	Πολύδωρος
Poliemon	<i>Poliaimon</i>		76*	Πολυαίμων
Polifemo	<i>Polipema</i>	<i>Polifemo</i>	82	Πολύφημος
Polifetes	<i>Polipoita</i>		76*	Πολυφήτης
Polifontes	<i>Polipont</i>		76*	Πολυφόντης
Poliido	<i>Polida/Polieidon</i>		76*	Πολύειδος
Poliktor	<i>Poliktor</i>	<i>Poliktor</i>	76*	Πολύκτωρ
Polimela	<i>Polimele</i>		76*	Πολυμήλη
Polimelo	<i>Polimele</i>		76*	Πολύμηλος
Polinizes	<i>Polineika</i>		82	Πολυνείκης
Polipetes	<i>Polipoit/Polipoita</i>		76* + Weus	Πολυποίτης
Polites	<i>Polit/Polite</i>	<i>Polite</i>	76*	Πολίτης
Polixeno	<i>Polixene</i>		76*	Πολύξεινος
Porteo/ Portaon	<i>Portea</i>		76*	Πορθεύς/ Πορθάων
Poseidon	<i>Poseidaon</i>	<i>Posidon</i>	82	Ποσειδών
Praktio	<i>Paraktio</i>		76*	Πράκτιος
Pramnio	<i>Paramene</i>	<i>Pramni</i>	76*	Πραμνείω
Preto	<i>Poroita</i>		76* + Weus	Προίτος
Priamo	<i>Piriama</i>	<i>Priamo/ Priamu</i>	82	Πριάμος
Pritanis	<i>Pirtani</i>		76*	Πρύτανις
Promako	<i>Poromaka</i>		76*	Πρόμαχος
Pronoo	<i>Poronous</i>		76*	Πρόνοος
Protesilao	<i>Porotesila</i>		76*	Πρωτεσίλαος
Protiaon	<i>Porotion</i>		76*	Προτιάων

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Proto	<i>Porote</i>		76*	Πρωτώ
Protoenor	<i>Porotoenor</i>		76*	Προθοήνωρ
Protoo	<i>Porotoo</i>		76*	Πρόθοος
Protoon	<i>Porotoon</i>		76*	Προθών
Pteleo	<i>Petele</i>		76*	Πτελέον
Ptolomeo	<i>Potolema</i>		76	Πτολεμαῖος
Radamanto	<i>Erradamant</i>	<i>Erradamenti/ Radamantis</i>	82	Ῥαδάμανθυς
Rea	<i>Erre'a/Errei</i>		82	Ῥέα
Rene	<i>Errene</i>		76*	Ῥήνη
Reso	<i>Erreso</i>		76*	Ῥήσος
Rigmo	<i>Erriguna</i>		76*	Ῥίγμος
Ripe	<i>Erripe</i>		76*	Ῥίπη
Ritio	<i>Erritio</i>		76*	Ῥύτιον
Rodas	<i>Errodo</i>		70, 147	Ῥόδος
Rodio	<i>Errodio</i>		76*	Ῥόδιος
Salamina	<i>Salamin/ Salamina</i>		147	Σαλαμῖς
Samos	<i>Samnos/Samos</i>	<i>Same/Samos</i>	154	Σάμος
Samotrazia	<i>Samo-Treiki</i>		70	Σαμοθράκη
Sangario	<i>Sangar/Sangari</i>		76*	Σαγγάριος
Sarpedon	<i>Sarpedon</i>		76*	Σαρπηδών
Satnio	<i>Satnia</i>		76*	Σάτνιος
Satniois	<i>Estania/Satnia/ Satniois</i>		76*	Σατνιώεις
Selago	<i>Selagos</i> ³³		76*	Σέλαγος
Seleis	<i>Sele/Selee/Seleis</i>		76*	Σελλήεις
Selepio	<i>Selepi</i>		76*	Σεληπιος

³³ Jatorrizkoan, "Selagor".

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Semele	<i>Semele</i>		82	Σεμέλ
Sesamo	<i>Sesamo</i>		EH	Σήσαμος
Sestos	<i>Sesto</i>		147	Σηστός
Sidon	<i>Sidonia</i>	<i>Sidon</i>	147	Σιδών
Sime	<i>Sime</i>		76*	Σύμη
Simois	<i>Simoei/Simoent/ Simoi/Simois</i>		76*	Σιμόεις
Simoisio	<i>Semoeisi/Simoeisi</i>		76*	Σιμοείσιος
Sipilo	<i>Sipil</i>		76*	Σίπυλος
Sisifo	<i>Sisipa</i>		82	Σίσυφος
Sizion	<i>Sikio/Sikion</i>		147	Σικυών
Soko	<i>Soko</i>		76*	Σώκος
Talao	<i>Talaion</i>		76*	Ταλαός
Talemenes	<i>Talemene</i>		76*	Ταλαμένης
Talia	<i>Talaye</i>		82	Θάλεια
Talisio	<i>Talusi</i>		76*	Θαλυσίος
Talpio	<i>Talpi</i>		76*	Θάλπιος
Taltibio	<i>Taltibi</i>		76*	Ταλθύβιος
Tamiris	<i>Tamur</i>		76*	Θάμυρις
Tanato	<i>Abe / Abea / Erio / Erio adua / Erio Zoria / Erio zoria / Eriotza / Herio / Siratsa (Zoria) / Zori baltz / Zori emea / Zori txarra / Zoria / Erio xori / Zori beltza</i>	<i>Balbe/Parka</i>	82	Θάνατος
Tarfe	<i>Tarpe</i>		76*	Τάρφη
Tarne	<i>Tarne</i>		76*	Τάρνη

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Tartaro	<i>Tartar</i>		82	Τάρταρος
Taumazia	<i>Taumakie</i>		76*	Θαυμακίη
Teano	<i>Tean/Teane</i>		76* + Weus	Θεανώ
Tebas	<i>Teba/Tebai/ Tebas/Tebe</i>	<i>Tebas</i>	147	Θήβαι
Tebeo	<i>Tebai</i>		76*	Θηβαῖος
Tegea	<i>Tege</i>		147	Τεγέα/Τεγέη
Tekton	<i>zurgiñ</i>		76*	Τέκτων
Telamon	<i>Telamon</i>	<i>Telamon</i>	76*	Τελαμών
Telemako	<i>Telemaka</i>	<i>Telemako</i>	82	Τηλέμαχος
Temis	<i>Temis</i>	<i>Temis</i>	82	Θεμис
Tenedos	<i>Tenedo</i>	<i>Tenedos</i>	76*	Τένεδος
Tentredon	<i>Tenteredon</i>		76*	Τενθρηδών
Terea	<i>Tereie</i>		76*	Τήρεία
Tertsiloko	<i>Tersiloka</i>		76*	Θερσίλοχος
Tertsites	<i>Tersite</i>		76*	Θερσίτης
Tesalo	<i>Tesala</i>		76*	Θεσσαλός
Teseo	<i>Tese</i>	<i>Teseu</i>	82	Θησεύς
Tespias	<i>Tespei</i>		147	Θέσπεια
Testor	<i>Testor</i>		76*	Θέστωρ
Tetis	<i>Tetis</i>	<i>Tetis</i>	82	Τηθύς
Tetis	<i>Tetis</i>	<i>Tetis</i>	82 +	Θέτις
Teukro	<i>Teuker</i>		76* + Weus	Τεύκρος
Teutamo	<i>Teutan</i>		76*	Τεύταμος
Teutras	<i>Tenteran/ Tenteran</i>		76*	Τεύθρας
Tideo	<i>Tide</i>	<i>Tideu</i>	76*	Τυδεύς
Tiestes	<i>Tyeste</i>	<i>Tieste</i>	82	Θυέστης
Tifon/Tifoeo	<i>Tipoe</i>		76*	Τυφών/ Τυφωεύς

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Tikio	<i>Tikio</i>		76*	Τυχίος
Timetes	<i>Timoit</i>		76*	Θυμοίτης
Tinbra	<i>Tunbere</i>		76*	θύμβρα
Tinbreo	<i>Tunbai</i>		76*	Θυμβραΐος
Tirinto	<i>Tirinta</i> ³⁴		147	Τίρυνς
Tisbe	<i>Tisbe</i>		173	Θίσβη
titan	<i>Titen</i>		EH	Τιτάν
Titano	<i>Titanoi</i>		76*	Τίτανος
Titaresios	<i>Titaresio</i>		76*	Τιταρήσιον
Titono	<i>Titon</i>		76*	Τιθωνός
Tlepolemo	<i>Telepolema/ Telepoleme/ Telpolema/ Tolemon</i>		76*	Τληπόλεμος
Tmolo	<i>Temolo/Tomol</i>		76*	Τμῶλος
Toas	<i>Toan/Toanta/ Toas</i>	<i>Toante</i>	76*	Θάας
Toe	<i>Toe</i>		76*	Θόη
Toon	<i>Toan/Toon</i>	<i>Toon</i>	76*	Θόων
Tootes	<i>Toota</i>		76*	Θοώτης
Trakis	<i>Terekine</i>		76*	Τραχίς
Trasimedes	<i>Terasimede</i>	<i>Trasimede/ Trasimedes</i>	76*	Θρασυμήδης
Trasimelo	<i>Terasimel</i>		76*	Θρασύμηλος
Trasio	<i>Terasia</i>		76*	Θράζω
Trazia	<i>Treke</i>		142	Θράκη
Treko	<i>Tereko</i>		76*	Τρήχος
Trezena	<i>Toroitzen</i>		147	Τροϊζήν
Trezeno	<i>Toroitz</i>		76*	Τροϊζηνος

³⁴ Jatorrizkoan, “*Timinta*”.

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Trika	<i>Terike/Tirike</i>		76*	Τρίκη/ Τρίκκα
Trio	<i>Teria</i>		76*	Θρύον
Trioesa	<i>Tiriton</i>		76*	θρυόεσσα
Tritogenia	<i>Tiritogene/ Tiritokume</i>	<i>Tritogeni</i>	76*	Τριτογένεια
Troia	<i>Troye</i>	<i>Troia</i>	147	Τροία
Troilo	<i>Toroila</i>		76*	Τρωίλος
Tronio	<i>Toroni</i> ³⁵		76*	Θρόνιον
Tros	<i>Toro/Toroi/ Troo/Troa</i>		76* + Weus	Τρώς
Ukalegon	<i>Ukalegon</i>		76*	Οὐκαλέγων
Urano	<i>Ortze/Uranion</i>		82	Οὐρανός
Xanto	<i>Kanta/Kante</i>		76*	Ξάνθος
Zante/ Zazinto	<i>Tzakinto</i>	<i>Zazinto</i>	154	Ζάκυνθος
Zeas	<i>Kea</i>		76*	Κέα
Zebriones	<i>Keberion</i>		76*	Κεβριόνης
Zefiro	<i>Tzefir/Tzepir</i>	<i>Zefir</i>	76/82	Ζέφυρος
Zefisis	<i>Kepisi</i>		76*	Κηφισίς
Zefiso	<i>Kepiso</i>		76*	Κηφισός
Zeladon	<i>Keladont</i>		76*	Κελάδων
Zelea	<i>Zelaia/Zelei</i>		76*	Ζέλεια
Zeneo	<i>Kaine/Kainai</i>		76*	Καιεύς
Zentauro	<i>Kentaur</i>	<i>Zentaur</i>	EH	Κένταυρος
Zerano	<i>Koiran/Koiranon</i>		76*	Κοίρανος
Zerinto	<i>Kerinto</i>		76*	Κήρινθος
Zeus	<i>Tzeu</i>	<i>Zeus</i>	82	Ζεύς

³⁵ Jatorrizkoan, “Oroni”.

Euskara baturako forma	Barandiaran	Onaindia	Araua	Grezieraz
Zifo	<i>Kyfo</i>		76*	Κύφος
Zila	<i>Kila</i>		76*	Κίλλα
Zilene	<i>Kileni/Kulene</i>		173	Κυλλήνη
Zimodoze	<i>Kimodoke</i>		76*	Κυμοδόκη
Zimotoe	<i>Kimotoe</i>		76*	Κυμοθήη
Ziniras	<i>Kinir</i>		76*	Κινύρας
Zino	<i>Kina</i>		76*	Κῦνος
Ziparisia	<i>Kiparisee</i>		76*	Κυπαρισσῆεις/ Κυπαρίσσια
Ziparisos	<i>Kipariso</i>		76*	Κυπάρισσος
Zipre	<i>Kiper</i>	<i>Txipre</i>	70	Κύπρος
Zipris	<i>Kiperi/Kipiar/ Kipiri</i>		76*	Κύπρις
Ziseo	<i>Kisei</i>		76*	Κισσῆς
Zitera	<i>Kiter/Kiteri</i>	<i>Kitere/Zitera</i>	159	Κυθήρεια/ Κύθηρα
Zitoto	<i>Kutor</i>		76*	Κύτωρος

2. *Iliadako pertsona-izen klasikoen, pertsonaia mitologikoen, leku-izenen, gainerako izakien eta horiekin guztiokin loturiko izenen zerrenda definizioduna.*— Izan ere, zerrenda hau testu jarraitu gisa azalduko da. Bertan, alde batetik, *Iliadan* ageri diren pertsona-izenen, pertsonaia mitologikoen, leku-izenen eta gainerako izakien izenak daude; izen bereziak absolutibo mugagabeen, eta izen arruntak absolutibo singularrean edo pluralean.

Zerrenda honetan, aurreko zerrendaren lehenengo zutabean ageri diren sarrerek jasoko dira, greziera klasikoko izenarekin eta izen horiek *Iliadan* duten esangurarekin. Izenok **letra lodiz** erakutsiko dira, adibidez: «**Abarbarea** (Αβαρβαρέα).— Naiadeetako bat».

Bestalde, berriz, *Iliadan* ageri ez diren leku-izen batzuk eta pertsonaia mitologikoen izen arrunt-berezi batzuk azalduko dira; izan ere, *Iliadako* le-

kuekin eta pertsonaiekin lotuta daude, eta ezinbestekoak dira horien esangura argitzeko. Izen berri horiek modu bitara azalduko dira: 1) Euskaltzaindiak orain arte erabakiak dituenak *letra lodi-etzanez* jarriko dira [adibidez, *Adrasto* (Ἀδραστος)], eta 2) Euskaltzaindiak erabakita ez dituenak, berriz, azpimarraz agertuko dira [adibidez, *Damastor* (Δαμάστωρ)], betiere 76. arauaren irizpideak aplikatuta.

Zerrenda honetan 981 izen daude, eta izen horiek 1.138 izakiri dagozkie.

Bigarren zerrenda

Abarbarea (Αβαρβαρέα).– Naiadeetako bat.

Abas (Ἄβας).– Troiarra, Euridamasen semea; Diomedesek hila.

Abidos (Ἀβυδος).– Troadeko hiria, Helespontoren gainekoa.

Ablero (Ἄβληρος).– Troiarra; Antilokok hila.

Adamas (Ἀδάμας).– Troiarra, Asioren semea; Merionesek hila.

Admeto (Ἄδμητος).– Tesaliako erregea, Feresen semea, Altzesteren senarra eta Eumeloren aita.

Adrastea (Ἀδράστεια).– Troadeko edo Misiako hiria.

Adrasto (Ἀδραστος).–

- 1) Siziongo erregea, gero Arguskoa; Egialearen aita eta Diomedesen aitaginarreba (XIV, 121; XXIII, 346).
- 2) Troiarra, Meroperen semea; Diomedesek hila (II, 830; VI, 37-65).
- 3) Troiarra; Patroklok hila (XVI, 694).³⁶

Afareo (Ἀφαρέυς).– Akaiarra, Kaletorren semea; Eneasek hila.

³⁶ Izen berarekin pertsonaia edo izaki bat baino gehiago aditzera ematen denean, erromatar zenbakiz adierazten da *Iliadaren* kapitulua, eta arabiar zenbakiz kapitulu hartan zein lerrotan ageri den jatorrizko testuan.

Afrodita (Ἀφροδίτη).– Zeusen eta Dioneren alaba, maitasunaren eta desiraren jainkosa, Eneasen ama eta troiarren babeslea.

Agakles (Ἀγακλῆς).– Mirmidoia, Epigeoren aita.

Agamedes (Ἀγαμήδης).– Augias erregearen alaba nagusia, Mulio buruzagi epeoarraren emaztea.

Agamemnon (Ἀγαμέμνων).– Atreoren semea, Menelaoren anaia, Klintemnestraren senarra, Mizenasko erregea eta greziarren buruzagi nagusia.

Agapenor (Ἀγαπήνωρ).– Arkadiako erregea, Antzeoren eta Iotisen semea.

Agastenes (Ἀγασθένης).– Elideko printzea, Augiasen semea eta Polixenoren aita.

Agastrofo (Ἀγαστροφος).– Troiarrak, Peonen semea; Diomedesek hila.

Agaton (Ἀγαθων).– Priamoren semea.

Agave (Ἀγούη).– Nereidetako bat.

Agelao (Ἀγέλαος).–

1) Troiarrak, Fradmonen semea; Diomedesek hila (VIII, 257).

2) Greziarrak; Hektorrek hila (XI, 302).

Agenor (Ἀγήνωρ).– Troiar buruzagia, Antenorren semea eta Ekekloren aita.

Aglaiia (Ἀγλαΐα).– Karoporen emaztea eta Nireoren ama.

Agrio (Ἄγριος).– Porteoren eta Euriteren semea, Kalidongo printzea.

Aidoneo (Ἄϊδωνεύς).– Hadesen izenetako bat.

Ajax (Αἴας).–

1) Akaiar buruzagia, Ajax Txiki izengoitikoa, Lokridako Oileo erregearen semea (II, 527-536; X, 110; XIII, 46-75; XIII, 701-718; XIV, 442-447; XV, 520; XVI, 330-334; XXIII, 473-498; XXIII, 754-783).

- 2) Akaiar buruzagia, Ajax Handi izengoitikoa, Telamonen semea eta Eakoren iloba (I, 138, 145; II, 557, 768; III, 225-229; IV, 271-291, 473-489; VII, 181-312, 322; VIII, 224-226, 268-272; IX, 169-181, 223, 622-642; XI, 464-484, 489-498, 544-574, 586-595; XII, 265-276, 335, 342, 349, 353-377, 378-405; XIII, 46-82, 126-204, 809-824; XIV, 402-420; XV, 674-746; XVI, 102-123, 330-334, 358-363, 555-562; XVII, 115-139, 174, 235, 237, 278-318, 356-365 eta 732, 651-716; XXIII, 708-739, 811-825).

Akaia (Ἀχαιΐα).— Greziar lurraldea izendatzeko erabiltzen den izen generikoa; Antzinateko Greziako eskualdea.

Akamas (Ἀκάμας).—

- 1) Troiarra, dardaniarren buruzagia, Antenarren semea; Merionesek hila (II, 823; XI, 60; XII, 100; XIV, 476 eta 478, 488; XVI, 342).
- 2) Troiarra, traziarren buruzagia, Eusororen semea; Ajax Handiak hila (II, 844; V, 462; VI, 8).

Akarnania (Ἀκαρνανία).— Greziako mendebaldeko eskualdea.

Akeloo (Ἀχελῷος).—

- 1) Frigiako ibaia, Troiaren ekialdean dagoena (XXIV, 616).
- 2) Etolia urruneko ibaia; Akarnaniatik bereizten duena (XXI, 194).

Akiles (Ἀχιλλεύς).— Tetisen eta Peleoren semea, Neoptolemoren aita eta *Iliadako* protagonista.

Akrisio (Ἀκρίσιος).— Argusko erregea, Abasen semea eta Danaeren aita.

Aktea (Ἀκταίη).— Nereidetako bat.

Aktor (Ἄκτωρ).—

- 1) Kteatoren eta Euritoren aita (II, 513, 621; XIII, 185).
- 2) Menezioaren aita, Patrokloren aitona eta Tesaliako Ferasko erregea (XI, 785; XVI, 14).
- 3) Eeklesen aita (XVI, 189).

Alalkomenas (Ἀλαλκομεναί).— Jonikoko uharte bat.

Alalkomenia (Ἀλαλκομενία).— Atenaren epitetoa, Beoziako Alalkomenas hiriarekin lotua.

Alastor (Ἀλάστωρ).—

- 1) Lizar gudaria; Odiseok hila (V, 677).
- 2) Pilostar gudaria, Nestorren gudarostearen kapitainetako bat (IV, 295; VIII, 333; XIII, 422).
- 3) Troiarra, Trosen aita; Odiseok hila (XX, 463).

Alegenor (Ἀλεγὴνωρ).— Promako troiarraren aita.

Aleion (Ἀλήϊον).— Liziako eskualdea; hartan Belerofon bizi izan zen zaharra zela.

Alektrion (Ἀλεκτρυών).— Leito beoziarraren aita.

Alesio (Ἀλείσιον).— Elideko hiria.

Alexandro (Ἀλέξανδρος).— Parisen beste izena.

Alfeo (Ἀλφειὸς).— Elideko ibaia.

Alibe (Ἀλύβη).— Halizonen hiria.

Alkandro (Ἀλκανδρος).— Lizarra, troiarren aliatua; Odiseok hila.

Alkattoo (Ἀλκᾶθος).— Troiarra, Esietesen semea, Hipodamiaren senarra, Ankisesen suhia eta Eneasen koinatua; Idomeneok hila.

Alkmaon (Ἀλκμαων).— Greziarra, Testorren semea; Sarpedonek hila.

Alkmena (Ἀλκμήνη).— Anfitrionen emaztea, eta Heraklesen ama, Zeusekin izandako semearena.

Aloeo (Ἀλωεύς).— Otores eta Efialtesen aita.

Alope (Ἀλόπη).— Tesaliako hiria.

Altea (Ἀλθαία).— Testioren alaba, Eneoren emaztea eta Meleagroren ama.

Altes (Ἄλτης).– Lelegeen erregea.

Altzeste (Ἄλκηστις/Ἀλκέστη).– Peliasen alaba, Admetoren emaztea eta Eumeloren ama.

Altzimedon (Ἀλκιμέδων).– Mirmidoia, Laertzesen semea, Akilesen aurriga.

Altzimo (Ἄλκιμος).– Mirmidoia, Akilesen zerbitzaria.

Altzione (Ἀλκυνόνη).– Kleopatraren izengoitia; Kleopatra Meleagoren emaztea izan zen.

Amarintzeo (Ἀμαρυγκεύς).– Epeoarren erregea, Diores buruzagi greziarraren aita.

Amatea (Ἀμάθεια).– Nereidetako bat.

amazona (Ἀμαζών).– Andrazko gudaria.

Amidon (Ἀμυδών).– Peoniako hiria.

Amiklas (Ἀμύκλας).– Lazedemoniako hiria.

Amintor (Ἀμύντωρ).– Ormenoren semea eta Fenixen aita; Beoziako Eleonen bizi zen.

Amisodaro (Ἀμισώδαρος).– Kariako printzea, Belerofonen aitagarreba; Kimera hazi zuen.

Amopaon (Ἀμοπάων).– Troiarra, Poliemonen semea; Teukrok hila.

Andremon (Ἀνδραίμων).– Etoliarra, Toas erregearen aita.

Andromaka (Ἀνδρομάχη).– Eetion erregearen alaba eta Hektorren emaztea.

Anemoria (Ἀνεμώρεια).– Fozidako hiria.

Anfidamas (Ἀμφιδάμας).–

- 1) Greziarra, Zitera uharteko Eskandea hiriko biztanlea (X, 268).
- 2) Opoisko biztanlea; haren semea Patroklok hil zuen gartzetan (XXIII, 87).

Anfigenia (Ἀμφιγένεια).– Elideko Trifiliako hiria, Nestorren erresumakoa.

Anfiklo (Ἄμφικλος).– Troiarra; Fileoren seme Megesek hila.

Anfimako (Ἀμφίμαχος).–

- 1) Epeoarra, Kteatoren semea eta Aktorren iloba; Hektorrek hila (II, 620, 870, 871; XIII, 185, 189, 193, 203).
- 2) Kariarra, Nomionen semea; Akilesek hila (II, 870, 871).

Anfinome (Ἀμφινόμη).– Nereidetako bat.

Anfio (Ἄμφιος).–

- 1) Troiar buruzagia, Meroperen semea; Diomedesek hila (II, 830; XI, 328-335).
- 2) Troiar buruzagia, Selagoren semea; Ajax Handiak hila (V, 612).

Anfion (Ἄμφίων).– Epeoarren kapitainetako bat.

Anfitoe (Ἀμφιθόη).– Nereidetako bat.

Anfitrion (Ἀμφιτρύων).– Tebasko erregea eta Alkmenaren senarra; Zeusek haren itxura hartu zuen Herakles ernaltzeko.

Anfotero (Ἀμφότερος).– Liziarra; Patroklok hila.

Ankialo (Ἀγκιάλος).– Greziarra; Hektorrek hila.

Ankises (Ἀγκίσσης).–

- 1) Troiar printzea, Eneasen aita; Eneas Ankisesen eta Afroditaren semea izan zen (II, 819, 820; V, 247, 268, 313, 468; XII, 98; XIII, 428; XVII, 491, 754; XX, 112, 160, 208, 239, 240).
- 2) Greziarra, Ekepoloren aita (XXIII, 296).

Antea (Ἄνθεια).– Meseniako hiria (IX, 151, 293).

Antea (Ἄντεια).– Pretoren emaztea (VI, 160).

Antedon (Ἄνθηδών).– Beoziako urruneko herria.

Antemion (Ἀνθέμιων).— Troiarra, Simoisoren aita.

Antenor (Ἀντήνωρ).— Troiar printzea, Teanoren senarra eta Arkelokoren eta Akamasen aita.

Antifates (Ἀντιφάτης).— Troiarra; Leontek hila.

Antifo (Ἄντιφος).—

- 1) Greziar buruzagia, Tesaloren semea (II, 678).
- 2) Meoniarren buruzagia, Talemenesen semea (II, 864).
- 3) Priamoren semea; Agamemnonek hila (IV, 489; XI, 101, 104, 109).

Antifono (Ἀντίφονος).— Priamoren semea.

Antiloko (Ἀντίλοχος).— Greziar buruzagia, Nestorren eta Euridizeren semea, eta Akilesen laguna.

Antimako (Ἀντιμάχος).— Troiarra, Helena akaiarrei itzultzearen aurkakoa.

Antron (Ἀντρον).— Tesaliako hiria.

Antzeo (Ἀγκαῖος).—

- 1) Arkadiako erregea, Agapenorren aita (II, 609).
- 2) Etoliarra, Pleurongo biztanlea (XXIII, 635).

Apesos (Ἀπαισὸς).— Misiako hiria, Pesos ere deritzo.

Apisaon (Ἀπισάων).—

- 1) Troiarra, Fausioren semea; Euripilok hila (XI, 578, 582).
- 2) Troiarra, Hipasoren semea; Likomedesek hila (XVII, 348).

Apolo (Ἀπόλλων).— Zeusen eta Letoren semea eta Artemisaren neba, jainko iragarle, eta troiarren defentsaria.

Apseudes (Ἀψευδής).— Nereidetako bat.

Areiliko (Ἀρηιλύκος).–

- 1) Greziarra, Protenorren aita (XIV, 451).
- 2) Troiarra; Patroklok hila (XVI, 308).

Areitoo (Ἀρηιθόος).–

- 1) Beoziar printzea, Menestoren aita (VII, 8, 10, 137, 138).
- 2) Traziarra, Rigmoren auriga; Akilesek hila (XX, 487).

Arene (Ἀρήνη).– Elideko hiria, Pilostik hur, Nestorren erresumakoa.

Ares (Ἄρης).– Guduaren jainkoa, Zeusen eta Heraren semea, troiarren babeslea.

Aretaon (Ἀρετᾶων).– Troiarra; Teukrok hila.

Aretirea (Ἀραιθυρέη).– Argolidako hiria.

Areto (Ἄρητος).– Troiarra, Priamorenen semea; Automedonek hila.

Argeo (Ἀργεύς).– Polimeloren aita.

Argifontes (Ἀργειφόντης).– Hermesen izengoitia; Argusen hiltzaile esan nahi du; ehun begiko zaintzaile mitikoa.

Argisa (Ἄργισσα).– Tesaliako hiria.

Argus (Ἄργος).–

- 1) Argolidako hiria, Diomedesen erresumakoa (II, 539; VI, 224; XIV, 119).
- 2) Peloponeso gisa hartua (IX, 141 eta 283; XIII, 379; XIX, 115).
- 3) Grezia osoa izendatzekoa (IX, 246; XV, 572; XXIV, 437).
- 4) Eskualdea, Mizenas hiriburu duena, Agamemnonen erresuma (I, 30; II, 108 eta 287; III, 75; IV, 171; VI, 152, XV, 30).
- 5) Pelasgoar adjektiboarekin, Peleoren, Akilesen aitaren, erresuma.

Ariadna (Ἀριάδνη).– Kretako Minos erregearen alaba; Teseok bahitua.

Arimos (Ἀρίμοι/Ἀρίμα).– Ziliziako lekua.

Arion (Ἀρίων/Ἀρείων).– Adrasto erregearen zaldi mitikoa.

Arisbas (Ἀρίσβας).– Leokrito greziarraren aita.

Arisbe (Ἀρίσβη).– Troadeko hiria.

Arkadia (Ἀρκαδία).– Peloponesoko eskualdea.

Arkeloko (Ἀρχέλοχος).– Troiarra, Antenorren semea; dardaniar gudarostearen buruzagia.

Arkeptolemo (Ἀρχεπτόλεμος).– Ifitoren semea eta Hektorren auriga; Teukrok hila.

Arma (Ἄρμα).– Beoziako hiria, Mikalesotik hur.

Arne (Ἄρνη).– Beoziako hiria.

Artemisa (Ἄρτεμις).– Ehizaren jainkosa, Zeusen eta Letoren alaba, eta Apoloren arreba.

Artsinoo (Ἀρσίνοος).– Tenedosko printzea eta Hekamederen aita; Hekamede Nestorren jopu emea izan zen.

Artzesilao (Ἀρκεσίλαος).– Beoziar buruzagia; Hektorrek hila.

Asarako (Ἀσσάρακος).– Tros erregearen semea, Ankisesen aitona eta Eneasen birraitona.

Aseo (Ἀσαίος).– Danaoar buruzagia; Hektorrek hila.

Asine (Ἀσίνη).– Argolidako hiria.

Asio (Ἀσίος).–

- 1) Zelaia, Kaistro ibaiaren ondoan dagoena (II, 461).
- 2) Troiar buruzagia, Hirtakoren semea; Idomeneok hila (II, 837 eta 838; XII, 95-97, 110-172; XIII, 384-393, 403, 414).
- 3) Troiarra, Adamasen aita (XII, 140; XIII, 561, 759 eta 771).

4) Troiarra, Dimasen semea eta Hekubaren neba (XVI, 717).

5) Troiarra, Fenopsen aita (XVII, 583).

Askalafo (Ἀσκάλαφος).– Greziar buruzagia, Aresen eta Astiokeren semea, eta Ialmenoren anaia; Deifobok hila.

Askania (Ἀσκανίη).–

1) Frigiako eskualdea (II, 863).

2) Misiako hiria (XIII, 793).

Askanio (Ἀσκάnios).–

1) Frigiarren buruzagia eta Aretaonen semea (II, 862).

2) Troiarra, Hipotionen semea (XIII, 792).

Asklepio (Ἀσκληπιός).– Apoloren seme gizurena, eta Podalirio eta Markaonaren aita; pertsonak osatzeko ahalmena dauka; geroago jainko bihurtu zuten.

Asopo (Ἀσωπός).– Beoziako ibaia.

Aspledon (Ἀσπληδών).– Beoziako hiria.

Asterio (Ἀστέριον).– Tesaliako hiria.

Asteropeo (Ἀστεροπαῖος).– Troiarra, peoniarren buruzagia, Pelegonen semea, eta Axio ibaiaren eta Peribearen semea.

Astialo (Ἀστύαλος).– Troiarra; Polipetesek hila.

Astianax (Ἀστυάναξ).– Hektorren eta Andromakaren semea; Eskamandrio da beraren beste izen bat.

Astinoo (Ἀστύνοος).–

1) Troiarra; Diomedesek hila (V, 144).

2) Troiarra, Protiaonen semea (XV, 455).

Astioke (Ἀστυόχη).– Aktorren alaba; seme bi eman zizkion Aresi: Askalafo eta Ialmeno.

Astiokia (Ἀστυόχεια).– Efirako Filasen alaba, Tlepolemoren ama.

Astipilo (Ἀστύπυλος).– Peoniarra; Akilesek hila.

Ate (Ἄτη).– Zeusen alaba; errakuntzara daroan itsukeriaren pertsonifikazioa.

Atena (Ἀθήνη/Ἀθηναί).– Jakinduriaren eta gudu-alderdi taktikoaren jainkosa; Zeusen alaba; greziarren babeslea.

Atenas (Ἀθῆναι).– Atikako hiri nagusia.

Atimnio (Ἀτύμνιος).–

1) Lizarra, Marisen anaia; Antilokok hila (XVI, 317).

2) Troiarra, Midonen aita (V, 581).

Atos (Ἀθόως).– Egeoko iparraldeko muinoa.

Atreo (Ἀτρεΰς).– Mizenasko errege legendarioa, Pelopsen eta Hipodamiaren semea, Agamemnon eta Menelaoren aita.

Atropos (Ἄτροπος).– Hiru moiretatik nagusia, eragotzezina.

Augias (Ἀύγειαί).–

1) Lokridako hiria (II, 532).

2) Lazedemoniako hiria (II, 583).

Augias (Ἀυγείας).– Elideko erregea, eleoarren erregea, Agamedesen aita eta Mulioaren aitagarreba (XI, 701, 739).

Aulis/Aulide (Ἀυλίδας).– Beoziako hiria; leku horretan batzartu ziren greziarrak Troiaren aurka joan aurretik.

Autofono (Ἀυτόφονος).– Kadmearra, Polifontesen aita.

Autoliko (Ἀυτόλυκος).– Antiklearen aita eta Odiseoren aitona.

Automedon (Ἀυτομέδων).– Mirmidoia, Diorenen semea eta Akilesen auriga.

Autonoo (Αὐτόνοος).–

- 1) Greziarra; Hektorrek hila (XI, 301).
- 2) Troiarra; Patroklok hila (XVI, 694).

Axilo (Ἀξίλος).– Traziar printzea; Diomedesek hila.

Axio (Ἀξίος).– Traziako ibaia; peoniarrek bizi ziren haren ertzetan.

Azeo (Ἀζειός).– Aktorren aita.

Azesameno (Ἀκессαμενος).– Traziar erregea, Peribearen aita.

Balio (Βαλῖος).– Akilesen zaldi hilezkorra, Zefioren eta Podarge harraren semea.

Batiea (Βατίεια).– Troiaren kanpoaldeko muinoa.

Batikles (Βαθυκλής).– Mirmidoia, Kalkonen semea; Glaukok hila.

Bebe (Βοίβη).– Tesaliako hiria.

Bebeis (Βοιβηῖς).– Tesaliako lakua; haren ertzean Feras hiria zegoen.

Beleroфон (Βελλεροφών).– Glaukoren semea eta Sisiforen iloba; Kimeraren hiltzailea; Eneok eman zion ostatu.

Beozia (Βοιωτία).– Greziako eskualdea.

Besa (Βήσσα).– Lokridako hiria.

Bias (Βίας).–

- 1) Amitaoneren semea, Nestorren gudarostearen buruzagia (IV, 296).
- 2) Atenastarra (XIII, 691).
- 3) Troiarra, Laogonoren eta Dardanoren aita (XX, 460).

Bienor/Bianor (Βιήνωρ/Βιάνωρ).– Troiarra; Agamemnonek hila.

Boagrio (Βοάγριος).– Lokridako ibaia.

Boreas (Βορέας).– Ipar haizea.

Boro (Βῶρος).–

- 1) Lizarra, Festo troiarraren aita (V, 44).
- 2) Mirmidoia, Perieresen semea eta Polidoraren senarra (XVI, 177).

Briareo (Βριαρεως).– Jainko-jainkosek Egeon hekatonkiroari ematen dioten izena.

Briseida (Βρισηΐς).– Briseoren alaba; Hipodamiaren patronimikoa; Akilesek Lirneson gatibu hartua.

Briseo (Βρισεύς).– Pedasoko eta Lirnesoko erregea, apaiza, eta Briseidaren aita.

Brisias (Βρυσειά).– Lazedemoniako hiria.

Budio (Βούδειον).– Akilesen erresumako hiria.

Bukolion (Βουκολίων).– Troiarra, Laomedonen sasiko semea; Abarbarrea ninfarekin Esepo eta Pedaso izan zituen.

Bukolo (Βουκόλος).– Esfeloren aita.

Buprasio (Βουπράσιον).– Elideko hiria.

Damaso (Δάμασος).– Troiarra; Polipetesek hila.

Damastor (Δαμάστωρ).– Tlepolemoren aita.

Danae (Δανάη).– Akrisioren alaba eta Pertseo gizurenaren ama; Zeusek ernaldu zuen Danae urre-euri itxura harturik.

Danao (Δαναός).– Argusen fundatzailea.

Dardania (Δαρδανία).– Troadeko hiria eta eskualdea.

Dardano (Δάρδανος).–

- 1) Zeusen semea, Eriktonioren aita, eta Eneasen eta Hektorren asaba; Troiako errege-etxearen fundatzailea (XX, 215-220, 304 eta 305).
- 2) Troiarra, Biasen semea; Akilesek hila (XX, 460).

Dares (Δάρης).– Hefestoren apaiz troiarra; Fegeoren eta Ideoren aita.

Daulis/Daulide (Δαυλίδης).– Fozidako hiria.

Dedalo (Δαίδαλος).– Atenastar asmatzaile mitikoa, Kretako labirintoaren sortzailea.

Deidamia (Δηιδάμεια).– Akilesen emaztea eta Neoptolemoren ama.

Deifobo (Δηΐφοβος).– Priamoren semea.

Deikoon (Δηϊκόων).– Troiarra, Eneasen laguna; Agamemnonek hila.

Deioko (Δηϊόχος).– Greziarra; Parisek hila.

Deiopites (Δηϊοπίτης).– Troiarra; Odiseok hila.

Deipilo (Δηϊπύλος).– Greziarra, Esteneloren laguna.

Deipiro (Δηΐπυρος).– Greziar buruzagietako bat.

Deisenor (Δεισήνωρ).– Liziar buruzagia.

Demeter (Δημήτηρ).– Kronosen eta Rearen alaba, uzten jainkosa.

Demokoon (Δημοκόων).– Troiarra, Priamoren sasiko umea; Odiseok hila.

Demoleon (Δημολέων).– Troiarra, Antenorren semea; Akilesek hila.

Demuko (Δημούχος).– Troiarra, Filetorren semea; Akilesek hila.

Detor (Δαίτωρ).– Troiarra; Teukrok hila.

Deukalion (Δευκαλίων).–

1) Zeusen iloba, Minosen semea, Idomeneoren aita eta kretatar gizurena (XIII, 451 eta 452).

2) Troiarra; Odiseok hila (XX, 178).

Dexamene (Δεξαμένη).– Nereidetako bat.

Dexio (Δέξιος).– Ifinooren aita.

Dimas (Δύμας).– Frigiarr printzea, Asioren eta Hekubaren aita.

Dinamene (Δυναμένη).– Nereidetako bat.

Dio (Δίος).– Priamoren semea.

Diokles (Διοκλῆς).– Ferasko erregea, Ortilokoren semea, Alfeoren ondorengoa, eta Kretonen eta Ortsilokoren aita.

Diomede (Διομήδη).– Forbas Lesbosko printzearen alaba eta Akilesen gatibua.

Diomedes (Διομήδης).– Argusko erregea, Tideoren semea eta Eneoren iloba.

Dion (Δίων).– Eubeako hiria.

Dione (Διώνη).– Jainkosa; Afroditarren ama, Homeroren arabera.

Dioniso (Διώνυσος).– Zeusen eta Semeleren semea; ardoaren jainkoa.

Diores (Διώρης).–

- 1) Amarintzeoren semea, epeoarren buruzagia; Pirook hila (II, 622; IV, 517).
- 2) Automedonen aita (XVII, 429, 474).

Dodona (Δωδώνᾱ edo Δωδώνη).– Tesprotiako hiria, Zeusen orakulua-ren egoitza.

Dolon (Δόλων).– Troiar barrandaria, Eumedesen semea; Odiseok eta Diomedesek hila.

Dolopion (Δολοπίων).– Troiarra, Hipsenorren aita eta Eskamandoren apaiza.

Dolops (Δόλοψ).–

- 1) Danaoar buruzagia, Klitioren semea; Hektorrek hila (XI, 302).
- 2) Troiarra, Lanporen semea; Menelaok hila (XV, 525 eta 555).

Doriklo (Δόρυκλος).– Priamoren sasiko umea; Ajax Handiak hila.

Dorio (Δώριον).– Nestorren erresumako hiria; hiri horretan musek Tamiris trazarra itsutu zuten.

Doris (Δωρίς).– Nereidetako bat.

Doto (Δωτώ).– Nereidetako bat.

Drazio (Δρακίος).– Epeoarren buruzagietako bat, Meges eta Anfione-kin batera.

Dreso (Δρῆσος).– Troiarra; Eurialok hila.

Drias (Δρύας).–

- 1) Lapitar gisurena (I, 263).
- 2) Likurgoren aita (VI, 130).

Driops (Δρύοψ).– Troiarra; Akilesek hila.

Dulikio (Δουλιχίω).– Odiseoren erresumako uhartea, Ekinadeetako bat.

Eako (Αἶαός).– Zeusen semea, Peleoren aita eta Akilesen aitona; Eginako erregea izan zen.

Edipo (Οἰδίπους).– Tebasko erregea, Laioren eta Epikastaren semea, tebastar ziklo mitikoaren gisurena.

Eetion (Ἑτίων).–

- 1) Ziliziarren erregea, Andromakaren aita; Akilesek hil zuen Eetion Troia hartzean (I, 366; VI, 395, 396 eta 416; VIII, 187; IX, 188; XVI, 153; XVII, 575 eta 590; XXI, 43; XXII, 472 eta 480; XXIII, 827).
- 2) Troiarra, Podesen aita (XVII, 575 eta 590).
- 3) Inbroko jauna, Jasonen semea eta Priamoren laguna; Priamoren seme Likaon Akilesen eskuetatik askatu zuen eta Arisbera bidali (XXI, 43).

Efialtes (Ἐφιάλτης).– Bere anaia Otorekin Olinpori eraso egin zion erraldoia.

Efira (Εφύρα).–

- 1) Elideko hiria (II, 659; XV, 531).
- 2) Korintoren beste izen bat (VI, 152).

Egas (Αἰγαί).– Akaiako hiria; hartan Poseidon gurtzen zen.

Egeo (Αἰγεύς).– Teseoren aita.

Egeon (Αἰγαίων).– Gearen eta Pontoren semea; izen hori Briareo hekatonkiroari ematen diote hilkorrek.

Egialea (Αἰγιάλεια).– Adrastoren eta Anfitearen alaba, eta Diomedesen emaztea.

Egialo (Αἰγιαλός).–

1) Peloponesoko hiria (II, 575).

2) Paflagoniako hiria (II, 855).

Egilips (Αἰγίλιψ).– Itakaren aldameneko uhartea.

Egina (Αἴγινα).– Golko Saronikoko uhartea, Atikari aurrez aurre dagoena.

Egio (Αἴγιον).– Akaiako hiria.

Egipto (Αἴγυπτος).– Afrikako iparraldeko eskualdea.

Egunsentia (Ἠριγένεια).– Goizaren alaba jainkosa eta egunaren iragarlea.

Eion/Eiones (Ἠιών/Ἠιόνες).– Argolidako hiria.

Eioneo (Ἠϊονεύς).–

1) Greziarra; Hektorrek hila (VII, 11).

2) Traziako printzea, Reso erregearen aita (X, 435).

Ekalia (Οἰαλία).– Tesaliako hiria.

Ekekles (Ἐχekλῆς).– Mirmidoia, Aktorren semea eta Polimelaren senarra.

Ekeklo (Ἐχekλος).–

1) Troiarra; Patroklok hila (XVI, 694).

2) Troiarra, Agenorren semea; Akilesek hila (XX, 474).

Ekemon (Ἐχέμων).– Priamoren semea; Diomedesek hila.

Ekepolo (Ἐχέπωλος).–

- 1) Troiarra, Talisioren semea; Antilokok hila (IV, 458).
- 2) Siziongo erregea; Agamemnoni Ete behorra eman zion, bera Troiara ez joateko (XXIII, 296).

Ekinada uharteak (Ἐχινάδες νῆσοι).– Itsaso Jonikoko uharteak.

Ekio (Ἐχίος).–

- 1) Greziarra, Mezisteoren aita (VIII, 333; XIII, 422).
- 2) Greziarra; Politesek hila (XV, 339).
- 3) Troiarra; Patroklok hila (XVI, 416).

Elaso (Ἐλασος).– Troiarra; Patroklok hila.

Elato (Ἐλατος).– Troiarra; Agamemnonek hila.

Elefenor (Ἐλεφήνωρ).– Kalkodonen semea eta abanteen buruzagia; Agenorrek hila.

Eleon (Ἐλεών).– Beoziako hiria.

Elide (Ἐλιδ).– Peloponesoko ipar-mendebaldeko eskualdea.

Elone (Ἐλώνη).– Tesaliako hiria.

Ematia (Ἑμαθία).– Tesaliako eskualdea.

Eneas (Αἰνεΐας).– Troiar gizurena, Ankisesen eta Afroditarren semea, eta dardaniarren buruzagia.

Eneo (Οἰνεύς).– Porteoren semea, Meleagroren eta Tideoren aita, Diomedesen aitona, eta Kalidongo erregea.

Enialio (Ἐνυάλιος).– Aresen beste izen bat: borrokailea.

Enieo (Ἐνυεύς).– Esziroko erregea.

Enio (Αἴνιος).– Troiarra; Akilesek hila (XXI, 210).

Enio (Ἐνυώ).– Guduaren jainkosa (V, 333 eta 592).

Eniopeo (Ἠνιοπέυς).– Troiarra, Tebeoren semea eta Hektorren auriga.

Enispe (Ἐνίσπη).– Arkadiako hiria.

Eno (Αἶνος).– Traziako hiria, troiarren aliatua.

Enomao (Οἰνόμαος).–

- 1) Greziarra; Hektorrek hila (V, 706).
- 2) Troiar buruzagia; Idomeneok hila (XII, 140; XIII, 506).

Enomo (Ἐννομος).–

- 1) Troiarra, misiar buruzagia; Akilesek hila (II, 858; XVII, 218).
- 2) Troiarra; Odiseok hila (XI, 422).

Enope (Ἐνόπη).– Meseniako hiria.

Enops (Ἠνοψ).–

- 1) Troiarra, Satnioren aita (XIV, 445).
- 2) Troiarra, Testorren aita (XIV, 401).
- 3) Akaiarra, Klitomedesen aita (XXIII, 634).

Eolo (Αἴολος).– Helenoren eta Ortseis naiadearen semea, eta Sisiforen aita.

Epaltēs (Ἐπάλτης).– Liziarra; Patroklok hila.

Epea (Αἴπεια).– Meseniako hiria.

Epeo (Ἐπειός).– Greziarra, Panopeoren semea; irabazlea izan zen ukabilka.

Epi (Αἶψυ).– Nestorren erresumako hiria, Peloponesokoa.

Epidauro (Ἐπίδauρος).– Diomedesen erresumako hiria, Argolidakoa.

Epigeo (Ἐπειγέυς).– Mirmidoia eta Agaklesen semea.

Epikles (Ἐπικλῆς).– Troiarra, Sarpedonen laguna; Ajax Handiak hila.

Epimeteo (Ἐπιμηθεύς).– Prometeoren anaia.

Epiro (Ἠπειρος).– Greziako antzinateko eskualdea.

Epistor (Ἐπίστωρ).– Troiarra; Patroklok hila.

Epistrofo (Ἐπίστροφος).–

- 1) Fozidarren buruzagia, Ifitoren semea (II, 517).
- 2) Lirnesoko buruzagia, Evenoren semea; Akilesek hila (II, 692).
- 3) Halizonen buruzagia; halizonak troiarren alde borrokatu ziren (II, 856).

Epito (Αἴπυτος).– Perifasen aita.

Erato (Ερατώ).– Bederatzi musetako bat: maitakorra, lirikaren musa.

Erebo (Ἔρεβος).– Iluntasunaren eta itzalpearen pertsonifikazioa.

Erekteo (Ἐρεχθεύς).– Atenasko lehenengo erregea, Hefestok lurrera isuritako hazitik jaioa eta Atenak hazia.

Eretria (Εἰρέτρια).– Tesaliako hiria.

Ereutalion (Ἐρευθαλίων).– Arkadiar gizurena; pilostarren eta arkadia-
rren arteko borroka batean Nestorrek hila.

Eribea (Ἠριβόια).– Eurimakoren alaba, Aloeoren bigarren emaztea, eta Otoren eta Efialtesen amaordea.

Eriktonio (Ἐριχθόνιος).– Dardanoren semea, Trosen aita, eta Ganimedesen, Titonen eta beste batzuen asaba.

Erilao (Ἐρύλαος).– Troiarra; Patroklok hila.

Erimas (Ἐρύμας).–

- 1) Troiarra; Idomeneok hila (XVI, 345-350).
- 2) Troiarra; Patroklok hila (XVI, 415).

Erinia/k (Ἐρινύς/Ἐρῖνύες).– Odol-delituen jainkosa mendekatzaileak.

Eriopis (Ἐριώπης).– Ajax Oileoarraren ama; Ajax Oileoarrari Ajax Txiki ere deritzo.

Eris (Ἔρις).– Aresen lagun eta arreba; liskarren jainkosa da.

Eritinos (Ἐρυθῖνοι).– Paflagoniako hiria.

Eritras (Ἐρυθραί).– Beoziako hiria.

Esepo (Αἴσηπος).–

- 1) Troadeko Liziako ibaia (II, 825; IV, 91; XII, 21).
- 2) Troiarra, eta Bukolionen eta Abarbarea ninfaren semea; Eurialok hila (VI, 21).

Esfelo (Σφήλος).– Akaiarra, Bukoloren semea eta Jasoren aita; Jaso atenastarren buruzagia izan zen.

Esietes (Αἰσυήτης).–

- 1) Antzinako troiar gizurena (II, 793).
- 2) Troiarra, Alkatooren aita (XIII, 427).

Esima (Αἰσύμη).– Troadeko Traziako hiria.

Esimno (Αἴσυμνος).– Danaoarra; Hektorrek hila.

Eskamandrio (Σκαμάνδριος).–

- 1) Troiarra, Estrofioren semea; Menelaok hila (V, 49).
- 2) Hektorren eta Adromakaren seme Astianaxen beste izen bat (VI, 402).

Eskamandro (Σκάμανδρος).– Troadeko ibai nagusia, jainko-jainkosek Xanto deritzote.

Eskandea (Σκάνδεια).– Ziterako hiria eta hiri bereko portua.

Eskarfe/Eskarfea (Σκάρφη/Σκάρφεια).– Lokridako hiria, Termopile-tatik hur dagoena.

Eskedio (Σχεδῖος).–

- 1) Fozidarra, Ifitoren semea; Hektorrek hila (II, 517; XVII, 306-311).
- 2) Fozidarra, Perimedesen semea (XV, 515).

Eskeno (Σχοῖνος).– Beoziako hiria.

Eskolo (Σκῶλος).– Beoziako hiria.

Esminteo (Σμινθεύς).– Apoloren epitetoa, Troadeko Esminte hiri ezezagunarekin lotua, edo *sagu* hitzarekin lotua, izurriteak zabaldu eta moztzen dituelako.

Esparta (Σπάρτα/Σπρατη).– Lakoniako hiri-estatua; Menelaoren erresuma da, Peloponesokoa, *Iliadako* ekintzak gertatzen diren garaian.

Esperkeo (Σπερχειός).– Tesaliako ibaia, Menestioren aita.

Espio (Σπειώ).– Nereidetako bat.

Estenelao (Σθενέλαος).– Troiarra, Itaimenesen semea; Patroklok hila.

Estenelo (Σθένελος).–

- 1) Greziar buruzagia, Kapaneoren semea eta Diomedesen laguna (II, 564; IV, 367; V, 108 eta 241; VIII, 114; XXIII, 511).
- 2) Pertseoren semea, Zeusen iloba eta Euristeoren aita (XIX, 116 eta 123).

Estentor (Στέντωρ).– Akaiarra; haren ahotsak berrogeita hamar gizonen ahotsek zuten adina indar zuen.

Estikio (Στιχίος).– Atenastarren buruzagia, Menesteoren agindupekoa.

Estinfalo (Στύμφαλος).– Arkadiako hiria.

Estira (Στύρα).– Eubeako hiria.

Estix (Στύξ).– Infernuko ibaia; haren izenean egiten zuten zin jainko-jainkosek.

Estratia (Στρατίη).– Arkadiako hiria.

Estrofio (Στροφίος).– Troiarra, Eskamandrioren aita.

Eszea ateak (Σκαιαί πύλαι).– Troiako ate nagusiak, mendealdeko harrresikoak.

Esziro (Σκῦρος).–

- 1) Frigiako hiria (IX, 668).
- 2) Egeoko uhartea (XIX, 326, 332).

Ete (Αἴθη).– Agamemnonen behorra.

Eteokles (Ἐτεοκλῆς).– Tebasko erregea, Ediporen semea eta Polinizen anaia; anaia biak borrokatu ziren Tebasko tronuagatik.

Eteono (Ἐτεωνός).– Beoziako hiria.

Etilo (Οἶτυλος).– Lazedemoniako hiria.

Eton (Αἴθων).– Hektorren zaldia.

Etra (Αἴθρη).– Piteoren alaba, Teseoren ama eta Helenaren jopu emea.

Eubea (Εὐβοία).– Beoziaren eta Atikaren aurreko uhartea.

Eudoro (Εὐδωρος).– Hermesen eta Polimelaren semea; Akilesek bost buruzagi mirmidoietan bigarren izendatu zuen.

Eufemo (Εὐφήμος).– Zikoniarra, Trezenoren semea; troiarren aliatua izan zen.

Eufetes (Εὐφῆτης).– Efirako erregea.

Euforbo (Εὐφορβος).– Troiarra, Pantooren semea; Patroklo zauritu zuen eta Menelaok hil zuen bera.

Eukenor (Εὐχίνωρ).– Akaiarra, Poliido igarlearen semea; Parisek hila.

Eumedes (Εὐμήδης).– Troiar heraldoa, Dolonen aita.

Eumelo (Εὐμελος).– Greziar buruzagia, Tesaliako Ferasko erregea, eta Admetoren eta Altzesteren semea.

Euneo (Εὐνηος).– Jason gizurenaren eta Hipsipileren semea, eta Lemnoko erregea.

Eurialo (Εὐρύαλος).– Akaiarren buruzagia eta Mezisteoren semea; Diomedesen agindupekoa izan zen.

Euribates (Εὐρυβάτης).–

- 1) Agamemnonen heraldoa (I, 320; IX, 170).
- 2) Odiseoren heraldoa (II, 184).

Euridamas (Εὐρυδამας).– Troiar igarlea; haren semeak Diomedesek hil zituen.

Eurimako (Εὐρύμαχος).– Eribearen aita.

Eurimedon (Εὐρυμέδων).–

- 1) Ptolomeoren semea, Agamemnonen auriga (IV, 228).
- 2) Nestorren ezkutaria (VIII, 114; XI, 620).

Eurinome (Εὐρυνόμη).– Ozeanoren alaba.

Euripilo (Εὐρύπυλος).–

- 1) Heraklesen semea; Kosko erregea izan zen (II, 677).
- 2) Greziar buruzagia, Evemonen semea; Hipsenor, Melantio eta Apisaon hil zituen; Parisek zauritu zuen (II, 736; V, 76-81; VI, 36; VII, 167; VIII, 265; XI, 575-596; XI, 809-847; XV, 390-404; XVI, 27).

Euristeo (Εὐρυσθέης).– Mizenasko antzinako erregea, eta Esteneloren semea, Pertseoren iloba eta Zeusen ondorengoa; Heraklesi ezarri zizkion hamabi lanak.

Eurite (Εὐρύτης).– Hipodamasen alaba eta Akelooren iloba, Porteoren emaztea, eta Agrioren ama.

Eurito (Εὐρυτος).–

- 1) Greziar buruzagia, Ekaliakoa (II, 596 eta 730).
- 2) Aktorren semea, eleoarren buruzagia (II, 621).

Euro (Εὐρος).– Ekialdeko haizea.

Eusoro (Εὐσώρος).– Traziarra, Akamasen aita.

Euterpe (Εὐτέρπη).– Bederatzi musetako bat: atsegina ematen duena, musikaren musa.

Eutresis (Εὐτρῆσις).– Beoziako hiria.

Evemon (Εὐάμων).– Tesaliarra, Euripiloren aita.

Eveno (Εὐηνός).– Lirnesoko erregea, Selepioren semea.

Evipo (Εὐίππος).– Troiarra; Patroklok hila.

Exadio (Ἐξάδιος).– Lapitar gizurena.

Faltzes (Φάλκης).– Troiarra, Askaniakoa; Antilokok hila.

Faris (Φᾶρις).– Lakoniako hiria.

Fausio (Φαυσίος).– Apisaonen aita.

Fea (Φειά/Φεά).– Elideko hiria.

Febo (Φοῖβος).– Apoloren epitetoa.

Fegeo (Φηγεύς).– Troiarra, Dares apaizaren semea eta Ideoren anaia; Diomedesek hil zuen.

Feneo (Φένεος).– Arkadiako hiria.

Fenix (Φοῖνιξ).–

- 1) Amintorren semea, Akilesen maisua (IX, 168, 223, 427, 432-621, 659, 690; XIV, 321; XVI, 196; XVII, 555, 561; XIX, 311; XXIII, 360, 744).
- 2) Europaren aita, eta Minosen eta Radamantoren aitona (XIV, 321).

Fenops (Φάινος).– Troiako gizon zaharra, Asioren semea, eta Xantoren, Toonen, Fortzisen eta beste batzuen aita.

Feras (Φερά).–

- 1) Tesaliako hiria (II, 711).
- 2) Meseniako hiria, Dioklesen egoitza (V, 543; IX, 151, 293).

Fereklo (Φέρεκλος).– Troiarra, Tektonen semea, Parisen ontzien egi-lea; Merionesek hila.

Feres (Φέρης).– Kreteoren eta Tioren semea, eta Admetoren aita.

Ferusa (Φέρουσα).– Nereidetako bat.

Festo (Φαίστος).–

1) Kretako hiria (II, 648).

2) Lidiarra eta troiarren aliatua; Idomeneok hila (V, 43).

Fidas (Φείδας).– Beoziarren buruzagia.

Fidipo (Φείδιππος).– Greziar buruzagia; Tesalo erregearen semea eta Antiforen anaia.

Filako (Φύλακος).– Troiarra; Leito hila.

Filas (Φύλας).– Efirako erregea, Polimelaren aita.

Filaze (Φυλακή).– Tesaliako hiria, Medonen egoitza.

Fileo (Φυλεύς).– Augiasen semea eta Megesen aita.

Filetor (Φιλητορ).– Demukoren aita.

Filoktetes (Φιλοκτήτης).– Poiasen semea, Tesaliako erregea eta arku-lari bikaina, Odiseoren eraginez uharte batean bertan behera laga zutena; haren arkua ezinbestekoa zen Troia hartzeko.

Filomedusa (Φυλομέδουσα).– Areitoo erregearen emaztea eta Menes-tioren ama.

Fobos (Φόβος).– Aresen umea.

Forbas (Φόρβας).–

1) Lesbosko erregea, Diomederen aita (IX, 665).

2) Troiarra, Ilioneoren aita (XV, 490).

Fortzis (Φόρκυς).– Troiarra, Fenopsen semea eta frigiarraren buruzagia; Ajax Handiak hila.

Fozida (Φωκίδα).– Greziako erdialdeko eskualdea.

Fradmon (Φράδμων).– Agelaoren aita.

Frigia (Φρυγία).– Asia Txikiko eskualdea.

Frontis (Φροντισ).– Troiar andrazkoa, Pantooren emaztea eta Euforbo-
ren ama.

Ftia (Φθία).– Tesaliako eskualdea eta hango hiria; bertako erregea Peleo
izan zen; Peleoren seme Akilesen erresuma.

Ftiron (Φθιρῶν).– Kariako mendia.

Galatea (Γαλάτεια).– Nereidetako bat.

Ganimedes (Γανυμήδης).– Trosen semea, jainko-jainkosen kopa-zer-
bitzaria.

Gargaro (Γάργαρον).– Ida mendiko tontorrik garaiena.

Gea/Gaia (Γαία).– Uranoren emaztea, eta titanen, erraldoien eta Pon-
toren ama.

Gigea (Γυγαίη).– Asia Txikiko aintzira; Talemenesekin seme bi izan
zitu:en: Mestles eta Antifo.

Girtio (Γυρτιος).– Hirtioren aita.

Girtone (Γυρτώνη).– Tesaliako hiria.

Glafiras (Γλαφύραι).– Tesaliako hiria.

Glauko (Γλαῦκος).–

- 1) Liziarren buruzagia, Hipolokoren semea eta Sarpedonen laguna;
Ifino hil zuen; Teukrok zauritua; Batiakles hil zuen (II, 876; VI,
144-211 eta 231-236; VII 13; XII, 102; XII, 310-330, 387-391;
XIV, 426; XVI, 492-552; XVI, 593-599; XVII, 140-168; XVII,
216).

- 2) Sisiforen semea eta Belerofonen aita (VI, 154).

Glauze (Γλαύκη).– Nereidetako bat.

Glisas (Γλίσας).– Beoziako hiria.

Gonoesa (Γονόεσσα).– Akaiako ekialdeko hiria.

Gorgition (Γοργυθίων).– Troiarra, Priamoren eta Kastianiraren semea; Teukrok hila.

Gorgon (Γοργώ/Γοργών).– Begirada harri-bihurtzaileko munstroa; batzuen arabera, Pertseok hila, beste batzuen arabera, berriz, Atenak hila.

Gortina (Γόρτυνα).– Kreta uharteko hiria.

Graniko (Γρήνικος).– Troadeko ibaia.

Grea (Γραία).– Beoziako hiria.

Guneo (Γουνεύς).– Tesaliarra, enistarren eta perrebiarren buruzagia.

Gurdia (Ἄμαξαν).– Konstelazioa.

Hades (Αἰδης).– Kronosen eta Rearen semea, Zeusen anaia, eta azpimunduko jainkoa; azpimunduari ere Hades deritzo.

Halia (Ἀλή/Ἀλία).– Nereidetako bat.

Haliarto (Ἀλίαρτος).– Beoziako hiria.

Halio (Ἀλιός).– Liziarra; Odiseok hila.

Halo (Ἄλος).– Tesaliako hiria.

Harma (Ἄρμα).– Beoziako hiria, Mikalesotik hur.

Harpalion (Ἀρπαλίων).– Troiarra, Pilemenesen semea; Merionesek hila.

Harpia (Ἄρπυια).– Andrazkoaren burua eta hegaztiaren gorputza dituen jeinua.

Hartz Handia (Ἄρκτος).– Konstelazioa; Gurdi izenarekin ere ezagutzen da.

Hebe (Ἥβη).– Jainkosa, Zeusen eta Heraren alaba, eta jainko-jainkosen kopa-zerbitzaria; gaztetasunaren jainkosa.

Hefesto (Ἥφαιστος).– Zeusen eta Heraren semea, sutegiaren jainkoa.

Hekamede (Ἑκαμήδη).– Artsinooren alaba; Akilesek Tenedosen harapatu eta Nestorri eman zion gatibu.

Hektor (Ἕκτωρ).– Priamoren eta Hekubaren semea; Adromakaren senarra; troiar gudarien arteko onena; Akilesek hila.

Hekuba (Ἑκάβη).– Dimasen alaba, Priamoren emaztea, eta Hektorren, Parisen eta beste hainbaten ama.

Helade (Ἑλλάς).– Akilesen erresumako eskualdea, Tesalian dagoena.

Helena (Ἑλένη).– Zeusen eta Ledaren alaba, Kastorren eta Polideuzesen arreba eta Klitemnestraren ahizpa, eta Menelaoren emaztea; Parisek bahitua.

Heleno (Ἕλενος).–

- 1) Greziarra, Enopsen semea; Hektorrek hila (V, 707).
- 2) Priamoren semea, igarlea (VI, 76-101; VII, 43-55; XII, 94; XIII, 576, 582 eta 758; XXIV, 249).

Helesponto (Ἑλλήσποντος).– Gaur egun Dardaneloen itsasartea.

Helikaon (Ἑλικάων).– Troiarra, Antenorren semea, Laodizeren senarra eta Priamoren suhia.

Helize (Ἑλίκη).– Akaiako hiria; hartan Poseidon gurtzen zuten.

Helo (Ἕλος).–

- 1) Lakoniako itsas hiria, Menelaoren erresumakoa (II, 584).
- 2) Meseniako hiria, Nestorren erresumakoa (II, 594).

Hemon (Αἴμων).–

- 1) Mirmidoia, Laertzesen aita (XVII, 467).
- 2) Pilostar buruzagia, Nestorren agindupekoa (IV, 296).
- 3) Tebastarra, Meonen aita (IV, 394).

Heptaporo (Ἑπτάπορος).– Troadeko ibaia.

Hera (Ἥρα).– Kronosen eta Rearen alaba, Zeusen arreba eta emazte jainkosa; troiarren etsaia.

Herakles (Ἡρακλῆς).– Gizuren legendarioa, Zeusen eta Alkmenaren semea.

Hermes (Ἑρμῆς).– Jainko-jainkosen mezularia, arimak Hadesera eroa-ten dituen.

Hermione (Ἑρμόνη).– Argolidako hiria.

Hermo (Ἑρμος).– Lidiako ibaia.

Hiadeak (Ἰάδες).– Buruan Taurus ikurra duten izarren multzoa.

Hianpolis (Ἰάμπολις).– Fozidako hiria.

Hida (Ἰδη).– Lidiako hiria, Tmoloren behealdean dagoena.

Hila (Ἰλη).– Beoziako hiria, Oresbioren eta Tikioren sorterria.

Hilo (Ἰλλος).– Lidiako ibaia.

Hipaso (Ἰπάσος).–

- 1) Troiarra, Apisaonen aita (XVII, 348).
- 2) Troiarra, Hipsenorren aita (XIII, 411).
- 3) Troiarra, Karopsen eta Sokoren aita (XI, 450).

Hiperea (Ἰπερείη).– Tesaliako iturria.

Hiperenor (Ἰπερήνωρ).– Troiarra; Menelaok hila.

Hiperesia (Ἰπερησία).– Argolidako hiria.

Hiperion (Ἰπερίων).– Titana, Zeruaren semea eta Heliosen aita.

Hiperoko (Ἰπείροχος).–

- 1) Eleoarra, Itimoneoren aita (XI, 673).
- 2) Troiarra; Odiseok hila (XI, 335).

Hipiron (Ἵπείρων).– Troiarra; Diomedesek hila.

Hipnos (Ἵπνος).– Ikusari onirikoen pertsonifikazioa; Gauaren semea eta Heriotzaren neba; Lemnon bizi da.

Hipodamas (Ἱπποδάμας).– Troiarra; Akilesek hila.

Hipodamia (Ἱπποδάμεια).–

- 1) Ankisesen alaba nagusia eta Alkatooren emaztea (XIII, 429).
- 2) Piritooen emaztea eta Polipetes buruzagi greziarraren ama (II, 742).

Hipodamo (Ἱππόδαμος).– Troiarra; Odiseok hila.

Hipokoon (Ἱπποκόων).– Traziar buruzagia, Resoren loba.

Hipoloko (Ἱππόλοχος).–

- 1) Belerofonen semea eta Glauko buruzagi troiarraren aita (VI, 119, 144, 197 eta 206; VII 13; XII, 309, 387; XVII, 140).
- 2) Troiarra, Antimakoren semea eta Pisandoren anaia; Agamemnonek hila (XI, 122 eta 145).

Hipomako (Ἱππόμαχος).– Troiarra; Leonteok hila.

Hiponoos (Ἱππόνοος).– Greziarra; Hektorrek hila.

Hipoplazia (Ἵποπλάκη).– Tebasen epitetoa, Troadeko hiria, Plakoren ondoan dagoena.

Hipotebas (Ἵποθήβαι).– Beoziako Tebasen aldameneko gotor-hiria.

Hipotion (Ἱπποτίων).– Troiarra; Askanioaren eta Morisen aita.

Hipotoos (Ἱππόθοος).–

- 1) Priamoren semea (XXIV, 251).
- 2) Troiarren aliatua, pelasgoarra, Letoren semea; Ajax Handiak hila (II, 840; XVII, 217, 289, 313, 318).

Hipsenor (Ήψινωρ).–

- 1) Troiarra, Dolopionen semea; Euripilok hila (V, 76).
- 2) Troiarra, Hipasoren semea; Idomeneok hila (XIII, 411).

Hipsipile (Ήψιπύλη).– Lemnoko erregina, Jason gizurenaren emaztea eta Euneoren ama.

Hira (Ήρή).– Meseniako hiria.

Hiria (Ήρώ).– Beoziako hiria.

Hirmine (Ήρμίνη).– Elideko hiria.

Hirtako (Ήρτακος).– Troiako gizon zaharra, Asioren aita.

Hirtio (Ήρτιος).– Troiarren aliatua, misiarren buruzagia, Girtiorenen semea; Ajax Handiak hila.

Histiea (Ήστία).– Eubeako hiria.

Hizetaon (Ήκετάων).– Troiar gizurena, Laomedonen semea eta Priamoren anaia.

Horak/Orduak (Ήραι).– Zeusen eta Temisen alabak, urtaroen jainkosak eta Olinpoko ateen zaindariak.

Ialiso (Ήλυσός).– Rodasko hiria.

Ialmeno (Ήάλμενος).– Aspledongo eta Orkomenoko gudarien buruzagia, Aresen eta Astiokeren semea, eta Askalaforen anaia.

Iameno (Ήαμενός).– Troiar buruzagia; Leonteok hila.

Ianasa (Ήάνασσα).– Nereidetako bat.

Ianira (Ήάνειρα).– Nereidetako bat.

Ida (Ήδη).– Troadeko Frigiako mendia.

Idas (Ήδης).– Marpesaren senarra eta Kleopatraren aita.

Ideo (Ἰδαῖος).—

- 1) Troiar heraldoa (III, 248; VII, 276, 278, 284, 372, 381, 405, 406, 413, 416; XXIV, 325, 470).
- 2) Troiarra, Daresen semea (V, 11, 20).
- 3) Zeusen epitetoa (XVI, 605).

Idomeneo (Ἰδομενεύς).— Kretako buruzagia, Dekaulionen semea.

Iera (Ἰαιρα).— Nereidetako bat.

Ifeo (Ἰφέυς).— Troiarra; Patroklok hila.

Ifianasa (Ἰφιάνασσα).— Agamemnonen eta Klitemnestraren alaba, Ifigenia izenez ere ezagutua.

Ifidamas (Ἰφιδάμας).— Troiarra, Antenorren semea; Agamemnonek hila.

Ifikles (Ἰφικλῆς).— Filakoren semea, eta Podartzesen eta Protesilaoren aita.

Ifinoo (Ἰφίνους).— Greziarra, Dexioren semea; Glaukok hila.

Ifis (Ἴφις).— Patrokloren ohaidea; Akilesek hartu zuen gatibu.

Ifition (Ἰφίτιων).— Troiar buruzagia, Otrinteoren semea; Akilesek hila.

Ifito (Ἴφίτος).—

- 1) Arkeptolemoren aita (VIII, 128).
- 2) Nauboloren semea, eta Eskedio eta Epistrofo buruzagi fozidarren aita (II, 518; XVII, 306).

Ikario (Ἰκάριος).— Egeo itsasoko hegoaldea.

Ilesio (Εἰλέσιον).— Beoziako hiria.

Ilio (Ἴλιον).— Troia.

Ilioneo (Ἰλιονεύς).— Troiarra, Forbasen semea; Peneleok hila.

Ilitia (Εἰλείθυια / εἰλείθυιαι, pluralean).– Ume-erditzeen jainkotasun babeslea.

Ilo (Ἴλος).–

- 1) Dardanoren semea (X, 415; XI, 166 eta 372; XXIV, 349).
- 2) Ilioren fundatzailea; Trosen semea eta Laomedonen aita (XX, 232 eta 236).

Inbraso (Ἰμβρασος).– Pirooren aita.

Inbrio (Ἰμβριος).– Troiarra, Mentorren semea; Teukrok hila.

Inbro (Ἰμβρος).– Traziako itsasertzaren aurreko uhartea eta izen bereko hiria, Helesponton.

Iolkos (Ἰωλκός).– Tesaliako hiria.

Iris (Ἴρις).– Jainko-jainkosen mezularia.

Isandro (Ἰσανδρος).– Belerofonen semea, eta Hipolokoren anaia eta Laodamiaren neba.

Iso (Ἴσος).– Priamoren semea; Agamemnonek hila.

Itaimenes (Ἰταιμένης).– Troiarra, Estenelaoren aita.

Itaka (Ἰθάκη).– Odiseoren sortetia.

Itimoneo (Ἰτυμονεύς).– Hiperokoren semea, eleoarra; pilostarren eta eleoarren arteko borrokan Nestorrek hila.

Itome (Ἰθώμη).– Tesaliako hiria.

Iton (Ἴτων).– Tesaliako hiria.

Ixion (Ἰξίων).– Lapitarra; Tesaliako erregea; Hera limurtu nahi izan zuen.

Japeto (Ἰαπετός).– Titana, Gearen eta Zeruaren semea, eta Prometeoren, Epimeteoren, Atlasen eta Menezioaren aita.

Jardano (Ἰάρδανος).– Elideko ibaia.

Jaso (Ἰάσος).– Atenastar buruzagia, Esfeloren semea; Eneasek hila.

Jason (Ἰάσων).– Tesaliako printzea, Esonen semea eta Euneoren aita.

Kabeso (Καβησός).– Traziako hiri aliatua, Helespontokoa.

Kadmea (Καδμεία).– Greziako Tebasko antzinako hiria.

Kaistro (Καύστρος).– Joniako ibaia.

Kalesio (Καλήσιος).– Troiarra, Axiloren auriga; Diomedesek hila.

Kaletor (Καλήτωρ).–

1) Greziarra, Afareoren aita (XIII, 541).

2) Troiarra, Klitioren semea; Ajax Handiak hila (XV, 419).

Kalianasa (Καλλιάνασσα).– Nereidetako bat.

Kalianira (Καλλιάνειρα).– Nereidetako bat.

Kaliaro (Καλλίαρος).– Lokridako hiria.

Kalidnak (Καλύδναι).– Egeoko uharte-multzoa.

Kalidon (Καλυδών).– Etoliako hiria.

Kalikolone (Καλλικολώνη).– Troia inguruko muinoa.

Kalioppe (Καλλιόπη).– Bederatzi musetako bat: ahots ederrekoa, epika-ren musa.

Kalkas (Κάλχας).– Testorren semea, greziarren igarlea.

Kalkodon (Χαλκώδων).– Elefenorren aita.

Kalkon (Χάλκων).– Batikles mirmidoiaren aita.

Kaltzis (Χαλκίς).–

1) Etoliako hiria (II, 640).

2) Eubeako hiria (II, 537).

Kameiro (Κάμειρος).– Rodas uharteko hiria.

Kapaneo (Καπανεύς).– Greziarra, Hiponooren semea eta Esteneloren aita; Tebasko guduan hil zen.

Kapis (Κάπυς).– Asarakoren semea, Ankisesen aita eta Eneasen aitona.

Kardamila (Καρδαμύλη).– Meseniako hiria.

Kareso (Κάρησος).– Troadeko ibaia.

Karia (Καρία).– Asia Txikiko eskualdea.

Karis (Χάρης).– Hefestoren emaztea, kariteetako bat.

Karisto (Κάρυστος).– Eubea uharteko hiria.

Kariteak (Χάριτες).– Zeusen eta Eurinomeren alabak; Afroditaren jarraigokoak dira.

Karopo (Χάροπος).– Sima uharteko erregea, Aglaiaren senarra eta Ni-reoren aita.

Karops (Χάρων).– Troiarra, Hipasoren semea eta Sokoren anaia; Odisseok hila.

Kasandra (Κασσάνδρα).– Troiar printzesa, Priamoren alaba; Agamemnonen gatibua izan zen gudua amaitutakoan, eta Klitemnestrak hil zuen.

Kaso (Κάσος).– Egeoko uhartea, Zikladeetako bat.

Kastianira (Καστιάνειρα).– Traziako printze baten alaba; Esimakoa zen, eta Priamoren Gorgition sasiko umearen ama.

Kastor (Κάστωρ).– Zeusen (edo Tindaroren) eta Ledaren semea, Helenaren neba eta Polideuzesen anaia.

Kertsidamas (Χερσιδάμας).– Troiarra, Priamoren semea; Odiseok hila.

Kimera (Χίμαιρα).– Jainkotiar izaerako munstroa, lehoi-burua, heren-suge-buztana eta ahuntz-gorputza zituen; Amisodarok hazi zuen, eta Belerofonek hil.

Kiron (Χείρων).– Zentauroa, eta Akiles, Asklepio edo Jason gizurenak bezalakoen maisua.

Kleobulo (Κλεόβουλος).– Troiarra; Ajax Txikiak hila.

Kleonas (Κλεωναί).– Argolidako hiria.

Kleopatra (Κλεοπάτρη).– Marpesaren alaba eta Meleagoren emaztea.

Klimene (Κλυμένη).–

1) Helenaren jopu emea (III,144).

2) Nereidetako bat (XVIII, 47).

Klio (Κλειώ).– Bederatzi musetako bat: ospea ematen duena, historia-ren musa.

Klitemnestra (Κλυταιμήστρα).– Tindaroren eta Ledaren alaba, Helenaren ahizpa, eta Agamemnonen emazte eta erailea.

Klitio (Κλυτίος).– Troiako agureetako bat, Laomedonen semea eta Priamoren anaia.

Klito (Κλείτος).– Troiarra, Pisenorren semea; Teukrok hila.

Klitomedes (Κλυτομήδης).– Greziarra, Enopsen semea; Nestorrek uka-bilka garaitua.

Klonio (Κλονίος).– Alektorren semea eta beoziar buruzagietako bat; Agenorrek hila.

Kloto (Κλωθώ).– Hiru moiretatik gazteena, zoria iragartzen zuena.

Knido (Κνίδος).– Kariako hiri nagusia.

Knosos (Κνωσός).– Kretako hiria.

Koon (Κόων).– Troiarra, Antenorren semea; Agamemnonek hila.

Kopas (Κώπας).– Beoziako hiria.

Kopreo (Κοπρεύς).– Perifetesen aita eta Euristeo erregearen heraldoa.

Korinto (Κόρινθος).– Agamemnonen erresumako hiria, Peloponeso-koa; *Iliadan* Efira deritzo.

Koronea (Κορώνεια).– Beoziako hiria.

Korono (Κόρωνος).– Zeneoren semea eta Leonteo buruzagi greziarren aita.

Kos (Κῶς/Κόωνδε).– Egeoko uhartea eta hango hiria.

Kranae (Κραναίη).– Lazedemoniako uhartea; hartan Paris eta Helena ezkondu ziren.

Krapato (Κράπαθος).– Kretaren eta Rodasen artean dagoen uhartea, Dodekanesoskoa.

Kreon (Κρέων).– Greziarra, Likomedesen aita.

Kresmo (Κροῖσμος).– Troiarra; Megesek hila.

Kreta (Κρήτη).– Mediterraneoko uhartea, zibilizazio minoikoaren egoitza.

Kreton (Κρήθων).– Greziarra, Alfeo ibaiaren iloba eta Dioklesen semea; Eneasek hila.

Krisa (Κρίσα).– Fozidako hiria, Parnasoren ondokoa (II, 520).

Krisa (Χρύση).– Misiako hiria (I, 37, 100, 390, 431, 451).

Kriseis (Χρυσίς).– Krisesen alaba; greziarrek bahitu eta Agamemnoni emana.

Krisen (Χρύσης).– Krisako printzea eta Apoloren apaiza.

Krisotemis (Χρυσόθεμς).– Agamemnonen eta Klitemnestraren alaba.

Kromio (Χρόμιος).–

- 1) Liziar gudaria (XVII, 218, 494 eta 534).
- 2) Liziar gudaria; Odiseok hila (V, 677).
- 3) Nestorren gadarosteko buruzagietako bat (IV, 295).
- 4) Priamoren semea; Tideok hila (V, 160).
- 5) Troiarra; Teukrok hila (VIII, 275).

Kromis (Χρόμς).– Misiarren buruzagia.

Kromna (Κρώμνα).– Paflagoniako hiria.

Kronos (Κρόνος).— Uranoren eta Gearen semea, eta Zeusen, Poseidonen, Heraren, Artemisaren eta Hestiaren aita.

Krozilea (Κροκύλεια).— Odiseoren erresumako zatia; ikertzaile batzuen arabera, uhartea da, beste batzuen arabera, aldiz, hiria.

Kteato (Κτέατος).— Aktorren (edo Poseidonen) eta Molioneren semea, Euritoren anaia bikia eta Anfimakoren aita.

Laas (Las) (Λάας).— Lakoniako hiria.

Labdako (Λάβδακος).— Tebasko erregea, Laioren aita eta Ediporen aitona.

Laertzes (Λαέρτης).— Hemonen semea eta Alzimedonen aita; Alzimedon mirmidoien buruzagia zen Akilesen agindupean.

Laio (Λαΐος).— Tebasko erregea, Labdakoren semea, Epikastaren senarra eta Ediporen aita.

Lakesis (Λάχαισις).— Hiru moiretatik bigarrena, pertsonen etorkizuna iragartzen duena.

Lanpo (Λάμπος).—

- 1) Hektorren zaldia (VIII, 185).
- 2) Troiako gizon zaharra, Laomedonen semea, Priamoren anaia eta Dolopsen aita (III, 147; XV, 526; XX, 238).

Laodamas (Λαοδάμας).— Troiar buruzagia, Antenorren semea; Ajax Handiak hila.

Laodamia (Λαοδάμεια).— Belerofonen alaba; Zeusekin Sarpedon semea izan zuen.

Laodize (Λαοδίκη).—

- 1) Agamemnonen alaba (IX, 145, 287).
- 2) Priamoren alaba eta Helikaon erregearen emaztea (III, 124; VI, 252).

Laodoko (Λαόδοκος).–

- 1) Greziarra, Antilokoren laguna (XVII, 699).
- 2) Troiarra, Antenorren semea (IV, 86-103).

Laogono (Λαόγονος).–

- 1) Troiarra, Biasen semea; Akilesek hila (XX, 460).
- 2) Troiarra, Onetorren semea eta Zeusen apaiza; Merionesek hila (XVI, 604).

Laomedon (Λαομέδων).– Troiako antzinako erregea; Iloren semea eta Priamoren aita.

Laotoe (Λαοθή).– Altesen alaba, Priamoren emaztea eta Likaonen ama.

Larisa (Λάρισα).– Eoliako hiria.

Lazedemonia (Λακεδαιμονία).– Peloponesoko eskualdea, Menelaoren erresuma.

Leito (Λήϊτος).– Beoziarren buruzagia, Alektrionen semea.

Lekto (Λεκτός).– Troadeko muinoa.

Lemno (Λήμνος).– Egeoko ipar-ekialdeko uhartea.

Leokrito (Λειώκριτος).– Greziarra, Arisbasen semea; Eneasek hila.

Leonteo (Λεοντεύς).– Greziar buruzagia, Koronoren semea.

Lesbos (Λέσβος).– Egeoko ekialdeko uhartea, eta hango hiria.

Leto (Λήθος).– Pelasgoarren erregea (II, 843; XVII, 288).

Leto (Λητώ).– Zeoren eta Feberen alaba; Zeusekin Apolo eta Artemisa izan zituen (I, 9, 36; V, 447; XIV, 327; XVI, 849; XIX, 413; XX, 72; XXI, 497-501; XXI, 502-504; XXIV, 602-613).

Leuko (Λεύκος).– Greziarra, Odiseoren laguna; Antifok hila.

Likaon (Λυκάων).—

- 1) Pandaroren aita (II, 826; IV, 89 eta 93; V, 95, 101, 169, 193, 197, 229, 246, 276 eta 283).
- 2) Priamoren eta Laotoeren semea, eta Polidororen anaia (III, 333; XX, 81-85; XXI, 35-119, 127; XXII, 46; XXIII, 740-747).

Likasto (Λύκαστος).— Kretako hiria.

Likofontes (Λυκοφόντης).— Troiarra; Teukrok hila.

Likofron (Λυκόφρων).— Akaiarra, Mastorren semea, eta Ajax Handiaren ezkutaria; Hektorrek hila.

Likomedes (Λυκομήδης).— Greziar buruzagia, Kreonen semea.

Likon (Λύκων).— Troiarra; Peneleok hila.

Likto (Λύκτος).— Kretako hiria.

Likurgo (Λυκοῦργος).—

- 1) Arkadiako erregea; Areitoo hil zuen (VII, 142-149).
- 2) Traziar erregea, Driasen semea; Dioniso jainkoari egin zion eraso, eta Zeusek itsutu zuen (VI, 130-140).

Lilea (Λίλεια).— Fozidako hiria.

Limnorea (Λιμνώρεια).— Nereidetako bat.

Lindo (Λίνδος).— Rodasko hiria.

Lirneso (Λυρνησσός).— Misiako hiria, Akilesek konkistatu zuena; hartan harrapatu zuen Briseida.

Lisandro (Λύσανδρος).— Troiarra; Ajax Handiak hila.

Lizia (Λυκία).—

- 1) Pandaroren eta Likaonen aberria, Troadeko eskualdea (V, 105, 173; VI, 168, 171; XVI, 514).

- 2) Sarpedonen eta Glaukoren aberria; Asia Txikian dago (II, 877; V, 479, 645; VI, 168, 171, 172, 173, 188, 210, 225; XII, 312, 318; XVI, 437, 455, 542, 673, 683; XVII, 172).

Lizimnio (Λιζύμνιος).– Alkmenaren neba; Troiako Gudua hasi aurretik Tlepolemok hila.

Lokrida (Λοκρίς).– Greziako eskualdea.

Makaon (Μαχάων).– Asklepioren semea eta Podalirioren anaia; gudaroste akaiarraren osagilea bere anaiarekin batera.

Makar/Makareo (Μάκαρ/Μακαρεύς).– Lesbosko antzinako erregea.

Mantinea (Μαντινέη).– Arkadiako hiria.

Maris (Μάρις).– Lizarra, Atimnioren anaia eta Sarpedonen laguna; Trasimedesek hila.

Marpesa (Μάρπησσα).– Evenoren alaba, Idasen emaztea eta Kleopatraren ama.

Mases (Μάσης).– Argolidako hiria.

Mastor (Μάστωρ).– Ziterako Likofronen aita.

Meandro (Μαίανδρος).– Kariako ibaia, Asia Txikiko hegoaldekoa.

Medeon (Μεδεών).– Beoziako hiria.

Medesikasta (Μηδεσικάστη).– Priamoren sasiko alaba, Inbrioren emaztea.

Medon (Μέδων).–

- 1) Oileoren eta Reneren sasiko semea, Metonako greziarren buruzagia; Eneasek hila (II, 727; XIII, 693, 695; XV, 332, 335).
- 2) Troiar buruzagia (XVII, 216).

Megas (Μεγας).– Perimoren aita.

Meges (Μέγης).– Fileoren semea eta Dulikioko greziarren buruzagia.

Melanipo (Μελάνιππος).—

- 1) Greziar buruzagia (XIX, 240).
- 2) Hizetaonen semea eta troiar buruzagia; Antilokok hila (XV, 547, 553, 576, 582).
- 3) Troiarra; Patroklok hila (XVI, 695).
- 4) Troiarra; Teukrok hila (VIII, 276).

Melantio (Μελάνθιος).— Troiarra; Euripilok hila.

Melas (Μέλας).— Porteoren semea, Eneoren anaia eta Diomedesen amaren aldetiko aitona.

Meleagro (Μελέαγρος).— Etoliar gizurena, Kalidongo antzinako printzea eta Eneoren semea.

Melibea (Μελίβοια).— Tesaliako hiria.

Melita (Μελίτη).— Nereidetako bat.

Melpomene (Μελπομένη).— Bederatzi musetako bat: kantatzen duena, tragediaren musa.

Memalo (Μαιμαλος).— Pisandroren aita.

Menelao (Μενέλαος).— Lazedemoniako erregea, Atreoren semea, Agamemnonen anaia, Helenaren senarra, eta Hermioneren eta Megapentesen aita.

Menesteo (Μενεσθεύς).— Peleoren semea, atenastarren buruzagia.

Menestes (Μενέσθης).— Greziarra; Hektorrek hila.

Menestio (Μενέσθιος).—

- 1) Buruzagi mirmidoia, Esperkeo ibaiaren eta Polimelaren semea (XVI, 173-178).
- 2) Greziarra, Areitooren eta Filomedusaren semea; Parisek hila (VII, 8-10).

Menezio (Μενοίτιος).— Aktorren semea eta Patrokloren aita.

Menon (Μένων).– Troiarra, Leonteok hila.

Mentes (Μέντης).– Zikoniarren erregea.

Mentor (Μέντωρ).– Inbriro troiarraren aita.

Meon (Μαίων).– Hemonen semea.

Meonia (Μηονία).– Lidiaren antzinako izena.

Mera (Μαίρᾶν).– Nereidetako bat.

Meriones (Μηριόνης).– Kretatar buruzagia, Moloren semea.

Mermero (Μέρμερος).– Troiarra; Antilokok hila.

Merope (Μερόπη).– Troiar igarlea, eta Adrasto eta Anfio buruzagien aita.

Mesa (Μέσση).– Lakoniako hiria.

Meseis (Μεσσηίς).– Tesaliako iturria.

Mestles (Μέσθλης).– Lidiarra, Talemenesen semea.

Mestor (Μήστωρ).– Priamoren semea; Troiako Gudua hasi aurretik hila.

Metona (Μηθώνη/Μεθώνη).– Tesaliako hiria, Filoktetesen bizilekua.

Mezisteo (Μηκιστεύς).–

- 1) Akaiar erregea, Talaoren semea eta Eurialoren aita (II, 566; XXIII, 678).
- 2) Greziarra, Ekioaren semea; Polidamasek hila (VIII, 333; XIII, 422; XV, 339).

Midea (Μίδεια).– Beoziako hiria.

Midon (Μύδων).–

- 1) Troiarra, Atimnioren semea; Antilokok hila (V, 580).
- 2) Troiarra; Akilesek hila (XXI, 209).

Migdon (Μύγδων).– Frigiako erregea.

Mikale (Μυκάλη).– Asia Txikiko muinoa.

Mikaleso (Μυκαλησσός).– Beoziako hiria.

Mileto (Μίλητος).–

1) Kariako hiria (II, 868).

2) Kretako hiria (II, 647).

Mines (Μύνης).– Briseidaren senarra; Lirneso hartzean Akilesek hila.

Minieo (Μινύειος/Μινυήμιος).– Peloponesoko ibaia (XI, 722).

Minos (Μίνως).– Kretako errege legendarioa, Zeusen eta Europaren semea.

Mirina (Μυρίνη).– Amazona; haren tumulua Troiatik hur zegoen.

Mirtsinos (Μύρσινος).– Elideko herria.

Misia (Μυσία).– Marmarako itsasoaren hegoaldeko itsasertzeko eskualdea.

Mizenas (Μυκῆναι).– Argolidako hiria, Agamemnonen erresumako hiriburua.

Mnemosine (Μνημοσύνη).– Musen ama.

Mneso (Μνήσος).– Peoniarra, troiarren aliatua; Akilesek hila.

Moirak (Μοῖραι).– Zeusen eta Temisen alabak; pluralean iruleak adierazten dira: Kloto, Lakesis eta Atropo.

Molion (Μολίων).– Tinbreo troiar buruzagiaren auriga.

Molione (Μολίωνε).– Eurito eta Kteato anaia bikien ama; batzuen arabera, umeen aita Aktor izan zen, beste batzuen arabera, aldiz, Poseidon.

Molo (Μόλος).– Merion buruzagi kretatarraren aita.

Moris (Μόρως).– Frigiarra, Hipotoonen semea; Merionesek hila.

Mulio (Μούλιος).–

- 1) Augiasen suhia; Nestorrek pilostarren eta epeoarren arteko gudu hila (XI, 739).
- 2) Troiarra; Akilesek hila (XX, 472).
- 3) Troiarra; Patroklok hila (XVI, 696).

Musa/Musak (Μοῦσα/Μούσα).– Edo Musak; Zeusen eta Mnemosinoren alabak.

naiadeak (Ναϊάδες).– Ur gezetako –iturri, putzu, iturburu eta erreka–toetako– ninfak ziren, eta eurak bizi ziren ur ibilguaren jainkosak.

Nastes (Νάστης).– Kariarren buruzagia.

Naubolo (Ναυβολος).– Ifitoren aita.

Neleo (Νηλεύς).– Pilosko erregea, Poseidonen eta Tioren semea, eta Nestorren aita.

Nemertes (Νημερτής).– Nereidetako bat.

Neoptolemo (Νεοπτόλεμος).– Akilesen eta Deidamiaren semea.

nereidak (Νηρηίδες).– Nereoren, Itsasoko Agurearen, alabak.

Nereo (Νηρεύς).– Nereiden aita.

Nerito (Νήριτος).– Itakako mendia.

Nesea (Νησαίη).– Nereidetako bat.

Nestor (Νέστωρ).– Pilosko erregea, Neleoren eta Klorisen semea, Kromioren, Periklimenoren eta Peroren anaia, Euridizeren senarra, eta Antilokoren, Pisistratoren, Trasimedesen eta Polikastaren aita; beste andrazko batekin Pertseo izan zuen seme, eta greziar buruzagietan zaharrena izan zen.

ninfa (Νύμφα).– Ninfak jainkosa txikiak ziren, iturri, ibai, baso edo mendietan bizi zirenak; ninfek zelaien, basoen eta, oro har, izadiaren eman-kortasuna irudikatzen zuten.

Niobe (Νιόβη).– Tantaloren alaba eta Anfionen emaztea; haren hama-bi seme-alabak Apolok eta Artemisak hil zituzten.

Nireo (Νιρεός).— Greziar buruzagia, Karoporen eta Aglaiaren semea.

Nisa (Νῖσα).— Beoziako hiria (II, 508).

Nisa (Νῦσα).— Traziako mendia; hartan Dioniso jaio zen (VI, 133).

Nisiro (Νίσυρος).— Egeoko Zikladeetako bat.

Noemon (Νοήμων).—

- 1) Liziarra, troiarren aliatua; Odiseok hila (V, 678).
- 2) Pilostarra, Antilokoren laguna (XXIII, 612).

Nomion (Νομίων).— Kariar printzea, eta Nastes eta Anfimako buruzagien aita.

Noto (Νότος).— Hego-haizea, euria dakarrena.

Odio (Ὀδῖος).—

- 1) Greziar heraldoa (IX, 170).
- 2) Halizonen buruzagia; Agamemnonek hila (II, 856; V, 39).

Odiseo (Ὀδυσσεύς).— Itakako erregea, Laertesena eta Antiklearen semea, eta Telemakoren aita; *Odisearen* protagonista.

Ofelestes (Ὀφελέστης).—

- 1) Peoniarra, troiarren aliatua; Akilesek hila (XXI, 210).
- 2) Troiarra; Teukrok hila (VIII, 274).

Ofeltio (Ὀφέλτιος).—

- 1) Greziarra; Hektorrek hila (XI, 302).
- 2) Troiarra; Eurialok hila (VI, 20).

Oileo (Οἰλεύς).—

- 1) Ajax Txikiaren aita (II, 527, 727, 728; XI, 93; XIII, 66, 694, 697, 701; XIV, 442, 520; XV, 333, 336; XVII, 256; XXIII, 473, 488, 754).
- 2) Troiarra; Agamemnonek hila (XI, 93).

Okalea (Ὠκαλέα).– Beoziako hiria.

Okesio (Ὀχέσιος).– Etoliarra, Perifasen aita.

Olenia (Ὠλενίη).– Elideren eta Akaiaren arteko harkaitza.

Oleno (Ὠλενος).– Etoliako hiria.

Olinpo (Ὀλυμπος).– Jainko-jainkosek Tesaliako mendi izenkidean duten bizilekua.

Olizon (Ὀλιζών).– Tesaliako hiria.

Olooson (Ὀλοοσσών).– Tesaliako hiria.

Onetor (Ὀνήτωρ).– Zeusen apaiza, Laogonoren aita.

Onkesto (Ὀγχηστός).– Beoziako hiria, Poseidoni santutua.

Opites (Ὀπίτης).– Greziar buruzagia; Hektorrek hila.

Opois (Ὀπόεις).– Lokridako hiria.

Oresbio (Ὀρέσβιος).– Greziarra; Hektorrek hila.

Orestes (Ὀρέστης).–

- 1) Greziarra; Hektorrek hila (V, 705).
- 2) Troiarra; Leonteok hila (XII, 139 eta 193).
- 3) Agamemnonen eta Klitemnestraren semea (IX, 142 eta 284).

Orion (Ὠρίων).– Konstelazioa.

Orionen Txakurra (κύων Ὠρίωνος).– Konstelazioa.

Oritia (Ὠρείθυια).– Nereidetako bat.

Orkomeno (Ὀρχομενό).–

- 1) Arkadiako hiria (II, 605).
- 2) Beoziako hiria (II, 511; IX, 381).

Ormenio (Ὀρμένιον).– Tesaliako hiria.

Ormeno (Ὀρμενος).–

- 1) Troiarra, Polipetese hila (XII, 187).
- 2) Troiarra; Teukrok hila (VIII, 274).

Orneas (Ὀρνειαί).– Argolidako hiria.

Oro (Ὠρος).– Danaoarra; Hektorrek hila.

Orte (Ὀρθη).– Tesaliako hiria.

Orteo (Ὀρθαῖος).– Troiarra, Askaniakoa.

Ortiloko (Ὀρτίλοχος).– Meseniarra, Alfeoren semea, Dioklesen aita, eta Kretonen eta Ortsilokoren aita.

Ortseis (Ὀρσηΐς).– Tesaliako iturri bateko naiadea.

Ortsiloko (Ὀρσίλοχος).–

- 1) Dioklesen semea; Eneasek hila (V, 541-560).
- 2) Troiarra; Teukrok hila (VIII, 274).

Oto (Ὠτος).–

- 1) Epeoarren buruzagia, Zilenekoa; Polidamasek hila (XV, 518 y 519).
- 2) Erraldoia, Ifimediaren eta Aloeoren (edo Poseidonen) semea; Olinpori eraso egin nahi izan zion bere anaia Efialtesekin (V, 385-391).

Otreo (Ὀτρεύς).– Frigiako erregea; Priamo haren aliatua izan zen.

Otrinteo (Ὀτρυντεύς).– Ifitionen aita.

Otrioneo (Ὀθρυονεύς).– Troiarra, Kablesokoa, Kasandra emazte nahi zuena.

Ozeano (Ὠκεανός).– Zeruaren semea eta Tetisen senarra; Homeroren arabera, lurra inguratzen duen ibaia.

Paflagonia (Παφλαγονία).– Asia Txikiko eskualdea.

Palas Atena (Παλλὰς Ἀθήνη).– Atenaren epitetoa.

Palmis (Πάλμυν).– Troiarra, Askaniakoa.

Pamon (Πάμμων).– Priamoren semea.

Pandaro (Πάνδαρος).– Zeleako troiarren buruzagia, Likaonen semea eta Apoloren arkularirik gustukoena.

Pandion (Πανδίων).– Greziarra.

Pandoko (Πάνδοκος).– Troiarra; Ajax Handiak hila.

Panope (Πανόπη).– Nereidetako bat.

Panopeo (Πανοπέυς).–

1) Fozidako hiria (II, 520; XVII, 307)

2) Greziarra, Epeo ukabilkariaren aita (XXIII, 665).

Pantoo (Πάνθοος).– Troiako gizon zaharra; Polidamasen, Euforboren eta Hiperenorren aita.

Paris (Πάρις).– Priamoren eta Hekubaren semea, Alexandro ere deritzona; Helenaren bahitzailea.

Parrasia (Παρρασία).– Arkadiako hiria.

Partenio (Παρθένιος).– Paflagoniako ibaia.

Pasitea (Πασιθέα).– Grazietako bat.

Patroklo (Πάτροκλος).– Menezioaren semea, Akilesen kutuna; Hektorrek hila.

Pedaso (Πήδαςος).–

1) Akilesen zaldia (XVI, 152, 467).

2) Bukolionen eta Abarbarea naiadearen semea, troiar gudaria; Eurialok hila (VI, 21-28).

3) Meseniako hiria (XI, 152 eta 291).

4) Troadeko hiria (VI, 34; XX, 92; XXI, 86 eta 87).

5) Troadeko hiria (XIII, 172).

Pedeo (Πήδαιος).– Troiarra, Antenorren sasiko semea; Megesek hila (V, 69).

Pelagon (Πελάγων).–

1) Liziarra, Sarpedonen laguna (V, 695).

2) Pilostar gudaria, Nestorren agindupekoa (IV, 295).

Pelegon (Πηλεγών).– Axio ibaiaren eta Peribearen semea, eta Astero-peoren aita.

Pelene (Πελλήνη).– Akaiako hiria.

Peleo (Πηλεύς).– Mirmidoien erregea, Eakoren semea, Tetisen senarra, eta Akilesen eta Polidoraren aita.

Pelias (Πελίας).– Poseidonon eta Tiroren semea, Neleoren anaia, eta Altzesteren aita.

Pelion (Πήλιον).–

1) Peleoren semea, Akilesen epitetoa (I, 188, 197; II, 674, 770; VIII, 474; IX, 181, 698; X, 323, 392; XIII, 113; XVI, 195, 269, 281, 653, 686; XVII, 208, 214, 280; XVIII, 166, 226, 261, 269; XIX, 75; XX, 27, 45, 80, 88, 113, 118, 294, 333, 366; XXI, 306, 327, 599; XXII, 7, 40, 193, 214, 278; XXIII, 35, 249, 793; XXIV, 338, 458, 465).

2) Tesaliako mendia; bertan zentauroak bizi dira (II, 744 eta 757; XVI, 144; XIX, 391).

Pelops (Πέλως).– Tantaloren semea, Atreoren aita eta Agamemnonen semea.

Peneleo (Πηνέλεως).– Beoziar buruzagia.

Peneo (Πηνειός).– Tesaliako jainko ibaia.

Peon (Παίων).– Jainko-jainkosen osagilea.

Peonia (Παιονία).– Mazedoniako iparraldeko eskualdea.

Perea (Πηρείη).– Tesaliako hiria.

Pergamo (Πέργαμος).– Troiako akropolia.

Pergaso (Περγασος).– Deikoonen aita.

Peribea (Περίβοια).– Azesamenoren alaba nagusia, Axio ibaiaren emaztea eta Pelegonen ama.

Perieres (Περιήρης).– Greziarra, Bororen aita.

Perifas (Περίφας).–

1) Etoliarra, Onkestoren semea; Aresek hila (V, 842 eta 847; XVII, 323).

2) Troiarra, Epitoren semea eta Ankisesen heraldoa (XVII, 323).

Perifetes (Περιφίτης).–

1) Akaiarra, Mizenaskoa, eta Kopreoren semea; Hektorrek hila (XV, 638).

2) Troiarra; Teukrok hila (XIV, 515).

Perimedes (Περιμήδης).– Greziarra, Eskedioren aita.

Perimo (Πέριμος).– Troiarra, Megasen semea; Patroklok hila.

Perkote (Περκώτη).– Troadeko hiria, Melaniporen egoitza.

Pertsefone (Περσεφόν).– Zeusen eta Demeterren alaba jainkosa, eta Hadesen emaztea.

Pertseo (Περσεύς).– Greziar gizaureun ospetsua, Zeusen eta Danaeren semea; Gorgonen hiltzailea.

Pesos (Παισός).– Misiako hiria, Apesos ere deritzo.

Peteo (Πετεώς).– Atenasko erregea, Menesteoren aita.

Peteon (Πετεών).– Beoziako hiria.

Pidites (Πιδύτης).– Troiarra, Perkosiakoa; Odiseok hila.

Pieria (Πιερία).– Tesaliako eskualdea, musen aberria.

Pilartes (Πυλάρτης).– Troiarra; Patroklok hila.

Pilemenes (Πυλαιμένης).– Paflagoniako erregea; Menelaok hila.

Pilene (Πυλήνη).– Etoliako hiria.

Pileo (Πύλαιος).– Troiarren aliatua, Letoren semea.

Pilon (Πύλων).– Troiarra; Polipetesek hila.

Pilos (Πύλος).– Peloponesoko mendebaldeko eskualdea eta hango hiria, Mesenian; Nestorren erresuma.

Piraso (Πύρασος).–

- 1) Tesaliako hiria (II, 695).
- 2) Troiarra; Ajax Handiak hila (XI, 491).

Pirekmes (Πυραίχμης).– Peoniarra, troiarren aliatua; Patroklok hila.

Pireo (Πείραιος).– Greziarra, Ptolomeoren aita eta Eurimedonen semea.

Piris (Πύρις).– Liziarra, troiarren aliatua; Patroklok hila.

Piritoo (Πειριθόος).– Zeusen eta Diaren semea, Polipetesen aita, lapitar gizuren legendarioa, zentauroen aurka borrokan egin zuena.

Piroo (Πείροος).– Inbrasoren semea eta traziar buruzagia.

Pisandro (Πείσανδρος).–

- 1) Memaloren semea eta mirmidoien buruzagia (XVI, 193).
- 2) Troiarra, Antimakoren semea; Menelaok hila (XI, 122-144).
- 3) Troiarra; Menelaok hila (XIII, 601-641).

Pisenor (Πεισήνωρ).– Troiarra, Klitoren aita.

Piteo (Πιτθεύς).– Etraren aita eta Teseoren aitona.

Piteia (Πιτύεια).– Misiako hiria.

Piton (Πύθων).– Fozidako antzinako hiria eta eskualdea, Parnasoren behealdean zegoena, eta Delfosen antzinako izena; Apolori santutua zen.

Plako (Πλάκος).– Misiako mendia.

Platea (Πλάταια).– Beoziako hiria.

Pleiadeak (Πλειάδες).– Tauro konstelazioan dauden izarren multzoa, konstelazioa.

Pleuron (Πλευρών).– Etoliako hiria.

Podalirio (Ποδालείριος).– Asklepioren semea; gudaroste greziarraren osagilea bere anaia Makaonekin batera.

Podarge (Ποδάργη).– Harpia; Akilesen Xanto eta Balio zaldien ama; zaldien aita Zefiro izan zen.

Podargo (Πόδαργος).–

1) Hektorren lau zaldietako bat (VIII, 185).

2) Menelaoren zaldia (XXIII, 295).

Podartzes (Ποδάρκης).– Greziar buruzagia, Ifikloren semea eta Prote-silaoren anaia.

Podes (Ποδῆς).– Troiarra, Eetionen semea; Menelaok hila.

Polibo (Πόλυβος).– Troiar buruzagia, Antenorren semea.

Polidamas (Πολυδάμας).– Troiar buruzagi eta aholkularia, Pantooren semea.

Polideuzes (Πολυδεύκης).– Zeusen eta Ledaren semea, eta Helenaren eta Klitemnestraren neba eta Kastorren anaia.

Polidora (Πολυδώρη).– Peleoren alaba; Esperkeo ibaiarekin Menestio izan zuen, eta ondorik Bororekin ezkondu zen.

Polidoro (Πολύδωρος).–

1) Greziarra (XXIII, 637).

- 2) Priamoren eta Laotoeren semea, eta Likaonen anaia; Akilesek hila (XX, 407-420; XXI, 89-91; XXII, 46-48).

Poliemon (Πολυαίμων).– Amopaonen aita.

Polifemo (Πολύφημος).– Lapitar gizurena, Elatoren semea.

Polifetes (Πολυφῆτης).– Troiar buruzagia, Askaniakoa.

Polifontes (Πολυφόντης).– Tebastarra.

Poliido (Πολύειδος).–

- 1) Korintoko gizurena eta igarlea, eta Eukenorren aita (XIII, 663-668).

- 2) Troiarra, Euridamasen semea; Diomedesek hila (V, 148).

Poliktor (Πολύκτωρ).– Gudari mirmidoia (Hektorrek Priamoren aurrean hartzen duen moxorroa).

Polimela (Πολυμήλη).– Filasen alaba, Hermesen seme Eudororen ama, geroago Ekeklesekin ezkondua.

Polimelo (Πολύμηλος).– Liziarra, troiarren aliatua, eta Argeoren semea; Patroklok hila.

Polimnia (Πολυμνία).– Bederatzi musetako bat: ereserki anitzekoa, kantu sakratuen musa; beste batzuen iritziz, geometriaren musa.

Polinizes (Πολυνείκης).– Ediporen semea eta Eteoklesen anaia; anaia biek borrokan egin zuten Tebasko tronuagatik; hil egin zen borrokan.

Polipetes (Πολυποίτης).– Tesaliar buruzagia, Piritooen eta Hipodamiaren semea.

Polites (Πολίτης).– Priamoren semea.

Polixeno (Πολύξενος).– Epeoar buruzagia.

Porteo/Portaón (Πορθεύς/Πορθάων).– Kalidongo eta Pleurongo erregea, Agrioren, Melasen eta Eneoren aita, eta Diomedesen birraitona.

Poseidon (Ποσειδών).– Itsasoaren eta lurrikaren jainkoa, troiarren etsaia.

Praktio (Πράκτιος).– Troadeko ibaia.

Pramnio (Πραμνείω).– Izen honekin ezaguna zen tokiko ardo beltz gotorra; autore batzuentzat Lesbos uhartean zegoen, eta beste batzuentzat Esmirnan.

Preto (Προΐτος).– Argusko antzinako erregea eta Antearen senarra.

Priamo (Πριάμος).– Troiako erregea, Laomedonen semea eta Hekubaren senarra; honekin hemeretzi seme-alaba izan zituen, haien artean, Hektor eta Paris.

Pritanis (Πρύτανις).– Liziarra, troiarren aliatua; Odiseok hila.

Promako (Πρόμαχος).– Beoziar buruzagia, Alegenorren semea; Akamasek hila.

Prometeo (Προμηθεύς).– Zeus engainatu zuena eta horregatik zigortua izan zena.

Pronoo (Πρόνοος).– Troiarra; Patroklok hila.

Protesilao (Πρωτεσίλαος).– Filazeko, Pirasoko, Itongo, Antrongo eta Pteleoko gudarien buruzagia; Troian lurra hartzean hila.

Protiaon (Προτιάων).– Troiarra, Astinooren aita.

Proto (Πρωτώ).– Nereidetako bat.

Protoenor (Προθοήνωρ).– Beoziar buruzagia, Areilikoren semea; Polidamasek hila.

Protoo (Πρόθοος).– Tesaliako mendebaldeko magneteen buruzagia, Tentredonen semea.

Protoon (Προθόων).– Troiarra; Teukrok hila.

Pteleo (Πτελεόν).–

1) Tesaliako hiria (II, 697).

2) Trifiliako hiria, Nestorren erresumakoa (II, 594).

Ptolomeo (Πτολεμαῖος).– Greziarra, Pireoren semea eta Eurimedonen aita.

Radamanto (Ῥαδάμανθυς).– Zeusen eta Europaren semea, eta Mino-sen anaia; Hadesko epaileetako bat.

Rea (Ῥέα).– Zeruaren eta Gearen alaba, Kronosen emaztea, eta Hestia-ren, Demeterren, Heraren, Hadesen, Poseidonen eta Zeusen ama.

Rene (Ῥήνη).– Oileoren ohaidea eta Medonen ama.

Reso (Ῥήσος).–

- 1) Traziar erregea, Eioneoren semea; Diomedesek hila (X, 435, 474, 482-497, 519).
- 2) Troadeko ibaia (XII, 20).

Rigmo (Ῥίγμος).– Traziarra, troiarren aliatua, eta Pirooren semea; Aki-lesek hila.

Ripe (Ῥίπη).– Arkadiako hiria.

Ritio (Ῥύτιον).– Kretako hiria.

Rodas (Ῥόδος).– Egeoko uhartea.

Rodio (Ῥόδιος).– Troadeko ibaia.

Salamina (Σαλαμίς).– Golko Saronikoko uhartea, Atikatik hur; Ajax Telamoniarraren sorterrria.

Samos (Σάμος).–

- 1) Egeoko uhartea (XXIV, 78 y 753).
- 2) Uhartea, Itakatik hur dagoena (II, 634).

Samotrazia (Σαμοθράκη).– Egeoko uhartea.

Sangario (Σαγγάριος).– Frigiako ibaia.

Sarpedon (Σαρπηδών).– Zeusen eta Laodamiaren semea, Liziako erre-gea eta troiarren aliatua; Patroklok hila.

Satnio (Σάτνιος).– Troiarra, Enopsen eta naiade baten semea; Ajax Txikiak hila.

Satniois (Σατνιόεις).– Misiako ibaia.

Selago (Σέλαγος).– Troiarra, Anfioaren aita.

Seleis (Σελλήεις).–

1) Efirako (Korintoko) ibaia (II, 659; XV, 531).

2) Troadeko Arisbeko ibaia (II, 839; XII, 97).

Selepio (Σεληπιος).– Evenoren aita.

Semele (Σεμέλη).– Kadmoren alaba; Zeusek ernaldutako Dionisoren ama.

Sesamo (Σήσαμος).– Paflagoniako hiria.

Sestos (Σηστός).– Helespontoko hiria.

Sidon (Σιδών).– Feniziako hiria.

Sime (Σύμη).– Rodasen eta Knidoren arteko uharte txikia.

Simois (Σιμόεις).– Troadeko ibaia.

Simoisio (Σιμοείσιος).– Troiarra, Antemionen semea; Ajax Handiak hila.

Sipilo (Σίπυλος).– Frigiako mendia; hartan Niobe, harri bihurturik, negarrez egoten da bere nahigabeengatik.

Sisifo (Σίσυφος).– Eoloren semea, Glaukoren aita eta Belerofonen aitona; Efiran bizi zen.

Sizion (Σικυών).– Peloponesoko hiria, Agamemnonen erresumakoa.

Soko (Σῶκος).– Troiarra, Hipasoren semea; Odiseok hila.

Talao (Ταλαός).– Mezisteoren aita.

Talemenes (Ταλαιμένης).– Mestles eta Antifo troiarren aita; umeok Gigea aintzirarekin izan zituen.

Talia (Θάλεια).—

- 1) Bederatzi musetako bat: loratzen dena, komediaren musa.
- 2) Nereidetako bat.³⁷

Talisio (Θαλυσιος).— Ekepoloren aita.

Talpio (Θάλλπιος).— Greziarra, epeoarren lau buruzagietako bat, Euritorren semea.

Taltibio (Ταλθύβιος).— Agamemnonen heraldoa.

Tamiris (Θάμρις).— Traziar olerkari mitikoa.

Tanato (Θάνατος).— Heriotzaren pertsonifikazioa; erromatar mitologian Parka izenez ezagutzen da.

Tarfe (Τάρφη).— Lokridako hiria.

Tarne (Τάρνη).— Lidiako hiria, Festoren sorterrria.

Tartaro (Τάρταρος).— Gearen erraietako lekua; bertan atxilotzen zituen Zeusek bere etsaiak.

Taumazia (Θαυμαχίη).— Tesaliako hiria.

Teano (Θεανώ).— Ziseo erregearen alaba, Hekubaren ahizpa, Antenorren emaztea eta Atenaren apaiz andrea.

Tebas (Θήβαι).—

- 1) Beoziako hiria, Kadmok fundatua (IV, 378, 406; V, 804; VI, 223; X, 286; XIV, 114, 323; XIX, 99; XXIII, 679).
- 2) Egiptoko hiria, ehun ate zituena (IX, 381).

³⁷ Euskaltzaindiaren 82. arauan, **Talia** bi bereizten dira grezierazko ortografia ezberdinez. Betiere, nik erabili dudana grezierazko bertsioan, (http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=*qa%-2Fleia%2F&la=greek&can=*qa%2Fleia%2F0&prior=te&d=Perseus:text:1999.01.0133:-book=18:card=22&i=1), nereida musaren grafia berarekin ageri da; hortik grafia bera erabiltzeko arrazoia.

- 3) Ziliziako hiria, Akilesek konkistatua; Andromakaren bizilekua (II, 691; VI, 397, 416; XXII, 479).

Tebeo (Θηβαῖος).– Troiarra, Eniopeoren aita.

Tegea (Τεγέα/Τεγέη).– Arkadiako hiria.

Tekton (Τέκτων).– Greziarren itsasontzien egilea; haren izenak ‘arotz’ edo ‘egile’ esan nahi du.

Telamon (Τελαμών).– Salaminako erregea, Eakoren semea, Peleoren anaia, eta Ajaxen eta Teukroren aita.

Telemako (Τηλέμαχος).– Odiseoren eta Peneloperen semea.

Temis (Θεμῖς).– Lege naturala haragiztatzen duen jainkotasuna.

Tenedos (Τένεδος).– Troaderen aurreko uhartea.

Tentredon (Τενθρηδών).– Greziarra, Protooren aita.

Terea (Τήρεια).– Misiako hiria eta mendia.

Termopilak (Θερμοπύλαι).– Greziako erdialdeko haitzartea.

Terpsikore (Τερψιχόρη).– Bederatzi musetako bat: dantzarekin atsegina ematen duena, dantzaren musa.

Tertsiloko (Θερσίλοχος).– Troiarra; Akilesek hila.

Tertsites (Θερσίτης).– Greziarra, Agrioren semea.

Tesalo (Θεσσαλός).– Heraklesen semea, eta Fidipo eta Antifo buruzagien aita.

Teseo (Θησεύς).– Atenasko erregea eta Egeoren semea; Minotauro hil zuen.

Tespías (Θέσπεια).– Beoziako hiria.

Tesprotia (Θεσπρωτία).– Greziako eskualdea.

Testio (Θέστιος).– Altearen aita.

Testor (Θέστωρ).–

- 1) Greziarra, Kalkas igarlearen aita (I, 69).
- 2) Troiarra, Enopsen semea; Patroklok hila (XVI, 401).

Tetis (Θέτις).– Uranoren eta Gearen alaba, Ozeanoren emaztea (XIV, 201 eta 302).

Tetis (Τηθύς).– Itsas jainkosa, nereida, Nereoren eta Dorisen alaba, Peleoren emaztea, eta Akilesen ama (I, 357-429, 495-532; VI, 136; IX, 410-416; XVI, 221-224; XVIII, 35-147, 369-460, 614-617; XIX, 3-36; XXIV, 74, 83-137, 561 eta 562).

Teukro (Τεύκρος).– Telamonen sasiko semea eta Ajax Handiaren anaiaordea.

Teutamo (Τεύταμος).– Leto pelasgoarraren aita.

Teutras (Τεύθρας).–

- 1) Greziarra; Axiloren aita (VI, 13).
- 2) Greziarra; Hektorrek hila (V, 705).

Tideo (Τυδεύς).– Eneoren semea eta Diomedesen aita.

Tiestes (Θυέστης).– Atreoren anaia eta Mizenasko erregea; hiltzera-koan erregetza Agamemnoni eman zion.

Tifon/Tifoeo (Τυφάων/Τυφωεύς).– Erraldoia, Gearen semea; Zeusek hila.

Tikio (Τυχίος).– Beoziar zurratzailea; Ayax Telamoniarraren ezkutua egin zuen.

Timetes (Θυμοίτης).– Priamoren jarraigoaren agurea.

Tinbra (θύμβρα).– Troadeko hiria.

Tinbreo (Θυμβραίος).– Troiarra; Diomedesek hila.

Tirinto (Τίρυνς).– Argolidako hiria, Diomedesen erresumakoa.

Tisbe (Θίσβη).– Beoziako hiria.

titanak [Τιτᾶνες; Τιτάν (singularra)].– Jainkotasunak; Uranoren eta Gearen seme-alabak; olinpiar ordenaren aurrekoak.

Titano (Τίτανος).– Tesaliako mendia.

Titaresios (Τιταρήσιος).– Tesaliako ibaia.

Titono (Τιθωνός).– Laomedonen semea, Egunsentiaren senarra eta Memnonen aita.

Tlepolemo (Τληπόλεμος).–

- 1) Heraklesen eta Astiokiaren semea, rodastarren buruzagia; Sarpedonek hila (II, 653-670; V, 628-669).
- 2) Lizarra, Damastorren semea; Patroklok hila (XVI, 416).

Tmolo (Τμῶλος).– Lidiako mendia; haren barrenean meoniarrek bizi ziren.

Toas (Θόας).–

- 1) Etoliarren buruzagia, Andremonen semea (II, 638-644; IV, 527-538; XIII, 92, 216, 222, 228; XV, 281-299).
- 2) Lemnoko erregea, Dionisoren semea eta Hipsipileren aita (XIV, 230; XXIII, 745).
- 3) Troiarra; Menelaok hila (XVI, 311).

Toe (Θόη).– Nereidetako bat.

Toon (Θόων).–

- 1) Troiar buruzagia; Antilokok hila (XII, 140; XIII, 545).
- 2) Troiarra, Fenopsen semea; Diomedesek hila (V, 152).
- 3) Troiarra; Odiseok hila (XI, 422).

Tootes (Θοώτης).– Menesteoren heraldo akaiarra.

Trakis (Τραχίς).– Tesaliako hiria.

Trasimedes (Θρασυμήδης).– Greziarra, Nestorren semea.

Trasimelo (Θρασύμηλος).– Sarpedonen ezkutaria; Patroklok hila.

Trasio (Θράζω).– Peoniarra; Akilesek hila.

Trazia (Θράκη).– Helespontoren iparraldeko eskualdea.

Treko (Τρήχος).– Etoliarra; Hektorrek hila.

Trezena (Τροιζήν).– Argolidako hiria, Diomedesen erresumakoa.

Trezeno (Τροίzenos).– Eufemoren aita, zikoniarren buruzagia.

Trifilia (Τριφυλία).– Elideko eskualdea.

Trika (Τρίκη/Τρίκκα).– Tesaliako hiria.

Trio (Θρύον).– Elideko hiria (Trioisa izenarekin ere ezaguna).

Trioisa (θρυόεσσα).– Elideko hiria (Trio izenarekin ere ezaguna).

Tritogenia (Τριτογένεια).– Atenaren epitetoa; haren esanahia ez da ziurra.

Troia (Τροία).– Troadeko eskualdea eta izen bereko hiria, Ilio izenez ere ezaguna.

Troilo (Τρωΐλος).– Priamoren semea; Akilesek hil zuen *Iliadaren* ekin-tza hasi aurretik.

Tronio (Θρόνιον).– Lokridako herria.

Tros (Τρώς).–

- 1) Eriktonioren semea, Frigiako erregea, Troiaren fundatzailea eta Ganimedesen aita; Zeusek zaldi batzuk eman zizkion semea kendu zionean (V, 265; XX, 230, 231, 463).

- 2) Troiarra, Alastorren semea; Akilesek hila (XX, 463).

Ukalegon (Οὐκαλέγων).– Priamoren jarraigoaren agurea.

Urania (Ουρανία).– Bederatzi musetako bat: zerutarra, astronomiaren musa.

Urano (Οὐρανός).– Titana, Gearen senarra; Zerua.

Xanto (Ξάνθος).–

- 1) Akilesen zaldia (XVI, 149; XIX, 400, 405 eta 420).
- 2) Hektorren zaldia (VIII, 185).
- 3) Liziako ibaia (II, 877; V, 479; VI, 172).
- 4) Troadeko ibai nagusia, Zeusen semea; jainko-jainkosek Eskamandro deitua (VI, 4; VIII, 560; XII, 313; XIV, 434; XX, 40 eta 74; XXI, 2, 15, 146 eta 337; XXIV, 693).
- 5) Troiarra, Fenopsen semea; Diomedesek hila (V, 152).

Zante/Zazinto (Ζάκυνθος).– Itsaso Jonikoko uhartea, Odiseoren erresumakoa.

Zeas (Κέας).– Trezenoren aita.

Zebriones (Κεβριόνης).– Priamoren sasiko semea, Hektorren auriga; Patroklok hila.

Zefiro (Ζέφυρος).– Mendebala.

Zefisis (Κηφισίς).– Beoziako aintzira.

Zefiso (Κηφισός).– Fozidako eta Beoziako ibaia.

Zeladon (Κελάδων).– Elideko ibaia.

Zelea (Ζέλεια).– Troadeko hiria, Pandaroren sortetia.

Zeneo (Καινεύς).– Lapitarren erregea, Elatoren semea.

Zentauroak (Κένταυρος).– Erdi gizaseme erdi zaldi diren izakiak, Tesaliako mendietan bizi direnak.

Zerano (Κοίρανος).–

- 1) Greziarra, Merionesen ezkutari eta auriga; Hektorrek hila (XVII, 611 eta 614).
- 2) Liziarra; Odiseok hila (V, 677).

Zerinto (Κήρινθος).– Eubeako hiria.

Zeus (Ζεύς).– Kronosen eta Rearen semea; jainko-jainkosen nagusia.

Zifo (Κύφος).– Tesaliako hiria.

Zila (Κίλλα).– Troadeko hiria, Kariatik hur dagoena; Apolori santutua.

Zilene (Κυλλήνη).–

1) Arkadiako mendia, Akaiatik hur dagoena (II, 603).

2) Elideko hiria (XV, 518).

Zimodoze (Κυμοδόκη).– Nereidetako bat.

Zimotoe (Κυμοθήη).– Nereidetako bat.

Ziniras (Κινύρας).– Zipreko erregea.

Zino (Κῦνος).– Lokridako hiria.

Ziparisia (Κυπαρισσῆς/Κυπαρίσσια).– Elideko hiria, Nestorren erre-sumakoa.

Ziparisos (Κυπάρισσος).– Fozidako hiria.

Zipre (Κύπρος).– Mediterraneoko sortaldeko uhartea, Afroditari santutua.

Zipris (Κύπρις).– Afroditaren beste izen bat.

Ziseo (Κισσης).– Traziako erregea, Teanoren aita.

Zitera (Κυθήρεια/Κύθηρα).– Peloponesoko hegoaldeko uhartea, Afroditari santutua.

Zitoro (Κύτωρος).– Paflagoniako hiria.

3. Exonomastikarako sailkatutako ekarpen-zerrenda.– Zerrenda honetan azalduko dira egundaino Euskaltzaindiaren arau eta erabakietan ez dauden sarrerak. Zerrendak 7 azpizerrenda ditu.

Azpizerrenda bakoitzaren izenburuan azalduko da Euskaltzaindiaren zein arautako zerrendara batu daitezkeen sarrerok. Hori ez ezik, azpizerrenda bakoitzak 5 zutabe izango ditu: 1) Euskara baturako forma; 2) Gaztelania; 3) Frantsesa; 4) Ingelesa, eta 5) Greziera klasikoko forma.

Hirugarren zerrenda

3.a) Euskaltzaindiaren 70. arauari («Mundu zabaleko uharte nagusiak») erants dakizkiokeen 23 sarrerak:

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Alalkomenas	Alalcómenas	Alalcomènes	Alalcomenae	Αλαλκομεναί
Dulikio	Duliquio	Doulichion	Dulichium	Δουλιχίω
Egilips	Egílope	Aigilipa	Aegilips	Αιγίλιψ
Egina	Egina	Égine	Aegina	Αἴγινα
Ekinada uharteak	Islas Equinadas	Îles Échinades	Echinades Islands	Ἐχινάδες νῆσοι
Esziro	Esciros	Scyros	Scyros	Σκύρος
Eubea	Eubea	Eubée	Euboea	Εὐβοία
Inbro	Imbros	Imbros	Imbros	Ἰμβρος
Kalidnak	Calidnas	Calydnas	Calydnas	Καλύδναι
Kaso	Caso	Cassos	Kasos	Κάσος
Kos	Cos	Kos	Kos	Κῶς/Κόωνδε
Kranae	Cránae	Cranaé	Cranae	Κρανάη
Krapato	Crápatos	Crapathos	Crapathus	Κράπαθος
Kreton	Cretón	Créthon	Crethon	Κρήθων
Krozilea	Crocilea	Krokyléia	Crocylea	Κροκύλεια
Lemno	Lemnos	Lemnos	Lemnos	Λήμνος
Nisiro	Nísiros	Nissiros	Nisyros	Νίσυρος
Salamina	Salamina	Salamine	Salamis	Σαλαμίς
Samos	Samos	Samos	Samos	Σάμος
Sime	Sime	Syme	Syme	Σύμη
Tenedos	Ténedos	Ténédos	Tenedos	Τένεδος
Zante/Zazinto	Zante/Zacinto	Zakynthos/ Zante/Zacynthe	Zakynthos/ Zante	Ζάκυνθος
Zitera	Citera/Citerea	Cythère/ Cythare/ Cérigo	Cythera/ Kythira (greko moderno)	Κυθήρεια/ Κύθηρα

3.b) Euskaltzaindiaren 82. arauari («Grezia eta Erromako pertsonaia mitologikoak») erants dakizkiokeen 553 sarrerak:

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Abarbarea	Abarbarea	Abarbarée	Abarbarea	Αβαρβαρέα
Ablero	Ablero	Ablèros	Ablerus	Ἀβληρος
Adamas	Adamante	Adamas	Adamas	Ἀδάμας
Admeto	Admeto	Admète	Admetus	Ἄδμητος
Adrasto	Adrasto	Adraste	Adrastus	Ἄδραστος
Afareo	Afareo	Apharée	Aphareus	Ἀφαρεύς
Agakles	Agacles	Agaclês	Agacles	Ἀγαμήδης
Agamedes	Agamedea	Agamédé	Agamede	Ἀγαμήδης
Agapenor	Agapénor	Agapénor	Agapenor	Ἀγαπήνωρ
Agastenes	Agástenes	Agasthénès	Agasthenes	Ἀγασθένης
Agastrofo	Agástrofo	Agastrophos	Agastrophus	Ἀγαστροφος
Agaton	Agatón	Agathon	Agathon	Ἀγαθων
Agave	Ágave	Agavé	Agave	Ἀγαύη
Agelao	Agelao	Agélaos	Agelaus	Ἀγέλαος
Agrio	Agrio	Agrios	Agrius	Ἄγριος
Aidoneo	Aidoneo	Aïdonéus	Aidoneus	Ἄϊδωνεύς
Akamas	Acamante	Acamas	Acamas	Ἀκάμας
Akrisio	Acrisio	Acrisios	Acrisius	Ἀκρίσιος
Aktea	Actea	Actée	Actaea	Ἀκταίη
Aktor	Áctor	Actor	Actor	Ἄκτωρ
Alalkomenia	Alalcomenia	Alalcoménie	Alalcomenia	Ἀλαλκομενία
Alastor	Alástor	Alastor	Alastor	Ἀλάστωρ
Alegenor	Alegénor	Alégénor	Alegenor	Ἀλεγίγνωρ
Alektrion	Alectrión	Alectryon	Alectryon	Ἀλεκτρυών
Alexandro	Alejandro	Alexandre	Alexander	Ἀλέξανδρος
Alkandro	Alcandro	Alcandros	Alcander	Ἄλκανδρος
Alkatoo	Alcátoo	Alcathoos	Alcathous	Ἀλκάθοος

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Alkmaon	Alcmaón	Alcméon	Alcmaon	Ἀλκμαων
Aleo	Aleo	Aloée	Aloeus	Ἀλωεύς
Altea	Altea	Althée	Althaea	Ἀλθαία
Altes	Altes	Altès	Altes	Ἄλτης
Altzimedon	Alcimedonte	Alcimédon	Alcimedon	Ἀλκιμέδων
Altzimo	Alcimo	Alcime	Alcimus	Ἄλκιμος
Altzione	Alción	Alcyone	Alcyone	Ἀλκύννη
Amarintzeo	Amarinceo	Amaryncée	Amarynceus	Ἀμαρυγκεύς
Amatea	Amatea	Amátheia	Amatheia	Ἀμάθεια
amazona	amazona	Amazone	Amazon	Ἀμαζών
Amintor	Amíntor	Amyntor	Amyntor	Ἀμύντωρ
Amisodaro	Amisodaro	Amisodaros	Amisodarus	Ἀμισώδαρος
Amopaon	Amopaón	Amopaon	Amopaon	Ἀμοπάων
Andremon	Andremón	Andrémon	Andraemon	Ἀνδραίμων
Anfidamas	Anfidamante	Amphidamas	Amphidamas	Ἀμφιδάμας
Anfiklo	Anficlo	Amphiklos	Amphiclus	Ἀμφικλος
Anfimako	Anfímaco	Amphimaque	Amphimachus	Ἀμφίμαχος
Anfinome	Anfínome	Amphinomé	Amphinome	Ἀμφινόμη
Anfio	Anfio	Amphios	Amphius	Ἀμφιος
Anfitoe	Anfítœ	Amphithoé	Amphithoe	Ἀμφιθή
Anfotero	Anfótero	Amphotéros	Amphoterus	Ἀμφότερος
Ankialo	Anquíalo	Anchialos	Anchialus	Ἀγχίαλος
Antea	Antea	Antéia	Anteia	Ἄντεια
Antemion	Antemión	Anthémion	Anthemion	Ἀνθέμιων
Antenor	Antenor	Anténor	Antenor	Ἀντήνωρ
Antifates	Antífates	Antiphatès	Antiphates	Ἀντιφάτης
Antifo	Ántifo	Antiphos	Antiphus	Ἄντιφος
Antifono	Antífono	Antiphonos	Antiphonus	Ἀντίφονος
Antiloko	Antíloco	Antiloque	Antilochus	Ἀντίλοχος
Antimako	Antímaco	Antimaque	Antimachus	Ἀντιμάχος

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Antzeo	Anceo	Ancée	Ancaeus	Ἀγκαῖος
Apisaon	Apisaón	Apisaon	Apisaon	Ἀπισάων
Apseudes	Apseudes	Apseudès	Apseudes	Ἀψευδής
Areiliko	Areilico	Aréilycos	Areilycus	Ἀρηιλύκος
Areitoo	Areítoo	Aréithoos	Areithous	Ἀρηιθόος
Aretaon	Aretaón	Arétaon	Aretaon	Ἀρετάων
Areto	Áreto	Arétos	Aretus	Ἄρητος
Argeo	Argeo	Argéos	Argeus	Ἀργεὺς
Argifontes	Argifontes	Argiphonte	Argeiphontes	Ἀργειφόντης
Arion	Arión	Arion	Arion	Ἀρίων/ Ἀρείων
Arisbas	Arisbante	Arisbas	Arisbas	Ἀρισβάς
Arkeloko	Arquéloco	Archéloque	Archelochus	Ἀρχέλοχος
Arkeptolemo	Arqueptólemo	Archéptolème	Archeptolemus	Ἀρχεπτόλεμος
Artsinoo	Arsínoo	Arsinoos	Arsinoos	Ἀρσίνοος
Artzesilao	Arcesilao	Arcésilas	Arcesilaus	Ἀρκεσίλαος
Asarako	Asáraco	Assaracos	Assaracus	Ἀσσάρακος
Aseo	Aseo	Asaios	Asaeus	Ἀσαῖος
Asio	Asio	Asios	Asius	Ἀσίος
Askalafo	Ascálafo	Ascalaphe	Ascalaphus	Ἀσκάλαφος
Asteropeo	Asteropeo	Astéropée	Asteropaios	Ἀστεροπαῖος
Astialo	Astíalo	Astyalos	Astyalus	Ἀστύαλος
Astinoo	Astínoo	Astynoos	Astynous	Ἀσύννοος
Astioke	Astíoque	Astyoché	Astyoché	Ἀστυόχη
Astioikia	Astioquíia	Astyochéia	Astyoecheia	Ἀστυόχεια
Astipilo	Astípilo	Astypylos	Astypylus	Ἀστύπυλος
Ate	Ate	Até	Atē	Ἄτη
Atimnio	Atimnio	Atymnios	Atymnius	Ἀτύμνιος
Autofono	Autófono	Autophonos	Autophonus	Αὐτόφονος
Autoliko	Autólico	Autolycos	Autolycus	Αὐτόλυκος

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Automedon	Automedonte	Automédon	Automedon	Αὐτομέδων
Autonoo	Autónoo	Autonoos	Autonous	Αὐτόνοος
Axilo	Axilo	Axylos	Axylus	Ἄξυλος
Azeo	Aceo	Azée	Azeus	Ἀζεΐος
Azesameno	Acesameno	Acessamène/ Akessamenos	Acessamenus	Ἀκεσσαμενος
Balio	Balio	Balios	Balius	Βαλῖος
Batikles	Baticles	Bathyclès	Bathycles	Βαθυκλῆς
Bias	Biante	Bias	Bias	Βίας
Bienor/Bianor	Biénor/Bianor	Biénor/Bianor	Bienor/Bianor	Βιήνωρ/ Βιάνωρ
Boro	Boro	Boros	Borus	Βῶρος
Briseida	Briseida	Briséis	Briseis	Βρισηΐς
Briseo	Briseo	Briséos	Briseus	Βρισεύς
Bukolion	Bucolión	Bucolion	Bucolion	Βουκολίων
Bukolo	Bucolo	Boucolos	Bucolus	Βουκόλος
Damaso	Dámaso	Damasos	Damasus	Δάμασος
Damastor	Damástor	Damastor	Damastor	Δαμάστωρ
Dares	Dares	Darès	Dares	Δάρης
Deidamia	Deidamia	Déidamie	Deidamia	Δηϊδάμεια
Deifobo	Deífobo	Déiphobe	Deiphobus	Δηϊφοβος
Deikoon	Deicoonte	Déicoon	Deicoon	Δηϊκόων
Deioko	Deíoco	Déiochos	Deiochus	Δηϊόχος
Deiopites	Deyopites	Déiopitès	Deiopites	Δηιοπίτης
Deipilo	Deípilo	Déipylos	Deipylos	Δηϊπύλος
Deipiro	Deípiro	Déipyros	Deipyros	Δηϊπυρος
Deisenor	Disenor	Deisénor	Deisenor	Δεισήνωρ
Demokoon	Democoonte	Démocoon	Democoon	Δημοκόων
Demoleon	Demoleonte	Démoléon	Demoleon	Δημολέων
Demuko	Demuco	Démokos	Demuchus	Δημοῦχος

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Detor	Détor	Daitor	Daetor	Δαίτωρ
Dexamene	Dexámene	Déxamène	Dexamene	Δεξαμένη
Dexio	Dexio	Dexios	Dexios	Δέξιος
Dimas	Dimante	Dymas	Dymas	Δύμας
Dinamene	Dinámene	Dynamène	Dynamene	Δυναμένη
Dio	Dío	Dios	Dius	Δίος
Diokles	Diocles	Dioclès	Diocles	Διοκλῆς
Diomede	Diomeda	Diomèdè	Diomede	Διομήδη
Diores	Diores	Diorès	Diores	Διώρης
Dolon	Dolón	Dolon	Dolon	Δόλων
Dolopion	Dolopión	Dolopion	Dolopion	Δολοπίων
Dolops	Dólope	Dolops	Dolops	Δόλοψ
Doriklo	Doriclo	Doryclos	Doryclus	Δόρυκλος
Doto	Doto	Doto	Doto	Δωτώ
Drazio	Dracio	Drakios	Dracius	Δρακίος
Dreso	Dreso	Drésos	Dresus	Δρήσος
Drias	Driante	Dryas	Dryas	Δρύας
Driops	Dríope	Dryops	Dryops	Δρύοψ
Eetion	Eetión	Éétion	Eetion	Ἑτίων
Efialtes	Efialtes	Éphialtès	Ephialtes	Ἐφιάλτης
Egeo	Egeo	Égée	Aegeus	Αἰγεύς
Egeon	Egeón	Égéon	Aegaeon	Αἰγαίων
Egialea	Egialea	Égialée	Aegiale/ Aegialeia	Αἰγιάλεια
Egunsentia	Aurora	Éos/Aube	Dawn	Ἥριγένεια
Eioneo	Eyoneo	Éionée	Eioneus	Ἥιονηεύς
Ekekles	Equecles	Échéclès	Echecles	Ἑχεκλῆς
Ekeklo	Equeclo	Échéclos	Echecclus	Ἑχεκλος
Ekemon	Equemón	Échemon	Echemmon	Ἑχέμμων
Ekepolo	Equepolo	Échépolos	Echepolus	Ἑχέπωλος

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Ekio	Equio	Échios	Echius	Ἐχίος
Elaso	Élaso	Élasos	Elasus	Ἐλασος
Elato	Élato	Élatos	Elatus	Ἐλατος
Elefenor	Elefénor	Éléphénor	Elephenor	Ἐλεφήνωρ
Eneo	Eneo	Oineus	Oeneus	Οἰνεύς
Enialio	Enialio	Enyalios	Enyalius	Ἐνυάλιος
Enieo	Enieo	Ényeus	Enyeus	Ἐννεύς
Enio ³⁸	Enio	Ainios	Aenius	Αἴνιος
Enio ³⁹	Enío	Ényo	Enyo	Ἐννώ
Eniopeo	Eniopeo	Éniopeus	Eniopeus	Ἐνιοπέυς
Enomao	Enómao	Ĉenomaos	Oenomaus	Οἰνόμαος
Enomo	Énomo	Ennomos	Ennomus	Ἐννομος
Enops	Énops	Enops	Enops	Ἐνοψ
Epaltes	Epaltes	Épaltès	Epaltes	Ἐπάλτης
Epeo	Epeo	Épéios	Epeius	Ἐπειός
Epigeo	Epigeo	Epeigeus	Epigeus	Ἐπαιγεύς
Epikles	Epicles	Épiclès	Epicles	Ἐπικλης
Epistor	Epístor	Épistor	Epistor	Ἐπίστωρ
Epistrofo	Epístrofo	Épistrophe	Epistrophus	Ἐπίστροφος
Epito	Épito	Aipytos	Aepytus	Αἰπυτος
Ereuthalion	Ereuthalíon	Éreuthalion	Ereuthalion	Ἐρευθαλίων
Eribea	Eribea	Ériboia	Eriboea	Ἐριβόια
Eriktonio	Ericktonio	Érichthonios	Erichthonius	Ἐριχθόνιος
Erilao	Erilao	Erylaos	Erylaus	Ἐρύλαος
Erimas	Erimante	Érymas	Erymas	Ἐρύμας
Eriopis	Eriopis	Eriopis	Eriopis	Ἐριώπης
Esepo	Esepo	Aisepos	Aesepus	Αἴσηπος

³⁸ Troiarra, Akilesek hila (XXI, 210).

³⁹ Guduaren jainkosa (V, 333 eta 592).

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Esfelo	Esfelo	Sphélos	Sphelus	Σφήλος
Esietes	Esietes	Ésyètès	Aesyetes	Αισιήτης
Esimno	Esimno	Aisymnos	Aesymnus	Αἴσυμνος
Eskamandrio	Escamandrio	Scamandrios	Scamandrius	Σκαμάνδριος
Eskamandro	Escamandro	Scamandre	Scamander	Σκάμανδρος
Eskedio	Esquedio	Schédios	Schedius	Σχεδῖος
Esminteo	Esminteo	Smintheus	Smintheus	Σμινθεύς
Espio	Espio	Spéio	Speio	Σπειώ
Estenelao	Estenelao	Sthénélaos	Sthenelaus	Σθενέλαος
Estenelo	Esténelo	Sthénélos	Sthenelus	Σθένελος
Estentor	Esténtor	Stentor	Stentor	Στέντωρ
Estikio	Estiquio	Stichios	Stichius	Στιχῖος
Estix	Estigia	Styx	Styx	Στύξ
Estrofiio	Estrofiio	Strophios	Strophius	Στρόφιος
Ete	Eta	Aithè	Aetha	Αἶθη
Eteokles	Eteocles	Étéocle	Eteocles	Ἐτεοκλῆς
Eton	Etón	Éthon	Aethon	Αἶθων
Etra	Etra	Éthra	Aethra	Αἶθηρη
Eudoro	Eudoro	Eudore	Eudoros	Εὐδωρος
Eufemo	Eufemo	Euphémos	Euphemus	Εὐφημος
Eufetes	Eufetes	Euphètès	Euphetes	Εὐφήτης
Euforbo	Euforbo	Euphorbos	Euphorbus	Εὐφορβος
Eukenor	Euquenor	Euchénor	Euchenor	Εὐχίνωρ
Eumedes	Eumedes	Eumède	Eumedes	Εὐμήδης
Eumelo	Eumelo	Eumélos	Eumelus	Εὐμελος
Euneo	Euneo	Eunée	Euneus	Εὐνηος
Eurialo	Euríalo	Euryale	Euryalus	Εὐρύαλος
Euribates	Euríbates	Eurybate	Eurybates	Εὐρυβάτης
Euridamas	Euridamante	Eurydamas	Eurydamas	Εὐρυδαμας
Eurimako	Eurímaco	Eurymaque	Eurymachus	Εὐρύμαχος

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Eurimedon	Eurimedonte	Eurymédon	Eurymedon	Εὐρυμέδων
Eurinome	Eurínome	Eurynomé	Eurynome	Εὐρυνόμη
Euripilo	Eurípilo	Eurypylos	Eurypylus	Εὐρύπυλος
Eurite	Éurite	Euryté	Euryte	Εὐρύτη
Eurito	Eurito	Eurytos	Eurytus	Εὐρυτος
Euro	Euro	Euro	Euro	Εὐρος
Eusoro	Eusoro	Eusoros	Eusorus	Ἐυσώρος
Evemon	Evemón	Évémon	Euaemon	Εὐαίμων
Eveno	Eveno	Événos	Evenus	Εὐηνός
Evipo	Evipo	Évippos	Evippus	Εὐίππος
Exadio	Exadio	Exadios	Exadius	Ἐξάδιος
Faltzes	Falces	Phalkès	Phalces	Φάλκης
Fausio	Fausio	Phausias	Phausius	Φαυσιος
Fegeo	Fegeo	Phegée	Phegeus	Φηγεύς
Fenops	Fénope	Phainops	Phaenops	Φαίνοψ
Fereklo	Fereclo	Phéréclos	Phereclus	Φέρεκλος
Feres	Feres	Phérès	Pheres	Φέρης
Ferusa	Ferusa	Phérouse	Pherusa	Φέρουσα
Festo	Festo	Phaistos	Phaestus	Φαίστος
Fidas	Fidante	Phéidas	Pheidias	Φείδας
Fidipo	Fidipo	Phidippe	Phidippus	Φείδιππος
Filako	Fílaco	Phylacos	Phylacus	Φύλακος
Filas	Filante	Phylas	Phylas	Φύλας
Fileo	Fileo	Phylée	Phyleus	Φυλεύς
Filetor	Filétor	Philétor	Philetor	Φίλητορ
Filomedusa	Filomedusa	Phyloméduse/ Phylomédousa	Phylomedusa	Φυλομέδουσα
Fobos	Fuga	Fuite	Rout	Φόβος
Forbas	Forbante	Phorbas	Phorbas	Φόρβας
Fortzis	Forcis	Phorcys	Phorcys	Φόρκυς

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Fradmon	Fradmón	Phradmon	Phradmon	Φράδμων
Frontis	Frontis	Phrontis	Phrontis	Φροντις
Gea/Gaia	Tierra	Gaia	Earth	Γαῖα
Gigea	Gigea	Gygéia	Gygaea	Γυγαίη
Girtio	Girtios	Gyrtios	Gyrtios	Γυρτιος
Glauze	Glauce	Glaucé	Glauce	Γλαύκη
Gorgition	Gorgitión	Gorgythion	Gorgythion	Γοργυθίων
Gorgon	Gorgona	Gorgone	Gorgon	Γοργώ/ Γοργών
Guneo	Guneo	Gouneus	Guneus	Γουνεύς
Halia	Halia	Halîè	Halie/Halia	Ἀλή/Ἀλία
Halio	Halio	Halios	Halius	Ἁλῖος
Harpalion	Harpalión	Harpalion	Harpalion	Ἀρπαλίων
Hekamede	Hekamede	Hécamédé	Hecamede	Ἑκαμήδη
Helikaon	Helicaón	Hélicaon	Helicaon	Ἑλικάων
Hemon	Hemón	Hémon	Haemon	Αἴμων
Herakles	Heracles	Héraclès	Heracles	Ἡρακλῆς
Hipaso	Hípaso	Hippasos	Hippasus	Ἱππάσος
Hiperenor	Hiperenor	Hyperénor	Hyperenor	Ἱπερήνωρ
Hiperion	Hiperión	Hypérion	Hyperion	Ἱπεριών
Hiperoke	Hipéroco	Hypérochos	Hyperochus	Ἱπείροχος
Hipiron	Hipirón	Hypeiron	Hypeiron	Ἱπείρων
Hipnos	Sueño	Hypnos	Sleep	Ὕπνος
Hipodamas	Hipodamante	Hippodamas	Hippodamas	Ἱπποδάμας
Hipodamia	Hipodamia	Hippodamie	Hippodamia	Ἱπποδάμεια
Hipodamo	Hipódamo	Hippodamos	Hippodamus	Ἱππόδαμος
Hipokoon	Hipocoonte	Hippocoon	Hippocoon	Ἱπποκόων
Hipoloko	Hipóloco	Hippoloque	Hippolochus	Ἱππόλοχος
Hipomako	Hipómaco	Hippomaque	Hippomachus	Ἱππόμαχος
Hiponoo	Hipónoo	Hipponoos	Hipponous	Ἱππόνους

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Hipotion	Hipotión	Hippotion	Hippotion	Ἱποτίων
Hipotoo	Hipótoo	Hippothoos	Hippothous	Ἱπτόθοος
Hipsenor	Hipsénor	Hypsénor	Hypsenor	Ὑψήνωρ
Hipsipile	Hipsipila	Hypsipyle	Hypsipyle	Ὑπιπύλη
Hirtako	Hirtaco	Hyrtacos	Hyrtacus	ῥυρτακος
Hirtio	Hirtio	Hyrtios	Hyrtius	ῥυρτιος
Hizetaon	Hicetaón	Hicétaon	Hicetaon	Ἱκετάων
Ialmeno	Yálmene	Ialmène	Ialmenus	Ἰάλμενος
Iameno	Yámeno	Iamènos	Iamenus	Ἰαμενός
Ianasa	Yanasa	Ianassa	Ianassa	Ἰάνασσα
Ianira	Yanira	Ianéira	Ianeira	Ἰάνειρα
Idas	Idas	Idas	Idas	Ἰδης
Ideo	Ideo	Idaios	Idaeus	Ἰδαῖος
Iera	Yera	Iaéra	Iaera	Ἰαιρα
Ifeo	Ifeo	Ipheus	Ipheus	Ἰφεύς
Ifianasa	Ifianasa	Iphianassa	Iphianassa	Ἰφιάνασσα
Ifidamas	Ifidamante	Iphidamas	Iphidamas	Ἰφιδάμας
Ifikles	Ificlo	Iphiclès	Iphicles	Ἰφικλῆς
Ifinoo	Ifínoo	Iphinoos	Iphinous	Ἰφίνοος
Ifis	Ifis	Iphis	Iphis	Ἰφίς
Ifition	Ifitión	Iphition	Iphition	Ἰφιτίων
Ifito	Ífito	Iphitos	Iphitos	Ἰφίτος
Ilioneo	Ilioneo	Ilioneus	Ilioneus	Ἰλιονεύς
Ilitia	Ilitia	Ilithyie	Eileithyie	Εἰλείθυια
ilitiak	Ilitias	Ilithyies	Eileithyiai	εἰλείθυιαι
Ilo	Ilo	Ilos	Ilus	Ἰλος
Inbraso	Imbraso	Imbrasos	Imbrasus	Ἰμβρασος
Inbrio	Imbrio	Imbrios	Imbrius	Ἰμβριος
Isandro	Isandro	Isandros	Isander	Ἰσανδρος
Iso	Iso	Isos	Isus	Ἰσος

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Itaimenes	Itémenes	Ithaiménès	Ithaemenes	Ίθαϊμένης
Itimoneo	Itimoneo	Itymoneus	Itymoneus	Ίτυμονεύς
Jaso	Yaso	Iasos	Iasus	Ἴασος
Kalesio	Calesio	Calésios	Calesius	Καλήσιος
Kaletor	Calétor	Calétor	Caletor	Καλήτωρ
Kalianasa	Calianasa	Callianassa	Callianassa	Καλλιάνασσα
Kalianira	Calianira	Callianira	Callianeira	Καλλιάνειρα
Kalkodon	Calcodonte	Chalcodon	Chalcodon	Χαλκώδων
Kalkon	Calcón	Chalcon	Chalcon	Χάλκων
Kapaneo	Capaneo	Capanée	Capaneus	Καπανεύς
Kapis	Capis	Capys	Capys	Κάπυς
Karis	Caris	Charis	Charis	Χάρις
Karopo	Cáropo	Charopos	Charopus	Χάροπος
Karops	Cárope	Charops	Charops	Χάροψ
Kastianira	Castianira	Castianeira	Castianeira	Καστιάνειρα
Kertsidamas	Quersidamante	Chersidamas	Chersidamas	Χερσιδάμας
Kleobulo	Cleóbulo	Cléobule	Cleobulus	Κλεόβουλος
Kleopatra	Cleopatra	Cléopâtre	Cleopatra	Κλεοπάτρη
Klimene	Climene	Clymène	Clymene	Κλυμένη
Klitio	Clitio	Clytios	Clytius	Κλυτίος
Klito	Clito	Clytos	Cleitus	Κλείτος
Klitomedes	Clitomedes	Clytomédès	Clytomedes	Κλυτομήδης
Klonio	Clonio	Clonios	Clonius	Κλονίος
Kloto	Cloto	Clotho	Clotho	Κλωθώ
Koon	Coón	Coon	Coön	Κόων
Kopreo	Copreo	Coprée	Copreus	Κοπρεύς
Korono	Corono	Koronos	Coronus	Κόρωνος
Kreon	Creonte	Créon	Creon	Κρέων
Kresmo	Cresmo	Kroismos	Croesmus	Κροΐσμος
Kreton	Cretón	Créthon	Crethon	Κρήθων

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Kriseis	Criseida	Chryséis	Chryseis	Χρυσηίς
Krises	Crises	Chrysès	Chryses	Χρύσης
Krisotemis	Crisótemis	Chrysothémis	Chrysothemis	Χρυσόθεμις
Kromio	Cromio	Chromios	Chromius	Χρόμιος
Kromis	Cromis	Chromis	Chromis	Χρόμις
Kteato	Ctéato	Ctéatos	Cteatus	Κτέατος
Labdako	Lábdaco	Labdacos	Labdacus	Λάβδακος
Laertzes	Laerces	Laërce	Laerces	Λαέρκης
Laio	Layo	Laïos	Laius	Λαίιος
Lakesis	Láquesis	Lachésis	Lachesis	Λάχεις
Lanpo	Lampo	Lampos	Lampus	Λάμπος
Laodamas	Laodamante	Laodamas	Laodamas	Λαοδάμας
Laodamia	Laodamía	Laodamie	Laodamia	Λαοδάμεια
Laodoko	Laódoco	Laodocos	Laodocus	Λαόδοκος
Laogono	Laógono	Laogonos	Laogonus	Λαόγονος
Laotoe	Laótoe	Laothoè	Laothoe	Λαοθήη
Leito	Leito	Léitos	Leitus	Λήϊτος
Leokrito	Leócrito	Léocrite	Leiocritus	Λειώκριτος
Leonteo	Leonteo	Léontée	Leonteus	Λεοντεύς
Leto ⁴⁰	Leto	Léthos	Lethus	Λήθος
Leuko	Leuco	Leucos	Leucus	Λεύκος
Likaon	Licaón	Lycaon	Lycaon	Λυκάων
Likofontes	Licofontes	Lycophontès	Lycophontes	Λυκοφόντης
Likofron	Licofrón	Lycophron	Lycophron	Λυκόφρων
Likomedes	Licomedes	Lycomède	Lycomedes	Λυκομήδης
Likon	Liconte/Licón	Lycos	Lycon	Λύκων
Likurgo	Licurgo	Lycurgue	Lycurgus	Λυκούργος

⁴⁰ Pelasgoarren erregea (II, 843; XVII, 288). 82. arauan **Leto** sarrera dago, baina Apoloren eta Artemisaren amari dagokio, haren izena greziera klasikoan Λητώ da.

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Limnorea	Limnorea	Limnoria	Limnoreaia	Λιμνώρεια
Lisandro	Lisandro	Lysandre	Lysander	Λύσανδρος
Lizimnio	Licimnio	Licymnios	Licymnius	Λικύμνιος
Makaon	Macaón	Machaon	Machaon	Μαχάων
Makar/ Makareo	Mácar	Macarée	Macar	Μάκαρ/ Μακαρεύς
Maris	Maris	Maris	Maris	Μάρις
Marpesa	Marpesa	Marpessa	Marpessa	Μάρπησσα
Mastor	Mástor	Mastor	Mastor	Μάστωρ
Medesikasta	Medesicasta	Médésicaste	Medesicaste	Μηδεσικάστη
Medon	Medonte	Médon	Medon	Μέδων
Megas	Megas	Mégas	Megas	Μεγας
Meges	Meges	Mégès	Meges	Μέγης
Melanipo	Melanipo	Mélanippos	Melanippus	Μελάνιππος
Melantio	Melantio	Mélanthios	Melanthius	Μελάνθιος
Melas	Melas	Mélas	Melas	Μέλας
Meleagro	Meleagro	Méléagre	Meleager	Μελέαγρος
Melita	Melita	Mélitè	Melite	Μελίτη
Memalo	Mémalo	Mémale	Maemalus	Μαιμαλος
Menesteo	Menesteo	Ménesthée	Menestheus	Μενεσθεύς
Menestes	Menestes	Ménesthès	Menesthes	Μενέσθης
Menestio	Menestio	Ménesthios	Menesthius	Μενέσθιος
Menezio	Menecio	Ménétios	Menoetius	Μενοίτιος
Menon	Menón	Ménon	Menon	Μένων
Mentes	Mentes	Mentès	Mentes	Μέντης
Mentor	Méntor	Mentor	Mentor	Μέντωρ
Meon	Meón	Mæon	Maeon	Μαίων
Mera	Mera	Maera	Maera	Μαϊράν
Meriones	Meriones	Mèrionès	Meriones	Μηριόνης
Mermero	Mérmero	Merméros	Mermerus	Μέρμερος

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Merope	Merope	Mérope	Merope	Μερόπη
Mestles	Mestles	Mesthlès	Mesthles	Μέσθλης
Mestor	Méstor	Mestor	Mestor	Μήστωρ
Mezisteo	Mecisteo	Mécistée	Mecisteus	Μηκιστεύς
Midon	Midón	Mydon	Mydon	Μύδων
Migdon	Migdón	Mygdon	Mygdon	Μύγδων
Mines	Mines	Mynès	Mynes	Μύνης
Mirina	Mirina	Myrina	Myrina	Μυρίνη
Mneso	Mneso	Mnèsos	Mnesus	Μνήσος
Molion	Molión	Molion	Molion	Μολίων
Molione	Molíone	Molioné	Molione	Μολίονε
Molo	Molo	Molos	Molus	Μόλος
Moris	Moris	Morys	Morys	Μόρυς
Mulio	Mulio	Moulios	Mulius	Μούλιος
Musa	Musa	Muse	Muse	Μούσα
Musak	Musas	Muses	Muses	Μούσαι
Nastes	Nastes	Nastès	Nastes	Νάστης
Naubolo	Naubolo	Naubolos	Naubolus	Ναυβολος
Neleo	Neleo	Nélée	Neleus	Νηλεύς
Nemertes	Nemertes	Nèmertès	Nemertes	Νημερτής
Neoptolemo	Neoptólemo	Néoptolème	Neoptolemus	Νεοπτόλεμος
Nesea	Nesea	Nésée	Nesaea	Νησαίη
ninfa	ninfa	nymphé	nymph	Νύμφα
Nireo	Nireo	Nirée	Nireus	Νιρεύς
Noemon	Noemón	Noémon	Noemon	Νοήμων
Nomion	Nomión	Nomion	Nomion	Νομίων
Noto	Noto	Notos	Notos	Νότος
Odio	Odio	Odios	Odius	Ὀδίος
Ofelestes	Ofelestes	Ophélestès	Ophelestes	Ὀφελέστης
Ofeltio	Ofeltio	Opheltius	Opheltius	Ὀφέλιος

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Oileo	Oileo	Oïlée	Oileus	Ὀϊλεύς
Okesio	Oquesio	Ochesios	Ochesius	Ὀχήσιος
Onetor	Onétor	Onetor	Onetor	Ὀνήτωρ
Opites	Opites	Opitès	Opites	Ὀπίτης
Oresbio	Oresbio	Oresbios	Oresbius	Ὀρέσβιος
Orionen Txakurra	Perro de Orión	chien d'Oriôn	Dog of Orion	κύων Ὠρίωνος
Oritia	Oritía	Orithye	Orithyia	Ὠρείθυια
Ormeno	Órmeno	Orménos	Ormenus	Ὀρμενος
Oro	Oro	Oros	Orus	Ὠρος
Orteo	Orteo	Orthaios	Orthaeus	Ὀρθαῖος
Ortiloko	Ortíloco	Ortiloque	Ortilochus	Ὀρτίλοχος
Ortseis	Orséis	Orséis	Orseis	Ὀρσηΐς
Ortsiloko	Orsíloco	Orsiloque	Orsilochus	Ὀρσίλοχος
Oto	Oto	Otos	Otus	Ὠτος
Otreo	Otreo	Otreus	Otreus	Ὀτρεύς
Otrinteo	Otrinteo	Otrynteus	Otrynteus	Ὀτρυντεύς
Otrioneo	Otrioneo	Othryoneus	Othryoneus	Ὀθρυονεύς
Palmis	Palmis	Palmys	Palmys	Πάλμυν
Pamon	Pamón	Pammon	Pammon	Πάμμων
Pandaro	Pándaro	Pandare	Pandarus	Πάνδαρος
Pandion	Pandión	Pandion	Pandion	Πανδίων
Pandoko	Pándoco	Pandocos	Pandocus	Πάνδοκος
Panope	Panope	Panopè	Panope	Πανόπη
Panopeo	Panopeo	Panopée	Panopeus	Πανοπεύς
Pantoo	Pántoo	Panthoos	Panthous	Πάνθοος
Pasitea	Pasítea	Pasithée	Pasithee	Πασιθέα
Pedaso	Pédaso	Pédase	Pedasus	Πήδασος
Pedeo	Pedeo	Pédéos	Pedaeus	Πήδαιος
Pelagon	Pelagonte	Pélagon	Pelagon	Πελάγων

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Pelegon	Pelegón	Pélégon	Pelegon	Πηλεγών
Pelias	Pelias	Pélias	Pelias	Πελίας
Pelion	Pelión	Pélion	Pelion	Πήλιον
Pelops	Pélope	Pélops	Pelops	Πέλοψ
Peneleo	Peneleo	Pénélee	Peneleos	Πηνέλεως
Peon	Peón	Paeon	Paeon	Παίων
Pergaso	Pergaso	Pergasos	Pergasus	Περγασος
Peribea	Peribea	Péribée	Periboea	Περίβοια
Perieres	Perieres	Périères	Perieres	Περιήρης
Perifas	Perifante	Péripas	Periphas	Περίφας
Perifetes	Perifetes	Périphètes	Periphetes	Περιφήτης
Perimedes	Perimedes	Périmède	Perimedes	Περιμήδης
Perimo	Périmo	Périmos	Perimus	Πέριμος
Peteo	Peteo	Pétéos	Peteos	Πετεώς
Pidites	Pidites	Pidytes	Pidytes	Πιδύτης
Pilartes	Pilartes	Pylartès	Pylartes	Πυλάρτης
Pilemenes	Pilémenes	Pylæmenès	Pylaemenes	Πυλαιμένης
Pileo	Pileo	Pylaios	Pylaeus	Πύλαιος
Pilon	Pilón	Pylon	Pylon	Πύλων
Piraso	Píraso	Pyrasos	Pyrasus	Πύρασος
Pirekmes	Pirecmes	Pyrechmès	Pyraechmes	Πυραίχμης
Pireo	Píreo	Piraeos	Piraeus	Πείραιος
Piris	Piris	Pyris	Pyris	Πύρις
Piroo	Píroo	Peiros	Peirous	Πείροος
Pisandro	Pisandro	Pisandre	Peisander	Πείσανδρος
Pisenor	Pisenor	Pisénor	Peisenor	Πεισήνωρ
Piteo	Piteo	Pitthée	Pittheus	Πιτθεύς
Podalirio	Podalirio	Podalire	Podalirius	Ποδαλείριος
Podarge	Podarga	Podarge	Podarge	Ποδάργη
Podargo	Podargo	Podargos	Podargus	Πόδαργος

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Podartzes	Podarces	Podarcès	Podarces	Ποδάρκης
Podes	Podes	Podès	Podes	Ποδῆς
Polibo	Pólibo	Polybe	Polybus	Πόλυβος
Polidamas	Polidamante	Polydamas	Polydamas	Πολυδάμας
Polideuzes	Polideuces	Polydeuces	Polydeuces	Πολυδεύκης
Polidora	Polidora	Polydora	Polydora	Πολυδώρη
Polidoro	Polidoro	Polydore	Polydorus	Πολύδωρος
Poliemon	Poliemón	Polyaimon	Polyaemon	Πολυαίμων
Polifetes	Polifetes	Polyphoîtès	Polypoetes	Πολυφήτης
Polifontes	Polifonte	Polyphontès	Polyphontes	Πολυφόντης
Poliido	Poliido	Polyidos	Polyidus	Πολύειδος
Poliktor	Políctor	Polycitor	Polycitor	Πολύκτωρ
Polimela	Polimela	Polymèle	Polymele	Πολυμήλη
Polimelo	Polimelo	Polymelos	Polymelus	Πολύμηλος
Polipetes	Polipetes	Polypoetès	Polypoetes	Πολυποίτης
Polites	Polites	Politès	Polites	Πολίτης
Polixeno	Polixeno	Polyxeinos	Polyxenus	Πολύξεινος
Porteo/ Portaon	Porteo/Portaón	Porthéos/ Porthaon	Portheus/ Porthaon	Πορθεύς/ Πορθάων
Preto	Preto	Proétos	Proetus	Προίτος
Pritanis	Prítanis	Prytanis	Prytanis	Πρύτανις
Promako	Prómaco	Promachos	Promachus	Πρόμαχος
Pronoo	Prónoo	Pronoos	Pronous	Πρόνοος
Protesilao	Protesilao	Protésilas	Protesilaus	Πρωτεσίλαος
Protiaon	Protiaón	Protiaon	Protiaon	Προτιάων
Proto	Proto	Proto	Proto	Πρωτώ
Protoenor	Protoenor	Prothoénor	Prothoenor	Προθοήνωρ
Protoo	Prótoo	Prothoos	Prothous	Πρόθοος
Protoon	Protoón	Prothoon	Prothoon	Προθόων
Ptolomeo	Ptolomeo	Ptolémée	Ptolemy	Πτολεμαῖος

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Rene	Rena	Rhènè	Rhene	Ῥήνη
Reso	Reso	Rhésos	Rhesus	Ῥήσος
Rigmo	Rigmo	Rhigmos	Rhigmus	Ῥίγμος
Sarpedon	Sarpedón	Sarpédon	Sarpedon	Σαρπηδών
Satnio	Satnio	Satnios	Satnius	Σάτνιος
Selago	Sélago	Sélagos	Selagus	Σέλαγος
Selepio	Selepio	Sélépios	Selepius	Σεληπιος
Simoisio	Simoisio	Simoéisios	Simoisius	Σιμοείσιος
Soko	Soco	Sokos	Socus	Σώκος
Talao	Talao	Talaos	Talaus	Ταλαός
Talemenes	Talémenes	Talémène	Talaemenes	Ταλαιμένης
Talisio	Talisio	Thalysios	Thalysius	Θαλυσιος
Talpio	Talpio	Thalpios	Thalpius	Θάλπιος
Taltibio	Taltibio	Talthybios	Talthybius	Ταλθύβιος
Tamiris	Tamiris	Thamyris	Thamyris	Θάμυρις
Teano	Teano	Théano	Theano	Θεανώ
Tebeo	Tebeo	Thèbaios	Thebaeus	Θηβαίος
Tekton	Tectón	Técton	Tecton	Τέκτων
Telamon	Telamón	Télamon	Telamon	Τελαμών
Tentredon	Tentredón	Tenthredón	Tenthredon	Τενθρηδών
Tertsiloko	Tersíloco	Thersiloque	Thersilochus	Θερσίλοχος
Tertsites	Tersites	Thersite	Thersites	Θερσίτης
Tesalo	Tésalo	Thessalos	Thessalus	Θεσσαλός
Testio	Testio	Thestios	Thestius	Θέστιος
Testor	Téstor	Thestor	Thestor	Θέστωρ
Tetis ⁴¹	Tetis	Téthys	Tethys	Θέτις

⁴¹ Itsas jainkosa, nereida, Nereoren eta Dorisen alaba, Peleoren emaztea, eta Akilesen ama (I, 357-429, 495-532; VI, 136; IX, 410-416; XVI, 221-224; XVIII, 35-147, 369-460, 614-617; XIX, 3-36; XXIV, 74, 83-137, 561 eta 562). 82. arauan **Tetis** sarrera dago, baina Uranoren eta Gearen alaba, Ozeanoren emazteari dagokio, haren izena greziera klasikoan Τηθύς da.

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Teukro	Teucro	Teucros	Teucer	Τεύκρος
Teutamo	Teutamo	Teutamos	Teutamus	Τεύταμος
Teutras	Teutrante	Teuthras	Teuthras	Τεύθρας
Tideo	Tideo	Tydée	Tydeus	Τυδεύς
Tifon/Tifoeo	Tifoeo	Typhoeus	Typhoeus	Τυφάων/ Τυφωεύς
Tikio	Tiquio	Tychios	Tychius	Τυχίος
Timetes	Timetes	Thymétès	Thymoetes	Θυμοίτης
Tinbreo	Timbreo	Tymbraios	Thymbraeus	Θυμβραῖος
titanak (izen arrunt gisa: titan bat)	titanes	titans	titanak	Τιτάνες/Τιτάν (singularra)
Titono	Titono	Tithon	Tithonus	Τιθωνός
Tlepolemo	Tlepolèmo	Tlépolème	Tlepolemus	Τληπόλεμος
Toas	Toante	Thoas	Thoas	Θόας
Toe	Toe	Thoe	Thoe	Θόη
Toon	Toón	Thoon	Thoon	Θόων
Tootes	Tootes	Thootès	Thootes	Θοώτης
Trasimedes	Trasimedes	Thrasymédès	Thrasymedes	Θρασυμήδης
Trasimelo	Trasimelo	Thrasymélos	Thrasymelus	Θρασύμηλος
Trasio	Trasio	Thrasios	Thrasius	Θράζω
Treko	Treco	Trèkhos	Trechus	Τρήχος
Trezeno	Treceno	Trézènos	Troezenus	Τροΐζηνος
Tritogenia	Tritogenia	Tritogénie	Tritogeneia	Τριτογένεια
Troilo	Troflo	Troïlos/Troilus	Troilus	Τρωΐλος
Tros	Tros	Tros	Tros	Τρώς
Ukalegon	Ucalegonte	Ucalégon	Ucalegon	Ουκαλέγων
Xanto	Janto	Xanthe	Xanthus	Ξάνθος
Zeas	Ceas	Céas	Ceas	Κέας
Zebriones	Cebriones	Cébrion/ Cébrionès	Cebriones	Κεβριόνης

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Zeneo	Ceneo	Cénée	Caeneus	Καινεύς
zentauro	centauro	centaure	centaur	Κένταυρος
Zerano	Cérano	Koiranos	Coeranus	Κοίρανος
Zimodoze	Cimódoce	Cymodocée	Cymodoce	Κυμοδόκη
Zimotoe	Cimótoe	Cymothoé	Cymothoe	Κυμοθόη
Ziniras	Ciniras	Cyniras	Cinyras	Κινύρας
Zipris	Cipris	Cypris	Cypris	Κύπρις
Ziseo	Ciseo	Cissée	Cisseus	Κισσής

3.c) Euskaltzaindiaren 142. arauari («Antzinateko eskualdeen euskarazko izenak») erants dakizkiokeen 12 sarrerak:

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Aleion	Ale/Alea	Aleïon	Aleian plain	Ἀλήϊον
Argus	Argos	Argos/Argus	Argus	Ἄργος
Askania	Ascania	Ascanie	Ascania	Ἀσκανίη
Buprasio	Buprasio	Bouprasion	Buprasium	Βουπράσιον
Elide	Élide	Élide	Elis/Elea	Ἑλίδας
Ematia	Emacia	Imathie/ Émathie	Imathia	Ἰμαθία
Ftia	Ftía	Phthia	Phthia	Φθία
Meonia	Meonia	Maeonie	Maeonia	Μηονία
Peonia	Peonia	Paioniè	Paeonia	Παιονία
Piton	Pitón	Python	Python	Πύθων
Tesprotia	Tesprótida	Thesprotie	Thesprotia	Θεσπρωτία
Trifilia	Trifilia	Triphylie	Trifylia	Τριφυλία

3.d) Euskaltzaindiaren 147. arauari («Antzinateko hirien euskarazko izenak») erants dakizkiokeen 172 sarrerak:

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Adrastea	Adrastea	Adrastée	Adrasteia	Ἀδράστεια
Alesio	Alesio	Alèsion	Alesiaeum	Ἀλείσιον
Alibe	Álibe	Alybè	Alybe	Ἀλύβη
Alope	Álope	Alopé	Alope	Ἀλόπη
Amidon	Amidón	Amydon	Amydon	Ἀμυδών
Amiklas	Amiclas	Amyclées	Amyclae	Ἀμύκλας
Anemoria	Anemorea	Anemoreia	Anemoreia	Ἀνεμόρεια
Anfigenia	Anfigenia	Amphigeneia	Amphigeneia	Ἀμφιγένεια
Antea	Antea	Anthéia	Antheia	Ἄνθεια
Antedon	Antedón	Anthédon	Anthedon	Ἄνθηδών
Antron	Antrón	Antron	Antron	Ἄντρον
Apesos	Apeso	Apaisos	Apaesus	Ἀπαισὸς
Arene	Arene	Arènè	Arene	Ἀρήνη
Aretirea	Aretirea	Araithyrèè	Araethyrea	Ἀραιθυρέη
Argisa	Argisa	Argissa	Argissa	Ἀργισσα
Argus	Argos	Argos/Argus	Argus	Ἄργος
Arisbe	Arisbe	Arisbè	Arisbe	Ἀρίσβη
Arne	Arne	Arné	Arne	Ἄρνη
Asine	Ásine	Asiné	Asine	Ἀσίνη
Askania	Ascania	Ascanie	Ascania	Ἀσκανίη
Aspledon	Aspledón	Asplédon	Aspledon	Ἀσπληδών
Asterio	Asterio	Astérion	Asterium	Ἀστέριον
Augias	Augías	Augéia	Augeiae	Αὐγειαί
Aulis/Aulide	Áulide	Aulis	Aulis	Αὐλὶς
Bebe	Bebe	Boibè	Boebe	Βοίβη
Besa	Besa	Bèssa	Bessa	Βήσσα
Brisias	Briseas	Bryséia	Bryseae	Βρυσειαί

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Budio	Budeo	Boudéion	Budeum	Βούδειον
Buprasio	Buprasio	Bouprasion	Buprasium	Βουπράσιον
Dardania	Dardania	Dardanie	Dardania	Δαρδανία
Daulis/ Daulide	Dáulide	Daulis	Daulis	Δαυλῖς
Dion	Dío	Dion	Dion	Δίον
Dorio	Dorio	Dorion	Dorium	Δώριον
Efira	Éfira	Ephyre	Ephyre	Εφύρα
Egas	Egas	Égée	Aegae	Αἰγαί
Egialo	Egíalo	Aegialos	Aegialus	Αἰγιαλός
Egio	Egio	Aigion	Aegium	Αἶγιον
Eion/Eiones	Éyones	Éiones	Eion/Eiones	Ἠιών/Ἠιόνες
Ekalia	Ecalia	Œchalie	Oechalia	Οἰχαλία
Eleon	Eleón	Éléon	Eleon	Ἐλεών
Elone	Elone/Elona	Élonè	Elone	Ἠλώνη
Enispe	Enispe	Énispé	Enispe	Ἐνίσπη
Enope	Énope	Énope	Enope	Ἐνόπη
Eno	Eno	Años	Aenus	Αἶνος
Epea	Epea	Aipeia	Aepeia	Αἶπεια
Epi	Epí	Aipy	Aipy	Αἶπύ
Eritinos	Eritinos	Érythini	Erythini	Ἐρυθῖνοι
Eritras	Eritras	Erythrées	Erythrae	Ἐρυθραί
Esima	Esima	Æsymé	Aesyme	Αἰσύμη
Eskandea	Escandea	Scandea	Scandeia	Σκάνδεια
Eskarfe/ Eskarfea	Escarfia	Scarphée	Scarphe	Σκάρφη/ Σκάρφεια
Eskeno	Esqueno	Skhoinos	Schoenus	Σχοῖνος
Eskolo	Escolo	Skolos	Scolus	Σκώλος
Estinfalo	Estínfalo	Stymphalos	Stymphalus	Στύμφαλος
Estira	Estira	Styra	Styra	Στύρα

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Estratia	Estratia	Stratia	Stratia	Στρατή
Eteono	Eteono	Étéonos	Eteonus	Ἑτεωνός
Etilo	Etilo	Oetylus/Oitylos	Oetylus	Οἷτυλος
Eutresis	Eutresis	Eutrèsis	Eutresis	Εὐτρεις
Faris	Faris	Pharis	Pharis	Φᾶρις
Fea	Fea	Phéia	Pheia/Phea	Φειά/Φεά
Feneo	Féneo	Phénéos	Pheneus	Φένεος
Feras	Feras	Phères	Pherae	Φεραί
Festo	Festo	Phaistos	Phaestus	Φαίστος
Filaze	Fílaze	Phylacé	Phylace	Φυλακή
Ftia	Ftía	Phthia	Phthia	Φθία
Girtone	Girtone	Gyrtonè	Gyrtone	Γυρτώνη
Glafiras	Gláfiras	Glaphyra	Glaphyrae	Γλαφύραι
Glisas	Glisante	Glisas	Glisas	Γλίσας
Gonoesa	Gonoesa	Gonoessa	Gonoessa	Γονόεσσα
Grea	Grea	Graia	Graea	Γραία
Haliarto	Haliarto	Haliartos	Haliartus	Ἀλάρτος
Halo	Halo	Halos	Halos	Ἅλος
Harma	Harma	Harma	Harma	Ἄρμα
Helize	Hélize/Heliké	Hélicé	Helike	Ἑλίκη
Helo	Helo	Hélos	Helos	Ἑλος
Hermione	Hermiona/e	Hermione	Hermione	Ἑρμόνη
Hianpolis	Híámpolis	Hyampolis	Hyampolis	Ἰάμπολις
Hida	Hida	Hydè	Hyde	Ἰδῆ
Hila	Hile	Hylé	Hyle	Ἰλῆ
Hiperesia	Hiperesia	Hypérésie	Hyperesia	Ἰπερῆσια
Hipoplazia	Hipoplacia	Hypoplakie	Hypoplacia	Ἰποπλακίη
Hipotebas	Hipotebas	Hypothèbes	Lower Thebes	Ἰποθῆβαι
Hira	Hira	Hirè	Hire/Ire	Ἰρή
Hiria	Hiria	Hyrie	Hyria	Ἰρή

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziara klasikoko forma
Hirmine	Hirmine	Hyrminé	Hyrmine	Ἵρμίνη
Histiea	Histiea	Histiaia	Histiaea	Ἱστίαια
Ialiso	Yaliso	Ialyssos	Ialysus	Ἰηλυσός
Ilesio	Ilesio	Eilésios	Eilesium	Εἰλέσιον
Inbro	Imbros	Imbros	Imbros	Ἴμβρος
Iolko	Yaolco	Iolcos	Iolcus	Ἰωλκός
Itome	Itome	Ithomè	Ithome	Ἰθώμη
Iton	Itón	Iton	Iton	Ἴτων
Kabeso	Cabeso	Cabassous	Cabessus	Καβησός
Kadmea	Cadmea	Cadmée	Cadmea	Καδμεία
Kaliaro	Calíaro	Calliaros	Calliarus	Καλλίαρως
Kalidon	Calidón	Calydon	Calydon	Καλυδών
Kaltzis ⁴²	Calcis	Chalcis	Chalcis	Χαλκίς
Kameiro	Cámiros	Camiros	Camirus	Κάμειρος
Kardamila	Cardámila	Kardamyla	Kardamyla	Καρδαμύλη
Karisto	Caristos	Carystos	Karystos	Κάρυστος
Kleonas	Cleonas	Cléones	Cleonae	Κλεωναί
Kopas	Copas	Kôpa	Copae	Κώπας
Koronea	Coronea	Coronée	Koroneia	Κορώνεια
Kos	Cos	Kos	Kos	Κῶς/Κόωνδε
Krisa	Crisa	Crissa	Crisa	Κρίσα
Krisa	Crisa	Crissa	Chryse	Χρύση
Kromna	Cromna	Krômna	Cromna	Κρώμνα
Krozilea	Crocilea	Krokyléia	Crocylea	Κροκύλεια
Laas (Las)	Laa	Laas	Laas	Λάας
Larisa	Larisa	Larissa	Larissa	Λάρισα

⁴² Ikus Lobera, Gotzon, “Ekarpen bat exonomastikari, Homeroren *Odisea* oinarri hartuta”, *Euskera*, 2016, 61, 2, 665.-741. orrialdeak, Euskaltzaindia, Bilbo, 2017. “Ekarpen bat exonomastikari, Homeroren *Odisea* oinarri hartuta”.

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Likasto	Licasto	Lycastos	Lycastus	Λύκαστος
Likto	Licto	Lycotos	Lycetus	Λύκτος
Lilea	Lilea	Lilaia	Lilaea	Λίλαια
Lindo	Lindos	Lindos	Lindos	Λίνδος
Lirneso	Lirneso	Lyrnessos	Lyrnessus	Λυρνησός
Mantinea	Mantineia	Mantinée	Mantineia	Μαντινέη
Mases	Mases	Masès	Mases	Μάσης
Medeon	Medeón	Médéon	Medeon	Μεδεών
Melibea	Melibea	Mélibée/ Meliboée	Meliboea	Μελίβοια
Mesa	Mesa	Messa	Messa	Μέσση
Midea	Midea	Midéia	Mideia	Μίδεια
Mikaleso	Micaleso	Mycalessos	Mycalessus	Μυκαλησός
Mirtsinos	Mírsino	Myrsinè	Myrsinus	Μύρσινος
Nisa	Nisa	Nissa	Nisa	Νῖσα
Okalea	Ocalea	Ocalea	Ocalea	Ὠκαλέα
Oleno	Óleno	Olénos	Olenus	Ὦλενος
Olizon	Olizón	Olizon	Olizon	Ὀλιζών
Olooson	Oloosón	Oloosson	Oloosson	Ὀλοοσσών
Onkesto	Onquesto	Onchestos	Onchestos	Ὀγχηστός
Opois	Opunte	Oponte	Opus	Ὀπόεις
Ormenio	Ormenio	Orménio	Ormenium	Ὀρμένιον
Orneas	Orneas	Ornéia	Orneiae	Ὀρνεαί
Orte	Orta	Orthè	Orthe	Ὀρθη
Panopeo	Panopeo	Panopée	Panopeus	Πανοπέυς
Parrasia	Parrasia	Parrhesia	Parrhasia	Παρρασία
Pedaso	Pédaso	Pédase	Pedatus	Πήδασος
Pedeo	Pedeo	Pédéos	Pedaeus	Πήδαιος
Pelene	Pelene	Pellène	Pellene	Πελλήνη
Perea	Perea	Périe	Pereia	Πηρείη

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Perkote	Percote	Percote	Percote	Περκώτη
Pesos	Peso	Paisos	Paesus	Παισός
Peteon	Peteón	Pétéon	Peteon	Πετέων
Pilene	Pilene	Pylène	Pylene	Πυλήνη
Piraso	Píraso	Pyrasos	Pyrasus	Πύρασος
Pitíea	Pitíea	Pithyéia	Pityeia	Πιτύεια
Piton	Pitón	Python	Python	Πύθων
Pleuron	Pleurón	Pleuron	Pleuron	Πλευρών
Praktio	Practio	Practios	Practius	Πράκτιος
Pteleo	Pteleo	Ptéleós	Pteleos	Πτελεόν
Ripe	Ripe	Rhipée	Rhipe	Ῥίπη
Ritio	Ritio	Rhytion	Rhytium	Ῥύτιον
Sesamo	Sésamo	Sèsamon	Sesamus	Σήσαμος
Tarfe	Tarfe	Tarphe	Tarphe	Τάρφη
Tarne	Tarne	Tarnè	Tarne	Τάρνη
Taumazia	Taumacia	Thaumacia	Thaumacia	Θαυμακίη
Terea	Terea	Tèréie	Tereia	Τήρεια
Tinbra	Timbra	Thymbrée	Thymbre	θύμβρα
Tisbe	Tisbe	Thisbé	Thisbe	Θίσβη
Trakis	Traquina/ Trequina	Trachis	Trachis	Τραχίς
Trika	Trica	Trikkè	Tricca	Τρίκκη/ Τρίκκα
Trio	Trío	Thryos	Thyron	Θρύον
Trioesa	Trioesa	Thryoessa	Thryoessa	θρυόεσσα
Tronio	Tronio	Thronion	Thronion	Θρόνιον
Zelea	Zelea	Zélée	Zeleia	Ζέλεια
Zerinto	Cerinto	Cérinthe	Cerinthus	Κήρινθος
Zifo	Cifo	Kyphos	Cyphus	Κύφος
Zila	Cila	Cilla	Cilla	Κίλλα
Zino	Cino	Cynos	Cynus	Κύνος

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Ziparisia	Ciparisia	Kiparissè	Kyparissia	Κυπαρισσῆις/ Κυπαρίσσια
Ziparisos	Cipariso	Cyparisse	Cyparissus	Κυπάρισσος
Zitoto	Citoto	Cytoros	Cyturus	Κύτωρος

3.e) Euskaltzaindiaren 159. arauari («Europako toponimia fisikoa») erants dakizkiokeen 29 sarrerak:

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Akeloo	Aqueloo	Achéloos	Achelous	Ἀχελῷος
Alfeo	Alfeo	Alphée	Alpheus	Ἀλφειὸς
Asopo	Asopo	Asopos	Asopus	Ἀσωπὸς
Axio	Axio	Axios	Axius	Ἀξιός
Boagrio	Boagrio	Boagrius	Boagrius	Βοάγριος
Esepo	Esepo	Aisepos	Aesepus	Αἴσηπος
Eskamandro	Escamandro	Scamandre	Scamander	Σκάμανδρος
Esperkeo	Esperquio	Sperchios	Spercheios	Σπερχειὸς
Graniko	Gránico	Granicos	Granicus	Γρήνικος
Heptaporo	Heptáporo	Heptaporos	Heptaporus	Ἑπτάπορος
Hermo	Hermo	Hermos	Hermus	Ἑρμος
Hilo	Hilo	Hyllos	Hyllus	Ὑλλος
Jardano	Yárdano	Iardanos	Iardanus	Ἰάρδανος
Kaistro	Caístro	Caÿstros	Caystrus	Καύστρος
Kareso	Careso	Karèsos	Caresus	Κάρησος
Meandro	Meandro	Méandre	Meander	Μαίανδρος
Minieo	Minieo	Minyeios	Minyeius	Μινύειος/ Μινυήιος
Partenio	Partenio	Parthénios	Parthenius	Παρθένιος
Peneo	Peneo	Pénée	Pineios	Πηνειὸς
Reso	Reso	Rhésos	Rhesus	Ῥήσος

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Rodio	Rodio	Rhodos	Rhodius	Ῥόδιος
Sangario	Sangario	Sangarios	Sangarius	Σαγγάριος
Satniois	Sátniois	Satnioeis	Satnioeis	Σατνιόεις
Seleis	Seleente	Selléis	Selleis	Σελλήεις
Simois	Simois	Simoïs	Simoeis	Σιμόεις
Titaresios	Titaresio	Titarésios	Titarisios	Τιταρήσιος
Xanto	Janto	Xanthe	Xanthus	Ξάνθος
Zefiso	Cefiso	Céphissos	Cephissus	Κηφισσός
Zeladon	Celadonte	Céladon	Celadon	Κελάδων

3.f) Euskaltzaindiaren 173. arauari («Astroen izenak») erants dakizkio-keen 2 sarrerak:

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Hiadeak	Híades	Hyades	Hyades	Ῥάδες
Pleiadeak	Pléyades	Pléiades	Pleiades	Πλειάδες

3.g) Euskaltzaindiaren arauetatik kanpo dauden bestelako 3 sarrerak (erresumak, iturriak...):

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Argus	Argos	Argos/Argus	Argus	Ἄργος
Eszea ateak	puertas Esceas	portes Scées	Scaean Gates	Σκαιαὶ πύλαι
Hiperea	Hiperea	Hypérie	Hypereia	Ῥπερεΐη

Guztira erants daitezkeen sarrerak 793 dira.

4. **Exonomastikarako zerrenda bateratua.**– “Ekarpen bat exonomastikari, Homeroren *Odisea* oinarri hartuta” artikuluan⁴³ Euskaltzaindiak arautu barik zituen sarrerek baino ez ziren jaso; artikulua honetan, berriz, *Iliadan* ageri diren izen berezi guztiak eta haiekin lotuta daudenak azalduko dira. Guztira, 981 sarrera ageri dira.

Laugarren zerrenda

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Abarbarea	Abarbarea	Abarbarée	Abarbarea	Αβαρβαρέα
Abas	Abas/Abante	Abas	Abas	Ἄβας
Abidos	Abydos/Abidos	Abydos	Abydos	Αβυδος
Ablero	Ablero	Ablèros	Ablerus	Ἄβληρος
Adamas	Adamante	Adamas	Adamas	Ἀδάμας
Admeto	Admeto	Admète	Admetus	Ἀδμητος
Adrastea	Adrastea	Adrastée	Adrasteia	Ἀδράστεια
Adrasto	Adrasto	Adraste	Adrastus	Ἀδραστος
Afareo	Afareo	Apharée	Aphareus	Ἀφαρεύς
Afrodita	Afrodita	Aphrodite	Aphrodite	Ἀφροδίτη
Agakles	Agacles	Agacès	Agacles	Ἀγακλῆς
Agamedes	Agameda	Agamédé	Agamede	Ἀγαμήδης
Agamemnon	Agamenón	Agamemnon	Agamemnon	Ἀγαμέμνων
Agapenor	Agapénor	Agapénor	Agapenor	Ἀγαπήνωρ
Agastenes	Agástenes	Agasthénès	Agasthenes	Ἀγασθένης
Agastrofo	Agástrofo	Agastrophos	Agastrophus	Ἀγαστροφος
Agaton	Agatón	Agathon	Agathon	Ἀγαθων
Agave	Ágave	Agavé	Agave	Ἀγούη
Agelao	Agelao	Agélaos	Agelaus	Ἀγέλαος

⁴³ Ikus Lobera, Gotzon, “Ekarpen bat exonomastikari, Homeroren *Odisea* oinarri hartuta”, *Euskera*, 2016, 61, 2, 665.-741. orrialdeak, Euskaltzaindia, Bilbo, 2017.

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Agenor	Agénor	Agénor	Agenor	Ἀγήνωρ
Aglaia	Aglaya/Aglaia	Aglaé	Aglaea/Aglaia	Ἀγλαΐα
Agrio	Agrio	Agrios	Agrius	Ἄγριος
Aidoneo	Aidoneo	Aïdonéus	Aidoneus	Ἄιδωνεύς
Ajax	Áyax	Ajax	Ajax	Αἴας
Akaia	Acaya	Achaïe	Achaea	Αχαΐα
Akamas	Acamante	Acamas	Acamas	Ἀκάμας
Akarnania	Acarnania	Acarnanie	Acarnania	Ἀκαρνανία
Akeloo	Aqueloo	Achéloos	Achelous	Ἀχελῷος
Akiles	Aquiles	Achille	Achilles	Ἀχιλλεύς
Akrisio	Acrisio	Acrisios	Acrisius	Ἀκρίσιος
Aktea	Actea	Actée	Actaea	Ἀκταΐη
Aktor	Áctor	Actor	Actor	Ἄκτωρ
Alalkomenas	Alalcómenas	Alalcomènes	Alalcomenae	Ἀλαλκομεναί
Alalkomenia	Alalcomenia	Alalcoménie	Alalcomenia	Ἀλαλκομενία
Alastor	Alástor	Alastor	Alastor	Ἀλάστωρ
Alegenor	Alegénor	Alégénor	Alegenor	Ἀλεγήνωρ
Aleion	Ale/Alea	Aleïon	Aleian plain	Ἀλήϊον
Alektrion	Alectrión	Alectryon	Alectryon	Ἀλεκτρυών
Alesio	Alesio	Alèsion	Alesiaeum	Ἀλείσιον
Alexandro	Alejandro	Alexandre	Alexander	Ἀλέξανδρος
Alfeo	Alfeo	Alphée	Alpheus	Ἀλφειὸς
Alibe	Álibe	Alybè	Alybe	Ἀλύβη
Alkandro	Alcandro	Alcandros	Alcander	Ἄλκανδρος
Alkatoo	Alcátoo	Alcathoos	Alcathous	Ἀλκάθοος
Alkmaon	Alcmaón	Alcméon	Alcmaon	Ἀλκμαων
Alkmena	Alcmena	Alcmène	Alcmene	Ἀλκμήνη
Aloeo	Aloeo	Aloée	Aloeus	Ἀλωεύς
Alope	Álope	Alopé	Alope	Ἀλόπη
Altea	Altea	Althée	Althaea	Ἀλθαία

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Altes	Altes	Altès	Altes	Ἄλτης
Altzeste	Alcestes/ Alceste	Alceste	Alcestis	Ἄλκηστις/ Ἀλκέστη
Altzimedon	Alcimedonte	Alcimédon	Alcimedon	Ἀλκιμέδων
Altzimo	Alcimo	Alcime	Alcimus	Ἄλκιμος
Altzione	Alción	Alcyone	Alcyone	Ἀλκυόνη
Amarintzeo	Amarinceo	Amaryncée	Amarynceus	Ἀμαρυγκεύς
Amatea	Amatea	Amátheia	Amatheia	Ἀμάθεια
amazona	amazona	Amazone	Amazon	Ἀμαζών
Amidon	Amidón	Amydon	Amydon	Ἀμυδών
Amiklas	Amiclas	Amyclées	Amyclae	Ἀμύκλας
Amintor	Amíntor	Amyntor	Amyntor	Ἀμύντωρ
Amisodaro	Amisodaro	Amisodaros	Amisodarus	Ἀμισώδαρος
Amopaon	Amopaón	Amopaon	Amopaon	Ἀμοπάων
Andremon	Andremón	Andrémon	Andraemon	Ἀνδραίμων
Andromaka	Andrómaka	Andromaque	Andromache	Ἀνδρομάχη
Anemoria	Anemorea	Anemoreia	Anemoreia	Ἀνεμώρεια
Anfidamas	Anfidamante	Amphidamas	Amphidamas	Ἀμφιδάμας
Anfigenia	Anfigenia	Amphigeneia	Amphigeneia	Ἀμφιγένεια
Anfiklo	Anficlo	Amphiklos	Amphiclus	Ἀμφικλος
Anfimako	Anfímaco	Amphimaque	Amphimachus	Ἀμφίμαχος
Anfinome	Anfínome	Amphinomé	Amphinome	Ἀμφινόμη
Anfio	Anfio	Amphios	Amphius	Ἀμφιος
Anfion	Anfíon	Amphion	Amphion	Ἀμφίων
Anfitoe	Anfítœ	Amphithoé	Amphithoe	Ἀμφιθή
Anfitrion	Anfitrión	Amphitryon	Amphitryon	Ἀμφιτρώων
Anfotero	Anfótero	Amphotéros	Amphoterus	Ἀμφότερος
Ankialo	Anquíalo	Anchialos	Anchialus	Ἀγχιάλος
Ankises	Anquises	Anchise	Anchises	Ἀγχίσις
Antea	Antea	Antéia	Anteia	Ἄντεια

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Antea	Antea	Anthéia	Antheia	Ἄνθεια
Antedon	Antedón	Anthédon	Anthedon	Ἀνθηδών
Antemion	Antemión	Anthémion	Anthemion	Ἀνθέμιων
Antenor	Antenor	Anténor	Antenor	Ἀντήνωρ
Antifates	Antífates	Antiphatès	Antiphates	Ἀντιφάτης
Antifo	Ántifo	Antiphos	Antiphus	Ἀντιφος
Antifono	Antífono	Antiphonos	Antiphonus	Ἀντίφωνος
Antiloko	Antíloco	Antiloque	Antilochus	Ἀντίλοχος
Antimako	Antímaco	Antimaque	Antimachus	Ἀντιμάχος
Antron	Antrón	Antron	Antron	Ἀντρών
Antzeo	Anceo	Ancée	Ancaeus	Ἀγκαῖος
Apesos	Apeso	Apaisos	Apaeus	Ἀπαισός
Apisaon	Apisaón	Apisaon	Apisaon	Ἀπυσάων
Apolo	Apolo	Apollon	Apollo	Ἀπόλλων
Apseudes	Apseudes	Apseudès	Apseudes	Ἀψευδής
Areiliko	Areilico	Aréilycos	Areilycus	Ἀρηιλύκος
Areitoo	Areítoo	Aréithoos	Areithous	Ἀρηιθόος
Arene	Arene	Arènè	Arene	Ἀρήνη
Ares	Ares	Arès	Ares	Ἄρης
Aretaon	Aretaón	Arétaon	Aretaon	Ἀρετάων
Aretirea	Aretirea	Araithyrèè	Araethyrea	Ἀραιθυρέη
Areto	Áreto	Arétos	Aretus	Ἄρητος
Argeo	Argeo	Argéos	Argeus	Ἀργεός
Argifontes	Argifontes	Argiphonte	Argeiphontes	Ἀργειφόντης
Argisa	Argisa	Argissa	Argissa	Ἀργισσα
Argus	Argos	Argos/Argus	Argus	Ἄργος
Ariadna	Ariadna	Ariane	Ariadne	Ἀριάδνη
Arimos	Arimos	Arimes	Arima	Ἀρίμοι/Ἀρίμα
Arion	Arión	Arion	Arion	Ἀρίων/ Ἀρείων

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Arisbas	Arisbante	Arisbas	Arisbas	Ἀρίσβας
Arisbe	Arisbe	Arisbè	Arisbe	Ἀρίσβη
Arkadia	Arcadia	Arcadie	Arcadia	Ἀρκαδία
Arkeloko	Arquéloco	Archéloque	Archelochus	Ἀρχέλοχος
Arkeptolemo	Arqueptólemo	Archéptolème	Archeptolemus	Ἀρχεπτόλεμος
Arne	Arne	Arné	Arne	Ἄρνη
Artemisa	Artemisa	Artemis	Artemis	Ἄρτεμις
Artsino	Arsínoo	Arsinoos	Arsinoos	Ἀρσίνους
Artzesilao	Arcesilao	Arcésilas	Arcesilaus	Ἀρκεσίλαος
Asarako	Asáraco	Assaracos	Assaracus	Ἀσσάρακος
Aseo	Aseo	Asaios	Asaeus	Ἀσαῖος
Asine	Ásine	Asiné	Asine	Ἀσίνη
Asio	Asio	Asios	Asius	Ἀσίος
Askalafo	Ascálafo	Ascalaphe	Ascalaphus	Ἀσκάλαφος
Askania	Ascania	Ascanie	Ascania	Ἀσκανίη
Askanio	Ascanio	Ascagne	Ascanius	Ἀσκάνιος
Asklepio	Asclepio	Asclépios	Asclepius	Ἀσκληπιός
Asopo	Asopo	Asopos	Asopus	Ἀσωπός
Aspledon	Aspledón	Asplédon	Aspledon	Ἀσπληδών
Asterio	Asterio	Astérion	Asterium	Ἀστέριον
Asteropeo	Asteropeo	Astéropée	Asteropaios	Ἀστεροπαῖος
Astialo	Astíalo	Astyalos	Astyalus	Ἀστύαλος
Astianax	Astianacte/ Astianax	Astyanax	Astyanax	Ἀστυάναξ
Astino	Astínoo	Astynoo	Astynous	Ἀστύνοος
Astioke	Astíoque	Astyoché	Astyoché	Ἀστυόχη
Astioikia	Astioquíia	Astyochéia	Astyochéia	Ἀστυόχεια
Astipilo	Astípilo	Astypylos	Astypylus	Ἀστύπυλος
Ate	Ate	Até	Atē	Ἄτη
Atena	Atenea	Athéna/ Athéné	Athéna/ Athene	Ἀθήνη/ Ἀθηναί

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Atenas	Atenas	Athènes	Athens	Ἀθῆναι
Atimnio	Atimnio	Atymnios	Atymnius	Ἀτύμνιος
Atos	Athos	Athos	Athos	Ἀθῶς
Atreo	Atreo	Atrée	Atreus	Ἀτρεΰς
Atropos	Átropos	Atropos	Atropos	Ἄτροπος
Augias	Áugeas/Augías	Augias	Augeas	Αὐγείας
Augias	Augías	Augéia	Augeiae	Αὐγειαί
Aulis/Aulide	Áulide	Aulis	Aulis	Αὐλὶς
Autofono	Autófono	Autophonos	Autophonus	Αὐτόφονος
Autoliko	Autólico	Autolycos	Autolycus	Αὐτόλυκος
Automedon	Automedonte	Automédon	Automedon	Αὐτομέδων
Autonoo	Autónoo	Autonoos	Autonous	Αὐτόνοος
Axilo	Axilo	Axylos	Axylus	Ἄξυλος
Axio	Axio	Axios	Axius	Ἄξιός
Azeo	Aceo	Azée	Azeus	Ἀζεΐός
Azesameno	Acesameno	Acessamène/ Akessamenos	Acessamenus	Ἀκεσσαμενος
Balio	Balio	Balios	Balius	Βαλῖος
Batiea	Batiea	Batéia	Batea	Βατίεια
Batikles	Baticles	Bathyclès	Bathycles	Βαθυκλῆς
Bebe	Bebe	Boibè	Boebe	Βοίβη
Bebeis	Bebeide	Boibèis	Boebeis	Βοιβῆις
Belerofon	Belerofonte	Bellérophon	Bellerophon	Βελλεροφών
Beozia	Beocia	Béotie	Boeotia	Βοιωτία
Besa	Besa	Bèssa	Bessa	Βῆσσα
Bias	Biante	Bias	Bias	Βίας
Bienor/Bianor	Biénor/Bianor	Biénor/Bianor	Bienor/Bianor	Βιήνωρ/ Βιάνωρ
Boagrio	Boagrio	Boagrios	Boagrius	Βοάγριος
Boreas	Bóreas	Borée	Boreas	Βορέας

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Boro	Boro	Boros	Borus	Βῶρος
Briareo	Briareo	Briarée	Briareus	Βριαρεως
Briseida	Briseida	Briséis	Briseis	Βρισηΐς
Briseo	Briseo	Briséos	Briseus	Βρισεύς
Brisias	Briseas	Bryséia	Bryseae	Βρυσειαί
Budio	Budeo	Boudéion	Budeum	Βούδειον
Bukolion	Bucolión	Bucolion	Bucolion	Βουκολίων
Bukolo	Bucolo	Boucolos	Bucolus	Βουκόλος
Buprasio	Buprasio	Bouprasion	Buprasium	Βουπράσιον
Damaso	Dámaso	Damasos	Damasus	Δάμασος
Damastor	Damástor	Damastor	Damastor	Δαμάστωρ
Danae	Dánae	Danaé	Danaë	Δανάη
Danao	Dánao	Danaos	Danaus	Δαναός
Dardania	Dardania	Dardanie	Dardania	Δαρδανία
Dardano	Dárdano	Dardanos	Dardanus	Δάρδανος
Dares	Dares	Darès	Dares	Δάρης
Daulis/ Daulide	Dáulide	Daulis	Daulis	Δαυλῖς
Dedalo	Dédalo	Dédale	Daedalus	Δαίδαλος
Deidamia	Deidamia	Déidamie	Deidamia	Δηϊδάμεια
Deifobo	Deífobo	Déiphobe	Deiphobus	Δηϊφοβος
Deikoon	Deicoonte	Déicoon	Deicoon	Δηϊκόων
Deioko	Deíoco	Déiochos	Deiochus	Δηϊόχος
Deiopites	Deyopites	Déiopitès	Deiopites	Δηϊοπῖτης
Deipilo	Deípilo	Déipylos	Deipylus	Δηϊπύλος
Deipiro	Deípiro	Déipyros	Deipyrus	Δηϊπυρος
Deisenor	Disenor	Deisénor	Deisenor	Δεισήνωρ
Demeter	Deméter	Déméter	Demeter	Δημήτηρ
Demokoon	Democoonte	Démocoon	Democoon	Δημοκόων
Demoleon	Demoleonte	Démoléon	Demoleon	Δημολέων

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Demuko	Demuco	Démokos	Demuchus	Δημούχος
Detor	Détor	Daitor	Daetor	Δαίτωρ
Deukalion	Deucalión	Deucalion	Deucalion	Δευκαλίων
Dexamene	Dexámene	Déxamène	Dexamene	Δεξαμένη
Dexio	Dexio	Dexios	Dexios	Δέξιος
Dimas	Dimante	Dymas	Dymas	Δύμας
Dinamene	Dinámene	Dynamène	Dynamene	Δυναμένη
Dio	Dío	Dios	Dius	Δίος
Diokles	Diocles	Dioclès	Diocles	Διοκλῆς
Diomedede	Diomeda	Diomèdè	Diomedede	Διομήδη
Diomedes	Diomedes	Diomède	Diomedes	Διομήδης
Dion	Dío	Dion	Dion	Δίον
Dione	Dione	Dioné	Dione	Διώνη
Dioniso	Dioniso	Dionysos	Dionysus	Διόνυσος
Diores	Diores	Diorès	Diores	Διώρης
Dodona	Dodona	Dodone	Dodona	Δωδώνᾱ edo Δωδώνη
Dolon	Dolón	Dolon	Dolon	Δόλων
Dolopion	Dolopión	Dolopion	Dolopion	Δολοπίων
Dolops	Dólope	Dolops	Dolops	Δόλοψ
Doriklo	Doriclo	Doryclos	Doryclus	Δόρυκλος
Dorio	Dorio	Dorion	Dorium	Δώριον
Doris	Doris	Doris	Doris	Δωρίς
Doto	Doto	Doto	Doto	Δωτώ
Drazio	Dracio	Drakios	Dracius	Δρακίος
Dreso	Dreso	Drésos	Dresus	Δρήσος
Drias	Driante	Dryas	Dryas	Δρύας
Driops	Dríope	Dryops	Dryops	Δρύοψ
Dulikio	Duliquio	Doulichion	Dulichium	Δουλιχίω
Eako	Éaco	Éaque	Aeacus/Eacus	Αἰακός

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Edipo	Edipo	OEdipe	Oedipus	Οιδίπους
Eetion	Eetión	Éétion	Eetion	Ἑτίων
Efialtes	Efialtes	Éphialtès	Ephialtes	Ἐφιάλτης
Efira	Éfira	Ephyre	Ephyre	Εφύρα
Egas	Egas	Égée	Aegae	Αἰγαί
Egeo	Egeo	Égée	Aegeus	Αἰγεύς
Egeon	Egeón	Égéon	Aegaeon	Αἰγαίων
Egialea	Egialea	Égialée	Aegiale/ Aegialeia	Αἰγιάλεια
Egialo	Egíalo	Aegialos	Aegialus	Αἰγιαλός
Egilips	Egílope	Aigilipa	Aegilips	Αἰγίλιψ
Egina	Egina	Égine	Aegina	Αἴγινα
Egio	Egio	Aigion	Aegium	Αἴγιον
Egipto	Egipto	Égyptos	Aegyptus	Αἴγυπτος
Egunsentia	Aurora	Éos/Aube	Dawn	Ἠοιγένεια
Eion/Eiones	Éyones	Éiones	Eion/Eiones	Ἠιών/Ἠιόνες
Eioneo	Eyoneo	Éionée	Eioneus	Ἠιονηεύς
Ekalia	Ecalia	Œchalie	Oechalia	Οἰχαλία
Ekekles	Equecles	Échéclès	Echecles	Ἐχεκλῆς
Ekeklo	Equeclo	Échéclos	Echeclus	Ἐχεκλος
Ekemon	Equemón	Échemon	Echemmon	Ἐχέμμων
Ekepolo	Equepolo	Échépolos	Echepolus	Ἐχέπωλος
Ekinada uharteak	Islas Equínadas	Îles Échinades	Echinades Islands	Ἐχινάδες νῆσοι
Ekio	Equio	Échios	Echius	Ἐχίος
Elaso	Élaso	Élasos	Elasus	Ἐλασος
Elato	Élato	Élatos	Elatus	Ἐλατος
Elefenor	Elefénor	Éléphénor	Elephenor	Ἐλεφήνωρ
Eleon	Eleón	Éléon	Eleon	Ἐλεών
Elide	Élide	Élide	Elis/Elea	Ἑλῖς

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Elone	Elone/Elona	Élonè	Elone	Ἠλώνη
Ematia	Emacia	Imathie/ Ėmathie	Imathia	Ἡμαθία
Eneas	Eneas	Ėnée	Aeneas	Αἰνείας
Eneo	Eneo	Oineus	Oeneus	Οἰνεύς
Enialio	Enialio	Enyalios	Enyalius	Ἐνυάλιος
Enieo	Enieo	Ėnyeus	Enyeus	Ἐννεύς
Enio	Enio	Ainios	Aenius	Αἴνιος
Enio	Enío	Ėnyo	Enyo	Ἐνυώ
Eniopeo	Eniopeo	Ėniopeus	Eniopeus	Ἡνιοπεύς
Enispe	Enispe	Ėnispé	Enispe	Ἐνίσπη
Eno	Eno	Aĩnos	Aenus	Αἴνος
Enomao	Enómao	Ėnomaos	Oenomaus	Οἰνόμαος
Enomo	Ėnomo	Ennomos	Ennomus	Ἐννομος
Enope	Ėnope	Ėnope	Enope	Ἐνόπη
Enops	Ėnops	Enops	Enops	Ἡνοψ
Eolo	Eolo	Ėole	Aeolus	Αἴολος
Epaltes	Epaltes	Ėpaltès	Epaltes	Ἐπάλτης
Epea	Epea	Aipeia	Aepeia	Αἴπεια
Epeo	Epeo	Ėpéios	Epeius	Ἐπειός
Epi	Ėpí	Aipy	Aipy	Αἰπύ
Epidauro	Epidauro	Ėpidaure	Epidaurus	Ἐπίδαυρος
Epigeo	Epigeo	Ėpeigeus	Epigeus	Ἐπαιγεύς
Epikles	Epicles	Ėpiclès	Epicles	Ἐπικλης
Epimeteo	Epimeteo	Ėpiméthée	Epimetheus	Ἐπιμηθεύς
Epiro	Epiro	Ėpire	Epiros/Epirus	Ἡπειρος
Epistor	Ėpístor	Ėpistor	Epistor	Ἐπίστωρ
Epistrofo	Ėpístrofo	Ėpistrophe	Epistrophus	Ἐπίστροφος
Epito	Ėpito	Aipyτος	Aepytus	Αἰπυτος
Erato	Erato	Ėrato	Erato	Ερατώ

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Erebo	Érebo	Érèbe	Erebus	Ἐρεβος
Erekteo	Erecteo	Érechthée	Erechtheus	Ἐρεχθεύς
Eretria	Eretria	Érétrie	Eretria	Εἰρέτρια
Ereutalion	Ereutalión	Éreuthalion	Ereuthalion	Ἐρευθαλίον
Eribea	Eribea	Ériboia	Eriboea	Ἡερίβοια
Eriktonio	Erictonio	Érichthonios	Erichthonius	Ἐριχθόνιος
Erilao	Erilao	Erylaos	Erylaus	Ἐρύλαος
Erimas	Erimante	Érymas	Erymas	Ἐρύμας
Erinia/k	Erinies	Érinyes/ Euménides	Erinyes/ Eumenides	Ἐρινύς/ Ἐρινύες
Eriopis	Eriopis	Eriopis	Eriopis	Ἐριώπης
Eris	Eris	Éris	Eris	Ἐρις
Eritinos	Eritinos	Érythini	Erythini	Ἐρυθῖνοι
Eritras	Eritras	Erythrées	Erythrae	Ἐρυθραί
Esepo	Esepo	Aisepos	Aesepus	Αἴσηπος
Esfelo	Esfelo	Sphélos	Sphelus	Σφήλος
Esietes	Esietes	Ésyètès	Aesyetes	Αἰσήτης
Esima	Esima	Æsymé	Aesyme	Αἰσύμη
Esimno	Esimno	Aisymnos	Aesymnus	Αἰσυμνος
Eskamandrio	Escamandrio	Scamandrios	Scamandrius	Σκαμάνδριος
Eskamandro	Escamandro	Scamandre	Scamander	Σκάμανδρος
Eskandea	Escandea	Scandea	Scandeia	Σκάνδεια
Eskarfe/ Eskarfea	Escarfia	Scarphée	Scarphe	Σκάρφη/ Σκάρφεια
Eskedio	Esquedio	Schédios	Schedius	Σχεδῖος
Eskeno	Esqueno	Skhoinos	Schoenus	Σχοῖνος
Eskolo	Escolo	Skolos	Scolus	Σκῶλος
Esminteo	Esminteo	Smintheus	Smintheus	Σμινθεύς
Esparta	Esparta	Sparte	Sparta	Σπάρτα/ Σπρατη

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Esperkeo	Esperquio	Sperchios	Spercheios	Σπερχειός
Espio	Espio	Spéio	Speio	Σπειώ
Estenelao	Estenelao	Sthénélaos	Sthenelaus	Σθενέλαος
Estenelo	Esténelo	Sthénélos	Sthenelus	Σθένελος
Estentor	Esténtor	Stentor	Stentor	Στέντωρ
Estikio	Estiquio	Stichios	Stichius	Στιχίος
Estinfalo	Estínfalo	Stymphalos	Stymphalus	Στύμφαλος
Estira	Estira	Styra	Styra	Στύρα
Estix	Estigia	Styx	Styx	Στύξ
Estratia	Estratia	Stratia	Stratia	Στρατίη
Estrofiio	Estrofiio	Strophios	Strophius	Στροφίος
Eszea atearak	puertas Esceas	portes Scées	Scaean Gates	Σκαιαὶ πύλαι
Esziro	Esciros	Scyros	Scyros	Σκύρος
Ete	Eta	Aithè	Aetha	Αἶθη
Eteokles	Eteocles	Étéocle	Eteocles	Ἐτεοκλῆς
Eteono	Eteono	Étéonos	Eteonus	Ἐτεωνός
Etilo	Etilo	Oetylus/Oitylos	Oetylus	Οἶτυλος
Eton	Etón	Éthon	Aethon	Αἶθων
Etra	Etra	Éthra	Aethra	Αἶθρη
Eubea	Eubea	Eubée	Euboea	Εὐβοία
Eudoro	Eudoro	Eudore	Eudoros	Εὐδωρος
Eufemo	Eufemo	Euphémos	Euphemus	Εὐφημος
Eufetes	Eufetes	Euphètès	Euphetes	Εὐφήτης
Euforbo	Euforbo	Euphorbos	Euphorbus	Εὐφορβος
Eukenor	Euquenor	Euchénor	Euchenor	Εὐχίνωρ
Eumedes	Eumedes	Eumède	Eumedes	Εὐμήδης
Eumelo	Eumelo	Eumélos	Eumelus	Εὐμέλος
Euneo	Euneo	Eunée	Euneus	Εὐνήος
Eurialo	Euríalo	Euryale	Euryalus	Εὐρύαλος
Euribates	Euríbates	Eurybate	Eurybates	Εὐρυβάτης

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Euridamas	Euridamante	Eurydamas	Eurydamas	Εὐρυδαμας
Eurimako	Eurímaco	Eurymaque	Eurymachus	Εὐρύμαχος
Eurimedon	Eurimedonte	Eurymédon	Eurymedon	Εὐρυμέδων
Eurinome	Eurínome	Eurynomé	Eurynome	Εὐρυνόμη
Euripilo	Eurípilo	Eurypylos	Eurypylus	Εὐρύπυλος
Euristeo	Euristeo	Eurysthéé	Eurystheus	Εὐρυσθεύς
Eurite	Éurite	Euryté	Euryte	Εὐρύτη
Eurito	Eurito	Eurytos	Eurytus	Εὐρυτος
Euro	Euro	Euro	Euro	Εὐρος
Eusoro	Eusoro	Eusoros	Eusorus	Εὐσώρος
Euterpe	Euterpe	Euterpe	Euterpe	Εὐτέρπη
Eutresis	Eutresis	Eutrèsis	Eutresis	Εὐτρησης
Evemon	Evemón	Évémon	Euaemon	Εὐαίμων
Eveno	Eveno	Événos	Evenus	Εὐήνος
Evipo	Evipo	Évíppos	Evippus	Εὐίππος
Exadio	Exadio	Exadios	Exadius	Ἐξάδιος
Faltzes	Falces	Phalkès	Phalces	Φάλκης
Faris	Faris	Pharis	Pharis	Φάρις
Fausio	Fausio	Phausias	Phausius	Φαυσιος
Fea	Fea	Phéia	Pheia/Phea	Φειά/Φεά
Febo	Febo	Phébus/ Phoebus	Phoebus	Φοίβος
Febo Apolo	Febo Apolo	Phébus / Phoebus Apollon	Phoebus Apollo	Φοίβος Ἀπόλλων
Fegeo	Fegeo	Phegée	Phegeus	Φηγεύς
Feneo	Féneo	Phénéos	Pheneus	Φένεος
Fenix	Fénix	Phénix	Phoenix	Φοῖνιξ
Fenops	Fénope	Phainops	Phaenops	Φαίνοψ
Feras	Feras	Phères	Pherae	Φεραί

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Fereklo	Fereclo	Phéréclos	Phereclus	Φέρεκλος
Feres	Feres	Phérès	Pheres	Φέρης
Ferusa	Ferusa	Phérouse	Pherusa	Φέρουσα
Festo	Festo	Phaistos	Phaestus	Φαίστος
Fidas	Fidante	Phéidas	Pheidas	Φείδας
Fidipo	Fidipo	Phidippe	Phidippus	Φείδιππος
Filako	Fílaco	Phylacos	Phylacus	Φύλακος
Filas	Filante	Phylas	Phylas	Φύλας
Filaze	Fílaze	Phylacé	Phylace	Φυλακή
Fileo	Fileo	Phylée	Phyleus	Φυλεύς
Filetor	Filétor	Philétor	Philetor	Φιλητορ
Filoktetes	Filoktetes	Philoctète	Philoctetes	Φιλοκτήτης
Filomedusa	Filomedusa	Phyloméduse/ Phylomédousa	Phylomedusa	Φυλομέδουσα
Fobos	Fuga	Fuite	Rout	Φόβος
Forbas	Forbante	Phorbas	Phorbas	Φόρβας
Fortzis	Forcis	Phorcys	Phorcys	Φόρκυς
Fozida	Fócida	Phocide	Phocis	Φωκίδα
Fradmon	Fradmón	Phradmon	Phradmon	Φράδμων
Frigia	Frigia	Phrygie	Phrygia	Φρυγία
Frontis	Frontis	Phrontis	Phrontis	Φροντις
Ftia	Ftía	Phthia	Phthia	Φθία
Ftiron	Ftiro	Phthire/ Phthires	Phthires	Φθιρών
Galatea	Galatea	Galatée	Galatea	Γαλάτεια
Ganimedes	Ganímedes	Ganymède	Ganymede	Γανυμήδης
Gargaro	Gárgaro	Gargaros	Gargarus	Γάργαρον
Gea/Gaia	Tierra	Gaia	Earth	Γαῖα
Gigea	Gigea	Gygéia	Gygaea	Γυγαίη
Girtio	Girtios	Gyrtios	Gyrtios	Γυρτιος

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Girtone	Girtone	Gyrtonè	Gyrtone	Γυρτώνη
Glafiras	Gláfiras	Glaphyra	Glaphyrae	Γλαφύραι
Glauko	Glauco	Glaucos	Glaucus	Γλαύκος
Glauze	Glauce	Glaucé	Glauce	Γλαύκη
Glisas	Glisante	Glisas	Glisas	Γλίσσας
Gonoesa	Gonoesa	Gonoessa	Gonoessa	Γονόεσσα
Gorgition	Gorgitióñ	Gorgythion	Gorgythion	Γοργυθίων
Gorgon	Gorgona	Gorgone	Gorgon	Γοργώ/ Γοργών
Gortina	Gortina	Gortyne	Gortyn/ Gortyna	Γόρτυνα
Graniko	Gránico	Granicos	Granicus	Γρήνικος
Grea	Grea	Graia	Graea	Γραία
Guneo	Guneo	Gouneus	Guneus	Γουνεύς
Gurdia	Carro	Grande Casserole / Grand Chariot	Big Dipper / Plough / Saptarishi	Ἄμαξαν
Hades	Hades	Hadès	Hades	Ἅιδης
Halia	Halia	Haliè	Halie/Halia	Ἀλή/Ἀλία
Haliarto	Haliarto	Haliartos	Haliartus	Ἀλάρτος
Halio	Halio	Halios	Halius	Ἄλιός
Halo	Halo	Halos	Halos	Ἄλος
Harma	Harma	Harma	Harma	Ἄρμα
Harpalion	Harpalióñ	Harpalion	Harpalion	Ἀρπαλίων
Harpiak	Harpías/Arpías	Harpies/ Harpyes (sing: harpie)	Harpies (sing: harpy)	Ἄρπυια
Hartz Handia	Osa	Grande Ourse	Great Bear	Ἄρκτος
Hebe	Hebe	Hébé	Hebe	Ἥβη
Hefesto	Hefesto	Héphaïstos	Hephaestus	Ἥφαιστος

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Hekamede	Hekamede	Hécamédé	Hekamede	Ἑκαμήδη
Hektor	Héctor	Hector	Hector	Ἑκτωρ
Hekuba	Hécuba	Hécube	Hecuba	Ἑκάβη
Helade	Hélade	Héllade	Hellas	Ἑλλάς
Helena	Helena	Hélène	Helen	Ἑλένη
Heleno	Heleno	Hélénos	Helenus	Ἑλενος
Helesponto	Helesponto	Hellespont	Hellespont	Ἑλλήσποντος
Helikaon	Helicaón	Hélicaon	Helicaon	Ἑλικάων
Helize	Hélíce/Heliké	Hélicé	Helike	Ἑλίκη
Helo	Helo	Hélos	Helos	Ἑλος
Hemon	Hemón	Hémon	Haemon	Αἴμων
Heptaporo	Heptáporo	Heptaporos	Heptaporus	Ἑπτάπορος
Hera	Hera	Héra	Hera	Ἥρα
Herakles	Heracles	Héraclès	Heracles	Ἡρακλῆς
Hermes	Hermes	Hermès	Hermes	Ἑρμῆς
Hermione	Hermiona/e	Hermione	Hermione	Ἑρμιόνη
Hermo	Hermo	Hermos	Hermus	Ἑρμος
Hiadeak	Híades	Hyades	Hyades	Ἱάδες
Hianpolis	Híámpolis	Hyampolis	Hyampolis	Ἱάμπολις
Hida	Hida	Hydè	Hyde	Ἥδη
Hila	Hile	Hylé	Hyle	Ἥλη
Hilo	Hilo	Hyllos	Hyllus	Ἥλλος
Hipaso	Hípaso	Hippasos	Hippasus	Ἱππάσος
Hiperea	Hiperea	Hypérie	Hyperieia	Ἱπερείη
Hiperenor	Hiperenor	Hyperénor	Hyperenor	Ἱπερήνωρ
Hiperesia	Hiperesia	Hypérésie	Hyperesia	Ἱπερησία
Hiperion	Hiperión	Hypérion	Hyperion	Ἱπερίων
Hiperoko	Hipéroco	Hypérochos	Hyperochus	Ἱπείροχος
Hipiron	Hipirón	Hypeiron	Hypeiron	Ἱπείρων
Hipnos	Sueño	Hypnos	Sleep	Ἵπνος

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Hipodamas	Hipodamante	Hippodamas	Hippodamas	Ἴπποδάμας
Hipodamia	Hipodamia	Hippodamie	Hippodamia	Ἴπποδάμεια
Hipodamo	Hipódamo	Hippodamos	Hippodamus	Ἴππόδαμος
Hipokoon	Hipocoonte	Hippocoon	Hippocoon	Ἴπποκῶν
Hipoloko	Hipóloco	Hippoloque	Hippolochus	Ἴππόλοχος
Hipomako	Hipómaco	Hippomaque	Hippomachus	Ἴπτόμαχος
Hiponoo	Hipónoo	Hipponoos	Hipponous	Ἴπτόνοος
Hipoplazia	Hipoplacia	Hypoplakie	Hypoplacia	Ὑποπλακίη
Hipotebas	Hipotebas	Hypothèbes	Lower Thebes	Ὑποθῆβαι
Hipotion	Hipotión	Hippotion	Hippotion	Ἴπποτίων
Hipotoo	Hipótoo	Hippotheoos	Hippotheous	Ἴπτόθοος
Hipsenor	Hipsénor	Hypsénor	Hypsenor	Ὑψηνώρ
Hipsipile	Hipsipila	Hypsipyle	Hypsipyle	Ὑψιπύλη
Hira	Hira	Hirè	Hire/Ire	Ἰρή
Hiria	Hiria	Hyrie	Hyria	Ὑρίη
Hirmine	Hirmine	Hyrminé	Hyrmine	Ὑρμίνη
Hirtako	Hirtaco	Hyrtacos	Hyrtacus	Ὑρτακος
Hirtio	Hirtio	Hyrthios	Hyrtius	Ὑρτιος
Histiea	Histiea	Histiaia	Histiaea	Ἰστίαια
Hizetaon	Hicetaón	Hicétaon	Hicetaon	Ἰκετάων
Horak/Orduak	Horas	Heures	Horae/Hours	ῥῶραι
Ialiso	Yaliso	Ialyssos	Ialysus	Ἰηλυσός
Ialmeno	Yálmeneo	Ialmène	Ialmenus	Ἰάλμενος
Iameno	Yámeno	Iamènos	Iamenus	Ἰαμενός
Ianasa	Yanasa	Ianassa	Ianassa	Ἰάνασσα
Ianira	Yanira	Ianéira	Ianeira	Ἰάνειρα
Ida	Ida	Ida	Ida	Ἰδη
Idas	Idas	Idas	Idas	Ἰδης
Ideo	Ideo	Idaios	Idaeus	Ἰδαίος
Idomeneo	Idomeneo	Idoménée	Idomeneus	Ἰδομενεύς

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Iera	Yera	Iaéra	Iaera	Ίαιρα
Ifeo	Ifeo	Ipheus	Ipheus	Ίφεύς
Ifianasa	Ifianasa	Iphianassa	Iphianassa	Ίφιάνασσα
Ifidamas	Ifidamante	Iphidamas	Iphidamas	Ίφιδάμας
Ifikles	Ificlo	Iphiclès	Iphicles	Ίφικλής
Ifinoo	Ifínoo	Iphinoos	Iphinous	Ίφίνοος
Ifis	Ifis	Iphis	Iphis	Ίφης
Ifition	Ifitión	Iphition	Iphition	Ίφιτίων
Ifito	Ífito	Iphitos	Iphitos	Ίφίτος
Ikario	Icario	Icarios	Icarius	Ίκάριος
Ilesio	Ilesio	Eilésios	Eilesium	Είλέσιον
Ilio	Ilión	Ilion	Ilium	Ίλιον
Ilioneo	Ilioneo	Ilioneus	Ilioneus	Ίλιονεύς
Ilitia	Ilitia	Ilithyie	Eileithyie	Είλειθυια
ilitiak	Ilitias	Ilithyies	Eileithyiai	είλειθυιαι
Ilo	Ilo	Ilos	Ilus	Ίλος
Inbraso	Imbraso	Imbrasos	Imbrasus	Ίμβρασος
Inbrio	Imbrio	Imbrios	Imbrius	Ίμβριος
Inbro	Imbros	Imbros	Imbros	Ίμβρος
Iolko	Yaolco	Iolcos	Iolcus	Ίωolkός
Iris	Iris	Iris	Iris	Ίρις
Isandro	Isandro	Isandros	Isander	Ίσανδρος
Iso	Iso	Isos	Isus	Ίσος
Itaimenes	Itémenes	Ithaiménès	Ithaemenes	Ίθαίμένης
Itaka	Ítaca	Ithaque	Ithaca	Ίθάκη
Itimoneo	Itimoneo	Itymoneus	Itymoneus	Ίτυμονεύς
Itome	Itome	Ithomè	Ithome	Ίθώμη
Iton	Itón	Iton	Iton	Ίτων
Ixion	Ixión	Ixion	Ixion	Ίξίων
Japeto	Japeto	Japet	Iapetus	Ίαπετός

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Jardano	Yárdano	Iardanos	Iardanus	Ίάρδανος
Jaso	Yaso	Iasos	Iasus	Ίασος
Jason	Jasón	Jason	Jason	Ίάσων
Kabeso	Cabeso	Cabassous	Cabessus	Καβησός
Kadmea	Cadmea	Cadmée	Cadmea	Καδμεία
Kaistro	Caístro	Caÿstros	Caystrus	Καύστρος
Kalesio	Calesio	Calésios	Calesius	Καλήσιος
Kaletor	Calétor	Calétor	Caletor	Καλήτωρ
Kalianasa	Calianasa	Callianassa	Callianassa	Καλλιάνασσα
Kalianira	Calianira	Callianira	Callianeira	Καλλιάνειρα
Kaliaro	Calíaro	Calliaros	Calliarus	Καλλίαρως
Kalidnak	Calidnas	Calydnas	Calydnas	Καλύδναι
Kalidon	Calidón	Calydon	Calydon	Καλυδών
Kalikolone	Colina Hermosa	Callicolone	Callicolone	Καλλικολώνη
Kaliope	Calíoipe	Calliope	Calliope	Καλλιόπη
Kalkas	Calcante/ Calcas	Calchas	Calchas	Κάλχας
Kalkodon	Calcodonte	Chalcodon	Chalcodon	Χαλκώδων
Kalkon	Calcón	Chalcon	Chalcon	Χάλκων
Kaltzis	Calcis	Chalcis	Chalcis	Χαλκίς
Kameiro	Cámiros	Camiros	Camirus	Κάμειρος
Kapaneo	Capaneo	Capanée	Capaneus	Καπανεύς
Kapis	Capis	Capys	Capys	Κάπυς
Kardamila	Cardámila	Kardamyla	Kardamyla	Καρδαμύλη
Kareso	Careso	Karèsos	Caresus	Κάρησος
Karia	Caria	Carie	Caria	Καρία
Karis	Caris	Charis	Charis	Χάρις
Karisto	Caristos	Carystos	Karystos	Κάρυστος
Kariteak	Cárites	Charites	Charites	Χάριτες

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Karopo	Cáropo	Charopos	Charopus	Χάροπος
Karops	Cárope	Charops	Charops	Χάρονψ
Kassandra	Cassandra	Cassandre	Cassandra	Κασσάνδρα
Kaso	Caso	Cassos	Kasos	Κάσος
Kastianira	Castianira	Castianeira	Castianeira	Καστιάνειρα
Kastor	Cástor	Castor	Castor	Κάστωρ
Kertsidas	Quersidamante	Chersidas	Chersidas	Χερσιδάμας
Kimera	Quimera	Chimère	Chimera	Χίμαιρα
Kiron	Quirón	Chiron	Chiron	Χείρων
Kleobulo	Cleóbulo	Cléobule	Cleobulus	Κλεόβουλος
Kleonas	Cleonas	Cléones	Cleone	Κλεωναί
Kleopatra	Cleopatra	Cléopâtre	Cleopatra	Κλεοπάτρη
Klimene	Climene	Clymène	Clymene	Κλυμένη
Klio	Clio	Clio	Clio	Κλειώ
Klitemnestra	Clitemnestra	Clytemnestre	Clytemnestra	Κλυταιμήστρα
Klitio	Clitio	Clytios	Clytius	Κλυτίος
Klito	Clito	Clytos	Cleitus	Κλείτος
Klitomedes	Clitomedes	Clytomédès	Clytomedes	Κλυτομήδης
Klonio	Clonio	Clonios	Clonius	Κλονίος
Kloto	Cloto	Clotho	Clotho	Κλωθώ
Knido	Cnido	Cnido	Cnide	Κνίδος
Knosos	Cnosos/Knosos	Cnossos/ Knossós	Knossos/ Cnossus	Κνωσός
Koon	Coón	Coon	Coön	Κώων
Kopas	Copas	Kôpa	Copae	Κώπας
Kopreo	Copreo	Coprée	Copreus	Κοπρέυς
Korinto	Corinto	Corinthe	Corinth	Κόρινθος
Koronea	Coronea	Coronée	Koroneia	Κορώνεια
Korono	Corono	Koronos	Coronus	Κόρωνος
Kos	Cos	Kos	Kos	Κῶς/Κόωνδε

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Kranae	Cránae	Cranaé	Cranae	Κρανάη
Krapato	Crápatos	Crapathos	Crapathus	Κράπαθος
Kreon	Creonte	Créon	Creon	Κρέων
Kresmo	Cresmo	Kroismos	Croesmus	Κροΐσμος
Kreta	Creta	Crète/Candie	Crete	Κρήτη
Kreton	Cretón	Créthon	Crethon	Κρήθων
Krisa	Crisa	Crissa	Crisa	Κρίσα
Krisa	Crisa	Crissa	Chryse	Χρῦση
Kriseis	Criseida	Chryséis	Chryseis	Χρυσίς
Krises	Crises	Chrysès	Chryses	Χρῦσης
Krisotemis	Crisótemis	Chrysothémis	Chrysothemis	Χρυσόθεμις
Kromio	Cromio	Chromios	Chromius	Χρόμιος
Kromis	Cromis	Chromis	Chromis	Χρόμις
Kromna	Cromna	Krômna	Cromna	Κρώμνα
Kronos	Crono/Cronos	Cronos/Kronos	Cronus	Κρόνος
Krozilea	Crocilea	Krokyléia	Crocylea	Κροκύλεια
Kteato	Ctéato	Ctéatos	Cteatus	Κτέατος
Laas (Las)	Laa	Laas	Laas	Λάας
Labdako	Lábdaco	Labdacos	Labdacus	Λάβδακος
Laertzes	Laercés	Laërce	Laercés	Λαέρκης
Laio	Layo	Laïos	Laius	Λαΐος
Lakesis	Láquesis	Lachésis	Lachesis	Λάχεσις
Lanpo	Lampo	Lampos	Lampus	Λάμπος
Laodamas	Laodamante	Laodamas	Laodamas	Λαοδάμας
Laodamia	Laodamía	Laodamie	Laodamia	Λαοδάμεια
Laodize	Laódice	Laodicé	Laodice	Λαοδίκη
Laodoko	Laódoco	Laodocos	Laodocus	Λαόδοκος
Laogono	Laógono	Laogonos	Laogonus	Λαόγονος
Laomedon	Laomedonte	Laomédon	Laomedon	Λαομέδων
Laotoe	Laótoe	Laothoè	Laothoe	Λαοθήη

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Larisa	Larisa	Larissa	Larissa	Λάρισα
Lazedemonia	Lacedemonia	Lacédémone	Lacedaemon	Λακεδαιμονία
Leito	Leito	Léitos	Leitus	Λήϊτος
Lekto	Lecto	Lektos	Lecton	Λεκτός
Lemno	Lemnos	Lemnos	Lemnos	Λήμνος
Leokrito	Leócrito	Léocrite	Leiocritus	Λειώκριτος
Leonteo	Leonteo	Léontée	Leonteus	Λεοντεύς
Lesbos	Lesbos	Lesbos	Lesbos	Λέσβος
Leto	Leto	Léto	Leto	Λητώ
Leto	Leto	Léthos	Lethus	Λήθος
Leuko	Leuco	Leucos	Leucus	Λεῦκος
Likaon	Licaón	Lycaon	Lycaon	Λυκάων
Likasto	Licasto	Lycastos	Lycastus	Λύκαστος
Likofontes	Licofontes	Lycophontès	Lycophontes	Λυκοφόντης
Likofron	Licofrón	Lycophron	Lycophron	Λυκόφρων
Likomedes	Licomedes	Lycomède	Lycomedes	Λυκομήδης
Likon	Liconte/Licón	Lycos	Lycon	Λύκων
Likto	Licto	Lyctos	Lyctus	Λύκτος
Likurgo	Licurgo	Lycurgue	Lycurgus	Λυκούργος
Lilea	Lilea	Lilaia	Lilaea	Λίλεια
Limnorea	Limnorea	Limnoria	Limnorea	Λιμνώρεια
Lindo	Lindos	Lindos	Lindos	Λίνδος
Lirneso	Lirneso	Lyrnessos	Lyrnessus	Λυρνησσός
Lisandro	Lisandro	Lysandre	Lysander	Λύσανδρος
Lizia	Licia	Lycie	Lycia	Λυκία
Lizimnio	Licimnio	Licymnios	Licymnius	Λικύμνιος
Lokrida	Lócria	Locride	Locris	Λοκρίς
Makaon	Macaón	Machaon	Machaon	Μαχάων
Makar/ Makareo	Mácar	Macarée	Macar	Μάκαρ/ Μακαρεύς

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Mantinea	Mantineia	Mantinée	Mantineia	Μαντινέη
Maris	Maris	Maris	Maris	Μάρις
Marpesa	Marpesa	Marpessa	Marpessa	Μάρπησσα
Mases	Mases	Masès	Mases	Μάσης
Mastor	Mástor	Mastor	Mastor	Μάστωρ
Meandro	Meandro	Méandre	Meander	Μαίανδρος
Medeon	Medeón	Médéon	Medeon	Μεδεών
Medesikasta	Medesicasta	Médésicaste	Medesicaste	Μηδεσικάστη
Medon	Medonte	Médon	Medon	Μέδων
Megas	Megas	Mégas	Megas	Μεγας
Meges	Meges	Mégès	Meges	Μέγης
Melanipo	Melanipo	Mélanippos	Melanippus	Μελάνιππος
Melantio	Melantio	Mélanthios	Melanthius	Μελάνθιος
Melas	Melas	Mélas	Melas	Μέλας
Meleagro	Meleagro	Méléagre	Meleager	Μελέαγρος
Melibea	Melibea	Mélibée/ Meliboée	Meliboea	Μελίβοια
Melita	Melita	Mélitè	Melite	Μελίτη
Melpomene	Melpomene	Melpomène	Melpomene	Μελπομένη
Memalo	Mémalo	Mémale	Maemalus	Μαιμαλος
Menelao	Menelao	Ménélaos/ Ménélas	Menelaus	Μενέλαος
Menesteo	Menesteo	Ménesthée	Menestheus	Μενεσθεύς
Menestes	Menestes	Ménesthès	Menesthes	Μενέσθης
Menestio	Menestio	Ménesthios	Menesthius	Μενέσθιος
Menzio	Menecio	Ménétios	Menoetius	Μενοίτιος
Menon	Menón	Ménon	Menon	Μένων
Mentes	Mentes	Mentès	Mentes	Μέντης
Mentor	Méntor	Mentor	Mentor	Μέντωρ
Meon	Meón	Mæon	Maeon	Μαίων

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Meonia	Meonia	Maeonie	Maeonia	Μηονία
Mera	Mera	Maera	Maera	Μαϊράν
Meriones	Meriones	Mèrionès	Meriones	Μηριόνης
Mermero	Mérmero	Merméros	Mermerus	Μέρμερος
Merope	Merope	Mérope	Merope	Μερόπη
Mesa	Mesa	Messa	Messa	Μέσση
Meseis	Meseida	Messèis	Messeis	Μεσσηίς
Mestles	Mestles	Mesthlès	Mesthles	Μέσθλης
Mestor	Méstor	Mestor	Mestor	Μήστωρ
Metona	Metona	Méthone	Methone	Μηθώνη/ Μεθώνη
Mezisteo	Mecisteo	Mécistée	Mecisteus	Μηκιστεύς
Midea	Midea	Midéia	Mideia	Μίδεια
Midon	Midón	Mydon	Mydon	Μύδων
Migdon	Migdón	Mygdon	Mygdon	Μύγδων
Mikale	Mícala	Mycale	Mycale	Μυκάλη
Mikaleso	Micaleso	Mycalessos	Mycalessus	Μυκαλησσός
Mileto	Mileto	Milet	Miletus	Μίλητος
Mines	Mines	Mynès	Mynes	Μύνης
Minieo	Minieo	Minyeios	Minyeius	Μινύειος/ Μινυήιος
Minos	Minos	Minos	Minos	Μίνως
Mirina	Mirina	Myrina	Myrina	Μυρίνη
Mirtsinos	Mírsino	Myrsinè	Myrsinus	Μύρσινος
Misia	Misia	Mysie	Mysia	Μυσία
Mizenas	Micenas	Mycènes	Mycenae	Μυκῆναι
Mnemosine	Mnemosina/ Mnemósine	Mnémosyne	Mnemosyne	Μνημοσύνη
Mneso	Mneso	Mnèsos	Mnesus	Μνήσος
Moirak	parca	Moires	Moirai	Μοῖραι

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziara klasikoko forma
Molion	Molión	Molion	Molion	Μολίων
Molione	Molíone	Molioné	Molione	Μολίονε
Molo	Molo	Molos	Molus	Μόλος
Moris	Moris	Morys	Morys	Μόρυσ
Mulio	Mulio	Moulios	Mulius	Μούλιος
Musa	Musa	Muse	Muse	Μούσα
Musak	Musas	Muses	Muse	Μούσαι
naiadeak	náyades	naïades	Naiads	Ναιάδες
Nastes	Nastes	Nastès	Nastes	Νάστης
Naubolo	Naubolo	Naubolos	Naubolus	Ναυβολος
Neleo	Neleo	Néléé	Neleus	Νηλεύς
Nemertes	Nemertes	Nèmertès	Nemertes	Νημερτής
Neoptolemo	Neoptólemo	Néoptolème	Neoptolemus	Νεοπτόλεμος
nereidak	nereidas	Néréides	Nereids	Νηρηίδες
Nereo	Nereo	Nérée	Nereus	Νηρεύς
Nerito	Nérito	Nèritos	Neritus	Νήριτος
Nesea	Nesea	Nésée	Nesaea	Νησαίη
Nestor	Néstor	Nestor	Nestor	Νέστωρ
ninfa	ninfa	nymphé	nymph	Νύμφα
Niobe	Níobe	Niobé	Niobe	Νιόβη
Nireo	Nireo	Nirée	Nireus	Νιρεύς
Nisa	Nisa	Nissa	Nisa	Νίσα
Nisa	Nisa	Nysa	Nysa	Νύσα
Nisiro	Nísiros	Nissiros	Nisyros	Νίσυρος
Noemon	Noemón	Noémon	Noemon	Νοήμων
Nomion	Nomión	Nomion	Nomion	Νομίων
Noto	Noto	Notos	Notos	Νότος
Odio	Odio	Odios	Odius	Ὀδῖος
Odiseo	Odiseo/Ulises	Ulysse	Odysseus/ Ulysses	Ὀδυσσεύ

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Ofelestes	Ofelestes	Ophélestès	Ophelestes	Ὀφελέστης
Ofeltio	Ofeltio	Opheltius	Opheltius	Ὀφέλτιος
Oileo	Oileo	Oilée	Oileus	Ὀϊλεύς
Okalea	Ocalea	Ocalea	Ocalea	Ὠκαλέα
Okesio	Oquesio	Ochesios	Ochesius	Ὀχήσιος
Olenia	Olenia	Olènè	Olenia	Ὠλενίη
Oleno	Óleno	Olénos	Olenus	Ὠλενος
Olinpo	Olimpo	Olympe	Olympus	Ὀλυμπος
Olizon	Olizón	Olizon	Olizon	Ὀλιζών
Olooson	Oloosón	Oloosson	Oloosson	Ὀλοοσσών
Onetor	Onétor	Onetor	Onetor	Ὠνήτωρ
Onkesto	Onquesto	Onchestos	Onchestos	Ὠγχηστός
Opites	Opites	Opitès	Opites	Ὠπίτης
Opois	Opunte	Oponte	Opus	Ὠπόεις
Oresbio	Oresbio	Oresbios	Oresbius	Ὠρέσβιος
Orestes	Orestes	Oreste	Orestes	Ὠρέστης
Orion	Orión	Orion	Orion	Ὠρίων
Orionen Txakurra	Perro de Orión	chien d'Orión	Dog of Orion	κύων Ὠρίωνος
Oritia	Oritía	Orithye	Orithyia	Ὠρείθυια
Orkomeno	Orcómeno	Orchomène	Orchomenus	Ὠρχομενό
Ormenio	Ormenio	Orménio	Ormenium	Ὠρμένιον
Ormeno	Órmeno	Orménos	Ormenus	Ὠρμενος
Orneas	Orneas	Ornéia	Orneiae	Ὠρνειαί
Oro	Oro	Oros	Orus	Ὠρος
Orte	Orta	Orthè	Orthe	Ὠρθη
Orteo	Orteo	Orthaios	Orthaeus	Ὠρθαίος
Ortiloko	Ortíloco	Ortiloque	Ortilochus	Ὠρτίλοχος
Ortseis	Orséis	Orséis	Orseis	Ὠρσηίς
Ortsiloko	Orsíloco	Orsiloque	Orsilochus	Ὠρσίλοχος

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Oto	Oto	Otos	Otus	Ὦτος
Otreo	Otreo	Otreus	Otreus	Ὀτρεὺς
Otrinteo	Otrinteo	Otrynteus	Otrynteus	Ὀτρυντεὺς
Otrioneo	Otrioneo	Othryoneus	Othryoneus	Ὀθρυονεὺς
Ozeano	Océano	Océan	Oceanus	Ὠκεανός
Paflagonia	Paflagonia	Paphlagonia	Paphlagonie	Παφλαγονία
Palas Atena	Palas Atenea	Pallas Athena /Athene	Pallas Athena	Παλλὰς Ἀθήνη
Palmis	Palmis	Palmys	Palmys	Πάλμυν
Pamon	Pamón	Pammon	Pammon	Πάμμων
Pandaro	Pándaro	Pandare	Pandarus	Πάνδαρος
Pandion	Pandión	Pandion	Pandion	Πανδίων
Pandoko	Pándoco	Pandocos	Pandocus	Πάνδοκος
Panope	Panope	Panopè	Panope	Πανόπη
Panopeo	Panopeo	Panopée	Panopeus	Πανοπεὺς
Pantoo	Pántoo	Panthoos	Panthous	Πάνθοος
Paris	Paris	Pâris	Paris	Πάρις
Parrasia	Parrasia	Parrhesia	Parrhasia	Παρρασία
Partenio	Partenio	Parthénios	Parthenius	Παρθένιος
Pasitea	Pasítea	Pasithée	Pasithee	Πασιθέα
Patroklo	Patroclo	Patrocle	Patroclus	Πάτροκλος
Pedaso	Pédaso	Pédase	Pedasmus	Πήδασος
Pedeo	Pedeo	Pédéos	Pedaeus	Πήδαιος
Pelagon	Pelagonte	Pélagon	Pelagon	Πελάγων
Pelegon	Pelegón	Pélégon	Pelegon	Πηλεγών
Pelene	Pelene	Pellène	Pellene	Πελλήνη
Peleo	Peleo	Peléé	Peleus	Πηλεύς
Pelias	Pelias	Pélias	Pelias	Πελίας
Pelion	Pelión	Pélion	Pelion	Πήλιον
Pelops	Pélope	Pélops	Pelops	Πέλοψ

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Peneleo	Peneleo	Pénélee	Peneleos	Πηνέλεως
Peneo	Peneo	Pénée	Pineios	Πηνειός
Peon	Peón	Paeon	Paeon	Παίων
Peonia	Peonia	Paioniè	Paeonia	Παιονία
Perea	Perea	Périe	Pereia	Πηρείη
Pergamo	Pérgamo	Pergame	Pergamum	Πέργαμος
Pergaso	Pergaso	Pergasos	Pergasus	Περγασος
Peribea	Peribea	Péribée	Periboea	Περίβοια
Perieres	Perieres	Périérès	Perieres	Περιήρης
Perifas	Perifante	Périphās	Periphās	Περίφας
Perifetes	Perifetes	Périphétès	Periphetes	Περιφήτης
Perimedes	Perimedes	Périmède	Perimedes	Περιμήδης
Perimo	Périmo	Périmos	Perimus	Πέριμος
Perkote	Percote	Percote	Percote	Περκώτη
Pertsefone	Perséfone	Perséphone	Persephone	Περσεφόν
Pertseo	Perseo	Persée	Perseus	Περσεύς
Pesos	Peso	Paisos	Paesus	Παισός
Peteo	Peteo	Pétéos	Peteos	Πετεώς
Peteon	Peteón	Pétéon	Peteon	Πετεών
Pidites	Pidites	Pidytes	Pidytes	Πιδύτης
Pieria	Pieria	Périe	Pieria	Πιερία
Pilartes	Pilartes	Pylartès	Pylartes	Πυλάρτης
Pilemenes	Pilémenes	Pylæmenès	Pylaemenes	Πυλαιμένης
Pilene	Pilene	Pylène	Pylene	Πυλήνη
Pileo	Pileo	Pylaios	Pylaeus	Πύλαιος
Pilon	Pilón	Pylon	Pylon	Πύλων
Pilos	Pilos	Pylos	Pylos	Πύλος
Piraso	Píraso	Pyrasos	Pyrasus	Πύρασος
Pirekmes	Pirecmes	Pyrechmès	Pyraechmes	Πυραίχμης
Pireo	Píreo	Piraeos	Piraeus	Πείραιος

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Piris	Piris	Pyris	Pyris	Πύρις
Piritoo	Pirítoo	Pirithoos	Pirithous	Πειρίθοος
Piroo	Píroo	Peiros	Peirous	Πείροος
Pisandro	Pisandro	Pisandre	Peisander	Πείσανδρος
Pisenor	Pisenor	Pisénor	Peisenor	Πεισήνωρ
Piteo	Piteo	Pitthée	Pittheus	Πιτθεύς
Pitiea	Pitiea	Pithyéia	Pityeia	Πιτύεια
Piton	Pitón	Python	Python	Πύθων
Plako	Placo	Placos	Placus	Πλάκος
Platea	Platea	Platéés/Platée	Plataea	Πλάταια
Pleiadeak	Pléyades	Pléiades	Pleiades	Πλειάδες
Pleuron	Pleurón	Pleuron	Pleuron	Πλευρών
Podalirio	Podalirio	Podalire	Podalirius	Ποδαλείριος
Podarge	Podarga	Podarge	Podarge	Ποδάργη
Podargo	Podargo	Podargos	Podargus	Πόδαργος
Podartzes	Podarcés	Podarcès	Podarces	Ποδάρκης
Podes	Podes	Podès	Podes	Ποδῆς
Polibo	Pólibo	Polybe	Polybus	Πόλυβος
Polidamas	Polidamante	Polydamas	Polydamas	Πολυδάμας
Polideuzes	Polideuces	Polydeuces	Polydeuces	Πολυδεύκης
Polidora	Polidora	Polydora	Polydora	Πολυδώρη
Polidoro	Polidoro	Polydore	Polydorus	Πολύδωρος
Poliemon	Poliemón	Polyaimon	Polyaemon	Πολυαίμων
Polifemo	Polifemo	Polyphème	Polyphemus	Πολύφημος
Polifetes	Polifetes	Polyphoîtès	Polypoetes	Πολυφήτης
Polifontes	Polifonte	Polyphontès	Polyphontes	Πολυφόντης
Poliido	Poliido	Polyidos	Polyidus	Πολύειδος
Poliktor	Políctor	Polycctor	Polycctor	Πολύκτωρ
Polimela	Polimela	Polymèle	Polymele	Πολυμήλη
Polimelo	Polimelo	Polymelos	Polymelus	Πολύμηλος

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Polimnia	Polimnia	Polymnie	Polyhymnia	Πολυμνία
Polinizes	Polinices	Polynice	Polynices	Πολυνείκης
Polipetes	Polipetes	Polypoetès	Polypoetes	Πολυποίτης
Polites	Polites	Politès	Polites	Πολίτης
Polixeno	Polixeno	Polyxeinos	Polyxenus	Πολύξεινος
Porteo/ Portaon	Porteo/Portaón	Porthéos/ Porthaon	Portheus/ Porthaon	Πορθεύς/ Πορθάων
Poseidon	Poseidón	Poséidon	Poseidon	Ποσειδών
Praktio	Practio	Practios	Practius	Πράκτιος
Pramnio	Pramnio	Pramnos	Pramnios	Πραμνείω
Preto	Preto	Proétos	Proetus	Προίτος
Priamo	Príamo	Priam	Priam	Πρίαμος
Pritanis	Prítanis	Prytanis	Prytanis	Πρύτανις
Promako	Prómaco	Promachos	Promachus	Πρόμαχος
Prometeo	Prometeo	Prométhée	Prometheus	Προμηθεύς
Pronoo	Prónoo	Pronoos	Pronous	Πρόνοος
Protesilao	Protesilao	Protésilas	Protesilaus	Πρωτεσίλαος
Protiaon	Protiaón	Protiaon	Protiaon	Προτιάων
Proto	Proto	Proto	Proto	Πρωτώ
Protoenor	Protoenor	Prothoénor	Prothoenor	Προθοήνωρ
Protoo	Prótoo	Prothoos	Prothous	Πρόθοος
Protoon	Protoón	Prothoon	Prothoon	Προθών
Pteleo	Pteleo	Ptéleós	Pteleos	Πτελέον
Ptolomeo	Ptolomeo	Ptolémée	Ptolemy	Πτολεμαῖος
Radamanto	Radamantis/ Radamanto	Rhadamanthe	Rhadamanthus	Ῥαδάμανθυς
Rea	Rea	Rhêa	Rhea	Ῥέα
Rene	Rena	Rhènè	Rhene	Ῥήνη
Reso	Reso	Rhésos	Rhesus	Ῥήσος
Rigmo	Rigmo	Rhigmos	Rhigmus	Ῥίγμος

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Ripe	Ripe	Rhipée	Rhipe	Ῥίπη
Ritio	Ritio	Rhytion	Rhytium	Ῥύτιον
Rodas	Rodas	Rhodes	Rhodes	Ῥόδος
Rodio	Rodio	Rhodium	Rhodium	Ῥόδιος
Salamina	Salamina	Salamine	Salamis	Σαλαμίς
Samos	Samos	Samos	Samos	Σάμος
Samotrazia	Samotracia	Samothrace	Samothrace	Σαμοθράκη
Sangario	Sangario	Sangarios	Sangarius	Σαγγάριος
Sarpedon	Sarpedón	Sarpédon	Sarpedon	Σαρπηδών
Satnio	Satnio	Satnios	Satnius	Σάτνιος
Satniois	Sátniois	Satnioeis	Satnioeis	Σατνιόεις
Selago	Sélago	Sélagos	Selagus	Σέλαγος
Seleis	Seleente	Selléis	Selleis	Σελλήεις
Selepio	Selepio	Sélépios	Selepius	Σελήπιος
Semele	Semele	Sémélé	Semele	Σεμέλη
Sesamo	Sésamo	Sèsamon	Sesamus	Σήσαμος
Sestos	Sesto	Sestos	Sestos	Σηστός
Sidon	Sidón	Sidon	Sidon	Σιδών
Sime	Sime	Syme	Syme	Σύμη
Simois	Simois	Simoïs	Simoeis	Σιμόεις
Simoisio	Simoisio	Simoéisios	Simoisius	Σιμοείσιος
Sipilo	Sípilo	Sipylos	Sipylus	Σίπυλος
Sisifo	Sísifo	Sisyphé	Sisyphus	Σίσυφος
Sizion	Sición	Sicyone	Sicyon/Secyon	Σικυών
Soko	Soco	Sokos	Socus	Σώκος
Talao	Talao	Talaos	Talaus	Ταλαός
Talemenes	Talémenes	Talémène	Talaemenes	Ταλαιμένης
Talia	Talía	Thalie	Thalia	Θάλεια
Talisio	Talisio	Thalysios	Thalysius	Θαλυσιος
Talpio	Talpio	Thalpios	Thalpius	Θάλπιος

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Taltibio	Taltibio	Talhybios	Talhybius	Ταλθύβιος
Tamiris	Tamiris	Thamyris	Thamyris	Θάμυρις
Tanato	muerte/ Tánato/ Tánatos	Thanatos	Thanatos	Θάνατος
Tarfe	Tarfe	Tarphe	Tarphe	Τάρφη
Tarne	Tarne	Tarnè	Tarne	Τάρνη
Tartaro	Tártaro	Tartare	Tartarus	Τάρταρος
Taumazia	Taumacia	Thaumacia	Thaumacia	Θαυμαζή
Teano	Teano	Théano	Theano	Θεανώ
Tebas	Tebas	Thèbes	Thebes	Θήβαι
Tebeo	Tebeo	Thèbaios	Thebaeus	Θηβαίος
Tegea	Tegea	Tégée	Tegea	Τεγέα/Τεγέη
Tekton	Tectón	Técton	Tecton	Τέκτων
Telamon	Telamón	Télamon	Telamon	Τελαμών
Telemako	Telémaco	Télémaque	Telemachus	Τηλέμαχος
Temis	Temis	Thémis	Themis	Θεμς
Tenedos	Ténedos	Ténédos	Tenedos	Τένεδος
Tentredon	Tentredón	Tenthredon	Tenthredon	Τενθρηδών
Terea	Terea	Tèréiè	Tereia	Τήρεια
Termopilak	Termópilas	Thermopyles	Thermopylae	Θερμοπύλαι
Terpsikore	Terpsícore	Terpsichore	Terpsichore	Τερψιχόρη
Tertsiloko	Tersíloco	Thersiloque	Thersilochus	Θερσίλοχος
Tertsites	Tersites	Thersite	Thersites	Θερσίτης
Tesalo	Tésalo	Thessalos	Thessalus	Θεσσαλός
Teseo	Teseo	Thésée	Theseus	Θησεύς
Tespias	Tespias	Thespies	Thespieae	Θέσπεια
Tesprotia	Tesprótida	Thesprotie	Thesprotia	Θεσπρωτία
Testio	Testio	Thestios	Thestius	Θέστιος
Testor	Téstor	Thestor	Thestor	Θέστωρ

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Tetis	Tetis	Téthys	Tethys	Τηθύς
Tetis	Tetis	Téthys	Tethys	Θέτις
Teukro	Teucro	Teucros	Teucer	Τεύκρος
Teutamo	Teutamo	Teutamos	Teutamus	Τεύταμος
Teutras	Teutrante	Teuthras	Teuthras	Τεύθρας
Tideo	Tideo	Tydée	Tydeus	Τυδεύς
Tiestes	Tiestes	Thyeste	Thyestes	Θυέστης
Tifon/Tifoeo	Tifoeo	Typhoeus	Typhoeus	Τυφάων/ Τυφωεύς
Tikio	Tiquio	Tychios	Tychius	Τυχίος
Timetes	Timetes	Thymétès	Thymoetes	Θυμοίτης
Tinbra	Timbra	Thymbrée	Thymbre	θύμβρα
Tinbreo	Timbreo	Tymbraios	Thymbraeus	Θυμβραῖος
Tirinto	Tirinto	Tirynthe	Tyrins	Τίρυνς
Tisbe	Tisbe	Thisbé	Thisbe	Θίσβη
titanak (izen arrunt gisa: titan bat)	titanes	titans	titanak	Τιτᾶνες / Τιτάν (singularra)
Titano	Títano	Titano	Titanus	Τίτανος
Titaresios	Titaresio	Titarésios	Titarisios	Τιταρήσιος
Titono	Titono	Tithon	Tithonus	Τιθωνός
Tlepolemo	Tlepólemo	Tlépolème	Tlepolemus	Τληπόλεμος
Tmolo	Tmolo	Tmolos	Tmolos	Τμῶλος
Toas	Toante	Thoas	Thoas	Θόας
Toe	Toe	Thoé	Thoe	Θόη
Toon	Toón	Thoon	Thoon	Θόων
Tootes	Tootes	Thootès	Thootes	Θοώτης
Trakis	Traquina/ Trequina	Trachis	Trachis	Τραχίς
Trasimedes	Trasimedes	Thrasymédès	Thrasymedes	Θρασυμήδης

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Trasimelo	Trasimelo	Thrasymélos	Thrasymelus	Θρασύμηλος
Trasio	Trasio	Thrasios	Thrasius	Θράζω
Trazia	Tracia	Thrace	Thrace	Θράκη
Treko	Treco	Trèkhos	Trechus	Τρήχος
Trezena	Trezena	Trézène	Troezen	Τροιζήν
Trezeno	Treceno	Trézènos	Troezenus	Τροϊζήνος
Trifilia	Trifilia	Triphylie	Trifylia	Τριφυλία
Trika	Trica	Trikkè	Tricca	Τρίκκη/ Τρίκκα
Trio	Trío	Thryos	Thyron	Θρύον
Trioesa	Trioesa	Thryoessa	Thryoessa	θρυόεσσα
Tritogenia	Tritogenia	Tritogénie	Tritogeneia	Τριτογένεια
Troia	Troya	Troie	Troy	Τροία
Troilo	Troílo	Troïlos/Troïlus	Troilus	Τρωΐλος
Tronio	Tronio	Thronion	Thronion	Θρόνιον
Tros	Tros	Tros	Tros	Τρώς
Ukalegon	Ucalegonte	Ucalégon	Ucalegon	Ουκαλέγων
Urania	Urania	Uranie	Urania	Ουρανία
Urano	Cielo	Ouranos	Uranus	Ουρανός
Xanto	Janto	Xanthe	Xanthus	Ξάνθος
Zante/Zazinto	Zante/Zacinto	Zakynthos/ Zante/ Zacynthe	Zakynthos/ Zante	Ζάκυνθος
Zeas	Ceas	Céas	Ceas	Κέας
Zebriones	Cebriones	Cébrion/ Cébrionès	Cebriones	Κεβριόνης
Zefiro	Céfiro	Zéphyr	Zephyrus/ Zephyr ⁴⁴	Ζέφυρος
Zefisis	Cefísida	Céphise	Cephisia	Κηφισίς

⁴⁴ Hauxe da 82. arauan ageri den ordaina; 76. arauan, berriz, **Zephyrus** baino ez.

Euskara baturako forma	Gaztelania	Frantsesa	Ingelesa	Greziera klasikoko forma
Zefiso	Cefiso	Céphissos	Cephissus	Κηφισσός
Zeladon	Celadonte	Céladon	Celadon	Κελάδων
Zelea	Zelea	Zélée	Zelea	Ζέλεια
Zeneo	Ceneo	Cénée	Caeneus	Καινεύς
zentauro	centauro	centaure	centaur	Κένταυρος
Zerano	Cérano	Koiranos	Coeranus	Κοίρανος
Zerinto	Cerinto	Cérinthe	Cerinthus	Κήρινθος
Zeus	Zeus	Zeus	Zeus	Ζεύς
Zifo	Cifo	Kyphos	Cyphus	Κύφος
Zila	Cila	Cilla	Cilla	Κίλλα
Zilene	Cilene	Cyllène/ Cylléné	Cyllene	Κυλλήνη
Zimodoze	Cimódoce	Cymodocée	Cymodoce	Κυμοδόκη
Zimotoe	Cimótoe	Cymothoé	Cymothoe	Κυμοθόη
Ziniras	Ciniras	Cyniras	Cinyras	Κινύρας
Zino	Cino	Cynos	Cynus	Κύνος
Ziparisia	Ciparisia	Kiparissè	Kyparissia	Κυπαρισσῆις/ Κυπαρίσσια
Ziparisos	Cipariso	Cyparisse	Cyparissus	Κυπάρισσος
Zipre	Chipre	Cypre	Cyprus	Κύπρος
Zipris	Cipris	Cypris	Cypris	Κύπρις
Ziseo	Ciseo	Cissée	Cisseus	Κισσῆς
Zitera	Citera/Citerea	Cythère/ Cythare/ Cérigo	Cythera / Kythira (greko moderno)	Κυθήρεια/ Κύθηρα
Zitoro	Citoto	Cytoros	Cytorus	Κύτωρος

Bibliografia

[Izengabea], *Diccionari Etimològic de la Mitologia Grega*. Webgunea: www.demgol.units.it.

Alexandre Júnior, Manuel, 2016, *Gramática de griego clásico y helenístico*. Barcelona: Herder.

Grimal, Pierre, 1951, *Dictionnaire de la mythologie grecque et romaine*. Paris: Presses universitaires de France.

Homero, 1866, *L'Iliade*. [Charles-René-Marie Leconte de L'Isle-ren frantsesezko itzulpena. Wikisource: [https://fr.wikisource.org/wiki/Iliade_\(trad._Leconte_de_Lisle\)](https://fr.wikisource.org/wiki/Iliade_(trad._Leconte_de_Lisle))].

———, 1893, *L'Odyssée*. [Charles-René-Marie Leconte de L'Isle-ren frantsesezko itzulpena. Wikisource: https://fr.wikisource.org/wiki/L%E2%80%99Odyss%C3%A9e/Traduction_Leconte_de_Lisle].

———, 1919, *The Odyssey*. Londres: William Heinemann, Ltd. [Greziera klasikoko testua eta A. T. Murray PH.D.-ren ingelesezko itzulpena. Webgunea: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0135%3A-book%3D5%3Acard%3D1>].

———, 1921 [1900], *The Odyssey*. Project Gutenberg: 1. argitalpen digitala, 1999ko apirila; 2. argitalpen digitala, 2013ko apirila. [Samuel Butler-en ingelesezko itzulpena].

———, 1927, *Obras completas de Homero*. Bartzelona: Montaner y Simón, editores [Lluís Segalà y Estalellaren gaztelaniazko itzulpena].

———, 1934, *L'Odyssée*. Paris: Librairie Garnier Frères [Médéric Dufour-en itzulpena].

———, 1954, *Iliasena (Iliada Euzkeraz)*. Donostia: Egilea bera. [Barandiaran'dar Salbadorren euskarazko itzulpena].

———, 1984 [1982], *Odisea*. Madril: Alianza editorial. [Carlos García Gualen gaztelaniazko itzulpena].

———, 1985, *Odisea*. Bilbo: Euskerazaintza. [Aita Santi Onaindiaren euskarazko itzulpena].

———, 2004, *The Odyssey*. Argitalpen digitala: www.poetryintranslation.com. [A. S. Kline-ren ingelesezko itzulpena].

———, 2008 [1980], *The Odyssey*. Oxford University Press. [Walter Shewring-en ingelesezko itzulpena].

———, 2010, *Odisea*. Madril: Gredos. [José Manuel Pabón y Suárez de Urbina-ren itzulpena].

———, 2012 [1998], *Iliade*. Paris: Les belles lettres, 4. argitaraldia [Paul Mazonen itzulpena].

———, 2013 [2010], *Iliada*. Madril: Alianza editorial [Óscar Martínez Garcíaren itzulpena].

———, 2013, *Iliade*. Paris: Gallimard [Jean-Louis Backèsen itzulpena].

———, 2014 [1950], *The Iliad*. Penguin Books [E. V. Rieu-en ingelesezko jatorrizko itzulpena; Peter Jones-ek eta D. C. H. Rieu-ek argitaratua eta eguneratua].

———, 2016 [2005], *Odisea*. Bartzelona: Editorial Bruguera. [Lluís Segalà y Estalellaren gaztelaniazko itzulpena].

———, 2017 [2013], *Odisea*. Mexiko Hiria: Mexikoko Unibertsitate Nazionala. [Pedro C. Tapia Zúñigaren gaztelaniazko itzulpena].

<http://www.mythindex.com/greek-mythology/>

<https://1001mythes.net/mythe>

https://en.wikisource.org/wiki/Dictionary_of_Greek_and_Roman_Biography_and_Mythology

<https://pantheon.org/mythology/greek/>

https://plus.wikimonde.com/wiki/G%C3%A9n%C3%A9alogie_de_la_mythologie_grecque

<https://www.mythologie.fr/Dictionnaire>

<https://www.thesaurushistoriaymitologia.com/es>

Pabón y Suárez de Urbina, José Manuel, 1997, *Diccionario manual griego-español*. 18. argitaraldia, berrinprimaketa. Bartzelona: Vox.

Schmidt, Joël, 2017, *Dictionnaire de la Mythologie Grecque*. Paris: Larousse.

Diglosia eta endodiglosia arnasguneetan. Ondarroako nerabeen hizkuntza-gaitasuna eta erabilera-ohiturak: euskara eta gaztelania; batua eta tokiko euskara

**Diglosia y Endodiglosia, en las zonas donde prevalece
el uso del euskera. Competencia lingüística de los
adolescentes ondarreses y costumbres de uso: euskera
y castellano, batua y habla local**

**Diglossie et Endodiglossie dans les zones à basque
dominant. La compétence linguistique et les habitudes
d'usage des adolescents d'Ondarroa: basque et castillan,
basque unifié et basque local**

**Diglossia and endodiglossia in Basque language
speakers majority areas. Language skills and usage
habits amongst teenagers in Ondarroa: Basque
and Spanish, standard and local Basque**

NAVASCUÉS BASTERRA, Mikel
Psikologoa eta irakaslea

IURREBASO BITERI, Iñaki
Soziologoa eta irakaslea (UPV/EHU)

Noiz jaso: 2020-01-31
Noiz onartua: 2020-04-30

Ikerketa honekin arnagune bateko (Ondarroako) nerabeek duten hizkuntza-errealitatea deskribatu nahi dugu, euren errealitatea diglosiaren kontzeptuarekin zein neurritan azal daitekeen aztertzen saiatuz. Gure ahaleginean, hizkuntza-gaitasuna eta erabilera ohiturak aztertu ditugu, bai euskara eta gaztelaniaren artekoak eta baita euskara batua eta tokiko euskararen artekoak ere.

Metodologia kuantitatiboaren eremutik, inkesta autoaplikatu bat egin dugu, Ondarroako DBH 3ko ikasleen artean. Erabilera eta banaketa soziofuntzionala aztertzeiko erabilera-eremu eta rol-harreman desberdinak ezarri ditugu, batzuk informalak eta beste batzuk formalak.

Emaitez adierazi dute nerabe gehienak euskaraz hobeto moldatzen direla, nahiz eta gaztelaniaz ere ondo moldatzen diren, irakurtzeko orduan batez ere. Erabilera-eremuen azterketari dagokionez, jokabide ezberdindu argia dute nerabeek erabilera-eremuen arabera: oso alde handiak daude euskara-gaztelaniaren erabileran eremuz eremu. Eremu gehienetan euskara nagusi bada ere, gaztelania nagusi da nerabeen kultura-kontsumoan. Hizkuntza bien konpartimentazio soziofuntzionala xehe aztertuta, oro har, badirudi diglosiaren eredu tradizionala lausotuz doala nerabe hauen jokabidean, ezin baitaiteke esan gazteen artean gaztelania goi-mailako erabilera formalean erabiltzen denik gehienbat, eta ezta nagusiki euskara behe-mailako eremu informaletan erabiltzen dutenik ere.

Bestalde, tokiko euskararen eta euskara batuaren arteko harremanari dagokionez, nerabeak tokiko hizkeran aritzen direla eta euskara batuaren erabileraren ehunekorik altuenak eremu formaletan daudela ikusi dugu. Endodiglosia egoera baten hasiera izan liteke agian. Gainera, tokiko hizkeran eta euskara batuan duten gaitasunari begiratuta, nerabeen parte handi batek batuaz hitz egiteko zailtasunak adierazi ditu. Azkenik, eta zeharka bada ere, Ondarroako nerabeek tokiko euskararekiko duten balorazio altua agerian geratu da ikerketa honetan.

Gako-hitzak: hizkuntza-gaitasuna, diglosia, arnaguneak, erabilera, erabilera-eremuak.

El objetivo de este estudio es describir la realidad lingüística de los adolescentes de un *arnagune* (Ondarroa), tratando de analizar en qué medida se puede explicar dicha realidad mediante el concepto de diglosia. Para ello, se han estudiado la competencia y los hábitos de uso lingüísticos, tanto entre el euskara y el castellano, como entre el euskara batua y la variante local.

Mediante una metodología cuantitativa, se ha realizado una encuesta autoaplicada entre el alumnado de 3º de ESO de Ondarroa. A la hora de estudiar los usos lingüísticos y la compartimentación sociofuncional se han establecido diversos ámbitos de uso y roles, algunos informales y otros formales.

Los resultados muestran que la mayoría de adolescentes se desenvuelven mejor en euskara, si bien también muestran ser competentes en castellano, principalmente en la competencia lectora. En lo que respecta al análisis de los ámbitos de uso, puede verse una conduc-

ta diferenciada en los adolescentes: hay una gran diferencia entre los usos del euskara y del castellano dependiendo de los ámbitos estudiados. Aunque el euskara sea dominante en la mayoría de los ámbitos, el castellano impera en el consumo cultural de los adolescentes. Por otro lado, analizando la compartimentación sociofuncional de los usos, puede observarse que la conducta de estos adolescentes no se ajusta al modelo tradicional de diglosia, ya que no se puede afirmar que usen el castellano principalmente en ámbitos formales, ni que utilicen el euskara mayoritariamente en los ámbitos informales.

En cuanto a la relación entre el habla local y el euskara batua, se aprecia que los adolescentes usan principalmente el habla local y que los porcentajes más altos de uso del batua se observan en los ámbitos más formales. Los datos recabados sugieren que podríamos estar al inicio de un proceso conducente a una situación endodiglosica. Además, observando la competencia que muestran en cada variante del euskara, los resultados muestran que una gran parte de los adolescentes presenta dificultades para hablar el batua. Por último e indirectamente, ha quedado patente la alta valoración que recibe el habla local por parte de los adolescentes de Ondarroa.

Palabras clave: competencia lingüística, diglosia, ‘arnasgune’, usos lingüísticos, ámbitos de uso.

L’objectif de cet étude est de décrire la réalité linguistique des adolescents appartenant à un arnasgune (Ondarroa), en essayant d’analyser en quelle mesure peut cette réalité-là être expliquée par le concept de diglossie. Pour cela, on a étudié la compétence et les usages linguistiques, soit entre le basque et l’espagnol, soit entre le basque standard et la variante locale.

Par le biais d’une méthodologie quantitative, une enquête auto-appliquée a été dispensée entre les élèves de 3ème cours d’Éducation Secondaire de Ondarroa. Afin d’étudier les usages linguistiques et la compartimentation socio-fonctionnelle, des divers domaines d’utilisation et rôles ont été établis, certains informels et certains d’autres formels.

Les résultats montrent que la plupart des adolescents se débrouillent mieux en basque, bien qu’en espagnol, ils se montrent également compétents, surtout dans la compétence lectrice. En concernant à l’analyse des domaines d’utilisation, on peut voir un comportement différencié entre les adolescents : il y a une grande différence entre les utilisations du basque et de l’espagnol à chacun des domaines étudiés. Même si le basque est dominant dans la plupart des domaines, l’espagnol règne à la consommation de la culture des adolescents. En plus, en faisant une analyse de la compartimentation de chaque langue, on peut voir que le comportement de ces adolescents n’est pas conforme au modèle traditionnel de diglossie, puis qu’on ne peut pas affirmer qu’ils utilisent l’espagnol principalement aux domaines formels, ni qu’ils utilisent surtout le basque dans les domaines informels.

En ce qui concerne au rapport entre le parler local et le basque standard, on peut constater que les adolescents utilisent surtout la variante locale et que les pourcentages les plus hauts de l'utilisation du basque standard on les voit dans les domaines les plus formels. Les données recueillies pourraient laisser entendre qu'on est au début d'un processus conduisant à une situation d'endodiglossie. De même, en observant les compétences dont ils font preuve par rapport à chaque variante du basque, les résultats montrent qu'une grande partie des adolescents pourrait difficilement parler le basque standard. Finalement et indirectement, la haute évaluation reçue par la variante locale a été manifestée entre les adolescents d'Ondarroa.

Mots-clés : compétence linguistique, diglossie, 'arnasgune', usages linguistiques, domaines d'utilisation.

The aim of this study is to describe the linguistic reality among teenagers from a basque breathing space (Ondarroa), in order to investigate to what extent this reality can be explained by the concept of diglossia. For this purpose, we have studied the linguistic competence and uses, first between Basque and Spanish and then, between the standard Basque and the local speech.

Using a quantitative methodology, we have administered a self-application request among the students of 3rd grade of Compulsory Secondary Education from Ondarroa. With reference to the study of the linguistic uses and socio-functional compartmentalization we have set up some domains and roles, some are informal, and others formal.

The results show that the majority of teenagers does better in Basque, even though, they are also competent in Spanish, especially in the reading competence. In regards to the domain analysis, we can see a contrasting behavior among teenagers: there is a great difference between the Basque and Spanish uses in each of the studied domains. Although Basque is dominant in most of the domains, Spanish reigns in the teenagers' cultural consumption. After the study of functional compartmentalization in each languages' uses, we can observe that the behavior of those teenagers it is not in line with the traditional model of diglossia, as we cannot affirm that they especially use Spanish in formal domains, nor Basque in the informal ones.

Concerning to the relationship between local speech and standard Basque, we can estimate that they use local speech principally, while their highest values of the standard Basque's use can be seen in the most formal domains. The collected data suggest that we could be in the beginning of a process leading to endodiglossia. Further, regarding the competence displayed in each variant of Basque, the results show that most of the studied teenagers experience problems with the standard Basque. Last and obliquely, it is obvious the high appreciation of the local speech received by the teenagers of Ondarroa.

Keywords: linguistic competence, diglossia, breathing spaces, domain analysis.

1. Sarrera

Artikulu hau idatzi baino urtebete lehenago, euskara batua 50 urte bete-tzear zela, Iñigo Martinez futbolariak Real la laga eta Athletic-erako bidea hartu zuen, atzean gutun formako agurra utzita. Gutun hura elebiduna zen, baina berezi samarra, gaztelaniaz eta Ondarroako hizkeran idatzita baitze-goen. Nola liteke euskara hutsean, D ereduan, ikasitako gazte batek gutun publikoa etxeko erara idaztea? Zergatik zegoen gaztelaniazko bertsioa txu-kun eta zainduta eta euskarazkoa ez?

Galdera horiek buruan, Ondarroan euskararen egoera zein den pentsa-tzen hasi ginen¹. Alde batetik, Ondarroa arnasmuna da, euskararen eta gaztelaniaren arteko lehian, euskarak indartsu eusten dion lekua, eta, bes-tetik, Ondarroako tokiko hizkera markatua (eta batutik oso desberdina) da. Nerabeengana jo dugu (DBH 3ko ikasleengana) hizkuntza-gaitasunak (euskara-gaztelania eta tokikoa-batua) eta erabilera-eremuak aztertzer-a. Gure helburua Ondarroako nerabeen hizkuntza-errealitatearen argazkia egitea da.

2. Hurbilpen teorikoa

2.1. Hizkuntza-ukipena eta elebitasuna

Munduan dauden hizkuntzak ez dira bata bestearengandik isolatuta bizi, harremanean edo ukipenean baizik. Hizkuntza-komunitate biren artean uki-pena egon dadin, hiztunen multzo handiago edo txikiago batek elebiduna izan beharko du: “Bi hizkuntza edo gehiago ukipenean direla esanzen da pertsona berek txandaka erabiltzen badituzte” (Weinrich, 1953 In Coyos, 2010: 135).

Ukipena eta elebitasuna, hortaz, loturik agertzen zaizkigun fenomenoak dira. Elebitasuna gutxienez hiru ikuspegitatik azter daiteke: ukipenean diren

¹ Artikulu honen abiapuntua, EHU-n Mikel Navascués-ek Iñaki Iurrebasoren zuzendaritzapean egindako “Euskara batuaren eta euskalkiaren erabilera testuinguruak: Hezkuntza. Ondarroako DBH 3ko ikasleen gaitasunaren eta erabileraren azterketa” Master Amaierako Lana izan da.

hizkuntzen ezaugarri linguistikoetatik, gizabanako-mailatik eta hizkuntza komunitatearen ezaugarri sozialetatik. Hizkuntzen ezaugarri linguistikoetan elebitasunak duen eragina albo batera utzita, argitu dezagun apur bat zertaz ari garen, gizabanako mailan eta maila sozialean elebitasunaz ari garenean.

Gizabanakoaren mailari dagokionez, “Nor da elebiduna?” galderari erantzun ugari eman izan zaizkio soziolinguistikan. Kasurik gehienetan hiztunen hizkuntza-gaitasuna edo erabilera-ohiturak hartu izan dira hiztunak elebiduntzat izendatzeko irizpide. Erabilerari dagokionez, Grosjean-en arabera, elebiduna eguneroko jardunean hizkuntza biak erabiltzen dituen da: “le bilinguisme est l’utilisation régulière de deux ou plusieurs langues ou dialectes dans la vie de tous les jours” (2015: 16). Autore honek dioenez, gehienetan erabileraren eremu batzuk Hx hizkuntzan garatuko ditu elebidunak, beste batzuk Hy-n eta izango dira hizkuntza batean zein bestean garatuko dituen eremuak ere.

Gaitasunaren ikuspegitik, oro har elebidun esan ohi zaio, hizkuntza bietan aritzeko gaitasuna duen hiztunari. Baina eztabaidagai da hizkuntza bi horietan aritzeko zein maila eskatu behar zaion, hizkuntza bietan ondo eta maila bertsuan aritu behar ote duen, adibidez, ala bietako batean maila apalagoa izanda ere elebidun izendapena egokitzen ote zaion (Baetens Beardsmore, 1989). Oro har, ikertzaileek onartzen dute oso kasu bakanetan ematen dela hizkuntza bi maila berean menderatzea. Egoerarik arruntena, hizkuntza bi jakin eta erabiltzen dituztenen artean ere, hizkuntza horietako batean nagusitasuna izatea izan ohi da.

Gaitasun hori, gainera, ez da dimentsio bakarrekoa. Oro har, oinarrizko lau trebetasun aipatu izan dira²: ulermena (hizkuntza entzunda ulertzea), hitz egiteko gaitasuna, irakurtzeko gaitasuna eta idazteko gaitasuna (Baker, 1997: 31). Lau gaitasun horiek, halaber, multzokatze biren bitartez sailkatu izan dira:

- Batetik, ahozko-idatzizko irizpidea aintzat hartuta: ahozko gaitasunari buruzkoak dira ulermena eta hitz egiteko gaitasuna; idatzizko gaitasunari (*literacidad*) dagozkio irakurtzeko eta idazteko gaitasunak.

² Lau gaitasun horiei, bosgarrena ere erantsi izan zaio: hizkuntza horretan pentsatzea. (Baker, 1997: 35).

- Bestetik, hartze-ekoizte irizpidean oinarrituta: hizkuntza hartzeari dagozkion gaitasunak dira hizkuntza ulertzea eta irakurtzeko gaitasuna; eta hizkuntza ekoizteari dagozkionak beste biak (hitz egitea eta idaztea).

Litekeena da, hortaz, lehen aipatzen genuen nagusitasuna ezberdina izatea trebetasunak aintzat hartuta. Adibidez, hitz egiterakoan Hx hizkuntzan moldatzea hobeto, baina idazterakoan Hyn moldatzea hobeto.

Bestalde, arrunta da elebidunek gaitasun-maila ezberdindua izatea gizarte-bizitzako alor (*domain*, jardungune, erabilera-eremu) ezberdinetan. Oro har, gaitasuna erabilera-maiztasunarekin garatzen delarik, arrunta da elebidunak hobeto moldatzea Hx hizkuntzan hizkuntza horretan komunikatu izan diren eremuetan eta hobeto moldatzea Hy hizkuntzan nagusiki edo soilik bigarren hizkuntza horretan komunikatu izan diren jardunguneetan (Grosjean, 2015).

Hizkuntza baten jabekuntza, prozesu soziala izanik ere, hizkuntza batean hitzunak duen gaitasuna gizabanakoaren ezaugarri psikologiko-kognitiboa da. Gaitasun hori dinamikoa da, eta, beraz, aldakorra pertsonaren bizitzaren fase ezberdinetan (Grosjean, 2018: 9).

2.2. Diglosia eta endodiglosia

Elebidun hitza, baina, ez zaie gizabanakoei soilik aplikatzen eta hizkuntza bi partekatzen dituzten gizarteak izendatzeko ere erabiltzen da: “una comunidad bilingüe se podría definir como aquella en la que se hablan dos lenguas o en la que todos sus componentes o una parte de ellos son bilingües” (Moreno Fernández, 2009: 211).

Hizkuntza-komunitateari begiratuta, elebitasun sozialaren fenomenoak *diglosia* izena hartu du kasu jakinetan³. Izan ere, elebitasunak esanahi asko

³ Elebitasun sozialeko kasu guztiak biltzen dituen hiperonimo gisa, *multilingual community* erabiltzen da maiz (Kloss 1969). *Multilingual community* guztiek ez dute diglosiarik: elebitasun sozial guztiak ez dira diglosia. Modu bateko elebitasun soziala (bereziki Ferguson-ek edo Fishman-ek zehazturiko ezaugarri-sorta) ageri duten gizarte elebidunetan, ez gainerakoetan, esaten da diglosia dagoela.

eduki ditzake eta, gizabanako mailan gertatzen den fenomeno izanda, “elebitasunaren antolaketa makrosozialerako” (Vila eta Boix, 1998) beste termino baten premia azaltzen da. Halaxe iruditu zitzaion, behintzat, Fergusoni (1959) historian zehar etenaldiz betetako erabilera izan zuen “diglosia” berba berreskuratu zuenean.

Fergusonek diglosiari buruz emandako jatorrizko azalpena hizkuntza beraren aldaeren arteko banaketa aski egonkorrean oinarritzen da. Erabilera-eremuetatik abiatuta, goi-mailako funtzioak betetzen zituen aldaera bat eta behe-mailakoak betetzen zituen beste bat deskribatu zituen (Ferguson, 1959).

Diglosia dagoenean, beraz, adiera biak *L* (*Low*, azpikoa) eta *H* (*High*, gainekoa) gainjarrita daude lurralde berean eta bakoitzaren erabilera-eremua osagarria da (Ferguson, 1959). Erabilera-eremuen banaketa horri konpartimentazio soziofuntzionala esaten zaio, eta banaketa hori diglosiaren funtsa dela esan genezake. Egoera horren hainbat funtsezko ezaugarri aipa daitezke (Zalbide, 2011: 41-52):

- Funtzioari dagokionez, aldaeren arteko gainjartzea txikia da eta bakoitzaren erabilera-eremuak mugatuak egon ohi dira. Oro har, *L* aldaera herri-hizkerari dagokio eta transmisio naturalez (etxean eta komunitate hurbilean) jaso ohi da. *H* ere hiztun-elkartearen aldaera da, baina eremu formalagoetan (eskola bidez nagusiki) eskuratu ohi da.
- Banaketa hori aski egonkorra da. Ferguson-en arabera, “a relatively stable language situation”⁴.

⁴ “relatively” hori justu zenbat den, ez da zehazten erraza. Honela dio Fergusonek definizioaren 6. puntuan: “it might be supposed that diglossia is highly unstable, tending to change into a more stable language situation. This is not so. Diglossia typically persists at least several centuries, and evidence in some cases seems to show that it can last well over a thousand years”. (Ferguson, 1959: 332 or.) Honela azaldu izan du Kloss-ek, alemanez, definizio hori: “Diglossie im Sinne Fergusons kann definiert werden als der **seit Generationen domänenweise abgegrenzte Gebrauch** zweier nah verwandter Sprachformen (...)”. Nola mugatu Kloss-en “seit Generationen” hori? Fishman-ek, galdera horri erantzunez, gutxieneko epe-muga operatiboa ezarri izan dio egonkortasun-eskemari: **gutxienez hiru belaunaldi** dirauen hizkuntza-egoera situazio egonkortzat hartu liteke. (Letrakera lodia geurea).

- Aldaerek antzekotasun genetikoa dute, baina ezberdintasun ugariak dituzte. Aldaera bat ezagutze hutsak ez dakar bestea ulertzea.
- Herentzia literarioa dauka *H*-k, bai lehen, bai orain bertan daukan ekoizpenean. *H* aldaera da prestigiduna, berari atxikitzen zaio zuzentasunaren ideia.
- *H* aldaera landuagoa da, jarduera jasorako gaituagoa eta gramatika konplexuagokoa. Lexiko aldetik ere, berba teknikoak *H* aldaerari dagozkio, *L* aldaera beste eremu batzuetara mugatuta utziz: etxeko, lagun-giroko, harreman informal hurbilekoetara.

Fergusonen diglosian oinarrituta, Fishmanek kontzeptuaren adiera zabaltu zuen, hizkuntza bereko aldaera bien arteko banaketa soziofuntzionalari ez ezik, bi hizkuntzen artekoari ere aplikatuz. Haren iritziz, diglosia eta elebitasuna ez dira fenomeno bera, baina aldi berean gerta daitezke. Nolabait esatearren, elebitasuna hitzunei dagokie eta diglosia hitzunok osatzen dugun komunitateari (Zalbide, 2011: 46). Gaur egun, Fergusonen jatorrizko ereduak barne-diglosia edo endodiglosia azaltzeko erabiltzen da (Vila eta Boix, 1998 eta Coyos, 2010) eta Fishmanena kanpo-diglosia edo exodiglosia azaltzeko.

Fishmanen ereduak diglosiari emandako zentzu berria asko erabili izan da hizkuntza ahulduen egoerak aztertu izan dituzten ikerlarien artean. Fishmanek hiru ekarpen nagusi egin zizkion Fergusonen oinarritzko deskribapenari, Zalbideren (2011) arabera:

1. Diglosia fenomeno soziala da, eta banaketa soziofuntzionala du ardatz nagusia. Fergusonen hitzetan *language situation*, Fishmanen esanean *societal arrangement*. Hizkuntzen erabilera-eremuen (*domain*-en Fishmanen hitzetan, jardunguneen Zalbideren itzulpenean) azterketa soziala egiteko aukera ematen du.
2. Diglosiak ezaugarri psikolinguistikoa dauka: hizkuntza-komunitateko gaitasuna desberdina da hizkuntza bakoitzean. Horrez gain, aldaera bakoitza eskuratzeko bidea desberdina da. Alde batetik, aldaera egunerokoa da, etxekoa eta bizia –Zalbideren hitzetan, *gatz*- eta *piperduna* (Zalbide, 2011, 2019)– eta belaunaldiz belaunaldi transmititzen da;

bestetik, *H* aldaera soziala da, beranduagokoa, eta bigarren mailako sozializazioan (eskola bidez nagusiki) eskuratzen da.

3. Diglosiak ezaugarri ebaluatiboa dauka. Hau da, *H* aldaerak duen balorazioa eta estatusa *L* aldaerak duena baino hobea da.

Diglosiari dagokionez, euskararen eta erdaren arteko harremana azterterakoan, diglosiaren jatorrizko esanahitik aldendu egin izan da Euskal Soziolinguistika, hizkuntza gutxituen ikerketan gatazkaren paradigmak izan duen eraginaren ondorioz (Zalbide, 2011). Gatazkaren paradigmatik egin-dako ekarpen horietan dugu “ideologia diglosiko” (Garí, 1990: 57-58), “diglosia glotofagiko” (Sánchez Carrión, 1974) eta antzeko ideien jatorria. Gatazkaren paradigmaren baliagarritasunari lepoa eman gabe, lan honetan Fergusonen eta Fishmanen diglosiaren esanahia landu dugu, Ondarroako nerabeen egoeraren azterketa sinkronikoa izan delako helburua, garapena aztertzea baino gehiago.

2.3. Diglosia eta endodiglosia Euskal Herrian

Gorago esan bezala, diglosiaren jatorrizko definizioak (Ferguson, 1959) hizkuntza beraren aldaera bi kontrajartzen ditu. Ahaidetasun horretatik haratago eraman du Fishmanek (1967) diglosiaren ideia, hizkuntzen artean ere diglosia egon zitekeela azalduz. Harrezkero, hizkuntza baten aldaeren arteko diglosia *endodiglosia* izendatu izan da eta hizkuntza desberdin biren arteko diglosia, *exodiglosia* (Zalbide, 2011: 84).⁵

Kontzeptu horiek gureru ekarritik, euskara batuaren eta tokiko hizkeren arteko harremanean, euskara batuak *H*-ren lekua hartzeko asmoa du (har-tarako sortu zen partez bederen), bere oinarrian den erdialdeko euskalkia-rekin batera. Diglosiaren eredu klasikoan, euskararen eta erdaren artean, aldiz, erdarek *H* aldaera osatzen dute eta euskarak *L* aldaera. Hala ere, endodiglosiaz berba egiten dugunean, non dago hizkuntza barneko diglosia-ren eta dialekto-estandar harremanaren arteko muga kontzeptuala? Galde-

⁵ Ez dira termino bakarrak. Iturrietara jo nahi balitz ikus *in-diglossia* eta *out-diglossia* (Kloss 1969), *Binnendiglossie* eta *Ausendiglossie* (Besch 1975, Kloss 1976) eta abar.

ra hori bera egin zion bere buruari Mikel Zalbidek (2011: 44) eta hainbat adibide ipini arren, erantzunik ez zela ondorioztatu zuen, diglosia eta dialekto-estandar harremana parekatuz, azkenean. Harreman hori aztertzeko saiakera egin du berriki Coyos-ek (2018) euskara batuak Iparraldean duen harrera aztertzeko. Pertzepziozko dialektologiatik egin du azterketa autoreak, hiztunak informazio-iturri erabilgarria izan daitezkeela erakutsiz.

Endodiglosiak gurean izan ditzakeen zantzuak aztertzeko, fenomenoaren alderdi ebaluatiboa, aldaera bakoitzak duen balorazioa, landu izan da. Hala, Zuazoren (1992, 2001) lanera joz, euskararen aldaeren estatusa baldintzatzen duten jarrera eta iritzien gorabeherak ikusiko ditugu. Nagusitasunari dagokionean, Iparraldea eta Hegoaldea bereizten ditu, Iparraldean kostaldeko lapurterak eduki izan duen entzutea aipatuz eta Hegoaldean beterriko gipuzkeraren abantaila azpimarratuz (Zuazo, 1992). Autore berak aurreiritzi linguistiko izendatzen duen fenomeno gertatzen da, bere berbekin esanda, “Hiztunik arruntenak ere, hierarkia argia somatu uste izango du. (...) ‘Lilurak’ eraginda prestigiodun hori erabiltzen ahaleginduko da, bestea, zenbait esparrutan, behinik behin, baztertu eta bertan behera utziko duelarik.” (Zuazo, 1992: 38).

Zuazok bizkaierak jasandako estigma du hizpide eta sasoiaren arabera mendebaldeko euskalkiaren estatus baxua (Fergusonen *L* aldaera) argudio ezberdinen pean gertatzen dela azaltzen du. Batetik, XVIII. mendean, euskalkiak elkarri mokoka zebiltzan garaian, bizkaiera zakar eta baldartzat jotzen zutenak zeuden. Bestetik, XX.era etorrira, zakar eta baldar izateaz gainera, bizkaieradunen euskara zaila eta ulergaitza dela esaten zutenak azaldu ziren (Zuazo, 1992).

Berba zehatzak darabiltza Zuazok testu berean, Euskal Herrian endodiglosia egoeran gaudela esaten duenean. Hala ere, erdialdeko euskararen eta Hegoaldeko gainerako aldaeren arteko norgehiagokatik harago, esan ote genezake Batua / mendebaldekoa diglosiaren aurrean gaudenik?

Horretarako, italieraren estandarizazioari begiradaxo bat eman diezaiokegu, haien *questione della lingua* aspalditik delako eztabaidagai popularra. Italia “batua” sortu eta sendotzeak arazo nabarmenak ekarri dizkie italierra-hiztunei, *selva dei dialetti* (Mioni eta Arnuzzo-Lanszweert, 1979) hartan

kontsentsua lortzea latza bezain ezinezkotzat joaz. Harira joanez, italiera estandarren jatorrian toscaniera dago. Historia eta etorri literarioa duen aldaera izanik, zalantza gutxi izan zuten estandarra Toscanako dialektotik hartzeko. Italia bateratu eta herrialde berria sortzeak lehenengo, eta faxismo garaiak gero, italiera estandarra hedatu zuten (Mioni eta Arnuz-zo-Lanszweert, 1979). Autore italiar horien proposamenen endodiglosiaren norabidea argia da, dialektorearen elebakartasunetik estandarren elebakartasunerako joera aipatzen dute, hots, ordezkapena ikusi daiteke. Gatazkan oinarritutako paradigmatik edanez (Juaristi, 2019), diglosia (endodiglosia) ordezkapen-prozesuaren fase gisa irudikatzen dute autoreek.

Euskararen aldaeren arteko banaketa soziofuntzionalari dagokionez, oraindik ere ezarri gabe daude aldaera bakoitzaren muga eta erabilera-eremuak, tokiko hizkerek euskara batuarekin duten harremanean ikus daitezkeenak. Mugak argitu gabe edukitzeak, banaketa soziofuntzional orekatu eta iraunkorra zaildu egiten du, eta ikasleek erregistro edota aldaera egokia erabiltzeko oztopoak aurkitu ditzakete. Euskalkiaren eta batuaren arteko gurutzatzea saihesteko Zuazok *Euskararen sendabelarrak* liburuan konpartimentazioa proposatu zuen, izen hori ipini ez zion arren, aldaera bakoitzari bere eremuak emanez (Zuazo, 2001: 171-181):

- Aisialdian, euskalkia eta horren lagunarteko hizkera erabiltzea proposatzen du.
- Irakaskuntzan, hiru maila bereizten ditu:
 - Haur Hezkuntzan, ahozko jarduna nagusi den sasoian, herriko hizkeran jardutea proposatzen du.
 - Lehen Hezkuntzan, tokiko batua menderatzera ailegatu beharko lirateke ikasleak.
 - Bigarren Hezkuntzan eta hortik aurrerako prestakuntzan, euskara batua izango litzateke eredia.
- Lan arloan, kanpora begirako komunikazioan (idatzizkoan, besteak beste) euskara batua erabiltzea proposatzen du. Ahozko jardun formalerako, tokiko batuari uzten dio lekua.

- Herri hedabideetan, tokiko batua edo euskalki jaso (horien bien arteko desberdintasuna zaila izan daiteke batzuetan) eta ahozko jardueran herri hizkera tartekatze aukera proposatzen ditu.
- Administrazioan, euskara batua proposatzen du.
- Literaturan, erabilera-eremu berezia denez, sortzailearen esku uzten du erabakia.

Euskararen aldaeren arteko banaketa soziofuntzionala ezartzeak berebiziko garrantzia izan dezake, euskara nagusi duten eremuetan bereziki.

2.4. Arnasguneak

Ukipenean dauden hizkuntzen banaketa geografikoa ez da homogenea. Leku batzuetan hizkuntza batek beste hizkuntzak baino funtzio eta erabilera-eremu gehiago izan ditzake bereganatuta. Hizkuntza gutxituen kasuan, *L* aldaera nagusi den eremuei arnagune esaten zaie euskaraz (Zalbide, 2019), Fishmanen “*Breathing space*” terminoaren ordain gisa. Arnasguneak esaldi batean biltzeko, Fishmanen berbak dakartza Zalbidek: “*demographically concentrated space where X-ish can be on its own turf, predominant and unharassed*” (Fishman, 1991 In Zalbide, 2019: 18).

Horrela, euskara jaun eta jabe den eremua da arnagunea, kanpotiko inolako derrigortasunik gabe euskaraz diharduena, “eremu geoterritorial segurua”, Zalbideren (2019: 19) berbetan. Testu berean, autoreak arnaguneen honako ezaugarri hauek azpimarratzen ditu (Zalbide, 2019: 20-30):

- Euskal kontzentrazio demografiko handia du arnaguneak: euskaraz dakite bertako herritar guztiek edo gehienek eta eguneroko jardunean euskaraz mintzo dira.
- Arnasgune barnean berbetan ari direnean, euskara da nagusi, beste edozein hizkuntza tartean nabarmen sartu gabe. Euskaraz berba egitea arau inplizitua da.
- Euskararen transmisioa bermatuta dago belaunaldiz belaunaldi.

- Etxean, eskolan, kalean eta aisialdian euskaraz mintzo dira arnasguneetako biztanleak eta, ahal duten heinean, lanean ere bai. Molde horrek pitzadurak jasan ahala, arnasmuneak eraldatuz joango da.

Zalbidek dioenez, arnasmune guztiak ez dira, gaur egun, “maila berean arnasmune”. Mailaketa horren arabera, euskarazko jardunaren nagusitasun handiko arnasmuneen eta nagusitasun apalagokoen artean bereizten du. Lehenak arnasmune *beteak* ditugu eta bigarrenak arnasmune *erasanak* (Zalbide, 2019: 18-22).

Arnasmuneak teorikoki zer diren argituta, nola erabaki gune bat (udalerri bat edo eskualde bat, kasu) arnasmune den edo ez, eta arnasmune izatekotan arnasmune betea edo erasana den? Zalbideren ikuspegi teorikotik abiatuta, kontzeptu horiek operatibizatzeko proposamena garatu dugu berriki (Iurrebaso, 2019), gaur egun Hego Euskal Herriko udalerriei buruz eskura dagoen informazio demolinguistikoa baliatuz. Bertan, biztanleria-zentsuen arabera euskararen etxeko erabilera % 60tik gorakoa den udalerriak jotzen dira arnasmunetzat. Horien barruan, arnasmune betetzat jotzen dira erabile-ra hori % 80a gainditzen duten udalerriak eta arnasmune erasantzat etxeko erabilera % 60-% 80 bitartean duten udalerriak. Irizpide horiek berak aplikagarriak dira kaleko erabileraren datuetarako ere.

Zer harreman dago lehen landu dugun diglosiaren kontzeptuaren eta arnasmuneen artean? Euskal Herrian diglosiarik egon ote litekeen aztertzen hasita haxe dio Zalbidek:

(...) ezer izatekotan arnasmuneetako horixe da gure gaurko eta hemengo diglosia (...) horietan ere ez diglosia tradizional betea, baina bai menderik mendeko diglosiaren eskema nagusitik hain-hain urrundurik ez dagoen moldaera (...) hori da XXI. mende-hasiera honetara arte bizirik iritsi den euskal/erdal diglosiaren eszenarioa: eszenario nagusia eta ia bakarra. (Zalbide, 2011: 96)

Euskararen gaurko egoera ezagututa, etxean eta kalean euskarak presentzia ohargarria duen ingurumenetan diglosia eguneratu bat birmoldatzea eta hari indarrean eustea proposatzen du lehenengo erronkatzat, euskara oro har indarberritzeko aurrerapauso gisa. Aurrerapauso hori lortzeko bidean arnasmuneek berebiziko garrantzia dutela azpimarratzen du, diglosiak daka-

rren euskararen eta erdararen –kasu honetan, gaztelaniaren– konpartimentazio soziofuntzional nolabaitekoa berezkoa izan delako bertan duela gutxira arte (Zalbide, 2019). Konpartimentazioa badakigu nola gertatu izan den joan den mendeetan: erdarak irakurketaren, idazketaren, administrazioaren eta hezkuntzaren eremuak bete izan ditu, euskarak erabilera-eremu informalak (etxea, auzoa, lagun-giroa, kalea...) nagusitasun argiz betetzen zituen bitartean. Behinolako konpartimentazio hura asko aldatu da azken hamarkadotan. Euskaratik erdararako mintzaldaketa osoa gertatu da leku askotan, hasteko. Euskararen galera hain ondorio kaltegarria iritsi ez den kasuetan, bestalde, ahuldu (hainbatean kraskatu) egin da behinolako konpartimentazio zurrun hura: euskara eremu formaletan sartu da (irakas-kuntzan, administrazio publikoan, zerbitzuetan...) baina, aldi berean, bere-bereak diren jardunguneetan atzera egin du erdararen inpaktupean. Arnasgune askotan, orain gutxira arte bereak izandako hainbat eremutan (etxea, lagun-giroa, kalea...) ahulago ageri zaigu euskara; erdara indartzen ari da bertako eremu informalean. Aldaketa hori, etxeko erabileraren bilakaeran antzematen da nagusiki (Iurrebaso, 2019).

Arnasguneetako hizkuntza-ukipenak dimentsio bi dituela esan dezakegu: [gaztelania/euskara] bata, eta [batua/tokiko hizkera] bestea. Bigarren dimentsio horri buruz, euskara batuaren eta tokiko euskararen eremukako erabilerari buruz ez dugu datu askorik aurkitu. Hutsune hori betetzera dator, besteak beste, gure ikerketa.

2.5. Ondarroa: Bizkaiko arnasmunerik populatuena

Bizkaiko kostaldean dago Ondarroa, Lea-Artibai eskualdean. 8.593 biztanle ditu (Eustat, 2016) eta eskualdeko herririk handiena da. Bai Ondarroa eta bai Lea-Artibai osoa arnasmune dira, aipatu berri ditugun irizpideei jarraituta. Lea-Artibai da, Urola-Kostarekin batera, EAEko eskualderik euskaldunena (Iurrebaso Biteri, 2015). Ondarroa da arnasmunetzat jo ditza-kegun Bizkaiko udalerrien artean populatuena, eta Hego Euskal Herriko hiru arnasmune populatuenen artean dago (Azpeitia eta Azkoitiaren atzetik). Horrez gain, Ondarroa inguratzen duten herri guztiak dira arnasmune –Lekeitio, Berriatua eta Mutriku–. Hori garrantzitsua da Ondarroa euskal-

dun mantendu izana azaltzeko (Albizu eta Arana, 2018). Herriaren arnagune izaera deskribatzeko, 2016ko biztanleriaren estatistiken datuak ikus ditzakegu A. taulan:

A. taula. Etxeko hizkuntza, lehen hizkuntza eta hizkuntza-gaitasuna. Ondarroako hitzunak, 2016

	Kopurua	Ehunekoa (%)
Etxeko hizkuntza		
Euskara	5.466	63,6
Gaztelania	2.238	26,0
Biak	600	7,0
Beste bat	289	3,4
<i>Guztira</i>	8.593	100,0
Lehen hizkuntza		
Euskara	5.775	67,2
Gaztelania	1.769	20,6
Biak	474	5,5
Beste bat	575	6,7
<i>Guztira</i>	8.593	100,0
Hizkuntza-gaitasuna		
Euskaldunak	6.620	78,5
Ia euskaldunak	765	9,1
Erdaldunak	1.047	12,4
<i>Guztira</i>	8.432	100,0

Iturria: EUSTAT, biztanleria estatistikak, 2016.

Etxeetako erabilerari begiratuta, Ondarroako etxeetan euskaraz hitz egiten dute hirutik bik, eta lautik batek gaztelaniaz. Beraz, goragoko arnaguneen sailkapenari jarraituz, Ondarroa arnagune erasana dela esan dezakegu. Hizkuntza-gaitasunaren aldetik, bost hitzunetatik lau dira euskaraz ondo hitz egiteko gai. Hizkuntzaren transmisioari dagokionez, lehen hizkuntza euskara dutenak heren bi dira.

Kale-erabilerari buruzko datuek are argiago erakusten dute Ondarroan euskarak duen nagusitasuna: euskararen erabilera % 79,7koa zen 2016ko neurketaren arabera. Beste arnagune askotan bezala (Iurrebaso, 2019) gehiago erabiltzen da euskara Ondarroako kaleetan bertako etxeetan baino. Errealitate hau berri samarra da, duela gutxira arte etxea izan baita euskararen gotorleku nagusia.

B. taula. Hizkuntzen kale-erabilera Ondarroan, 2016

	Kopurua (behatutako hiztunak)	Ehuneko (%)
Euskaraz	3.695	79,7
Gaztelaniaz	820	17,7
Beste hizkuntzetan	119	2,6
Guztira	4.634	100,0

Iturria: Soziolinguistika Klusterra, erabileraren kale-neurketa, 2016.

Kale-erabilerari dagokionez, euskara gehien egiten dutenak haurrak (% 92,1) eta gazteak (% 92,9) dira. Helduen artean, elkarrekintzak hamarretik zazpi euskaraz izan dira (% 72,9). Antzeko emaitzak ikusi daitezke Albizu eta Aranaren (2018) ikerketan ere, umeen eta gazteen artean ikusi baitzuten euskararen erabilerarik altuena.

Dena dela, goragoko informazio-iturriek herriari buruzko datu orokorrak dakartzaten arren, Ondarroako nerabeei dagozkien datu zehatzak Jon Fernandezek (2019) egindako lanetik atera ditzakegu. Haren arabera, Ondarroan ikasten duten 16-18 urteko nerabeen ia hiru laurdenek lehen hizkuntza euskara dute eta etxeko hizkuntzari begiratuta, hamarretik zortzi baino gehixeagok euskara du etxeko hizkuntza (Fernandez San Martin, 2019). Balio horiek Ondarroaren arnagune izaera *erasan* eta *bete* arteko muga kokatzen dute.

Arnaguneetako nerabeek hizkuntza ofizialetan izan dezaketen gaitasunari buruzko ikerketak gutxi dira, eta euskara batuaren eta euskalkiaren gaitasuna aztertzeke helburua duenik ez dugu aurkitu. Gauza bera gertatzen

da erabilera-eremuekin ere: nerabeek izan dezaketen euskara batuaren erabilerrari buruzko ikerketarik ez dugu aurkitu.

Hori horrela izanik, nerabeek euskaraz, tokiko hizkeran eta gaztelaniaz (ahoz zein idatziz) komunikatzeko dituzten gaitasunak neurtuko ditugu, *ezagutzazko galderak* (*knowledge questions* Peytcheva, 2019: 503) erabiliz, haien autopertzepzioak aztertuz. Azkenik, eguneroko bizimoduan hiru aldaerok zein eremutan erabiltzen dituzten ikertuko dugu.

3. Ikerketa-galderak eta hipotesiak

Gure ikerketaren helburu orokorra da, egungo arnasguneetan diglosiaren (eta, beraz, endodiglosiaren) eredu klasikoa aplikatu ahal izateko zantzurik aurkitu ote daitekeen aztertzerakoan, ekarpen enpiriko bat egitea. Komunitate batean (Ondarroan gure kasuan) diglosiarik baden edo ez aztertzeo, ezinbestekoa litzateke bertako adin-multzo guztien errealtatea aztertzea. Gure ekarpena mugatua izango da, hortaz: gai horretara hurbilpen xume bat egin nahi dugu, Ondarroako nerabeen errealtatea aztertuta.

Horretarako, nerabeon hizkuntza-gaitasunari eta erabilerrari buruzko errealtatea deskribatuko dugu, honako lau ikerketa-galderak erantzuten ahaleginduz:

1. Zein da Ondarroako nerabeen hizkuntza-gaitasun erlatiboa, euskaraz eta gaztelaniaz?
2. Zein da Ondarroako nerabeen euskararen eta gaztelaniaren erabilera, erabilera eremuka banatuta?
3. Zein da Ondarroako nerabeen hizkuntza-gaitasun erlatiboa, euskara batuan eta tokiko euskaran?
4. Zein da Ondarroako nerabeen euskara batuaren eta tokiko euskararen erabilera, erabileraeremuka banatuta?

Lau galdera horietako bakoitza hainbat hipotesi eta azpi-hipotesiren birtartez garatu dugu:

3.1. Hizkuntza-gaitasun erlatiboa I: euskara eta gaztelania

1. Ondarroako nerabe gehienek gaitasun aitortu handiagoa izango dute euskaraz, gaztelaniaz baino. Hipotesi horri dagozkion azpi-hipotesiak:
 - 1A. gehienek euskaraz hobeto hitz egingo dute gaztelaniaz baino.
 - 1B. gehienek euskaraz hobeto irakurriko dute gaztelaniaz baino.
 - 1C. gehienek euskaraz hobeto idatziko dute gaztelaniaz baino.

3.2. Erabilera I: euskara eta gaztelania

2. Ondarroako nerabeek gaztelaniaz baino gehiago egingo dute euskaraz, ikerlanean aztertutako erabilera-eremu guztietan.
3. Diglosiari buruz esandakoa kontuan hartuta, gaztelania (*H* aldaera) indartsuago azalduko zaigu erabilera-eremu formaletan, eta euskara (*L* aldaera) indartsuago erabilera-eremu informaletan.

3.3. Hizkuntza-gaitasun erlatiboa II: euskara batua eta tokiko euskara (Ondarroako hizkera)

4. Ahozko trebetasunetan (ulermenean eta mintzamenean) Ondarroako hizkeran *ondo* moldatzen direnak gehiago izango dira batuan *ondo* moldatzen direnak baino.
5. Idatzizko trebetasunetan (irakurmenean eta idazmenean) gehienek batuz gaitasun hobea adieraziko dute Ondarroako hizkeran baino.

3.4. Erabilera II: euskara batuaren eta tokiko euskararen (Ondarroako hizkeraren) erabilera

6. Nerabeek maizago hitz egingo dute Ondarroako hizkeran, euskara batuan baino.

7. Endodiglosiari buruzko azalpenak ikusita, euskara batua (*H* aldaera) indartsuago azalduko zaigu erabilera-eremu formaletan, ez-formaletan baino.

Hipotesi hauek balioztatu eta gero, ondorioen atalean, Ondarroako nerabeen hizkuntza-errealitatearen ezaugarriak laburbiltzeaz gain erabilera-datuei begiratuko diegu: batetik, euskararen eta gaztelaniaren arteko banaketa aztertuko dugu, eta, bestetik, euskara batuaren eta tokiko euskararen artekoa. Erabilera-molde horiek deskribatzeko *diglosia* kontzeptua egokia ote den analizatuko dugu.

4. Metodologia

Ikerketa honetarako erabili dugun metodologia kuantitatiboa izan da. Hartarako teknika, berriz, inkesta autoaplikatua. Jarraian, xehetasun nagusiak azalduko ditugu.

4.1. Unibertsoa, lagina, akats-tartea

Ondarroako DBHko 3. mailako ikasleek parte hartu dute ikerketan: 14-15 urte inguruko nerabeak ditugu, beraz, aztergai. Ondarroako ikastetxeetan, bertako nerabeek ez ezik Berriatuakoek ere ikasi ohi dute. Berriatuako euskararen egoera Ondarroakoaren oso antzekoa da; arnagune izaera du Berriatuak ere. Ikerlan honetan zehar, “Ondarroako nerabeak” aipatuko ditugunean, izatez Ondarroako ikastetxeetan ikasten ari diren Ondarroako ikasle guztiez eta Berriatuako gutxi batzuez arituko gara. Izan ere, adin horretako Ondarroako ikasle guztiak ditugun arren, Berriatuako ikasle guztiek ez dute Ondarroan ikasten. Herri bien arteko arnagune izaeran desberdintasun txiki batzuk badirela jakinik ere, hizpide dugun gairako “Ondarroako nerabe” izenaren pean bildu ditugu guztiak.

Gure ikerketaren unibertsoa Ondarroako ikastetxe bietan matrikulatutako ikasle guztiek (92 lagunek) osatu dute. Datu-bilketa egunean falta izan ziren ikasleak tarteko, lagina 77 ikaslek osatu dute, horietatik 38 (% 49,4)

neskak eta 39 (% 50,6) mutilak izan dira; 62 (% 80,5) ikastetxe publiko-koak eta 15 (% 19,5) ikastolakoak; 69 (% 89,6) Ondarroa bertakoak eta 8 (% 10,4) Berriatuakoak. Ikasle hauek guztiek D ereduan ikasten dute.

Unibertsoa eta lagina aintzat hartuta, $\pm$ % 4,5eko akats tartearekin egin dugu lan, % 95eko konfiantza-mailan eta hipotesirik kontrakoena kontuan hartuta ($p=q=0,50$ denerako, alegia).

4.2. Datuak biltzeko prozedura eta landa-lana

Landa-lana 2019ko maiatzean eta ekainean egin dugu. Norberak betetako galdetegiaren teknika erabili dugu. Aplikazioa banakakoa eta Internet bidezkoa izan da, eta ikasgela bakoitzeko (lau ikasgela guztira) parte-hartzaile guztiek aldi berean bete dute bakoitzari zegokion galdetegia. Aplikazioaren aurretik, ikasgelaz ikasgela joan gara parte-hartzaileei ikerketa aurkezteko, anonimotasuna eta konfidentzialtasuna ziurtatzeko eta agertu zitezkeen zalantzak argitzeko.

4.3. Galdetegia

Euskara batuaz idatzitako 41 galderaz osatu dugu galdetegia. Hona hainbat xehetasun:

Hizkuntza-gaitasunaz galdetzeko, hamasei galdera txertatu ditugu galdetegian, neurtutako lau aldaera (euskara –zehaztu gabe-, gaztelania, euskara batua eta Ondarroako hizkera) eta lau trebetasunetarako (ulertu, hitz egin, irakurri, idatzi), zentsuaren moldearekin bat datorren hiru aukerako eskala erabili dugu. Adibidez: *Zelan ulertzen duzu gaztelania?* -Bat ere ez/ Nekez/ Ondo.

Gaitasun erlatiboa neurtzeko, sei galdera txertatu ditugu, aldaera-pare bi (euskara/gaztelania eta euskara batua/Ondarroako hizkera) eta hiru trebetasunetarako (berba egin, irakurri eta idatzi). Kasu horietan ere hiru erantzun-aukera eskaini ditugu eta eredu honi jarraituz egin ditugu galderak: *Zelan idazten duzu hobeto, euskaraz ala gaztelaniaz?* -Gaztelaniaz/ Bietan berdin/ Euskaraz.

Erabilerak neurtzeko, hamasei galdera txertatu ditugu. Horrela, hainbat erabilera-eremu eta rol-harremanetan egiten duten erabileraz galdetu diegu. Lehenengo, bederatzi eremutan euskara-gaztelania erabilerari buruz galdetuz eta ondoren, euskarazko erabileraren barruan, batuan eta tokiko euskararen egiten duten erabilera zazpi eremutarako bereizteko eskatuz (neurtutako eremuak zehazki zeintzuk izan diren emaitzen grafikoetan ikus daitezke). Erabilerari buruzko hamasei galderetan, Eusko Jaurlaritzako Hizkuntza Politikarako Sailburuordetzak bost urtean behin egin ohi duen Inkesta Sozio-linguistikoaren ereduari dagozkion bost erantzun-aukerak erabili ditugu. Hona adibide bat: *Zein hizkuntzatan egiten duzu berba lagunekin zaudenean? Beti gaztelaniaz/ Gaztelaniaz, euskaraz baino gehiago/ Euskaraz eta gaztelaniaz, berdin/ Euskaraz, gaztelaniaz baino gehiago/ Beti euskaraz.*

Azkenik, aldagai askeak txertatu ditugu: bizilekua (*Ondarroan/ Beste herri batean*), sexua (*Neska/ Mutila*) eta gurasoen jatorria (*Biak eskualdekoak/ Bat eskualdekoa eta bestea kanpokoak/ Biak kanpokoak*).

4.4. Erabilera-eremu bakoitzerako nerabeen batez besteko erabileraren kalkulua

Ikertu ditugun aldagaiak izatez ordinalak diren arren, erabilerari dagozkion galderen emaitzak zenbaki bihurtu ditugu. Horretarako, erabileraren erantzun-aukerak (“beti gaztelaniaz” aukeratik “beti euskaraz” aukerara doaz) eraldatu egin ditugu, euskararen erabileraren ehunekoa kalkulatzuz. C taulan ikus daiteke aldagaia birkodetzerakoan erantzun bakoitzari esleitu diogun balioa:

C. taula. Euskararen erabilerari buruzko jatorrizko galderetatik aldagai kuantitatiboa sortzeko irizpideak

Erantzuna	Euskararen erabileraren ehunekoa
Beti gaztelaniaz	% 0
Gaztelaniaz, euskaraz baino gehiago	% 25
Euskaraz eta gaztelaniaz, berdin	% 50

Erantzuna	Euskararen erabileraren ehunekoa
Euskaraz, gaztelaniaz baino gehiago	% 75
Beti euskaraz	% 100

Horrela, parte-hartzaile bakoitzaren erantzuna ehunekotara ekarrita eta ehuneko horien guztien batezbestekoak kalkulaturik, erabilera-eremu bakoitzean euskararen batez besteko erabilera kalkulatu dugu.

Irizpide berari jarraituz kalkulatu ditugu eremuz eremu Ondarroako hizkeraren erabilera-tasak.

5. Emaizten aurkezpena eta hipotesien balioztatzea

5.1. Hizkuntza-gaitasun erlatiboa I: euskara eta gaztelania

Ondarroako nerabeek emandako erantzunen artetik, lau trebetasunetan euskaraz zein gaztelaniaz dituzten gaitasunei buruzkoak bildu ditugu *D. taulan*. Datuei begiratuta, nabarmentzeko moduko lehen emaitza hau da: nerabe gehienek esanean, bai gaztelaniaz eta bai euskaraz ondo moldatzen dira ikerlan honetan aztertutako lau trebetasunetan. Kasu guztietan, gutxiengoa dira bai euskaraz eta bai gaztelaniaz nekez moldatzen direla edo batere moldatzen ez direla erantzun dutenak.

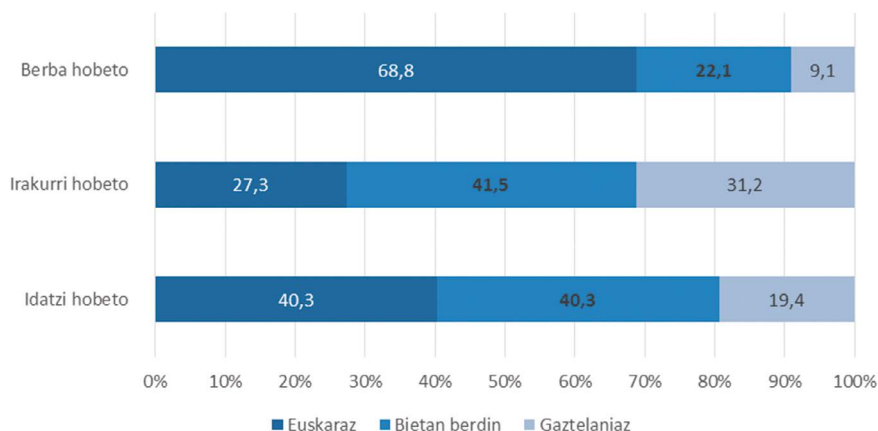
D. taula. Hizkuntza-gaitasuna euskaraz eta gaztelaniaz.

Ondarroako DBHko 3. mailako ikasleak, 2019 (%)

	Ulertu		Hitz egin		Idatzi		Irakurri	
	Euskara	Gaztelania	Euskara	Gaztelania	Euskara	Gaztelania	Euskara	Gaztelania
Ondo	97,4	93,5	94,8	74,0	92,0	80,5	90,9	90,9
Nekez	2,6	6,5	5,2	23,4	6,7	18,2	7,8	9,1
Batere ez	0,0	0,0	0,0	2,6	1,3	1,3	1,3	0,0
Guztira	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Oinarria (n)	(77)	(77)	(77)	(77)	(75)	(75)	(77)	(77)

Gaitasun erlatiboari buruzko erantzunak 1. grafikoa aurkeztu ditugu. Argi ikusten denez, euskararen aldeko nagusitasuna agerikoa da ahozko gaitasunari dagokionez, baina ez idatzizko trebetasun biei dagokienean.

1. grafikoa. Hobeto moldatzen diren hizkuntza.
Ondarroako DBHko 3. mailako ikasleak, 2019 (%)

Taula eta grafiko horietako datuetan oinarrituta, lehenengo hipotesia eta bere baitako hiru azpi-hipotesiak balioztatu ditzakegu.

Lehenengo hipotesia (*Ondarroako nerabe gehienek gaitasun aitortu handiagoa izango dute euskaraz, gaztelaniaz baino*) hein batean bete da, baina ez erabat. Izan ere, hiru azpi-hipotesietatik bi (1A: *Gehienek euskaraz hobeto hitz egingo dute gaztelaniaz baino* eta 1C: *Gehienek euskaraz hobeto idatziko dute gaztelaniaz baino*) bete egin diren arren, bat baieztatu gabe geratu da (1B: *Gehienek euskaraz hobeto irakurriko dute gaztelaniaz baino*). Ikus dezagun:

1A azpi-hipotesia (*Gehienek euskaraz hobeto hitz egingo dute gaztelaniaz baino*) bete egin da: euskaraz gaztelaniaz baino hobeto hitz egiten dutela diote nerabeen heren bik (% 68,8); horien aurrean oso gutxi dira (hamarretik bat, % 9,1) gaztelaniaz euskaraz baino hobeto moldatzen direla diote-

nak; ia laurden batek (% 22,1) erantzun du berdin moldatzen direla hizkuntza bietan hitz egiteko orduan.

1C hipotesia ere (*Gehienek euskaraz hobeto idatziko dute gaztelaniaz baino*) bete egin da: euskaraz hobeto idazten dutela esaten dutenak (% 40,3) gaztelaniaz hobeto idazten dutela esaten dutenak (% 19,4) baino gehiago dira. Aldea, hala ere, ez da hitz egiteko gaitasunean jasotakoaren bestekoa; hizkuntza bietan idazteko gaitasuna parekoago ikusten baita. Multzo handiena (% 41,5) hizkuntza bietan berdintsu idazten dutela diotenek osatzen dute.

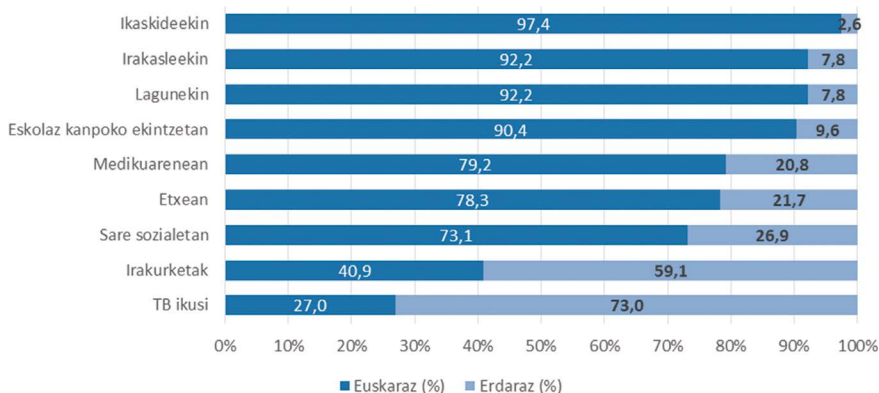
1B hipotesian (*Gehienek euskaraz hobeto irakurriko dute gaztelaniaz baino*), aldiz, espero genuen emaitzaren aurkakoa aurkitu dugu: gaztelaniaz hobeto irakurtzen dutela dioten nerabeak (% 31,2) gehiago dira euskaraz hobeto moldatzen direla uste dutenak (% 27,3) baino. Kasu honetan ere, multzo handiena (% 40,3) hizkuntza bietan berdintsu irakurtzen dutela diotenek osatzen dute.

5.2. Erabilera I: euskara eta gaztelania

Nerabeen erabilera-ohiturak eremuka aztertuta (ikus 2. grafikoa), hiru multzo nagusitan bana ditzakegu:

- Euskararen nagusitasun nabarmeneko erabilera-eremuak: euskararen erabilera % 90etik gorakoa. Multzo honetan sartzen dira ikaskideen arteko harremanak (euskararen batez besteko erabilera: % 97,4), irakasleekikoak (% 92,2), lagunekikoak (% 92,2) eta eskolaz kanpoko ekintzetakoak (% 90,4).
- Euskararen nagusitasuna argia izanda ere, gaztelaniaz ere toki nabarmena duen eremuak: medikuarenean (euskararen batez besteko erabilera: % 79,2), etxean (% 78,3) eta sare sozialetan (% 73,1).
- Euskararen nagusitasunik gabeko eremuak: liburu, aldizkari eta abarren irakurketa (euskararen batez besteko erabilera: % 40,3) eta telebista ikustea (% 27,0).

2. grafikoa. Euskararen eta erdararen erabilerearen batez besteko ehunekoak, erabilera-eremuen arabera. Ondarroako DBHko 3. mailako ikasleak, 2019 (%)

Gure hipotesietara itzuliz, bistan da zer pentsatzen genuen: Ondarroako nerabeek gaztelaniaz baino gehiago egingo zutela euskaraz beti, arnagunee-tan gaztelaniarenak izandako hainbat leku ere (eskola eta udal mailako zer-bitzu publikoak adibidez) azken hamarkadotan euskaldundu egin direlako. Hipotesi hori (2. *Ondarroako nerabeek euskara gaztelania baino gehiago erabili-liko dute aztertutako erabilera-eremu guztietan*) ezin izan dugu erabat baieztatu. Oro har, aztertutako eremu gehienetan nerabeen euskararen erabilera-tasa aski altua da (% 70etik gorakoa); euskara nagusi da errealitate sozialean funtsezkoak diren hainbat eremutan: eskola-giroan, lagunartean eta etxean, besteak beste. Hala ere, bi alorretan erdara da nagusi: telebista-kontsumoan (non euskararen erabilera % 27,0n gelditzen den) eta liburu-al dizkarien irakurketan (% 40,9). Ezin, hortaz, hipotesi hori guztiz baieztatu.

Erabilera-eremu formalak eta informalak aztertzen zituen hipotesia (3. *Gaztelania –H aldaera– indartsuago azalduko zaigu erabilera-eremu formalean, eta euskara –L aldaera– indartsuago erabilera-eremu informalean*) ezin dugu baieztatu. Aztertutako erabilera-eremuak formal-informal irizpidetik begiratuta, ez dirudi hizkuntzen erabilera-eremuon izaera formalago edo informalagoaren arabera aldatzen denik. Adibidez, oro har formaltasunari atxiki ahal zaizkion

eskola-giroko erabileretan du euskarak pisurik handiena, baina formaltasunari lotu ahal zaion liburu-aldizkarien irakurketan gainerako eremu gehienetan baino ahulago azaltzen zaigu euskara. Hara beste adibide bat: erabilera-maila bertsua aurkitu dugu medikuarenean (eremu formal argia) eta etxean (eremu informal argia). Ez dirudi, hortaz, behinolako formaltasun-informaltasun bereizkundeak erabakitzen duenik Ondarroako nerabeen hizkuntza-hautua.

5.3. Hizkuntza-gaitasun alderatua II: euskara batua eta tokiko euskara (Ondarroako hizkera)

Jasotako erantzunen artetik, euskara batuan eta tokiko euskararen (lau trebetasunetan) duten gaitasunari dagozkionak *E.* taulan bildu ditugu. Bai batuan eta bai tokiko euskararen, aztertutako lau trebetasunetan nerabe gehienek ondo aritzeko gai direla adierazten dute. Bada, ordea, salbuespen esanguratsu bat: nerabeen ia heren bik (% 63,6) zera dio: euskara batuan ondo hitz egiteko ez dela gai. Bestalde, neurtutako trebetasun guztietan gehiago dira Ondarroako hizkeran ondo moldatzen direla diotenak euskara batuan ondo moldatzen direla diotenak baino.

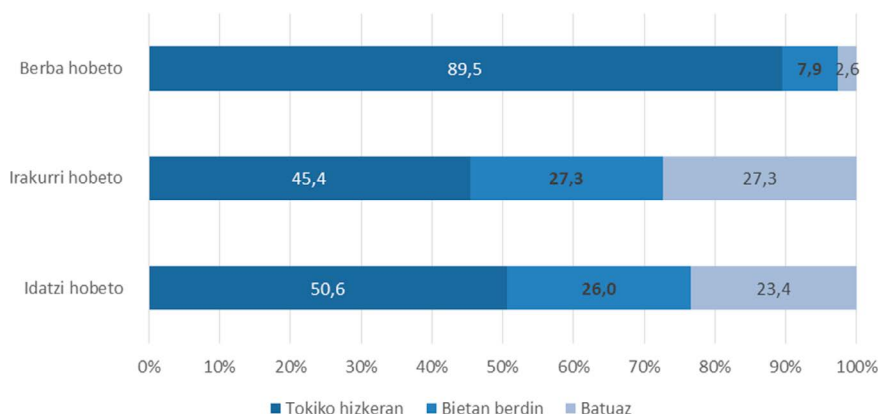
E. taula. Hizkuntza-gaitasuna Ondarroako hizkeran eta batuan.
Ondarroako DBHko 3. mailako ikasleak, 2019 (%)

	Ulertu		Hitz egin		Idatzi		Irakurri	
	Onda- rroakoa	Batua	Onda- rroakoa	Batua	Onda- rroakoa	Batua	Onda- rroakoa	Batua
Ondo	100,0	88,3	96,1	36,4	90,9	79,2	96,1	87,0
Nekez	0,0	11,7	1,3	59,7	5,2	18,2	3,9	11,7
Batere ez	0,0	0,0	2,7	3,9	3,9	2,6	0,0	1,3
Guztira	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Oinarria (n)	(77)	(77)	(77)	(77)	(75)	(75)	(77)	(77)

Euskararen aldaera bietako gaitasun erlatiboa aztertuta, gehiengoak tokiko hizkeran hobeto moldatzen dela dio. Aldea oso handia da, bereziki,

berba egiteko gaitasunari dagokionez (% 89,5ek dio hobeto moldatzen dela tokiko hizkuntzan eta % 2,6k bakarrik dio hobeto moldatzen dela euskara batuan). Aldeak hain nabarmen ez izan arren, idazterakoan eta irakurtzerakoan ere gehiago dira Ondarroako hizkeran batuaz baino hobeto moldatzen direla diotenak (ikusi 3. grafikoa).

3. grafikoa. Hobeto moldatzen diren aldaera.
Ondarroako DBHko 3. mailako ikasleak, 2019 (%)

Formulatu ditugun hipotesiei helduta, laugarren hipotesia (*Ahozko trebetasunetan –ulermenean eta mintzamenean– Ondarroako hizkeran ondo moldatzen direnak gehiago izango dira batuan ondo moldatzen direnak baino*) baiez-tatu egiten dute inkestako datuek bete-betean: tokiko euskara ondo ulertzen dutela erantzun dutenak (% 100,0) gehiago dira euskara batua ondo ulertzen dutela erantzun dutenak baino (% 88,3). Mintzamenari dagokionez, tokiko euskararen hobeto moldatzen dira hamar nerabetik bederatzirek (% 89,5) eta oso gutxi dira (% 2,6 besterik ez) batuaz hobeto moldatzen direla diotenak.

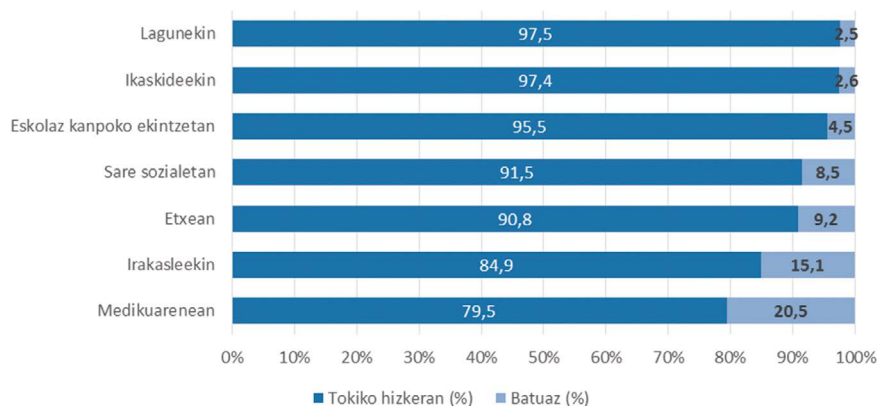
Idatzizko gaitasunetan, berriz, ez da gure hipotesia bete (*5. Idatzizko trebetasunetan –irakurmenean eta idazmenean– gehienek batuaz gaitasun hobea adieraziko dute Ondarroako hizkeran baino*). Gure ustearen kontra, gehiago

dira Ondarroako hizkeran hobeto irakurtzen dutela diotenak (% 45,4), batuaz hobeto moldatzen direla diotenak baino (% 27,3). Eta gehiago dira, halaber, alde handiagoarekin gainera, idazterakoan Ondarroako hizkeran hobeto moldatzen direla diotenak (% 50,6), batuaz hobeto moldatzen direla diotenak baino (% 23,4).

5.4. Erabilera II: euskara batua eta tokiko euskara (Ondarroako hizkera)

Nerabeek euskaraz egiten dutenean erabiltzen duten aldaerari dagokionez, Ondarroako hizkeraren erabilaren ehunekoa oso altua da aztertutako erabilera-eremu guzti-guztietan, 4. grafikoa ikus daitekeen bezala. Batuak toki gehixeago du irakasleekiko harremanean, (Ondarroako hizkeraren batez besteko erabilera % 84,9koa, batuarena % 15,1) eta medikuarekikoan (Ondarroako hizkeraren batez besteko erabilera % 79,5, batuarena % 20,5), baina eremu horietan ere tokiko euskara da askogatik nagusi.

4. grafikoa. Ondarroako hizkeraren eta euskara batuaren erabilaren batez besteko ehunekoa, erabilera-eremuaren arabera. Ondarroako DBHko 3. mailako ikasleak, 2019 (%)

Gaiari buruzko hipotesi biei dagokienez:

Seigarren hipotesia (*Ondarroako nerabeek Ondarroako hizkera gehiago erabiliko dute euskara batua baino, aztertutako erabilera-eremu guztietan*) guztiz baieztatzen dute datuek: tokiko hizkeraren erabilera nagusi da batuarekiko aztertutako eremu guzti-guztietan, alde handiarekin gainera.

Eremu formal eta informaletako erabilerak alderatzen zituen 7. hipotesia ere (*Euskara batua –H aldaera– erabilera-eremu formaletan, ez-formaletan baino indartsuago azalduko zaigu*) baieztatzen dute datuek: aldea oso handia ez bada ere, aztertutako eremu formalagoetan (irakasleekiko harremanean eta medikuarekikoan) gehiago jotzen dute batura eremu informalagoetan baino.

6. Ondorioak

6.1. Euskara eta erdara Ondarroako nerabeen artean: alde nabarmenak erabilera-eremuen arabera

Ondarroako nerabeen hizkuntza-gaitasunari eta erabilerari buruzko datuek, lehenik eta behin, udalerrri horien arnagune izaera baieztatzen dute. Datuek argi erakusten dute euskara dela bertako nerabeen artean hizkuntza nagusia: euskara da gehienek (ahoz behintzat) hobeto darabilten hizkuntza eta euskara da erabilera-eremu hurbilekoetan (lagunekin, etxean, ikaskideekin...) nagusi. Datu hauek bat datoz, bestalde, oro har, zentsu eta kale-neurketek eskaintzen dizkigutenekin.

Nahiz eta euskara nagusi izan, gaztelaniak ere toki esanguratsua du Ondarroako nerabeen artean: gehien-gehienak gai dira hizkuntza horretan aritzeko, bai ahoz eta baita idatziz ere. Are gehiago: irakurtzeko gaitasunari dagokionean, gaztelaniaz euskaraz baino hobeto moldatzen direla diotenak gehiago dira euskaraz hobeto moldatzen direla diotenak baino. Harritu egin gaitu datu horrek, kontuan hartuta Ondarroako nerabe gehienak etxetik euskaldun direla eta, eskolan ere D ereduari ikasi dutenez, nagusiki euskaraz aritu izan direla euren prestakuntza-prozesuan. Lagin handiagoetan oinarritutako ikerketek joera kezagarri hau berretsiko balute, komenigarria izango litzateke errealitate horren arrazoiak sakontzea.

Nerabeen erabilerari dagokionez badu bere tokia gaztelaniak, jakina, baina toki hori bigarren mailakoa da aztertutako eremu gehienetan: orokorrean askoz gutxiago egiten dute gaztelaniaz, euskaraz baino. Horrela, euskara nagusi da nerabeen jardunean, hala nola ikaskideekin, irakasleekin, lagunekin eta eskolaz kanpoko ekintzetan daudenean. Horrela dira kontuak, maila apalagoan izan arren, medikuarenean, etxean eta sare sozialetan ari direnean ere. Salbuespen esanguratsu bi daude, ordea: liburu-albizkariak irakurtzerakoan, batetik, eta telebista kontsumoan, bestetik. Horietan (telebistaren kasuan nabarmenago) gaztelaniazko kontsumoak pisu handiagoa du euskarazkoak baino. Erabilera-eremuetan euskararen erabilerak duen pisuaren hurrenkera hori bat dator, 2015. urtean Euskal Autonomia Erke-degoko DBH 2ko ikasleei buruz *Arrue* ikerketak (Martinez de Luna Perez de Arriba eta Suberbiola Unanue, 2017) aurkitutakoarekin. Zehazki, komunikabideetan eta kultur kontsumoan euskararen erabilerak duen maila apala konstante bat da gaiaren inguruan egindako ikerketetan.

Ondarroako nerabeetara itzulita: hizkuntza baten eta bestearen artean ba al dago diglosia-egoera baten berri emango ligukeen konpartimentazio soziofuntzionalik? “Konpartimentazio” hitzari hainbat testuinguru klasiko-tan lotu izan zaion banaketa zurrunik (eremu batzuetan euskaraz bakarrik, beste batzuetan erdaraz bakarrik) ez dugu aurkitu. Aztertu ditugun erabilera-eremu guztietan erabiltzen dira, gutxi-asko, euskara eta gaztelania. Alabaina, banaketa zurrunik ez badago ere, nerabeen eremukako euskara-erdaren erabilera ez da ausaz erabakitzen eta erabilera-eremuak zerikusi handia du hiztunen hizkuntza-hautuarekin, Ondarroako nerabe gehienek aldatu egiten baitute euren hizkuntza-hautua mintzakideen eta erabilera-eremuen arabera.

Zein zerikusi du erabileraren eremuz eremuko konpartimentazio horrek diglosiaren eredu klasikoak azaltzen duen goi-formal eta behe-informal mailako banaketa soziofuntzional teorikoarekin (Fishman, 1967; Zalbide, 2011)? Labur esanda, gaur egungo Ondarroako nerabeek ez dute euskara gehiago erabiltzen behe-informal mailako jardunean, ezta gaztelania gehiago ere goi mailako jardun formalean. Diglosia-egoera klasikoa ezaugarritzen duen elementu garrantzitsu hori, hortaz, aski itxuraldatuta ageri zaigu Ondarroako belaunaldi gazteenaren jardunean. Interesgarria izango litzateke,

alde batetik, nerabe horien gurasoek eta aitona-amonek gaur dituzten erabilera-ohiturak aztertzea eta, bestetik, azken urteetako erabilera-joeretan sakontzea, zeren horrela, Ondarroan (eta arnaguneetan) diglosia klasikoa galbidean den edo eraldatzen ari den erabaki ahal izango baikenuke. Ez dago esan beharrik, funtsezko zeregin horrek erabat gainditzen dituela gure ikerketaren helburuak.

Nerabeengana itzulita, zeren arabera azaldu daiteke, beraz, eremuz eremu datuek erakusten duten hizkuntza bien erabilera-maila banatua? Zerk azaltzen du euskara (eta gaztelania) gehiago edo gutxiago erabiltzea eremu batzuetan eta besteetan? Hipotesi gisa esan dezagun, eremuaren arabera erabilera aldatzeak zerikusia izan dezakeela eremu horietako bakoitzean hiztunak dituen benetako erabilera-aukerek. Hau da, aurrez aurreko harremanetan, mintzakideen hizkuntza-gaitasunarekin (euskaraz egiteko gai diren edo ez) eta kultura-kontsumoaren kasuan, hizkuntza batean eta bestean dagoen kultura-eskaintzarekin. Izan ere, erabilera-maila altuenak mintzakide guztiak (edo ia guztiak) euskaldunak izango direla pentsatu daitekeen eremuetan aurkitu ditugu: ikaskideekin, irakasleekin edo lagunekin ari direnean. Euskararen erabilera-maila baxuagoa da euskara erabiltzeko aukera apur bat apalagoa den eremuetan, mintzakideen artean eraldadunen kopurua handiagoa baita. Hala nola, etxean (zentsuko datuen arabera Ondarroako etxeetan bizi diren hiztunen % 21,5 ez dira euskaldunak) edo medikuarenean. Ildo beretik, irakurketen eta batez ere telebistaren arloan euskarak duen erabilera apalak zerikusi zuzena izango luke hizkuntza bakoitzeko eskaintzarekin; gaztelaniaz dagoen eskaintzarekin konparatuta, euskarazko eskaintza askoz urriagoa (eta askotan nerabeek kontsumitu nahi dituzten produktu-moldeetatik urrunagoa) baita. Dena den, interpretazio hori hipotesi mailan utzi beharko dugu oraingoz, argia eman ahal izango diguten ikerketa berrien zain.

6.2. Batua eta tokiko euskara Ondarroako nerabeen artean: endodiglosiaren hasieran?

Euskararen aldaerak ere (batua eta tokiko euskara, zehazki) aztertu ditugu ikerketa honetan. Hara datu guztien lehenengo interpretazioa: nerabeen

erantzunen arabera, bai euren hizkuntza-gaitasunean eta baita euren erabileran ere, tokiko euskarak nagusitasun handia dauka. Konparazio bat eginenez, Ondarroan euskarak gaztelaniarekiko duen nagusitasuna baino erabatekoagoa da tokiko euskarak batuarekiko duena. Inkestan jasotako datuen arabera, jakina. Tokiko euskararen nagusitasuna hainbestearainokoa da, ezen indartsuagoa baita eremu guztietan, baita hasieran gure hipotesietan batuaren eremu berezkoagotzat jo genituen trebetasunetan (idazteko eta irakurtzeko gaitasunean) eta erabilera-eremuetan ere (irakasleekin, medikuarenean...).

Bestelako ondoriorik atera aurretik, auzi honetan gure datuek izan dezaketene baliozkotasuna zalantzan jarri behar dugu. Gizartea ikertzeko tekniken artean, inkesten berezko muga nagusietako bat da (inkesten datuak irakurtzerakoan inoiz begi paretik kentzea komeni ez dena) beti erantzun aitortuetan oinarritzea (Juaristi Larrinaga, 2003; Peytcheva, 2019). Horrela, zorrotz begiratuta, ikerketa honetan guk ez dugu jaso Ondarroako nerabeen hizkuntza-gaitasunaren edo euren erabileraren berri. Informazio hori zuzenean jasotzeko bestelako ikerketa-teknikaren bat erabili beharko genuke, gaitasun-froga objektiboak edo erabilera neurtzeko behaketa sistematikoak, esaterako. Horren ordeaz, ikertuek euren hizkuntza-gaitasunaz eta erabileraz aitortutako informazioak osatzen du gure ikerketaren lehengaia. Eta euren erantzunek ez dute zertan guztiz bat etorri benetan aztertu nahi dugun errealitatearekin, soziolinguistika arloan behin baino gehiagotan frogatu izan den bezala (Iurrebaso Biteri, 2012; Ó Riagáin, 2018). Gure kasuan, harritzekoa iruditzen zaigu nerabeen erantzunek azaleratzen duten Ondarroako hizkeraren nagusitasun izugarria, nerabe gehienek tokiko hizkeran batuaz baino hobeto irakurtzen eta idazten dutela erantzun dutenean, besteak beste. Ez dugu, ordea, inongo bitartekorik benetan erantzun horien eta errealitatearen artean egon ote daitekeen alborapena zenbatzeko. Nolanahi ere, iradokitzen dugun moduko alborapenik balego, esan nahiko luke ikasleek direna baino “tokikoago” azaltzeko nahi kontziente edo inkontzientea dutela. Joera hori ez litzateke harritzekoa izango, beste ikerketa batzuk aintzat hartuta, behinik behin.

Horrela, alderdi kontzienteari begiratuta, nerabeen artean “Ondarroako tokiko euskaradun” agertzeak duen balorazio positibo argiaz edota euskara

batuaren balorazio ez hain positiboaz ohartu gaitezke, Eneritz Albizu eta Goizane Aranak (2018) adin-tarte ezberdinak aztertuz aurkitu zuten “tokiko euskararekiko harrotasunaren” ildotik. Zentzu berean, euskal hiztun *legitimoen* ikerketan Ortega eta bestek (2013) esandakoari jarraituz, ezaugarri bi dituzte euskaraz egiten duten hiztun berrien artetik *euskaldun* estatusa lortzen dutenek: euskara testuinguru informalean erabiltzeko gai dira eta euskalkia daukate. Euskal hiztun berriek *legitimotzat* zer jotzen duten ikusita, beraz, euskalkidun hiztunek (arnasguneetako biztanleek besteak beste) *hiztun legitimoa* zein den ikertzeak argi gehiago ekarriko luke, gure ikerketako datuetan azaldutako “tokikotasunari” buruzko azalpenetara. Aldaera biei buruzko iritzi eta jarrerak ez ditugu, tamalez, gure ikerketan landu. Ziur gaude emaitza mamitsuak eta interesgarriak eskuratuko lituzkeela gaia berriaz aztertuko lukeen ikerketa batek.

Dena dela, gaur-gaurkoz ez dakigu jarrera horiek zein neurritan duten zerikusia euskara batuan hitz egiteko (eta are ulertzeko) bost nerabetik hiruk adierazi dituzten mugekin (% 36,4k bakarrik erantzun dute euskara batuaz ondo hitz egiteko gai direla). Edonola ere, etorkizuneko ikerketek arnasguneetako nerabeek euskara batuaz jarduteko duten zailtasuna baieztatuko balute, zer pentsatua emango luke euskara batuaren irakaskuntzaren helburu eta lorpenei buruz.

Amaitzeko, eta endodiglosiaren gaiari zuzenean helduta, Ondarroako nerabeek euskaraz dihardutenean, tokiko euskara zein eremutan eta euskara batua zein beste eremutan erabiltzen duten aztertuta, ondorio nagusi bi ditugu: batetik, eta antzeko ikerketen (Fernandez San Martin, 2019) emaitzen bide beretik, tokiko euskara da nagusi aztertutako eremu guztietan, alde handiarekin gainera. Bestetik, eremuz eremu alde aipagarriak daude eta dauden alde horiek azaltzeko, endodiglosiaren eskema teorikoa erabili daiteke, oro har, euskara batua goi-formal mailako eremuetan gehixeago erabiltzen delako behe-informal mailakoetan baino. Datuek ez dute, ordea, gaur egun endodiglosia eredu beteaz hitz egiteko aukerarik ematen. Litekeena da, ordea, batuaren eta tokiko euskararen artean gaur egun erabile-ra-eremuen arabera ikusten diren alde horiek etorkizunean sakonduko balira, endodiglosiaren hasiera izatea gure ikerketa xume honek islatu duen Ondarroako egoera.

7. Bibliografia

Abathian, M. R., 2019, Language shift. In Darquennes, J., Salmons, J., Vandenbussche, W. (ed.), *Handbücher zur sprach- und kommunikationswissenschaft / Handbooks of linguistics and communication science (HSK)*. 501-513. Berlin, Boston: De Gruyter.

Albizu Lizaso, E. eta Arana Arexolaleiba G., 2018, Bermeo eta Ondarroa. Hizkuntzaren garapenean eragiten duten faktoreak. *BAT: Soziolinguistika aldizkaria*, 107, 133-164.

Baetens Beardsmore, H., 1989, *Principis bàsics del bilingüisme* (1. ed.). Bartzelona: La Magrana.

Baker, C., 1997, *Fundamentos de educación bilingüe y bilingüismo*. Madril: Cátedra.

Coyos, J. B., 2010, «Hizkuntza-ukipena», in Zarraga, A.; Coyos, J-B; Hernandez, J.M.; Joly, L.; Larrea, I.; Martinez, L.V.; Uranga, B. eta Bilbao, P., *Soziolinguistika Eskuliburua*, 135-184. Vitoria-Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.

———, 2018, «Euskara batua eta euskalkiak Ipar Euskal Herrian: inkesta perzeptziozko dialektologian oinarrituta», *Euskera*, 63 (2), 185-208.

Ferguson, C. A., 1959, «Diglossia», *Word*, 15 (2), 325-340.

Fernandez San Martin, J., 2019, «Ondarroako nerabeen hizkuntza ohiturak sare sozialetan. Kode alternantzia eta erregistroak», *BAT: Soziolinguistika aldizkaria*, 119, 41-85.

Fishman, J. A., 1967, «Bilingualism with and without diglossia; diglossia with and without bilingualism», *Journal of Social Issues*, 23 (2), 29-38.

Garí, J., 1990, «El bilingüisme segons Aracil», *Anuari de l'Agrupació Borrianenca de Cultura: revista de recerca humanística i científica*, 1, 55-68.

Grosjean, F., 2015, *Parler plusieurs langues: Le monde des bilingues*. Paris: Albin Michel.

———, 2018, «Être bilingue aujourd'hui», *Revue française de linguistique appliquée*, XXIII (2), 7-14.

Iurrebaso Biteri, I., 2012, «Metodozko hainbat proposamen euskararen erabilera zertan den aztertze», *BAT: Soziolinguistika aldizkaria*, 84, 89-120.

———, 2015, «Udalerri erdaldunak euskalduntzen eta euskaldunak erdalduntzen, arnaguneak arriskuan», *EAE*, 1981-2011. *BAT: Soziolinguistika aldizkaria*, 95, 71-101.

———, 2019, «Hego Euskal Herriko Arnaguneak Zenbatzen. Arnaguneen operatibizazioaren inguruko ekarpena», *BAT: Soziolinguistika aldizkaria*, 110, 115-126.

Juaristi Larrinaga, P., 2003, *Gizarte ikerketarako teknikak: Teoria eta adibideak*. Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua.

———, 2018, «Adostasunaren eta gatazkaren paradigmak euskal soziolinguistikan», *Euskera*, 63 (2), 299-322.

Kloss, H., 1969, «Types of multilingual communities: A discussion of ten variables», in Lieberman, S. (ed.), *Explorations in Sociolinguistics*. Bloomington: Indiana University, Research Center for the Language Sciences, 7-17.

———, 1976, «Über “Diglossie”», *Deutsche Sprache*, 4, 313-323.

Martinez de Luna Perez de Arriba, I. eta Suberbiola Unanue, P., 2017, *Arrue ikerketa: EAEko ikasleen euskararen erabilera eskola-giroan, 2011-2015*. Txosten tekniko. Eusko Jaurlaritzaren argitalpen zerbitzua: Vitoria-Gasteiz.

Mioni, A. M. eta Arnuzzo-Lanszweert, A. M., 1979, «Sociolinguistics in Italy», *International Journal of the Sociology of Language*, 21, 81-108.

Moreno Fernández, F., 2009, *Principios de sociolingüística y sociología del lenguaje* (4. Ed.). Bartzelona: Ariel.

Ó Riagáin, P., 2018, *Measures of language proficiency in censuses and surveys : A comparative analysis and assessment*. Cham, Suitza: Palgrave Macmillan.

Ortega, A., Amorrortu, E., Goirigolzarri, J., Urla, J. eta Uranga, B., 2013, «Hiztun berrien hizkuntza-identitatea: “nolako euskalduna naiz?”», *BAT: Soziolinguistika aldizkaria*, 87-88, 151-170.

Peytcheva, E., 2019, «Surveys», in Darquennes, J., Salmons, J., Vandenbussche, W. (Ed.), *Handbücher zur sprach- und kommunikationswissenschaft / Handbooks of linguistics and communication science (HSK)*. 501-513. Berlin, Boston: De Gruyter.

Sánchez Carrión, J. M. “Txepetx”, 1974, «Bilingüismo, diglosia, contacto de lenguas. Hacia una delimitación de conceptos. *Anuario del Seminario de Filología Vasca “Julio de Urquijo”*», 3-79.

Vila F. X. eta Boix E., 1998, *Sociolingüística de la llengua catalana*. Bartzelona: Ariel.

Zalbide, M., 2010, *Euskararen legeak hogeita bost urte. Eskola alorreko bilakaera: balioespen-saioa*. Bilbo: Euskaltzaindia.

———, 2011, «Diglosiaren purgatorioaz. Teoriatik tiraka», *BAT: Soziolinguistika aldizkaria*, 79-80, 13-152.

———, 2015, «Euskara indarberritzea, Mitxelenaren aburuz: noraino eta nola», *Euskera* 60 (1) 19-48.

———, 2019, «Arnasguneak: etorkizuneko erronkak», *BAT: Soziolinguistika aldizkaria*, 110, 11-78.

Zuazo, K., 1992, «Euskaldunek euskalkienganako izan dituzten jarrerez», *Anuario del Seminario de Filología Vasca “Julio de Urquijo”*, 25-48.

———, 2001, *Euskararen sendabelarrak*. Irun: Alberdania.

Ternuako penak eta gazte-literatura

Ternuako penak y Literatura Juvenil

Ternuako penak et Littérature pour la Jeunesse

Ternuako penak and young adult fiction

OYARZABAL OSTOLAZA, Irantzu
Irakaslea

Noiz jaso: 2020-03-20

Noiz onartua: 2020-06-06

Artikulu honek Bernardo Atxaga idazlearen *Bambulo* saileko *Ternuako penak* (1999) liburua, R. L. Stevenson *Treasure Island* (1881) obra klasikoarekin alderatu du, euskal idazlan horri buruzko irakurketetan sakontzeko xedez. Horretarako, biek partekatzen duten generoaren nondik norakoak aurkeztuko dira lehenik, esparru honetako eredu kanonikoak eta euskal testu gogoangarri horrek dituen ezaugarri jakin batzuk agerian jarritz. Alderaketaren ondorioek, gazte-literaturaren ezaugarriak hausnartuaz batera, *Ternuako penak* liburuak izan ditzakeen erabilera didaktikoei bidea ireki nahi diete.

Gako-hitzak: haur- eta gazte-literatura, euskal literatura, ahozko literatura, ezaugarriak, pertsonaiak, testuartekotasuna.

Este artículo tiene el objetivo de profundizar en la lectura del libro *Ternuako penak* (1999) escrito por Bernardo Atxaga dentro de la colección *Bambulo*, y para ello la autora lo compara con el clásico de R.L. Stevenson *Treasure Island* (1881). Con esa finalidad se presentarán las características del género que ambas obras comparten, resaltando de esa manera unas especificidades que presenta tanto el modelo canónico como este memorable texto vasco. Las conclusiones, aparte de reflexionar sobre las características de la literatura juvenil, quieren abrir una vía a las posibles alternativas didácticas que pueda tener el libro *Ternuako penak*.

Palabras clave: literatura infantil y juvenil, literatura vasca, literatura oral, características, personajes, intertextualidad.

Cet article permet une lecture approfondie du livre intitulé *Ternuako penak* (1999) écrit par Bernardo Atxaga dans la collection *Bambulo*, où on le compare à l'œuvre classique de R.L. Stevenson *L'île au trésor* (1881). L'article présente les caractéristiques du genre partagé par les deux œuvres et souligne ainsi des spécificités qui figurent aussi bien dans cette œuvre classique que dans l'œuvre basque. Les conclusions présentent non seulement une réflexion sur les caractéristiques de la littérature pour la jeunesse, mais elles ouvrent aussi une voie à de possibles alternatives didactiques que pourrait avoir le livre *Ternuako penak*.

Mot-clés : littérature pour enfants et pour la jeunesse, littérature basque, littérature orale, caractéristiques, personnages, intertextualité.

This article aims to look in depth at Bernardo Atxaga's book "Ternuako penak" (1999 – *Bambulo* Collection) by comparing it with RL Stevenson's classic "Treasure Island" (1881). To this end, we will first examine the genre they both belong to by looking at its canonical models, and at some specific features of this memorable Basque text. The conclusions of this comparison, together with a reflection on the characteristics of young adult fiction, seek to pave the way for the educational uses that "Ternuako penak" may have.

Keywords: young adult fiction, Basque literature, oral literature, characteristics, characters, intertextuality.

1. Sarrera

Euskal haur- eta gazte-literatura¹ oinarritzat hartuta, Bernardo Atxagaren *Bambulo* saileko *Ternuako penak* (1999) liburua eta Robert Louis Stevenson eskoziar idazlearen *Treasure Island* (1881) idazlan klasikoaren arteko alderaketa egitea du helburu artikuluko honek, Atxagaren obra hori sakonago hausnartzeko asmoz. Horretarako, biek partekatzen duten generoaren nondik norakoak aurkeztuko ditut lehenik, esparru honetako eredu kanonikoak eta euskal testu gogoangarri horrek dituzten berezitasun zehatz batzuk azalera ekarriz. Alderaketa horren ondorioek, gazte-literaturaren ezaugarriak arakatuaz batera, *Ternuako penak* liburuaren erabilera didaktiko posibleak aintzat hartu eta irakaskuntza-bidean jarri nahi dituzte. Hala, besteak beste, ahozko literaturaren eta euskal haur- eta gazte-literaturaren arteko lotura nabarmena erakusten digula frogatuko da, egile beraren *Obabakoak* (1988) eta *Behi euskaldun baten memoriak* (1991) liburu ospetsuei buruzko azterketek argitu duten ildo beretik; eta, gazteen heltze prozesuaren hausnarketa eginaz batera, arrotz-herriekiko aurrejuzguen aurrean gogoeta sakona egiteko aukera ere ematen digula ikusiko da. Bestalde, Xabier Etxanizek (2007) iradoki zuenari jarraituz, Atxagarentzat HGLaren produkzioa esperimentazioaren eta askatasun sortzailearen espazioa da; horregatik komenigarria da oso, genero honetako idazlanetan jorratu zituen berrikuntzak eta geroago helduen narratiban erabili zituenak elkarri lotzea. Gure artikuluko honek bide horretako zenbait iradokizun ere eskainiko du.

2. HGLaren ezaugarriak eta historia apur bat

Ikertzaileek (Wadham eta Ostenson, 2013) haur-literaturaren hasiera 1600 inguruan jarri arren, gazte-literaturaren historia motzagoa dela esan daiteke. Nerabezaroa oraindik giza-bizitzaren arotzat ez zuten hartzen eta horixe gazte-literaturaren historia beranduago hastearen arrazoi nagusia. Amy S. Patteek (2004, *apud*. Lluch, 2012) dioenez, nerabezaroaren subjek-

¹ Aurrerantzean HGL laburduraz aipatuko da.

tuak bere buruaren inguruan hausnartzen duen garaia da. Hori lehenengoz egin zuena G. Stanley Hall izan zen, 1904ko bere *Adolescence* liburuan. Baina hala ere, nahikoa urte igaroko dira genero hau benetan kontuan hartzerako. Gerraostean, 1960ko hamarkadan, gizarteak nerabetasun ideia onartu zuen eta adin-tarte horrek ezaugarri eta behar desberdinak zituela ohartu zen. Kritiko gehienek ustean, S. E. Hintonen 1967ko *The Outsiders* eta Paul Zindelen 1968ko *The Pigman* liburuekin jaio zen gazte-literaturaren generoa, horietan munduaren nolakotasuna gazteen begietatik azaltzen baitzen. 70eko hamarkadaren etorrerarekin, aldaketak ikusiko ditugu generoan. Komunikabideek gero eta *rol* edo eginkizun garrantzitsuagoa izango dute gazteen bizitzan, eta horien irakurtzeko ohiturak aldatu egingo dira, hots, gutxiago irakurriko dute.

Hori guztia kontuan hartu arren, gazte-literaturari buruzko definizio zehatza ematea ez da gauza erraza; 1950-60ko akademikoek gazte-literatura 13 eta 18 urte bitartekoek irakurritako edozer zela zioten. Definizio hori oso zabala zen, ez baitzituen soilik gazteentzat ziren liburuak kontuan hartzen, baita haur eta helduentzat idatzitako literatura ere; horiek guztiak gazteek irakurtzen baitzituzten. Hortaz, Wadhamak eta Ostensonek (2013) generoaren inguruan emandako definizio zehatzagoa hauxe da: bereziki gazteen ikuspuntua islatzen edo adierazten duten eta nagusiki gazteentzat merkatu-ratu diren liburuak edo obrek osatzen dute HGLa. Are gehiago, erregistro errealista narratibo fantastikoetan islatuta dagoela esaten da (Lluch, 2012).

HGLaren kontzeptua, bereziki, bi helbururekin agertu dela dio López Gaseni ikertzaileak (2010): batetik, xede komertzialarekin, bere merkatuaren hedapena bilatuz, horrela gazteei zuzendutako produktuak helaraziko baititu. Mende berri honetan, baina batez ere, *Harry Potter* fenomenoaren eraginez, «bultzaden bidezko irakurketa» izenekoaren zirkuitu berria ezarri da horren erakusle. Irakurketa horiek ez diote lehenagokoari jarraitzen, merkatuarentzat pentsatuta baitaude (Lluch, 2012). Eta bestetik, helburu hezitzailearekin, hau da, irakurle gazteek bizitzaren aspektu desberdinei buruz hausnar dezaten eta baita irakurle gaztetxoek kopuruak gora egin dezan ere.

Aztergai dudana gazte-literaturaren genero honetan aurkituko dugun corpusari dagokionez, bi azpimultzo bereizi ohi dira lehenik eta behin, eta

haur-literaturan gertatzen den moduan, gazteei zuzenduta ez dagoen, baina horiek oro har irakurriko duten azpicorpus bat aurkituko dugu. Orokorrean, *moldatautako* literatura izango da (azpimultzo) horretakoa. Beraz, literatura kanoniko bati buruz ari gara (gazteek helduentzat den literatura irakurtzen baitute, normalean). Beste azpicorpusa espezifikoki gazteei zuzendutako literaturaz osatua dago, gai sozial eta pertsonalez dihardutenekin osatua, hein handi batean. Baina horietan helburu sozial eta hezigarriak literarioekin lehian egongo dira.

Generoak, beraz, jarraian zerrendatuko ditudan ezaugarri orokorrak ditu (Hill, 2014):

- genero dibertsitatea (abentura, zientzia-fikzioa, fantasia, misterioa, maitasuna...);
- istorioak azaltzeko ikuspuntu desberdinak;
- istorioak garatzeko baliabide ezberdinak (prosa, poesia...);
- argumentu irudimentsuak;
- adin horretako arazo garrantzitsuak jorratzea: hazkuntzaren krisia, familia harremanak, eskolako integrazioa, laguntasunaren ulermena, maitasuna, mundua... (Lluch, 2012); edota droga-mendekotasuna, anorexia, kale-indarkeria, abusu sexualak, eskola-porrota... (Diaz Armas, 2006, *apud.* Lluch, 2012);
- garapen edo heltze prozesu bat azaltzea, autoestimua konkistatze bat, alegia (Diaz Armas, 2006, *apud.* Lluch, 2012);
- aurretik ezagutzen ez genituen pertsonaia bereizgarriak sortzea;
- deskribapenen espazio txikia (Lluch, 2012);
- narratzailearen espazioaren garrantzia: guztia daki, edota informazioa dosifikatzen eta kontrolatzen bizi du gertatzen dena, irakurleen arreta bereganatzeko (Lluch, 2012).

HGLan nabarmenenak diren berezitasunei erreparatuz, azpimarragarria da, lehenik, istorioetako protagonistak gazteak edo nerabeak direla, eta beraz, argumentuko gertaerak eta arazoak horiekin lotuta daudela. Horrega-

tik, argumentuaren erdigunea edo zentroa protagonista bera da, eta hurrengo ezaugarri hauek biltzen dituen pertsonalitatea izango du: intuitiboa, sentikorra, azkarra, eta independentea. Gainerako pertsonaiak, berriz, hurbilak izango dira, oro har, eta istorioen hasiera eta arazoak, berriz, nahiko agerikoak, hots, aurreikus daitezkeenak (Hill, 2014).

Egun, gazte-literatura, ezaugarri bereizgarriak dituen obren azpimultzo bati esker garatu da, eta horrek helduen zein haurren literaturatik bereizten du. Generoaren ezaugarriarik berezkoena istorioak gazteen ikuspuntutik kontatzea da, pertsonaia gazteak azaltzeaz gain. Gazteen mundu-ikuskerak islatzea izan ohi du helburu, beraien hizkuntza/hizkera, sentimenduak eta ideiak adieraziz. Gazteentzako liburuek gizabanakoaren zailtasunen deskripzio edo garatze bat azaltzen digute. Horregatik, kontakizunetan ageri diren elkarriketak gazteen hizkeraz idatzita ikusiko ditugu; eta horren bidez, idazleak haienganako nolabaiteko hurbiltasuna erakutsi nahi du. Hori dela eta, obra hauetan azaltzen den mekanismo diskurtsibo indartsu eta eragin-korrena elkarriketa da (Lluch, 2012), arestian iradoki bezala, atal deskribatzaileak bakanak direlarik, eta ekintzak bizi eta azkar garatzen direlarik.

Istorioen alderdi formalari buruz hitz egiterakoan, nobelak motzak izan ohi direla identifikagarria da, gehienez ere 200 orrialdekoak baitira gehienak. Lan honetan aztertuko ditudan bi liburuek duten hedadurari begiraturaz gero, alde nabaria ikusiko dugu. Atxagaren istorioak 110 orrialde ditu, eta Stevensonren liburuaren itzulpenak 264 orrialde. Beraz, biak sartuko lirateke baremo horretan, baina bigarrena ohi baino zertxobait luzeagoa da, gaurkoak baino estandar zabalagoak zituen garaia baitagokio.

Sintaxiaren aldetik, helduen literaturan erabiltzen diren perpaus konplexuak eta pasarte deskribatzaile ugariak saihestuko dira genero honetan. Baina sinpletasun horrek, ez du edukiak konplexutasun falta duenik esan nahi. Askotan liburu hauen eskuragarritasuna eta eduki-sinpletasuna nahasi egin ohi dira. Berez, edozein irakurlerentzako irakurgaiak izan daitezke, artikulua honetako gure bi aztergaiak diren bezala. Izan ere, HGLa aberatsa eta interesgarria da irakurle guztientzat (Wadham eta Ostenson, 2013).

Aurreko ezaugarriak kontuan hartzen baditugu, protagonistaren ekintzak eta erabakiak narrazioan planteatzen den gatazkaren emaitzaren faktore

nagusiak izango dira. Eta hortaz, generoaren berezitasun agerikoa honako hau litzateke: guztia protagonistaren inguruan edo protagonistaren baitan gertatzen denez, bere erabakiek istorioaren nondik norakoa determinatuko dute. Gazteak erabaki okerra hartuz gero, oro har, kontakizunak ez du amaiera gozorik edukiko. Baina, aldiz, erabakiarekin asmatuz gero, azkenean bera zoriontsua dela edo bere helburua lortu duela amaituko da kontakizuna.

Bukatzeko, literatura mota hau bereizten duen beste berezkotasun bat, eduki dezakeen erabilera didaktikoa da; ikasgelan gazteei zein haurrei hainbat alorretako aspektuak lantzeko eta irakasteko erabil daitekeela, alegia (Wadham eta Ostenson, 2013). Orokorrean, hortaz, ondoko kontzeptu hauek barneratzeko balia genezake HGLa:

- Hasteko, unitate tematiko bateko ezinbesteko galderak erantzuteko balio dezake, liburu hauek jorratzen dituzten gaiak hausnartuz, esaterako.
- Bigarrenik, literaturaren teoriari eta analisi edo kritikari buruzko formak eta jakintzak irakasteko balio dezake, eta baita literaturazko elementu eta tresnak irakasteko ere.
- Jarraitzeko, barne-hausnarketa eta -garapenerako tresna gisa ere erabil daiteke, literaturak munduarekiko pertzepzio eta esperientzia zabal dezakeela jabetu daitezen nerabeak.
- Eta azkenik, literaturaren eta komunitatearen edota norbanakoaren esperientzien inguruko elkarrizketak bultzatzen ditzaitez, gazteen ikuspuntutik, betiere.

XIX. mendearen atarian euskal HGLaren lehen ekarpenak eduki genituen arren, generoaren hasiera 1960ko hamarkadak markatu zuen. Garai horretan, arestian literatur azpigeneroaren beraren ibilbidean aipatu dugun ikuskera-aldaketaz gain, euskal gizarteak zenbait aldaketa berezi ezaugu zuen. Ikastola klandestinoak sortu eta euskarazko irakaskuntzaren oinarriak ezarri ziren, batetik; eta bestetik, aurrerapen ekonomiko zein pedagogikoak heldu ziren. Hala ere, Etxanizek (1997) dionez, egoera benetan 1980an irauli zen, euskal haur-literaturan *boom* bat gertatu baitzen,

eta ondoren gazte-literatura ere garatu egin zen. Hamarkada horretan, errealismoak garrantzi handia izango du, eta nobela historiko, abenturazko eta umoretsuek paper garrantzitsua izango dute. Hasieran helduentzako literaturako generoa zen abentura-eleberria, gerora, haur eta gazteen artean arrakasta handia lortuz joango da, nagusi bilakatzeraino. Horretan, J. Verne, R. L. Stevenson eta E. Salgariren lanak izan dira gazteentzat erakargarrienak. Beraz, HGLko korrante zaharrenetako bat izanik ere, gaur egun abenturazko narrazio errealistak dira ugarietak, bai itzulpen, bai sorkuntza-arloetan. Itzulpenen artean, Stevenson *Altxor uhartea* dugu generoaren eredu, eta horregatik, generoaren liburu kanokikoa denez, adibide eta aztergai izango dut lan honetan, Maria Garikanok eginiko itzulpena baliatuz (1991). Itzulpen hori Ibaizabal argitaletxeak kaleratutako *Literatura Unibertsala* bildumaren barruan plazaratu zen. Karlos Zabalak (1992/07/03) *Euskaldunon Egunkarian* azalduta moduan, liburu horren «euskarazko bertsioa egokia, neurrikoa, bizia» da.

3. Bernardo Atxaga euskal HGLan

Bernardo Atxaga gaur egungo euskal literaturaren idazlerik garrantzitsuenak dela esan daiteke. Gure komunitate txikiak haratago, atzerrian, euskal autorek ezagunena dugu eta bere obrak ditugu itzulpenik gehien izan dutenak. Gure artean, fenomeno soziokulturala ere bada, hein handi batean (Etxaniz, 2007); bere lanak hainbatetan berrargitaratuak eta askotan itzuliak izan direnez, erabat ezagun bilakatu da Euskal Herrikan kanpo ere. Bere literatura ibilbidearen hasieran, antzerkia, poesia eta ipuingintza lantzen zituen, baina beti helduentzat sortutakoak ziren bere lanak. Haur-literaturara, bada, zeharka iritsi zela esan dezakegu; Joan Karlos Egilleor ilustratzailerak haurrentzako liburu bat egitea proposatu zionean, alegia. Lankidetzan hori burutzea onartu, eta Atxagaren haur-literaturako lehenengo bi liburuk iritsi zitzaizkigun: *Nikolasaren abenturak eta kalenturak* (1980), eta *Ramuntxo detektibea* (1980).

Lau alditan bana dezakegu Atxagaren HGLaren produkzioa, Etxanizen (2007) eta Arroita jauregiren (2012) sailkapenak kontuan hartuta:

- a) 1980-84 urteetan, hasierako lanak, haur-literaturari dagozkio: *Nikolasaren abenturak eta kalenturak* (1980), *Ramuntxo detektibea* (1980), *Chuck Aranberri dentista baten etxean* (1982), eta *Siberia treneko ipuinak* bilduma (1982-84).
- b) *Obabakoak* obraren garaikoak, aldiz, gazte-literatura lanak dira: 1984ko *Bi letter jaso nituen denbora gutxian* eta *Sugeak txoriari begiratzten dionean*, zein *Bi anai* (1985).
- c) Literatura errealistaren aroan ere gazte-literaturari eman zion lehen-tasuna: *Behi euskaldun baten memoriak* (1991) liburu gogoangarrian, helduei zuzendutako *Gizona bere bakardadean* (1993), *Zeru horiek* (1995) edota *Soinujolearen semea* (2003) eleberrietan bezala, euskal memoria soziopolitikoaren auziei heldu zien.
- d) *Xola* (1995-2011) eta *Bambulo* (1998-1999) txakurren bildumek ere badituzte ezaugarri amankomunak.

Orokorrean, HGLko obren bidez, arrakasta handia lortu du Atxagak. Arrakasta horren lekuko dira irabazi dituen sariak (Arroitajauregi, 2012), hala nola, *Sugeak txoriari begiratzten dionean* lanarekin lortutako Lizardi saria (1983), IBBYren ohorezko zerrendan sartzea (1994) *Behi euskaldun baten memoriak* obrarekin, *Shola y los leones* izeneko gaztelaniazko bertsioarekin erdietsitako Espainiko HGLko edizio-saria (1995) eta *Xola eta basurdeakekin* irabazitako Euskadi saria –HGLan– (1997), besteak beste.

4. *Ternuako penak*

Komeni da argitzea, *Xola* serieko narrazioen kasuan bezala, *Bambulo* txakurraren ibilerak hiru liburutan bildu dituela. Lehena, *Lehen urratsak* deiturikoa da, 1998an argitaratutakoa. Bigarrena ere, *Krisia*, urte berean kalera-tu zuen. Eta hirugarrena, *Ternuako penak*, urtebete beranduago. Beraz, hirurak bi urteko epean eman zituen ezagutzera. Esan liteke, protagonista horri dagokion emankortasuna nolabait agortua zuela 1999an argitaratu zuen azken honekin, izan ere, liburuaren zati handiena marinel batek kon-tatuko duen istorio batek beteko du, eta ez txakurraren beraren ibilerek.

Xola txakurraren ibileren serieak, aldiz, ibilbide luzeagoa egin du, eta haur-literaturari estuago lotu zaio.

Esan bezala, hiru liburutan argitaratutako *Bambulo* seriea, euskaraz eta gaztelaniaz kaleratu zen epe laburrean 1998-99 artean; eta hirugarrena soilik, *Bambulo. Ternuako penak / Bambulo. Amigos que cuentan* (1999), aztergaitzat hautatu dut hemen. Beste biek in alderatuta, ezaugarri bereziak ditu eduki eta forma aldetik, aurrerago azalduko dudanez. Euskarazko seriea Donostiako Erein argitaletxearen eskutik argitaratu zen 2000. urtean, *Gure klasikoak* izeneko bildumari hasiera emanez eta gazteentzat Homeroren *Odissea* edota Ovidioren *Metamorfosiak* bezalako klasikoaren euskarazko egokitza-penak argitaratuz. Gaztelaniazkoa, berriz, Madrileko Alfaguarari esker kaleratu zen. Bi bertsiok izenburu orokor bat daramate: *Bambuloren istorio bambulotarrak / Las bambulísticas historias de Bambulo*, eta bietan ilustratzailerle Mikel Valverde gasteiztarra da.

4.1. Narrazioaren ezaugarri bereizleak

Pertsonaien haritik, López Gaseniren (2018) esanetan, *Bambulo* txakur antropomorfikoa da, gizaki-pertsonalitatearen ezaugarri bereizgarri batzuk dituen aldetik: hitz egiteko, idazteko eta irakurtzeko gaitasuna. *Bambulo* Bilboko familia baten txakurra da. Familia lau senidek osatua da: Mariak (ama), Ariadnak (alaba zaharrena), Jonek (seme ertaina), eta Ainhoak (alaba gazteena) osatzen dute. Horietaz gain, beste hiru pertsonaia ere baditugu liburuetan. Lehena, bigarren eta hirugarren liburuetako epilogoetan azalduko den aita, *Ternuako marinela* deituraz. Bigarrena, gertakizun bati lotutakoa da –ama lanean ari den bitartean, familiako hurrek aurkituko duten liburutegi sekretu batekin, hain zuzen–, Pantxi Baratzuri Buru sukaldaria. Eta hirugarrena eta azkena, *Bambuloren* idazkaria.

Egiturari dagokionez, kontaketa markodunaren taxua hartu du liburuak, hots, istorio baten barnean, istorio bat baino gehiago ditugu. Beste modu batera esanda, istorio bati beste istorio arinago batek jartzen dio markoa, horregatik deitzen zaio «kontaketa markoduna» (Toledo, 2008: 470). Tarte batez istorio markoko pertsonaia bat kontalari bihurtuko da, edo (pertso-

naia) batzuk kontalari bihurtuko dira, eta beste istorio garatuago batzuei sarbidea emango die edo emango diete. Ondorioz, testuaren egitura narratiboan maila diegetiko ezberdinak bereizi behar dira. Gérard Genettek (1972) dionez, narrazio batean kontatzen diren gertaera guztiak istorio hori sortu duen kontaketa-ekintza baino goragoko maila diegetiko batean kokatzen dira. Hiru kontaketa maila bereizi ditu Genettek, *Ternuako penak* liburuaren egitura ulertzen lagunduko digutenak:

- a) Lehenen, maila estradiegetikoa da. Kontalaria maila estradiegetikoan kokatzen da, beraz, kanpotik kontatuko du istorioa. Kasu honetan, idazkaria da kontakizun estradiegetikoaren narratzaile. Hitzaurre ohi-koarekin hasiko da, idazkariak irakurleei ongietorria emango die, isilik egondako denbora baten ondoren (liburuaren 1-33 orrialdeak dira).
- b) Bigarrenen, maila intradiegetikoari dagokiona da. *Hura solasa gau hartakoa!* izeneko kapituluarekin hasiko da (1999: 28-34) eta idazkariaren hitzak hasten diren unean amaitu (1999: 111-119). Lehenik, idazkariak eta txakurrak hitz egingo dute, baina maila honetan, afarian zehar, txakurraz gain, familiako partaideek ere egingo dute solas: Marinelak, Mirenek, Jonek, Ainhoak eta Ariadnak. Horietako hiruk istorioak kontatuko dituzte.
- c) Hirugarrenen graduko narrazioa maila metadiegetikoan dago, eta bigarrenen mailako protagonistek kontatzen dituzten istorioez osatua da. Hiru narrazio desberdin identifika ditzakegu istorioan.
- I) Zorobambulen istorioa: Bambulo txakurrak Jesusen jaiotzaren *bere bertsioa* kontatuko digu, testu bibliko sakratuaren edukia birmoldatuz: Jainkoaren eta aingeruaren bitartez izan beharrean, txakur gupidatsuei esker ateratzen zen salbu Herodesen atzaparretatik Jesus umea. López Gasenik «trabestimendu parodikoa» dela dio (2018: 238)².

² (...) el travestimiento burlesco (...) en rasgos generales, se puede definir como “la reescritura de un texto noble, conservando su contenido fundamental y su movimiento pero imponiéndole otro estilo”. El travestimiento supone, en definitiva, una actualización del texto parodiado, ya que normalmente implica una trivialización burlesca de un texto consagrado» (González Doreste, 1993: 87).

- II) Scott eta Amundsen istorioa: Ariadnak esploratzaileek Hego polora eginiko espedizioa kontatu nahiko du, baina bere aitak eten egingo du.
- III) Urkizuren istorioa: luzeena da, liburuko atal zabal bat hartzen baitu. Ternuako marinela, hau da, familiako aitak hartuko du hitza. Urkizu izeneko marinela gaztearen istorioa kontatuko du, *Urkizu marinela ibilerak* (1999: 34-111) izeneko eta liburuko narrazio nagusia izango da, hamabi kapitulutan banatuta. Urkizu izeneko marinela gazteak Ternuara bidaiatuko du arrantzan eta merkataritzan diharduen itsasontzi batean; han herrixka batean, bertako biztanleekin neguko hilabete gogor batzuk igaroko ditu berak bakarrik, arrisku handien erdian.

Horren ondoren, berriro ere bigarren graduako kontakizunera bueltatuko da liburua, *Bambuloren negarra* izeneko zatiarekin (1999: 111-119); Bambulok kontatuko duen txoriaren narrazioak egiten du trantsizioa, maila meta-diegetikotik intradiegetikora. Urkizuk istorioaren amaieran ikusiko duen txori urdina eta txakurrari liburutegian azalduko zaion luma urdineko txori moko-luzea berberak dira. Azkenik, berriro ere lehenengo graduako kontaketa itzuliko da, bertan Idazkariak Bambuloren istorio berriak argitaratzeko promesa egingo dielarik irakurleei.

Berez, bi plano diegetikotan banatu daitezke hiru mailako kontakizun horiek. Lehenengo biek (estradietikoak eta intradietikoak) bat osatzen dute, eta azkenekoak, bigarrena. Hortaz, liburu honen estruktura narratiboa konplexua dela esandezakegu, baina, berez, ipuingintzan aski tradizionala; berbarako, *Mila eta bat gauko* ipuinen egitura. Ipuin horietan, eta izenburuak berak iradokitzen digunez, Xerezade ipuin-kontalariak, bizia salbatu beharrez, gaez gau luzatu zituen bere kontakizunak, eta haietan txertaturiko beste hainbat kontakizun.

4.2. Intertestualitatea

Liburuaren pertsonaien eta kontaketa-mailen egituraz gain, liburuan eraikitako euskal intertestualitate-sare aberatsa ere interesgarria da. Miren-

txu Irigaraik (2002) dio autoreak elkarriketa batean azaldu zuela, istorio hau egiteko, *Ternuako penak* izeneko eta zehatz datatu gabeko (XVII-XVIII) kantu batean oinarritu zela.

Gérard Genette (1989) teorialariaren transtestualitatearen terminologia ezagunaren arabera, hipertestualitate deritzanaz ariko ginateke kasu hone-tan. A hipotestua datatu gabeko kantua (*Ternuako penak*) izango litzateke, eta B hipertestua *Bambulo* serieko hirugarren liburuko Ternuako marinelak kontaturiko Urkizuren istorioa.

A. Arkotxaren (2010) esanetan, *Ternuako penak* deitutako idazkia Patri Urkizuk argitaratu zuen lehenengoz, 1986an, *Bertso zahar eta berri, 1789 ize-narekin*. 1987an G. Elortzak argitaratu zuen, gaztelaniara itzulia, *Itsasoa III* entziklopedian. Originala Manu de la Sotak egindako 1966ko kantu-bilduma osoarekin batera dago Baionako Erakustokian; eta Agustin Xahok bere *Can-cionero* lanean bildua zuen kantu horixe bera (Urkizuk 2006an argitaratua).

Kantua trilogia edo hirukote baten zati da Urkizuren 1986ko edizioan. Lehenik, *Partiada tristea Ternuara* zatia dago, ondoren, *Itsassoco perillac* ata-la, eta azkenik, *Ternuaco penac*. Azken hau izango da *Bambuloren* liburuan azaltzen zaiguna, baina jatorrizko bere 13 ahapaldietatik, 6 baino ez ditugu bertan; lehenengo bostok eta azkena.

Ternuako penak

Untzi batzu salbaturik,
itsasoa pasaturik,
arribatu Ternuarat,
behar duten portutarat.

Ternua da mortu hotza,
eremu triste arrotza,
laboratzen ez den lurra,
neguan bethi elhurra.

Han oihan, sasi handiak,
larreak eta mendiak,
harri, arroka gogorrak,
lur agor eta idorrak.

Egunaz ez da pausurik,
ez gabaz errepasurik,
trabailuan bethi presa
lana garai ezin sesa

Ezin geldti, hori behar,
bethi egun, bethi bihar,
astelegun guzietan,
besta eta igandetan

Gau-egunez lanez ase,
neurrimenduz bethi gose,
galdu jateko astia,
loa dute garastia.

Han otsoak eta hartzak,
basoko bestia guziak,
alimalien herria,
desertu izigarria.

Ternuan dira salbaiak,
eta iskimau etsaiak,
giza bestia kruelak,
hilik jaten marinela.

Barbarian bizitzea,
galeretan zahartzea,
ez da pena gehiago,
Ternuan ez gutiago.

Hango lanak eta penak,
akabatzen ez direnak
lan bat egin duteneko
mila baituzte hasteko.

Han ez da behar nagirik,
ez gezurrez den eririk,
han dakite eragiten,
alferra fetxo egiten

Kamainan dago eria,
triste errain eroria,
nihork ez du urrikari,
zeren ez den lanean ari.

Uda luzean Ternua,
marinelen infernua,
herrian parabisua,
bai azken errepausua.

Datatu gabeko kantuari buruzko datuak bilduta, aipagarria da oso, bate-tik, paratestualitateari dagokionez, liburuaren izenburuak koplen zatiaren izenburua eramatea; eta bestetik, Atxagak Urkizu ikertzaileari alusio zuzena egitea, protagonistari haren izena emanez. Hortaz, egileak aipamen zuzena eskainiko dio bere iturri izan zen testuari eta hura ezagutzera emandako ikertzaileari aitormena egingo dio, beraz.

Bestalde, *Bambulo* serieko beste liburuetan bezalaxe, liburu honetan testuartekotasuna mendealdeko kulturaren gertaera eta idazlanei hedatzen zaie, Bibliaraino hain zuzen. Testuinguru horretan, Bambulok Jesusen jaio-tzaren bere bertsioa kontatuko du, lehen aipatu dudana bere arbaso Zoro-bambulen laguntzaz eta modu hipertestualean trabestituz.

Liburuaren azken zatian, intertestualitatearen bi adibide aipa ditzakegu, beste askoren artean. Lehenengoa, lehen esan dugun hirugarren eta bigar-ren graduko narrazioen trantsizioa markatzen duen txoria litzateke. Atxa-gak *Obabakoak* (1988) liburuan kokatu zuen ipuin metaliterario batean dioen moduan, hots, *Ondo plagiatzeko metodoa* izeneko istorioko protagonis-

ta narratzaileak, ametsetan Axularrekin hitz egiten du, eta hark esandakoak esnatzean gogoratzen ditu, eta hark ametsean bildutako pikoek laguntzen diote esnatzean asmatu behar duen plagio zuriak egiteko metodoarekin. Maila onirikoa eta errealtateko maila iragaten dute pikoek. Gisa berean, Urkizuren istorioaren amaieran aipatzen da Urkizuk eta bere lagunek luma urdineko txori bat ikusi zutela itsasotik etorri eta *tupik* gailurrean kokatzen (1999: 112). Marinelak Urkizuren istorioa amaitu ondorengo liburutegiko paseotxoan, Katulo poeta latindarraren poema bat irakurriko du Bambulok. Horra, beraz, bere aurreko liburuetan lagundu dion txori-luma urdin bera liburuaren erpinera etortzen zaiola:

«Egin negar, Venus. Egin negar, Maitasun.
 Eta zuek ere bai, gizon sentiberok.
 Hil egin da nire lagunaren txolarrea,
 txolarre hura, nire lagunaren gutizia,
 hark bere begiak adina maitatzen zuena,
 goxoa baitzen ezta bezala, eta ume batek
 bere ama bezala ezagutzen baitzuen bere jabea;
 ez zen sekula bere magaletik aldentzen,
 baizik eta, harat-honat jauzika,
 bere amandrearentzat bakarrik egiten zuen txio...»

(Atxaga, 1999: 118).

Modu horretan, intertestualitatea egiten du Katuloren testua integratuz, eta *Bambuloren* aurreko liburuekin intratestualitate-erreferentziez lotzen du azken liburu hau, txakur literaturazalearen aurreko abenturekin batasuna eta segida bermatuz.

5. *Altxor uhartea*

Gazte-literaturaren klasiko eta eredu bilakaturik, bereziki arrakastatsua izan zen Robert Louis Stevenson-en obra hau. Jakina denez, liburua ez zen berez adin gaztekoentzat idatzia izan, gerora etorri zitzaion bere zenbait ezaugarriren ondorioz adin gaztekoentzako espezializazio hori. Aztergai du-dan *Ternuako penak* liburuarekin zenbait antzekotasun eta desberdintasun

nabari zaizkio Urkizuren narrazioari dagokion atalean, eta hori dela eta, bien arteko alderaketa emankorra suerta daitekeela deritzogu.

- *Young Folks* izeneko aldizkarian argitaratu zen, zatika, 1881eko urrian hasi eta 1882ko urtarrila bitartean. *Itsas sukaldaria* izenburuarekin azaldu zen, baina ez zuen arrakasta handirik izan, eta gerora, *Altxor uharte*a moduan kaleratzean, garaiko klasiko eta eredu bilakatu zen. Naturalismoaren garaiko testua da, eta M. Garikanoren (1991) iritziz, giza esperientziaren berri emango digun liburua.
- Pereira eta Vilarren (2007) esanetan, Georgiar Aroaren amaieran kokatuko da liburua, XVIII. mendearen eta XIX. mendeko Ingalaterra Viktoriarerako bidean. Piraten eta barku handien narrazioen aldia izango da, Stevenson eta bere jarraitzaile garaikideen iritziz, bizitzeko modu galdua da jadanik, legenda bihurtu dena, eta orduan askatasun indibiduala *lortzea* Aro Viktoriarrean baino errazagoa zen. XIX. mendeko Viktoriaren Ingalaterrak Industria Iraultzak ekarritako hedapen demografikoa ezagutuko du, baina HGL generoa ez da oraindik finkatuta egongo, irakurleria zabalarentzako literatura bera ere garapen bidean baitago. Literaturaren garrantzia, beraz, mende horretan areagotu zen, Pereira eta Vilarren (2007) iritziz, hartzaile-kopurua irabazi baitzuen. Horrela bihurtu zen Stevensonen narrazioa gazteen formakuntzarako literaturaren eredu.

*Altxor uharte*ako protagonista eta kontalaria Jim Hawkins gaztea da, bere gurasoekin bizi da *Admiral Benbow* izena duen ostatuan. Bertan egiten du lan egunero mahaiak zerbitzatu, garbitu, eta bezeroei jaramon egiten. Baina egun horietako batean, Billy Bones izeneko pirata bat azalduko da, eta hankaz gora jarriko da familiaren egoera. Hainbat pirata etsai etorriko zaio bisitatzerako eta sekreturen bat ezkutatzeko duela pentsatuko du orduan Jimek. Benetan erakartzen du piratak, baina beldur handia ematen dio aldi berean.

Mutikoaren aita gaixorik dago, ohean, eta tarteka, Livesey doktorea etorriko da nola dagoen ikustera. Egunak joan ahala, Bones pirata ere gaixotzen hasiko da, adinarengatik eta gorputz barnera sartzen duen ron kantitatearengatik... Bitarte horretan, mutikoaren aita hil egingo da. Kapitaina

bere azkenetan dagoela, mutikoari bere kaxa zahar bat zabaltzeko eskatuko dio, eta bertan dagoen mapa Livesey doktoreari eramateko; hark lagunduko baitio gerora etorriko denarekin. Mapa hori Flint kapitain ospetsuak ezkutatatu zuen altxor-uharte batekoa da. Eta beraz, horren jakitun diren beste pirata maltzur batzuk Billyren heriotzaren berri jakitean, bertara azalduko dira haren bila. Hala ere, ordurako, Jim eta bere ama estatutik aterako dira eta Livesey doktorearekin harremanetan jarri.

Maparen laguntzaz altxorraren bila joatea pentsatuko dute Livesey sendagileak, Trelawney *squire*ak eta Smollet kapitainak, Jimekin batera. Baina horietaz gain, eskifaia dezente handia izango da, asmo iluneko piratez josia, hots, hasieran erabakitakoarekiko desleial jokatu duten gizon doilorrez osatua. Horien artean, John Silver *Luxea* dago, itsasontziko sukaldaria eta pirata ohia izango dena. Honek izaera aldetik, anbiguotasuna azalduko du ezaugarri nagusitzat istorio guztian zehar. Sukaldariak eta beste pirata desleialek ere altxorra eskuratu nahi dute eta nagusien aurka jazartzen dira. Talde ona Jimek, bere hiru lagunak eta beste bi piratek osatuko dute. Eta gaiztoa, sukaldariak eta eskifaiaiko beste pirata guztiek. Alabaina, azkenean, talde gaiztokoa den Silverri esker salbatuko da mutikoa beste pirata gaiztoengandik. Amaieran, altxorra talde onak eskuratuko du, Silverri bere burua (gaiztakeriatik) libre gelditzeko aukera emanez.

6. Ternuako penaken eta Altxor Uhartearen kidetasunak

Bi liburu hauen alderaketa egiterakoan, Atxagak bere hirugarren emanaldi hau idazteko Stevenson eredutzat hartu bide zuela egiaztatzen duten zenbait antzekotasun topatu ditut. Atal honetan agerikoak diren ezaugarrietan oinarrituta, horiekin batera desberdintasunak ere ekarri ditut.

Lehenik, aipatzekoa da bi liburuetako protagonistak umezurtzak direla. Urkizu, bere aldetik, zazpi urte zituenetik da umezurtza, benetan umezurtza. Eta Jimi, berriz, aita hil zaio, eta ez du nahikoa botere edukiko bere garapen pertsonalean eragiteko. Horregatik, aita hil aurretik ere, Billy kapitainak semetzat hartuko du eta aitarena egingo du. Hala ere, berezko aita hil eta handik gutxira hilko da Billy ere, eta hortaz, amak erakusten duen ezgaita-

sunaren ondorioz, *umezurtz* bilakatuko da guztiz Jim. Gainera, biak oso gazteak (14-15 urte gutxi gorabehera) eta azkarrak dira. Heroi gazteak eta saiatuak, prestu eta erneak dira, Atxagaren obretan aurkituko dugun beste zenbait protagonistaren antzera, hala nola, honen aitzindari diren 1985ko *Bi anaiko* Paulo edo *Sugeak txoriari begiratzan dionean*eko kontalaria. Kasu honetan, ordea, protagonistak arrakastaz amaituko ditu Ternuako bere ibilerak, eta bere jarrera prestuaz gaindituko ditu egoera latzak, Jimek bezalaxe.

Bigarrenik, bi protagonistek pertsonaia helduago bat izango dute erreferente eta gidarizat, helduarorako bidea bakarrik egin beharrean. Jim Hawkinsek pertsonaia bat baino gehiago hartuko du eredutzat. Lehenengo, Billy Bones pirata: hark esandakoa jarraituko du, eta nahiz eta haren beldur izan, miretsi egingo du. Jimen geroagoko pertsonaia-erreferenteen artean, Schneiderrek (2010) aitaren figura mota desberdinak bereizten ditu. Alde batetik, *zintzoen* artean, Livesey doktorea dago, beti mutikoa salbatzeko eta laguntzeko prest dago, eta ontasunari dagozkion balioak transmitituko dizkio. Eta bestetik, *gaiztoen* artean, John Silver *Luxea* daukagu, bere interesen arabera jokatu arren, Jim oso gustuko du eta haren erretorikaren eta gainerako jokabideen erdua hartuko du gazteak, arriskutik salbu ateratzeko. Halaber, pirata *gaiztoak* salbatu egingo du, bera egon izan ez balitz, eskifaia seguruena hil egingo baitzuen, baina tratu bat egin eta beste piratekiko portaera desleiala erakutsiaz, biek batera euren burua salbatzea lortuko dute, azkenean.

Euskal eleberriko Urkizuren kasuan, protagonista bere buruaz fio da eta bakarrik egiten du bidea, baina egoeraz jabetzen denean, Joanesen eta Matushen aholkuak jarraituko ditu bere arazoei aurre egiteko. Batez ere, agureak kantatutako koplak gogoratuko ditu behin eta berriz arriskuan dagoenean, lagungarri egingo zaizkio oso. Horretaz gain, aurrez jakinarazi gabe, Matushek *winchester 73* eskopeta utzi dio gordelekuan, eta mutilak han dagoela jakinik, larritasun une batean arma erabili egingo du.

Emakumezkoen pertsonaiei erreparatuz, bi istorioetan horien kopuru urria nabarmena da. Hala ere, azaltzen diren apurren artean, *rol* edo egin-kizun oso garrantzitsua izango du horietako batek protagonisten bizitzan. Atxagarenean, esaterako, Motimak, kanpamentuko Nanuk buruzagiaren

emazteak, Urkizuri larrituta ohartarazten dio inuitek bera jateko asmoa dutela; horrelaxe jabetuko da protagonista bere arriskuaz eta gertatu den guztiari zentzua hartuko dio. Errepara dezagun Motima mutilatua dela, piraten moduan gorputz atal bat galdu du bere jokaeren ondorioz. Piratek, begia, hanka edo esku bat, edo gorputzeko beste zatiren bat, borrokan galdua dute edo zigorrez moztua. Motimari, aldiz, mihia moztu diote zigortzat, Urkizu ohartarazi ez dezan, haren aldeko jarrera hartzen baitu bere senarrari aurre eginez. Atxagaren pertsonaia femenino hori aktiboa da narrazioan. Protagonistaren ama babeslearen lekua betetzen du nolabait. Stevensonek, aldiz, protagonistaren amari erabaki gaitasunik ez dio esleitu, ez dago emakume ohartzailerik Stevensonaren narrazioan. Halere, ohargarria da Silverren *Flint kapitaina* izeneko loro emeaz baliatu dela Jimi arriskuan dagoela jakinarazteko. Schneiderrek (2010: 127-128) azaldutakoa baliagarri zaigu honetarako:

There are only three female characters in Robert Louis Stevenson's *Treasure Island*: Jim Hawkins's mother, the pirate Long John Silver's wife and his parrot *Captain Flint*. Ironically, only two of them are human characters, and two of them *belong to* Long John Silver. (...) That Silver's parrot is female can only be recognized by the fact that the animal is referred to as *she* although it is named after a male pirate, *Captain Flint*, who Silver formerly sailed with. As opposed to the human female characters in the story, the parrot plays an active part, at least in one decisive moment, when Jim Hawkins joins the pirates in the stockade on the island by mistake. It is Captain Flint who betrays Jim's presence to the pirates and who reveals to Jim where he has arrived: (...) Thus the one female character that plays a key role in the novel has a man's name –that of a ruthless pirate– and is an animal. (Schneider, 2010: 127-128)

Jarraitzeko, bi kontakizunetan ditugu izaera aldetik anbiguotasuna azaltzen duten pertsonaiak. Urkizuren istorioan, hainbat ditugu. Lehenengoa Joanes kapitaina da, bere interesen arabera jokatzeko du beti. Hori dela eta, alde batetik, protagonistari laguntzen dio harengan konfiantza jarritz eta inuiten herrian *gotorlekuan* arrain ketua eta galleta ugari utziz; baina bestetik, ez dio traba handirik jartzen negu osoa *iskimauekin* –inuitekin, alegia–, pasatzeko prest dagoela esaten dionean. Horregatik, batzuetan protagonis-

taren aldekoa dela iruditu arren, besteetan mutilaren segurtasuna ez ote duen jokoan jartzen ere susmoa daukagu. Bigarrena Matush izango da, askotan mutikoa izutu eta ohartaraziko du, baina horrek ere Ternuatik alde egingo du gaztea bertan utzita. Amaieran, ordea, berak utzitako *winchester*-rri esker salbatuko du bizia protagonistak, baita inuit komunitatearena ere, mutikoak ehizarako erabiltzen duelako. Horretan, istorioaren hirugarren pertsonaia anbiguoena Motima da. Hasieran gorroto duela dirudien arren, azkenean, bere ekintza izango du mutikoak arriskua dagoela ulertzeko giltza. Jimen abenturan, berriz, John Silverrek egingo du zeregin hori. Bere interesen arabera jokatu du beti, eta beraz, ez da inoiz argi geratuko noren alde dagoen. Azkenean, ordea, mutikoa oso maite duela aitortuko du, istorioan zehar beti babestu duela, eta bukaeran ere bai.

Aurretik aipatu dudan moduan, Atxagak erruz baliatu du Stevensonen eredu narratiboa bere liburu, artikulu eta hitzaldietan. Stevensonek ere, bere istorioa egiteko itsaslapurreten narratiba erabili zuen intertestu gisa; izan ere, garaitsu horretan idatziriko tankera horretako istorio guztiak benetako piratekin eta pirateriaren inguruko testuetatik sortu ziren, sortu ere. Piraten ekintzak, hots, ontziko beren jarrerak, besteei eraso egiteko modua, altxorrak partekatzeko modua... gertakari historikoetan oinarrituta daude. Bestetik, eredu beste lan batzuk izan zituela aitortu zuen autoreak berak, Schneiderren (2010) arabera. Batetik, Edgar Allan Poe eta bere *The Gold Bug* bezalako ipuin fantastikoa, Flint kapitainaren eskeletoaren ideia hortik hartuko baitu; bestetik, Washington Irvingen Billy Bonesen istorioa, pirata horren izatea beste batzuk egiteko eredutzat erabili baitzuen. Zehazki, John Silver *Luxea* hango Henry kapitainarengan inspiratua dago, eta Ben Gunn *Rio Pun Goko* Benjamin Gunnengan.

Bestalde, Urkizuren abenturak gertatzen diren lekua ere, Ternua, egiazko altxorren uhartea izan da euskaldunentzat. Handixek garraiatutako elikagaiak eta animalia larruek beren Euskal Herriko komunitatea mantentzeko aberastasun ugaria zekarten. Hortaz, XVIII. mendeko kopletan deskribaturiko Ternuako lurrek, Atxagari protagonistaren abenturak kokatzeko *gertaleku* erreala eta sinesgarria eskaini diote. Portutxoa edo *Port aux Basques* (1998: 38) izeneko leku isolatua da, uhartea, urez inguratua egon beharrean, izotzez isolatua, Atlantiko iparraldean kokaturiko irla erraldoi batean. Hantxe ga-

ratuko da drama, Jim Hawkinsek bezala, Urkizuk munduarekin interaktuatzen ikasiko duen lekuan.

Bi istorioetan garrantzia handia duten objektuak ditugu. Batetik, mutikoak aurkituko duen altxorra dugu, nortasun bikoitza duen mutikoaren laguntzaileari, John Silverri, askatasun aukera emango diona. Ternuako lurreko elikagaiak eta larruak dira, aldiz, euskaldunentzako egiazko altxorra. Bestetik, mapa da objektu gutiziatua *Altxor uhartean*; *Ternuako penaken* aldiz, Urkizuren hizkuntzetarako dohainaren osagarri haren azkartasuna da egiazko *altxorren mapa* eta, horretaz gain, zibotaren joko sinplea baliatzen du inuitekin harremanetan hasteko; horrek sortuaraziko du Urkizuren, haurren eta Motimaren arteko erlazioa, eta baita azken horren bikoiztasunean Urkizuren aldera ebatziaz ere. Gainera, azkenean, zibotaren jabe egingo da Motima (eta Silver ere bai), altxorren zati baten jabe izango da. Azkenik, liburuaren euskal izenburuari ere erreparatu behar zaio, izan ere, *Altxor uhartea* deritzon horretan, genitiborik gabeko izenburua dugu, eta itzultzaileak nahiz sortzaileak metafora bat egin nahi izan duela pentsatu dugu. Gazteentzat aukera paregabeak dakartzan uharte batez ari da, alegia, uhartea bera da altxorra. Kasu honetan, aipatutako moduan, euskaldunentzat ere Ternua euskal arrantzaleen altxorra zen, eta gaztearentzat bere balioa erakusteko parada. Beraz, hemen ere paralelismoa dago bi kontakizunen artean.

Antzekotasunekin amaitzeko, nagusiena honako hau dela esan daiteke: biak *coming-of-age* istorioak direla, hots, mutiko edo neskato heldugabe baten egoera zailei aurre eginez, esperientzia lortu eta bere heldutasunera iristeko prozesua kontatzen duten istorioak dira. Beraz, helburu didaktikoa izango dute biek, konplexutasun moralak jorratuz: ongiari eta gaizkiari dago-kiona, hain zuzen. Nolabait, artxitektu generiko beraren kide dira bi testuok, eta Stevensonena ere kanoniko gisa jotzen du Atxagarenentzat.

Stevensonena eta Atxagaren narrazioen arteko aldeak nabariak dira ordea, idazleen idazmoldea, baloreak eta interesak garai ezberdinetako giza ikuspegiaren lekuko diren heinean. Desberdintasun nabarmenena liburuaren egituran datza, geure ustez. Stevensonena istorioan maila diegetiko bakarra dago, hau da, estilo uniforme, baina konplexua da pertsonaien nahiz gertakarien

ugaritasunarengatik. *Bambulorenean*, aldiz, ikusi dugunez, hiru mailatan bereizten da narrazioa, eta Urkizurena maila metadiegetikoan proiektatu da edo marko narratibo batean sartu, baina maila bakoitzean kontaturiko istorioak xumeak dira, korapilo handi-handirik gabeak, edukiak soil-soilak ez diren arren. Estiloari dagokionez, berriz, ezaugarri oso ezberdinak dituzte bi narraziook, izan ere, hasieran genioen moduan, Stevensonen narrazioa helduentzako abentura liburuen prosan idatzia dago; eta ez du oraindik, gazte-literaturak hartuko duen zenbait ezaugarri, hala nola, 200 orrialdetik beherako kopurua, prosa bizia eta azkarra, ekintza eta elkarriketzen ugaritasuna eta deskripzioen laburtasuna. Atxagarenak, aldiz, horiek guztiak ditu, eta gainera, haur-literaturako ezaugarri nabariak dituen *Bambulo* seriearen markoan txertatua dago, ezaugarri horiek are gehiago nabarmentzen direlarik. Horretaz gain, helduaroan dauden gaztetxoei zuzenduriko erregistro atseginez eta umore leunez idatzia dago hasieratik amaierara arte Atxagaren liburua, nahiz eta errealdismoari dagozkion bizitzaren alde ilunen erreferentziak ez diren falta, baina tragikotasunari biderik eman gabe.

Bestalde, bi narraziootan dagoen ikuspuntu ezberdintasunen artean nabariena sentiberatasunari dagokiona da: narrazioan arriskuek berekin dakarten dramatismoa puntu desberdinetatik enfokatuta dago bi istorioetan. *Altxor uhartearen* kasuan, XIX. mendeko kontakizun errealista izanik, piraten basakeriaren beldurra nagusitzen da istorio osoan barrena, eta anbizio (txar) handiko pertsonaien ekintzen ondorioz, gertaera larriak gertatzen dira narrazioan zehar. *Ternuako penak* liburuan, berriz, garai bertsuan kokatua egon arren, beldurra inguru naturalak sortzen du: Artikoko irlako hotzak, izotzak, goseteak, piztiek, salbaiek.... Piratek ez bezala, protagonistek Ternuako klimaren gogortasunak eragindako gosetearen ondorioz hartuko dituzte erabaki dramatikoak, amaieran Kalautek Urkizuri azaltzen dionez. Inuitek Urkizu hiltzeko erabakiak goseteen du jatorria, ez haien oker moralean edo zentzugabeko indakerian (Atxaga, 1998).

Modu berean, bi kontakizunotan laguntzaileen generoa aldatuta azaltzen zaigu, XX. mende amaierako genero kontzientziaren ondorioz agian. Lehenagokoa den Stevensonen istorioan, John Silver eta Flint kapitaina dira protagonistaren laguntzaile erabakigarriak, hots, bat gizonezkoa eta bestea emakumezkoa; nahiz eta Livesey doktoreak eta Smollet kapitainak eta Tre-

lawney *squireak* ere lagunduko dioten. Atxagarenean, aldiz, erabakigarria Motima da, emakumezkoa, alegia, Joanes eta Matush marinelez gain, Urkizuk faltan dituen aita-amen figurak beteko dituztenak.

Bestalde, protagonista femeninoari eman dion funtzio garrantzitsuenengatik, eta dramatismoaren ardatza pertsonen handinahi gaiztoan kokatu beharrean, inguru naturalaren laztasunera eraman izanagatik, gure garaiko pentsamenduaren isla diren testuen ezaugarriak dituela azpimarra dezakegu. Baina bereziki azpimarragarria dena da, *iskimau* –‘gizajale’– esaten dioten inuit komunitatearen izen onari erakutsitako begirunea. Atxagaren liburuak sentiberatasun garaikidea erakusten du, generoari nahiz giza komunitateei dagokienez.

7. Ondorioak

Aurretik azaldutako guztia kontuan hartuta, HGLa gainerako literatur generoetatik bereizten duena bere erabilera hezitzailea dela esan dugu. Hori Bernardo Atxagaren produkzio literarioan nabarmendu da, batez ere, aztertu dudana *Bambulo* seriean, baina horretan ez ezik, *Behi euskaldun baten memoriak* (1991) edota *Sugeak txoriari begiratzeko dihonean* (1984) lanetan ere ikusi da, gazteen kulturazaletasuna pizteko saiakerengatik.

Ternuako penak deitutako hirugarren emanaldia serieko beste biak baino *errealistagoa* da alde horretatik, protagonistaren irudia aldatuta azalduko baita Urkizuren narrazioaren moldearengatik. Edonola ere, didaktikotasun horren adierazgarri aparta dela esan dezakegu, mezu edo balio moralak transmititu nahi dituelako Atxagak bertan; hala nola, justizia, besteak beren itxurarengatik ez epaitzearen irakaspena, heriotzaren hurbiltasuna, norberak lagun hurkoarekiko eduki beharko lituzkeen harremanak, besteekiko tolerantzia eta entzutearen balioa... Bereziki azpimarragarria da, ordea, aurreko liburuetako *Bambuloren* haur-literaturako fabularen markoaren baitan, gazte-literaturaren taxuko *coming-of-age* narrazioa kokatu duela.

Halaber, Urkizu pertsonaiaren esperientzia aurkeztearen arrazoia, haur eta gazte irakurleei bizitzaren nondik norakoak azaldu nahia izango da, bai-

ta irakurleengan hausnarketa eragitea ere, pertsonaiaren portaera eredutzat aurkeztuz. Urkizuren prestutasuna, ernetasuna eta jarrera positiboa azpimarratzen dira, baina, gisa berean, bere izaera apala eta lagunartekoa; horrexek laguntzen dio giro arrotzean ere aurrera ateratzen.

Gaztearen heziketa helburu izatea da Stevenson *Altxor uharte*arekiko duen parekotasun handiena, biotan azaltzen zaigun pertsonaien bikoiztasuna norberaren naturaren nolakotasunaz hausnartzeko eskola baita, hau da, inor ere ez dela guztiz ona edo gaiztoa. Gainera, zenbait elkarrizketatan Atxagak berak, gaur egun klasikotzat jotzen diren egileen irakurle sutsua dela aitortu du (Olaziregi, 1999) eta haien artean Stevenson aipatu izan du sarritan. Horregatik, ez dirudi desagokia *Ternuako penak* libururako, *Altxor uharte*a eredu hartu izana, nahitara edo oharkabean.

Alderaketa-lanean zehar identifikatu ditudan bestelako ezaugarriek beste herrialde bateko literaturaren eta euskararen artean alde nabarmenik ez dagoela ikustera garamatzate. Ohartzekoa da, bestalde, Atxagak Ariadnak kontatu nahi duen Amundsen eta Scotten pareko jartzen duela Urkizu esploratzaile gaztea. Gisa horretan, Ternuako marinelen narrazio honen bidez, euskaldun itsasgizonen ausardiaren aldarrikapen xumea egingo du (1999: 24 eta 112):

–Scott eta Amundsenen espedizioak kontatuko ditut ala ez? –galdetu zuen Ariadnak apur bat petralduta.

–Ez –erantzun zion bere aitak, Ternuako marinelak. Bere lasagna begi itxi-ireki batean jan eta gero, hitz egiteari ekin nahi zion. Ezin zuen isilik jarraitu. Ezta inola ere. Bakailao arrantzan ibili bitartean galdutako aukera guztiak bereganatu nahi zituen.

–Zegatik, aita? –galdetu zion Ariadnak.

–Ba ni ez naizelako Scott eta Amundsen horiek baino gutxiago. Ni ere poloan ibiltzen naiz, eta kontu asko jakiten ditut han. Horietako bat kontatu nahi nizuke. Oso labur. Ematen al didazue hasteko baimena? (1999: 23-24)

Azkenik, ahozko literaturaren eta euskal narratibaren arteko zubia ere guztiz aipagarria da. Batetik, Atxagak bere unibertso literarioan erabiltzen

dituen baliabideen artean, transtestualitatea da hori bermatzeko modu egokiena, izan ere, kasu honetan, ahoz igorritako kantu batean oinarritua baitago autoreak asmatuko duen istorioa; baina, bere horretan, ahozko literaturatik harturiko osagaien testuartekotasunaren adierazle diren zantzuak ere aurkituko ditugu obra honetan. Esan bezala, liburuaren izenburuak eta protagonistaren izenak datatu gabeko kopletan dute oinarria, eta esanguratsua da itsasoko narrazioetan *Ene mutilik ttipiena* bezalako baladetan kontatzen diren moduko jazoera dramatikoak iradokitzen dituzten kopletatik, gosete handienetan antropofagia gertakarien oihartzuna integratu izana narrazioan, bestelako jatorria duten Betleemgo haurraren jaiotzarenarekin edota Katuloren poemarekin nahastean.

Bestetik, ahozko literatura narratibarekin lotzeko bigarren arrazoia, idazlearen arima fabulista da, zeren, *Bi anai* (1985) eta *Behi euskaldun baten memoriak* (1991) lanetan bezala, «pertsonaia irrazional gogoangarria» (Olaziregi, 1998: 140-145) dugu protagonista narrazio horretan, Mo behia, *As-takiloak* edota *Xola* serieetan bezalaxe. Fabulek edo alegiek, ahozko ipuingintzaren azpigeneroa izanik, animaliak dituzte protagonista, eta beraz, *Bambulo* seriea alegia modernotzat har genezake; txakurra baita istorioetako protagonista antropomorfikoa, bere kezkak eta interesak intelektualak diren arren. Modu berean, amaieran, kulturari eta heziketari buruzko hausnarketa gaia eskaini du egileak, zeharka bada ere; eta liburuak ere hala, lehen aipatu ditudan baloreak, hain zuzen, erakutsi ditu, bereziki pertsonak ezagutzen ikasteko beharra, egoerak egoki ebaluatzen, justizia bilatzen eta ingurukoekiko prestu izaten. Azken batean, ingurukoekin dituen *harremanen eskolan* Urkizu nerabearen *heziketa informala* du kontagai liburuaren muinak.

Laburbilduz, ahozko literaturak gure historiaren parte izandako gertakarien berri emateaz gain, euskal narratiban oihartzuna izan duela azpimarraitu nahiko nuke, eta Atxagaren obrak lotura sakonak dituela euskal ahozko tradizioarekin, bere liburuaren oihartzun handiari esker, aitortpena eta berri-rakurketa garaikidea opa dizkiolarik. Kasu honetan, gainera, kopletan azal dutako errealitate gordinak geografia literario errealista sortzeko oinarria eman dio egileari. Ondorioz, testu horrek literatura lan atsegina eta ederra dastatzeko aukera eskainiaz batera, euskal historiaren eta ahozko literatu-

raren arloko gaiak jorratzeko parada eman digu, eta gure garai bateko nahiz egungo baloreei buruz hausnartzeko beta ere ekarri digu nazio, arraza, genero edota moralari buruzko aurreiritziak auzitan jarritz.

8. Bibliografia

Arkotxa Scarcia, A., 2010, «*Ternuaco Penac* deitu idazkiaz zenbait ohar», *Lapur-dum Revue d'études basques*, Centre de recherche sur la langue et les textes basques UMR 5478, 1998, 103-123.

Arroitajauregi, J., 2012, *Egungo euskal haur eta gazte literatura: katalogo bat*, Donostia: Etxepare.

Atxaga, B., 1998, *Bambulo: Lehen urratsak*, Donostia: Erein.

———, 1998, *Bambulo: Krisia*, Donostia: Erein.

———, 1999, *Bambulo: Ternuako penak*, Donostia: Erein.

Etxaniz, X., 1997, *Euskal Haur eta Gazte Literaturaren Historia*, Iruña: Pamiela.

———, 2007, *Bela Kabelatik Ternuara Atxagaren Haur eta Gazte Literatura*, Iruña: Pamiela.

Genette, G., 1972, *Figures III*, Paris: Seuil.

———, 1989, *Palimpsestos. La literatura en segundo grado*, Madrid: Taurus.

González Doreste, D. M., 1993, «Notas (hipertextuales) sobre la parodia genettiana: a propósito de *Palimpsestos*», *Revista de Filología de la Universidad de La Laguna*, 12, 83-103.

Irigarai M., 2002, «Écriture pour enfants traduction et réécriture dans *Bambulo* de Bernardo Atxaga: *Ternuako penak* // *Amigos que cuentan* ('Les peines de Terre-Neuve' // 'Des amis qui comptent/content')», *Lapur-dum*, 7, 348-352.

López Gaseni, J. M., 2010, «Las normas preliminares en la literatura juvenil traducida al euskera», *Anuario de investigación en Literatura Infantil y Juvenil*, 8, 29-45.

———, 2013, «Zenbait iritzi euskal HGLaren orainaz eta geroaz», *Behinola*, 27, 15-25.

———, 2018, «Las bambulísticas historias de Bambulo», *El mundo está en todas partes: La creación literaria de Bernardo Atxaga/Iker González-Allende y José Ángel Asunce Arrieta*, Barcelona: Anthropos.

Lluch, G., 2012, «La narrativa para los adolescentes del siglo XXI», in B. A. Roig, I. Soto & M. Neira (koord.), *A narrativa xuvenil a debate (2000-2011)* 39-57, Vigo: Xerais. Interneten eskuragarri: <<http://www.cervantesvirtual.com/nd/ark:/59851/bmch7293>> [Azken ikustaldia: 2019/06/06].

Olaziregi, M. J., 1998, *Bernardo Atxagaren irakurlea*. Donostia: Erein.

———, 1999, «Bernardo Atxaga, candidato al Andersen», *CLIJ*, 119, 30-36.

Pereira, A. eta Vilar, M., 2007, «Treasure Island: historical background and literary analysis», in *E-fabulations: E-journal of children's literature*. Artikulu elektronikoa: <<https://ler.letras.up.pt/uploads/ficheiros/4290.pdf>> [Azken ikustaldia: 2019/06/06].

Schneider, C., 2010, *Pirates as Heroes: Moral Ambiguity in Teenage Fiction*, Lama-delaine / Pétange. Interneten eskuragarri: <<https://portal.education.lu/inno/Tra-vaux-de-candidature/ArtMID/3717/ArticleID/977/Pirates-as-Heroes-Moral-Ambiguity-in-Teenage-Fiction>> [Azken ikustaldia: 2019/06/06].

Stevenson, R., 1881, «Treasure Island», *Young Folks*, 19-20. London: Young Folks Magazine. [Euskarazko itzulpena: Garikano, M. (1991). *Altxor uhartea*, Euba: Ibaizabal].

Toledo, A., 2008, «Kontaketa markodun», *Literatura Terminoen Hiztegia*, Bilbo: Euskaltzaindia.

Wadham, R. L. eta Ostenson, J. W., 2013, *Integrating young adult literature through the Common Core Standards*, Westport, CN: Libraries Unlimited.

Zabala, K., 1992, «Altxorren bila», *Euskaldunon Egunkaria* (1992/07/03). Susa Literatura sarean: <<http://www.susa-literatura.eus/kritikak/egunkaria/krit0364.htm>> [Azken ikustaldia: 2020/05/23].

Euskarazko bihurkarien historiaz: hizkuntza ukipena eta errepikapen gramatikalizazioa

**Sobre la historia de los reflexivos vascos: contacto
lingüístico y gramaticalización replicativa**

**Sur l'histoire des réfléchis basques: contact linguistique
et grammaticalisation réplivative**

**On the history of Basque reflexives: language contact
and replica grammaticalization**

SALABERRI IZKO, Iker
Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)

Noiz jaso: 2020-02-17
Noiz onartua: 2020-04-30

Lan honetan euskarazko *buru*-egitura bihurkaria Erdi Aroko latinarekiko ukipenaren ondorioz sortu zelako hipotesia plazaratzen da, errepikapen gramatikalizazioa delako mekanismoaren bidez. Hipotesi honen arabera, prozesuaren iturria Erdi Aroko latinean ediren daitezkeen *buru* hitzaren erabilera anaforiko eta bihurkarietan bilatu beharra dago. Proposamen honek euskararen historiarako eta berreraiketarako dituzkeen ondorioak ere eztabaibatzen dira.

Gako hitzak: Bihurkaritasuna, errepikapen gramatikalizazioa, Erdi Aroko latina, euskararen historia.

En este trabajo se presenta la hipótesis de que la construcción reflexiva vasca basada en la palabra *buru* surgió como resultado del contacto con el latín medieval, a través del mecanismo conocido como gramaticalización replicativa. Según esta hipótesis, el origen del proceso se encuentra en usos anafóricos y reflexivos de la palabra *cabeza* en el latín medieval. Se analizan asimismo las consecuencias que esta propuesta tendría para la historia y reconstrucción del euskera.

Palabras clave: Reflexividad, gramaticalización replicativa, latín medieval, historia del euskera.

Dans ce travail on présente l'hypothèse que la construction réfléchie basée sur le mot *buru* est apparue à la suite du contact avec le latin médiéval, au moyen du mécanisme connu comme grammaticalisation répliative. Suivant cette hypothèse, l'origine du processus se trouve dans les usages anaphoriques et réfléchis du mot *tête* dans le latin médiéval. On analyse aussi les conséquences que cette proposition aurait pour l'histoire et reconstruction du basque.

Mots-clés: Réflexivité, grammaticalisation répliative, latin médiéval, histoire du basque.

This study puts forward the hypothesis that the Basque reflexive *buru*-construction arose by virtue of contact with medieval Latin, by means of the mechanism known as replica grammaticalization. According to this hypothesis, the process was triggered by anaphoric and reflexive uses of the word *head* in medieval Latin. The potential implications are addressed which this proposal may have for the history and reconstruction of Basque.

Keywords: Reflexivity, replica grammaticalization, medieval Latin, history of Basque.

1. Sarrera¹

Euskararen aitzin-historia berreraikitze orduan, ahaide ezagunik (izan) ez duen hizkuntza genetikoki bakartua izanik, bi baliabide nagusi ditu eskura iker-tzaileak: barne-berreraiketa eta alderaketa tipologikoa (Mitxelena, 1963: 16-17; Lakarra, 2005: 408). Lan honetan bi metodoak bateratzen dituen hurbilpena egiten da, euskararen ezaugarri gramatikal baten (*buru* hitzean oinarritutako egitura bihurkariaren) lekukotzeen aitzineko garaia berreraikitze. Xede hau kontuan izanik, 1.1 atalean euskarazko bihurkaritasuna adierazteko baliabideei ikuspegi tipologikoaren barnean so egiten zaie; 1.2 atalean, berriz, alderaketa egiten da euskararen inguruko hizkuntzekin, egungoekin zein historikoekin, eta 1.3 atalean bihurkari marken gramatikalizazio bidea zehazten da. 2.1 eta 2.2 ataletan euskarazko *buru*-bihurkariak dituzkeen zenbait iturri eztabaidatuta-koan, ikerketa honek euskararen historiako izan ditzakeen ondorenak aur-kezten dira 3. atalean. Laugarren atalean, azkenik, ondorioak ateratzen dira.

1.1. Euskarazko bihurkariak ikuspegi tipologikoan

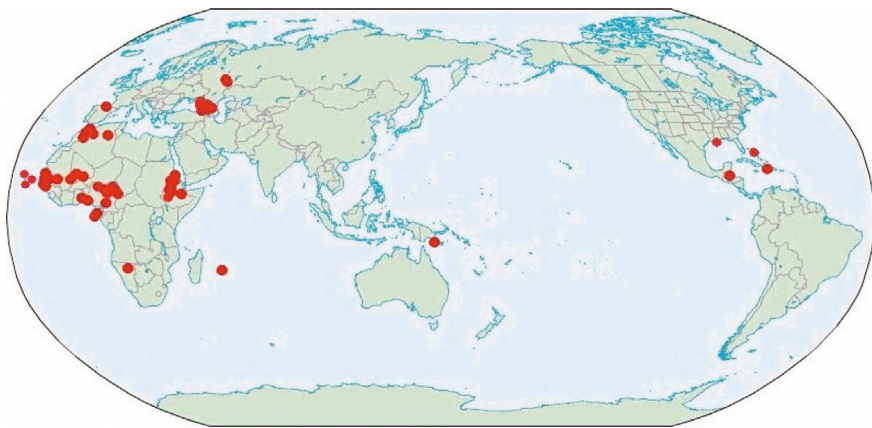
Euskaltzaindiak (1991: 62) bihurkaritasuna honela definitzen du: per-paus bereko aditz berak bi izen sintagma adierazten ditutenean eta hauek erreferentziakideak direnean, hots, izaki bera aipatzen dutenean, bihurka-ritasunaz ari garela erran daiteke. Erreferentziakideak diren bi sintagma horietako batek normalean bizidun eragilea adierazten du, eta bertzeak ja-sailea; gainera, lehenbizi datorrenari *aurrekaria* deitu ohi zaio, eta bigarre-nari *bihurkari marka* (Faltz, 1977: 3-4). Horrela, bada, *Jonek bere burua eba-ki du* esaldian, *aurrekaria Jonek* da eta *bere burua* bihurkari marka.

¹ Artikulu honek Espainiako Zientzia, Berrikuntza eta Unibertsitate Ministerioak diruz zuzkitzen duen *Diacronía de la animacidad: aproximación tipológica al origen de las marcas animadas* ikerketa proiektuaren sostengua du (PGC2018-098995-B-I00).

Lan honen lehenbiziko bertsio bat Aziti Bihia Hizkuntzalari eta Filologo Elkarteak 2020ko martxoaren 25ean antolatu *Etseti Bihia: Hizkuntzalaritza eta Filologia berrogeialdian* jardunaldian aurkeztu zen. Egileak jardunaldiko parte hartzaileei, batez ere Iraide Ibarretxe-Antuñanori, beren oharrengatik eskerrak eman nahi dizkie. Patxi Salaberri Zaratigiri ere esker anitz zor dizkiot, artikulua gainean egindako iruzkin eta zuzenketa guztiengatik.

Munduko hizkuntzen artean bihurkari markak aditzezkoak izan ohi dira, hots, hizkiak, adberbioak edo aditz jokabidea erabiliz adierazten direnak, edota izenezkoak, hau da, izenen eta izenordainen bitartez bideratzen direnak (Lehmann, 2015: 45-52). Bigarren multzoari erreparatuz gero, hiru talde nagusi daude: (a) izen edo izen sintagma balioa duten bihurkariak; (b) izenordain balioa dutenak; eta (c) bihurkari atxikiak, izenordaina eta bertzelako osagai bat dituztenak (König, 2007: 107-111). Schladden (2000) ikerketa tipologikoaren arabera, munduko hizkuntza gehienek (140/150, % 93.3) izenean edo izenordainean dute bihurkari markaren jatorria. Egitura bihurkarion izenezko edo izenordainezko iturri etimologikoa, gainera, eskuarki (89/150, % 60.1) *gorputz*, *buru*, *larri*, *hezur* edo antzeko gorputz-atal izena (GA1a) izaten da. Hauetatik *buru* GA1ean oinarritutako egitura bihurkaria dutenak zenbait eremu geografikotara daude mugatuta, baina, oro har, ez dira guti (77/950, % 8.1) (Evseeva & Salaberri, 2018: 395):

1. irudia. *Buru* hitza zentzu bihurkarian erabiltzen duten munduko hizkuntzen mapa (Evseeva & Salaberri, 2018, 395)

Euskara, beraz, horrelako egitura bihurkaria duen Europako hizkuntza bakanetakoa da. Antzekoak edireteko, gure kontinentean, hungarierara jo beharra dago: izenordain bihurkarizat erabiltzen den *mag-* erroak etorkiz *gorputza*, *soina* erranahia du, egun *hazia*, *bihia* (Szent-Iványi, 1964: 64). Ber-

tzela, Ural mendikatearen hego-mendebaldean (erzyan eta mokshan), Kaukason (abkhaz-adyghe hizkuntzetan eta georgieran) edota ipar Afrikan (amazigeran eta berbereraren bertzelako aldaeretan, Marokoko arabieran) kausi daitezke etimologiaz *buru* erranahia duten izenordain bihurkariak (Evseeva & Salaberri, 2018). Zentzu honetan, beraz, euskara mendebaldeko europar hizkuntzen artean berezi antza dela erran daiteke.

Ohar hau garrantzitsua da, euskarazko *buru*-bihurkariak joera tipologiko unibertsalen emaitza izateko aukera ezeztatzen ez badu ere, murriztu behintzat egiten baitu. Bertze modu batera adierazita, euskararena munduko hizkuntzetako joera tipologikoen isla dateke, baina mendebaldeko Europan horren ezaugarri ezohikoa izateak bertzelako azalpena bilatzera bultzatzen du. Gai honi 1.2. eta 2. ataletan helduko zaio berriz.

Zernahi ere den, *buru* elean oinarritu egitura (1a) ez da euskarak bihurkaritasuna adierazteko daukan baliabide bakarra: anitzetan xede bera iragankorra izan ohi den aditza iragangaiztearen bidez, hau da, osagarri zuzena adierazteari utziaz lor daiteke (1b), eta hau, hortaz, aditzeko estrategia dela erran daiteke. Honetaz landa, zehar osagarria kasu guti batzuetan bere horretan utz daiteke (i) aldi berean subjektuaren erreferentziakidea eta pertsona izenordaina bada, eta (ii) destinatibo marka badarama (1c)². Hau, beraz, izenordaineko estrategia da:

(1) a. *gizon hark bere burua hil nahi zuen*

b. (*)*ispiluan gaizki ikusten naiz*

c. *ardo hau beretako gorde nahi du*

Kazeninek (2001: 926) dioenez, munduko hizkuntzek bihurkaritasuna adierazteko baliabide bakarra (izenezkoa) izan ohi dute, edo bi (izenezkoa eta aditzezkoa). Oro har, beraz, eredu tipologiko hedatuena gehienez ere bi estrategia bihurkari ukaitea da, eta hau baino gehiago dituzten hizkuntzak gutitan kausitzen dira (Haspelmath, 2008: 47). Euskara, berriz ere, alderdi honetatik berezikara da, ez hainbertze mundu mailan, baina bai inguruko hizkuntzen aldean.

² Azkeneko hauei de Rijkke (2008: 365) *bihurkari ahulak* deitzen die, *buru*-egiturak (*bihurkari indartsuak*) ez bezala berariazko forma bihurkaririk ez dutelako.

Atal honi bukaera emateko, aipatu beharra da hiru estrategia bihurkari hauen (1a-c) egoera ez dela egonkorra, ez aldaezina: testu zaharretan ikus daitekeen moduan, euskararen historian zehar hainbat garapen jasan dituzte (Mounole, 2011: 147, 270; Evseeva & Salaberri, 2018: 397-403; Salaberri Izko, 2020: 22-23, 27-28). Honetaz hirugarren atalean mintzo gara berriz.

1.2. Egitura bihurkariak euskararen inguruko hizkuntzetan

Jakina denez, euskarak, mende guti iraun zuten germaniar eta arabiar eraginak salbu, azken mila eta bortzehun urteetan latina izan du inguruan lehenbizi, eta latin hizkuntzak ondoren (Mitxelena, 1964). Ukipen egoera luze eta hertsia honen ondorioz, euskarak gramatikaren maila ia guztietan hizkuntza horien eragin nabaria jasan du. Lan honetako ildoari jarraituz, hortaz, zentzuzkoa litzateke aipatu hizkuntzek historian gaindi izan dituzten bihurkaritasuna adierazteko baliabideei so egitea.

Latin klasikoan eta arruntean *mēd*, *tēd*, *nōs* moduko pertsona izenordainak erabiltzen ziren lehen eta bigarren pertsonen bihurkaritasuna adierazteko (Väänänen, 1967: 199-200). Pertsona izenordain hauek antzeko balioa duten *me*, *te*, *nos*... formak utzi dituzte egungo erromantzeetan. Hirugarren pertsonan, berriz, eta salbuespenak salbuespen, mendealdeko indoeuropar hizkuntza gehienek duten eta jatorri ilunekoa den **se-/s(e)we-* izenordain bihurkaria dute baliabide nagusitako, zein, gainera, diakronikoki nahiko egonkorra baita (Puddu, 2005; Viti, 2009). Latina eta erromantzeak ez dira salbuespen, hauetan **se-/s(e)we-* izenordainaren ondorengoak kausi baitaitezke, bai egun, bai historian zehar (2a-c, de Lorris & de Meung, 1920; Puddu, 2005: 76; Weiss, 2009: 332; Salvi, 2011: 346-351; Dworkin, 2018: 112):

- (2) a. *amābo*, *accurrite*, *ne se interēmat*
 love.1SG.FUT rush.2PL.IPFV NEG REFL kill.3SG.PRES.SBJ
 ‘Erregu egiten dizut, joan azkar, ez dezan bere burua hil’³ (Plautusen *Cistellāria*, 643, ca. K. a. II. mendea)

³ Euskara ez bertze hizkuntza orotako adibideen lerroarteko glosak *Leipzig glossing rules*-en (Bickel et al., 2015) arabera egin dira, ingelesezko laburpenak barne.

- b. *car il se volt faire*
 since 3SG REFL want.3SG.PRES make.INF
homme
 man
 ‘Bere burua gizon egin nahi duelako’ (*Testament de Maistre Jehan de Meung*, 128, 1296)
- c. *e cuando se vío en esta*
 and when REFL see.3SG.PST in this
tristencia el rey tan grand
 sadness DEF king so great
 ‘Eta erregeak bere burua horren tristetasun handian ikusi zuelarik’
 (Alfonso X. Jakitunaren *General estoria*, 4. atala, ca. 1280)

König & Siemundek (2000: 117), **se-/s(e)we-* izenordainaren islak ukraineraz duen portaera morfosintaktikoa ikusita, GAI batetik atera ote den aztertzen dute. Hau, edozein kasutan, ustekeria hutsa da, eta, ondorioz, ez dago mendebaldeko indoeuropar hizkuntzetako bihurkari marka nagusia euskarazko *buru*-egiturarekin berdintzerik.

Horrela ikusita, ez du ematen hizkuntza indoeuroparrekiko edota erromantzeekiko ukipenak euskarazko *buru*-egitura bihurkariaren sorreran inolako eraginik izan duenik. Haatik, hemen bi kontu azpimarratu beharrak dira: alde batetik, eta aitzineko 1.1. atalean azaldu denez, ohikoa da munduko hizkuntzek bihurkaritasuna adierazteko egitura bat baino gehiago izatea. Bertze aldetik, latinak eta erromantzeek estrategia bihurkari nagusizat *me*, *te*, *nos* formak (lehenbiziko eta bigarren pertsonan) eta **se-/s(e)we-* izenordain bihurkaria (hirugarren pertsonan) izateak ez du erran nahi inoiz bertzelako baliabide bigarrenkaririk izan ez dutela. Ikus Erdi Aroko latineko (3a) eta okzitanierako (3b) hurrengo adibideak (Jensen, 1986: 88; Ramos, 2000: 66):

- (3) a. *trado meum caput vel vinea*
 trade.1SG.PRES 1SG.POSS head for vineyard
mea
 1SG.POSS
 ‘Neure burua neure ardantzearen truke aldatuko dut’ (Valpuestako Andre Mariako kartularioak, ca. 1094)

- b. *que per amor ten hom son cors*
 SUB for love keep.3SG.PRES man 3SG.POSS body
plus gen
 more nicely
 ‘Maitasunagatik batek bere burua modu atseginagoan gorde
 beharko lukeela’ (Gaucelm Faiditen *Olerkiak*, ca. 1200)

Bihurkaritasuna adierazten duten bi adibideok garai bertuko testuetatik atereak dira, eta euskarari eragin dioten bi hizkuntzatan daude idatzita: Erdi Aroko latinean eta okzitanieran, hurrenez hurren. Lehenean *buru* (*caput*) hitza da egitura bihurkariaren oinarri, eta bigarrenean *gorputz* (*cors*), hau da, biek GAIak darabiltzate, euskarak bezala. Gainera, latineko adibidea (3a) Hegoaldetik biziki hurran izkiriatura da, Gaztelaren eta Arabaren arteko muga, eta okztanierakoa (3b) Iparraldetik ez hagitz urruti, egungo Frantziako hego-mendebaldean, sortu eta hazi zen trobadoreak egina. Horrelako adibideak ez dira bakanak erromantzeen historian zehar, ugariak baizik, 2. atalean erakutsiko den moduan.

Hau jakinda, erraza da pentsatzea (3a-b) moduko adibideen eta euskarazko *buru* hitzean oinarrituriko egituraren artean nolabaiteko lotura izan daitekeela. Haatik, euskarak erromantzeekin historian barna izan duen erlazio asimetrikoa ezagututa, arrazoizkoena *buru* duten egitura horien etorkia euskaratik kanpo bilatzea da. Ondorioz, hemen hurrengo hipotesia plazaratuko da: euskarak *buru* hitzaren erabilera bihurkariak latinetiko hizkuntzekiko ukipenaren ondorioz garatu zituen, Erdi Aroan, errepikapen gramatikalizazioa delako mekanismoaren bidez. Proposamen hau bermatzen duten adibide eta datu gehiago eztabaidatu aitzinetik, bihurkari marken gramatikalizazioaren eta errepikapen gramatikalizazioaren inguruko azalpena eginen da ondoko atalean.

1.3. Bihurkariak, ukipena, gramatikalizazioa eta errepikapen gramatikalizazioa

Hizkuntzalaritza historikoaren eremuan nahiko hedatuta dago ukipen egoerek hizkuntza aldaketa bultzatzen eta azkartzen dutelako ustea (Thomason, 2001: 10; Aikhenvald & Dixon, 2007: 19). Gainera, egitura bihur-

kariak hizkuntza ukipenaren ondorioz errazen hedatzen diren ezaugarri gramatikalen artean daude (Geniušienė, 1987: 303; Heine, 1999: 9-10; Schladt, 2000: 107-108). Ondorioz, erran daiteke hizkuntzalaritza historikoko eta ukipen linguistikako datuek bihurkari marken jokamoldeaz erakusten dutenak lan honetako hipotesia bermatzen duela.

Hemen gramatikalizazioak honako hau adierazten duela ulertzen da: balio lexikoa duen osagaiak bere gain ezaugarri gramatikalak hartzea, edota ezaugarri gramatikalak dituen osagaia are gramatikalago bihurtzea (Hopper & Traugott, 2003: 2). Prozesu hau ulertzeko era honen arabera, gramatikalizazioak elkarrekin lotutako lau mekanismo barne hartzen ditu: (i) *zuritze semantikoa*, hau da, osagaiak bere erranahi edukia galtzea; (ii) *hedatzea* edo *testuinguru orokortzea*, hots, osagaia testuinguru gehiagotan erabiltzea; (iii) *kategoriagabetzea* edo osagaiak ezaugarri morfosintaktikoak galtzea; eta (iv) *hots higadura*, osagaiak bere gorputza murriztea (Kuteva *et al.*, 2019: 3). Goiko 1.1 atalean azaldu den moduan, sarrien gertatzen den gramatikalizazio bideetako bat *GAIa > bihurkari marka* da. Hondarreko kasu honetan, gramatikalizazioko lau mekanismoek (i-iv) hurrengo urratsak (4a-c, 5a-d) dituzte (Schladt, 2000: 113-116):

(4) Aldaketa semantikoa

- a. Lehen urratsa: GAIa perpauseko osagarri zuzena da, eta jatorrizko erranahia baizik ez du.
- b. Bigarren urratsa: GAIa sinekdoke bidez berrinterpretatzen da, subjektuarekiko erreferentziakidetasuna hartu eta bihurkari bilakatzen da. Edozein kasutan, egiturak oraindik erranahi hitzez hitzekoa zein bihurkaria ukan ditzake.
- c. Hirugarren urratsa: GAIak bakarrik irakurketa bihurkaria izan dezake, eta bertzelakoak ere gara ditzake, hala nola elkarkaria.

(5) Aldaketa formala

- a. Lehen urratsa: GAIak morfosintaxian (kasu-markatzean eta komunztaduran) eta sintaxian (hitz-hurrenkeraren askatasunean eta edute izenordainaren presentzian) izen sintagma osoaren portaera du.

- b. Bigarren urratsa: GAIak, aukeran, ezaugarri morfosintaktiko eta sintaktiko murriztuak izan ditzake: komunztadura galtzea, hitz ordena zurruntzea, edutezko izenordaina desagertzea.
- c. Hirugarren urratsa: GAIak nahitaez jokamolde sintaktiko murriztua du, hau da, subjektuaren erreferentziakidea izan behar du, perpausean funtzio bakarra izan dezake, eta ez du hitz hurrenkera aldatzen ahal.
- d. Laugarren urratsa: GAIak ez du, dagoeneko, izen sintagmaren ezaugarri morfosintaktikorik, eta izenordaintako har daiteke.

Oro har, bihurkarien gramatikalizazio urrats hauek (4a-c, 5a-d) izenetik adizkiranzko bidea erakusten dute, izenordaina dela bitarteko, eta hau da 1.1 atalean erakutsi den munduko hizkuntzetako bihurkari marken aniztasunaren arrazoia (Heine, 1999: 7). Egile batzuek, gainera, gramatikalizazio bide honi anafora izateko urratsa gehitzen diote, hurrengo eran (Evseeva & Salaberri, 2018: 424):

- (6) Izena > anafora > (izenordain) bihurkaria > (izenordain) elkarkaria > hizkia

Aldaketa diakroniko hauen (4a-c, 5a-d, 6) banaketa ezagutzea biziki erabilgarria izan daiteke lan honetako hipotesia argitzen laguntzeko, euskarazko *buru*-bihurkarien gramatikalizazio maila eta, ondorioz eta hein batean, *adina* neurtzeko tresnatzat erabil daitekeelakoeta Salaberri Izkok (2020: 24-26), hots, Evseeva & Salaberri (2018: 397-403) eta Salaberri Izkok (2020: 24-26) erakusten duten moduan, XVI. eta XVII. mendeetako euskararen badira *buru*-egituraren erabilera anaforikoak. Bertze zenbait ezaugarriekin batean, honek adierazten du euskarazko *buru*-bihurkariak gramatikalizazio bidearen hasieran daudela, euskara arkaikoan (1400-1600)⁴ batez ere. Horrela, bada, litekeena da prozesu honen sorrera Erdi Aroan izatea. Gai honi 2. eta 3. ataletan helduko zaio berriz.

⁴ Euskararen banaketa historikoari begira, lan honek Lakarraren (1997: 516) proposamena hartu du oinarri.

Azkeneko hamarkadetakoa hizkuntza ukipenaren inguruko lanetan behin baino gehiagotan azpimarratu da kontaktu-egoerek hainbat osagairen gramatikalizazioa eragin dezaketela (Schladt, 2000: 107-108). Ildo honetatik, gramatikalizazioaren hainbat azpimota bereizi dira: hemen horietako bat, *errepikapen gramatikalizazioa* (EGa) deitu zaiona, azalduko da (Heine & Kuteva, 2003). EGak, ukipen egoeran bakarrik sortzen den gramatikalizazioa izanik, gutxienez bi hizkuntza barne hartzen ditu: eredu-hizkuntza (E-hizkuntza), ukipen egoeran dauden bertze hizkuntzendako eredia ezartzen duena, eta errepikapen-hizkuntza (ER-hizkuntza), E-hizkuntzak ezarritako eredia jasotzen eta garatzen duena (Heine & Kuteva, 2003: 531). EGan gramatikalizazio prozesu oso bat E-hizkuntzatik ER-hizkuntzara hedatzen da, hurrengo mekanismoen bitartez (Heine & Kuteva, 2003: 539, 2005: 92; Ziegeler, 2017: 317):

(7) Errepikapen gramatikalizazioa (EG)

- a. ER-hizkuntzaren hiztunek antzematen dute E-hizkuntzan badela gramatika kategoria jakin bat: Ex.
- b. Hiztunok E-hizkuntzakoaren baliokidea den kategoria (ERx) sortzen dute, beren hizkuntzako materiala erabiliz.
- c. Xede hau erdiesteko, E-hizkuntzan gertatu dela *uste duten* gramatikalizazio bidea errepikatzen dute, hurrengo formularen bidez: $[Ey > Ex] = [ERy > ERx]$.
- d. ER-hizkuntzaren hiztunek ERy kategoria ERx gisa gramatikalizatzen dute.

Ohart bedi irakurlea hemen ER-hizkuntzako gramatikalizazioa ($ERy > ERx$) burutu daitekeela, E-hizkuntzako ($Ey > Ex$) gertatu gabe ere: horregatik aipatu da (7b)-n *E-hizkuntzan gertatu dela uste duten gramatikalizazio bidea* pasartea. EGa, gainera, ukipen egoeran dauden edozein bi hizkuntzaren artean gauza daiteke, hauek ahaideak izan edo ez, tipologikoki antzekoak izan edo erabat desberdinak. Egia erran, usu aipatzen den EGaren adibidea, hain zuzen, euskararen eta erromantzearen (frantsesaren, gaztelaniaren, okzitanieraren) artekoa da: euskarazko aspektu burutugabearen marka (-tzen, -ten) jatorriz atzizki nominalizatzailearen (-tze, -te) eta inesibo

markaren (-n) bateratzea da. Haaseren (1992: 93) arabera, Iparraldeko euskalkietan -tzen atzizkiaren erabilera (8a) okzitanierako aditz progresiboen (8b) antzeko egitura sortzeko saiakeraren ondorioa da:

(8) a. *zerbait egi-te-n dut* (jatorrizko erranahia: *zerbait egiten ari naiz*)

b. <i>èste</i>	<i>a</i>	<i>her</i>	<i>quacòm</i>
be.1SG.PRES	in	do.INF	something
'Zerbait egiten ari naiz'			

Arrazoitze honen arabera, euskara atzizki nominalizatzailea (-tze) erromantzeko infinitiboaren (*her*) baliokidetako erabiltzen hasi zen, eta inesibo marka (-n) erromantzeko preposizioaren (*a*) ordeztu. Haatik, euskarazko -tze + -n egiturak, erromantzeko progresiboak ez bezala, gramatikalizazio bidean aitzina egin zuen, aspektu burutugabearen marka bihurtzeraino (Haase, 1992: 93-94; Mounole, 2008: 586). Bertze modu batera erranda, *nominalizazioa* + *inesiboa* > *progresiboa* > *aspektu burutugabea* gramatikalizazio bidea erromantzearekiko ukipenak eragin zuen, baina gero euskaraz berariazko garapena izan du, erromantzez gertatu ez dena.

Hau bera da lan honetan *buru*-bihurkarietara agitu zela proposatzen dena: Erdi Aroko latinetikako mintzaireretan *buru* eta *gorputz* hitzek erabilera bihurkariak izan zitzaizkieten (3a-b). Eredu honi (E-hizkuntzari) jarraikiz euskarak, ER-hizkuntza izanik, *buru* hitzean oinarrituriko egitura bihurkaria gramatikalizatu zuen. Erromantzeak, bere aldetik, *buru* eta *gorputz* hitzen erabilera bihurkariak galdu zituen; euskarak, aldiz, bereak gorde. Ondorioz, egungo euskararen egitura bihurkari nagusia Erdi Aroko erromantzearen ereduaren neurri bateko isla dela erran daiteke. Hipotesi hau bermatzen duten zenbait adibide agertuko dira hurrengo atalean.

2. Egitura bihurkarien balizko iturriak

Erabilerari dagozkion zenbait goiti-beheiti salbu (Mounole, 2011: 270; Salaberri Izko 2020: 23), euskalki guztiek dute *buru*-egitura bihurkarita-

sunak adierazteko baliabide nagusi⁵. Hala ere, ongi jakina denez, euskalkiek erromantze desberdinen eragina jasan dute Erdi Arotik hona. Hortaz, eta datuak aztertzeke erarik aproposena delakoan, hemen Iparraldeko euskalkietako adibideak okzitanierakoekin eta frantsesekoekin batera ikertu dira (ikus 2.1 atala). Hegoaldekoak, berriz, Erdi Aroko latinekoe-kin, gaztelaniakoekin eta nafar erromantzekoekin batean aipatu dira (ikus 2.2 atala).

Aztertu den latinaren eta erromantzeen corpusak X. eta XVIII. mendeen artean idatzitako testuak hartzen ditu. Hainbat eratako iturriak izan dira kontuan, bertzeak bertze ohiko hiztegiak (Blaise, 1975; Niermeyer, 1976; Migne, 1977 [1858]), hiztegi etimologikoak (Wartburg, 1929; Ernout & Meillet, 2001; de Vaan, 2008), corpus digitalak (Real Academia Española, 1994; Ricketts *et al.*, 2013; Galves *et al.*, 2017; Guillot-Barbance *et al.*, 2017; Quetglas & Gómez, 2019), testu edizioak (Lazar, 1995; Ramos, 2000; Monreal & Jimeno, 2008; Dworkin, 2018) eta gai honetaz diharduten lanak (Brunot, 1909; Jensen, 1986; Pérez, 2007).

2.1. Iparraldean eta inguruetan

Azpiatal honetako daturik garrantzitsuenak okzitanieratik hartuak dira, hau baita Erdi Arotik gutxienez XVIII. mendearen hondarrera arte, hau da, lan honetan garrantzizkoa den epean zehar, Iparraldeko euskalkietan eragirik handiena izan duen mintzaira (Haase, 1992: 19). Antza denez, Erdi Aroko okzitanieran *edutezko izenordaina* + *co(r)s* ('gorputza') egitura pertsona izenordainaren ordeztu, hots, zentzu anaforikoan erabiltzea zilegi zen, baita ohikoa ere: «*Mos cors* lit. 'mon corps' est une périphrase emphatique pour *ieu*, toute comme *sos cors* et *vostre cors* peuvent servir de substituts pour *el* et *vos*» (Jensen, 1986: 88). Ondorioz, hainbat lan klasikotan horrelako erabilerak kausitzen dira (9a-c, Jensen, 1986: 88):

⁵ Hau, batez ere, historiari begira da egia; egungo joera, gehienbat ahozko euskaran eta orobat erromantzeak eragina, iragangaiztearen erabilera biderkatzeranzkoa da (Euskaltzaindia, 1991: 63).

- (9) a. *per que mos cors las abnega*
 for SUB 1SG.POSS body 3PL.F deny.3SG.PRES
 ‘Nik ukatzen ditudalako’ (Jausbert de Puyciboten olerkia, 5.37, ca. 1230)
- b. *sos cors val ben per*
 3SG.POSS body be.useful.3SG.PRES well for
armas Olivier o Rotlan
 defend.INF Olivier or Roland
 ‘Berak Olivier edo Errolan babesteko balio du’ (*Chanson de la Croisade Albigeoise*, 72.10, ca. 1275)
- c. *meravill me cum vostre cos*
 astonish.3SG.PRES 1SG SUB 2PL.POSS body
s’orguoilla
 REFL=take.pride.3SG.PRES
 ‘Zure harrotzeko moduz miraz nago’ (Comtessa de Diaren olerkia, 2.15, ca. 1210)

Erdi Aroko okzitanierako adibide hauetan (9a-c) *edutezko izenordaina* + *co(r)s* egiturak ez du zentzu hitzez hitzekorik, eta testu bereko aitzineko izaikiei egiten die erreferentzia, ez perpaus berean daudenei. Bertze gisan erranda, egitura hauek balio anaforikoa dute, hitzez hitzekoa edo bihurkaria izan beharrean. Ez da erabat garbi horrelako adibideetan (9a-c) zergatik erabiltzen den egitura hori, ohiko pertsona izenordain soilaren ordeiz. Dirudienez, *edutezko izenordaina* + *co(r)s*-ek, izenordain hutsaren parean, balio adierazkorra du eta, beraz, ardurakoagoa da olerkietan (Kriegel *et al.*, 2019: 335).

Mota honetako (*edutezko izenordaina* + *corps*) testigantzak ez daude, edonola ere, okzitanierara mugaturik. Erdi Aroko eta geroko frantsesean (1100-1800 urteen artean, goiti-beheiti), ahozko aldaeretan eta dialektoetan batez ere, antzekoak ediren daitezke. Honen adibide garbia, bereziki, esaera zaharrek (10a-d) ematen dute (Chaudenson, 1973: 360):

- (10) a. *se traiter bien le corps*
 REFL treat.INF well DEF body
 ‘Nork bere burua ongi zaintzea’ (Antoine Furetière, *Dictionnaire de l’Académie française*, 1694)

- b. *se tuer le coeur et le corps*
REFL kill.INF DEF heart and DEF body
'Esker txarreko ekintzan gogor lan egitea' (*Dictionnaire de Trévoux*, 1704-1771)
- c. *faire litière de son corps*
make.INF litter of 3SG.POSS body
'Nork bere burua arrisku handian paratzea' (Féraud, 1787)
- d. *porter bien son corps*
carry.INF well 3SG.POSS body
'Osasun ona izatea' (*Dictionnaire de Trévoux*, 1704-1771)

Gisa honetako egiturak Erdi Aroko frantsesezko literaturan (11a-b) ere lekukotzen dira, okzitanieran bezalatsu; esanguratsua da, gainera, Anguleman jaio zen baina denbora batez (1525etik 1549ra) Nafarroako erregina izan zen Margaritak anaiari izkiriatu gutunetan ere aurki daitezkeela (11c, Anglade, 1931: 217; Kriegel *et al.*, 2019: 334-336):

- (11) a. *jo cunduirai mun curs en Roncesvals*
1SG drive.1SG.FUT 1SG.POSS body to Roncesvalles
'Neure burua Orreagara zuzenduko dut' (*Chanson de Roland*, 892. b., ca. 1100)
- b. *mais je le fis sor mon cors défendant*
but 1SG 3SG do.PTCP by 1SG.POSS body defend.GND
'Baina neure burua defendatuz egin nuen' (*Huon de Bordeaux*, 1350, ca. 1250)
- c. *l'ennuy que j'ay de ne*
DEF=annoyance SUB 1SG=have.PRES of NEG
pouvoir mener mon corps selon
be.able.INF lead.INF 1SG.POSS body by
ma volonté
1SG.POSS will
'Nik daukadan enbarazua, neure burua nahierara ezin zuzentzeagatik' (Margarita Nafarroakoaren *Gutunak*, ca. 1550)

Okzitanierako (9a-c) eta frantseseko (10a-d, 11a-c) adibide hauek lan honetako hipotesia bermatzeko orduan bi oztopo dituzte: alde batetik, eta gaur egungo euskarazko *buru*-egitura ez bezala, batzuk (9a-c) ez dira bihurkariak, anaforikoak baizik. Bertze aldetik, *gorputz* izena darabilte, ez *buru*. Bi zailtasun hauek datu historikoen eta tipologikoen bidez gaindi daitezke. Lehen oztopoaren kariaz, oroitu beharra dago, autore batzuen arabera, GAIek erabilera anaforikoa hartzea bihurkari markaranzko gramatikalizazio bidean aitzineko urratsa dela (cf. 1.3 atala). Beraz, gramatikalizazio bide honek, teorian behintzat, aurreikusten du euskarazko *buru*-egitura bihurkaria izan baino lehen –edota izan bitartean⁶– anaforikoa izan zela. Hau bera da, hain zuzen ere, XVI. eta XVII. mendeetan Iparraldeko testuetan ikusten dena (12a-b):

(12) a. *hebetic ioan gabe ene buruya eguin vehar duçu ene nahia* (Etxepare, 1980: 206)

b. *ene bekhatuek iragan eta erdiratu dute ene burua* (Axular, 2015: 277)

Esaldi hauetan *ene buruya* eta *ene burua* egiturek ez diote perpaus bereko osagaiari erreferentzia egiten, testuan lehenago aipatutakoei baizik. Horrela bada, *ni* izenordain anaforikoaren ordezkotza daudela erran daiteke, Erdi Aroko okzitanierako eta frantseseko lekukotasunetan bezalaxe. Horrelako testigantzak (12a-b) XVI-XIX. mendera arteko testuetan bakarrik edireten dira eta, hortaz, ongi konpontzen dira *izena* > *anafora* > (*izenordain*) *bihurkaria* gramatikalizazio bidearen proposamenarekin.

Honek bigarren zailtasunera bideratzen gaitu. Honi begira erran beharra dago, lehenik eta behin, bai *gorputz* eta bai *buru* GAIak direla eta morfosintaktikoki (edutezko izenordainari, kasuari, komunztadurari eta abarri begira) jokamolde iduritsua dutela eta, beraz, biak ala biak ikuspegi tipologikotik baliokidetzat, hots, GAIean oinarritutako izenordain bihurkaritzat har daitezkeela. Ondorioz, errepikapen gramatikalizazioan bihurkaria adieraz-

⁶ Osagai gramatikal berak (kasu honetan, euskarazko *buru* izenak) aldi berean gramatikalizazio bide bereko urrats bat baino gehiago (GAia edo hitzez hitzekoa, anaforikoa eta bihurkaria) erakustea usaia da hizkuntza aldaketan. Gertakari honi *geruzatzea* (*layering*) deitu ohi zaio (Hopper, 1991: 22).

teko erabiltzen den GAI jakinaren hautuak ez du izugarrizko garrantzirik, GAIa den bitartean. Bigarrenik, aipatzekoa da Iparraldeko euskalkien historian badirela *gorputz* hitzaren erabilera anaforiko (13a) eta bihurkariaren (13b) etsenplu bakan zenbait:

- (13) a. *ipharra balimbada goraintzi Salari ene khorpitzaren cherkha jin dadila sarri* (Salaberri, 1870, 286)⁷
- b. *gaou batés tripa huzic béré corpusa usthen du escabella baten gaira érorτέρα < Un soir, le ventre vide, il se laissa tomber sur un escabeau* (Aurrekoetxea & Bidegain, 2004, 124)

Azkenik, ez da ahantzi behar Axularrek (2015: 121-122) behin gutienez latineko *corpus* *buru* hitza erabiliz itzultzen duela:

Hala erraiten du Jondone Paulok: *Et si distribuero in cibos pauperum omnes facultates meas, et tradidero corpus meum, ita ut ardeam charitatem, autem, non habuero, nihil mihi potest* (1 Cor. 13). «Dudan guztia probei eman badiazet ere, eta neure burua erratzera utz badezat ere, etzaizkit hek guztiak deus baliatuko, baldin karitaterik <221> ezpadut».

Horrela, bada, eta lan honetako hipotesiaren argitan, proposa liteke euskarara arkaikoan jatorrizko hiztegiko *buru* hitzaren eta erromantzeko *co(r)(p)s*-en artean bazela neurri bateko baliokidetasun semantikoa, (9a-c), (10a-d) eta (11a-c) perpausak euskarara egokitzea eta, ondorioz, errepikapen gramatikalizazioa gertatzea ahalbidetu zuena.

2.2. Hegoaldean eta inguruetan

Aitzineko azpiatalean ez bezala, hemen daturik garrantzitsuenak Erdi Aroko latinetik hartuak dira, hau baita, okzitanierako eta frantseseko per-

⁷ *Atharratzeko gazteluaren kantuaren* ezagutzen den bertsio zaharrenean, Xahok bilduan, *ene tcherca* irakurtzen da (Kaltzakorta, 2017: 134). *Ene tcherca* eta *ene khorpitzaren cherkha* esamoldeen arteko aldakortasun honek adierazten du Salaberriren bertsioan *khorpitz*-ek erranahi anaforikoa izan dezakeela.

pausak lekukotuta dauden garai berean, *buru* eta *gorputz* hitzen erabilera bihurkaria usuenik kausitzen den hizkuntza. Mitxelenak (1992, 674), OEH-ko *buru* hitzaren sarreran, hurrengoa dio: «en documentos latinos próximos al área vasca son frecuentes *hoc caput*, *meo capo*, etc. referidos al que habla». Euskararekin ukipenean zeuden Erdi Aroko latinen aldaerek, beraz, *bere burua* eta *neure burua* erran nahi zuten egiturak erabiltzen bide zituzten perpaus bereko subjektuari erreferentzia egiteko, hots, zentzu bihurkarian. Errenteriako hizkuntzalariak pasartean latineko adibiderik ematen ez badu ere, garai eta alderdi horretako latinean idatzitako testuei begiratua emateak haren oharra berresteko aukera ematen du: XII. mendeko Valpuestako⁸ (Burgos) Andre Maria kodexean, adibidez, *capo*-bihurkarien zenbait adibide (14a-b) ediren daitezke (Ramos, 2000: 66, 78):

- (14) a. *trado meum caput vel vinea*
trade.1SG.PRES 1SG.POSS head for vineyard
mea
1SG.POSS
'Neure burua nire ardantzearen truke aldatuko dut' (Valpuestako Andre Mariako kartularioak, ca. 1094)
- b. *ego Fredulfus episcopus sic conmento*
1SG Fredulfus bishop thus entrust.1SG.PRES
meo capo ad atrium Sancte Marie
1SG.POSS head to house Saint.GEN Mary.GEN
'Nik, Fredulfus apezpikuak, hortaz neure burua Andre Maria etxeari (elizari) uzten diot' (Valpuestako Andre Mariako kartularioak, ca. 1094)

Euskararen Erdi Aroko eremutik pixka bat urrunduz gero, Iberiar penintsulan gutienez bi alderdi gehiagotan ediren daitezke *capo*, *corpus* edota antzeko hitz formetan oinarritutako egitura bihurkariak. Lehen eremua Asturiasen eta Gaztela-Leongo iparraldean dago kokatuta (15a-b, Pérez, 2007: 317). Bigarrena, berriz, Katalunia aldean (15c, Quetglas & Gómez, 2019):

⁸ Onomastika datuek adierazten dutenez, XII. mendean Valpuesta eremu euskaldunetik hurren bide zegoen (Salaberri Zaratiegi, 2018: 298-302).

(15) a. *kapite nostro ponemus ad*
 head.PL 1PL.POSS.PL place.1PL.PRES at
seruiendum atque martir-es tuo-s
 service.DAT as martyr-PL 2SG.POSS-PL
 ‘Geure buruak martiritako paratzen ditugu zure zerbitzuan’
 (Leongo katedrale artxiboko dokumentu bilduma, 983)

b. *omn-es sumus principe-s et duce-s*
 all-PL be.1PL.PRES prince-PL and duke-PL
capitum nostrorum
 head.GEN.PL 1PL.POSS.GEN
 ‘Denok gara geure buruen printze eta duke’ (*Chronica Adefonsi Imperatoris*, 208-218, 1157)

c. *in primis concedo corpus meum*
 in first confer.1SG.PRES body 1SG.POSS
ad domum S. Cucuphati
 to house Saint Cucuphas
 ‘Lehenik eta behin, neure burua done Kukufateren etxeari eman-
 nen diot’ (Sant Cugat del Vallèsko kartularioa, 1097)

Caput-en eta *corpus*-en erabilera bihurkariok (14a-b, 15a-c) Erdi Aroan hitz hauek zentzu adierazkorrean eta anaforikoan ibiltzeko joerarekin zeri-kusi garbia dute (16a-b, Blaise, 1975: 256; Migne, 1977: 619):

(16) a. *corpus reg-is*
 body king-GEN
 ‘Erregea bera (erregearen gorputza)’ (Tomas Aquinokoaren *Summa de veritate catholicae* 4, 84, 1274)

b. *corpus castr-i*
 body castle-GEN
 ‘Gaztelua bera (gazteluaren gorputza)’ (Tomas Rymerrren *Foede-ra*, ca. 1400)

Ondorioz, erran daiteke lekukotze hauek bi kontu agertzen dituztela: alde batetik, Iberiar penintsulako Erdi Aroko latinak euskarak jasan duen *izena* > *anafora* > (*izenordain*) *bihurkaria* gramatikalizazio bide bera egin du,

eta bertzetik, Iberiar penintsulako Erdi Aroko hizkuntzetan hedatua zen *gorputz* eta *buru* hitzak zentzu anaforikoan eta bihurkarian ibiltzeko joera. Izan ere, joera hau bera dokumentatua dago garai bertsuko nafar erroman-tzean (17a), gaztelanian (17b-c), katalanean (17d) eta portugesean (17e, Real Academia Española, 1994; Lazar, 1995; Monreal & Jimeno, 2008, 246; Galves *et al.*, 2017; Quetglas & Gómez, 2019)

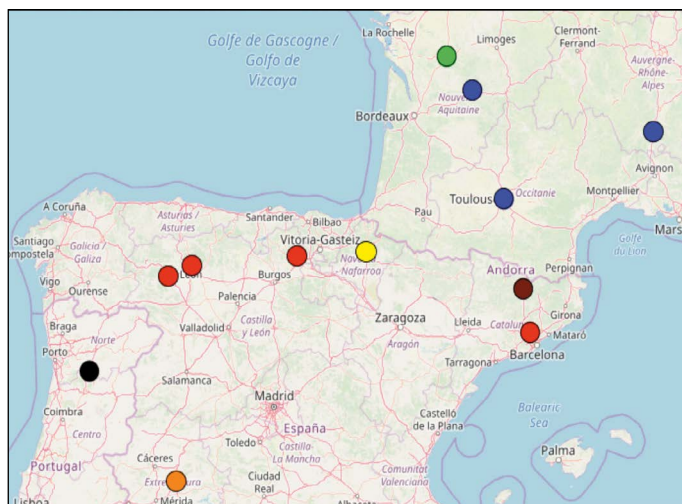
- (17) a. *los XII ricos ombres deuen iurar*
 DEF twelve rich men must.3PL.PRES swear.INF
a=l rey de curiar=le el cuerpo
 to=DEF king to protect.INF=3SG DEF body
 ‘Hamabi gizon aberatsek erregeari babestuko dutela zin egin behar diote’ (*Joana II eta Filipe Evreuxkoaren zin-egite agiria*, 1329)
- b. *mi agrauio de mi cuerpo*
 1SG.POSS grievance of 1SG.POSS body
sobre Babilonia
 due.to Babylon
 ‘Nire atsekabea, Babiloniak sortua’ (*Biblia ladinada I-i-3*, ca- 1400)
- c. *más querría que me quisiese como*
 rather want.3SG.COND SUB 1SG love.3SG.SBJ as
a su cuerpo
 AM 3SG.POSS body
 ‘Nahiago nuke bere burua bezala maiteko banindu’ (Melchor de Santa Cruzen *Floresta española*, 276, 1574)
- d. *yo offir lo meu cos a*
 1SG offer.1SG.PRES DEF 1SG.POSS body to
combatre
 fight.INF
 ‘Neure burua borrokatzeko eskaintzen dut’ (*Històries e conquestes del realme d’Aragó e Principat de Catalunya*, B21, ca. 1450)
- e. *ofereçia seu corpo a pelejar*
 offer.3SG.PST 3SG.POSS body to fight.INF
 ‘Bere burua borrokatzeko eskaintzen zuen’ (*Bíblia de Lamego*, ca. 1490)

Ohart bedi irakurlea Iberiar penintsulako erromantzeetako adibideon (17a-e) antzekoak diren *buru* hitzaren erabilera, Hegoaldeko euskalkietan, testurik zaharrenetan ere dokumentatzen direla (18a-c):

- (18) a. *oshoac vere burua mandatariric onaena* (Urkixo, 1919, 50)
- b. *banabil burua ezin sinisturic, erasuna elicaturazat arturic* (Lakarra, 1996, 270)
- c. *Silveroc, au ençun eguien orduan, bere buruari ichi eusan lurrera jausten* (Bilbao et al., 2010: 44)

Hurrengo irudiak Behe Erdi Aroko (X-XV. mendeetako) latinetiko hizkuntzetan *buru* eta *gorputz* hitzen erabilera anaforikoak eta bihurkariak le-kukotuta dauden eremuak erakusten ditu, lan honetarako egin den bilake-taren emaitzen arabera (non gorria = latina; beltza = portugesa; marroia = katalana; laranja = gaztelania; horia = nafar erromantzea; urdina = okzitania eta berdea = frantsesa):

2. irudia. Behe Erdi Aroko erromantzeetan *buru* eta *gorputz* hitzen erabilera anaforikoak eta bihurkariak dokumentatzen diren eremuak (mapa Michaelis et al., 2013-n oinarritua)

Irudian ikus daitekeen moduan, testigantzetatik bi multzok, Valpuestakoek eta nafar erromantzekoek, Behe Erdi Aroan euskara mintzatzen zen alderdiaren barruan izateko aukera handia dute. Bertze lekukotasunak ere ez daude euskal eremutik arunt urruti: gehienak Iberiar penintsulako iparraldean eta egungo Frantziako hegoaldean biltzen dira. Ohartu beharra dago, gainera, hizkuntza hauetatik bakar batek ere ez duela gaur egun *buru* edo *gorputz* hitzetan oinarritutako egitura bihurkaririk: hau bat dator, 1.3 atalean azaldu moduan, Erdi Aroko ER-hizkuntzako (euskarako) hitzunek zeukaten *izena* > *anafora* > (*izenordain*) *bihurkaria* gramatikalizazio bidea E-hizkuntzan (erromantzez) gauzatu zelako ustearekin, eta euskaraz gauzatu bide den aspektu burutugabearen gramatikalizazioaren ildo berekoa da.

Ondorioz, *buru*-egitura bihurkaria erromantzeetatik mailegatua dela sinesteak hurrengo galderara garamatza: eredua zein hizkuntzak osatu zuen eta, beraz, berrikuntza zein euskalkitan agertu zen lehenbizi? Honi begira, hiru aukera nagusi dirateke: (a) lehenik Iparraldeko euskalkiek hartu zuten *buru*-bihurkarienezako eredua, okzitanieratik; (b) lehenik Hegoaldeko euskalkiek hartu zuten eredua, latinetik, gaztelaniatik edota nafar erromantzetik; (c) Iparraldeko eta Hegoaldeko euskalkiek aldi bertsuan hartu zuten eredua, hizkuntza desberdinetatik.

Aurreko atalean agertu moduan, Erdi Aroko okzitanieran ez dago *buru* hitzean oinarritutako egitura anaforikorik, ez bihurkaririk, *gorputz* ibiltzen dutenak baizik; *buru* eta *gorputz*, biak ala biak, GAIak eta ondorioz tipologikoki baliokideak badira ere –har bedi gogoan Axularren latineko itzulpena–, *buru* ez agertze horrek lehen (a) hipotesia onartzea zailtzen du. Hirugarren (c) proposamenak ere ez du arras sinesgarria ematen, kasualitate handiegia baitirudi erromantze desberdinek, zeinek bere alderdian, euskaran eragin bera izateak.

Bigarren (b) iradokizuna, berriz, hiru puntuk bermatzen dute: lehenik eta behin, Erdi Aroko mintzairen artean bakarrik Pirinioetatik hegoaldeko latinak erakusten ditu *buru* hitzaren zalantzarik gabeko erabilera bihurkariak; bigarrenik, hizkuntza honetako testigantzak (Valpuestakoak, batez ere) euskararen eremutik gainerako gehienak baino hurbilagokoak dira; eta, hirugarrenik, *buru* hitzaren erabilera anaforiko ia denak Iparraldean baizik ez ditugu. Hau kasualitatea dateke menturaz, baina iradokitzen du Iparraldeko

euskalkiek *izena* > *anafora* > (*izenordain*) *bihurkaria* gramatikalizazio bidea Hegoaldekoen ondotik eta, beraz, mantsoago egin zutela. Ondorioz, pentsa liteke egitura hau garatzen lehenak Hegoaldeko euskalkiak izan zirela, eta berrikuntza bertatik Iparraldera hedatu zela. Proposamen honek euskararen historiarako izan ditzakeen ondorioak hurrengo atalean azalduko dira.

3. Egitura bihurkarien historiaz eta aitzin-historiaz

Aurreko atalean argudiatu da euskarak *buru*-egitura bihurkaria erroman-tzeekiko ukipenaren ondorioz, errepikapen gramatikalizazio bidez eta menturaz Behe Erdi Aroan garatu zuela. Orain arte munduko hizkuntzez ezaguna dena oinarri hartuta, bihurkaritasuna adieraztea ezaugarri unibertsala dela uste denez gero⁹ (Geniušienė, 1987, 152), honako galdera hau egin dezakegu: euskarak, *buru*-egitura gramatikalizatu aitzin, zer baliabide zuen bihurkaritasuna adierazteko?

Euskarak egun dituen bihurkari marketatik (1a-c), eta *buru*-egitura alde batera utzita, ez da lehen testigantzen aitzineko garairako iragangaiztea (1b) ez berreraikitzeak arrazoirik. Ikuspegi hau bermatzen duten bi zergatik dira aipagarriak: alde batetik, aurreneko lekukotasunetatik egungo egoerara arte euskararen aditz sistema errotik aldatu bada ere (Mounole, 2011, v; Lakarra, 2018: 25), bihurkaritasuna adierazteko aditza iragangaiztea testurik zaharretan eta hizkuntzaren historia idatzi osoan zehar aurki daiteke (19a-c):

- (19) a. *lohi eçarri vkan draut neure beguén gainera, eta garbitu naiz, eta ikusten dut* (Leizarraga, 1990: 640)
- b. *eçagutcen dut, aitortcen, eta confessatcen leguesqui edireiten eta eracusten naicela hobēduri iaincoaren majestate offensatuaz* (Pouvreau, 1664: 74)
- c. *Andra Menina Arandañoco (zein zan bere lengusina) eracusi zan encargù onetan ondo debotèa eta fina* (Zuloaga, 2015: 186)

⁹ Ohartu beharra dago (a) bihurkaritasuna adieraztea eta (b) bihurkaritasuna adierazteko baliabide bereziak izatea gauza bana direla: izan ere, badira (b) bezalakorik ez daukaten hizkuntzak (Haspelmath, 2008: 43).

Bertze aldetik, eta batez ere Iparraldeko euskalkiei begira, iragangaiztea XVI. eta XVII. mendeetan egungo euskaran baino gehiagotan erabiltzen da bihurkaritasuna adierazteko (Mounole, 2011: 147; Salaberri Izko, 2020: 23). Maiztasuna aintzat edukirik, hizkuntza-aldaketan ezaugarri batek bertzea ordezkatzeko duenean, osagairik zaharrenaren agerraldiak denborarekin murrizten dira, desagertu edo gramatikaren bazterreko eremuetan fosilizatu arte (Bailey, 1973: 77; Kroch, 2001: 720). Hartara, eta –nahiz eta egungo ahozko hizkuntzan joera berriz ere gibeleratekoa izan– *buru*-bihurkariak neurri batean ordezkatu duela onartuz gero, pentsa daiteke lehenbiziko testigantzen aurreko euskaran bihurkaritasuna adierazteko iragangaiztea hedatuta zegoela. Gauza bera erran daiteke (1c) moduko *bihurkari ahulez*: honelakoan testigantzak XVI-XVII. mendeetan ez dira gutitan kausitzen (20a-c):

- (20) a. *eta nolaco baitaite hitz hau bakhotcharentçat, hau berori adituren du orduan beretçat* (Etxeberri Ziburukoa, 1981: 174)
- b. *etzaretela bada arthatsu biharamunaz: ecen biharamunac beretaco artha vkanen du* (Leizarraga, 1990: 301)
- c. *eçe berac içanen baitirade beretaco borrero cruelac* (Berriain, 1626: 15)

Azkenik, euskara arkaikotik lehenbiziko euskara modernorako bidean *guzti* + *-au/-ori* egituraren erabilera anaforikoak (21a-b) eta bihurkariak (21c-d) aurki daitezke mendebaldeko testuetan¹⁰:

- (21) a. *arren, esaçu guztiau çurea nax ta erraz daguiquet* (Bilbao et al., 2010: 77)
- b. *ene guztiau ceure eguin eguiçu* (Bilbao et al., 2010: 151)
- c. *baneroean echurea, chitez guztiau galduric* (Lazarragaren B eskuizkribua)¹¹
- d. *vaquiçu zurea orain gustiau naçana* (Sarasola, 1983: 88)

¹⁰ Eneko Zuloaga, ahozko adierazpena.

¹¹ Hemen eskuragarri: <https://klasikoak.armiarma.eus/lazarraga/trans055.htm>.

Laburbilduz, Behe Erdi Aroan *buru*-egitura hizkuntza-ukipenaren ondorioz gramatikalizatu aurretik ere, ematen du euskarak, hizkuntza-tipologiaren argitan, bihurkaritasuna adierazteko egungoa bezain sistema konplexua, hots, hiru baliabidek (iragangaizteak, *bihurkari ahulek* eta *guxti + izenordain erakuslea* egiturak) osaturikoa zuela. Lan honetan azaldutako datuek, gainera, aurreko zenbait lanetakoekin batera (Sarasola, 1979; Mounole, 2011; Evseeva & Salaberri, 2018; Salaberri Izko, 2020), euskaraz bihurkaritasuna adierazteko izan diren baliabideen kronologia ezartzea ahalbidetzen dute:

(22) Euskarazko bihurkarien kronologia

- a. Behe Erdi Aroa arte: iragangaiztea, *bihurkari ahulak*, *guxti + izenordain erakuslea* egitura (azkena mendebaldean bakarrik (?)).
- b. Behe Erdi Aroa: *buru*-egitura bihurkariaren sorrera, errepikapen gramatikalizazioz.
- c. XVI-XIX. mendeak: *guxti + izenordain erakuslea* egituraren gain-behera, *buru*-egituraren erabilera anaforikoen azkeneko lekuko-tzeak.
- d. XVIII. mendea: edutezko izenordain bihurkarien eta ohikoen arteko bereizketa (Linschmann-Aresti legea) galtzea.
- e. XIX-XXI. mendeak: iragangaiztearen pixkanakako murriztapena (idatziz bakarrik), *buru*-ren eta aditzaren arteko numero komunztadurak nahitaezkotasuna galtzea.

Datuok, alde batetik, Erdi Aroko euskararen ikuspegi garbiagoa ematen dute, orain arte egin diren proposamenek (Reguero, 2012; Salaberri Zaratiegi, 2018) kontuan hartu ez duten gramatikaren alderdia azaltzen dutelako. Bertze aldetik, euskararen historia argitzeari ekarpena egiten diote, bihurkaritasunaren garapena ere ez baita gramatika historikoetan (Trask, 1997; Gorrotxategi *et al.*, 2018) aintzat eduki.

4. Ondorioak

Lan honetan, munduko hizkuntzen datuak oinarri hartuta, erakutsi da euskarazko *buru* hitzean oinarritutako egitura bihurkaria duen hizkuntza

bakanetakoa dela. Hau, joera tipologiko unibertsalei ez ezik, hizkuntza-ukipen egoera historikoari ere zor zaiola proposatu da. Zehazkiago erran, euskarak *buru*-bihurkaria erromantzeekilako ukipenari zor diola adierazi da, eta prozesu hau errepikapen gramatikalizazio delakoaren bidez gertatu zela. *Buru*-egituraren iturriari begira, Behe Erdi Aroko latinetik mendebaldeko euskarara zabaldu zatekeen, eta hortik, denbora tarte ez oso luzean, gainerako euskalkietara, hipotesirik sinesgarrienaren arabera betiere. Proposamen hau kontuan izanik, bihurkaritasuna adierazteko baliabideek euskararen historian izan duten garapenaren kronologia, eta euskarak Erdi Aroan ukan dituzkeen bihurkaritasuna bideratzeko eskuartearen ikuspegia aurkeztu dira. Azkenik, datu hauek aurretzean euskararen (aitzin-)historia berantiarra deskribatzeko saioa egiten duten lanek kontuan hartu beharko lituzketela nabarmendu da.

Aipatu lanak

Aikhenvald, Alexandra & Dixon, Robert, 2007, *Grammars in contact: a cross-linguistic typology*. Oxford: Oxford University Press.

Anglade, Joseph, 1931, *Grammaire élémentaire de l'ancien français*. Bosgarren argitalpena. Paris: Armand Colin.

Aurrekoetxea, Gotzon & Bidegain, Xarles, 2004, *Haur prodigioaren parabola Ipar Euskal Herriko 150 bertsiotan*. Bilbo: Euskal Herriko Unibertsitatea.

Axular, 2015, *Gero*, Blanca Urgellen edizioa. Iruñea & Bilbo: Nafarroako Gobernua & Euskaltzaindia.

Bailey, Charles-James, 1973, *Variation and linguistic theory*. Washington: Center for Applied Linguistics.

Beriain, Juan, 1626, *Doctrina christiana escrita en romance y bascuence*. Iruñea: Carlos de Labayen.

Bickel, Balthasar; Comrie, Bernard & Haspelmath, Martin, 2015, *Leipzig glossing rules*. Hemen eskuragarri: <https://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>.

Bilbao, Gidor; Gómez, Ricardo; Lakarra, Joseba A.; Manterola, Julen; Mounole, Céline & Urgell, Blanca, 2010, *Lazarraga eskuizkribua: edizioa eta azterketa*. Gasteiz: Euskal Herriko Unibertsitatea.

Blaise, Albert, 1975, *Dictionnaire latin-français des auteurs du Moyen-Âge*. Turnhout: Brepols.

Brunot, Ferdinand, 1909, *Histoire de la langue française des origines à 1900, Volume 3, La formation de la langue classique*. Paris: Armand Colin.

Chaudenson, Robert, 1973, «Pour une étude comparée des créoles et parlers français d'outre-mer: survivance et innovation», *Revue de Linguistique Romane*, 147/148, 342-371.

Dworkin, Steven, 2018, *A guide to Old Spanish*. Oxford: Oxford University Press.

Ernout, Alfred & Meillet, Antoine, 2001, *Dictionnaire étymologique de la langue latine: histoire des mots* (laugarren argitalpena). Paris: Klincksieck.

Etxeberri Ziburukoa, Ioannes, 1981, *Manual devotioñezcoa*. Patxi Altunaren edizioa. Bilbo: Euskaltzaindia & Ediciones Mensajero.

Ettxepare, Bernat, 1980, *Linguae vasconum primitiae*. Patxi Altunaren edizioa. Bilbo: Euskaltzaindia.

Euskaltzaindia, 1991, *Euskal gramatika lehen urratsak-I*. Bilbo: Euskaltzaindia.

Evseeva, Natalia & Salaberri, Iker, 2018, «Grammaticalization of nouns meaning “head” into reflexive markers: a cross-linguistic study», *Linguistic Typology*, 22(3), 385-435.

Faltz, Leonard, 1977, *Reflexivization: a study in universal syntax*. University of Californiako doktore tesia.

Galves, Charlotte, de Andrade, Aroldo & Faria, Pablo, 2017, *Tycho brahe parsed corpus of historical Portuguese*. Hemen eskuragarri: <http://www.tycho.iel.unicamp.br/~tycho/corpus/texts/psd.zip>

Geniušienė, Emma, 1987, *The typology of reflexives*. Berlin & New York: de Gruyter.

Gorrotxategi, Joakin; Igartua, Iván & Lakarra, Joseba A. (arg.), 2018, *Euskara-ren historia*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritza.

Guillot-Barbance, Céline; Heiden, Serge & Lavrentiev, Alexei, 2017, *Base de français médiéval*. Hemen eskuragarri: <http://bfm.ens-lyon.fr/>.

Haase, Martin, 1992, *Sprachkontakt und Sprachwandel im Baskenland: die Einflüsse des Gaskognischen und Französischen auf das Baskische*. Hamburgo: Helmut Buske.

Haspelmath, Martin, 2008, «A frequentist explanation of some universals of reflexive marking», *Linguistic Discovery*, 6(1), 40-63.

Heine, Bernd, 1999, «Polysemy involving reflexive and reciprocal markers in African languages», in Zygmunt Frajzyngier & Traci Curl (arg.), *Reciprocals: forms and functions*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 1-29.

Heine, Bernd & Kuteva, Tania, 2003, «On contact-induced grammaticalization», *Studies in Language*, 27(3), 529-572.

———, 2005, *Language contact and grammatical change*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hopper, Paul, 1991, «On some principles of grammaticalization», in Elizabeth Traugott & Bernd Heine (arg.), *Approaches to grammaticalization, Volume I, Focus on theoretical and methodological issues*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 17-35.

Hopper, Paul & Traugott, Elizabeth, 2003, *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.

Jensen, Frede, 1986, *Syntaxe de l'ancien occitan*. Tübingen: Niemeyer.

Kaltzakorta, Jabier, 2017, *Euskal baladak: azterketa eta edizio kritikoa I*. Bilbo: Labayru Fundazioa & Bilbao Bizkaia Kutxa Fundazioa.

Kazenin, Konstantin, 2001, «Verbal reflexives and the middle voice», in Martin Haspelmath, Ekkehard König, Wulf Oesterreicher & Wolfgang Raible (arg.), *Language typology and language universals: an international handbook, Volume 2*. Berlin & New York: de Gruyter, 916-927.

König, Ekkehard, 2007, «Vers une nouvelle typologie des marques réfléchies», in André Rousseau, Didier Bottineau & Daniel Roulland (arg.), *L'énoncé réfléchi*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 107-129.

König, Ekkehard, & Siemund, Peter, 2000, «Intensifiers and reflexives: a typological perspective», in Zygmunt Frajzyngier & Traci Curl (arg.), *Reflexives: forms and functions*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 41-74.

Kriegel, Sibylle, Ludwig, Ralph & Pfänder, Stefan, 2019, «Dialectes - créolisation - convergence», in Andreas Dufter, Klaus Gröbl & Thomas Scharinger (arg.), *Des parlers d'oil à la francophonie: contact, variation et changement linguistiques*. Berlin & Boston: de Gruyter, 299-348.

Kroch, Anthony, 2001, «Syntactic change», in Mark Baltin & Chris Collins (arg.), *The handbook of contemporary syntactic theory*. Londres: Blackwell, 699-729.

Kuteva, Tania; Heine, Bernd; Hong, Bo; Long, Haiping; Narrog, Heiko & Rhee, Seongha, 2019, *World lexicon of grammaticalization*. Bigarren argitalpena. Cambridge: Cambridge University Press.

Lakarra, Joseba A., 1996, *Refranes y sentencias (1996): ikerketak eta edizioa*. Bilbo: Euskaltzaindia.

———, 1997, «Euskararen historia eta filologia: arazo zahar, bide berri», *ASJU*, 31(2), 447-535.

———, 2005, «Prolegómenos a la reconstrucción de segundo grado y al análisis del cambio tipológico en (proto)vasco», *Acta Palaeohispanica*, 9, 407-470.

———, 2018, «Euskararen historiaurrea», in Joakin Gorrotxategi, Iván Igartua & Joseba A. Lakarra (arg.), *Euskararen historia*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritz, 23-230.

Lazar, Moshe, 1995, *Biblia ladinada: escorial I. J. 3*. Wisconsin: Hispanic Seminary of Medieval Studies.

Lehmann, Christian, 2015, *Thoughts on grammaticalization*. Hirugarren argitalpena. Berlin: Language Science Press.

Leizarraga, Joanes, 1990, *Jesus christ gure iaunaren testamentu berria, othoitza ecclesiasticoen forma, catechismea, kalendrera, ABC edo christinoen instructionea*. Theodor Linschmannen eta Hugo Schuchardten edizioa. Bilbo: Euskaltzaindia.

de Lorris, Guillaume & de Meun, Jean, 1920, *Le roman de la rose, Volume 4*. Ernest Langloisen edizioa. Paris: Librairie de Firmin-Didot.

Michaelis, Susanne; Maurer, Philippe; Haspelmath, Martin & Huber, Magnus, 2013, *Atlas of pidgin and creole language structures online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. Hemen eskuragarri: <https://apics-online.info/>.

Migne, Jacques, 1977 [1858], *Lexicon manuale ad scriptores et infimae latinitatis*. Paris: Jacques Migne.

Mitxelena, Koldo, 1963, *Lenguas y protolenguas*. Salamanca: Salamancako Unibertsitatea.

———, 1964, *Sobre el pasado de la lengua vasca*. Donostia: Auñamendi.

———, 1992, *Orotariko euskal hiztegia, Volume 5, Berr-Daf*. Bilbo; Desclée de Brouwer & Euskaltzaindia & Mensajero.

Monreal, Gregorio & Jimeno, Roldán, 2008, *Textos histórico-jurídicos navarros, Volume 1, Historia antigua y medieval*. Iruñea: Nafarroako Gobernua.

Mounole, Céline, 2008, «Perifrasi zaharra mendebalde eta erdialdeko euskara zaharrean: azterketa kuantifikatiboa eta proposamen berria», *ASJU*, 41(1), 67-138.

———, 2011, *Le verbe basque ancien: étude philologique et diachronique*. Gasteiz: Euskal Herriko Unibertsitateko doktore tesia.

Niermeyer, Jan, 1976, *Mediae latinitatis lexicon minus: a Medieval Latin-French/English dictionary, Volume 1*. Leiden: Brill.

Pérez, Estrella, 2007, «Caput in the Medieval Latin from Asturias and León», *Listy Filologické*, 130-3/4, 311-328.

Pouvreau, Sylvain, 1664, *San Frances de Sales Genevaco ipizpicvaren philothea*. Paris: Claude Audinet.

Puddu, Nicoletta, 2005, *Riflessivi e intensificatori: greco, latino e le altre lingue indoeuropee*. Pavia: Università di Pavia.

Quetglas, Pere & Gómez, Ana, 2019, *Corpus documentale latinum Cataloniae*. Hemen eskuragarri: <http://gmlc.imf.csic.es/codolcat/>

Ramos, Emiliana, 2000, *Los cartularios de Santa María de Valpuesta: análisis lingüístico*. Donostia: Eusko Ikaskuntza.

Real Academia Española, 1994, *Corpus diacrónico del español*. Hemen eskuragarri: <http://corpus.rae.es/cordenet.html>.

Reguero, Urtzi, 2012, «Erdi Aroko euskararen historia kanpotik eta barnetik», *ASJU*, 46(2), 63-160.

Ricketts, Peter; Akerhurst, Ron & Reed, Alan, 2003, *Concordance de l'occitan médiéval*. Birmingham: University of Birmingham.

Rijk, Rudolf de, 2008, *Standard Basque: a progressive grammar*. Cambridge & Londres: Massachusetts Institute of Technology Press.

Salaberri, Jean-Dominique-Julien, 1870, *Chants populaires du Pays Basque*. Baiona: Lamaignère.

Salaberri Izko, Iker, 2020, «Grammaticalization of reflexivity in Basque: a corpus-based diachronic and typological analysis», *Journal of Historical Linguistics*, 10(1), 1-41.

Salaberri Zaratiegi, Patxi, 2018, «Euskara Erdi Aroan», in Joakin Gorrotxategi, Iván Igartua & Joseba A. Lakarra (arg.), *Euskararen historia*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritza, 287-344.

Salvi, Giampaolo, 2011, «Morphosyntactic persistence», in Martin Maiden, John Smith & Adam Ledgeway (arg.), *The Cambridge history of the Romance languages, Volume 1, Structures*. Cambridge: Cambridge University Press, 318-381.

Sarasola, Ibon, 1979, «Nire/neure, zure/zeure literatur tradizioan», *Euskera*, 25(2), 431-466.

———, 1983, «Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos», *ASJU*, 17, 69-212.

Schladt, Matthias, 2000, «The typology and grammaticalization of reflexives», in Zygmunt Frajzyngier & Traci Curl (arg.), *Reflexives: forms and functions*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 103-124.

Szent-Ivány, Béla, 1964, *Der ungarische Sprachbau: eine kurze Darstellung mit Erläuterungen für die praxis*. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie.

Thomason, Sarah, 2001, *Language contact*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Trask, Robert, 1997, *The history of Basque*. Londres: Routledge.

Urkixo, Julio, 1919, *El refranero vasco, Volume 1, Los refranes de Garibay*. Donostia: Martin, Mena y Compañía.

Vaan, Michiel de, 2008, *Etymological dictionary of Latin and the other Italic languages*. Laiden & Boston: Brill.

Väänänen, Veikko, 1967, *Introducción al latín vulgar*. Manuel Carrión itzulpena. Madril: Editorial Gredos.

Viti, Carlotta, 2009, «Anaphorische und reflexive Strukturen im Altgriechischen und im Lateinischen», *Indogermanische Forschungen*, 114, 143-172.

Wartburg, Walter von, 1929, *Französisches etymologisches Wörterbuch: eine Darstellung des galloromanischen Sprachsatzes*. Bonn: F. Klopp.

Weiss, Michael, 2009, *Outline of the historical and comparative grammar of Latin*. Ann Arbor & New York: Beech Stave Press.

Ziegeler, Debra, 2017, «Historical replication in contact grammaticalization», in Daniel Van Olmen, Hubert Cuyckens & Lobke Ghesquière (arg.), *Aspects of grammaticalization: (inter)subjectification and directionality*. Berlin & Boston: de Gruyter, 311-352.

Zuloaga, Eneko, 2015, «Diego Lorenzo Urkizuren 1740ko zortzikoak», *ASJU*, 49(1/2) 179-201.

Mikelestorenaren *Zerura nahi duenak* liburuaren edizioak mintzo

**Sobre las diferentes ediciones del libro
de Mikelestorena *Zerura nahi duenak***

**Sur les différentes éditions du livre de Mikelestorena
*Zerura nahi duenak***

**About the different editions of Mikelestorrena's book
*Zerura nahi duenak***

SALABERRI MUÑO, Patxi
patxi.salaberri@ehu.eus

Noiz jaso: 2020-02-11

Noiz onartua: 2020-05-30

Agerikoa da ez dela Mikelestorenarena ikertzaileen arreta erakarri duen obra, eta ez soil-soilik liburuaren izaera erlijiosoagatik edota bere literatur estatus subalternoagatik. Horrek guztiak ikerketa-idorte horretan franko lagundu badu ere, nabarmena da baduela azterketarako esparru historiko-ideologikotik eta hizkuntzari dagokionetik harago doan interesik; alegia, edizioen katramilaren ingurukorik, batetik, eta ingurune eta abagune politikoekiko mendekotasunari buruzkorik, bestetik. Hipotesiak eta zalantzak tarteko, auzi horien guztien gaineko ikuspegi orokorraren jorraketa aurkezten du artikulua honek. Liburuaren bilakaeraren eta bariazio guztien berri ematen duen bertsioa erantsiko da amaieran, edizio ezagun oroz osatua.

Gako-hitzak: Euskal literatura, XVIII, Mikelestorena, *Zerura nahi duenak*, edizio-eraketa.

Es notorio que no ha sido la obra de Mikelestorena de especial interés para los investigadores, y no solo por su carácter religioso o por su estatus literario subalterno. Si bien es verdad que los factores citados han contribuido a esa carencia, no es menos cierto que la obra tiene interés más allá del ámbito histórico-ideológico y lingüístico. Es decir, por un lado tenemos los quebraderos de cabeza que generan sus diferentes ediciones, y por otro lado, el que hace referencia a su subordinación a un determinado contexto político. Entre hipótesis y dudas, el artículo presenta una propuesta de visión general sobre las circunstancias que rodean a esta obra. Al final se muestran todas las ediciones conocidas de ella, detallando cuál ha sido su desarrollo y las variaciones que ha habido.

Palabras clave: Literatura vasca, XVIII, Mikelestorena, *Zerura nahi duenak*, comparación de ediciones.

Il est clair que l'œuvre de Mikelestorena ne revêt pas d'intérêt particulier pour les chercheurs, qu'il s'agisse de son caractère religieux ou de sa valeur littéraire mineure. Même si ces aspects ont contribué à ce manque d'intérêt, il est pourtant certain que cette œuvre revêt un intérêt allant bien au-delà des domaines historique, idéologique et linguistique. Nous avons d'une part ceux qui ont publié les différentes éditions, et d'autre part l'édition qui fait référence à sa subordination à un contexte politique précis. Entre hypothèses et doutes, cet article propose une vision générale sur les circonstances qui entourent cette œuvre. À la fin de l'article sont citées toutes les éditions connues de cette œuvre où l'on voit son évolution et ses variations.

Mots-clés : Littérature basque, XVIII, Mikelestorena, *Zerura nahi duenak*, comparaison des éditions.

It is obvious that Mikelestorena's book fails to attract the attention of scholars, and not only for reasons related to his religious character or his subordinate literary status. However,

it is necessary to underline that, in addition to its historical-ideological and linguistic interest, the work does not lack notorious elements of analysis, both referred to the editions made and to the situation of subordination of the book with respect to the political juncture. Among hypotheses and certainties, this article presents a general review of Mikelestorena's work in its most fundamental aspects. It is accompanied by an annex that, based on the five known editions, accounts for all textual variations.

Keywords: Basque literature, XVIII, Mikelestorena, *Zerura nahi duenak*, edizio-erkaketa, edition-comparison.

1. Mikelestorena: bi zertzelada biografiko

Jose Antonio Mikelestorena Endara –liburuetan, *Joseph Miquelestorena*– Lesakan jaioa da 1710ean. Erlijio-bidea hautatu eta Iruñean burutu zituen hartarako ikasketak. Apaiztu ere, nafar hiriburuan egin zuten apaiz, hogeita lau urte zituela. Ondoren, Irunen eta Donostian aritu zen abade zenbait urtez, harik eta Lesakara itzultzeko aukera izan zuen arte. Bertan hil zen 1785ean.

Haren bizitzaz eta mirakuluez albiste gehiegirik egon ez arren, badakigu Sebastian Mendibururen laguna edo lankidea izan zela garai batez behintzat. Oartzuarrak eman zituen berria eta data:

(...) dirè aun más en boda de Don Luis Arburu respetable Beneficiado del mismo Oyarzun, y digno de fe (...). Este pues, haviendo oido en una mission, que *el año de 1745* hizè alli, quanto dije à cerca de las danzas –apenas he dicho tanto en parte alguna sobre el asumpto– dijò a *Miquelestorena*, que (...) *era entonces mi compañero* (...). (P. Altuna, 1982, II: 373; geurea da letra etzana¹)

Eta jesulagunak berak eskaini zigun oharkizun hartan Mikelestorenaren ideologi soslaiaz falta zitzaigun ukitua:

Aunque hay tamboril que convida todos *los días de fiesta en Lesaca*, se puede decir, que *no ha havido allí danzas estos 28 años [1737-1765 bitartean, alegia] por la oposición, que les haze don Joseph Antonio Miquelestorena*. (P. Altuna, 1982, II: 372; g.l.e.)

Hau da, Larramendik gordinki kritikatu zuen Mendiburu bera bezain hertsia eta intrantsigentea, agidanez, herriko dantzen aurrean.

¹ Aurrerantzean: g.l.e.

Munta gutxiagoko idazki banaka batzuk kenduta², *Zerura nahi duenak har dezakeen bide erraza*³ izenda genezakeen liburua da ezagutzen zaion bakarra. Edo zehatzago esanda, liburu bakarra, baina edizio anitzekoa aldi berean.

Guk dakigula, bost aldiz inprimarazi zen liburua, denak ñabardura edo bereizgarriren batez edo bestez hornituak. Izan ere, ohiko argitalpen finko eta aldagabearen kaleratze ugariaren lekuan, Mikelestorenak edizio guztietara hedatu zituen moldaketa-aldaketok, oso xumeak gehienetan⁴, baina arreta berezia eskatzen duenik saihestu gabe.

Bada, bereizgarrien ildo horretan, nabarmendu beharrekorik, batik bat azken edizioari dagokiona eta, geure ustez, garaiko dinamika politiko-erlijiosoarekin estu uztarturik dagoena. Alderdi linguistiko-filologikotik aztertuta, ez da hura, ziurrenik, interes gehien sorraraz lezakeena, baina bai, zalantzarik gabe, ikuspuntu ideologikotik begiratuta, garai hartako egoeraren lekuko aratz bilakatzen baitu horrek liburuttoa. Baina ez gaitezen premiarik gabe aurrera, lerro batzuk beherago helduko zaio-eta gaiari.

2. Oharkizun bibliografikoa

Manuel Larramendi hiltzean haren gelan aurkitu omen zuten 1744ko edizioa albora utzita⁵, bost dira, Altzolak jaso bezala⁶, egunotara iritsi

² Baldin munta gutxiagokoa bada 1544an luzatutako «diploma matriz referente á la fundación del convento de Hernani, escrito en latin» delakoaren gaztelaniazko itzulpena: «La traducción fué hecha en 29 de Agosto de 1767 por D. José Antonio Miquelestorena, notario apostólico; y (...) capellán mayor de las Carmelitas de San Sebastián y luego beneficiado de la parroquia de Lesaca y director del nuevo convento de esta orden en la misma villa» (Arzak & Soraluze, 1894: 574-575). Beranduago, 1768an, hitzaurre gisako bat atondu zion gaztelaniaz Hernaniko moja agustindarren erregelaren edizioari (ik. J. M. Bidador, 1999).

³ Artikulu honen idazpuruan bertan erakutsi bezala, Mikelestorenaren liburuaz era generikoan mintzatzean, izenburu bateratu-eguneratua erabiltzea hobetsi dugu.

⁴ Grafiari, ortografiari eta aditz-formei dagozkienak nagusiki: *nai/nay*, *biotz/bihotz*, *det/dut*, *zara/zera*, *dezaquen/dezaquean*, etab.

⁵ Irakurketa-akats bati zor bide baitzaio haren albistea. Ikus, halere, P. Altuna, 1984: 81.

⁶ Mikelestorenaren liburuari buruz: «(...) ha obtenido, por lo menos, cinco ediciones: dos no fechadas y otras tres en los años 1749, 1751 y 1754. No tengo más noticias que de estas ediciones verificadas las cinco en Pamplona» (Alzola, 1967-1979: 245).

zaizkigun edizioak, azken biak datarik gabe kaleratuak. Honako hauek, hain zuzen⁷:

A

Cerura nai duenac ar dezaquean vide erraza, D. Joseph Miquelestorenac eracutsia. Bear bezala. Iruñeco Martinez libruguillearen ondorengoan Echean. 1749.

B

Cerura nai duenac ar dezaquean vide erraza, Don Joseph Miquelestorenac eracutsia. 1751. Urtean. Behar bezala, Iruñean: Geronimo Anchuela, Libru guilearen Echean.

C

Cerura nayduenac ardezaquean, vide erraza. D. Joseph Miquelestorenac, Lesacaco Apezac eracusten duena. Bear diran baimenaquin. Iruñean: Martin Joseph Radaren Echean, 1754 urtean.

X

Cerura nai duenac ar dezaquen vide erraza, Don Joseph Miquelestorenac aguertua. Behar bezala. Iruñean: Martin Joseph Rada-ren Echean.

Z

Cerura nayduenac ardezaquean, vide erraza. Don Joseph Miquelestorenac, Lesacaco Apezac eracusten duena. Bear diran baimenaquin. Iruñean: Longás Echean.

Ohikoa izan da –eta ohikoa da oraindik ere– inprimatze-urtea zehaztu gabe kaleraturiko bi argitalpenok kronologikoki ere azkentzat eta, hurrenez hurren, gainerakoen ondokotzat hartzea⁸. Beste zerbait proposatuko da hemen, ordea, ausardia barkatzen bazaigu bederen.

⁷ Identifikazioak errazteko, aurrerantzean alfabetoko lehen hizki larriak (A, B, C, X eta Z) baliatuko ditugu edizio desberdinak aipatzean.

⁸ Hala-hola datatuak badira ere, edizio bi hauen transkribapenak <<http://www.vc.ehu.es/gordai-lua/HomePage.html>> delako estekan aurki daitezke. Berdin esan daiteke 2010etik aurrera sarean kontsultagai dauden originalen datazioaz (ikus *Bibliografia* atala).

Oroitarazi behar da, bestalde, bere garaian liburu arrakastatsua suertatu zen arren, ez zitzaiola geroztik bestelako ediziorik prestatu; harrigarriro, dena den. Horren ustezko arrazoietan ere arakatu nahiko genuke hemen.

Erantsi dezagun, azkenik, oso gutxi direla egun ezagutzen diren aleak, hain zuzen ere, guk dakigula, ale bana besterik ez baita gordetzen edizio gehienetatik, eta haietako bat, zoritxarrez, ia oroigarri aurritu huts bilakatua.

3. Edizio datatuak

3.1. A edizioa [Martinez, 1749]

Argitaratze-data eransten duten edizioen artean, Martinezen ondorengoek 1749an kaleratutako A edizioari dagokio egun Donostiako Udal Liburutegian eskuragarri dagoen alea. Ongi zaindua eta osorik mantendua, egokiro apailatutako argitalpen batez mintzo dira haren orrialdeak. Diogun bidenabar, Alzolak bezala⁹, guk geuk ere ez dugula argitalpen horren beste alerik ezagutzen.

Formatuaren aldetik txikia¹⁰ eta irudi zenbaitez hornitua, oso era orekatuan eskaintzen da testua, izan ere, orrialdeen neurriaren arabera taxututa ematen baitira atal asko, bereziki *Meza enzuteco modua* delakoari dagozkionak¹¹.

⁹ Badirudi ale honetaz ziharduela Alzolak honako hau idaztean: «El único ejemplar de esta edición que conozco pertenece al farmacéutico iruñés, residente en San Sebastián, don Jesús Cilveti Azparren. Lo adquirió por la considerable suma de cinco mil pesetas, hace no muchos años» (Alzola, 1967-1979: 245).

¹⁰ Honela mintzo da Alzola liburutxoaz: «114 páginas, 0,10 x 0,07 m. Lleva abundantes viñetas, bien ejecutadas. En las páginas 95-109 se inserta una Novena al Corazón de Jesús (*Jesusen Biotzaren bederatzurrena*), y en las páginas 110-114, estrofas cantables que comienzan: *Gure gusto, gure atseguin, / Gure Jesus maytea; / Cere Biotceco Suan / erre zazu gurea*» (Alzola, 1967-1979: 245). Ideia azkar bat egin dezakete irakurleek, hogeita hamarna inguru karaktereko hamazortzi lerroz osatutako orrialde-eredua irudikatzen badute.

¹¹ Edizio horretako irudiak direla eta, onar bekigu paratestuen inguruko aztertze-lerro bat irekitzeko balio lezakeen oharñoa: Mikelestorenaren *Meza enzuteco modua* atala hornitzen dituzten irudiak bezalakoak dira –antz handikoak, esan nahi baita– 1821ean Bartzelonan argitaratu zen *Meditaciones para el Santo Sacrificio de la Misa* liburuan ageri direnak. Izan ere, liburu anonimoaren

Hurrengo argitalpenek, esan bezala, ez dute irudirik tartekatzen.

Bitxikerien esparrura joaz, badu edizio honek alderdi tipografiko hutsera mugatzen bide denik ere. Izatez ere, une batetik aurrera, *n* hizkiak desagertu eta, haien orde, tileta [˘] ezarri ohi zaie aurreko bokalei. Alegia, fenomeno anekdotiko hutsa izatetik¹² aski ugaria izatera igaro da orrialde bakar batean, 61.enean hain zuzen, dozena bat aldiz agertzeraino iritsi baita (eta ez guztiak, dirudienez, tipo-faltagatik edo tokia aurrezteko asmoarekin burutuak): *cebiltzaneã, nēdin, cenidã, cenuē, berritzē, izã ditecē*, etab.

3.2. B edizioa [Anchuela, 1751]

Aurrekoa baino formatu zertxobait txikiagoan konposatua da Jeronimo Anchuelak¹³ 1751n argitaratu B edizioa¹⁴, eta ongi orekaturik eskaintzen du testua 104 orrialdetan barrena¹⁵. Ez du inolako irudirik edo laminarik eranstean.

Hemen, edizio horretatik ezagutzen dugun ale bakarraren formatu elektronikoa baliatu ahal izan dugu lan hau burutzeko¹⁶. Orrialde guztiekin eta aski ongi mantendua, inprimatze akats batzuk besterik ez du aleak ezaugarritzat¹⁷.

osagaiak (Meza eta Gurutze-bidea, batik bat) eta ezaugarriak ikusita, serioosi pentsa daiteke Mikelestorenaren ediziotik –edota beronen iturri izandakotik– kopiatuak izan zirela.

¹² Behin edo behin baino ez da azaltzen aurreko orrialdeetan: 31 (*ematē*), 33 (*campoã*)...

¹³ Jeronimo Anchuela hamazazpi urtez aritu zen inprimatzaile Iruñean (1736-1753). Lar definitu gabeko arazoak medio, Ibáñez eta Domingo izeneko inprimatzaileekin batera jardun zuen geroztik.

¹⁴ Grafikoki irudikatuz, hogeita hamalau bat karaktereko hamazazpi lerroko orrialde-eredua.

¹⁵ Vinsonena da deskribapena: «Très pet. in-8 –104 p.–. Titre encadré de petits fleurons. Coll.: Titre, p. 1-2; prières du matin, du soir, du jour, du mois, 3-13; de la confession et de la communion, 13-36; manière d'entendre la messe, 37-60; chemin de la croix, 61-79; neuvaine au coeur de Jesus, 80-102; table, 103-104. Je n'ai jamais vu d'autre exemplaire que celui, très médiocre, que je possède» (Vinson, 1891: § 82).

¹⁶ Olaso Dorrea Sorrerakundearen jabetzakoa (orain Euskaltzaindiaren Azkue Bibliotekan: CD 0026).

¹⁷ 63. orrialdeko lehendabiziko zortzi lerroen ezker aldean inprimatu gabe daude hasierako hizkiak (silabak). Antzeko zerbait gertatzen da 95. orrialdearen azken lauzpabost lerroetan ere. Guztiz ezabaturik geratu zen, azkenik, 99. orrialdeko behealdea (lau bertso-lerro eta erdi, hain zuzen).

Gainera dezagun ez duela edizio horrek ere bitxikeria tipografikorik falta, 27. orrialdetik aurrera ç letra baliatzeko *apeta* erakusten baitu tipografoak behin baino gehiagotan, eta ageriko koherentziarik gabe gainera¹⁸: «*Eliçan baçter-etara* beguira edo gogoia, *Eliçaz* campoan neducala egoteac, eta *çure* Gorpuz Santuac ambat *aldiç* uquitu dituzten nere mihi-ezpañez ain contu guti *iduquitç*ac, edo ambat aldiz behar ez diràn *hitçaquin* ciquintceac» (27); «*adoratçen*, ta maitatçen» (30); «etortcen *çaitzunean*» (33); «Erre *çaçu* cere suz nere bihotza, ta utzazu gucia zurea dirudiela, *içan* ez *deçan*, zuc nay ez duzun» (53-54), etab. (Geurea da, noski, letra etzan oro).

3.3. C edizioa [Rada, 1754]

Argitalpen guztietan aipagarriena, zalantzarik gabe, Martin Joseph Radak 1754an kaleratutako C delakoa dugu, oso berandura arte inork ez baitzuen haren berririk izan. Lehen albistea 1960an iritsi zitzaigun, Pedro Díez de Ulzurrun medikuaren bitartez. Esku artean izan dugun alea –ez bide dago edizio honen besterik– haren aitona anaia Isidoro Díez de Ulzurrun txoitiñodunak Zildotzeko Perutxena familia-etxean utzitako liburuen artean aurkitu zen¹⁹.

Aurkitzaileak berak azaldu zuenez:

(...) *he encontrado* (...) también el mismo año [1957an] 32 *hojas del libro* titulado: “*Cerura nayduenac ardezaquean vide erraza*, D. Joseph Miquelestorena, Lesacaco Apezac eracusten duena. Iruñean: Martin Joseph Radaren echean, 1754 urtean”. (Díez de Ulzurrun, 1960: 378)

Díez de Ulzurrunek liburu-zatiaren luzeraz zioena zalantzan jarri gabe ere, begiratu azkar batek argiro erakusten du erdiko kaieratxoa (11-22 bitarteko orrialdeei dagokiena, preseski) falta zaiola gaur egun.

¹⁸ Letra-tipo baten gabeziak edota beste baten oparotasunak baino ezin esplikatu lezakeen hautua ez bada, behintzat.

¹⁹ Gure eskerrik beroena Itziar Díez de Ulzurrun Sagalari, aletxoa kontsultatzeko eman dizkigun erraztasunengatik.

Hortaz, 1754ko edizioko ale bakarretik salbatu den txatalak hogeit hamar orrialde besterik ez du une honetan. Oso orrialde gutxi, tamalez, edizioaren taxuzko azterketa burutzeko, baina nahikoak, aldi berean, ezaugarri nagusiez jabetzeko eta, honatx interesgarriena: nonbait hogeit hamar urte beranduago gutxienez Longasen inprimategian kaleratuko zen azken edizioa bezalakoa dela atzemateko. Berdina testuan, berdina formatuan (in-16°, 10 x 6,5 cm) eta berdina baita tipografian ere. Berdin-berdina, beraz, baina ezin egiazta dezakegun salbuespen ñimiño batekin, ziurrenik: suposatzekoa da, Longasenak ez bezala, Radaren edizio honek *Jesusen Bihotzaren bederatziurrena* izango zuela azken atalean itsatsia, eta ez, berehala ikusiko den legez, harenak daraman *Acto Fedecoa* delakoa.

Erantsi beharrik ez da Díez de Ulzurrunek Zildotzen aurkitu zituen orrialdeak liburuttoaren aurreneko pleguarenak baino ez direla, hau da, A letrari dagozkionak.

4. Datarik gabeko edizioak

4.1. X edizioa [Rada, d.g.]

Bitxia izan arren, Radareneko edizio aipatu berriak ez du antz formal gehiegirik irarkola berean kaleratu zen beste argitalpen honekin²⁰, izenburua ere moldatua –zertxobait ukitua, hobeto esanda– baitzekarren.

X izendatua dugun argitalpen hau²¹ inolako datarik gabe inprimatu zen eta, ondorioz, zabalik geratu zen aieru eta hipotesitarako ataka.

Haietako bat dugu *Eusko Bibliographian* iradoki zena: 1754?. Alabaina, argudiorik gabeko proposamena izatean, ez zen argi geratu noraino ez ote zen Radak urte berean kaleratutako C edizioarekin nahastatu ondoko kon-

²⁰ Alzolak ale bakarra ezagutu omen zuen (Alzola, 1967-1979: 246).

²¹ Artikulu honen burutzapenerako Eusko Legebiltzarreko liburutegiko alearen fotokopia erabili izan da (orain sarean: <<http://www.liburuklik.euskadi.eus/handle/10771/8886>>). Aleari 97. eta 98. orrialdeak falta zaizkio (*Jesusen Biotz mayteari* izeneko kantikarenak), Anchuelaren edizioko alearekin osa daitezkeenak, formalki B edizio hori baita gehien hurbiltzen zaion edizioa.

klusio azkarra izan. Guztiarekin, beherago azalduko den bezala, erdiz erdi asmatu uste zuen.

Beste argitaratze-data gatazkatsu bat dugu Bidador zenak plazaratutakoan:

(...) fue realizada también en la imprenta que Martín Joseph Rada poseía en la calle Estafeta, por tanto *debe ser anterior a 1772*, y el único ejemplar que se conoce lo localizó Altzola en la biblioteca particular de Juan Ramón Urquijo Olano en 1965. (Bidador, 1999; g.l.e.)

Horretan ere ez dago argi zergatik iradoki zuen iruindarrak argitaratze-muga kronologiko hura, baina uste izatekoa da Rada 1772an zendu zela pentsatzen zuelako izan zela, eta ez bestegatik. Oker zebilen, hala izan bazen, Martin J. Radak –Iturbidek dioenez (2015: 302)– 1751-1775 bitartean jardun baitzuen Iruñean inprimatzaile.

Baina argi da, halaber, ez zuela Bidadorrek aintzat hartu une haietan argitalpen-mota honen bizi-iraupenerako guztiz erabakigarri suertatzen ari zen bestelako gertakaririk ere. Ez, antza, Jesuiten kanporaketa (1767/04/02)²², eta ez nonbait handik sei urtera burutuko zen Lagundiaren deuseztapena ere; gertakari horiek, izatez ere, *espíritu jesuitikoa* mantentzen eta islatzen zuen oro bilakatuko baitzuten susmagarri, berdin liburuak zein haien egile edo inprimatzaileak²³. Giro hartan, ezin *jesuitikoagoa* zen Jesusen Bihotzaren de-

²² Askoz lehenago hasia zen jesuiten aurkako giroa berotzen inguruotan: «(...) antes del decreto de extrañamiento de Carlos III se fue difundiendo la idea de que también en España se decretaría la expulsión. Ya en 1762 hablaba Mayans de que la Compañía “en muchas partes se va aniquilando y me parece que en España de aquí a pocos años acabara de expirar” [9-VIII-1762]» (Mestre, 1996: 126).

²³ Salbuespenak salbuespen, agerikoa da Mikelestorena bezalako euskal elizgizonentzat ez zela ezezaguna josulagunen kanporaketekin batera inguruko herrialde katolikoetan sortua zen giro bortitza, lehenago Portugalen [1759: «(...) los sucesos de Portugal tuvieron un eco sorprendente en Europa» (Mestre, 1996: 101)], eta geroxeago Frantzian [1762: «(...) las provincias del País Vasco y Cataluña empezaron a recibir jesuitas franceses que se habían negado a jurar el decreto de los parlamentos» (Mestre, 1996: 115)]; «(...) [1764rako] el rector de San Sebastián [Loiola] había acogido calurosamente a sus hermanos de Francia»; eta Frantzisko Xabier Idiakez Gaztelako probintziala zenak: «(...) aconsejaba no se publique demasiado su presencia [josulagunena, alegia], no entren muchos jesuitas juntos, ni lo hagan todos por San Sebastián, sino también por

bozioa bera ere²⁴ nekez libra zitekeen susmoetatik²⁵, eta, hortaz, haren *bede-ratziurrena* sustatzen eta hedatzen zuten liburuak ere espiritu *beltzaren* erakusgarritzat har zitezkeen *de facto*.

Guztiarekin ere, maizegi ahazten den gertakari larriagoa eta erabakigarriagoa dugu euskal literaturan bertan, datarik gabeko edizio honi muga kronologiko zehatzagoren bat jartzeko ere baliagarri suerta litekeena. Alegia, aipatu antijesuitismoarekin lotura zuzenik aitortu ez zitzaion arren, tiro batez aldi berean bi txori gogaikarri garbitzen zituen gertakari latz batez ari gara.

Hartara, Gaztelako presidentea zen Arandako konde *ilustratuaren* agindu glotofobia zela eragile eta bide, 1766ko azaroaren 10etik aurrera arras ezi-nezko bilakatu zen euskarazko ediziorik kaleratzea. Zoritxarreko astelehen hartan Nafarroako Erret Kontseiluak euskal letren suntsipen sistematikoa bilatzen zuen neurri politikoa bereganatu eta aldarrikatu zuen erresuma guztian. Gure Kardaberaz mistikoaren erlijiozko lantxo ezin *jesuitikoagoa* hartu zen aitzakiatzat: Loiolako Inazioren bizitzari buruzko liburua. Luzea bada ere, merezi du pasarte gogorra ekartzea:

En Pamplona, en Consejo, lunes a diez de noviemtre de 1766, los muy ilustres señores D[o]n. Josef Contreras, Regente en cargo de Virrey, Don Josef Lanciego, Don Ignacio Azcona, Don Agustín de Eguía, Don Manuel Olazaga, Don Leopoldo Pabía (?) y Don Juan

Pamplona» (Mestre, 1996: 116). Eta beranduago Erromatik hurbil –Napolosko erresuman (1767) eta Parmako dukerrian (1768)–, jesuitismoarekiko intolerantziaren albisteak erraz eta eurrez hedatu baitziren gure geografian barrena.

²⁴ «La devoción al Corazón de Jesús ha estado íntimamente ligada a la Compañía. En las revelaciones a Santa Margarita se encomendaba a la Orden de San Ignacio el encargo de propagar la devoción al Sagrado Corazón» (Revuelta, 2008: 380). Ikus, orobat, beheargoko 5.2 atala.

²⁵ Iturbidek jasotzen duenez, debozio haren aitzindari eta bulkatzaile nagusietako bat izan zen J. Croiseten *Dévotion au Sacré Cœur de Jésus* liburua (1691). *Indexean* sartua egon zen 1704tik 1887ra arte (Iturbide, 1997: 191). Guztiarekin ere, liburuaren gaztelaniazko itzulpenaren lehen edizioa 1734an burutu zen Iruñako Joseph Joachin Martinezen irarkolan eta hainbat edizio izan zuen hurrengo urteetan, jesuitek abian jarritako debozioaren dinamikarekin bat eginez (Iturbide, 2016: 166). Areago: «(...) en los talleres navarros del siglo XVIII se imprimieron siete títulos de este autor y seis reediciones, lo que hace un total de trece ediciones; tres obras fueron primeras ediciones españolas y cuatro de ellas vieron la luz en vida del autor» (Iturbide, 1997: 196).

Asensio Esterripa, oidores de él; dijeron que el día 6 de octubre próximo pasado se presentó a nombre del P. Agustín de Cardaberaz, de la Compañía de Jesús, Maestro de estudios en el Colegio de Loyola, un Epítome original de la Vida de San Ignacio de Loyola, escrito en vascuence, pidiendo licencia para su impresión, y sometido a la censura del P. Martín de Urriza (...) la dio sin haber hallado reparo que pudiese embarazar la licencia que se solicitaba. Y que en este estado, se halla el Consejo prevenido por carta de 1º del presente mes del Excelentísimo Señor Conde de Aranda, Presidente de Castilla, *para que no se permitan impresiones en otra lengua que la castellana*, inteligible a toda la nación, y *que por punto general se nieguen semejantes licencias en este Consejo sin especial notica suya*. Por lo que, en consideración y cumplimiento de esta orden, mandan que el referido Epítome original de la Vida de San Ignacio, escrito en vascuence, se archive con todo el espediente formado en su razón juntamente con la citada orden de dicho Excmo. Señor, para que no se contravenga, y que a este mismo fin, y para que no puedan alegar ignorancia, se haga saber este aviso a todos los impresores de este Reino, con apercibimiento de que por cualquier contravención serán castigados con severidad, y que de haberse practicado lo referido, se ponga certificación de este auto, que lo rubricaron sus señorías, y en fe de ello firmo yo el secretario –con acuerdo del Real Consejo– Nicolás de Arrasta, secretario. (Lopetegi, 1973: 22; g.l.e.)

Espedientean erantsitako gaztiguek erakusten duten bezala, azaroaren 12an eta 13an eman zitzaien erabakiaren berri Nafarroako inprimatzaile guztiei; eta ziurtatua uzteko, honako hau gehitu zuten jarraian:

Certifico yo, el escribano real infrascrito, que según se me ha informado por varios libreros y otras personas, no hay en esta ciudad y Reino más prensas ni imprentas, que las que tienen los sujetos nombrados en las seis notificaciones anteriores, y para que conste, firmo en Pamplona, a 13 de noviembre de 1766. Joaquín López, escribano. (Lopetegi, 1973: 24)

Jakina, Mikelestorenaren X edizioa argitaratu zuen Rada Etxeaz ere mintzo da, espresuki mintzo ere, nafar eskribaua. Honatx inprimatzailearen emazte eta semeari jakinarazi zien gaztigua:

En la ciudad de Pamplona, dicho día, trece de noviembre de 1766, yo el infrascrito escribano real, *hice saber el auto acordado del Real Consejo antecedente, a Josefa Burguete y Josef Francisco de Rada, su hijo, vecinos de esta ciudad, que viven en una casa y compañía, y corren con el manejo de la imprenta y prensas de Martín Josef de Rada, impresor, marido y padre respectivo, de los susodichos, por la privación de juicio que padece éste; para que les conste de su tenor, y enterados, dijeron se dan por notificados, y que observarán puntualmente lo acordado en dicho auto.* Esto respondieron y firmaron, y en fe de ello, yo el escribano. (Lopetegi, 1973: 23; g.l.e.)

Argi da, beraz, 1766ko azaroaren 13tik aurrera Rada Etxeak ere ez zuela euskarazko libururik argitaratzeko baimenik. Eta ez, agidanez, asmorik ere. X argitalpena aurretik kaleratua behar zen, nahitaez.

Ez da falta, horratik, Mikelestorenaren liburuaren argitalpen-muga kronologiko hura beranduagora eramatera bulka lezakeen arrazoirik. Izatez ere, erraz pentsa liteke Radaren alargunak (1775-1787 bitartean) edota beren semeak (1787-1800 bitartean) eman zezaketela argitara *Martin Joseph Radaren Etxean* zigiluaren pean. Ez dirudi, halere, datuek hori pentsatzera daramatenik.

Ezta pentsatzera ere, erantsiko genuke jarraian, Anchuelak oraindik lanean zegoenean burutu zuela Radak berea, Mikelestorena bera inplika zezakeen iskanbila-iturri gogorra izango baitzukeen inprimatzaile berriak merkatuan finkatzen hasi baino lehen.

Logikoagoa da –eta testu-ezaugarriek, berehala ikusiko den bezala, horretara garamatzate– X delako hau 1754ko edizioa baino zertxobait lehenago inprimatua izan zela uste izatea, ez zatekeen-eta inondik ere arrazoizko izango, Radak hobe eta propioagoa zuen 1754ko edizioa prestatua eta kaleratua izan ondoren, zaharragoa zen eta Anchuela inprimatzailearen eskuetan ibilia zen haren pareko eta antzeko batez baliatzea, zertarako eta, azken batean, edizio zaharkitu bat saltzeko.

Horren kariatara, hipotesiak erraz pentsatzera eramán gintzake, agian Anchuelak inprimatze-lanari utzi berri zionean burutu zuela Radak edizioa. Erraza zuen, izan ere, euskarazko argitalpenen merkatuan argitaratzaile batetik uzten zuen tokia irabazteko bidea: Mikelestorengana jo, eta honen bai-

menarekin eta Anchuelaren liburu arrakastatsuaren gainean burutu zituen zuzenketak eta aldaketatxo berriak paperean jasota, esparru berrirantz abiatzea besterik ez zeukan Rada jaunak...

Argi uste legoke, beraz, 1753-1754 bitartean inprimatu zela X edizioa; eta 1754an kaleratutako C delakoa baino lehen, edonola ere. Horretaz mintzo bide dira B eta X edizioen arteko antzak eta aldeak... eta horretaz mintzo, baiki, C edizioarekiko desberdintasunak. Eta aurrera dezagun, orobat, lesakarraren liburuaren Z argitalpenak ere baduela eztabaida honetan zeresanik; itzalgaizka bada ere.

4.2. Z edizioa [Longas, d.g.]

Ez da, egia esan, Longas Etxean kaleratutako edizioa²⁶ egokien ulertu eta interpretatua izan dena, ongi asko baitaki honetan ibili denak, *Jesusen Biho-tzaren bederatziiurrena* delakoa bertan ez agertuagatik, horren konstatazioa egin eta, harridura-aurpegirik ere jarri gabe, aurrera jotzearekin askietsi dugula ikerlariok maiz gure lana. Eta egiazki berezia eta arretaz hartzeko modukoa da argitalpena.

Kontuak argitze aldera, Bidadorrek kaleratze-datatz dioenari hel dakioke hasteko:

(...) fue impresa en la imprenta de José Longás, por tanto *posterior a 1775*, y es de la que mayor número de ejemplares se conoce (...); comparándola con las ediciones precedentes, resulta algo más corta ya que no incluye la novena al Sagrado Corazón de Jesús ni la tabla de materias. (Bidador, 1999; g.l.e.)

Itxura duenez, lar debideratu gabe ibili zen honetan iruindarra inprimatze-data iradokitzean, ezaguna baita Jose Longas 1774-1795 bitartean²⁷ ari-

²⁶ Alzolak emanak dira ezaugarriak: «En 12.º, de 100 x 64 mm 3-92 páginas a línea tirada» (Alzola, 1967-1979: 246). Zuzendu beharra dago halere Alzolak dioena, formatua *in-16°* baita, C edizioarena bezalakoa.

²⁷ Zehaztapenik ematen ez badu ere, sumatzekoa da Iturbidek 1997an proposatutako datuan –hau da, Longas 1775-1992 bitartean aritu izan zela inprimatzaile zioen hartan– oinarritu zela orduan Bidador (ikus Iturbide, 1997: 197).

tu zela Iruñean (Iturbide, 2015: 302)²⁸. Horratik, ezin ahantz daiteke Longas Echean azaltzen dela liburuaren azken edizio horren azalean, eta ez inprimatzailearen izen-deiturak erakutsiko lituzkeen ohiko formularen bat (Jose Longas-en Echean edo Jose Longas Libru guilearen Echean...)²⁹.

Ohartaraz dezagun jarraian, edizio honek Radak 1754an kaleratu zuen C edizioaren *contrefaçon* edo sasifaxsimile modukoa dirudiela lehen begiratuan bertan, azaleko testuaren inguruko enmarkatze-iruditik hasita³⁰. Hau da, motibazio zehatzak ezagutzen ez ditugun arren –Nafarroa guztira hedatutako argitaratze-debekutik at, esan nahi baita–, haren kopia betegina prestatu nahi izan zuen Longas Etxeak; egilearen baimenarekin, argitaratzean bizirik bazen behintzat, edo baimenik gabe.

Jakina, garrantzizkoa izan liteke egilearen baimenaren auziari erreparatzea. Izan ere, daitekeena da 1774-1786 bitartean kaleratua izana liburua egileak txertatu aldaketekin³¹, Arandaren 1766ko aginduaren jakinarazpen zuzenik ez izatean, ez konturatuarena egin baitzezakeen Longas inprimatzaileak. Baina zinez pentsa daiteke, halaber, hurrengo hamar-hamabost urteetan ere –egilea zendua zenean, alegia– argitaratua izan zitekeela, apika C edizioan ageri ez ziren moldaketak bestek burutuak, eta edonola ere, Arandaren gainbehera eta des-terrua zirela eta³², haren debeku *euskarafoboa* era nasaiagoan har zitekeenean.

²⁸ Beste data bat ezartzen zaio obra honi Eusko Legebiltzarreko fitxategian, Gutiérrez del Cañok emandako datuaz baliatuz (hots: «Longás trabajó en Pamplona entre 1776 y 1791»), denbora-tarte horretan kokatzen baita argitalpena. Bertako alearen fotokopia erabili izan dugu hemen (orain sarean: <<http://www.liburuklik.euskadi.eus/handle/10771/8884>>).

²⁹ Garrantzizkoa izan liteke datua, zeren eta 1795etik aurrera, eta bost bat urtez, haren alarguna eta semea arduratu baitziren inprimategiaz (Iturbide, 2015: 302), eta, beste hainbatetan legez, erraz asko gerta zitekeen, esku artean dugun liburuaren eitea gogoan izanik, bigarren garai horretan argitaratua izana, eta ez Jose Longas bizi zenean. Froga argiagorik behar, edozein modutan.

³⁰ Gogoratu beharrekoa da, hipotesien eskualde irristakorretik atera gabe, 1754ko edizioak utzitako orrialde eskasetatik formalki ezberdintzeko zaila den edizio horrek bazukeela alde nabarmenik Longasenarekin erkatzean, honen *Acto Fedecoak* haren *bederatziurrenaren* ordezkio berrikuntza baitirudi.

³¹ Hipotesiak hipotesi, Radak Anchuelaren edizioarekin bezala joka zezakeen Longasek, inpresio-lanbideari heltzean, Radaren 1754ko edizioarekin.

³² Monarkiaren konfiantza galduta, Jaenera erbesteratua izan zen 1794an. Handik lau urtera zendu zen.

Dena den, gauza bat izan zitekeen –izango zen, seguruenik– euskarazko argitalpenen debekuari hala edo hola aurre egiteko ahalegina eta beste bat –agian une batzuetan arriskutsuagoa–, *espíritu jesuitikoa* itsatsita zeramaten liburuei berriro heldu nahi izatea.

Ildo horretan, edizio hau euskaraz bai, baina amaierako *bederatziurrena* gabe argitaratu zen, haren ordeiz *Acto Fedeco*, *Esperantzaco*, eta *Caridadecoac* atala erantsi zitzaizlarik.

Ez dugu, tamalez, argitalpen berri horren eta ez aldaketon arrazoiak azalpenik, ez behintzat liburuak berak isla dezakeenetik harago doanik. Dena da, izatekotan ere, susmo eta aieru. Eta, besterik ezean, susmatze hutsaren *kume* baino ezin izan daitezke, gorago iradoki bezala, bederatziurrenaren desagertzearen arrazoiak ere.

Ilunpe bertsutan genbilzke, aldi berean, atal berriaren eransketaren arrazoiak argitu nahi izango bagenu: agian, liburuaren *gorputza* gehiegi ez kalte-tzea zuen argitaratzaileak xedeetako bat, tamainaren aldetik ere antzekoak izan zitezen edizioak, baina, jakina, izan zitekeen errazak omen ziren zeruko bide haiek osatzera ere bazetorkeela berrikuntza³³.

Ez litzateke faltako, halaber, *Acto Fedecoaren* eransketan Erasmoren *Preparación y aparejo para bien morir* liburuaren transposizioa ikus lezakeenik, besteren artean, aurreko atalarekin ere –*Calvarioco estacioac*– modu esplizituan uztartzen delako amaierako hau³⁴.

³³ Osatzera diogunean, Kardaberazek zioen zentzuan esan nahi dugu, hots, hark Asteteren kati-xima bukatutakoan eta bere ekarpena erantsi baino lehenago ezarritako ohartxoan zioenaren il-dokoan: «Emen bi gauzaren gañean contuan ipiñi nai det iracurlea. Lembicia: badira laburregui-tzat dauqueenac Asteteren urrezco liburuchoa, batezere Confesioco, ta Comunioco Sacramentuai dagozten gauzetan. Emendic dator bacoitzac bere erasquiña egotzi nai izatea (...) ta gañeracoa utzitzen du Animen zaien escuetan: eta on lizaque contuz arguitara ematea zembait Eracusaldi Confesioco Sacramentuen, ta lenvico Comunioaren gañean. Bigarra: Aita Agustiniñen cem-bait hitz aldatu ditugu (...) Ta atzanean, ecusiric, Aita berac dacartziela gauz on asco, ta oen ar-tean obra onen esquintzeco era, Fede, Esperanza, ta Caridadezco Afectoac (...), eguin da aleguiña gauz oec ederqui ipintzeco, ta (...) arguitara ateratzeco» (Kardaberaz, d.g., c.1762: 62-63).

³⁴ Irakurleek ondo dakitenez, honela eman zion bukaera Erroterdamekoak bere liburuttoari: «Subamos en fin desnudos con el Señor a la cruz, despojados de todas las aficiones terrenales, elevados en el amor de la vida celestial, para que podamos dezir con sant Pablo. El mundo esta

Baina zeinahi ere den susmoen egiantzekotasuna edota azken argitalpenaren datazioa, zinezko asmoa eta egile/eragilea, zabalagoa eta gaitzagoa da orain hemen planteatzen diren zalantzen esparrua. Guk, dena den, ez genituzke beste hauek ere ikusmiratik galdu nahi: liburuaren formatu eta egituraketaren arrazoia, bertan burututako testu-kenketa eta eransketa horien funtzio ideologiko-defentsiboaren maila, etab. Ikus dezagun zer eman dezakeen horietan guztietan argitalpenen arteko oihanean barneratzeak.

5. Edizioen artean biraka: hipotesiak finkatzen

Aurreneko begiratuak erakusten duenaren arabera, hiru multzo nagusi antzematen dira bost argitalpenon sailean: jatorrizkoa bide den A edizioari legokiokeena, B edizioak eta haren *kume* zuzena dirudien X delakoak osatua eta, azkenik, orri-kopuru ezin eskasago utzi duen C-k eta, dirudienagatik, haren ondorengo aizundua den Z edizio interesgarriak osatuko luketen multzoa.

Lehendabiziko ahaidetasunak markatzen hasita, argi dago, multzo bakoitzaren barneko aleen arteko urruntasunak urruntasun³⁵, A eta C-Z multzoek ematen diotela liburuari nolabaiteko *egonkortasun* testuala; eta B-X edizioek, berriz, forman eta edukian *oharñoa* eskatzen dutenak diruditela. Alegia, hitz, aditz edo forma esanguratsuenetako zenbait mahai-

crucificado en mi, y yo al mundo. En esta cruz enclavados con tres clavos, de Fe, de Esperança, de Caridad, perseveremos constantemente en la pelea contra Satanas, hasta que aviendole vencido, digamos: *In manus tuas Domine commendo spiritum meum*. Y con estas palabras passemos a la eterna vienaventurança, mediante la gracia y favor de nuestro Redemptor Iesu Christo. A quien con el Padre, y Espiritu santo sea gloria eterna. Amen» (Erasmus, 1555: 40 ifrentzua). Mikelestorenaren garaikidea zen Da Porto Maurizio frantziskotarrak ere kolofoi berdintsuarekin amaitu zuen Gurutze-bideari eskainitako *Via Sacrea spianata ed illuminata* liburu ospetsua (ikus gaztelaniaz, 1932).

³⁵ Ezagunak dira X edizioaren izenburuko desbideraketa (*dezaquen* vs beste lau edizioen *dezaquean*), A edizioak bakarrik dakarren pasarte luzea (87) edota Z edizioak eskaintzen dituen testu-berrikuntzak (ikus, esaterako, 55-56).

ratu nahi izanez gero, hauexek lirateke pareka litezkeen lehen eskutadakoak³⁶:

A eta C-Z	B-X
<i>zerazten/ceraten</i>	<i>zarazten</i>
<i>ez badaquizu</i>	<i>ez pa-da-quizu</i>
<i>gutiren</i>	<i>guchiren</i>
<i>daducatciena</i>	<i>daduzcana</i>
<i>bacera</i>	<i>bazara</i>
<i>dioztzat</i>	<i>diozkat</i>
<i>naizan</i>	<i>nazan</i>
<i>ordu</i>	<i>hordu</i>
<i>esan</i>	<i>erran</i>
<i>ditut-cebiltzanean-zaquizquit</i>	<i>dituz-cebiltzañean-zaquitquit</i> (akatsak guztiak, eta azkena, birritan errepikatua)
<i>citacitzun</i> (akatsa)	<i>citzaitzun</i>
<i>nazazun...</i>	<i>nazazula...</i>

Desberdintasunen zerrenda llabur horrek, segidan ikusiko den moduan, A-k eta C-Z-k ez dakartzaten pasarteak (B: 28; X: 29) itsastea faltako luke, adibideak argiago mintza litezen.

Horiek eta horrelakoak direnak ditugu ustezko multzoak egituratzen eta trinkotzen dituzten ezaugarriak batetik, eta, aldi berean, multzoak elkarrengandik ere bereizten dituztenak.

Irudiz, bederen, A deitu edizioaren testua da gainerakoen oinarrian dagoe-na. Hartatik jasoa da, ustez, beste guztietan atzematen den ehundura nagusia,

³⁶ Geroago zehaztuko diren arrazoiak medio, ez da zerrendatxoan *bederatziumenetik* eta *Acto Fedecotik* bildutako adibiderik emango. Bestalde, adibideak zein orrialdetan dauden jakin nahi dezanak *Eranskinera* jo dezake.

eredua eskaintzen duena, hala atal larriei zein txikienei dagokienez nola erre-dakzioari berari. Noiz zuzendua edota moldatua, noiz osatua edo era koheren-teagoan egokitua³⁷, edizio hartatik³⁸ abiatu ziren gainerako edizioak eta haren erreferentzia egiten dute etengabe. Badira, halaz eta guztiz, elkarren artean antz handia duten edizioak eta baita elkarrengandik gehiago urruntzen direnak ere.

B edizioa eta X delakoa, esaterako, oso dira antzekoak oro har. Elkarren arteko dibergentziak gutxi eta grafiko-formalak dira nagusiki. Elementu asko daude hori erakusten dutenak, baina nabarmenena besterik ez aipa-tzearren, *Comulgatcean, ta comulgatu-ondoan eguin behar dena* atalera jo ge-nezake: beste hiru edizioetan –hots, A, C eta Z deitutakoetan– ageri ez den sarrera luze bat –orrialde batekoa– azaltzen da eskuen artean darabiltzagun bi hauotan eta, ondoren, beste edizioetan agertzen den jatorrizko testuare-kin uztartzeko trantsizio-pasarte bat, lerroaldearen amaiera ere desberdin samar geratu zelarik (B-X: 29-30). Berdin gertatzen da A eta Z edizioetan³⁹ azaltzen ez den hainbat *berrikuntza* gehiagorekin ere⁴⁰.

Baina aurkeztutako multzokatze formala malgutzuz, hel diezaigun au-rren-aurrenik B-X edizioen arteko lotura eta ahaidetasunen azalpenari eta, aldi berean, A-rekiko erakusten dituzten desberdintasunenari.

5.1. A eta B-X edizioak

Eskema gisara, bi urrats nagusi hauek antzematen dira esku artean ditu-gun hiru edizioon artean:

³⁷ Handia da lehen edizio honetan –eta gutxitu arren, ez da zeharo zuzenduko gerokoetan– azal-tzen den anabasa (orto)grafikoa, berdin agertzen baitira, esaterako, *bear* zein *behar*, *honetan* zein *orretaraco*, *biotz* zein *bihotz*..., eta maiz asko lerroalde berean jarrita (ikus, esaterako, 84. orrialdea).

³⁸ Edizioen ñabardurak ikusita, okerrik egiteko beldurrik gabe esan genezake, jatorrizko eskuiz-kribua –arketipoa– lehendabiziko edizio hartarako baino ez zela erabili, eta hurrengo argitalpenen moldaketak eskuarki aurreko edizioen bat baliatuz burutu zirela.

³⁹ Gogora bedi C delakoak ez duela erkaketa osorako biderik eskaintzen, hogeit orrialde besterik ez baitu.

⁴⁰ Ikus, besteak beste, *Amairugarren gurutzeco otoitza* hasieran erantsitako hiru *badaquitak* eta dagozkien esaldi konpletiboak (B: 77-78; X: 76-77).

- B edizioak A zuzendu du, eta zuzenketa gehienak automatikoki igaro dira gero X delakora⁴¹.
- X edizioak B zuzendu du, bai honek A-tik jasotako *akats* edota forma ustez berezietan eta bai gainerakoetan ere.

Lehen urratsean, oso dira nabarmen B edizioak A-ri egin dizkion testu-eransketak, ezabaketak eta egokitzapenak.

I) Testu-eransketak⁴²:

→ *Comulgatu-ondoan eguin bear dena* (A: 25) > *Comulgatcean, ta comulgatu-ondoan eguin behar dena* (B: 28).

→ *Comunioco maiera urbiltcen zaranean urbilduco zara, beguiac lurrean dituzula, ta humiltasunez, ta erresetuz beteric. Apezac Hostia Santua aguertcen duenean, errain dezū arequin batean, hirur aldiz: Ez naiz ni, Jauna, ez, çu artceco diña: asqui da zūc hitz bat erratea, nere anima sendatceco. Artuco dezū guero, nor artcen duen ezagutcen duenac beçala, begui bilduequin, ta gogo bihotzac beragan daduzcatzula. Artu orduco joain zara baztercho batera, edo cere toquira; ta, ezaguturic, zū zarala Sagrario bat* (B: 29-30)⁴³.

→ *cerura igatearequin* (A: 70) > *cerura zū igatea-requin* (B: 60).

→ A-k ez dakarren eta praktikan Gurutze-bideko hamabosgarren geldialdia den *Azqueneco gurutzeco otoitza*. Aguercen zaio *Magdalena-ri* atala (B: 78-79)⁴⁴.

→ *utcatzen daquien* (A: 108) > *utcatcen ez daquien* (B: 95) (testuinguruan, oso akats larria).

II) Testu-ezabaketak:

→ *ta soñecoa, azotex urratu cizuten, Gorputcetic tiraca etsaiac quentcenarequin artu cenuen Oñace, ta doloreac gatic, indazu nere becatuen,*

⁴¹ Salbuespen nahikorekin, halere: *vicitceco* (A: 1) > *vicitzeco* (B: 3) > *vicitceco* (X: 3); *iru* (A: 2) > *irur* (B: 4) > *iru* (X: 4); *arquitcen* (A: 2) > *arquitzen* (B: 5) > *arquitcen* (X: 4)...

⁴² Esanguratsuenak baizik ez dira hona ekarriko.

⁴³ X-k aldaketa txikiren bat baino ez du egiten: *Hosti, zū, bezala...* (X: 29).

⁴⁴ Egokitzapen txikiren bat baino ez du egiten X-k; interesgarriena: *Passio santa* (X: 78).

ta aztura gaistoen soñeco ciquiñac quentceac emain didan Oñacea eramateco gracia. Amen (A: 87) > desagertu (B: 73).

→ baita escatu ere ceniola cere Aitari nere oben, ta culpa gucien barcacioa [...] zure graciarkin batean (A: 90) > desagertu (B: 75).

III) Testu-aldaketak:

→ erabilli behar zaituzte (A: 10) > erabillico zaituzte (B: 13).

→ diezaquegu (A: 33) > dezaque (B: 38).

→ dauden (A: 53) > daudenen (B: 50)

→ Gorputz gucia odol, ta nequez betea ceneducala, ta anima neque edo dolorezco itsaso eguiñic, azqueneco atsa nigatic eman cenuen (A: 89) > Gorputza odolez, ta oñacez betea, ta anima nequezco itsaso eguiñic, azqueneco asnaseraño iduqui cenituen (B: 75).

→ indazu harren, ez zure nequeric, ta ez zure semearen eriotza becatu berriequin, berritceco gracia (A: 91) > indazu arren, zure nequeac, eta semearen eriotza becatu berriequin, berritu gabe vicitceco gracia (B: 77).

→ Azqueneco Gurutceco otoizta (A: 92)⁴⁵ > Amalau-garren Gurutceco otoizta (B: 77).

→ Cere Gorputcean eraman cenituen neque andi, ta eriotza gogorren ondoan Gorputza bera gurutcean ill, ta illen sepulturara eraman cezatela uztearequin, guizon eguiarzoa cinala eracutsi cenuen Jesus nere Jaungoico Ona, ni gatic eraman dituzun neque andi, ta eriotza gatic escatcen dizut, izan nadilla ni, comulgatcen nazan gucietan, zure Sepulcro garbia, utci nazazun orduan cere graci, ta amorez betea (A: 92-93) > Ba daquit, Jesus maitea, Gorputcean eraman cenituen, nequeac neque andi-gogorrac cirala: ba-daquit, ill ondoan illen sepulturara eraman cinduztela; ta badaquit, Jaincoa ez-cic [sic] guizon eguiarzoa zarala. Ni gatic eraman dituzun neque andi, ta eriotza gogorra gatic escatcen dizut, izan nadilla ni, comulgatcen nazan gucietan, zure Sepulcro garbia; ta utci nazazula cere graci, ta amorez betea (B: 77-78)⁴⁶.

⁴⁵ Hamalau geldialdiko Gurutze-bidea (A) hamabosteko bilakatzen da B-X-Z edizioetan.

⁴⁶ Nimiñoak dira kasu honetan gero X-k B-ren testuari egin dizkion aldaketak: badaquit, zirala, ezecic, eriotz eta utzi.

Mordoska da, halaber, *bederatziurrenaren* barnean datorren bertso-sailari dagokion aldaketa-sorta:

- *Ez daude loyac utsic* (A: 110) > *Etceuden bacarric loyac* (B: 98).
- *Eldu gara* (A: 111) > *emen gatoz* (B: 99).
- *Nere icaren, nere otzen / berotceco labea* (A: 112) > [*Egon behar ez ote dut / nic or be*]ti gordea (B: 99-100)⁴⁷.
- *amorez errea* (A: 112) > *animen labea* (B: 100).
- *damuz nago, urriqui dut / zu orrela ecustea* (A: 112) > *Cein andi ta gogorra den, / daramazun nequea!* (B: 100).
- *culpac ezartzen diote* (A: 113) > *ezartcen diote culpac* (B: 101).
- *ardira* (A: 113) > *autsi* (B: 101).
- *expata* (A: 113) > *burdiña* (B: 101).
- *culpa gaisto, oben gogor* (A: 113) > *culpa gaisto, ta oben gogor* (B: 102).
- *artzen dago charqueriac* (A: 114) > *charqueriac artcen dago* (B: 102).
- *ez ote dut maitatuco* (A: 114) > *ez dut behar maitatu* (B: 102).
- *nic artuco ez ote dut* (A: 114) > *artu behar ez dut nic* (B: 102).
- *Biotzeco Atea* (A: 114) > *sar nadin or Atea* (B: 102).

Zuzenketei gagozkiela, eta exhaustibotasun-asmorik gabe segitzen badugu ere⁴⁸ —egarri hori berdindu ahal izateko baitute irakurleek amaierako *Eranskina*—, honako hauek dira grafia arloan azpimarra litezkeenak:

⁴⁷ Mendibururen bertsioa baliatuz berreraikia (ikus amaierako *Eranskina*).

⁴⁸ Zerrendak ez luzatzearen, ez ditugu hona ekarriko oker idatzitako hitzen zuzenketak [*miñgain* (A: 27) > *mingain* (B: 32); *Sauarequin* (A: 29) > *Santa-requin* (B: 34); *aguiz* (A: 111) > *arguiz* (B: 99); *guerotzic* (A: 112) > *gueroztic* (B: 100), etab.]; sortutako akats berriak [*ondasunez* (A: 29; X: 34) > *ondasunze* (B: 34); *ditut* (A: 50) > *dituz* (B: 47); *cebiltzanean* (A: 61) > *cebiltañean* (B: 55); *zaquizquit* (A: 61, 75) > *zaquitquit* (B: 56, 64); *eguitea gatic* (A: 64) > *egutea-gatic* (B: 58); *cinduz-tzen* (A: 75) > *cinduzten* (B: 64); *itzaturic* (A: 88) > *itzatutic* (B: 74); *nic* (A: 90) > *nit* (B: 75)];

– *-tz-* > *-tc-*: *guelditzeco* (A: 12) > *guelditceco* (B: 15); *escatzen* (A: 16) > *escatcen* (B: 20); *etzindecen* (A: 17) > *etcindecen* (B: 21); *etzion utzi* (A: 19) > *etcion utci* (B: 22-23).

– Baina sarri alderantziz, hots, *-tc-* > *-tz-*: *ortcequin* (A: 8) > *ortzequin* (B: 11).

– Inoiz, gainera, *-tz-* > *-c-*: *oartzen* (A: 26) > *oarcen* (B: 30)...⁴⁹.

Bitxia bezain sistematikoa, aldi berean, jainkotasunari dagozkion izen nagusiekiko jokamoldea, *ukiezinak* balira edota *kutsatuak* izateko arriskua balute bezala, bereizi egiten baitira gidoi batez lekuan-lekuan dagokien kasu-markatik. *Jesus* eta *Bihotz* izenak dira horretan nabarmenenak: *Jesus-en*, *Bihotz-eco* (B: 3), etab.⁵⁰

Ez ahanztekoa, bestalde, hitz batzuetan osagaien artean egiten den be-reizketa sistematikoa: *goizoroco* (A: 1) > *goiz oroco* (B: 3); *egunoro* (A: 55) > *egun oro* (B: 51)...

Ortografiari dagokionez, *h* hizkiaren presentzia sistematikoagoa (edo) da:

– *bear*, *biotz* (A: lehen orritik aurrera) > *behar*, *bihotz* (B: azaletik aurrera; ez, ordea, beti-beti); *itz* (A: 11, 32, 83...) > *hitz* (B: 14, 36, 47 [*hitzez* eta *hitzac*], 71...); *au* (A: 35, 61, 109) > *hau* (B: 40, 59, 96)⁵¹; *al baño* (A: 43) > *hal baño* (B: 44); *al bezala* (A: 61) > *hal bezala* (B: 56); *ala* (A: 78) > *hala* (B: 66), *harren* (A: 88, 91) > *arren* (B: 74, 77)...

edota bietatik dutenak [*nerea ez-cic* (A: 53) > *nereac ez-eic* (B: 50)]. Berdin jokatu dugu aski sistematikoak ez diren moldaketekin [*ta* (A: 85) > *eta* (B: 72)].

⁴⁹ Berdintsu *zoazen* (A: 17) > *zoacen* (B: 20), nahiz eta, aldi berean, *gaucequin* (A: 8) > *gauzequin* (B: 11), etab.

⁵⁰ Oharra merezi dute dibinitatea izendatzeko aldaerek. Izan ere, A edizioak *Jainco* erabiltzen du nagusiki (34 bider) eta inoizka *Jaungoico* (zazpi bat aldiz baino ez). Antzeko proportzioan segitzen du B edizioak A-ren joera hori, nahiz eta X-ra pasatuko den *munstroa* ere asmatuko duen [*Jauncoa* (B-X: 44)]. X edizioak *Jangoico* hitza ere erabiliko du hiru bat aldiz (X: 3, 31, 43). Z edizioan, azkenik, *Jaungoico* forma da sistematikoki erabiltzen dena [38 bider, gehi tipografi akatsen bat, hots, *Joungoico* (Z: 11)].

⁵¹ Baina ez beti.

– Baina, *honetan* (A: 84) > *onetan* (B: 71); *asma hal adiña* (A: 88)
> *asma-al adiña* (B: 74); *horien* (A: 88) > *orien* (B: 74)...

Anitz dira edizio batetik bestera egokituriko adizki eta aditz-formak, normalean hizkera-hautuarekin uztartuak:

naizan (A: 28) > *nazan* (B: 33); *ceran*, *cera* (A: 18) > *zaran*, *zara* (B: 22)⁵²; *zeraxten* (A: 2) > *zaraxten* (B: 5); *duzun* (A: 5, 90) > *dezun* (B: 7, 75)⁵³; *daducatciena* (A: 18) > *daduzcana* (B: 21); *diozcat* (A: 27, 43) > *diozcat* (B: 32, 44); *ciotzan* (A: 98) > *ciozcan* (B: 83); *dietedan* (A: 73) > *diedan* (B: 63); *citacitzun* (A: 81) > *citzaitzun* (B: 69); *ditza-dau* (A: 83) > *ditzadan* (B: 70); *zauden* (A: 112) > *zaran* (B: 100); *dituzanac* (A: 112) > *dituzunac* (B: 100); *goratzatzu* (A: 56) > *gora-iz-quitzu* (B: 52); *ez badaquizu* (A: 7) > *ez pa-da-quizu* (B: 10)⁵⁴; *urricari zaquizquigu* (A: 43) > *urricaldur zaquizquigu* (B: 44); *urraturic* (A: 89) > *urratuac* (B: 75); *acabatcen* (A: 95) > *acabatze* (B: 80)...

Aditzotan bezala, lexikoaren arloan ere ez da falta hautatu hizkerarekin lotura bide duen moldaketarik:

guchiren (A: 8) > *gutiren* (B: 11); *essan*, *essaten* (A: 12...) > *erran*, *erraten* (B: 15...) ⁵⁵; *essanac* (A: 46) > *erranac* (B: 46); *Virgiña Ama* (A: 19) > *Virgini Ama* (B: 21); *presenta bat* (A: 33) > *present bat* (B: 38); *escaincera* (A: 55) > *esqueincera* (B: 51); *migaiñarequin* [sic] (A: 25) > *mihiarequin* (B: 28); *bertce* (A: 88) > *beste* (B: 74); *amecagarren* (A: 87) > *amaica garren* (B: 74); *itce* (A: 88, 89) > *iltce* (B: 74, 75)...

Haietako batzuk uztartuta dirudite, baiki, Mikelestorenak espero zituen irakurleen euskalkiarekin edota haien ustezko hizkuntz ezagutzarekin (ikus hurrengo atala):

⁵² Adizki interesgarria izan liteke honako hau edizioen arteko filiazio-loturak finkatzeko orduan, B eta X edizioek (kasu bat gehiago bigarrenetan) era sistematikoan egiten baitute *zara* formaren alde. Guztiarekin ere, salbuespenen bat ere isurtzen zaie: *cera*, *cerala* (B-X: 23).

⁵³ Baina inguruetan bertan –eta urrunago ere– hainbat *duzu* mantenduz. Nahasmendua eta anabasa, beraz.

⁵⁴ Ildo berekoak: *ez-ba-dezu* (A: 8) > *ez-pa dezu* (B: 10); *ez-badere* (A: 39) > *ez-pa dere* (B: 42), etab.

⁵⁵ Baina ez beti (B: 83; X: 82).

alque, ta lotsa gatic (A: 86) > *lotsa gatic* (B: 73); *ohatce gogorra gatic* (A: 88) > *ohatce, edo oi gogorra gatic* (B: 74), etab.

Berdintsu gertatzen da kasu-marken aldaketa gehienekin ere:

lanzaz (A: 9) > *lanzez* (B: 12); *guciai* (A: 22) > *guciei* (B: 25);
guciaquin (A: 84) > *guciequin* (B: 71); *gucitic* (A: 85) > *guciz* (B: 72);
graciaz (A: 29) > *graciz* (B: 33)⁵⁶; *diranequin* (A: 37) > *diranac* (B: 42); *oracioetan* (A: 68) > *oracio-an* (B: 59)...

Esan bezala, B edizioak A-ri egindako zuzenketak dira horiek guztiak, gero X ediziora automatikoki igaro direnak.

Hurrengo urratsean X edizioa da B zuzendu duena, bai honek A-tik jaso dituen *akats* edota forma ustez berezietan eta bai gainerakoetan ere. Grafia-ri dagokionez, adibidez, nabarmena da *y* > *i* bilakaera, asko eta asko (ez guztiak) baitira aldatzen diren hitzak. Gogoratzeko modukoa da honako esaldi zati hau: *maytatu nay nuque Ayta* (A: 31; B: 36) > *maitatu nai nuque Aita* (X: 36); edota orrialde bakarrean, ia jarraian lerrokatuta, ageri diren hitzok: *zaytuen, zaytez, nay, gaytecn, Ayta gana, maytatceco* (A: 104; B: 90) > *zaituen, zaitez, nai, gaitecen, Aita gana, maitatceco* (X: 89).

Gainerako moldaketen tankerez ohartzeko, zerrendatxoari erreparatzea besterik ez dago⁵⁷:

Miquelestorenac eracutsia (A-B: azala) > *Miquelestorenac aguertua* (X: azala); *iru* (A: 2, 99) > *irur* (B: 4, 85) > *iru* (X: 4, 84); *Biotcean: ta Biotz* (A: 6) > *Biotz-ean: ta Biotz* (B: 8) > *Bihotz-ean: ta bihotz* (X: 8); *amabat* (A: 9; B: 11) > *ambat* (X: 11); *erretcen* (A: 11; B: 14) > *erretzen* (X: 13); *Profeta, ta Apostolai* (A: 46; B: 45) > *Profetei, ta Apostolei* (X: 45); *gañeracoai* (A: 51; B: 48) > *gañeracoei* (X: 48); *dutenac* (A: 53; B: 50) > *dutenai* (X: 50); *Hostia* [birritan, jarraian (A: 58; B: 54)] > *Hosti* (X: 54); *lagunzat* (A: 80; B: 68) > *laguntzat* (X: 68); *flaquidiaz* (A: 83; B: 71) > *flaquiaz* (X: 70); *zure* (A: 103) > *zere* (B: 90) > *zure* (X: 88); *bederatzi-urrena* (A: 95, 96...; B: 80, 81...) > *bederatzi-urrena* [X: 79 (hirutan)...]; *bederatzi urren* (A: 109) >

⁵⁶ Baina *graciz* (A: 109) > *graciaz* (B: 97).

⁵⁷ Artikuluaren luzera dela eta, ez da hemen sailkapenik eskainiko.

bederatciurren (B: 97) > *bederatzurren* (95); *dezaqueanetan* (A: 96) > *di-ditequeenetan* (B: 81) > *diteque-enetan* (X:80); *guenuque* (A: 107; B: 94) > *guenituque* (X: 92); *damu* (A: 107; B: 94) > *damua* (X: 92); *itzatzu* (A: 110; B: 98) > *itzazu* (X: 96).

Ikusi bezala, denetarik azaltzen da bertan: akats-zuzenketak, azaleko moldaketak, hitz egokitzapenak (egokiak zein ez hain egokiak), jatorrizko testura itzularazitakoak, berrikuntzak, etab.

Azpimarratzeko modukoa da, bestalde, lehen edizio bietan argitaratu zen jakulatoria-zerrendako baten ezabaketa, gero beheraxeago, konpentsazio-nahiak bulkatuta edo, beste batekin osatua izan zena: *Jesusen icerdia, gracizco viciz bete nazazu* (A: 103; B: 89) > Ø (X edizioan). Haren ordeztasunak: *Ez nadilla ni ortic beñere atera* (X: 88)⁵⁸.

X edizioak B delakoari egiten dizkion zuzenketak harago ere badoaz, B-k ez baititu beti akatsak A-tik jasotzen. Ohartzekoa da, adibidez, bat-batean tartekatu duen ç grafiadun sorta luzea [*çuten, gorputça, Calıçac...* (B: 27-41...)], gero X-k bere onera dakartzanak [gehienetan A-n bezala, ç baliatuz, baina ez beti: *beçala* (B: 93) > *becala* (X: 91)].

Gainerakoei dagokienez, honelakoak aurkituko dituzte irakurleek, besteren artean, bertsio osatuan barrena:

egunan (A: 55) > *eguenan* (B: 51) > *egunean* (X: 51);
adesquide (A: 56) > *aidsquide* (B: 52) > *adisquide* (X: 52);
irugarren (A: 77) > *iruzgarren* (B: 66) > *irurgarren* (X: 65);
gure (A: 107) > *guere* (B: 94) > *gueren* (X: 92);
egunecoa (birritan, A: 108) > *ecunecoa* (B: 95, 96) > *egunecoa* (X: 93, 94);

⁵⁸ Jesusek isuria izan arren, haren izerdiari zuzendutako jakulatoria ezohikoa eta, areago, askorentzat guztiz desagokoa zen Jainkoaren Bihotz Sakratuaren Odolaren eta Uraren maila berean tokia hartzeko, ezaguna baita, teologi eztabaidetatik at [ikus Salaberri, 2019-a], noblezia gutxiko isurkaritzat jotzen dela izerdia oro har. Besteak beste, Biblian bertan: eguneroko ogia jan ahal izateko madarikazio bezala daramate bekatarik batzuk (ez guztiek, agidanek) izerdia.

amoreac gatic (A: 109) > *omoreac gatic* (B: 97) > *amoreac gatic* (X: 95);

*arantz*a (A: 113) > *anantz*a (B: 101) > *arantz*a (X: 99);

aratzequin (A: 113) > *arajntz-equin* (B: 101) > *arantz-equin* (X: 99);

zure erdiratzallea (A: 113) > *lantza erdiratzallea* (B: 101) > *lantz erdiratzallea* (X: 99).

Ez dira ahaztu behar X-ren proposamen berriak edota formak homogeneizatzeko ahaleginak:

dezaquean (A-B: azala) > *dezaquen* (X: azala); *nitzaquean* (A: 14; B: 17) > *nitzaqueen* (X: 17);

zera (A: 6) > *cera* (B: 9) > *zara* (X: 9);

ecarritzazu (A: 56) > *ecarz-quitzu* (B: 52) > *ecazquitzu* (X: 52).

Bitxikerien artean, zeruko *Santu* eta *Santa* izenak edizio guztietan ongi bereizi diren arren (A: 22; B-X: 25; Z: 27), X edizioak gaztelerazko genero gramatikala aplikatuz tratatzen ditu hitz larriak *santu/santa* izenlagunak eranstea⁵⁹:

Escritura Santuan (A: 46; B:45) > *Escritura Santan* (X: 45); *Eliz Ama Santuac* (A: 51; B: 49) > *Eliz Ama Santac* (X: 49); *Sepultura Santua* (A: 92; B: 77) > *Sepultura Santa* (X: 76); *Passio Santua* (B: 77) > *Passio Santa* (X: 78).

A, B eta X edizioen arteko uztarketa dela eta, honelaxe labur liteke bertsoen bilakaera-eskema: $A \rightarrow B \rightarrow X$. Alegia, A-k egindako akatsak B-k zuzendu ditu, eta B-k dakartzanak X-k zuzendu ditu.

Labur-zurrean, eta *itzulpena* eginez: argitaratzaileek Mikelestorena liburuaren egile, zuzentzaile eta solaskide izan zutela inolaz ere ahaztu gabe, zinez baieztatu daiteke Martinezen edizioa (1749) Anchuelak bere 1751koa burutzeko erreferentzia bezala erabili zuela, eta Anchuelarena, geroxeago,

⁵⁹ Gainerakoetan B edizioak dakar X-rekin bat dagien salbuespen bakarra: *anima Santa-requin* (B-X: 34).

hark inprimatze-lanari uztean (1753), Radak baliatu zuela bere datarik gabeko X argitalpena atontzeko eta argitaratzeko, betiere, noski, 1754an kaleratuko zuen edizio berriaren aurretik.

Horrek guztiak, lehenago aditzera eman lege, 1753 eta 1754 bitartean jarriko luke Radaren X edizioaren argitaratze-dataren aitzurkula.

5.2. C-Z edizioak

C eta Z edizioak erkatuta –edo, nahiago bada, edizio biak erkatzeko C delakoak gorde dituen hogeitaz hamar orrialdeen arabera–, garbi dago, gorago aurreraturako moduan, Z-k, transkribatze-akatsen bat gorabehera, C edizioaren kopia betegina izatea bilatu zuela⁶⁰.

Ez dira C eta Z arras berdinak, jakina, kopia perfektura ezin eraman zitezkeen alde nimenak baitituzte haien artean bereizgarri, baina tamaina, konposaketa, ortotipografia, puntuazioa, orrialdeak, paginazioa, espazioak⁶¹, paratestuak, akatsak..., hots, edizioaren osagai gehien-gehienak edizio –barka simila!– *fotokopiatu* batez mintzo dira, oro har. Izan ere, guk dakigula, Euskal Literaturaren arloko edizioetan ezagutzen den *contrefaçon*ik zorrotzena da Longasena.

Bereizgarrien artean, labur adierazita, honako hauek dira C-k utzi dituen hogeitaz hamar orrialde horietan detektatu izan ditugunak:

⁶⁰ Beste ezer baino lehen nabarmendu behar da A ediziotik aski hurbil ageri dela Z (eta C) delakoa, eskuarki zuzenketa ortografikoz [h-a sistematikoago hainbat hitzetan (*Bihotz, behar...*), etab.] eta formalez ongi asko hornitzen badu ere. Ohi bezala, ez da falta edizio bietako batean tartekatutako testu-diferentziarik. Ikus, adibidez, A-k bai baina Z-k ez dakarren pasartea [«*baita escatu ere ceniola cere Aitari (...) barcacioa* (90)] edo, alderantziz, Z-k bai (heine batean, B-k eta X-k bezalatsu) baina A-k ez dakarren *Azqueneco Gurutceco Otoitza. Aguertzen zayo Magdalenari delakoa*, harritzekoa bada ere, hamabosgarren *estazioa* litzatekeena [askoz lehenagotik zuen Eliza katolikoa finkatua hamalau geldialdiko gurutze-bidea, hain zuzen ere, Inozentzio XI.aren bitartez, 1686.09.05ean (ikus Salaberri, 2019-a)].

⁶¹ Espazioa antolatzeko orduan, orri-amaieran hurrengo orrialdeetako lehen hitzak iragartzen dituzten silabei dagozkien desplazamendu *ikusgarrienak* milimetro eskasekoak betiere.

Orrialdea	Rada (1754)	Longas (d.g.)
6	<i>gogoz</i>	<i>gozoz</i>
7	<i>Arratsean</i>	<i>Arratsetan</i>
23	<i>, edo</i>	
	<i>nagusi</i>	<i>naguisi</i>
	<i>trebe</i>	<i>tribe</i>
24	<i>ceritzan,</i>	<i>ceritzan</i>
25	<i>artceco</i>	<i>artececo</i>
27	<i>Jesus,</i>	<i>Jesus</i>
29	<i>maian</i>	<i>main</i>
31	<i>inguratua</i>	<i>ingurutua</i>

Gainerakoa, esan bezala, berariaz burututako kopia zehatz batez mintzo da, grafikoki ere zehatza⁶².

Horrelakoetan froga erabakigarriak ohi diren akatsei⁶³ gagozkiela, ondo-ko hauek ditugu edizio bietan errepikatzen diren ozenenak:

A dareco (hots, *Aldareco*; C-Z: 6)

dutzu (hots, *dut zu*; C-Z: 8)

Et zaitzu (hots, *Etzaitzu*; C-Z: 9)

itsutasen (hots, *itsutasunez*; C-Z: 23)

ellumbez (hots, *illumbez*; C-Z: 23)

alditz (hots, *aldiz*; C-Z: 29]

expadazu (hots, *expaduzu*; C-Z: 32)

becaturic (hots, *becatutic*; C-Z: 32)

⁶² Bitxienak diruditen formak—ez baitira gainerako edizioetan agertzen—barne: *hurteoro*, *hurteco*, etab.

⁶³ Eta akatsak izan gabe ere, beste hiru edizioetatik aldentzen diren forma komunak ere gehituko genituzke hemen, hala nola *quenticitzaquela* (A-B: *quen citzaqueala*; X: *quen citzaquela*), eta besteren bat gehiago.

Hori ikusita, beraz, ez da arrazoirik nahitaez erkatu gabe geratu behar izan diren gainerako orrialdeak ere ildo berekoak izango ez zirela pentsatzeko. Berdin-berdinak zirela, esan nahi baita.

Baina, kontuz! Edizio biak larru berdinekoak bai, baina desberdintasun handi eta larria zuten haien artean ziurrenik, nonbait *Acto Fedeco* delakoa-ren eransketak islatuko lukeena. Eta *ziurrenik* diogu, frogatu ezinezko inferentzia bat mahairatzen ari garela jakinez, C izenekoak ez baitu –barka eten-gabeko erredundantzia– ale osorik utzi.

Uste izatekoa da, bai, C edizioak –A, B eta X izenekoek bezala– erantsita izango zuela Jesusen *Bihotzaren Bederatzi-urrena* atala, nahiz eta ez, ziur asko, amaierako *Arquivea*, A eta Z edizioek ere ez baitakarte horrelakorik.

Liburuaren ezaugarri berriak ulertzeko hipotesiren bat bilatu nahi izatekotan, bestalde, zinez pentsa liteke Z edizioan Bihotz Sakratuaren debozioaren erakusgarri zen *Jesusen Bihotzaren bederatziurrena* atala (22 orrialdeko luzerakoa) ez eranstearen⁶⁴, eta, aldi berean, *Acto Fedeco*, *Esperantzaco*, eta *Caridadecoac* atala (5 orrialdekoa) gehitzearen funtsezko arrazoia, erabat lotua egon zitekeela Erromako Elizarekiko zintzotasuna erakutsi nahi izatearekin. Alegia, ordura arte liburuaren egile eta erabiltzaileek burututako *hanka-sartze jesuitikoa* gorabehera, Eliza ofizialaren barnean zeudela adierazi eta aldarrikatzea zitekeen xedea.

Ez da ahaztu behar –eta ez diogu errepikatzeko aukerari gibel eman nahi– Jesusen Bihotzaren debozioaren hedapena jesuiten enpeinuaren fruitua izan zela hein handi batean:

(...) esta expansión sufrió un brusco frenazo en muchos países tras la expulsión de estos últimos y su posterior disolución, en 1773. El regalismo jurisdiccionalista y el jansenismo anticurialista se aliaron contra los jesuitas y contra el Sagrado Corazón, que –como afirma De Giorgi– se había convertido en el “*emblema del jesuitismo*”. Por primera vez la devoción se identificaba con el catolicismo perseguido por el poder civil. (Cano Medina, 2007: 51)

⁶⁴ Orrialde bateko *Arquivea* bera ere ez dakar.

Hortaz, haien erbesteratzearekin antonomasiaz *jesuitikoa* zen debozio hark automatikoki egin zuen beherantz 1767tik aurrera. Izan ere, data hartatik aurrera politikoki desagokia eta egunerokotasunetik *ezabatua* gertatu zen estatu espainiarrean jesuiten Lagundiarekin uztartutako oro.

Are gehiago, handik gutxira erlijiosoki ere desagoki bilakatu zen unibertso harekin loturikoa, esan bezala, Erromako Elizak ofizialki debekatu baitzuen Lagundia. Hain zuzen ere, Frantzia eta Espainiako monarkien hertsapen politikoa zela eta, Klemente XIV. elizburuak Jesusen Konpainiaren deuseztatzea agintzen zuen *Dominus ac Redemptor* ibiltorri apostolikoa *–laburra–* promulgatu zuen 1773ko uztailaren 21ean.

Luengo izeneko jesuita garaikideak jaso bezala, Longasen inprimategia indarrean jarritako unean:

(...) *la devoción al Corazón de Jesús, perseguida en todas partes y aun en el estado mismo de la Iglesia, precisamente porque es cosa peculiar en algún modo de la aborrecida Compañía de Jesús.* (Luengo, 1767, X, 44)

Eta zer esanik ez, noski, euskaraz idatzia bazetorren delako debozioa, bederatziurrena edo dena delakoa.

Zilegizkoa da pentsatzea lesakarraren obraren ale gehienek desagertuak ere horretan dituela, segur aski, sustraiak; besteak beste, esan nahi baita.

Nolanahi ere den, Longasen ediziora itzuliz, bat baino gehiago dira azalarazten dituen galderak eta zalantzak. Batetik, edizioaren eragile/editorearen arazoa, aukera posibleen artean geratzen baita Mikelestorena hil eta gero –1785etik aurrera, hortaz– argitaraturiko edizioa izatea, horrek zekartzan eta dakartzan duda-muda guztiekin. Eta ez da garrantzi gutxienekoa galde lezakeena, ea Z edizioan editoreak berak –ez egileak– erabaki ote zuen *bederatziurrena* ezabatzea eta, *Acto Fedecoaz* ordezte. Izatez ere, trukaketa burutu zen moduari erreparatuz gero, Mikelestorenak nekez egingo zukeen gauza dirudi horrek, hots, pentsaezina baita delako atala Juan Irazustaren katiximatik (Irazusta, 1939: z.g.) zegoen zegoenean

hartu –bere hizkerara egokitu ere egin gabe, alegia– eta inongo buruhaus-terik gabe liburuan itsats zezakeenik⁶⁵.

Baiezko erantzunean errazago antzeman liteke *contrefaçon* delakoa (edizio aizundua) burutzeko arrazoia, eta, batik bat –barka erredundantzia–, atal garraiatuan (*Acto Fedecoa*) inolako ukitu edota doikuntza linguistikorik egin ez izanaren kontua⁶⁶.

Horrezaz gainera, beranduago egina izateak ez luke inolaz ere deuseztatuko *contrefaçon*aren argitalpen-urtea 1798-1800 epekoa –edo beranduagokoa– izateko posibilitatea⁶⁷, oro har Arandako kondearen desagertzearekin batera hasi baitzitzaien euskarazko liburuei inprenten atea berriro irekitzen⁶⁸.

Lesakarrak kontrolatutako edizioaren hipotesian barneratuz gero (1785. urtea baino lehenagokoa beharko lukeena, jakina), bidezko lirudike pentsatzea Mikelestorenak, susmoak garbitzeko ahalegin modura edo, urrin *jesuitikorik* gabeko liburutxoak kaleratu nahi izango zuela amaieran eta hartatik zetorrela delako testu-trukaketa. Alabaina, liburu guztiari zerion *urrrin* hura⁶⁹, harrigarriro, ez zen ukitu ere egin Longasen edizioan. Eta zinezko

⁶⁵ Zehaztapen gehiago in Salaberri, 2019-a.

⁶⁶ Ezaguna denez, atal berria Mikelestorenarena ez zen gipuzkera betean isuria aurkitzeak areagotu izan du gero gure autoreari egotzi zaion gipuzkerarako joeraren ospea.

⁶⁷ Saiakera hartarako, inprentaren izena zertxobait moldatu behar izan bazuten ere, esan nahi baita. Gogora bedi Longasen alargunaren eta semearen ardurapean geratu zela irarkola 1795etik aurrera eta eskuarki haren izenak ere egoera berria islatzen zuela.

⁶⁸ Mende berriaren hasierakoak dira J. A. Mogel (1800), Añibarro (c.1802), Agirre Asteasukoa (1803) eta besteren argitalpenak.

⁶⁹ Ezin ahantz daiteke Jesusen Bihotzaren debozioaren fruitu aski esplizitua dela Mikelestorenaren liburu guztia, *Calvarioco estacioac* izeneko atala salbuespen (nahiz eta huraxe izan *de facto* debozioaren benetako oinarria). Hasierako ataletik hasita [Ongui *vicitceco modu labur errazac*: «*ala escatcen dizut zure Biotzeco amoreagatic*» (1749: 2)], bigarrenetik jarraituz [Goicetic *arratseraño eguin bear diran cembait gauza atalaren buruan*: «*Jan otordu gucietan Aita gurea, ta Ave Maria, & c. Jesusen Bihotzeco amore penen icenean*», «*Jesus, maitatcen dut zure Biotza*» (1749: 3), «*Jesus maitea, zure Biotzari non nai, ta nion baño gueiago Aldareco Sacramentuan zor diodan amoreari erantzutea gatic*» (1749: 3-4)], eta *Contricioa* delakotik igarota [«*gorde zaitzala Jesusen Biotcean: ta Biotz onen amoreac gatic essain duzu*» (6)] eta azken unera arte, etengabekoa da Jesusen Bihotzaren presentzia: konfessorearen oinetara baino lehen esan beharreko otoitzean (bi aldiz,

arrazoia, hipotesia deuseztatuko lukeena, Z edizioa egileak kontrolatu gabe-ko argitalpena izatean letzake; eta, jakina, argitaratzaileari –ez egileari– edo lausotua geratu zitzaion hori testuaren jarioan edo, egiazkoago dirudiena, ez zuen pasarteak birmoldatzeko lanik hartu nahi izan.

Edonola ere, bata izan hipotesia zein bestea, galdera maltzurrago batera eramán gintzakete jarraian: ordura arteko edizio *jesuitikoak* disimulatu/estali/ordeztu edo merkatutik kendu nahi izango ote zituzten Mikelestorenak edota argitaratzaileek, edizio *faksimile* haren argitaratzearekin?

Egia bada Bidadorrek zioena (alegia, azken edizio hau «*es de la que mayor número de ejemplares se conoce*»⁷⁰), argi legoke aurreko edizioak *indukzioz* desagertu –hots, desagerrarazi– zirela eta azken honi egokitu zitzaiola jendearen artean, begirada inkisitorialen beldurrik gabe edo, irauten segitzea.

Aukera bat izan ala bestea, aise suma liteke atal berriaren eransketa ez zela hala-holako inprobisazioaren fruitu izan, eta bai, ordea, Eliza erromatarrarekiko leialtasun-adierazpena. Hartara, Mikelestorenak –edota dena delako editoreak– argi utzi nahi izango zukeen kutsu *jesuitikoko* argitalpenei uko egiten zuela eta sinésleen artaldean segitzen zuela leial eta irmo. Eta, badaezpada ere, horren aldarri eta lekuko aratz utzi nahi zuela azken edizioaren lerro berrietan: *Sinisten det Ama Eliza Santa Catolica Erromacoac sinisten duan guztia, eta fede onetan nai det vici, eta il* (Z: 89-90).

Aldi berean, ongi neurtua eta pentsatua zela frogatzen zirikada modukoren bat ere atzeman liteke liburuan barrena. Ildo horretan, behialako haren *eppur si muove* delakoa ongien isla dezakeen jarrera, *Calvarioco vide*

15 orrialdean), komulgatzerakoan esan beharreko otoitzean [«*zure Biotcetic nai nuque, nere gaitzac bear duten, erremedioa atera*» (24)], komulgatu ondoan eskerrak ematean [«*zure Biotzaren idurira nerea moldatzèra*» (30)], «*Sartuco naz Ceruco atseguin, ta gusto guciac bildu dituen zure Biotzean*» eta «*zure Biotzaren amore guciarequin*» (31)], eta meza entzuteko moduan [«*artuco da Jesusen Biotceraño: ta Biotz orretan icasico du*» (34)], «*Amorez erretcen dagoen zure Biotceco sutic eman bear diguzu cerbait, bero dedin gurea, ta mayta zaitzagun gogotic*» (55)], «*Atera bitez Purgatorio sutic, an erretcen daudenac, eta lembicico lecuan Jesusen Biotza, ta Ama Virgíña, gueyena maytatu dutenac*» (56)], «*Amorez Biotza erretcen daducazun*» (58)], «*zure Biotcean gorde nendin, cere bularra idiquia utci cenidan*» (61)].

⁷⁰ Bizpahiru besterik ez, guk dakigula.

assitcean eguin bear den otoitza izenekoan txertatu zuen esaldi esanguratsu honetan legoke laburturik: *Orretaraco escatcen dizut Bihotz gucitic, Elizaren behar, estutasun, edo necesidadeac gatic* (Z: 67). Horrela –ohartuki egina, alegia– izan balitz moldaketa, ez zatekeen *Bihotz* horren lehen letra larria ustekabeko akats tipografiko bati zegokion zerbait izango –fededunaren *bihotza* ez baita hizki larriz aditzera ematen–, nahita burututako oroitzapen edo omenaldi bati zegokiokeena baizik. Eta ez dirudi kasualitate hutsari egotz lekiokoenik, Elizak une hartan zituen *behar, estutasun, edo necesidadeac* iradoki eta gogora ekartzearena ere.

Aieruzko bihurrikeria hauen posibilitateaz eta errealitateaz C edizioa baino ezin mintza zitekeen, agidanez, eta, jakina, harekin erkatuta egiazta beharko litzateke orain hori guztia. Alabaina, gorde diren hoge orrialde eskasek ez dute, zorigaitzez, aukera apur hori ere eskaintzen.

Azpmarratu beharrik ez da: azken hori frogatuko balitz, argi eta garbi geratuko litzateke dagoeneko iradokia duguna, hots, orri bakan batzuk besterik gorde ez duen C edizioa (1754koa) izan zela Mikelestorenak moldatu eta kontrolatu zuen azken bertsioa, eta Z delakoa, berriz, besteren eskutik igaroa eta bestek, atal bat ezabatuz eta beste bat erantsiz, birmoldatua.

6. Hizkeraz eta idazkera-koherentziaz bina hitz

6.1. Hizkeraz

Mikelestorenaren edizioak eskuetan, aurreneko zalantzetako bat izan ohi da ea zer-nolako hizkera eta zein euskalkitakoa ote den lesakarrak darabilena. Eta zalantza sortzen da agian kanon dialektologikoaren eraginagatik bideratuegia izan dezakegulako auzia, eta, horren arabera, euskalki zehatz baten ezaugarri aratzak aurkitzea espero dugulako testuetan.

Jakina da Mikelestorenaren jokaleku erreala iparraldeko goi nafarreraren esparrua izan zela nagusiki (elkarren artean mugakide diren udalerrietan, hain zuzen: Lesaka-Irun-Oiartzun), nahiz eta, dakigunaren arabera, gipuzkera *tipiko*arena ere (Donostia) ukitu zuen bolada batean.

Haren idazlana, beraz, puntu horretatik abiatuz jorratu beharko litzateke bai ala bai, hizkuntzaren ezaugarri formaletan sakondu nahi izanez gero, behintzat. Alabaina, ez dugu hemen bidaia hori era sistematikoan burutzeko asmorik, alde batetik lan honen xederako interes gehiegirik ez lukeelako eta, bestetik, alferlana litzatekeelako, aipatu irizpide ortodoxoen arabera espero zitezkeen ezaugarriak ez baitira uste bezain maiz eta garbi ageri haren obran, eta bai, aldiz, berezko hizkerari ez bide dagozkionak franko.

Horren orde, beraz, literatur intuiziotik hurbilago dabilen metodologia bati heltzeko bidezidorra hautatu dugu guk hemen; antzeko ondoriotara iristeko, akaso.

Izatez ere, eta guztiaren gainetik⁷¹, Mendiburu lagun oiartzuarraren erreferentziazko *Jesusen Bihotzaren debocia* (1747) liburuaren irakurketaren eragina⁷² sumatzen uste zaio lesakarrak bere obran baliatutako hizkerari, eta, modu bereziagoan beharbada, 1749an Martinezen ondorengoen etxean kaleratu zuen lehen edizioan.

Eta zertan antzeman eragina? Bada, aurreneko intuizio-unea okerrezi ez badabilkigu, bertan parte hartu zuen Larramendi ospetsuaren hitzaurre entzute-tsuan eta Mendibururen obran bertan erraz identifika daitezkeen hainbat ezaugarri eta baliabideren erabileran eta, hartaz gainera, idazteko modu finkorik ez egoteak zekarren anabasa gisakoa ere bereganatu bide zuelako lesakarrak.

Eta bereziki azpimarratu nahi genuke anabasaren faktorea, azken batean besterenetik xurgatu zuen koherentzia ezak berak desitxuratu uste zuelako Mikelestorenaren hizkera.

Jakina, nekeza genuke Larramendiren eta Mendibururen idazkerek Mikelestorenean utzi zituzten aztarna guztiak orain hemen aztertzea, baina,

⁷¹ Horrek ez luke inolaz ere baztertuko Kardaberazek 1744an Iruñeko Anchuelarenean kaleratu zuen Dutariren itzulpen (erdi-)galduren eraginik.

⁷² «A este Padre deben los Bascongados, además de las meditaciones sobre los principales misterios de nuestra religión, y otras obras no menos importantes, *el libro más precioso de la devoción al Corazón de Jesús que se conoce en su lengua*, enriquecido con la novena y las reglas de la congregación del mismo Corazón divino. Está impreso el 1747, y reimpresso el 1751 en Pamplona» (Uriarte, 1880: 365; g.l.e.).

testuei arreta poxi batez erreparatuz gero, egia da ez litzatekeela laburra suertatuko lesakarrak haienetatik jasotakoen zerrenda⁷³.

Hobeto ulertuko da adibideren batez edo bestez adierazita.

Larramendiren hitzaurrean eta Mendibururenean etengabekoa da *dezu* adizkiaren erabilera, printzipioz bederen lesakarraren hizkuntz azturarekin kontrastean zegoena. Alabaina, ondoko pasartean islatzen den legez, Mikelestorenaren *hizkuntz hautuak* horri ere egiten dio men:

Arratsean etzin baño len, ecusico *duzu*, certain, edo nola pasatu *duzun* eguna: arquintzen *baduzu*, cembait gaucetan utseguin *dezula*, escatuco diozu Jaincoari barcacioa, ta essain *dezu* Actu Contricioz-coa guisa onetan. (A: 5-6; g.l.e.)

Eta men egiten dio bai lehen edizio honetan eta bai, adizkiok aliritzira bezala jarririk edo, ondokoetan ere; hau da, pasarte honetan bertan, batzuetan *duzu-dezun-baduzu-dezula-dezu* izango da adizkien hurrenkera (B-X: 7), eta besteetan *dezu-dezun-badezu-duzula-dezu* erakoa (C-Z: 7), guztietan mugakide diren euskalki desberdinei dagozkien formak (*dezu/duzu*) txandakatuz, eta, itxura duenez –kasualitatez?–, gipuzkeraren areagotze-moduan jarririk⁷⁴.

Noski, hautu hori –ez derrigorrean inkoherentzia eta ez nahitaez ezeren zuritzaile– ulertu edo ahal izateko, gogoan har liteke Larramendik *Coro-*

⁷³ Honatx, erakusgarri modura, Mikelestorenak Mendibururenetik hartu eta bere lanean zuzen emandakoen eskutada bat: grafia (*essan*, *maitatceco*, *siñisten*); idazteko era [*ez pa zoazque* (Mendiburu: 258), *nai ez pa dezu* (267), *etzaitzula* (257), *lembaitlen* (272)]; kasu-marka batzuk [*daudenai*, *bazterrai* (267); *ortzaquin* (283)]; kasu-marka zenbait –gidoiarekin edo gidoirik gabe – bereizteko joera (x-*requin*, -*gana*, -*gatic*); lexikoa (*adiraci*, *erditsi*, *Jesus Ona*), aditz- formak [*daducatien* (257), *daduzcate* (304), *naz*, *esca zagozu* (270); *emain dizut* (269), *izain lizaque* (298); *ditezquean* (264), *cenuqueana* (292), *cezaquean*, *citzaquean* (318)]; sinonimo-bikoteak [*cutsu*, *edo reliquia* (39), *otoitza*, *edo oracioa* (354, 357...)]; zalantzak eta nahasmenduak [*apaintzeco/apaintceco* (287), *artceco* (287) / *artzen* (344), *ondoratcen/ondoratzea* (345), *comulgatcen* (345) / *comulgatzen* (346), *cera* (271) / *zara* (290), *dut-dugu* / *dezu*]; bestelakoak [*asserretu lecuan* (Mendiburu, 320) / *erori lekuan* (Mikelestorena, 50)], etab.

⁷⁴ Hau da, lehen edizioan hiru aldiz *duzu* eta bi aldiz *dezu*; 1751koan eta Radaren d.g. delakoan bi bider *duzu* eta hirutan *dezu*, eta 1754koan eta Longasenean behin bakarrik *duzu* eta lau aldiz *dezu*.

grafia liburuan ohartarazi zuena, besteren artean, Mikelestorenaren erlijiozko eginkizunen jokaleketako ustezko irakurleen hizkuntz usadioez ere mintzo baitzaigu:

En Beterri, desde Irún hasta Rentería inclusive, usan la terminación labortana *dut, duzu* sin interrupción; desde San Sebastián hasta Tolosa interrumpidamente *det, dezu, du [...], degu, dezue, dute [...]*. (1882: 268-269)

Hein batean, behintzat, Gipuzkoa eta Nafarroa Garaiko hizkeren borondatezko hibridazioa, hortaz, Mikelestorenaren kodean.

Baina hori esan bezain azkar aitortu behar da idazteko era aski nahasia erakutsi zutela gure josulagunek lehen liburu eredugarri hartan eta lesakarrak bere edizio gehienetan, berdin eman baitzituzten era batera zein bestera idatzirik –koherentzia larregirik gabe, alegia– perpaus-osagarri gehienak.

Mikelestorenaren edizioetan begiratu azkar batek islatu bezala, xume-xumeak dira teoriarik euskalki esparru bakoitzari dagozkion bereizgarriak, logika gehiegirik gabeko nahasmendua azaltzen da-eta han-hemen testuetan barrena⁷⁵.

Eta hizkera-ezaugarria bainoago, ildo nahasi berekoa dirudi partizipioan *-n* duten aditzekin lesakarrak erakusten duen erabilerak, idazlana euskalki guztien arrago bilakatzea lortzen baitu oharkabeaz:

Al dezun egunean *enzunen* duzu Meza bat. Ecin ba-zoazque Elizara, *enzungo* dituzu gogoz, ta deseoz egun artant [sic] munduan ematen diranac. Egunoro *essain* duzu ichecoequin [...]. (1749: 4; g.l.e.)

Ironiak aparte⁷⁶, Mikelestorenaren irizpideak, argi da, anitzak dira. Anitzak eta eklektikoak, alegia.

⁷⁵ Beste baterako utzi beharko dugu testuek koherentzian irabazteko erakusten dituzten moldaketa esanguratsuenen azterketa. Argitu beharrik ez da aditz-denborari dagozkion egokitzapenez (*artu dituen* > *artu cituen*, *maite cenuen* > *maite duzun*...), pertsonenez (*aguer nindequean* > *aguer litequean*, *utci cenuen* > *utci cenion*...) eta bestelakoez ari garela.

⁷⁶ Arrazoi pedagogikoez bultzatu ote zuten pentsatzeko zalantza gehiago egon zitekeen, baldin gehiagotan jokatu izan balu *inkoherentzia* horrekin, oso bitxia egiten baita, aipatu adibide berera

Anekdotiko samarra den arren –Mikelestorenaren erdialdeko euskara mugakidean ez baita lar bereizten alde batekoa zein bestekoa–, lehen edizioan bakarrik ageri den *bertce* forma har genezake esku-argi gisa, hain zuzen ere, birritan eta orrialde berean (A: 88) baino ez baita azaltzen, eta betiere beste bospasei *besterekin* lehian.

Ekialdeko hizkera-formak direla eta, *erran* aditza dugu esanguratsuene-tako bat. Halere, B eta X edizioetan baino ez da aurkitzen, eta aditz horren geroaldia osatzeko, gipuzkerazko laguntzailearekin osatuko du edizio bietan [*errain dezu* (B: 28; X: 29)], ondoan *hirur* zenbatzailea daramatelarik⁷⁷.

Ezaguna da, bestalde, euskalki-desberdintasunen identifikagarri eragin-korragotzat hartu ohi direla aditzaren inguruko ezaugarriak. Alabaina, sailkapen dialektologikoetan sartu gabe ere, gogoan hartu behar da Mikelestorenak geroaldirako darabiltzan *essain*, *joain*, *edain*, *emain* formak ohikoak zirela Mendibururen jaioterrian eta inguruetan ere Larramendiren garaian:

En Oyarzun [ezagunak dira] por *esain*, *emain* y otros acabados en -n, y también *esanen*, *emanen*, *eguien*, en vez de *esango*, *emango*, *eguingo*: y lo mismo es en sus vecindades de acá y de Navarra. (Larramendi, 1882: 269)

Ezin jakin, bada, forma haiek jatorriz zetorkion hizkerari tokia eman nahi ziolako zerabiltzan ala eredutzat hartuak zituen idazleen erabilpenaren eraginagatik jokatzeko zuen horrela.

Eta ez da bereizi-ezintasun hori gainditzen edizioen azterketa hutsarekin. Adibidez, aditz-formen azterketak, ezer ematekotan, agian Mikelestorenaren obra irizpide desberdinez multzokaturik ikusteko aukera eman lezake, ez euskalki garbiren aztarnek bideraturik. NOR paradigmaren kasuan, orainaldian, hauxe da islatzen dena: *cera[n]* (A: 2, 18; C-Z: 3, 23) eta *bacera* (A: 26; C-Z: 32) vs *zara[n]* (B: 4, 22, 100; X: 4, 22) eta *bazara* (B-X: 30).

itzuliz, segidan jarritako bi esaldietako «*enzumen*» *bateratuak* (C-Z: 6) gainerako edizioetan forma bikoitzean –*enzungo* eta *enzumen*– aurkitzea (A: 4; B-X: 6).

⁷⁷ A-k ez du behin ere eskaintzen [*h*]inur forma. Eta diogun bidenabar: *laur* zenbakia kasu bakar batean baino ez dela ageri bost edizioetan, *laurgarren* formapean (X: 90).

Aldi berean, baina, multzoen *araua* hautsiko lukeen forma, A edizioan ere ageri baita: *zara* (A:110; B: 98; X: 96).

Kontrasterako kasu bakarra egon arren, muga argiagoo-edo legoke pluraleko bigarren pertsonan ere: *zerazte[n]* (A:2) / *zarazten* (B-X: 5) / *cerate[n]* (C-Z: 5).

Ez luke arazorik emango pluraleko lehen pertsonak, edizio guztietan berdina baita: *gara* (A: 110, 111; B: 98; X: 96); *[ba]gara* (A: 33; B-X: 38; Z: 40); *gara[ño]* (A: 56; B-X: 53; Z: 56); *gara[la]* (A: 107; B: 94; X: 92)...

Euskalkiei baino gehiago, gipuzkeraren esparruko ustezko irakurleei begira burututako bitxikeria interesgarri bat da B edizioan (eta, orrialde horiek galduta badituzte ere, C eta X edizioetan ere agertuko zela suposatzekoa da). Bada, izan ere, A edizioan esapide bat, *eldu gara* (A: 111), nafarreraren esparrukoak ez zirenentzat ulergaitza edota, okerrago zena, gaizki uler zitekeena⁷⁸; hurrengo edizioan⁷⁹ Mikelestorenak erdialdeko euskalkia zerabiltenentzat ulergarriagoa zen silaba kantitate bereko formula batez ordezkatu zuen bertso-zatia, *emen gatoz* idatziz (B, 99)⁸⁰.

Baina panorama nahaspilatsu horrek sorrarazitako zalantza gaindigaitzen aurrean, egia da ez dakigula argi oraindik, han-hemen azaldutako nafarre-kutsu apurra lausotu eta gipuzkera hedagarriago baterantz hurbiltzeko asmoa izan balute bezala ez ote zuten jokatu nahi izan C-Z edizioek, B-X edizioetako *erran* guztiak *esan* bilakatu baitzituzten⁸¹, eta, aldi berean, hitz ulertezinak-edo zeritzenak egokitu⁸² (*aitciñean* > *aitciñean edo abrean*; *cere*

⁷⁸ Bortzirietan-Malerrekako hizkeran bederen *bidean gaude*, *baina ez gara iritsi* esanahiarekin bizirik dago gaur egun ere. Alegia, Axularren *Gomendiozko kartan* azaltzen den *heldu nintzen*; *ez derautazu iguriki* haren parekoa: *bidean nentorren*; *ez didazu itxaron* (Axular, 1643: 3).

⁷⁹ X edizioan orrialde hori falta bada ere, B-koa bezalako bertsioa jaso zela adierazten dute gainerrako kanta-zatiek [ikus, batik bat, hirugarren ahapaldiari dagokion hasiera (*Etceuden bacarric lo-yac*; X: 96) eta azkena osorik (*Ez dut behar maitatu*; X: 100)].

⁸⁰ Mendibururen bertsioan ere *emen gatoz* ageri da (1762: 109).

⁸¹ Berdintsu beste hitz zenbaitekin ere: *guti* > *guchi*, *gaua* > *gaba*... Aski modu sistematikoan *Jaungoico* bilakatu zuen *Jainko* hitzaren aldaketaren arrazoia, ordea, etimologia argiagooa baliatzeko nahian bilatu beharko litzateke ziurrenik.

⁸² Mendibururen gogoko sinonimo-uztardura (*edo*) baliatuz, hain zuzen.

oben > cere oben edo culpac...), adizkiak inoizka ukitu (*zara/zarazte > cera/cerate...*), etab.

Horrekin guztiarekin batera, gutxienez edizioak multzokatzeko –eta dagokien *stemma* atontzen hasteko– balia litezkeen bestelako *isoglosak* ere antzeman daitezke han-hemenka. Hori da *-en/-ela* eransteko unean *-ke* edo *-keen* daramaten adizkiekin gertatzen dena. Horretan, nabarmena denez, X edizioa da Mikelestorenaren usadiotik⁸³ gehien urruntzen dena:

<i>dezaquean</i> (A-B-C-Z: azala)	<i>dezaquen</i> (X: azala)
<i>citzaqueala</i> (A: 19; B: 23)	<i>citzaquela</i> (X: 23; C-Z: 24)
<i>cenuqueana</i> (A:22; B: 26), <i>cenuquean</i> (Z: 27)	<i>cenuquena</i> (X: 26)
<i>ditequean</i> (A: 33; B: 38; Z: 40)	<i>ditequeen</i> (X: 38)

Guztiarekin ere, ez zaio X edizioari, arreta gutxiko imitazio-efektuagatik ziurrenik, besteen erabilera-indarrari edo zor zaion adizki-sortarik falta: *nuquean* (X: 40, 58), *dezaquean* (49), *nindequean* (53), *nezaquean* (59), *ditezquean* (91), etab.

Berriz ere, nonbait, irizpide lar finkaturik gabeko hautua Mikelestorenarena.

Agerikoa da, Larramendirena ahantzi gabe, Mendibururen eredurantz jo nahi izan zuen bete-betea⁸⁴. Eta logikoa zen, zeren eta, elkarren arteko hurbiltasun fisikoaz eta afektiboaz gainera, hizkera-esparru berak uztartzen baitzuten elizgizon biok.

6.2. Idazkeraz

Orain artekoaren ildoko zerbait baizik ezin aipa liteke Mikelestorenaren bestelako hautuez eta *anabasez* ere, maiz asko besterenetan –josulagunen

⁸³ Mendibururena bezalako usadioa izanik, hain preseski [ohikoagoa honetara...]. Ikus haren *dezaquean* (1747: 9), *lituquean* (13), *ditequeana*, *cezaquean* (14), *dagoquean* (22), etab.

⁸⁴ Hona Mendibururen 1747ko liburutik jasotako hainbat adibide: *charraquin* (96), *soñecoquin* (97), *ortzaquin* (112), *guciaquin* (162), *ariñaquin* (235)...; *daudenai* (5), *zaldiai* (17), *gauzai* (150), etab. Berdintsu jokatu zuen Larramendik ere: *náspillai*, etab.

obretan, hain zuzen— antzemandako iparrorratzak gidatzen duela ematen baitu.

Jokamolde nahasi hori, edizioen moldaketetan barrena ahulduz joan bazen ere, ez zen zeharo aldatu.

Zehatzago —ezen ez argiago— ikus daiteke gidaritza eklektiko hori atal desberdinetara hurreratuz. Grafiari dagokionez, esaterako, Mendibururen *-tce*, *-tci* (*urtcen*, *guelditcea*, *utci*) eta Larramendiren *-tze*, *-tzi* direlakoan aurrean, Mikelestorenak —estatistika zehatzik gabe ari gara— bietatik bildu zuen gainerako edizioen erreferentzia izan zen lehenean, eta Mendibururen lerroetatik hurbilago —homogeneoago— jokatzan saiatu zen gero gainerakoetan⁸⁵.

Ortografiari gagozkiola, Larramendirenean sistematikoa da Mendiburuk *h* letrarekin dakartzan hainbat hitz *h*-rik gabe aurkitzea (*biotz*, *bear*). Lesakarraren A edizioan andoaindarrak darama horretan garaipena. Baina lehen edizio hartara isuri zuen *hautua* nahasia izan bazen ere, agerikoa da taxuzkoago bihurtzen joan zela bigarrenetik aurrera. Berdin debozio sakratuaren muina zen *Bihotz* hitzaren kasuan⁸⁶, nola etsenplutzat jarri dugun *behar* delakoarenean⁸⁷.

Jarauntsitako irizpide malgu horiekin jokatzan du, era berean, hainbat konsonante-elkarketaren kasuan. Izatez ere, <*nz*, *lz*, *rz*> elkarketetan berdin

⁸⁵ Baina zalantza franko eta irizpide-batasunik eza erakusten ditu beti lesakarrak, *-tce/-tze/-tçe/-ze/-ce* edota *-tci/-tzi* aldakien artean hautatzeko orduan. Adibidez, *comulgatzeco* (A: 17), *comulgatceco* (B-X: 20), *comulgaceco* (C-Z: 21).

⁸⁶ Hori da, adibidez, *Jesusen Biotz Mayteari* bertsoetan erakutsi zuena: lehen edizioan berdin ikus daiteke *biotcecoren* ondoan (A: 110-113 orrialdeetako guztiak honela), *biotzeco* forma (114, hiru aldiz). Eta berdintsu ortografiatzen den bezainbatean: A edizioan, anabasa berdintsuarekin jokatzan du *biotz/bihotz* bikotearekin ere. Alabaina, koherentzia gehixeago erakutsiko du B-X-Z edizioetan, eta hitz horretan behintzat homogeneizazio aski sistematikoa burutu zuen, akatsen bat gorabehera, *Bihotz* bilakatuko baitzuen hurrengo edizioetan efektu guztietarako: *Bihotzeco*, *Bihotzean*, etab.

⁸⁷ Esan bezala, ez da inondik ere bateratua hasieran *bear/behar* bikotearekin azaltzen duen *irizpidea*. Nahas-mahas horren erakusgarria da lehen edizioko 84. orrialdea, *bear* (behin baino ez) eta *behar* (hiru aldiz) azaltzen baitira hamar lerroxkatan. Ohargarria, dena den, nola geroke edizioetan areagotzen den *behar* formaren presentzia bestearen kaltetan, nahiz eta, harrigarriro, A, C eta Z edizioek *bear* delakoa zuzendu gabe mantentzen duten azaleko informazioan. Inprimatzaileek ohi dituzten inertziei zor zaien akatsa, beharbada.

balia ditzake txistukari frikariak zein afrikatuak⁸⁸: *enzun/entzun*, *etorze/etortze*, *zorzi/zortzi*, *zabilza/dabiltza*, *cembilzala/cembiltzala*, *ilzeco/iltcen*... Nabarmendu behar da, dena den, <ns, rs> ageri diren kasuetan lesakarrak ia ez duela salbuespenik egiten: *bearsu*, *indarsu*, *persona*, *pensatu*, *manso*, *consagratu*...

Ohartarazteko modukoak dira, halaber, ahozko ebakeraren isla erakusten duten fonema-elkarketak, batik bat, aditz laguntzailearen aurreko ez partikula erabiltzean azaleratzen den anbiguotasuna dela bide. Partikulak kate mintzatuan sorrarazten duen aldaketa fonetikoaren errepresentazioarekin idazten du hainbatetan Mikelestorenak, baina soil-soilik <z + z> elkarketetan [*etzaion* (A: 8), *etzaitzu* (A: 9), *etcenuque* (A: 25), *etzaitut* (A: 29), *etab.* (berdin edizio guztietan)]; <z + b> direlakoetan [*ez paduzu*, *ezpaduzu* (A: 26)]; eta <kontsonantea + z> [*quentcedilla* (Z: 33), *iltcen* (= *il cen*) (Z: 35)]; ez besteetan [*ezdiet* (Z: 18), *ezdut*, *ezdaquit* (Z: 20)]. Irudipena dugu, aipatu josulagunen ezpalekoak direla hauek ere⁸⁹.

6.3. Bilakaeraz

Esan genezake, jesulagunen eraginaren eta Mikelestorenaren geroagoko bilakaera propioaren erakusgarri argiena <y> hizkiaren erabileran dugula, nabarmena baita eragin hori A-B edizioetan (*bay*, *gayac*, *guyenac*, *ayentzat*, *oyec*, *zayela*, *Ayta*, *noycean*, *loyac*, *etsayaren*...) ⁹⁰, eta nabarmena, orobat, haren desagertzea X eta C-Z edizioetan.

Argitalpen guztiak batera hartuta, bada, onartu beharrekoa dirudi ez dela falta Mikelestorenean idazkera erregulartzeko eta finkatzeko ahaleginik. Eta esan bezala, C-Z edizioak dira horretan gehien bereizten direnak.

H hizkia har dezakegu bilakaera gisako horren lehendabiziko erreferentzetzat.

⁸⁸ Antzera Larramendiren lerroetan (*hizcúnza/hizcuntza*, *Euscalerrienzat/Euscáldunentzat*...) eta Mendibururen orrialdeetan (*enzute/entzute*...).

⁸⁹ Mendiburu: *etzaitzula* (1747: 133), *etzaitzala* (131), *etcenuque* (140, 146), *ezpacera*... Eta Larra-mendi: *ezpadira*, *etzaitzatela*, *eztezu*...

⁹⁰ Adierazgarria da A edizioan azaltzen den perpaus hau: *maytatu nay nuque Ayta etemoa* (31).

Erakusleetan⁹¹, esate baterako, C-Z edizioak dira hasierako *h*-a sistematikoen baliatzen dutenak⁹², ez kasu guztietan ordea: *hau* (4, 8, 12, 18, 22, 32, 33, 82...) ⁹³, *hori* (10, 62), *horiec* (14, 49, 71), *honen* (9, 20), *haren* (24, 40), *honetan* (4, 18, 21, 77), *horretan* (58), *hartan* (6, 65), etab.

Ahal formaren aldagaiak maiz ageri dira, baina *h*-dunak, itxuraz, oso banaketa arbitrarioan emanak, eta gehienak C-Z argitalpenetan: *hal dezun egunean* (C-Z: 6); *halic onguiena* (C-Z: 25; Z: 42); *hal beçala* (B: 56), *hal bezala* (X: 56); *conta hal baño...* *guei*ago (B-X: 44; Z: 47); *asma hal adiña neque-requin* (A: 88; Z: 80); *alheguin* (Z: 87).

Ohargarria, orobat, bakanka baino ez datozen hitzen kasua. Orotara, behin bakarrik ageri da Mikelestorenean *honetako* izenlagun *h*-duna (Z: 41); eta hiru aldiz *hala* adberbioa (B-X: 66; C-Z: 4, 19). Zenbatzaileetan, *hirur* da *h*-rekin azaltzen den bakarra, eta behin baino ez (B: 28; X: 29)⁹⁴. Eta ez bide dago *h* esanguratsu gehiagorik lesakarrarenetan.

Bilakaera horretan, oso deigarria da C-Z edizioetan kasu-marka bitan islatzen den homogeneizatzeko-fenomenoa: ia zeharo sistematikoa sozietibo pluralean, batetik [-*equin* > -*aquin*: *gaistoaquin* (C-Z: 8), *ortzaquin* (11), *gauzaquin* (111)...]⁹⁵, eta zehaztapen bat behar duen datibo pluralean, bestetik. Azken honetan A, B, C eta Z edizioek -*ai* darabilte kasu-marka ohiko gisara (*apostolai*, *lurrai*, *gañeracoi*), eta X edizioa da salbuespena, -*ei* hartzen baitu markatzat (*lurrei*, *gañeracoei*, *etsaiei*...). Jokamolde bateratzaile horrek

⁹¹ Ezin da ahaztu atal honetan nola jokutzen zuten Larramendik (berdin *onec*, *onen*, *oni*, *oyec*... zein *hori*, *hura*, *harc*, *horiec*, *horiei*...) eta *h*-zaleagoa zen Mendiburuk (*hau*, *hura*, *hoec*..., baina, aldi berean, *oec*, *orietatic*...).

⁹² Gainerako edizioetan fenomeno anekdotikoa da *h*-aren erabilera: *hau* (A: 2, 26, 28...; B-X: 31 (birritan), 40...), *hori* (A: 85); *horien* (A: 89), etab.

⁹³ Testua zenbakiekin alferrik ez betetzeko, Z edizioari dagozkion orrialdeak baino ez ditugu emango, jadanik maiz errepikatu den bezala, C edizioaren ale *irenduak* 1-10 eta 23-32 orrialdeak besterik ez baitu utzi.

⁹⁴ Edizioetan ez dago *inu*/[*h*]*irur* zenbatzaileen banaketa koherenterik.

⁹⁵ A-B-X edizioetan ez da horien estiloko ale solterik falta [*guciaquin* (A: 32; B-X: 37), *hitzaquin* (A: 23; X: 27; C-Z: 29) zein *hitçaquin* (B: 28)], baina ohikoena ekialdeago -*equin* marka da.

ez du kentzen, dena den, orrialde beretan bestelako formak ere aurkitzea: *echecoequin* (C-Z: 7), esaterako.

Besteak baino koherenteagoak dirudite C-Z edizioek⁹⁶ beste hainbat ataletan ere. Nabarmen horietako bat juntagailu kopulatiboaren erabilerari dagokiona da: edizio bizki horiek nahiko modu sistematikoan jokatu zuten beste edizioetako *ta* konjuntiboak *eta* bilakatzen.

Guztiarekin ere, ez da gogotik ezabatu behar Z edizioak —ez genuke gauza bera baieztatuko C edizioaz— baduela eragozpen larririk ere hizkuntzaren ikuspuntutik begiraturik. Ildo horretan, gogorarazi behar da bertan islatzen den joera gipuzkerazalearen inpresioa indartu izan duen *Acto Fedecoak* ez dirudiela Mikelestorenarenak burutua, bestek garraiatua baizik; hau da, gorago azpimarratu legez, itxura guztia du bestek jasoa dela edizio horretako atala Juan Irastusta alkizarraren katiximatik, zuzen-zuzenik eta inolako egokitzapenik gabe.

7. Azkentza

Artikuluaren barrena jorratutakotik korolariorik gisakorik atera beharko babiliz, honako hauetara labur litezke funtsezkoenak:

- a) Mikelestorenaren *Zerura nahi duenak* izeneko liburua bost edizio izan zituen, lan honetan ondoko hizki larriez identifikatu ditugunak: A argitalpena (Martinez, 1749), B (Anchuela, 1751), C (Rada, 1754), X (Rada, d.g.) eta Z delakoa (Longas, d.g.).
- b) Datazio zehatzetara iritsi ez arren, argitaratze-datarik gabeko X eta Z edizioetan hurbiltze kronologiko zorrotzagoa proposatu dugu, faktore politiko-erlijiosoaren eta testu-ezaugarrien azterketaren ondorioz. Hartara, lehen 1753-1754 bitartean argitaratu bide zen, eta askoz ere beranduago (1800. urtetik hurbil, nonbait) Z delakoa.

⁹⁶ *Calvarioco estacioac* izeneko atalean bitxia da erakusten den jokabidea. Lehen, seigarren eta azkeneko estazioei ezarritako izenburuetan A-B-X edizioek [X]garren gurutzeco otoitza eskema darabilten arren, hirugarrenetik bosgarrenera (biak barne) eta zazpi-zortzigarrenetan [X]garren gurutzeta hutsa erabiltzen da. Alde horretatik ere, askoz bateratuagoa da (C-)Z edizioa.

- c) Alde desberdinak aztertuta, hiru multzotara bil litezke edizioak: gainerako edizio guztien oinarrian den A delakoa lukeena, B eta X argitalpena, eta aipatu zioengatik aztergaitzagoa den C eta Z edizioek osatua.
- d) Z edizioaren erreferentzia eta eredu zen C delakoa Mikelestorenaren ardurapean burutu zen, itxura duenez, lesakarrak prestatu zuen azkena, hain zuzen. Alabaina, arazo politiko-ideologikoak tarteko, C-tik urrunarazten zuen *Acto Fedeco* izeneko atala erantsi zitzaion Z edizioari amaieran, arazotsua suertatzen ari zen *Jesusen Bihotzaren bederatziurrenaren* ordeez.
- e) Maila idatzian, oro har, irizpide nahasiak eta homogeneousotasunik gabekoak dituzte edizio guztiek ezaugarri, betiere lehen edizioetan Mendiburu eta Larramendiren idazkera-ereduetatik abiatuak dirudiela. C eta Z edizioek irizpide-koherentzia eta erregulartasun gehiago azaleratzen dute.
- f) Haien arteko desberdintasunak desberdintasun –aski xumeak, gehienetan–, edizioek ez dute euskalki-ezaugarri agerikorik erakusten, ez behintzat gipuzkeraren eta nafarrera garaian fusio-guneak islatzen dituenetatik harago lihoakeen zehaztasunik. Ezer ohargarriarik izatekotan, Mikelestorenari suposatzen zitzaion ekialdeko euskalkiaren ezaugarrien nolabaiteko ezabatze mailakakoa litzatekenabarmenena.

Garbi geratu uste da hori guztia aurreko orrialdeotan, eta amaierako *Eranskinean* aurki daitezke horren frogak.

Baina behin honaino iritsirik, eta denbora eta orrialde-kopurua ere sobera gainditurik, beste baterako utzi beharko ditugu hari solteak lotzeko aha-lerinak eta haietatik tiratzetik atera litezkeen lerro berriak arakatzekoak. Esan gabe dago oihan horretan sartu nahi lukeenari laguntzera datorrela honen ondoko edizio erkatuen itsaskina.

Bibliografia

Altuna, P., 1982, *Mendibururen idazlan argitaragabeak. Edizio kritikoa*, I eta II. Bilbo: Euskaltzaindia & Editorial Mensajero.

———, 1984, «La auténtica biblioteca de Larramendi», *Muga*, 28 (1984) 66-81.

Alzola, N., 1967-1979, «Notas bio-bibliográficas sobre J. A. Miquelestorena», *La Gran Enciclopedia Vasca*, II (1979) 244-246.

Anonimoa, 1821, *Meditaciones para el Santo Sacrificio de la Misa*. Bartzelona: Brusi.

Arzak, A. eta Soraluze, P. M., 1894, «Arqueología guipuzcoana. Hernani. El monasterio de san Agustín (Continuación)», *Euskal-Erria. Revista Bascongada*, 30 (1984) 572-576.

Axular, P., 1643, *Gero*. Bordele: G. Millanges.

Bidador, J. M., 1999, «Aniversario de la obra *Zerura nai duenak ar dezakean bide erraza* del lesakarra Jose Antonio Mikelestorena», *Diario de Noticias*, 1999/11/07.

Cano Medina, L., 2007, *La devoción al Sagrado Corazón y a Cristo Rey en España y su recepción por los metropolitanos españoles (1923-1931)*. Roma: Pontificia Università della Santa Croce. [Doktoretza-tesia]. Interneten eskuragarri: <<https://www.ijse.org/cano/LuisCanoMedina-SagradoCorazonCristoRey.pdf>>.

Croiset, J., 1741, *La Devoción al Sagrado Corazón de Jesús*, I. Bartzelona: Mauro Martí.

Da Porto Maurizio, L., 1732, *Via Sacra, explicada, e iluminada con las declaraciones hechas por la Santidad de N. SS. P. Papa Clemente XII*. Bartzelona: Juan Piferrer.

Díez de Ulzurrun, P., 1960, «El catecismo manuscrito de Maquirriain de 1828», *Euskera*, 5 (1960) 377-403.

Erasmus Erroterdameko, 1555, *Preparación y aparejo para bien morir*. Anberes: Martin Nuncio.

Galliffet, J., 1743, *L'excellence de la Devotion au Coeur adorable de Jesus-Christ*. Lyon: Henri Declaustre.

Gutiérrez del Caño, M., 1899-1900, «Ensayo de un catálogo de impresores españoles desde la introducción de la imprenta hasta fines del siglo XVIII», in *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, III (1899: 662-671) eta IV (1900: 77-85, 267- 272, 667-678 eta 736-739).

Irazusta, J., 1739, *Doctrina christiana eguin zuana erdaraz, Aita Gaspar Astete, Jesuitac. Ipini du Eusqueraz Don Juan de Yrazusta, Erretore Hemialdecoac, ceña dan Provincia Guipuzcoacan, bere Feligresiac aurrari Doctrina eracusteco; eta añaditcen dio Encanacio-*

co, eta Eucaristiaco Mysterioen esplicacioa, baita ere confesio on baten condicioac, eta Acto Fedeco, Esperantzaco, eta Caridadecoac. Iruñea: Joseph Joaquin Martinez.

Iturbide Díaz, J., 1997, «La edición navarra del Año *Christiano* de Jean Croiset. Un testimonio de venta de libros por suscripción en el siglo XVIII», *Príncipe de Viana*, 210 (1997) 191-222.

———, 2007, *Escribir e imprimir. El libro en el Reino de Navarra en el siglo XVIII*. Iruñea: Nafarroako Gobernua.

———, 2015, *Los libros de un reino. Historia de la edición en Navarra (1490-1841)*. Iruñea: Nafarroako Gobernua.

———, 2016, «La biblioteca de un próspero pamplonés del Siglo de las Luces. *El hombre de negocios* Juan Francisco Garisoain (1695-1750)», *Huarte de San Juan. Geografía e Historia*, 23 (2016), 157-194.

Kardaberaz, A., d.g. (c. 1762), *Christauaren Doctrina, Aita Astetec erdaraz, eta guero Aita Agustín Cardaberacec euscaraz arguitara emana*. Donostia: Lorenzo Josef Riesgo Montero.

Larramendi, M., 1882, *Corografía de Guipúzcoa*. Bartzelona: J. Subiranaren alarguna eta seme-alabak.

Lopetegi, L., 1973, «Introducción», in A. Kardaberaz, *euskal lan guziak*, I. Bilbo: La Gran Enciclopedia Vasca, 5-47.

Loiola, J., 1739, *Meditaciones del Sagrado Corazón de Jesús*. Valladolid: Congregación de la Buena Muerte.

Luengo Rodríguez, M., 1767, *Colección de papeles varios*. Azpeitia: Loiolako Historia Artxiboa. [XVIII. mendeko eskuizkribuak, 10. apala].

Mendiburu, S., 1747, *Jesusen Bihotzaren Debocioa*. Donostia: B. Riesgo Montero. Interneten eskuragarri: <<http://www.liburuklik.euskadi.eus/handle/10771/9125>>.

———, 1760, *Jesusen amore-nequeei dagozten cembait otoitz-gai*. Iruñea: Juan Antonio Castilla.

———, 1762, *Euscaldun onaren viciera, mezaren entzun-vide labur erreza, errosarioco amarrecoen asiera eta cembait bederatz-urren edo novena*. Iruñea: Martin Joseph Rada.

———, 1765, «Carta del P. Mendiburu al R. P. Prov. Idiaquez. 1765», in *Mendibururen idazlan argitaragabeak. Edizio kritikoa*, II. [P. Altuna (arg.), 1982]. Bilbo: Euskaltzaindia & Editorial Mensajero, 363-379.

Mestre Sanchís, A., 1996, «Reacciones en España ante la expulsión de los jesuitas de Francia», *Revista de Historia Moderna*, 15, 101-128.

Mikelestorena, J., 1749, *Cerura nai duenac ar dezaquean vide erraza*. Iruñea: Joseph Joaquin Martinez.

———, 1751, *Cerura nai duenac ar dezaquean vide erraza*. Iruñea: Jeronimo Anchuela (Olaso Dorrea Sorrerakundearen jabetzapekoa). [Euskaltzaindiaren Azkue Liburutegian kontsultagai].

———, 1754, *Cerura nayduenac ardezaquean, vide erraza*. Iruñea: Martin Joseph Rada.

———, (d.g.), *Cerura nai duenac ar dezaquen vide erraza*. Iruñea: Martin Joseph Rada. Interneten eskuragarri: <<http://www.liburuklik.euskadi.eus/handle/10771/8886>>.

———, (d.g.), *Cerura nay duenac ar dezaquean, vide erraza*. Iruñea: Jose Longas. Interneten eskuragarri: <<http://www.liburuklik.euskadi.eus/handle/10771/8884>>.

Revuelta González, M., 2008, *La Compañía de Jesús en la España Contemporánea*, III. Madril: Universidad Pontificia Comillas.

Salaberri, P., 2019-a, «Testu-erlazioak eta eklektizismoa zeruko bidean (Oharra Mikelestorenaren *Zerura nahi duenak* liburuaz)», *Egan* 72-3/4, 9-58.

———, 2019-b, «Mikelestorenaren *Cerura nai duenac* liburuaren lehen edizioa (1749)», *Karmel* 308, 29-70.

Telletxea Idigoras, J. I., 1967, «Traducción al euskera del catecismo del P. As-tete. Larramendi y Mendiburu», *Euskera*, 12 (1967) 301-314.

———, 1990, «Cardaveraz, Larramendi y Mendiburu», in *Escritos breves. Obras del padre Larramendi*, [Telletxea Idigoras (arg.)]. Donostia: Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones eta Gipuzkoa-Donostia Kutxa, 573-580.

Uriarte, J. E., 1880, *Principios del reinado del Corazón de Jesús en España*. Madril: B. M. Araque.

Vinson, J., 1891. *Essai d'une bibliographie de la langue basque*. Paris: J. Maisonneuve.

Eranskina

ZERURA NAHI DUENAK HAR DEZAKEEN BIDE ERRAZA (Edizio kontrastatua)

OHARKIZUNA

Ondoren datorren bertsioaren erreferentziek adierazitako legez, Z deitu dugun edizioa –hots, Iruñeko Longasen Etxean datarik gabe kaleratu zena– hartu da edizio osatua burutzeko oinarri gisa. Esana dugu jadanik kronologikoki azkena izan zela, baina formalki, dakigunez, Radak 1754an inprimatutakoa bezalakoxea. Mikelestorenak atondutako azken bertsioaren berri ematen duen edizioa da, hortaz, (C-)Z delakoa⁹⁷.

Ezaugarri hori eta aurreko edizioetatik bereizten duten gainerako faktoreak izan dira, azken buruan, Z edizioa erreferentziazat hartzera bulkatu gaituztenak, bai testuan, (orto)grafian, zuzenketetan zein formen erregularitasunean, huraxe agertzen baita koherenteen eta bateratuen.

Z edizioak ez dakarren *Jesusen Bihotzaren Bederatziaurren* eskaini ahal izateko, Radaren datarik gabeko edizioa eta Anchuelaren 1751koa ere erabili dira (X eta B, hurrenez hurren), lehena, zuzenagoa den heinean, horretarako erreferentzia nagusi gisa, eta bigarrena aurrekoari falta zaizkion txatalak osatzeko⁹⁸. Era berean, *Arquiveda* delakoak ere X edizioan du jatorria.

Edizioen arteko dibergentzia guztien berri emateko ezintasunaren aurrean, inoiz, testuak argitze aldera, ukituren bat edo beste eman izan zaie puntuazioari eta tipografiari. Azken honetan, adibidez, era homogeneoagoan jarri dira lerroburuak, eta letrakera beltzez nabarmendu atal

⁹⁷ Desberdintasun esanguratsu bat uste zegoen bien artean, Longasek *Acto fedecoa* izenekoa tarrekatu baitzuen Radarenak bide zekarren *Jesusen Bihotzaren Bederatziaurren*aren ordez.

⁹⁸ Z eta X-B aleei falta zaizkien orrialdeak zein pasarteak dagokien tokian adieraziko diren edizioen bitartez osatu dira. Hori da, esate baterako, 99-100 orrialdeen kasua, non A ediziotik (1749) eta Mendibururen *Euscaldun onaren viciera* obratik atera behar izan diren *adabakiak*.

nagusien izenburutzat hartutakoak⁹⁹. Kako karratuen artean ([I]) doazen zenbakiak orrialdeek dagokien edizioan daramaten zifra adierazteko baliatu dira.

CERURA/ NAYDUENAC/ AR DEZAQUEAN¹⁰⁰,/ VIDE ERRAZA./

D. JOSEPH MIQUE-/ *lestorena, Lesacaco Ape-/ zac eracusten duena*¹⁰¹.
*Bear diran baimenaquin./ Iruñean: Longás Echean*¹⁰².

[2]¹⁰³

[3]

Ongui vicitzeco¹⁰⁴ modu labur errazac

GOIZOROCO¹⁰⁵ OTOITZA

Nere Jauna, eta Jaungoicoa¹⁰⁶, milla esquer sortu ninzanetic honara, zure escutic artu ditudan ondasun, ta favore guciac gatic. Zure icenean nere

⁹⁹ Hau da: (1.) *Ongui vicitzeco modu labur errazac*, (2.) *Meza entzuteco modua*, (3.) *Calvarioco estacioac*, (4.) *Acto Fedeco* eta (5.) *Jesusen Bihotzaren bederatz-urrena*.

¹⁰⁰ X edizioa: *dezaquen*.

¹⁰¹ A-B edizioak: [...] *Miquelestorenac eracutsia*.

X:[...] *Miquelestorenac aguertua*.

¹⁰² A: *Bear bezala, Iruñeco*/ MARTINEZ Libru/ guillearen ondoren/ goen Echean. 1749.

B: 1751. Urtean/ BEHAR BEZALA,/ IRUÑEAN: Geronimo/ Anchuela, Libru guil-/ learen Echean.

C: *Bear diran baimenaquin./ Iruñean*: Martin Josef Rada/ ren Echean. 1754 urtean.

X: BEHAR BEZALA./ Iruñean: Martin Jo-/ seph Rada-ren/ Echean.

¹⁰³ A edizioan, azalaren ifrentzuan amabirjina baten irudia eta ondoko testua: «AVE MARIA/ GRATIA PLENA/ DOMINUS TECUM».

¹⁰⁴ A-X: *vicitceco*.

¹⁰⁵ B-X: *Goizoroco*.

¹⁰⁶ A-B: *ta Jaincoa*.

X: *ta Jangoicoa*.

egun honetaco itz¹⁰⁷, asmo, gogo, ta lan on guciac. Indazu Jesusen Bihotceco¹⁰⁸ [4] amoreagatic, diranac ongui eguiteco gracia. (*Nai duenac bere animaren, nai duenac gueiena zor dien Purgatorioco animen favoretan ofrecituco ditu.*) Jesus maitea, ez dedilla egun honetan¹⁰⁹ becatuaren loiric nere bihotcean¹¹⁰ sartu: hala escatcen¹¹¹ dizut zure Bihotceco¹¹² amoreagatic. *Aita gurea, &c. ta Ave Maria, &c.*

Guciz¹¹³ garbia ceran Jesusen Ama maitea, lagun zaquzquit¹¹⁴ egun hau garbiro pasatcen¹¹⁵. *Izur¹¹⁶ Ave Maria, &c.*

Nerequin zabiltzan¹¹⁷ Aingueru Guardiacoa, nere iceneco, nere devocio¹¹⁸ Santu, ta Ceruan [5] arquitcen¹¹⁹ ceraten¹²⁰ guciac, izan zaitezte egun nere lagunzalle¹²¹ onac. *Aita gurea, ta Ave Maria, &c.*

¹⁰⁷ A-B-X: hitz.

¹⁰⁸ A: Biotzeco.

B-X: Bihotzeco.

¹⁰⁹ A-B-X: onetan.

¹¹⁰ A: biotzean.

B-X: bihotzean.

¹¹¹ B: escatzen.

¹¹² A: Biotzeco.

B-X: Bihotzeco.

¹¹³ A-B-X: Guztiz.

¹¹⁴ A-B-X: zaquizquit.

¹¹⁵ A-B: pasatzen.

¹¹⁶ A-X: Iru.

¹¹⁷ A-B-X: zabilzan.

¹¹⁸ A-B-X: devocioco.

¹¹⁹ A-B: arquitzen.

¹²⁰ A: zerazten.

B-X: zarazten.

¹²¹ A-B-X: lagunzalle.

GOICETIC ARRATSERAÑO EGUIN BEHAR¹²² DIRAN, CEMBAT¹²³ GAUZA¹²⁴

Jan otordu, gucietan. *Aita gurea, &c. ta Ave Maria, &c.* Jesusen Bihotceco¹²⁵ amore penen icenean.

Orduoroco¹²⁶ Jesusen Ama Virginari *Ave Maria, &c.* Irabazten dira berroquei eguneco Indulgenciac. *Ave Maria* esan ondoan, esaten bada.

Jesus maitatcen¹²⁷ dut zure [6] Bihotza, eta esquez nago Virgiña Amari, lagun daquidan orain ta beti.

Beste berroquei egunecoac irabazten dira orduoro, eta noiznai esatearequin. Jesus maitea, zure Bihotzari¹²⁸ non nai, ta nion baño gueiago A dareco¹²⁹ Sacramentuan zor diodan amoreari eranzuteagatic, nai niquezu eman nere bihotz¹³⁰ oso osoa.

Hal¹³¹ dezun egunean, enzunen dezu¹³² Meza bat. Ezin zoazquenean¹³³ Elizara, enzunen¹³⁴ dituzu gozoz¹³⁵, ta deseoz egun hartan¹³⁶ munduan ematen diranac.

¹²² A: *bear*.

¹²³ A-B-X: *cembait*.

¹²⁴ B-X edizioek dakarten *Arquividea* delakoan: *Goizetic arratserañoico gauzac*.

¹²⁵ A-B-X: *Bihotzeco*.

¹²⁶ A-B-X: *Ordu/-oro*.

¹²⁷ A-B-X: *maitatzen*.

¹²⁸ A: *Biotzari*.

¹²⁹ A-B-X: *Aldareco*.

¹³⁰ A: *biotz*.

¹³¹ A-B-X: *Al*.

¹³² A-B-X: *duzu*.

¹³³ A-B-X: *ba/-zoazque*.

¹³⁴ A-B-X: *enzungo*.

¹³⁵ A-B-C-X: *gogoz*.

¹³⁶ A: *artant*.

B-X: *artan*.

[7] Egun oro esain dezu¹³⁷ echecoequin¹³⁸, edo campoan bazabilza, bacaric, Ama Virginaren Rosario Santua.

Cere bearri, beguiaz¹³⁹, cere mingain, ta bihotzaz¹⁴⁰ iduquico duzu becatuz loitu ez ditecen egun gucian contu.

Arratsetan¹⁴¹ ecin¹⁴² baño len, ecusico dezu¹⁴³, certan, edo nola pasatu dezun¹⁴⁴ eguna, arquitcen¹⁴⁵ badezu¹⁴⁶ cembait gaucetan utseguin duzula¹⁴⁷, escatuco diozu Jaungoicoari¹⁴⁸ barcacioa, ta esain dezu Acto¹⁴⁹ Contricioz-coa guisa onetan.

[8] CONTRICIOA

Nere Jesu-Christo Jauna, Jaungoico, ta Guizon eguiazcoa, nere Criadore, ta Redentorea ceren ona zaran, eta¹⁵⁰ maite zaitudan gauza gucien gañean, damu dut zu¹⁵¹ ofendituaz, nai ditut confesatu nere becatu guciac, eta utci diranac¹⁵²,

¹³⁷ A-B-X: *duzu*.

¹³⁸ A-B-X: *ichecoequin*.

¹³⁹ A-B-X: *bearri/-/beguiez*.

¹⁴⁰ A: *biotzaz*.

¹⁴¹ A-B-C-X: *Arratsean*.

¹⁴² A-B-X: *etzin*.

¹⁴³ A-B-X: *duzu*.

¹⁴⁴ A: *duzun*.

¹⁴⁵ A: *arquitzen*.

¹⁴⁶ A-B-X: *baduzu*.

¹⁴⁷ A-B-X: *dezula*.

¹⁴⁸ A-B-X: *Jaungoari*.

¹⁴⁹ A-B-X: *Actu*.

¹⁵⁰ A-B-X: *ta*.

¹⁵¹ Testuan, C edizioan bezala, lotuta hitz biak: *dutzu*.

¹⁵² A-B-X: *nai ditut confesatu, ta utzi nere becatu guciac, beren ocasio*. Hemen, *diranak* = *guztiak*.

beren ocasio, eta¹⁵³ vide gaistoaquin¹⁵⁴, zure gracia, edo lagunzarequin batean.

Hau¹⁵⁵ esan, edo eguin, ta ondoan escatuco diozu Virgiña Ama onari¹⁵⁶ irur¹⁵⁷ Ave Mariarequin, gaba¹⁵⁸ pasatceco¹⁵⁹, deusetan [9] utseguin¹⁶⁰ bague, gorde zaitzala Jesusen Bihotcean¹⁶¹, eta¹⁶² Bihotz¹⁶³ honen¹⁶⁴ amoreac gatic esain duzu, Aita guerea¹⁶⁵, &c. eta¹⁶⁶ Ave Maria, &c.

GAÑERACO DEMBORAN EGUIN BEHAR¹⁶⁷ DIRANAC¹⁶⁸

Etzaitzu hasteric joain baruren bat, edo cerbait mortificacio eguin bague.

¹⁵³ A-B-X: *ta*.

¹⁵⁴ A: *gastioequin*.

B-X: *gasto-equin*.

¹⁵⁵ A-B-X: *Au*.

¹⁵⁶ A-B-X: *Virgiña Amari*.

¹⁵⁷ A-B-X: *iru*.

¹⁵⁸ A-B-X: *gaia*.

¹⁵⁹ A-B-X: *pas/s/atzece*.

¹⁶⁰ X: *urseguin*.

¹⁶¹ A: *Biotcean*.

B: *Biotz-ean*.

X: *Bihotz-ean*.

¹⁶² A-B-X: *ta*.

¹⁶³ A-B: *Biotz*.

X: *Bihotz*.

¹⁶⁴ A-B-X: *onen*.

¹⁶⁵ A-B-X: *gurea*.

¹⁶⁶ X: *ta*.

¹⁶⁷ A: *bear*.

¹⁶⁸ B-X edizioek dakarten *Arquividea* delakoan honela: *Hasteco, illeco* eta urteco [B] / ta urtetaco [X] *gauzac*.

Confesatuco cera¹⁶⁹ hasteoro¹⁷⁰, amabostetic amabostera, ogueian, bein edo beranduenean illetic illera.

Ez dezazula jai igandeetan Meza nagusira joan bague [utzi] [10] utci¹⁷¹. Ez dezazula vezperetara falta, ez ta Rosario Santu, edo beste¹⁷² edocein devociozco¹⁷³ lan, edo obratara¹⁷⁴ ere.

Egun hoitan¹⁷⁵ iracurricu duzu¹⁷⁶ cerbait, edo leituco libru onen batean: edo¹⁷⁷ iracurtcen¹⁷⁸ ez badaquizu¹⁷⁹, iracurzalleren bati hori¹⁸⁰ zure aitciñean, edo abrean¹⁸¹ eraguiñen diozu.

Eguizu hurteoro¹⁸² hurteco¹⁸³ confesio generala.

Ocasio gaistoetatic igues eguiteco, etsaiaren, eta¹⁸⁴ araguiaren tentacioac garaitceco¹⁸⁵, eta¹⁸⁶ mundu eroa oiñ pean erabiltceco¹⁸⁷, ecarrico

¹⁶⁹ A: *zera*.

X: *zara*.

¹⁷⁰ B-X: *haste oro*.

¹⁷¹ A-B-X: *utzi*.

¹⁷² A-B-X: *veste*.

¹⁷³ A: *devocizco*.

¹⁷⁴ A-B-X: *obretara*.

¹⁷⁵ A-B-X: *oitán*.

¹⁷⁶ X: *dezu*.

¹⁷⁷ B-X: ez da *edo* ageri.

¹⁷⁸ A-B-X: *iracurcen*.

¹⁷⁹ B-X: ez *pa-da-quizu*.

¹⁸⁰ A-B-X: *ori*.

¹⁸¹ A-B-X: bi hitz hauek (*edo abrean*) ez dira azaltzen.

¹⁸² A-B-X: *urteoro*.

¹⁸³ A-B-X: *urteco*.

¹⁸⁴ A-B-X: *etsayaren, ta*.

¹⁸⁵ X: *garaiceco*.

¹⁸⁶ A-B-X: *ta*.

¹⁸⁷ A-B-X: *erabiltceco*

duzu noicean bein cere gogora, zure [11] vicitza, ta egunac laburrac dirala, zure vicitzan eguiten duzun¹⁸⁸ guciaz, il bezain laster, eman behar¹⁸⁹ diozula, deus gordeco etzaion Jaungoicoari¹⁹⁰ contu, estu¹⁹¹ eta arrigarria, eta¹⁹² contu hau¹⁹³ ongui ematen ez baduzu¹⁹⁴, beharco¹⁹⁵ duzula, Jaungoicoa Joungeico den artean¹⁹⁶, egosten, ta erretcen¹⁹⁷ egon infernuan.

*Edertasun, ondasonac¹⁹⁸
lurra bere gauzaquin¹⁹⁹,
eriotzac uzten ditu
urraturic ortzaquin²⁰⁰.*

*Contu andi, contu gogorr²⁰¹,
becatuen contua!
[12] ni zu emateco nago,
ez non daquit, ez nola.*

¹⁸⁸ A-B-X: *dezun*.

¹⁸⁹ A: *bear*.

¹⁹⁰ A-B-X: *Jaincoari*.

¹⁹¹ X: *esta*.

¹⁹² A-B-X: *ta*.

¹⁹³ A-B-X: *au*.

¹⁹⁴ A: *ez-ba-dezu*.

B-X: *ez-pa/-/dezu*.

¹⁹⁵ A: *bearco*.

¹⁹⁶ A: *duzula, Jaincoa den artean*.

B-X: *duzula, Jaincoa Jainco den artean*.

¹⁹⁷ B: *erretzen*.

¹⁹⁸ A-B-X: *ondasunac*.

¹⁹⁹ A: *gaucequin*.

B-X: *gauzequin*.

²⁰⁰ A: *ortcequin*.

B-X: *ortzequin*.

²⁰¹ A-B-X: *gogor*.

Contu hau²⁰² pasatuco da
guchiren aitzinean²⁰³;
bigarren izugarria
munduaren aurrean.

Non zabilza, certaco da
ambat²⁰⁴ becatu itsusi?
Asco da bat, Infernuan
erretceco²⁰⁵ zu beti.

Zure begui loi ciquiñac
egoïn dira lerturic,
zure zain, ta zure ezurrac,
su ta gar biurturic.

Suzco lanzaz²⁰⁶ belarriac,
bihotza²⁰⁷ iltce²⁰⁸ josiric,
sabela iduquico duzu²⁰⁹
pozoi, ta azufre eguiñic.

[13] Beti tiratuco dizu
Dragoiac mingañetic,
arrac erorico dira
buru gorputz gucitic.

Ango suac, ango garrac
edain dituzu beti:

²⁰² A-B-X: au.

²⁰³ B-X: gutiren aitzinean.

²⁰⁴ A-B: amabat.

²⁰⁵ A-B-X: erretzeco.

²⁰⁶ B-X: lanzez.

²⁰⁷ A: biotza.

²⁰⁸ A-B-X: ilce.

²⁰⁹ A-B-X: dezu.

*milla suge zapo dira
mai artaco janari.*

*Odol muñac iraquiten,
ezur zañac urturic,
aragui gucia egoín da
icatz eguin ta erreric.*

*Otso tzarrac, basa urdeac²¹⁰
an ortzac zorrozuric,
erabil²¹¹ behar²¹² zaituzte
urratu, ta lerturic.*

[14] CONFESATU BAÑO LEN EGUIN BEHAR²¹³ DIRAN GAUZAC²¹⁴

Lembicicoa: becatuen contua ongui ateratzea²¹⁵. Bigarrena: becatuen gañean ciñezco damu, ta urriquimentua arcea²¹⁶, ceren diran Jaungoico²¹⁷ guztiz mitagarri baten contra eguiñac, edo ceren escua ematen dioten, Jaungoicoari²¹⁸, Cerua quendu, ta infernuan beti erretcen²¹⁹ iduquitceco horiec²²⁰ eguiten dituen. Irurgarrena²²¹: ez berriz becatuetara itzultceco²²²,

²¹⁰ A-B-X: *bas-urdeac*.

²¹¹ B-X: *erabillico*.

²¹² A: *bear*.

B-X: Ø

²¹³ A: *bear*.

²¹⁴ B-X edizioek dakarten *Arquivea* delakoan *Confesatu baño lenagocoac* da izenburua.

²¹⁵ A-B-X: *ateratzea*.

²¹⁶ A-B-X: *artzea*.

²¹⁷ A-B-X: *Jainco*.

²¹⁸ A-B-X: *Jaincoari*.

²¹⁹ X: *erretzen*.

²²⁰ A-B-X: *oriec*.

²²¹ A-B-X: *Irurgarrena*.

²²² A-B-X: *itzultceco*.

eta²²³ becatuen ocasio gaistoetatic igues eguiteco, eguiazco asmo, [15] edo propositu sendo bat arcea²²⁴.

Confesatcera zoacenean ongui²²⁵ beguira zazu, certara zoacen, eta²²⁶ no-requin izt²²⁷ eguitera. Aserretua daducazun Jaungoico andiarequin baqueac eguitera zoaz. Bere lecuana ta bere escu guziarequin daducan Confesore Jaunarequin itz²²⁸ eguitera zoaz. Itz²²⁹ eguiotzu, bada, begui, ta bihotz²³⁰ humillaquin²³¹. Ez diezagozula deus ere gorde; gucia daquien Jaungoicoa²³² beguira dago, osoro esaten bandituzu²³³ cere oben, edo culpac²³⁴, ta biotza²³⁵ damuz, eta²³⁶ proposituz [16] betea daducazula, guci guciac barcatceco, bere hume maite zu eguiteco, graciaz, edo dohaiez²³⁷ betetceco²³⁸, becatuarequin galdu dituzun ondasun, edo merezimentu guciac itzultceco²³⁹,

²²³ A-B-X: *ta*.

²²⁴ A-B-X: *artzea*.

²²⁵ A-B-X: Ø

²²⁶ A-B-X: *ta*.

²²⁷ A: *itz*.

B-X: *hitz*.

²²⁸ B-X: *hitz*.

²²⁹ B-X: *hitz*.

²³⁰ A: *begui biotz*.

B-X: *begui-bihotz*.

²³¹ A-B-X: *humillequin*.

²³² A-B-X: *Jaincoa*.

²³³ A: *esaten badituzu*.

B-X: *erraten ba/-dituzu*.

²³⁴ A-B-X: *cere obenac*.

²³⁵ A: *eta biotza*.

B-X: *eta bihotza*.

²³⁶ A-B-X: *ta*.

²³⁷ A-B-X: *doayez*.

²³⁸ A-B: *betetzeco*.

²³⁹ A-B-X: *itzultceco*.

eta²⁴⁰ secular aserretu ez balitzaitzu²⁴¹ bezain, zurequin adisquide guelditce-
co²⁴². Baña cerbait, esan behar den gauza²⁴³, gordetcen badiozu, leneco be-
catu gucien²⁴⁴, eta²⁴⁵ eguiten duzun confesio gaistoco²⁴⁶ cate izugarri bate-
quin loturic ucico zaiti²⁴⁷, ta len baño zurequin aserreago gueldituco da²⁴⁸.

Ongui artcen²⁴⁹ den absolucioac [17] berequin dacartci²⁵⁰, Christo Jaunac
gugatic isuri zuen odolaren mercedentu guciac²⁵¹. Mercedentu horiequin²⁵²,
iturrian ongui beraturicaco oiala baño obequi garbitcen da, behar²⁵³ bezala
confesatcen²⁵⁴ denaren anima confesatcera²⁵⁵ zoacenean eguizu contu, Christo
Jauna iltcen²⁵⁶ Calvario Santura zoacela, an eman zuen odol gucia, edo odola-
ren valioa cere bihotcean²⁵⁷ arcera²⁵⁸, ta dituzun, animaco loi guciac quencera.

²⁴⁰ B-X: *ta*.

²⁴¹ B-X: *ez palitzaitzu*.

²⁴² A: *guelditzeco*.

²⁴³ A: *Baña esan bear den gauzaric*.

B-X: *Baña erran behar den gauzaric*.

²⁴⁴ A-B-X: *guciequin*.

²⁴⁵ A-B-X: *ta*.

²⁴⁶ A-B-X: *gaistoaren*.

²⁴⁷ A-B-X: *utzico zaitu*.

²⁴⁸ A-B-X: *ta len baño eserreago gueldituco da zurequin*.

²⁴⁹ A-B-X: *artzen*.

²⁵⁰ A-B-X: *dacartzi*.

²⁵¹ A-B-X: *mercedentuac*.

²⁵² A-B-X: *oriequin*.

²⁵³ A: *bear*.

²⁵⁴ A-B-X: *confesatzen*.

²⁵⁵ A-B-X: *confesatzera*.

²⁵⁶ A: *il cen*.

B-X: *ill cen*.

²⁵⁷ A: *biotzean*.

B-X: *Bihotzean*.

²⁵⁸ A-B-X: *artzera*.

[18] CONFESOREAREN OÑETARACO BAÑO LEN,
ESAN²⁵⁹ BEHAR²⁶⁰ DEN OTOITZA²⁶¹

Ah, nere Jaungoico ona²⁶², badaquizu, bai, cein gaistoa nazan ni, eta²⁶³ cein gogorra! Cere graciaren golpez bera zadazu arrizco bihotz²⁶⁴ hau, hone-tan²⁶⁵ sar dedin zure amorea, ta ar ditzadan beguitan eguin ditudan, eta²⁶⁶ eguin nitzaquean²⁶⁷ becatu guciac. Aita Eternoa, zure Seme maiteac eraman cituen neque doloreac gatic, barcatuac guerta bitez harren²⁶⁸ nere becatuac. Ez diezagozula beguiratu nere gogorrari²⁶⁹, beguira [19] zaguzu²⁷⁰ dolorez nere culpac gatic erdiratua dagoen aren Bihotzari²⁷¹. Ez niri beguiratu baca-rric, beguira zadazu nere culpac bere gañ artu dituen zure Semearequin batean. Honen²⁷² escuetan utci ditut nere gauzac: Honen²⁷³ Bihotzean²⁷⁴

²⁵⁹ A: *esan*.

B-X: *erran*.

²⁶⁰ A: *bear*.

²⁶¹ B-X edizioek dakarten *Arquividea* delakoan honela: *Confesatzecoan esan bear [B] / behar [X] den otoitza*.

²⁶² A-B-X: *Jainco maitea*.

²⁶³ A-B-X: *ta*.

²⁶⁴ A: *biotz*.

²⁶⁵ A-B-X: *onetan*.

²⁶⁶ A-B-X: *ta*.

²⁶⁷ X: *nitzaquean*.

²⁶⁸ A-B-X: *arren*.

²⁶⁹ B: *nere bihotz gogorrari*.

X: *nere biotz gogorrari*.

²⁷⁰ A-B-X: *zagozu*.

²⁷¹ A: *aren Biotzari*.

B-X: *Jesus onarenari*.

²⁷² A-B-X: *Onen*.

²⁷³ A-B-X: *Onen*.

²⁷⁴ A: *Biotzean*.

B-X: *Bihotzean*.

nai nuque sartu nere bihotza²⁷⁵, itzuli liezadan nere bidebague²⁷⁶, nere oben ta culpen damuz urturic, zure beguietara atera ledin, zuri damuric emain ez dizun guisan, edo estaduan. Hala²⁷⁷ guerta dedilla, ta irabaz deza dala nic, arcera²⁷⁸ noan absolucioarequin²⁷⁹ batean, zure bendicio santua, ta gracia.

[20] CONFESATU TA ONDOAN²⁸⁰ ESAN²⁸¹ BEHAR²⁸² DENA²⁸³

Milla, ta milla esquer Jaungoico²⁸⁴ maitea, ceren lotua nenducaten becatuen cate izugarriac urratu, ta auts eguiñac utci²⁸⁵ dituzun²⁸⁶ Ez dut nic indarric: ez daquit nola zure misericordia, ta piedadea laudatu: lauda zaitza-tela nere icenean Ceruan diran Aingueru, ta Santu guciac. Uste dut, zure laguntzarequin²⁸⁷ batean, ez nazala berriz becatuen cate gaistoetara itzulico. Ceruco Santuac gatic, [21] cere Seme maite, eta²⁸⁸ onen Ama garbiagatic escatzen²⁸⁹ dizut, didazula nere asmo, edo proposito honetan²⁹⁰ beti iraute-co behar dudan gracia gucia.

²⁷⁵ A: *biotza*.

²⁷⁶ A: *bidebagueen*.

B-X: *vide-bagueen*.

²⁷⁷ A-B-X: *Ala*.

²⁷⁸ A: *artzera*.

B-X: *artcera*.

²⁷⁹ A-B-X: *absolucioarequin*.

²⁸⁰ A-B-X: *Confesatu/-/ondoan*.

²⁸¹ B-X: *erran*.

²⁸² A: *bear*.

²⁸³ B-X edizioek dakarten *Arquividea* delakoan honela: *Confesatu ondoco*a.

²⁸⁴ A-B-X: *Jainco*.

²⁸⁵ A-X: *utzi*.

²⁸⁶ Galdera-ikurra da edizio honetan ageri dena.

²⁸⁷ B-X: *laguntzarequin*.

²⁸⁸ A-B-X: *ta*.

²⁸⁹ A: *escatzen*.

²⁹⁰ A-B-X: *propositu onetan*.

COMULGATU BAÑO LEN EGUIN BEHAR²⁹¹ DENA²⁹²

Comulgaceco²⁹³ zaudenean, beguiratuco duzu ongui, edo pensatuco, certa-ra zuacen²⁹⁴, ta norgana, edo nor datorren zugana. Zugana dator Jesus maitea, Jaungoico²⁹⁵, eta²⁹⁶ Guizon eguiazcoa, Aitaren escuietic²⁹⁷ dagoena. [22] Ceruaren, ta lurrearen²⁹⁸ jabea, zu eguin cinduena, bere escutic zaduzquiena²⁹⁹, zu galdu etcindecen³⁰⁰, Guizon eguin cena, eta³⁰¹ zure beguiratce, queñu, ta eguin³⁰², edo asmatu dituzun gauzaric chiquienen contu estu arrigarria artu behar³⁰³ dizuna: Jaun bat gucia³⁰⁴ daquiena, ondasunez betea, bazterric bague-co anditasuna duena, Ceruan diran Aingueru, ta Santuac beguiratce batequin icara daducatciena³⁰⁵; Jaun hau³⁰⁶ bada da bocadu eguiñic zuregana datorrena. Arritua dago Eliza, nola Jaungoicoa³⁰⁷ eguin cen Guizon, eta³⁰⁸ sartu [23] Vir-

²⁹¹ A: *bear*.

²⁹² B-X edizioek dakarten *Arquividea* delakoan honela: *Comulgatu baño lenagocoa*.

²⁹³ A: *Comulgatzèco*.

B-X: *Comulgateco*.

²⁹⁴ A: *zoazen*.

B-X: *zoacen*.

²⁹⁵ A-B-X: *Jainco*.

²⁹⁶ A-B-X: *ta*.

²⁹⁷ A-B: *escoyetic*.

X: *escoietic*.

²⁹⁸ A-B-X: *lurraren*.

²⁹⁹ A-B-X: *zaduzcana*.

³⁰⁰ A: *etzindecen*.

³⁰¹ A-B-X: *ta*.

³⁰² X: *ta zuc eguin*.

³⁰³ A: *bear*.

³⁰⁴ A: *gaucia*.

³⁰⁵ B-X: *daduzcana*.

³⁰⁶ A-B-X: *au*.

³⁰⁷ A-B-X: *Jaincoa*.

³⁰⁸ A-B-X: *ta*.

giña³⁰⁹ Ama garbiaren sabelean: *Non horruisti Virginis uterum*: gueiago arritu behar³¹⁰ luque, ecusiric sartcen duzula zuc ambat becatuen³¹¹ sugue, ta sierpe iduqui dituen cere barren orretan.

Badaquizu nor ceran³¹² zu? Zu cera³¹³ aren beguietan aur char bat, cere ezaguera edo adimentua itsutasen, ellumbez³¹⁴ betea daducazuna, eta³¹⁵ cere bihotza³¹⁶ becatuz josi³¹⁷, eta³¹⁸ loi eguiña. Ecusi zazu, baldin, Centurion, edo soldaduen nagusi³¹⁹, guizon prestu, Evangelico ura ezpazan³²⁰ tribe³²¹ Christo Jauna bere echean artcera³²², [24] nola trebe izain zara³²³ zu Christo Jauna bera cere icha, edo barren ciquin orretan arceco³²⁴? San Pedroc, ceren gaistoa cela ceritzan etcion³²⁵ utci³²⁶ nai oñac garbitcen³²⁷; utcico³²⁸ diotzazu zuc beldurric bague, daquizun bezain gaistoa cerala, oñac, eta den gucia bere Jaungoicota-

³⁰⁹ B-X: *Virgini*.

³¹⁰ A: *bear*.

³¹¹ A-B-X: *becaturen*.

³¹² B-X: *zaran*.

³¹³ B-X: *zara*.

³¹⁴ A-B-X: *itsutasunez, ta illumbez*.

³¹⁵ A-B-X: *ta*.

³¹⁶ A: *biotza*.

³¹⁷ A-B-X: *josi*.

³¹⁸ A-B-X: *ta*.

³¹⁹ A-B-C-X: *nagusi*.

³²⁰ A: *ez pazen*.

B-X: *ez-pacen*.

³²¹ A-B-C-X: *trebe*.

³²² A: *artzera*.

³²³ A-B-X: *zaran*.

³²⁴ A: *artzeco*.

³²⁵ A: *etzion*.

³²⁶ A: *utzi*.

³²⁷ A: *garbitzen*.

³²⁸ A: *utzico*.

sunarequin³²⁹ sartcen³³⁰? Etzuen uste San Juan Bautistac, quentcitzaquela³³¹ Christo Jaunaren zapatetaco locarriac: Aingueruac berac ez tira³³² behar³³³ bezain garbiac haren³³⁴ beguietara ateratceco³³⁵; eta³³⁶ zu atrebitcen³³⁷ cera, ambat becatu iduqui dituen, [25] cere barreneco lece izugarri orretan arcera³³⁸ Jaun andi ura bera? Halic³³⁹ onguiena garbitu, ta apaindu bague, etcenuque³⁴⁰ artuco cere eche charrean Erregue bat; ta Erregue gucien Erreguea or artececo³⁴¹, garbitu duzu ongui, ta apaindu virtutez, cere biotceco³⁴² iche char, ambat demboraz, becatuaren ciquinqueriac³⁴³, ta pozoiez beteric egondu den ori?

Certara ore³⁴⁴ dator zuregana Erregue andi ori? Animaco eritasun eta³⁴⁵ beharren³⁴⁶ azpitic zu ateratcera³⁴⁷; zuri cere zorrac barcatce-

³²⁹ A-B-X: Jaincotasunarequin.

³³⁰ A: sartzen.

³³¹ A-B: *quen citzaqueala*.

X: *quen citzaquela*.

³³² A-B-X: *ez dira*.

³³³ A: *bea*.

³³⁴ A-B-X: *aren*.

³³⁵ A: *ateratzeco*.

³³⁶ A-B-X: *ta*.

³³⁷ A: *atrebitzen*.

³³⁸ A: *artzera*.

B-X: *artcera*.

³³⁹ A-B-X: *Alic*.

³⁴⁰ A: *etzenuque*

³⁴¹ A: *artzeco*.

B-X: *artceco*.

³⁴² A: *biotzeco*.

B-X: *bihotceco*.

³⁴³ A-B-X: *ciquinqueriz*.

³⁴⁴ A-B-X: *ote*.

³⁴⁵ A-B-X: *ta*.

³⁴⁶ A: *bearren*.

³⁴⁷ A: *ateratzera*.

ra³⁴⁸, zu bere adisquide, eta³⁴⁹ berequin bat [26] eguitera, eta³⁵⁰ zuri bere graciaren vicitza³⁵¹ ederra ematera.

Virgíña Amaren sabelera etorcearequin aditcera³⁵² eman zuen Christo Jaunac: anitz nai ciola munduari: ta etorcearequin³⁵³ bein, ta ascotan cere³⁵⁴ biotcera³⁵⁵, ez du ongui asco, edo claroqui aditcera³⁵⁶ ematen, nai zaituela zu berea eguin, eta³⁵⁷ ondasunez betea utci³⁵⁸? Ustu zazu³⁵⁹ bihotza³⁶⁰, ta garbitu ongui, ondasun oriequin betea gueldi dedin: esca zagozu Espiritu Santuari, biguñ diezazula, bere doai, ta virtuteaquin³⁶¹, edertu diezazula, ta apaindu, orren [27] Erregue andiari eman behar³⁶² diozun zure bihotceco³⁶³ hostatua. Esca zaiezu cere Aingueruari, ta Aldarean arquitcen³⁶⁴ diran guciai³⁶⁵, Ceruco Santu, ta Santai, gucien gañean, artcera³⁶⁶ zoacen Jesus onaren Ama maiteari, eracutsi diezazutela, cer eguin

³⁴⁸ A: *barcatzera*.

³⁴⁹ B-X: *ta*.

³⁵⁰ B-X: *ta*.

³⁵¹ X: *vizitz*.

³⁵² A: *aditzera*.

³⁵³ A: *etorcearequi*.

³⁵⁴ A-B-X: *zure*.

³⁵⁵ A: *bihotzera*.

B-X: *bihotcera*.

³⁵⁶ A: *aditzera*.

³⁵⁷ A-B-X: *ta*.

³⁵⁸ A: *utzi*.

³⁵⁹ X: *za/ü* [sic].

³⁶⁰ A: *biotza*.

³⁶¹ B-X: *virtuteequin*.

³⁶² A: *bea*.

³⁶³ A: *bihotzeco*.

³⁶⁴ A-B-X: *arquitzen*.

³⁶⁵ B-X: *guciei*.

³⁶⁶ A: *artzera*.

behar³⁶⁷ duzun³⁶⁸ Erregue andi ori zure icheratzen³⁶⁹ denean, eta³⁷⁰ dagui-
tela berac, zuc eguin behar³⁷¹ cenuquean³⁷², ta berac daquiten gucia.

[28] COMULGATCERACOAN³⁷³ ESAN³⁷⁴ BEHAR³⁷⁵ DEN OTOITZA³⁷⁶

Bihotz³⁷⁷ becatuen damuz erdiratu bat escatzen³⁷⁸ duzun, Jaungoico ona,
indazo³⁷⁹ cerorrec, orretaraco behar³⁸⁰ dudan urriquimentu gucia. Ecin ecusi
ditut, zu atsecabez bete zaituzten³⁸¹ nere becatu ciquiñac: damu gueiena³⁸² ema-
ten didatenac dira, Aldareco Sacramentu³⁸³ Santuaren contra eguin ditudanac,
nere comunio gaisto, edo provecho³⁸⁴ guchicoac, Elizan³⁸⁵ bazterretara³⁸⁶ begui-

³⁶⁷ A: *bear*.

³⁶⁸ A-B-X: *dezun*.

³⁶⁹ A: *icheratzen*.

³⁷⁰ A-B-X: *ta*.

³⁷¹ A: *bear*.

³⁷² A-B: *cenuqueana*.

X: *cenuquena*.

³⁷³ A-B-X: *Comulgatzeracoan*.

³⁷⁴ A: *esan*.

B-X: *erran*.

³⁷⁵ A: *bear*.

³⁷⁶ B-X edizioek dakarten *Arquivea* delakoan honela: *Orduco otoitza*.

³⁷⁷ A: *Biotz*.

³⁷⁸ A-B: *escatzen*.

³⁷⁹ A-B-X: *indazu*.

³⁸⁰ A: *bear*.

³⁸¹ B: *çaituzten*.

³⁸² X: *guciena*.

³⁸³ A: *Sacrameutu*.

³⁸⁴ A-B-X: *probechu*.

³⁸⁵ B: *Eliçan*.

³⁸⁶ B: *baçter-etara*.

X: *bazter etara*.

ra, edo gogoia, [29] Elizaz campoan neducala egotea, eta zure³⁸⁷ Gorputz³⁸⁸ Santuac ambat aldiz³⁸⁹ uquitu dituzten nere mihi, ezpañaz³⁹⁰ ain contu guti iduquitceac³⁹¹, edo ambat aldiz behar³⁹² ez diran hitzaquin³⁹³ ciquintceac³⁹⁴. Ceren Balthasar Babiloniaco Erregue arc bere main³⁹⁵ paratu cituen Jerusalemgo Elizaco³⁹⁶ Calizac³⁹⁷, galdu cituen bere Imperioco baster andia, eta il zuten³⁹⁸ bere etsaiaren soldaduac: cer castigu mereci dut nic, ceren ambat aldiz³⁹⁹, nere mingaiñ ezpañaz⁴⁰⁰, anima, ta gorputza⁴⁰¹ loitu ditudan? Bada Jerusalemgo Calicetan Cecenen [30] odola sartcen⁴⁰² cen; eta nere Gorputcean⁴⁰³ Christo Jaungoico⁴⁰⁴, ta Guizon eguiatzcoaren odola. Ah, Jesus ona, lotsaz, ta alquez beteric nator zure⁴⁰⁵ mai Santura! Zure⁴⁰⁶ Biho-

³⁸⁷ B: çure.

³⁸⁸ A-B-X: Gorpuz.

³⁸⁹ B: aldiç.

³⁹⁰ A: mihi-ezpañaz.

B-X: mihi-ezpañez.

³⁹¹ A-X: iduquitzeac.

B: iduquitçeac.

³⁹² A: bear.

³⁹³ B: hitçaquin.

³⁹⁴ A: ciquintzeac.

³⁹⁵ A-B-X: maian.

³⁹⁶ B: Eliçaco.

³⁹⁷ B: Calizac.

³⁹⁸ B: çuten.

³⁹⁹ A-B-X: aldiz.

⁴⁰⁰ A-B-X: ezpañac.

⁴⁰¹ B: gorputça.

⁴⁰² A: sartzen.

⁴⁰³ A: Gorputzean.

B-X: Gorputcean.

⁴⁰⁴ A-B-X: Jainco.

⁴⁰⁵ B: çure.

⁴⁰⁶ B: çure.

tcetic⁴⁰⁷ nai nuque, nere gaitzac behar⁴⁰⁸ duten remedioa⁴⁰⁹ atera; loi pitsic ecin eraman duen, ta amorez erretcen dagoen zure Bihotzac⁴¹⁰ garbi dezala nerea; eta⁴¹¹ daguiela beste ainbeste nere mingañarequin⁴¹², begui, ta beharriacquin⁴¹³, ta anima guciarequin; Bihotz⁴¹⁴ gucitic, ta⁴¹⁵ osoro maita zaitzadan. Ala guerta dedilla.

[31] COMULGATU, TA ONDOAN⁴¹⁶ EGUIN BEHAR⁴¹⁷ DENA⁴¹⁸

(B ETA X EDIZIOAK)⁴¹⁹

{[29] Comunioco maiera urbiltcen zaranean urbilduco zara, beguiac lurrean dituzula, ta humiltasunez, ta

⁴⁰⁷ A: *Biotcetic*.

X: *Bihotzetic*.

⁴⁰⁸ A: *bear*.

⁴⁰⁹ A-B-X: *eremedioa*.

⁴¹⁰ A: *Biotzac*.

⁴¹¹ B-X: *ta*.

⁴¹² A: *migañarequin*.

B-X: *mihiarequin*.

⁴¹³ A: *beaerriequin*.

B-X: *beharriequin*.

⁴¹⁴ A: *biotz*.

⁴¹⁵ A-B-X: *eta*.

⁴¹⁶ A: *Comulgatu-ondoan*.

B-X: *Comulgatcean, ta comulgatu-ondoan*.

⁴¹⁷ A: *bear*.

⁴¹⁸ B-X edizioek honela dute atalburua: *Comulgatcean, ta comulgatu-ondoan eguin behar dena*. Eta dakarten *Arquiveda* delakoan, honela: *Comulgatu ondoan eguin bear* [B] / *behar* [X] *dena*.

⁴¹⁹ Honako sarrera hau B (Anchuela, 1751) eta X (Rada, d.g) edizioek bakarrik egiten diote kapitulari. Ikus daitekeenez, hirugarren lerroaldean batzen da beste edizioen testuarekin.

Orrialdeen zenbakiak letra etzanez jarri ditugu eta sarrera-paragrafo hori giltza-ikurren artean sartu.

errespetuz beteric. Apezac Hostia⁴²⁰ Santua aguertcen duenean, errain dezu arequin batean, hirur aldiz: *Ez naiž ni, Jauna, ez, zu artceco diña: asqui da zuc hitz bat erratea, nere anima sendatceco.*

Artuco dezu guero, nor artcen duen ezagutcen due-nac bezala⁴²¹ begui bilduequin, ta gogo bihotzac beragan daduzcatzula.

Artu orduco joain zara baztercho [30] batera, edo cere toquira; ta, ezaguturic, zu zarala Sagrario bat [...] }.

Christo Jauna cere barrenean artu bezain laster, eguiñen⁴²² duzu contu, zu cerala⁴²³ Sagrario bat, beren Jauna adoratcen⁴²⁴, ta maitatcen⁴²⁵ dauden Aingueruz ingurutua⁴²⁶; ta zuc ere zurequin dagoen artean iduquico dituzu oriequin batean, beñere⁴²⁷ quendu bague cere beguiac, ta⁴²⁸ bihotza, Jaun andi orri beguira,⁴²⁹ eguiten dizun favorearen⁴³⁰ esquerrac ematen, eta dizun amoreari amorez erantzuten⁴³¹.

⁴²⁰ B: *Hostia*.

X: *Hosti*.

⁴²¹ B: *beçala*.

X: *bezala*.

⁴²² A: *egñeñ*.

⁴²³ B-X: *zarala*.

⁴²⁴ B: *adoratçen*.

X: *adoratzen*.

⁴²⁵ A: *maitatzen*.

⁴²⁶ A: *inguratua*.

⁴²⁷ B: *benere*.

⁴²⁸ A-B-X: *eta*.

⁴²⁹ B-X edizioek esalditxo hau tartekatu dute leku horretan: *ta egoin zara. Zurequin dagoño*.

⁴³⁰ A-B-X: *favoreagatic*.

⁴³¹ A: *erantzuteco*.

B-X: *eranzuten*.

[32] Ohartcen⁴³² bacera⁴³³, edo siñistea galdu ezpadazu⁴³⁴, ezagutuco duzu, zure barrenean arquitcen⁴³⁵ dela, bederatzi⁴³⁶ illabetez bere sabelean Ama Virgiñac iduqui zuen, ta Belengo Portalean otzez⁴³⁷, ta negarrez icara egondu cen Jaungoico⁴³⁸ Aur eguiña. Cer atseguin ta contentu⁴³⁹ Ama Virginarena Jaungoico⁴⁴⁰ Guizon⁴⁴¹ hau bere barrenean ceducan demboran, eta guero bere besoetan, gu becatutic⁴⁴² ateratceco⁴⁴³ jaioric ecusi zuenean! Ez-tut⁴⁴⁴ nic atseguin, ta contentuz beteric guelditu behar⁴⁴⁵, ecusten dudanean nere barrenean, nere⁴⁴⁶ [33] animaren besoetan etciñic Jaun andi hau bera? San Pedroc esaten⁴⁴⁷ bacion, bere aldean ecusi zuen batean, Christo Jaunari, quentcedilla⁴⁴⁸, ain guizon gaistoaren aldetic, cer esan behar diot nic, nere barrenean sarturic ecusten dudanean?

⁴³² A: Oartzten.

B-X: Oarcen.

⁴³³ B-X: *ba/-/zara*.

⁴³⁴ A-B-X: *ez paduzu*.

⁴³⁵ A: *arquitzen*.

⁴³⁶ A: *bederatzi*.

⁴³⁷ B-X: *otcez*.

⁴³⁸ A-B-X: *Jainco*.

⁴³⁹ X: *contentua*.

⁴⁴⁰ X: *Jangoico*.

⁴⁴¹ B: *Guiçon*.

⁴⁴² A-X: *becatutic*.

⁴⁴³ B: *ateratceco*.

⁴⁴⁴ A-B-X: *ez dut*.

⁴⁴⁵ A: *bea*.

⁴⁴⁶ X: *ta nere*.

⁴⁴⁷ B-X: *erraten*.

⁴⁴⁸ A-B-X: *quen cedilla*.

Eldu da Christo Jauna nigana, anitz, edo asco⁴⁴⁹ daquien, guztiz ona den, ta nai duena eguin dezaquean⁴⁵⁰ medicu bat bezala⁴⁵¹. Aguertuco diotzat⁴⁵² nere beguietaco, nere beharri⁴⁵³, mingaiñ⁴⁵⁴, ta bihotceco zauri guciac, sendatuac utci⁴⁵⁵ ditzan daquien bidez⁴⁵⁶, ta moduz; [34] aguertuco diotzat⁴⁵⁷ nere oben, edo becatuen arrasto, ta ondoreac, gucietatic garbi diezadan nere barrena, edo anima. Escatuco diot, eracutsi diezadala, ez daquidan, eta⁴⁵⁸ jaquin behar⁴⁵⁹ dudan gucia, ta diezquidala bera maitatceco⁴⁶⁰ behar⁴⁶¹ ditudan indar guciac. Azquenean utcico diot bere escuan nere bihotza⁴⁶², ta naizan⁴⁶³ gucia, guciac daguien, jabeac bezala⁴⁶⁴, nai duen gucia⁴⁶⁵.

⁴⁴⁹ A-B-X edizioetan ez da *edo asko* azaltzen.

⁴⁵⁰ X: *dezaquen*.

⁴⁵¹ B: *beçala*.

⁴⁵² B-X: *diozcat*.

⁴⁵³ X: *beharrico*.

⁴⁵⁴ A: *mingain*.

B-X: *mingain*.

⁴⁵⁵ A-X: *utzi*.

⁴⁵⁶ A-B-X: *videz*.

⁴⁵⁷ B-X: *diozcat*.

⁴⁵⁸ A-B-X: *ta*.

⁴⁵⁹ A: *bear*.

⁴⁶⁰ A: *maitatzeco*.

⁴⁶¹ A: *bear*.

⁴⁶² A: *biotza*.

⁴⁶³ B-X: *nazan*.

⁴⁶⁴ B: *beçala*.

⁴⁶⁵ A-B-X: *nai duena*.

Christo Jaunaren Ama ecusi zuenean Santa Isabelec bere echean⁴⁶⁶, *nondic* (esan zuen) *nondic niri, edo cer nola, Jesusen Ama, ni escustera?* [35] Obequi esan dezaquezu zuc arrituric gucia, ta amorez zoraturic⁴⁶⁷, Jesus bera etortcen⁴⁶⁸ zaitzunean⁴⁶⁹ cere bihotcera⁴⁷⁰: *nondic niri onembat*⁴⁷¹ *favore?* *Nondic niri mundu guciaren Jaun, ta Jabea? Nondic niri nigatic guizon eguin, ta iltcen*⁴⁷² *Jaungoicoa*⁴⁷³? Esan dezaquet⁴⁷⁴ alaber, Jacob Patriarca Santuarequin, *besarca iduquico zaitut nere bihotcean*⁴⁷⁵; *etzaitut utcico*⁴⁷⁶ *graciaz*⁴⁷⁷, *eta ondasunez*⁴⁷⁸ *bete nazazun artean. Arquitu dut* (esan dezaquet⁴⁷⁹ anima Santuarequin⁴⁸⁰) *arquitu dut*⁴⁸¹, *arquitu nai nuena; emen iduquico dut nerequin;* [36] *ez diot utcico*⁴⁸² *ni beñere bacarric uztera, edo ondasunez bete nazan artean.*

⁴⁶⁶ Ondoko lerroetako formula dialogikoa nabarmentzen duen letrakera etzana B-X edizioetan baino ez da azaldu.

⁴⁶⁷ B: *zoraturic*.

⁴⁶⁸ A: *etortzen*.

⁴⁶⁹ B: *zaitzunean*.

⁴⁷⁰ A: *biotzera*.

⁴⁷¹ X: *onenbat*.

⁴⁷² A-B-X: *il cen*.

⁴⁷³ A-B-X: *Jaincoa*.

⁴⁷⁴ B: *dezaquet*.

⁴⁷⁵ A: *biotcean*.

⁴⁷⁶ A: *utzico*.

⁴⁷⁷ B-X: *graciz*.

⁴⁷⁸ B: *ondasunze*.

⁴⁷⁹ B: *dezaquet*.

⁴⁸⁰ A: *Sauarequin*.

B-X: *Santarequin*.

⁴⁸¹ A-B-X edizioetan ez da errepikatzen honako *arquitu dut* hau.

⁴⁸² A: *utzico*.

COMULGATU ONDOAN EMAN BEAR⁴⁸³ DIRAN ESQUERRAC⁴⁸⁴

Nigana etorri zaran⁴⁸⁵ Ceruco Erregea, gaur ta secula guciac⁴⁸⁶ izan zaitez nere bihotzaren⁴⁸⁷ Jaun, ta Jabe. Gaurguero zurea⁴⁸⁸ nai dut izan nazan⁴⁸⁹ guci gucia. Zurea den ezquero nere burua, bete zazu⁴⁹⁰ Ceruco asmo⁴⁹¹, ta pensamentuz; ez dedilla nere gogotic galdu zure⁴⁹² eriotzaren⁴⁹³, nigatic eraman dituzun damu penen, [37] eta⁴⁹⁴ niri didazun bazterric bagueco amorearen oroitzapena⁴⁹⁵, behartu nazan oroitzapen honec⁴⁹⁶ zure Bihotzaren⁴⁹⁷ idurira nerea moldatcera⁴⁹⁸, ta zure damuaren damuz, ta amorearen amorez beteric vicitcera. Cer emain dizut, nere Jaungoico ona, nigana etorcearequin⁴⁹⁹ zuc eguin didazun favoreagatic? Mundu guciaren Erregue izanagatic ni; nic izanagatic Aingueru gucien virtutea, nere virtutea, ta escua laburrac izain liraque zure escu, ta anditasunaren aldean: Cer eguiñen dut bada zure beguietan [38] aguer ditequean⁵⁰⁰ videren batez nere ezaguera zuri eracus-

⁴⁸³ B-X: *behar*.

⁴⁸⁴ B-X edizioek dakarten *Arquividea* delakoan honela: *Orduco esquerrac*.

⁴⁸⁵ B: *çaran*.

⁴⁸⁶ A-B-X: *gucian*.

⁴⁸⁷ A: *biotzaren*.

B: *bihotçaren*.

⁴⁸⁸ B: *çurea*.

⁴⁸⁹ B: *naçan*.

⁴⁹⁰ B: *zaçu*.

⁴⁹¹ A-B-X: *asmoz*.

⁴⁹² B: *çure*.

⁴⁹³ B: *eriotçaren*.

⁴⁹⁴ A-B-X: *ta*.

⁴⁹⁵ X: *ooitzapena*.

⁴⁹⁶ A-B-X: *onec*.

⁴⁹⁷ A: *Biotzaren*.

⁴⁹⁸ A-X: *moldatzèra*.

⁴⁹⁹ A: *etorcearequin*.

⁵⁰⁰ X: *ditequen*.

teco⁵⁰¹? Sartuco naiz⁵⁰² Ceruco atseguin, ta gusto guciac bildu dituen zure Bihotcean⁵⁰³; honequin⁵⁰⁴, ta nerearequin eguiñen dut⁵⁰⁵ bihotz⁵⁰⁶ bat, ta⁵⁰⁷ itzulico⁵⁰⁸ dizut artu dudan diña; eta⁵⁰⁹ nerearen amorea bacarric orretaraco asco ez den ezquero, maitatu nai nuque Aita Eternoan zure Bihotzaren⁵¹⁰ amore guciarequin; nai niozcaque⁵¹¹ Bihotz⁵¹² onequin zuc⁵¹³ ematen diozcatzun⁵¹⁴ esquer guciac eman; eta⁵¹⁵ orain, ta beti laudatu behar⁵¹⁶ duen bezala⁵¹⁷, alabatcen⁵¹⁸ egon, vici [39] nazan artean, ta secula gucian. Nere Jesus ona, itz⁵¹⁹ eguiozu zuc nere lecuan.

⁵⁰¹ A: *eragusteco*.

⁵⁰² A-B-X: *naiz*.

⁵⁰³ A: *Biotzean*.

X: *Bihotzean*.

⁵⁰⁴ A-B-X: *onequin*.

⁵⁰⁵ A: *duc*.

⁵⁰⁶ A: *biotz*.

X: *bihoz*.

⁵⁰⁷ A-B-X: *eta*.

⁵⁰⁸ A: *inzulico*.

⁵⁰⁹ A-B-X: *ta*.

⁵¹⁰ A: *Biotzaren*

⁵¹¹ A-B-X: *niozcaque*.

⁵¹² A: *Biotz*.

⁵¹³ A: *zuc*.

⁵¹⁴ X: *diozcatzun*.

⁵¹⁵ B-X: *ta*.

⁵¹⁶ A: *behar*.

⁵¹⁷ B: *beçala*.

⁵¹⁸ A: *alabatzen*.

⁵¹⁹ B-X: *hitz*.

Meza entzuteco⁵²⁰ modua

Guizonac⁵²¹, eta Aingueruac eguiten dituzten gauza on guciaquin baño, Meza batequin honra gueiago ematen zaio Jaungoicoari⁵²². Ez da munduan Mezac adiña valio duen gauzaric. Meza da behar⁵²³ dugun gucia decarren iturria. Mezan eguiten diogu [40] Aita Jaungoicoari⁵²⁴ ezin⁵²⁵ asan⁵²⁶ ditequeen⁵²⁷ valizco⁵²⁸ presenta⁵²⁹ bat: nola bada uca diezaquegu⁵³⁰ ori escuetan dugula escatcen zaion gauzaric? Meza enzun ondoan beharsu⁵³¹ guelditcen bagara, izain da, ceren ez dugun enzun behar⁵³² bezala, edo ceren enzun dugun gogoia. Elizaz campoan, ta bihotza⁵³³ Jaungoicoac⁵³⁴ daquien bezala⁵³⁵ daducagula, ta Jesusen Odol⁵³⁶, vici⁵³⁷, ta erihotzaz⁵³⁸ casoric eguin gabe

⁵²⁰ A-B: *enzuteco*.

⁵²¹ A: *Guizona*.

⁵²² A-B-X: *Jaincoari*.

⁵²³ A: *bear*.

⁵²⁴ A-B-X: *Jaincoari*.

⁵²⁵ B-X: *ecin*.

⁵²⁶ A: *esan*.

B-X: *erran*.

⁵²⁷ X: *ditequeen*.

⁵²⁸ A-B-X: *valiozco*.

⁵²⁹ B-X: *present*.

⁵³⁰ B-X: *dezaque*.

⁵³¹ A-X: *bearsu*.

⁵³² A: *bear*.

⁵³³ A: *biotza*.

⁵³⁴ A-B-X: *Jaincoac*.

⁵³⁵ A: *beonzala*.

B-X: *lecuan*.

⁵³⁶ A-B-X: *Odolaz*.

⁵³⁷ A-B-X: *viciaz*.

⁵³⁸ A-B-X: *eriotzaz*.

Meza da Jesusen Gurutceco⁵³⁹ neque, ta eriotzharen⁵⁴⁰, odol isurtceric ez dacarren, berritce bat. Enzuten dutenac, [41] egoin dira Mezan⁵⁴¹, dena urratu, ta odolturic azqueneco asnaseetan⁵⁴² Gurutcean cegoen Jesusi beguira baleude bezala, eta⁵⁴³ gogoan artcen dutela, nola egoin diran⁵⁴⁴ ordu⁵⁴⁵ artan, han⁵⁴⁶ ceuden San Juan, ta Virgíña Amaren bihotza⁵⁴⁷, ta⁵⁴⁸ beguiac. Honelaco⁵⁴⁹ asmoarequin Elizan sartcen dena, Mezan egoin da amore, ta nequezco Jesusen Pasio santuco itsasotic ez gogoa, ta ez beguiric quentcen duela⁵⁵⁰; sartuco da Jesusen Bihotceraño⁵⁵¹: ta Bihotz⁵⁵² orretan icasico du, nola vici egun artan, ta eriotceco orduraño. [42] Icasten duena eguiten badu, izain du Cerutic emen behar⁵⁵³ duena, ta an seculaco Gloria.

⁵³⁹ A: *Gurutceco*.

⁵⁴⁰ A-B-X: *eriotzaren*.

⁵⁴¹ B: *Meçan*.

⁵⁴² A-B-X edizioetan ez da honako *azqueneco asnaseetan* hau tartekatu.

⁵⁴³ B-X: *ta*.

⁵⁴⁴ A-B-X: *ciran*.

⁵⁴⁵ B-X: *hordu*.

⁵⁴⁶ A-B-X: *an*.

⁵⁴⁷ A: *biotzac*.

B-X: *bihotzac*.

⁵⁴⁸ B-X: *eta*.

⁵⁴⁹ A-B-X: *Onelaco*.

⁵⁵⁰ Hemengo ez gogoa, ta ez beguiric quentcen duela zatiaren orde, A-B-X edizioetan: *gogoa, ta beguiac quendu gabe*.

⁵⁵¹ A: *Biotceraño*.

X: *Bihotzeraño*.

⁵⁵² A: *Biotz*.

⁵⁵³ A: *bear*.

MEZA ASI BAÑO LEN ESAN⁵⁵⁴ BEHAR⁵⁵⁵ DENA

Badaquit, Jaungoico⁵⁵⁶ Ona, ez natorrela, behar⁵⁵⁷ nuquean bezala⁵⁵⁸, Meza⁵⁵⁹ au entzutera⁵⁶⁰: cerorrec lagundu behar⁵⁶¹ didazu, eguiteco hau⁵⁶² halic⁵⁶³ onguiena eguiten. Eguin nai nuque, siñistezco arguiz⁵⁶⁴ adimentua beteric, ta⁵⁶⁵ damuzco suan bihotza⁵⁶⁶ urcen⁵⁶⁷ daducadala. Aita, ta⁵⁶⁸ Se-me-a, ta [43] Espiritu Santua, zure icenean, eta nere, ta Purgatoriocoen oneraco izan dedilla enzutera noan, ta Jesus maitearen lecuan dagoen Apaiz Jaunaren escuz esqueintzen⁵⁶⁹ dizudan, oraingo Meza⁵⁷⁰ ori.

⁵⁵⁴ B-X: *erran*.

⁵⁵⁵ A: *bear*.

⁵⁵⁶ A-B-X: *Jainco*.

⁵⁵⁷ A: *bear*.

⁵⁵⁸ B: *beçala*.

⁵⁵⁹ B: *Meça*.

⁵⁶⁰ B-X: *enzutera*.

⁵⁶¹ A: *bear*.

⁵⁶² A: *au*.

⁵⁶³ A-B-X: *alic*.

⁵⁶⁴ Honako *siñistezco arguiz* honen orde, A-B-X: *fedez*.

⁵⁶⁵ A-B-X: *eta*.

⁵⁶⁶ A: *biotza*.

⁵⁶⁷ A-B-X: *urtcen*.

⁵⁶⁸ A-B-X edizioetan ez da dotrina trinitarioan funtsezkoa den emendiozko juntagailu hau azaltzen.

⁵⁶⁹ A-B: *esqueintcen*.

⁵⁷⁰ B: *Meça*.

MEZA ASITCERACOAN⁵⁷¹

Ezagutcen dut, nere Jauna, ta Jabea, ni bezain gaizqui vicitu denac ez luqueala⁵⁷², ni nagoen lecuanez egon behar⁵⁷³; baña zuc utci nazun ezquero emen sartcen, Meza⁵⁷⁴ ematera doan Apaizaren otoitzaquin⁵⁷⁵ batean escatu [44] behar⁵⁷⁶ dizut⁵⁷⁷ nere becatuen barcacioa⁵⁷⁸. Aitorcen dut gogotic Ceruaren, ta lurraren⁵⁷⁹, Ama Virginaren, San Miguel Aingueru, San Pedro, San Paulo, ta Ceruan arquitcen⁵⁸⁰ dirán gucien beguietan, peccatore naizala⁵⁸¹, ta aguitz andia, baña⁵⁸² gaurdanic diot artu ditudala beguitan, ta nai ditudala seculaco utci⁵⁸³ arras⁵⁸⁴ diracac⁵⁸⁵; ta⁵⁸⁶ bitarceco emanic zuri, nere⁵⁸⁷ Jaungoico⁵⁸⁸ mai-

⁵⁷¹ B-X: *asitzzeracoan*.

A: lerroburuaren gainean, meza-hasieraren irudia.

⁵⁷² X: *luquela*.

⁵⁷³ A: *bear*.

⁵⁷⁴ B: *Meça*.

⁵⁷⁵ A: *otoitzequin*.

B-X: *otoitzequin*.

⁵⁷⁶ A: *bear*.

⁵⁷⁷ X: *ditut*.

⁵⁷⁸ B: *barcacio*.

⁵⁷⁹ B-X edizioetan ez da gogotic Ceruaren, ta lurraren ageri.

⁵⁸⁰ A-B: *artquicen*.

⁵⁸¹ A-B-X: *naizala*.

⁵⁸² B-X: *bada*.

⁵⁸³ B: *utzi*.

⁵⁸⁴ A-B-X edizioetan ez da arras azaltzen.

⁵⁸⁵ A-B-X: *diranac*.

⁵⁸⁶ B: *eta*.

X: *era*.

⁵⁸⁷ B-X edizioetan ez dator nere.

⁵⁸⁸ A-B-X: *Jainco*.

tea, Virgina vera⁵⁸⁹ gañeraco Ceruan diranaquin⁵⁹⁰, escatcen⁵⁹¹ dizut⁵⁹²
bihotz⁵⁹³ humil⁵⁹⁴ damuzco batequin, gueldi ditecela guciac barcatuac.

[45] APAIZA ALDARERA IGATEN DENEAN⁵⁹⁵

Garbi zazu, Jauna, nere becatuen loa, enzun dezadan bihotz⁵⁹⁶ garbi batequin asi den Meza. Bai arren nigatic, eta gañeraco Cerucoac gatic ez bada ere⁵⁹⁷, Aldare orretan bere cutsua, edo reliquiac dituzten Santuac gatic⁵⁹⁸.

KYRIAC⁵⁹⁹ ASTEN DIRANEAN⁶⁰⁰

Ez duzu, Jaungoico⁶⁰¹ ona, cer beguiratu gure gaizqui eguin, edo becatuetara: [46] beguira zagozu gugatic, edo gu zorretatic ateratcera Aldare orre-

⁵⁸⁹ A: *bera*.

B: *bera, ta*.

X: *bera-ta*.

⁵⁹⁰ A: *diranequin*.

B-X: *diranac*.

⁵⁹¹ A-B-X: *escantcen*.

⁵⁹² A: *dituz*.

⁵⁹³ A: *biotz*.

⁵⁹⁴ X: *humill*.

⁵⁹⁵ A: atalburuaren gainean, bertan adierazitakoaren irudia dator.

⁵⁹⁶ A: *biotz*.

⁵⁹⁷ A: *ez-badere*.

B-X: *ez-pa dere*.

⁵⁹⁸ A: testuaren azpian, uso baten irudia dator.

⁵⁹⁹ A: *Kiriec*.

B-X: *Kyriec*.

⁶⁰⁰ A: atalburuaren gainean, bertan adierazitakoaren irudia dator.

⁶⁰¹ A-B: *Jainco*.

X: *Jangoico*.

tan aguertuco den zure Seme maiteari: Seme orregatic escatcen dizut, barca ditzazula nere utseguinac, nere oben, ta culpac, eta ez dezazula utci cere escutic, zure escuac eguin zuten nere anima urricaria⁶⁰² hau⁶⁰³.

GLORIA IN EXCELSIS EASAN⁶⁰⁴ BITARTEAN⁶⁰⁵

Atseguin, ta contentu Ceruan Jaungoicoac⁶⁰⁶; eta Jaungoicoac⁶⁰⁷ nai due-na eguiten dutenac lurrean, izan dezatela [47] baque osoa. Aren escutic artu ditudan ondasun, ta gauzac gatic, nai diotzat⁶⁰⁸ eman conta hal⁶⁰⁹ baño laudacio⁶¹⁰, ta esquer gueiago. Dena bere escutic daducan Aitaren Seme bazar Jesus maitea; becatuen azpitic ateratceagatic gu, Jaungoicoaren⁶¹¹ Bil-dots eguifin Aldarera zatocen gure Salvatzallea, urricari zaquizquigu, ta atera gaitzatzu lembaitlen honembat⁶¹² loi gaisto, ta carga andiaren⁶¹³ azpi-tic, ta⁶¹⁴ eraman zure edertasuna Ceruan ecustera.

⁶⁰² A-B-X: *urricari*.

⁶⁰³ A: testuaren azpian, uso baten irudia.

⁶⁰⁴ A: *esan*.

B-X: *erran*.

⁶⁰⁵ A: atalburuaren gainean, bertan adierazitakoaren irudia dator.

⁶⁰⁶ A-B-X: *Jaincoac*.

⁶⁰⁷ A-B-X: *Jaincoac*.

⁶⁰⁸ B-X: *diozcat*.

⁶⁰⁹ A: *al*.

⁶¹⁰ A-B-X: *laudario*

⁶¹¹ B-X: *Jauncoaren*.

⁶¹² A-X: *onembat*.

B: *onenbat*.

⁶¹³ A-B-X: *andiren*.

⁶¹⁴ A-B-X: *eta*.

[48] OTOITZETACO⁶¹⁵ DEMBORAN⁶¹⁶

Jesus maiteagatic, aren Amaren, ta egungo Santuaren icenean escatcen dizugu, Jaungoico⁶¹⁷ Ona, ez dezazula ucatu Apaicac⁶¹⁸ bere, ta gure oneraco escatcen dizunic. Nic escatcen dizut nere becatuen damu, ta barcacioa, ta emen ta Ceruan zu bihotcetic⁶¹⁹ maitatceco gracia⁶²⁰.

EPISTOLACO DEMBORAN

Cere Profeta⁶²¹, ta Apostoloai⁶²² Escritura Santuan⁶²³ [49] dagoena iracutsi⁶²⁴ cenien, nere Jaungoicoa⁶²⁵, lagun zaquizquit, horiec⁶²⁶, ta zure lecuana niri Ceruco videa eracusteco dauden gucien esanac⁶²⁷ eguiten; bada zure lagunzarequin⁶²⁸ batean eguiteco nago nigandic nai duzun gucia.

⁶¹⁵ A: *Otoizetaco*.

⁶¹⁶ A: atalburuaren gainean, bertan adierazitakoaren irudia.

⁶¹⁷ A-B-X: *Jainco*.

⁶¹⁸ A-B-X: *Apaizac*.

⁶¹⁹ A: *biotcetic*.

⁶²⁰ A: testuaren azpian, hurrengo atalburuak adierazten duenaren irudia.

⁶²¹ X: *Profetei*.

⁶²² A-B: *Apostolai*.

X: *Apostolei*.

⁶²³ X: *Santan*.

⁶²⁴ A-B-X: *eracutsi*.

⁶²⁵ A-B-X: *Jaincoa*.

⁶²⁶ A-B-X: *orien*.

⁶²⁷ B-X: *erranac*.

⁶²⁸ B: *lagunzarequin*.

X: *lagunzarequin*.

EVANGELIOCOAN⁶²⁹

Goititu naz, nere Jaungoicoa, Ceru lurrai⁶³⁰ adierazteco⁶³¹, behar⁶³² baliz, emain nuquela⁶³³ zure Evangelio Santuco eguiac gatic nere vicia, dudan bihotceco⁶³⁴ odolarequin. Evangelioac eracusten didan [50] videa baicic ez dut nai nic artu. Copetan, aoan, tu⁶³⁵ bularrean eguin ditudan Gurutceac⁶³⁶ aditcera ematen dutena diot gogo guciarequin: diot bada, cere Evangelio garbian eracusten didazuna baicic siñistu nai dudala, ez itcez adieraci, ta ez bihotcez maitatu⁶³⁷. Badaquit, zure itzac⁶³⁸, ta⁶³⁹ eguiac baño len galduco dirala Cerua, ta lurra.

⁶²⁹ A: atalburuaren gainean, bertan adierazitakoaren irudia.

⁶³⁰ X: *lurrei*.

⁶³¹ X: *adierazteco*.

⁶³² A: *behar*.

⁶³³ A-B: *nuqueala*.

⁶³⁴ A: *biotceco*.

B-X: *bihotzece*.

⁶³⁵ A: *ta*.

B-X edizioetan ez dago juntagailurik.

⁶³⁶ B-X: *Gurutzeac*.

⁶³⁷ Aldrebesa perpausa eta heterodoxoa esanahia. Egokiagoa A-B-X edizioen erredakzioa: *diot bada, cere Evangelio garbian eracusten didazuna baicic siñistu nai ez dudala, ez dudala nai itcez* [A] / *hitzez* [B-X] *adieraci, edo biotcez* [A] / *bihotcez* [B-X] *maitatu*.

⁶³⁸ B-X: *hitzac*.

⁶³⁹ A-B-X: *eta*.

CREDOCOAN⁶⁴⁰

Jauna, sinisten ditut⁶⁴¹ zuc aguertu dituzun, ta Elizac eracusten dituen, eguia⁶⁴² [51] guciac. Siñisten dut zu zarala Jaungoico⁶⁴³ bat, ta⁶⁴⁴ iru Persona, Aita, Seme⁶⁴⁵, ta Espiritu Santua, Jaungoico asitcera izandu etzuen⁶⁴⁶, ta beti iraun behar⁶⁴⁷ duzuna, nai duzun gucia eguin dezaquezuna, ta Ceru lurrac⁶⁴⁸ diran gauzaquin⁶⁴⁹ eguin dituzuna. Siñisten dut Aitaren Seme bacar gure Jesu-Christo⁶⁵⁰ Jauna, gauza gucietan Aita diñacoa, eguin cela gugatic guizon, edo gu, suzco lece arrigarrian erori lecuan, sar guindecen Ceruan. Orretaraco jaio cen bere Virgina Amagandic, vicitu⁶⁵¹ lurrean, ill⁶⁵² [52] Gurutcean, illen artetic atera irugarren egunean, ta igan⁶⁵³ Aitaren escoieco aldera, andic etortceco⁶⁵⁴ onai Cerua, ta gañeracoait⁶⁵⁵ irabaci zuten sententia ematera. Siñisten dut Espiritu Santua dela Aita, ta Semea bezala⁶⁵⁶ Jaungoicoa⁶⁵⁷, ta

⁶⁴⁰ A: atalburuaren gainean, bertan adierazitakoaren irudia.

⁶⁴¹ B-X: *dituz*.

⁶⁴² X: *egui*.

⁶⁴³ A-B-X: *Jainco*.

⁶⁴⁴ A-B-X: *eta*.

⁶⁴⁵ A-B-X: *Semea*.

⁶⁴⁶ Desberdin A-B-X edizioetan: *ta Espiritu Santua. Siñisten dut zu zarala Jainco asieraric izandu etzuen*.

⁶⁴⁷ A: *bea*.

⁶⁴⁸ X: *Cenlurac*.

⁶⁴⁹ A-B-X: *gaucequin*.

⁶⁵⁰ X: *Jesu-Cristo*.

⁶⁵¹ A-B-X: *vicitu cen*.

⁶⁵² A-B-X: *ill cen*.

⁶⁵³ A-B-X: *igan cen*.

⁶⁵⁴ B: *etortzeco*.

⁶⁵⁵ A-B: *gañeracoai*.

X: *gañeracoei*.

⁶⁵⁶ B: *beçala*.

⁶⁵⁷ A-B-X: *Jaincoa*.

virtute⁶⁵⁸, ta Ceruco doaien iturria: Eta⁶⁵⁹ gucia beingoan esateagatic, siñisten ditut ecin utseguin dezaquean Eliz Ama Santuac⁶⁶⁰ eracusten dituen eguia guciac. Indazu Jauna siñiste vici bat, ta siñiste arc⁶⁶¹ escatcen duen bezala⁶⁶² vicitceco gracia.

[53] OFERTORIOCOAN⁶⁶³

Jauna, zor dizudan gaciari⁶⁶⁴ erantzuteagatic, ta⁶⁶⁵ beguitan artu ditudan nere becatuen alderaco⁶⁶⁶ ematen dizut Apaizaren escuz, diran gauza guciac baño gueiagio balio⁶⁶⁷ duen, ta gure zorrac bere gain artu cituen⁶⁶⁸ zure Semea. Seme onegatic barcatu behar⁶⁶⁹ dituzu nere zorrec, emen nerequin arquitcen diranen, edo zure gracion ceudela ill ciranen zor guciac, eta lembicicoric nigandic cerbait uste duten, edo ichedan dezaqueen gucien zorrac⁶⁷⁰.

⁶⁵⁸ A-B-X: *virtuteen*.

⁶⁵⁹ B-X edizioek ez dute juntagailurik erabili.

⁶⁶⁰ X: *Santac*.

⁶⁶¹ A-B-X: *onec*.

⁶⁶² B: *beçala*.

⁶⁶³ A: atalburuaren gainean, bertan adierazitakoaren irudia.

⁶⁶⁴ A-B-X: *gaciari*.

⁶⁶⁵ A-B-X: *eta*.

⁶⁶⁶ B-X: *alde*.

⁶⁶⁷ B-X: *valio*.

⁶⁶⁸ A-B-X: *dituen*.

⁶⁶⁹ A: *bear*.

⁶⁷⁰ Esaldi honek erredakzio desberdina izan zuen A-B-X edizioetan. Honatx: *Seme onegatic barcatu bear* [A] / *behar* [B-X] *dituzu* nerea ez-cic [A] / *nereac* ez-eic [B-X], *emen nerequin* arquitcen [A-X] / *arquitcen* [B] *diranen*, ta *Purgatorian* dauden [A] / *dauden* [B-X], *zor guciac*, eta ez *dezaçula eman bague utci*, *nigandic cerbait uste* dutenac [A-B] / *dutenai* [X] *bear* [A] / *behar* [B-X] *duten gauzaric*.

[54] CONSAGRATU ARTEAN⁶⁷¹

Gugana zatocen ezquero, gure Jesus maitea, garbi zazu gure bihotza⁶⁷² becatuen loi, ta ecutsi ciquiñetatic⁶⁷³, bada ecin dagoque zure beguietan gauza loi, ta lizunic⁶⁷⁴. Amorez erretcen dagoen zure Bihotceco⁶⁷⁵ sutic eman behar⁶⁷⁶ diguzu cerbait, bero dedin gurea, ta maita zaitzagun gogotic. Asco zor dizut, Jesus maitea, bada gugatic, ez urtean bein, baicic egunoroco, ta egunean anitz aldiz⁶⁷⁷, etorcen zara Mezacoan⁶⁷⁸ gugana; eta⁶⁷⁹ Gurutcean odola [55] eman cenuen bezala, nai duzu cere aldetic gure zorren alderaco cere odola, cere gorputza, ta zarana eman cere Aitari⁶⁸⁰. Non arquituco ditugu, zuri zor zaizquitzun esquerrac!

Jesusen, ta gure Aita, Cerua utci gabe, lurrean arquitcera doan zure Se-mearen Bihotceco amoreac gatic, artu zazu harren Eliza guciagatic, Elizaco Nagusiatic gatic, gure aide adisquide, ta gure etsaiagatic ematera goazquitzun beraren gorputz, ta mundu guciac baño gueiago valio duen odol garbia⁶⁸¹.

⁶⁷¹ A: atalburuaren gainean, bertan adierazitakoaren irudia.

⁶⁷² A: *biotza*.

⁶⁷³ A-B-X: *ta cutsutic*.

⁶⁷⁴ A-B-X: *bada ez dago ongui zure beguietan gauza lizunic*.

⁶⁷⁵ A: *Biotceco*.

B-X: *Bihotceco*.

⁶⁷⁶ A: *bea*.

⁶⁷⁷ A-B-X edizioetan: *bada gugatic, urtean bein ez ecic egunoro* [A] / *egun oro* [B-X], *ta egunan* [A] / *eguenan* [B] / *egunean* [X] *anitz aldiz ere* [X].

⁶⁷⁸ B: *Meçacoan*.

⁶⁷⁹ A-B-X: *ta*.

⁶⁸⁰ Perpaus horren ordeztu, A-B-X edizioek honako esaldi xume hau dakarte: *Mezacoan gugana, ta etorcen zara gurutcean eman cenuen, odola gure zorren alde cere Aitari* escaincera [A] / *esqueincera* [B-X].

⁶⁸¹ Honela argitaratua zuten A-B-X edizioek pasartea: *Jesusen, ta gure Aita, Cerua utci gabe, lurre-ra dator zure Semea. Badaquizu, Seme onec mundu guciac baño gueiago valio duela. Badaquit nic ere, ez dela au* [A] / *hau* [B-X] *adiña, estimatcen dezun gauzaric. Onembat estimatcen dezun cere Semea eman nai dizut Eliza guciaren, Elizaco Nagusien, nere Aide, Adesquide* [A] / *Aidsquide* [B] / *adisquide* [X], *ta Etsai guciaren icenean*.

[56] Ecarritzazu⁶⁸² cere Elizara, Eliz onetan⁶⁸³ sartu baguez, galduriz⁶⁸⁴ dabil-tzan guciac. Goratzazu⁶⁸⁵, edo jaso becatuic⁶⁸⁶, becatuaren loiean dauntza-nac⁶⁸⁷. Ar dezatela⁶⁸⁸ elcar, elcar⁶⁸⁹ icusi nai ez dutenac. Atera bitez⁶⁹⁰ Pur-gatorioco sutic, an erretcen daudenac, ta⁶⁹¹ lembicico lecuan Jesusen Bihotza⁶⁹², ta Ama Virgíña⁶⁹³, gueiena maitatu dutenac; eta⁶⁹⁴ lagun cequiz-quigu⁶⁹⁵ guri, izan gaitecen vici garaño behar⁶⁹⁶ dugunac.

Orain Apaizaren escuz zure escuetaraco da gure zorren pagatzalle zure Seme maitea, ta⁶⁹⁷ egunen batean [57] aguertu bearco⁶⁹⁸ dut nic ere, zuri nere zorren

Agerikoa da argiagoa dela Longasen argitalpeneko erredakzioa, batik bat *cere Semea eman nai dizut* perpausaren esanahiari zegokionez.

⁶⁸² A-B-X edizioek honela ekiten diote perpausari: *Seme beragatik ecarritzazu [A] / ecarzquitzu [B] / ecazquitzu [X]*.

⁶⁸³ A-B-X: *Elizan*.

⁶⁸⁴ A-B-X: *galduric*.

⁶⁸⁵ B-X: *Gora izquitzu*.

⁶⁸⁶ A-B-X: *becatutic*.

⁶⁸⁷ A-B-X: *dautzanac*.

⁶⁸⁸ A-X: *bezate*.

B: *beçate*.

⁶⁸⁹ A-tik jaso, B-Z edizioek ez baitakarte bigarren *elcar* hau; eta X edizioak, *elcara*.

⁶⁹⁰ X: *bielcartez*. Agerikoa da begien aurrean zuzenketetarako zuten B edizioko bigarren *elcar*ren falta osatzean, konfusioz (ezlekuan idatzitako eskuzko ohar batek nahasturik, seguru asko), beste *elcar* hau *isuri* zitzaiera tipografoei *bitez* aditzaren erdian.

⁶⁹¹ A-B-X: *eta*.

⁶⁹² A: *Biotza*.

⁶⁹³ X: *Virgína*.

⁶⁹⁴ B-X edizioek ez dute juntagailurik erabiltzen, puntuaren ondoko perpaus bilakatu baitute on-dokoa.

⁶⁹⁵ A-B-X: *zaquizquigu*.

⁶⁹⁶ A: *bear*.

⁶⁹⁷ A-B-X edizioek ez dute juntagailurik erabili, puntuaren ondoko perpaus bilakatu baitute on-dokoa.

⁶⁹⁸ B-X: *bearco*.

contua⁶⁹⁹ ematera. Ah gaurdanic iltcen balira nere asmo, lan, ta gogo gaisto guciac, nere, behar⁷⁰⁰ ez diran itzaquin⁷⁰¹! Gueroz izain ninzaque zure beguetan aguer litequean⁷⁰² presenta. Gugatic Aldarera zatocen Jesus maitea eguin gaitzatzu bat cerequin. Erre zazu⁷⁰³ cere suz nere bihotza⁷⁰⁴, ta utzazu gucia zure⁷⁰⁵ dirudiela gueroz⁷⁰⁶ izan ez dezan⁷⁰⁷, zuc nai ez decun⁷⁰⁸ asmo, edo gogoric.

[58]⁷⁰⁹ HOSTIA⁷¹⁰ SANTU⁷¹¹ GORATCEAN⁷¹²

Amorez Bihotza⁷¹³ erretcen daducazun, munduco becatnac⁷¹⁴ quentcen⁷¹⁵ dituzun⁷¹⁶. Ceru lurrac ondasunez betetcen dituzun, ta Hostia⁷¹⁷

⁶⁹⁹ A-B-X: *contu*.

⁷⁰⁰ A: *bear*.

⁷⁰¹ A: *itcequin*.

B: *hitzequin*.

X: *hitcequin*.

⁷⁰² X: *nindequean*.

⁷⁰³ B: *zazu*.

⁷⁰⁴ A: *biotza*.

⁷⁰⁵ A-B-X: *zurea*.

⁷⁰⁶ A-B-X edizioek ez dakarte *gueroz* delakoa.

⁷⁰⁷ B: *izan ez dezan*.

⁷⁰⁸ A-B-X: *duzun*.

⁷⁰⁹ A: hurrengo atalburuaren gainean, bertan adierazitakoaren irudia dator.

⁷¹⁰ X: *Hosti*.

⁷¹¹ A-B-X: *Santua*.

⁷¹² B: *goratzean*.

⁷¹³ A: *Biotza*.

⁷¹⁴ A-B-X: *becatuac*.

⁷¹⁵ A: *quen-cen*.

X: *quentzen*.

⁷¹⁶ A-B-X: *ditutzun*.

⁷¹⁷ X: *Hosti*.

horretan⁷¹⁸ zauden Jesus maitea, indazu cere sutic cerbait, eta erre zazu nere bihotza⁷¹⁹, esqueñi diozadan zurearequin batean zure Aitari: bitartean indazu eguin ditudan becatuen ciñezco damu, ta urriquimentu andi bat⁷²⁰.

[59] CALIZA GORATCEAN⁷²¹, TA ONDOTIC⁷²²

Guciac gatic isurri⁷²³ ciñan Jesusen odola, itzali zazu, nere bihotza⁷²⁴ erretcen duen, lurreco su ciquin gaistoa, ta garbi zadazu becatuaren loi, ta cutsuetatic, ta⁷²⁵ indazu, berriz loiean erori ez nadin, escua.

Niri escua emateagatic, besoac gurutcean zabaldu cenituen, infernuco miru gaistoac nere ondotic cebiltzanean⁷²⁶, zure Bihotcean⁷²⁷ gorde nendin, cere bularra idequia⁷²⁸ utci cenidan, ta nere becatuen, [60] loiac quentceco, cenuen odol gucia eman cenuen Jesus maitea, orain berritcen da, nere one-raco Meza Santu onetan ambat nequerequin eraman cenuen Pasio Santua⁷²⁹. Orduco neque, betico amore, ta oraingo favore berriagatic⁷³⁰, lagun

⁷¹⁸ A-B-X: *orretan*.

⁷¹⁹ A: *biotza*.

⁷²⁰ A: testuaren azpian, uso baten irudia.

⁷²¹ B: *Goratzean*.

⁷²² A: atalburuaren gainean, bertan adierazitakoaren irudia.

⁷²³ A-B-X: *isuri*.

⁷²⁴ A: *biotza*.

⁷²⁵ B-X: *eta*.

⁷²⁶ B-X: *cebiltzañean*.

⁷²⁷ A: *Biotcean*.

B-X: *Bihotzean*.

⁷²⁸ A-B-X: *idiquia*.

⁷²⁹ A-B-X edizioek beste modu honetara emana zuten pasarte hori: *cenuen odol gucia eman cenuen, Jesus*, au [A] / hau [B-X] *bein* eguiatea [A] / eguitea [B-X], *guti baliz* bezala [A] / beçala [B] / becala [X] *orain berritcen da gucia, bada berritcen da*, al [A] / hal [B-X] bezala [A-X] / beçala [B] , Meza [A-X] / Meça [B] *Santuan ambat nequerequin eraman cenuen Pasioa*.

⁷³⁰ A-B-X edizioek honela: *Orduco nequeagatic, betico amoreagatic, eta oraingo favore berriagatic*.

zaquizquit⁷³¹ nere vici gucico neque lanetan izan ditecen guciac zure beguie-
tara aguer ditezqueanac.

HOSTIA SANTUAREQUIN GURUTCEAC⁷³² EGUITEAN⁷³³

Gurutcean goraturic munduari beguira egondu [61] ciñan Jesus maitea,
beguira zagozu beharreen⁷³⁴ dagoen nere anima tristeari eta⁷³⁵ emaiizu
behar⁷³⁶ duen atsequin⁷³⁷, consuelo⁷³⁸, ta gracia⁷³⁹.

PATER NOSTER ESATEAN

Cerorrec eracutsi cenigun *Aita gureco*⁷⁴⁰ otoitz, edo oracioan escatcen
den gauzaric, uca ez daquidan, nai diet, zure esanac eguiteagatic⁷⁴¹, Jesus
maitea, barcatu zure icenean nere etsaiai⁷⁴² eguin didaten gaizqui, edo vide-
gabe gucia; ta indazu ordañez nere culpen barcacioa.

⁷³¹ B-X: *zaquitquit*.

⁷³² A-B: *Gurutzeac*.

⁷³³ A: atalburuaren gainean, bertan adierazitakoaren irudia.

⁷³⁴ A-B-X: *beharreen*.

⁷³⁵ A-B-X: *ta*.

⁷³⁶ A: *bear*.

⁷³⁷ A-B-X: *atsequin*.

⁷³⁸ X: *consueo*.

⁷³⁹ A: testuaren azpian, hurrengo orrialdeko atalburuak adierazten duenaren irudia.

⁷⁴⁰ A: *gurreco*.

⁷⁴¹ B-X: *egutea-gatic*.

⁷⁴² B-X: *etsaiei*.

[62] AGNUS DEI ESATEAN⁷⁴³

Munduco becatuac quentceco⁷⁴⁴ cere odol gucia eman cenuen, Bildots manso Jesus ona, balia⁷⁴⁵ daquidala odol garbi hori⁷⁴⁶, ta⁷⁴⁷ quen diezadala nere culpen loi gucia, ta utz nazala indarrez beteric nere pasio, ta aztura gaistoac garaitceco, ta nai nuquean bezala eguin ditzadan nai duzun gauza on guciac eguiteco⁷⁴⁸.

COMUNIOCO DEMBORAN

Gorputza Gurutcean ill ceneco, animarequin [63] limboco guciac ecusi⁷⁴⁹, ta atseguin, ta gustoz betetcera jaitsi ciñan Jesus maitea, atoz arren nere barren illun hau arguiz, ta graciaz⁷⁵⁰ betetcera, edo zouden⁷⁵¹ Aldare orretatic, indazu Comunio Santu batean irabaz nezaquean gucia.

⁷⁴³ A: atalburu honen gainean, bertan adierazitakoaren irudia.

⁷⁴⁴ X: *quenceco*.

⁷⁴⁵ A-B-X: *valia*.

⁷⁴⁶ A-B-X: *ori*.

⁷⁴⁷ A-B-X edizioetan ez dator juntagailurik eta bai, orde, puntu eta koma argiak.

⁷⁴⁸ A-B-X edizioetan honela ematen da pasartea: *ta nai nuquean bezala* [A-X] / *beçala* [B], *nere gauza guciac eguiteco*.

A: testuaren azpian, hurrengo orrialdeko atalburuak adierazten duenaren irudia.

⁷⁴⁹ A-B-X: *ecustera*.

⁷⁵⁰ A-B-X: *graciç*.

⁷⁵¹ A-B-X: *zauden*.

AZQUEN⁷⁵² OTOITZ, EDO ORACIOETAN⁷⁵³

Limbolic atera, ta berrogeigarren⁷⁵⁴ egunean Limbocoacquin⁷⁵⁵ Cerura igan ciñan Jesus gurea, eraman nazazu, deritzazunean, nequezco vici hone-tatic⁷⁵⁶, nequeric ez duen cere gloriara⁷⁵⁷.

[64] AZQUENECO EVANGELIOAN

Cerura igatearequin⁷⁵⁸ triste guelditu ciran zure Apostolo, ta gañeracoai Espiritu Consolagarria bidaldu cenien Jesus ona, eguizu datorquidala niri ere, bere graciaren consueloz betetcera; indarrac arturic, eta emengo ne-queac garaitcen⁷⁵⁹ ditudala, sar nadin egunen batean; angoen lagun izatera, cere⁷⁶⁰ Ceruan. Amen.

⁷⁵² A: atalburuaren gainean, bertan adierazitakoaren irudia dator.

⁷⁵³ B-X: *Oracioan*.

⁷⁵⁴ A: *berrogeigarren*.

⁷⁵⁵ A-B-X: *limbocoequin*.

⁷⁵⁶ A-B-X: *onetatic*.

⁷⁵⁷ A: testuaren azpian, hurrengo orrialdeko atalburuak adierazten duenaren irudia dator.

⁷⁵⁸ B-X: *zu igatearequin*.

⁷⁵⁹ A: *garaitzen*.

⁷⁶⁰ A-B-X: *zure*.

[65]

Calvarioco estacioac⁷⁶¹

Calvarioco devocioa da Jesusengo Amac, Jerusalendic asi, ta Semearen Sepulcroraño, iltcera ceramatenean, aren ondotic asco nequerequin cebi-
llela eracutsia⁷⁶². Jesus Onari vide hartan⁷⁶³ guertaturicacoaren⁷⁶⁴ señale-
tzat⁷⁶⁵, dauden Gurutce bacoitcean belaunico esan behar⁷⁶⁶ [66] da ango
otoitz, edo ofrecimentua, *Aita gurea*, ta *Ave Mariarequin*. Jesusen Ama da
munduco vide macurrac, eta josteta ciquiñac utciric vide au artu nai dute-
nen guia, edo guidari⁷⁶⁷. Amabigarren Inocencio ceritzan Aita Santuac lau-
datua daduca, ta Indulgenciaz⁷⁶⁸ betea Calvarioco devocioa. Irabaci⁷⁶⁹ di-
tuenac ascotan, behar⁷⁷⁰ du maiz ibilli emen Jesusen Amaren ondotic.

⁷⁶¹ A: izenburuaren azpian, Jesukristoren pasioarekin lotura duten sinbolo, tortura-tresna eta elementu zenbaitez osatutako koadroa dator.

⁷⁶² A-B-X edizioek honela dakarte lehen perpausa: *Calvarioco devocioa, Jesusen Amac, Jerusalendic asi ta Semearen obi edo Sepulcroraño, eguin zuen videarequin eracutsia da*. Nabarmentzekoa da aditz nagusiaren toki-aldaketa.

⁷⁶³ A-B-X: *artan*.

⁷⁶⁴ A-B-X: *gertaturiacoaren*.

⁷⁶⁵ X: *señalezat*.

⁷⁶⁶ A: *bear*.

⁷⁶⁷ A-B-X: *guidaria*.

⁷⁶⁸ A-B-X: *Indulgenciz*.

⁷⁶⁹ A-B-X: *irabacico*.

⁷⁷⁰ A: *bear*.

[67] CALVARIOCO VIDEA ASITCEAN⁷⁷¹ EGUIN BEAR⁷⁷² DEN OTOITZA

Astera noan Calvarioco videan eman behar⁷⁷³ ditudan pausoac⁷⁷⁴ izan bitez, Jesus maitagarria, zuc Gurutce pisuarequit⁷⁷⁵ cembiltzala⁷⁷⁶, Jerusalem-
dic Calvariora eman cenituenen icenean, ta Aita Santuac devocio hau⁷⁷⁷
eguiten dutenai beresi⁷⁷⁸, edo señalatu diezten Indulgentiac⁷⁷⁹ irabatceco⁷⁸⁰.
Orretaraco escatcen dizut Bihotz gucitic, Elizaren behar, estutasun, edo
necesidadeac gatic⁷⁸¹. Irabazten dudan gucia izan bedi [68] nic gueiena zor
dietedan⁷⁸², edo zuc nai duzun⁷⁸³, ta Purgatorioan erretcen⁷⁸⁴ dadenen⁷⁸⁵
favorean⁷⁸⁶.

⁷⁷¹ A-B: *asitzean*.

⁷⁷² B-X: *behar*.

⁷⁷³ A: *bear*.

⁷⁷⁴ A-B-X: *pausuac*.

⁷⁷⁵ A-B-X: *pisuarequin*.

⁷⁷⁶ B: *cembiltçala*.

⁷⁷⁷ A: *au*.

⁷⁷⁸ A-B-X: *bereci*.

⁷⁷⁹ A-B-X: *Indulgenciac*.

⁷⁸⁰ A-B-X: *irabazteco*.

⁷⁸¹ A-B-X edizioek ez dakarte koiuntura politiko-erlijiosoarekin ezin lotuago zegoen perpaus hau.

⁷⁸² B-X: *diedan*.

⁷⁸³ A-B-X: *dezun*.

⁷⁸⁴ A: *erretzen*.

⁷⁸⁵ A-B-X: *daudenen*.

⁷⁸⁶ B-X: *favore*.

LEMBICICO⁷⁸⁷ GURUTCECO⁷⁸⁸ OTOITZA

Azoteen ondoan ematen zaio Jesus onari ilceco⁷⁸⁹ Sentencia

Gaizquigullea bezala loturiz Juez gaistoen echez eche erabilli cinduzten, ta azotez urratu ta ondoan, Pilatosec Gurutceco eriotz gogorrera sentenciatu cinduen [69] nere Jesus maitea, lagun zaquizquit, eraman ditzadan zure icenean, izaten ditudan videbague, charqueri, ta neque guciac, nere necatcearequin emen zurequin irabaz dezadan Ceruco atseguin, ta gloria⁷⁹⁰. Amen. Aita gurea, ta Ave Maria, etc.

BIGARREN GURUTCECO⁷⁹¹ OTOITZA

Ematen zaio soñera Gurutcea⁷⁹²

Ni nere etsaien⁷⁹³ escuetara ez nadin, cere etsaien [70] escuetara cere burua utci cenuen, ta ni becatuen petic ateratceagatic nere becatuac eguin dizuten Gurutce pisu, edo sendorra cere gain artu cenuen Jesus ona⁷⁹⁴, in-

⁷⁸⁷ B: *Embico*.

⁷⁸⁸ B: *Curtutceco*.

⁷⁸⁹ A: *ilzece*.

⁷⁹⁰ Erredakzio berriaren aurretik A-B-X edizioek honela mamituta zekarten otoitza: *Gaizqui-gulle bat bezala [A-X] / beçala [B] loturic Juezez Juez ibili ciñan, ta azotez urratua utci cinduzten [A] / cinduzten [B-X], Jesus maitea, Pilatosec eman cizun, ta gugatic onzat artu cenuen Gurutcean illceco sentencia [A-B] / sentenci [X] gogorragatic, lagun zaquizquit [A] / zaquitquit [B-X] eramaten, izaten ditudan videbague [A] / bidebague [B-X], charqueri, ta neque guciac, nere necatcearequin irabaz dezadan Ceruco atseguin, ta gloria*.

⁷⁹¹ A-B: *Gurutceco*.

⁷⁹² A: *Gurutzea*.

⁷⁹³ A-B-X: *etzsaien*.

⁷⁹⁴ Zertxobait aldatua da A-B-X edizioek dakarten bertsioa: *cere etsaien escuetara zaran, ta ni becatutic ateratceagatic Gurutce pisu, ta sendo [A] / sendor [B-X] ori sonean [A] / soñean [B-X] daramazun Jesus Ona*.

dazu cere gracia, edo⁷⁹⁵ escua, nere oben,⁷⁹⁶ ta⁷⁹⁷ culpac behar⁷⁹⁸ duten neque, ta castiguen⁷⁹⁹ gurutcea eramán dezadan gogo on, edo borondate⁸⁰⁰ osoarequin, nagoen guero Ceruan zurequin⁸⁰¹ nequeric bague, ta atseguin, ta gustoz⁸⁰² beteric secula gucian. Amen. *Aita gurea, ta Ave Maria.*

[71] IRUGARREN GURUTCECO OTOITZA⁸⁰³

*Erortcen*⁸⁰⁴ *da Gurutcearen azpian*

Andia da nombait⁸⁰⁵, nere bihotceco⁸⁰⁶ Jesus, nere oben, edo culpen⁸⁰⁷ Gurutcea, bada erori eraci du bazterric bagueco indarrac dituen Jaungoico guizon bat! Nola ote naducate culpa horiec orrelaco indarric ez dudán criatura char au! Indazu arren horien itsustasuna ezagutceco behar dudán arguia, ta lagun zaquizquit cere graciarequin, [72] garbi dezadan negarrez, loitu didaten anima. Amen⁸⁰⁸. *Aita gurea, ta Ave Maria, &c.*

⁷⁹⁵ A-B-X: *ta*.

⁷⁹⁶ A-B-X: *obenac*.

⁷⁹⁷ A-B-X: *eta*.

⁷⁹⁸ A: *bear*.

⁷⁹⁹ A-B-X: *neque/-/castiguen*.

⁸⁰⁰ A-B-X: *vorondate*.

⁸⁰¹ A-B-X: *nagoen guero zurequin batean*.

⁸⁰² A-B-X edizioetan ez da juntagailurik: *atseguin gustoz*.

⁸⁰³ A: *Irugarren Gurutcea*.

B: *Iruzgarren Gurutcea*.

X: *Iurgarren Gurutcea*.

⁸⁰⁴ B: *Erortzen*.

⁸⁰⁵ A: *nonbait*.

⁸⁰⁶ A: *biotceco*.

⁸⁰⁷ A-B-X: *nere oben, ta culpen*.

⁸⁰⁸ A-B-X edizioek bestelako erredakzioa dakarte: *bada ecin jasoz, ba zara, ere [A] / izanic zu [B-X] Jainco guizon indarsua, eroria zautza orren azpian. Lagundu nai niquezu, Jesus maitea, zautzan lecutic jaiquitcen. Badaquit nola: arintcen [A] / arincen [B-X] dudala zure gurutcea, ta uzten ditudala beca-*

LAUGARREN GURUTCECO OTOITZA⁸⁰⁹*Batzen du bere Virgīna Ama*⁸¹⁰

Izandu den Semic Onena galt era⁸¹¹ zoacen Aingueruen Erreguin garbia⁸¹², orra non datorren Gurutce pisu bat soñean duela zure Seme maitagarria⁸¹³. Ezba ezu nai odolturic dena, ta icerdiz, ta [73] reloiez⁸¹⁴ betea ecustearquin erdira daquizun cere Bihotza, ez diozazula beguiratu⁸¹⁵; edo beguiratcen⁸¹⁶ badiozu, izan bedi⁸¹⁷ berari escatceco, nere nequeac ondo eramateco, didala gracia, ta guero betico gloria⁸¹⁸. Amen. *Aita gurea, ta Ave Maria, &c.*

tu guciac. Indazu eguin ditudanen damu andi bat, eta berriric ez eguiteco, gracia. Ala [A] / Hala [B-X] guerta dedilla.

⁸⁰⁹ A: *Laugarren Gurutzea.*

B-X: *Laugarren Gurutcea.*

⁸¹⁰ A-B-X: *Batcen [A] / Batzen [B] / Patcen [X] du Jesusec Ama.*

⁸¹¹ A-B-X: *galtcera.*

⁸¹² *Aingueruen Erreguina garbiaren orde, A-B-X edizioetan: Ama Virgīna.*

⁸¹³ *Zure Seme maitagarriaren orde, A-B-X edizioetan: zurea.*

⁸¹⁴ *Loiez hitzaren transkribatze-akatsa ala herdoilezen aldaera? Alegia, zikinkeriaz betea.*

⁸¹⁵ *Perpau horren orde, A-B-X edizioetan: ecusi nai ezbadazu odolturic dena, ta icerdiz, ta loiez betea; nai ezbadazu [A] / ez-pa dezu [B-X], ura orrela ecustear erdira diezazun cene Biotza [A] / dezan zure Bihotza [B-X], ez da cer beguiratu.*

⁸¹⁶ A: *beguiratzen.*

⁸¹⁷ A-B: *bebi.*

⁸¹⁸ *Horren orde, A-B-X edizioetan: nere nequeac ongui eramateco, ta cerua irabatceco bear [A] / irabazteco behar [B-X] dudan gracia.*

BOSTGARREN GURUTCECO OTOITZA⁸¹⁹*Laguntcen*⁸²⁰ *dio Gurutcea erameten*⁸²¹ *Simon Cirineoc*⁸²²

Calvariora baño len Gurutce pean asnasea, ta [74] vicia gal cenitzan beldurrac, ta Gurutcean ilcez josiric eraman ditequean nequeric andienean ecusteagatic zu⁸²³, eman cizuten lagun⁸²⁴ Simon ceritzan guizon bat⁸²⁵. Ar nazazu, harren, ni ere vide gogor onetan cere laguntzac⁸²⁶, sar nadin guero zurequin batean, Gurutce orretan irabaci⁸²⁷ behar⁸²⁸ didazun Ceruco glorian. Amen. *Aita gurea, ta Ave Maria, &c.*

⁸¹⁹ A: *Bostgarren Gurutzea.*

B-X: *Bostgarren Gurutcea.*

⁸²⁰ B: *Laguntzen.*

⁸²¹ A-B-X: *eramaten.*

⁸²² A-B: *Cireneoc.*

⁸²³ A-B-X edizioetan desberdina: *Gurutce pean vicia gal cenezan beldurrac* [A] / *beldurrez* [B-X], eta [A-B] / ta [X] *lembait len Gurutcean ilcez josiric ecusteagatic zu.*

⁸²⁴ A-B-X: *lagun eguitico.*

⁸²⁵ A-B-X edizioek honako esaldi hau dakarte jarraian erantsia: *Zori oneco guizona ori: ta zori onecoa ni ere, artcen ba-ninduzu orrequin batean!*

⁸²⁶ A-B-X edizioetan: *Ar nazazu arren orain cere lagunzat* [A-B] / *laguntzat* [X].

⁸²⁷ A: *irabatzi.*

B: *irabatci.*

⁸²⁸ A: *beaz.*

SEIGARREN GURUTCECO OTOITZA⁸²⁹*Garbitcen*⁸³⁰ *dio Veronicac icerdia*

Gurutce pisuarequin⁸³¹ cembiltzanean⁸³², errotcen⁸³³ citacitzun⁸³⁴ odol, ta icerdia garbitceco⁸³⁵, Veronicac ecarri cizun oialean, cere antza, ta imagiña utci⁸³⁶ cenion⁸³⁷ Jesus nequez⁸³⁸ betea, utzazu⁸³⁹ nere bihotcean⁸⁴⁰ ere zure neque gucien señailea, oroi nadin zuri zor dizudanaz, ta nagoen beti eskerac ematen⁸⁴¹ emen, ta Ceruan. Amen. *Aita gurea, ta Ave Maria.*

⁸²⁹ A-B: Seigarren Gurutzeco Otoitza.

⁸³⁰ B: Garbitzen.

⁸³¹ A: *pisaurequin*.

⁸³² A: *cembilezanean* (?) (tintaz lausotua).

⁸³³ A-X: *erortcen*.

B: *errortcen*.

⁸³⁴ B-X: *citazaitzun*.

⁸³⁵ B: *garbitzeco*.

⁸³⁶ A: *utzi*.

⁸³⁷ A-B-X: *cenuen*.

⁸³⁸ X: *nequez*.

⁸³⁹ A: *utazazu*.

⁸⁴⁰ A-X: *biotcean*.

B: *bihotcean*.

⁸⁴¹ A-B-X: *esquerrac zuri ematen*.

[76] ZAZPIGARREN GURUTCECO OTOITZA⁸⁴²*Erortcen⁸⁴³ da bigarren aldian*

Simon Cirineoc⁸⁴⁴ laguntcen⁸⁴⁵ dizularic⁸⁴⁶, Gurutcea⁸⁴⁷ ecin eramanez, berri erortcen⁸⁴⁸ zaran, Jesus maitea; orduan artu cenituen ille tiraca, ta ostico ciquifiac gatic, indazu gracia, ar ditzadan⁸⁴⁹ nic zure icenean lurrean eguiten zaizquidan videbague guciac, nagoen guero, zu ecusten zaitudala, atseguin, ta gustoz beteric Ceruan. Amen⁸⁵⁰. *Aita gurea, ta Ave Maria.*

⁸⁴² A: Zazpigarren Gurutzea.

B-X: Zazpigarren Gurutcea.

⁸⁴³ A: Erortcen.

B-X: Erortzen.

⁸⁴⁴ A-B: Cireneoc.

⁸⁴⁵ A: laguntzen.

⁸⁴⁶ A-B-X: dizula ere.

⁸⁴⁷ A: gurutzea.

⁸⁴⁸ A-B-X: erori.

⁸⁴⁹ A: ditzadau.

⁸⁵⁰ X: Am.

[77] ZORTZIGARREN GURUTCECO OTOITZA⁸⁵¹*Itz*⁸⁵² *eguiten die Jerusalengo Alabai*

Flaquiaz⁸⁵³, cargaz, ta nequez beteric cembiltzanean⁸⁵⁴, necatua ez ba-
 ceunde bezala⁸⁵⁵, Jerusalengo Alabai jaquin behar⁸⁵⁶ zutena eracutsi cenien
 Jesus maitagarria, eracus zadazu, cer eguin behar dudan, Ceruco videan ez
 utseguiteco, ta vide honetan⁸⁵⁷ izan behar⁸⁵⁸ ditudan neque guciaquin⁸⁵⁹
 iraun dezadan zure gracion eriotceco⁸⁶⁰ orduraño, [78] ta indazu, darama-
 zun neque andiagatic, orrataraco⁸⁶¹, behar dudan laguntzea⁸⁶², ta escua.
 Amen. Aita gurea, ta Ave Maria, &c.

⁸⁵¹ A: Zortzigarren Gurutzea.

B-X: Zortzigarren Gurutcea.

⁸⁵² B-X: Hitz.

⁸⁵³ A-B: Flaquidiaz.

⁸⁵⁴ A-B-X: cembilzala.

⁸⁵⁵ B: beçala.

⁸⁵⁶ A: bear.

⁸⁵⁷ B-X: onetan.

⁸⁵⁸ X: bear.

⁸⁵⁹ B-X: guciequin.

⁸⁶⁰ B: eriotzeco.

X: eriorceco.

⁸⁶¹ A-B-X: orretaraco.

⁸⁶² A: lagutza.

B-X: laguntza.

BEDERATCIGARREN⁸⁶³ GURUTCECO OTOITZA
*Erortcen*⁸⁶⁴ *da irugarren aldian*

Becatuen azpitic atera⁸⁶⁵, ta jaiqui nadin, irugarren aldian lurrea⁸⁶⁶ zaituen gurutcearequin zabilzan Jesus necatua, lagun zaquizquit lembait len, becatuen carga utciric, [79] arin diezazudan Gurutce pisu ori⁸⁶⁷, eguin dizuten nere culpen damu andi batequin, ta irabaz dezadan gaurguero zu bihotz gucitic⁸⁶⁸, maitatceco⁸⁶⁹ gracia. *Aita gurea, ta*⁸⁷⁰ *Ave Maria*.

⁸⁶³ A: *Bederetcigarren*.

⁸⁶⁴ B: *erortzen*.

⁸⁶⁵ A: *tera*.

⁸⁶⁶ A-B-X: *lurrera*.

⁸⁶⁷ A: *hori*.

⁸⁶⁸ B-X: *guciz*.

⁸⁶⁹ A: *maitatzeco*.

⁸⁷⁰ B-X: *eta*.

AMARGARREN GURUTCECO⁸⁷¹ OTOITZA*Quentzen*⁸⁷² *dioztate soñecoac*

Soñecoric bague cere burua ecusi cenuenan⁸⁷³ izandu cenuen⁸⁷⁴ lotsagatin⁸⁷⁵ escatcen dizut⁸⁷⁶, Cerua izarrez, ta [80] lurra lorez estalcen duzun, Jesus nere Jaungoicoa estal nazazula graciaren, ta virtuteen⁸⁷⁷ soñeco ederrarequin, jar nadin, egunen batean, Ceruco eztei garbietaco maian Aingueru, ta Santu gucien artean.⁸⁷⁸ *Aita gurea, ta Ave Maria.*

AMAICAGARREN⁸⁷⁹ GURUTCECO OTOITZA⁸⁸⁰*Gurutcean itzatcen*⁸⁸¹ *dute Jesus*

Asma hal⁸⁸² adiña nequerequin ecarri duzun gurutcean, [81] itzaturic⁸⁸³ arquitcen zaran, Jesus Ona, nere becatuac eguin dizuten ohatce, edo oi⁸⁸⁴ gogorrgaatic⁸⁸⁵, edo orretan daramazquitzen neque penac gatic, eguizu ha-

⁸⁷¹ B: Gurutzeco.

⁸⁷² A: Quentcen.

⁸⁷³ A-B-X: cenuenean.

⁸⁷⁴ A: aditzaren ondoan: *alque, ta lotsagatic.*

⁸⁷⁵ A-B-X: *lotsagatic.*

⁸⁷⁶ B-X edizioetan honela ondoko esaldia: *escatcen dizut, Jesus maitea, Cerua izarrez, ta lurra lorez estaltcen [B] / estaltzen [X] duzun beçala [B] / bezala [X], estal nazazula.*

⁸⁷⁷ A: *virtuten.*

⁸⁷⁸ A edizioak honako lerroalde hau du erantsia: *ta soñecoac, azotex urratu cizuten, Gorputcetic tiraca etsaiac quentcearequin artu cenuen Oñace, ta doloreac gatic, indazu nere becatuen, ta aztura gaistoen soñeco ciquiñac quentceac emain didan Oñacea eramateco gracia. Amen.*

⁸⁷⁹ A: Amecagarren.

⁸⁸⁰ B: *otoitzaren orde, itza.*

⁸⁸¹ X: *ilzatzen.*

⁸⁸² B-X: *al.*

⁸⁸³ B-X: *itzatutic.*

⁸⁸⁴ A edizioak ez dakar *edo oi.*

⁸⁸⁵ A-B-X: *gogorragatic.*

rren⁸⁸⁶, gueldi dedilla nere bihotza, ta anima pena, ta neque horien⁸⁸⁷ damuzco iltcen⁸⁸⁸ zure Gurutcean jotsia⁸⁸⁹; beste⁸⁹⁰ munduraño ez dut nai zurequin necatcea beste⁸⁹¹ atseguñic. *Aita gurea, ta Ave Maria.*

[82] AMABIGARREN GURUTCECO⁸⁹² OTOITZA
Iltcen⁸⁹³ da Jesus Gurutcean

Oin⁸⁹⁴, ta escuetaco zain ezurrac iltce⁸⁹⁵z urratu⁸⁹⁶ric, Gorpuz⁸⁹⁶ gucia odol, ta nequez betea ceneducala, ta anima neque, edo dolorezco itsaso eguiñic, azqueneco asnasea⁸⁹⁷ nigatic eman cenuen Jesus Ona, badaquit, cere neque gucien artean ez ninduzula cere gogotic utci⁸⁹⁸. Ez dut nic⁸⁹⁹ zuri nondic eman zor dizudana; eman dezaquedana, [83] ta gaurguero gogotic emain dizudana da⁹⁰⁰, nigatic eraman duzun⁹⁰¹ nequearen damu andi bat. *Aita gurea, ta Ave Maria.*

⁸⁸⁶ B-X: *arren*.

⁸⁸⁷ B-X: *orien*.

⁸⁸⁸ A: *itce*z.

B-X: *iltce*z.

⁸⁸⁹ A-B-X: *josia*.

⁸⁹⁰ A: *bertce*.

⁸⁹¹ A: *bertce*.

⁸⁹² B-X: *Gurutceco*.

⁸⁹³ B: *iltzen*.

⁸⁹⁴ B-X edizioek honako hasiera hau dakarte: *Oin escuetaco zainac iltce*z urratuac, *Gorputza* odolez, *ta onacez betea, ta anima nequezco itsaso eguiñic, azqueneco asnaseraño iduqui cenituen Jesus ona, badaquit [...]*.

⁸⁹⁵ A: *itce*z.

⁸⁹⁶ A: *Gorputz*.

⁸⁹⁷ A: *atsa*.

⁸⁹⁸ A edizioak jarraian honako hau erantsia: *baita escatu ere ceniola cere Aitari nere oben, ta culpa gucien barcacioa*.

⁸⁹⁹ B-X: *nit*.

⁹⁰⁰ A edizioak hiru hitz tartekatzen ditu: *emain dizudana zure graciarequin batean, da*.

⁹⁰¹ B-X: *dezun*.

AMAIRUGARREN⁹⁰² GURUTCECO⁹⁰³ OTOITZA*Jesusen Amaren Dolorezco bacartasuna*

Nere becatuac quendu cizuten cere seme bacarra illa⁹⁰⁴ ecusi cenuen⁹⁰⁵, norc nai daqui, Ama maitea, itsasoa bezain⁹⁰⁶ andia izandu cela [84] zure Bihotceco⁹⁰⁷ illuntasuna⁹⁰⁸, ta sentimentua. Damuz nago ni ere, ceren nigatic galdu duzun⁹⁰⁹, guciac baño gueiago valio duen, ta ecin gueia-goraño maite duzun⁹¹⁰ cere Semea. Cere Bihotceco⁹¹¹ neque andiagatic indazu harren⁹¹², ez zure nequeric, ta ez zure Semearen eriotza becatu berriquin⁹¹³, berritceco gracia⁹¹⁴. Amen. Aita gurea, ta Ave Maria.

⁹⁰² B: Amairucarren.

⁹⁰³ B: Gurutzeco.

⁹⁰⁴ B-X: illic.

⁹⁰⁵ B-X: cenuenan.

⁹⁰⁶ B: beçain.

⁹⁰⁷ B-X: Bihotzeco.

⁹⁰⁸ A: illuntasun.

⁹⁰⁹ B-X: dezun.

⁹¹⁰ B-X: cenuen.

⁹¹¹ B-X: Bihotzeco.

⁹¹² B-X: arren.

⁹¹³ A-B-X: berriequin.

⁹¹⁴ B-X edizioek aldaturik dakarte azken perpausa: indazu arren, zure nequeac, eta Semearen eriotza becatu berriequin, berritu gabe vicitceco gracia.

[85] AMALAGARREN⁹¹⁵ GURUTCECO OTOITZA⁹¹⁶
*Jesu-Christoren Sepultura Santua*⁹¹⁷

Cere Gorputcean⁹¹⁸ eraman cenituen neque andi, ta eriotza gogorraren ondoan Gorputza bera gurutcean ill, ta illen sepulturara eraman cezabela uztearequin, guizon eguiazcoa ciñala eracutsi cenuen Jesus nere Jaungoico Ona, nigatic eraman dituzun neque andi, ta eriotzagatic⁹¹⁹ escatcen dizut, izan nadilla [86] ni, comulgatcen nazan gucietan, zure Sepulcro garbia, utci nazazun orduan cere graciz⁹²⁰, ta amorez betea⁹²¹, irabaz dezadan aisa secu-laco gloria. Amen. *Aita gurea, ta Ave Maria.*

⁹¹⁵ A: *Azqueneco*. Honetan ez bezala, beste edizioetan hurrengoa da *Azqueneco gurutceco otoi-tza*.

⁹¹⁶ A: *Otoi-tza*.

⁹¹⁷ X: *Santa*.

⁹¹⁸ B-X edizioek hasiera desberdina dakarte: *Badaquit, Jesus maitea, Gorputcean eraman cenituen, nequeac neque andi-gogorrac cirala* [B] / *zirala* [X]: *badaquit, ill ondoan illen sepulturara eraman cin-duztela; ta badaquit, Jaincoa ez-cic* [B] / *ezecic* [X] *guizon eguiazcoa zarala. Nigatic [...]*.

⁹¹⁹ A: *er otzagatic*.

B-X: *eriotza* [B] / *eriotz* [X] *gogorragatic*.

⁹²⁰ A: *graci*.

⁹²¹ B-X edizioetan: *Sepulcro garbia; ta utci* [B] / *utzi* [X] *nazazula cere graciz ta amorez betea*.

AZQUENECO GURUTCECO⁹²² OTOITZA⁹²³

Aguertcen⁹²⁴ zaio Magdalenari⁹²⁵

Necatua cembiltzanean⁹²⁶ zure nequeen sentimentuz, ta bere pecatuen damuz beteric zure ondotic ibilli cen [87] Magdalenari piztu, edo resucitatu, ta bereala aguertu cintzaitzan Jesus maitagarria, nai nuque ni ere emendic deitcen nazunean zure arpegui ederra Ceruan ecusteagatic, zure nequeac, eta Pasio santua⁹²⁷ gogoan ditudala garbirocho vici. Au da, Jauna, nere bihotceco alheguin guztiarequin eguitea desatcen dudana, zure naia eta borondatea gauza guztietan. Indazu aharren orretaraco behar dudana gracia. Aita gurea, ta Ave Maria⁹²⁸.

⁹²² B: Gurutzeco.

⁹²³ Azken otoitz hau ez dator A edizioan, aurrekoarekin eman baitzion bukaera Calvarioco Estacioac atalari.

⁹²⁴ B-X: aguercen.

⁹²⁵ X: Madalenari.

⁹²⁶ B-X edizioetan honela hasiera: *Necatua cembiltzanean, Jesus maitea, zurequin cebillen, zure nequeen sentimentuz beteric Santa Maria Magdalena [B] / Madalena [X]; ta viztu, edo resucitatu orduco billatu cenuen, lengo damu sentimentuen alde atseguin andi bat ematera: nai nuque nic ere, emendic [...].*

⁹²⁷ X: santa.

⁹²⁸ B-X edizioek desberdina dute amaiera: *gogoan ditudala damuz, ta sentimentu onex beteric vici. Indazu onetaraco behar dudana, ta zuc nai dezun guzia eguiteco gracia. Aita gurea, &c.*

[88]⁹²⁹

**Acto Fedeco, Esperantzaco, eta Caridadecoac,
ceñac eguin behar diradan urtean bein guchiena**

ACTO FEDECOA

Sinisten det dala Jaungoico eguiazco bat, eta iru Persona diferenteac, ceñac diraden Aita, eta Semea, eta Espiritu Santua. Sinisten det Trinidad Santisimoco bigarren Persona eguin zana Guizon Maria Santisimaren entraña garbietan Espiritu Santuaren obraz, eta virtutez, [89] guelditcen zala Señora Soberana au Virgña, Semea eguin baño leen, eguitean, eta eguin ezquero. Sinisten det Jaun onec padecitu zuana, eta iltzana guc [sic] salva-tceagatic; piztu zana illen artetic irurgarren egunean, igo zana Ceruetara, eta etorrigo dana viciac, eta illac juzgatcera: au da, onac premiatcera, eta egaitzac castigatcera. Sinisten det Aldareco Sacramentu Santuan dagoana Jesu-Christo gure Jauna Jaungoico, eta Guizon eguiazcoa, Ceruan dagoan becela. Sinisten det Ama Eliza Santa Catolica Erromacoac [90] sinisten duan guztia, eta fede onetan nai det vici, eta il.

ACTO ESPERANTZACOA

Daducat esperantza Jaungoicoagan, barcatuco diuztala nere pecatu guztia eta emango didala bere gracia, eta Gloria, bere misericordia infinitoagatic, Jesu-Christo nere Jaunaren merecimentuac gatic, eta aren Ama Santisimaren erreguac gatic, eguiten badet nere partetic obligacio dedana, eta eguin dezaquedana, ceña dan penitencia eguiazcoa.

⁹²⁹ *Acto Fedeco* delakoa Z edizioan bakarrik kaleratu zen (Iruñea, J. Longas, d.g.). *Jesusen Bihotza-ren Bederatzituraren* ordez jarria dago eta Juan Irazustaren *Doctrina Christiana* (Iruñea, J. J. Martinez, 1739) liburutik zuzen-zuzen jasoa da. Ezaguna den bezala, Asteteren katiximaren gipuzkerazko itzulpena da. Hortik, beraz, atal hau lesakarrak erabili ohi zuen hizkeratik hain urrun egotearena.

[91] ACTO CARIDADECOAC

Amatcen det Jaungoicoa beste gauza guztiac baño gueiago eta naiago ditut galdu guztiac aren Divina Magestadea baño. Eta nai nuque amatu, munduco justo guztiac, eta Ceruco Bienaventuradu, eta Serafin guztiac amatcen duen becela. Eta posible baliz nai nuque amatu, beraren Ama, ta nere Señora Maria Santisimac amatcen duan becela. Ez amatua, ofenditua, ezatea aimbeste ofenditcen duenac, eta guztiac [92] ez amatcea, aren Divina Magestadea, bere dana izanagatic, damu det nere bihotz guztitic, eta proponitcen det enmendatcea, aren gracia mediante dala.

FIN

(X EDIZIOA: RADA, D.G.)⁹³⁰

[79]

Jesusen⁹³¹ Bihotzaren⁹³² Bederatz-urruna⁹³³

Bederatz-urrun⁹³⁴ hau asi oi da Corpus Christi egunean, acaba dedin Jesusen Bihotzarenean⁹³⁵. Anizec⁹³⁶ eguin oi dute illoro ere, asitcen dute-

⁹³⁰ *Jesusen Bihotzaren Bederatzurruna* delakoa ez da Z delako edizioan azaltzen. Hori dela eta, hemen Radaren eta Anchuelaren edizioak erabili dira (X eta B, hurrenez hurren), lehena erreferentzia nagusi gisa (Rada, d.g.) eta bigarrena (Anchuela, 1751) aurrekoari falta zaizkion orrialdeak osatzeko. Orrialde-zenbakiak edizio horiexenak dira, jakina.

⁹³¹ A edizioa: Izenburu honen aurretik dagoen orrialdea oso-osorik hartzen du Jesukristoren Bihotzaren irudiak. Askoz oiesagoa izan arren, erkaketa xume batek erakutsi bezala, irudigileak J. Loiolaren *Meditaciones del Sagrado Corazón de Jesús* idazlaneko irudia (1739; lehen orrialdea) izan bide zuen kopiatzeko erreferentzia.

⁹³² A-B: *Biotzaren*.

⁹³³ A-B: *Bederatzi-urruna*.

⁹³⁴ A-B: *Bederatzi-urrun*.

⁹³⁵ A: *Biotzarenean*.

⁹³⁶ A: *Anitcec*.

B: *Anitzec*.

la illaren azqueneco ostegunean, acabatzeco⁹³⁷ ill berriaren lembicico os-tiralean.

Bederatz-urrena⁹³⁸ eguiten den egunetan eguin behar⁹³⁹ dira, [80] beste egunetan baño, cemait⁹⁴⁰ obra on gueiago. *Lembicicoa* izan diteque ongui confesatu, ta comulgatcea. *Bigarrena*, bost aldiz edo ditequeenetan⁹⁴¹, joatea Jesus Sacramentatua Elizan ecustera: an dion amorea cembat estimatcen duen, ta gaizqui comulgatcen diranac eman derozten sentimentuen penez dagoela, aditcera ematera.

Inugarrena, bere mihi, begui, beharri, ta gañeraco sentiduac cuidadoz gordetcea, ta⁹⁴² osasunac laguntcen badio, edo uzten badiote eguitecoac, baruren bat edo beste ateratcea, [81] edo edocean videz gorputza cerbait necatcea.

Laugarrena, iracurtcen, edo leitcen, eta Jesusen *Bihotzeco*⁹⁴³ neque amoretan pensatcen, cerbait dembora pasatcea.

⁹³⁷ A: ta acabatcen.

⁹³⁸ A: Bederatzi-urrena.

B: Bederatzi-urrena.

⁹³⁹ A: bear.

⁹⁴⁰ A-B: cembait.

⁹⁴¹ A: dezaqueanetan.

B: di-ditequeenetan.

⁹⁴² A: eta.

⁹⁴³ A: Biotceco.

BEDERATZ-URRENAREN⁹⁴⁴ ASITCEA

Al badedi, eguin behar⁹⁴⁵ da bederatz-urren⁹⁴⁶ hau, edo Sacramentu Santuaren, edo Jesusen *Bihotzaren*⁹⁴⁷ Estamparen⁹⁴⁸ baten aiticinean, edo abrean. Lembicico otoitz, edo oracioa asitcen da, ciñatu, ta [82] *Nere Jesu-Christo Jauna*, &c. erran, ta ondoan⁹⁴⁹.

EGUNORO LEMBICICO LECUAN ESAN BEHAR⁹⁵⁰ DEN OTOITZA

Gure Jesus maitea, zure *Bihotzari*⁹⁵¹ Trinitade guciac eman ciozcan⁹⁵² graciaco ondasunac gatic, iguzu zurea dirudien bihotz⁹⁵³ garbi bana, bederatz-urren⁹⁵⁴ onetan escatu behar⁹⁵⁵ dizugun, ta conveni zaicula zuc daquizun guciarequin.

⁹⁴⁴ A: *Bederatzi-urrena*.

B: *Bederatzi-urrena*.

⁹⁴⁵ A: *bear*.

⁹⁴⁶ A: *bederatzi-urren*.

⁹⁴⁷ A: *Biotzaren*.

⁹⁴⁸ Ohikoa izan zen era soltean inprimatutako bederatz-urrenaren –kaieratxoa– Jesusen Bihotzaren estampa batekin banatzea.

⁹⁴⁹ A: *Nere Jesu-Christo Jauna*, &c. pag. 5. esan ta ondoan. Erantsi beharrik ez da *Contricioa* izeneko atalera bidaltzen duela orrialdearen erreferentziak.

⁹⁵⁰ A: *bear*.

⁹⁵¹ A: *Biotzari*.

⁹⁵² A: *ciotzan*.

⁹⁵³ A: *biotz*.

⁹⁵⁴ A-B: *bederatzi-urren*.

⁹⁵⁵ A: *bear*.

[83] LEMBICICO EGUNEAN BAICIC ERRAN⁹⁵⁶ BEHAR⁹⁵⁷ EZ DEN OTOITZA

Gure biotceco⁹⁵⁸ Jesus ona, gure oztasun, ta utseguiteac gugandic quentceco cere *Bihotzean*⁹⁵⁹ duzun ansia, ta deseo andiagatic, bero zazu cere amorearen suan gure bihotza⁹⁶⁰, ta lagun zaguzu, gure damu, ta sentimentuarequin zure *Bihotze*⁹⁶¹ sentimentu, ta nequeac arintcen, ta ez arren ucatu bederatci urren onetan escatcen dugun gauzaric. Ala guerta dedilla.

[84] *Orain erran*⁹⁶² *behar*⁹⁶³ *dira* iru Aita gure, &c.⁹⁶⁴ *Jesusen Bihotzaren*⁹⁶⁵ *iru*⁹⁶⁶ *señaleac aditcera ematen duten amore, ta penen icenean.*

EGUN GUCIETAN AITA ETERNOARI EGUIN BEHAR⁹⁶⁷ ZAION OTOITZA

Aita Eternoa, bitarteco emanic ecin gueiagorano nai dizun zure Seme maitearen *Bihotza*⁹⁶⁸, escatcen dizugu, argui ditzatzula, zu ezagutu, ta maitatceco, itsuturic vici diranac; artean, ta beti nai cinduzquegu gucienean ezagutu guc, eta gogotic maitatu. Iduqui zatzu [85] cere gracion batataturic dauden guciac, eta ecarri graciaren arguira, argui onetatic urrun dabilzanac. Ez dezala arren batec ere Jesus ona ezagutu bague, ta maitatu

⁹⁵⁶ A: *esan*.

⁹⁵⁷ A: *behar*.

⁹⁵⁸ B: *bihotceco*.

⁹⁵⁹ A: *Biotcean*.

⁹⁶⁰ A: *biotza*.

⁹⁶¹ A: *Biotceco*.

⁹⁶² A: *esan*.

⁹⁶³ A: *behar*.

⁹⁶⁴ A edizioak honako hau eransten du: *eta iru Ave Maria*.

⁹⁶⁵ A: *Biotzaren*.

⁹⁶⁶ B: *irur*.

⁹⁶⁷ A: *behar*.

⁹⁶⁸ A: *Biotza*.

bage⁹⁶⁹ gaurguero utci⁹⁷⁰. Guciac gatic il cen ezquero, guciac sar ditecela beragatic Ceruan. Beraren Bihotzean⁹⁷¹ sarturic utci nai guenituque gure Aide, ta adisquide, guc zor diegun, ta guri ongui, edo gaizqui nai diguten guciac; guciac ar dezaten zuregandic emen gracia, ta beste munduan gloria. Ala guerta dedilla.

[86] Emen escatzen⁹⁷² da, Jesusen Bihotza⁹⁷³ bitarteco arturic, erditsi nai den gucia. Guero erraten⁹⁷⁴ da:

Aña. Improperium expectavit Cor meum, & miseriam, & sustinui, qui simul contristaretur, & non fuit, & qui consolaretur, & non inveni.

V. Discite à me, quia mitis sum, humilis Corde.

R. Et invenietis requiem animabus vestris.

OREMUS

Domine Jesu, qui inefabiles⁹⁷⁵ Cordis tui divitias Ecclesiae Sponsae tuae singulari dilectionis [87] beneficio aperire dignatus es, concede propitius ut gratiis coelestibus, ex hoc dulcissimo fonte manantibus, corda nostra ditari, ac recreari mereantur. Qui vivis, & regnas in saecula saeculorum. Amen.

⁹⁶⁹ A-B: ezagutu, ta maitatu bague.

⁹⁷⁰ A: utzi.

⁹⁷¹ A: Biotcean.

⁹⁷² A-B: escatcen.

⁹⁷³ A: Biotza.

⁹⁷⁴ A: esaten.

⁹⁷⁵ A-B: ineffabiles.

EMEN, TA COMUNIOCO EGUNETAN BEHINTZAT
ERRAN⁹⁷⁶ BEHAR⁹⁷⁷ DEN, TA ANITZ VALIO DUEN OTOITZA⁹⁷⁸

Jesusen Anima, virtutez bete nazazu.
*Jesusen Bihotza*⁹⁷⁹, *amorez erre nazazu.*
Jesusen Gorputza, salva nazazu.
Jesusen Odola, amorez zora nazazu
 [88] *Jesusen Bihotzeco*⁹⁸⁰ *ura, garbi nazazu.*
*[Jesusen icerdia, graciaco viciz bete nazazu]*⁹⁸¹.
Jesusen Pasioa, indarsu eguin nazazu.
Nere Jesus ona, adi nazazu.
*Zure Llaguetan zure Bihotzaren*⁹⁸² *erdian gorde nazazu.*
*Ez nadilla ni ortic beñere atera*⁹⁸³.
Ez nadilla ni etsaien Escuetan erori.
*Nere eriotceco*⁹⁸⁴ *orduan deitu nazazu.*

⁹⁷⁶ A: *esan.*

⁹⁷⁷ A: *bear.*

⁹⁷⁸ Loiolako Inaziok oso gogoko zuen eta ordurako aski zaharra zen *Anima Christi* –Kristoren Arima– izeneko otoitza osatzen dute ondoko eskakizunek. Kristori zuzendutako eskakizunak baziren ere, haren *Bihotzaren Bederatzi-urrena* delakorako itzulita eta egokituta geratu ziren josulagunek debozio hau bultzatzen hasi zirenean (jatorrizkoan ageri ez den bigarren eskakizuna eta gainerako *Bihotz* hitzak lekuko). Honatx latinezko bertsio ezaguna: *Anima Christi, sanctifica me./ Corpus Christi, salva me./ Sanguis Christi, inebria me./ Aqua lateris Christi, lava me./ Passio Christi, conforta me./ O bone Iesu, exaudi me./ Intra tua vulnera absconde me./ Ne permittas me separari a te./ Ab hoste maligno defende me./ In hora mortis meae voca me./ Et iube me venire ad te./ ut cum Sanctis tuis laudem te./ in saecula saeculorum./ Amen.*

⁹⁷⁹ A: *Biotza.*

⁹⁸⁰ A: *Biotceco.*

⁹⁸¹ Honako eskakizun hau A eta B edizioetan baino ez da azaltzen. Hori bai, Mendiburuk Mikelestorenaren A-B edizioena bezalakoa du zerrenda guztia (ikus *Jesus Bihotz maitearen Congregacio Erregla laburrac* in 1760, o. g.).

⁹⁸² A: *Biotzaren.*

⁹⁸³ Eskakizun hau ez da A eta B edizioetan ageri.

⁹⁸⁴ B: *eriotceco.*

*Zuregana*⁹⁸⁵ eramán nazazu.

Zure Santuequin alaba zaitzadan beti secula gucian.

BIGARREN EGUNECO BIGARREN OTOITZA

Jaincoac gugana etortceco, ta beregana eramateco [89] ate, ta videtzat artu zaituen, Jesusen *Bihotza*⁹⁸⁶, egon zaitez beti idiquia, ta zabaldua, noiz nai sar gaitecen zure Aitagana, zu maitatceco behar⁹⁸⁷ dugun graciaren es-que. Iguzu zure penen pena andi bat, eta orain escatcen dizugun gucia. Ala guerta dedilla.

IRUGARREN EGUNECO BIGARREN OTOITZA

Ur garbizco iturri Jesusen *Bihotz*⁹⁸⁸ andia, egarriz itotcen⁹⁸⁹ gaude, edo zure virtute, ta devociozco urez ase naiez. Nai guenuque dembora berean, Aldare Santuan mundu [90] guciac eguin dizquitzun⁹⁹⁰ videbague, edo injurien damu andi bat, baita orain escatcen dizugun gucia⁹⁹¹ ere. Ala guerta dedilla.

⁹⁸⁵ B: *Zeregana*.

⁹⁸⁶ A: *Biotza*.

⁹⁸⁷ A: *bear*.

⁹⁸⁸ A: *Biotz*.

⁹⁸⁹ A: *itotzen*.

⁹⁹⁰ A-B: *diezquitzun*.

⁹⁹¹ A: *guacia*.

LAURGARREN⁹⁹² EGUNECOA

Jesusen *Bihotz*⁹⁹³ garbi, virtute, ta Santidadezco ispillu ederra: nai guenuque, zuri beguira gaudela, hitz⁹⁹⁴, asmo, lan, ta gogo gucietan zure irudico bihotz⁹⁹⁵ batequin guelditu, baita artu ere gugatic anitzetan, ta nion baño gueiago Aldareco Sacramentu Santuan artu dituzun videbague gucien damu andi bat, egun onetan escatcen [91] dugun guciarequin. Ala guerta dedilla.

BOSTGARREN EGUNECOA

Gure gauza, ta lan onai azqueneco izatea, edo edertasuna ematen diezun, ta *Bihotz*⁹⁹⁶ bera duzun, Jesus on maitagarria, uzten⁹⁹⁷ ditugu guciac zure escuetan, molda ditzatzun, ta utzi⁹⁹⁸ zure Aitaren beguietara atera ditezquean becala⁹⁹⁹; ta escatcen dizugu, diguzula zure escua, munducoen escutic artu dituzun videbague damu, ta sentimentu andi bat artceco, orain escatcen dizugun favorearequin batean. Ala guerta dedilla.

⁹⁹² A-B: *Laugarren*.

⁹⁹³ A: *Biotz*.

⁹⁹⁴ A: *itz*.

⁹⁹⁵ A: *biotz*.

⁹⁹⁶ A: *Biotz*.

⁹⁹⁷ A: *utcen*.

⁹⁹⁸ B: *utci*.

⁹⁹⁹ A: *bezala*.

B: *beçala*.

[92] SEIGARREN¹⁰⁰⁰ EGUNECOA

Behar¹⁰⁰¹ duguna Jaincoari escatceco Eliz eder bat cere *Bihotzean*¹⁰⁰² utci¹⁰⁰³ diguzun Jesus, amorez betea: milla esquer zuri Eliza onetan arquitcen dugun atseguin, contentu, ta dichagatic. Ortic atera bague, nai guenituque gure egunac acabatu; nai guenituque¹⁰⁰⁴, or vici garala, gueren¹⁰⁰⁵ damuarequin zure damua¹⁰⁰⁶, ta penac arindu, ta zure escutic behar¹⁰⁰⁷ ditugun gauza guciac artu. Ala guerta dedilla.

[93] ZAZPIGARREN EGUNECOA

Zure icenean, ta zure *Bihotze*¹⁰⁰⁸ amoreac gatic escatcen zaion gauzaric utcatcen¹⁰⁰⁹ ez¹⁰¹⁰ daquien Aytaren Seme Jainco Guizon eguiazcoa, zu bitarteco emanic, eta zure Aldareco videbagueen damu, ta sentimentuz beteric, escatcera goaz, erditsi nai duguna. Lagun zaquizquigu, uca ez diezagun beñere, escatcen dugun gauzaric. Ala guerta dedilla.

¹⁰⁰⁰ Akats tipografikoa da X edizio honetan argitaratu ordinala, *Eigarren* aurkitzen baitugu idatzirik.

¹⁰⁰¹ A: *Bear*.

¹⁰⁰² A: *Biotcean*.

¹⁰⁰³ A: *utzi*.

¹⁰⁰⁴ A-B: *guenuque*.

¹⁰⁰⁵ A: *gure*.

B: *guere*.

¹⁰⁰⁶ A-B: *damu*.

¹⁰⁰⁷ A: *bear*.

¹⁰⁰⁸ A: *Biotceco*.

¹⁰⁰⁹ A: *utcatzen*.

¹⁰¹⁰ A edizioak ez dakar ezezko partikula hau.

ZORZIGARREN EGUNECOA

Gure amorez urtcen zauden, Jesusen *Bihotz*¹⁰¹¹ ederra, nai guenuque gueldi litezen¹⁰¹² gure, ta gucien bihotzac¹⁰¹³ su orretan urtuac, amorez erantzuteco zure amoreari. Ez arren hau¹⁰¹⁴ ucatu, ez eta orain escatcen dugun gauzaric ere. Ala guerta dedilla.

[95] AZQUENECO EGUNECOA

Gure becatuen arantza gurutceac¹⁰¹⁵ nequez bete zaituzten, Jesus maitea, bete behar¹⁰¹⁶ dituzu zure *Bihotzeco*¹⁰¹⁷ amoreac gatic¹⁰¹⁸ graciaz¹⁰¹⁹, ta Ceruco ondasunez¹⁰²⁰ gure bihotz¹⁰²¹ gogor gaistoac. Eman behar¹⁰²² diguzu dembora berean, gure becatu itsusiac zuri eman dizuten tristuraren damu, ta tristura andi bat. Eta ez arren ucatu bederatz urren¹⁰²³ onetan escatu dizugun gauzaric. Ala guerta dedilla.

¹⁰¹¹ A: *Biotz*.

¹⁰¹² A-B: *litecen*.

¹⁰¹³ A: *biotzac*.

¹⁰¹⁴ A: *au*.

¹⁰¹⁵ A: *arrantza gurrutzeac*.

¹⁰¹⁶ A: *bear*.

¹⁰¹⁷ A: *Biotceco*.

¹⁰¹⁸ B: *omoreac gatic*.

¹⁰¹⁹ A: *graciz*.

¹⁰²⁰ A-B: *onsadunez*.

¹⁰²¹ A: *biotz*.

¹⁰²² A: *bear*.

¹⁰²³ A: *bederatzi urren*. B: *bederatzi-urren*.

[96]

JESUS BIHOTZ¹⁰²⁴ MAITEARI

Gure gusto, gure atseguin
gure Jesus maitea;
Cere *Bihotzeco*¹⁰²⁵ suan
erre zazu gurea.

Gure obenac, gure loiac
lenic quendu behar¹⁰²⁶ dira:
Ura zara, quen itzazu¹⁰²⁷;
galdu gara bestela.
Badaquigu, zaudela
gure¹⁰²⁸ amorez betea.
Cere *Bihotzeco*¹⁰²⁹ suan
erre zazu gurea

Etceuden bacarric loiac¹⁰³⁰
gure bihotz¹⁰³¹ gaistoan;
busti ta ur eguiña dago
becatuen cutsuan
Gar[...] ¹⁰³²

¹⁰²⁴ A: *Biotz*.

¹⁰²⁵ A: *Biotceco*.

¹⁰²⁶ A: *bear*.

¹⁰²⁷ A-B: *itzatzu*.

¹⁰²⁸ A: *gurez*.

¹⁰²⁹ A: *Biotceco*.

¹⁰³⁰ A-k bertso-lerro desberdina dakar: *Ez daude loiak utsic*.

¹⁰³¹ A: *biotz*.

¹⁰³² X edizioan erabili ahal izan dugun aleari 97 eta 98. orrialdeak falta zaizkio eta, ondorioz, atal gehienetan hura bezalakoxea den B edizioarekin (Anchuela, 1751) osatu dira hurrengo bertso-lerro gehienak.

(B EDIZIOA: ANCHUELA, 1751)

[99] Garbia da, idor¹⁰³³ dago

Jesus ona zurea:

Cere *Bihotzeco*¹⁰³⁴ suan

erre zazu gurea.

Arguiz¹⁰³⁵ dago beteric

Jesus zure *Bihotza*¹⁰³⁶:

illumbean gurea,

elurra bezain otza:

emen gatoz¹⁰³⁷, aguer zazu

zuanaco vide:

Cere *Bihotzeco*¹⁰³⁸ suan

erre zazu gurea.

Noizbait [noiz]bait¹⁰³⁹ arquiteú dut

bul[ar ori idiquia!

Sartuco naz, ar nazazu

Biotcean¹⁰⁴⁰ gucia.]

[*Egon behar ez oté dut*]¹⁰⁴¹

¹⁰³³ A: *bero*.

¹⁰³⁴ A: *Biotceco*.

¹⁰³⁵ A: *Aguiç*.

¹⁰³⁶ A: *Biotza*.

¹⁰³⁷ A: *Eldu gara*.

¹⁰³⁸ A: *Biotceco*.

¹⁰³⁹ Letrakera etzanik ez daramaten parentesien artekoa A ediziotik jasotako *adabakia* da.

¹⁰⁴⁰ X edizioaren logikak *Bihotzean* eskatzen du.

¹⁰⁴¹ Parentesi artean eta letra etzanez emanak dira Mendibururen *Euscaldun onaren viciera* obratik ateratako ondoko *adabakiak* [1762, 108-112], Mikelestorenaren alean ezabatuta baitaude azken bi bertso-lerroetako hizki gehienak. Hurrengo oharrean ikusiko den bezala, nabarmena da A ediziokoak desberdinak direna.

[100] [nic or be]ti gordea?¹⁰⁴²
Cere Bihotzeco¹⁰⁴³, &c.

Zure suac, zure garrac
auts eguiñen naute ni?
Gueroztic¹⁰⁴⁴ egoin ninzaque
amorez urtcen beti,
Jesus¹⁰⁴⁵, zu zaran ezquero
gure animen labea;
Cere Bihotzeco¹⁰⁴⁶, &c.

Hau¹⁰⁴⁷ cer da? Cer penac dira
dituzunac¹⁰⁴⁸ barrendic!
Zure Bihotza¹⁰⁴⁹ utci¹⁰⁵⁰ dute
dena nequez beteric!
Cein, andi ta gogorra den
daramazun nequea!¹⁰⁵¹
Cere Bihotzeco¹⁰⁵² suan, &c.

¹⁰⁴² A edizioan desberdinak dira azken bi bertso-lerroak: *Nere icaren, nere otzen/ berotceco labea:/ Cere Biotceco, &c.*

¹⁰⁴³ A: *Biotceco.*

¹⁰⁴⁴ A: *Gerotzic.*

¹⁰⁴⁵ A edizioan desberdina da segidako bertso-lerro pareak, hots, *Jesus zu zauden ezquero/ gure amorez errea.*

¹⁰⁴⁶ A: *Biotceco.*

¹⁰⁴⁷ A: *au.*

¹⁰⁴⁸ A: *dituzanac.*

¹⁰⁴⁹ A: *Biotza.*

¹⁰⁵⁰ A: *utzi.*

¹⁰⁵¹ A edizioan desberdina da ahapaldiaren azken bertso-lerro pareak: *Damuz nago, urriqui dut/ zu orrela ecustea. Mendiburuk ere aldatua ematen du: Cein andia cein latzà,/ daramazun, nequeà!*

¹⁰⁵² A: *Biotceco.*

Zure *Bihotza*¹⁰⁵³ arquitcen da
 lantzaz erdiratua:
 [101] nere culpen burdiña¹⁰⁵⁴ da

(X EDIZIOA: RADA, D.G.)

[99] [...]
 lantz¹⁰⁵⁵ erdiratzallea.
 Damuz autsi¹⁰⁵⁶ baledi
 nere barren tritea!
 Cere *Bihotzeco*¹⁰⁵⁷ suan, &c.

Arantza¹⁰⁵⁸ zorrotzac baicic
 ez dezu nere escutic:
 nere culpen arantzequin¹⁰⁵⁹
 dena zaude odolturic.
 Ah ni baldin banengo
 negar damuz asea!
 Cere *Bihotzeco*¹⁰⁶⁰ suan, &c.

Gure culpac eguin dute
 Gurutce¹⁰⁶¹ sendor ori:

¹⁰⁵³ A: *Biotza*.

¹⁰⁵⁴ A: *ezpata*.

¹⁰⁵⁵ A: *zure*.

B: *lantz*.

¹⁰⁵⁶ A: *ardira*.

¹⁰⁵⁷ A: *Biotceco*.

¹⁰⁵⁸ B: *Anantza*.

¹⁰⁵⁹ A: *aratzequin*.

B: *arajntzequin*.

¹⁰⁶⁰ A: *Biotceco*.

¹⁰⁶¹ A: *Gurutze*.

ezartcen diote culpac¹⁰⁶²
 zure *Bihotz*¹⁰⁶³ onari.
 Culpa gaisto, ta¹⁰⁶⁴ oben gogor
 oben-culpa nerea!
 Cere *Biotzeco*¹⁰⁶⁵ suan, &c.

[100] Cer nai duzu? Certan zaude,
 Jesus ona Aldarean?
 Charqueric artcen dago¹⁰⁶⁶
 amorezco lecuan.
 Charqueric pena nai du,
 naí du gure amoreá.

Cere *Biotzeco*¹⁰⁶⁷ suan, &c.
 Ez dut behar maitatu¹⁰⁶⁸
 Jesus zure *Biotza*¹⁰⁶⁹?
 artu behar ez dut nic¹⁰⁷⁰
 zure nequeen damua?
 Esque nator, zabal zazu
 sar nadir or Atea¹⁰⁷¹.

¹⁰⁶² A: culpac ezartcen diote.

¹⁰⁶³ A: Biotz.

¹⁰⁶⁴ A edizioan ez dago juntagailurik.

¹⁰⁶⁵ A: Biotzeco.

¹⁰⁶⁶ A: artzen dago charqueric.

¹⁰⁶⁷ A: Biotzeco.

¹⁰⁶⁸ A: Ez ote dut maitatuco.

¹⁰⁶⁹ A: biotza.

¹⁰⁷⁰ A: Nic artuco ez ote dut.

¹⁰⁷¹ A: Biotzeco Atea.

Mendiburu: sar-videco Atea.

Cere Bihotzeco¹⁰⁷² suan
erre zazu gurea.¹⁰⁷³

(X EDIZIOA: RADA, D.G.)¹⁰⁷⁴

ARQUIVIDEA¹⁰⁷⁵

<i>Goitz-oroco</i> ¹⁰⁷⁶ otoitza	Pag. 3
<i>Goizetic arratserañoco gauzac</i>	Pag. 5
<i>Contricioa</i>	Pag. 7
<i>Hasteco, illeco, ta urtetaco</i> ¹⁰⁷⁷ gauzac	Pag. 9
<i>Confesatu baño lenagocoac</i>	Pag. 13
<i>Confesatcecoan</i> ¹⁰⁷⁸ esan behar ¹⁰⁷⁹ den otoitza	Pag. 17
<i>Confesatu ondocoa</i>	Pag. 19
<i>Comulgatu baño lenagocoa</i>	Pag. 20
<i>Orduco otoitza</i>	Pag. 26
<i>Comulgatu ondoan eguin behar</i> ¹⁰⁸⁰ dena	Pag. 29
<i>Orduco esquerrac</i>	Pag. 34
<i>Meza enzuteco modua</i>	Pag. 37
<i>Calvarioco estacioac</i>	Pag. 61
<i>Jesusen Bihotzaren bederatzi urrena</i>	Pag. 79

FIN¹⁰⁸¹

¹⁰⁷² A: *Biotzeco*.

¹⁰⁷³ A edizioan, ahapaldien amaieran: *LAUS DEO*.

¹⁰⁷⁴ Aukibidea ez da B (Anchuela, 1751) eta X (Rada, d.g.) edizioetan baizik erantzen. Berdintsuak izan arren (orrialde-zenbakiak izan ezik), Radarenetik jasoko da ondoren doana, liburu guztiari dagokion orrialde-zenbatzea barne.

¹⁰⁷⁵ B edizioa aukibidean ez da *Pag.* laburdura erabiltzen.

¹⁰⁷⁶ B: *Goiz-oroco*.

¹⁰⁷⁷ B: *eta urteco*.

¹⁰⁷⁸ B: *Confesatzecoan*.

¹⁰⁷⁹ B: *beaz*.

¹⁰⁸⁰ B: *beaz*.

¹⁰⁸¹ B: *FINIS*.

LIBURUAREN EGITURA ATALEZ ATAL

CERURA NAY DUENAC AR DEZAQUEAN VIDE ERRAZA

D. JOSEPH MIQUELESTORENA,

Lesacaco Apezac eracusten duena.

1. Ongui vicitzeco modu labur errazac

- Goizoroco otoitza
- Goicetic arratseraño eguin behar diran, cembat gauza
- Contricioa
- Gañeraco demboran eguin behar diranac
- Confesatu baño len eguin behar diran gauzac
- Confesorearen oñetaraco baño len, esan behar den otoitza
- Confesatu ta ondoan esan behar dena
- Comulgatu baño len eguin behar dena
- Comulgatceracoan esan behar den otoitza
- Comulgatu, ta ondoan eguin behar dena
- Comulgatu ondoan eman bear diran esquerrac

2. Meza entzuteco modua

- Meza asi baño len esan behar dena
- Meza asitceracoan
- Apaiza aldarera igaten denean
- *Kyriac* asten diranean
- *Gloria in excelsis* esan bitartean
- Otoitzetaco demboran
- Epistolaco demboran
- Evangeliocoan
- Credocoan
- Ofertoriocoan
- Consagratu artean
- Hostia santu goratcean
- Caliza goratcean, ta ondotic
- Hostia santuarequin gurutceac eguitean

- *Pater Noster* esatean
- *Agnus Dei* esatean
- Comunioco demboran
- Azquen otoitz, edo oracioetan
- Azqueneco evangelioan

3. Calvarioco estacioac

- Calvarioco videa asitcean eguin bear den otoitza
- Lembicico Gurutceco otoitza
- Bigarren Gurutceco otoitza
- Irugarren Gurutceco otoitza
- Laugarren Gurutceco otoitza
- Bostgarren Gurutceco otoitza
- Seigarren Gurutceco otoitza
- Zazpigarren Gurutceco otoitza
- Zortcigarren Gurutceco otoitza
- Bederatcigarren Gurutceco otoitza
- Amargarren Gurutceco otoitza
- Amaicagarren Gurutceco otoitza
- Amabigarren gurutceco otoitza
- Amairugarren Gurutceco otoitza
- Amalaugarren Gurutceco otoitza
- Azqueneco Gurutceco otoitza

4. Acto Fedeco, Esperantzaco, eta Caridadecoac, ceñac eguin behar diradan urtean bein guchiaena

- Acto Fedecoa
- Acto Esperantzacoa
- Acto Caridadecoac

5. Jesusen Bihotzaren Bederatz-urruna

- Bederatz-urrenaren asitcea
- Egunoro lembicico lecuan esan behar den otoitza
- Lembicico egunean baicic erran behar ez den otoitza
- Egun gucietan Aita Eternoari eguin behar zaion otoitza

- Oremus
- Emen, ta Comunioco egunetan behintzat erran behar den, ta anitz
valio duen otoitza
- Bigarren eguneco bigarren otoitza
- Irugarren eguneco bigarren otoitza
- Laugarren egunecoa
- Bostgarren egunecoa
- Seigarren egunecoa
- Zazpigarren egunecoa
- Zorzigarren egunecoa
- Azqueneco egunecoa
- Jesus Bihotz maiteari

Uscaldunac garen ezquero
**Berako euskal testu administratibo berri
bat (1822)**

Uscaldunac garen ezquero
Un nuevo texto administrativo vasco de Bera (1822)

Uscaldunac garen ezquero
Un nouveau texte administratif basque de Bera (1822)

Uscaldunac garen ezquero
A new Basque administrative text from Bera (1822)

SANTAZILIA, Ekaitz
Nafarroako Unibertsitate Publikoa (UPNA/NUP)

TABERNA IRAZOKI, Mikel
Ikertzaile independentea

Noiz jaso: 2019-10-26
Noiz onartua: 2020-03-09

Lan honetan Berako Udal Artxiboan gordetako 1822. urteko eskuizkribu bat dugu aztergai. Euskal testu administratibo bat da, herriko batzarrean irakurtzeko prestatua eta euskararen kanpo eta barne historia osatzeko gako batzuk ematen dizkiguna. Testuinguru soziohistorikoaz eta testuaren egiletzaz aritu ondoren, dokumentua deskribatu dugu, testua bera orrazturik eman, hizkera aztertu eta Bortzerrietako nahiz mugaz haraindiko auzo-herrietako euskararekin alderatu dugu. Azkenik, hiztegia, adizkitegia eta faksimilea ere eman ditugu.

Gako-hitzak: Bera, Bortzerriak, euskal testu administratiboak, XIX. mendea, euskararen historia.

En este artículo estudiamos un manuscrito del año 1822, conservado en el Archivo Municipal de Bera. Se trata de un texto administrativo en euskera, redactado para ser leído en la junta vecinal, que nos aporta algunas claves sobre la historia interna y externa de la lengua. Tras tratar sobre el contexto histórico y la autoría del texto, hemos descrito el documento, aportado el texto editado, estudiado la variedad lingüística empleada y comparado esta con el euskera tanto de las Cinco Villas como de otras localidades vecinas de allende la muga. Finalmente, hemos incluido un diccionario, un listado de verbos y el facsímil.

Palabras clave: Bera, Cinco Villas, textos administrativos vascos, siglo XIX, historia del euskera.

Dans cet article nous étudions un manuscrit de 1822, conservé aux Archives Municipales de Bera. Il s'agit d'un texte administratif en basque, rédigé afin d'être lu lors de l'assemblée de voisinage, qui nous apporte quelques clés sur l'histoire interne et externe de la langue. Après avoir abordé le contexte historique et la paternité du texte, nous avons décrit le document, apporté le texte édité, étudié la variété linguistique employée et comparé celle-ci avec le basque aussi bien de Bortzerriak que d'autres villages voisins situés de l'autre côté de la frontière. Enfin, nous avons inclus un dictionnaire, une liste de verbes et le fac-similé.

Mots clés : Bera, Bortzerriak, textes administratifs basques, XIXe siècle, histoire du basque.

In this paper we study a manuscript from 1822, kept at the City Council Archive of Bera, a bordering village. This administrative text in Basque, written to be read at the neighbour assembly, reveals some keys into the internal and external history of the Basque language. For its analysis, the historical context and authorship were determined, the document described, the text edited, the linguistic variety examined and contrasted with the Basque language both from Bortzerriak and from other neighbouring villages on the other side of the border. Finally, we have developed a dictionary, a list of verbs, and the facsimile.

Keywords: Bera, Bortzerriak, Basque administrative texts, 19th century, history of Basque.

1. Sarrera¹

Ezinbertzean, gero eta handiagoa da euskal testu zaharren corpusa. Artxiboak miatu ahala eta jendea horien balioaz ohartu ahala, etengabe ari zaizkigu dokumentu berriak agertzen.

Horien barnean, atentzio berezia merezi dute, gai erlijiosotik at, bertzelako kontu administratiboez mintzo direnek, lehenak baino zinez bakana-goak direlako. Lan honetan halako bat dugu aztergai.

1822an Berako herriak mediku edo barbera hautatzeko tenorean izandako eztabaidaren inguruko testua dugu hau. Harrigarriro, Berako besten 1981eko programan faksimilea bere horretan argitaratu bazen ere, oharkabean pasatu da ikertzaileen begi aitzinetik. Hala, Satrustegiren (1987 eta bertze batzuk), Trebiñoren (2001) eta Madariagaren (2014) testu bildumetan ez dago horren arrastorik, ezta Bortzerrietako mintzoari zuzenean eskainitako ikerketetan ere.

Interes handikoa da, batetik, orduko Berako mintzoaren nondik norakoez gehiago jakiteko; bertzetik, alderdi soziolinguistikotik, sasoi hartan euskarak bizitza administratiboan izan zezakeen lekuaz jabetzeko. Horri dagokionez, egiaztatzen ari gara mugaldeko eremu honetan bereziki aberatsa dela euskarazko testu zaharren corpusa, are izaera administratibokoa, lan honetan berean ikusiko denez. Bistan dena, mugaz haraindiko herriekiko harremanek (Sara, Azkaine, Lapurdiko kostaldea...) euskara baliatzera behartzen zituzten alde banatako administrazioak, baina, horretaz gain, Bortzerrietan ugariak dira, Espainiako bertze euskal lurraldeetan baino ugariagoak hain segur, herrien barne kontsumorako euskaraz idatzitako testu administratibo publiko zein pribatuak.² Gure ustez, honetan Bortzerriek

¹ Bihoakie gure esker ona lan hau burura eramateko laguntza eman diguten Teresa Alzugarayri, Dorota Krajewskari, Fernando Mikelarenari, Oskar Txoperenari, Jose Mari Zelaietari eta testua arretaz iruzkindu duten bi adituei. Orobat, lan honek Ekonomia eta Lehiakortasun Ministerioak babestutako *Monumenta Linguae Vasconum 5: Periodización y cronología* (FFI2016-76032-P) ikerketa proiektuaren laguntza jaso du.

² Urrun joan gabe, lan honetan berean orain arte ezezagunak ziren hamar bat testu administratibo eta pribatu berri baliatu ditugu, eta ezagutzera eman.

Lapurdiko tradizioarekin egiten dute bat, ez baitira gutxi XVIII. eta XIX. mendeetan beraietan ekoizitako euskal testu administratiboak (cf. Mada-riaga, 2018). Bai Lapurdiko bai Bortzerrietako testuetako ortotipografiek eta kaligrafiek, gainera, euskaraz irakurri eta idazteko tradizio bat agerian uzten dutela deritzogu, berteze leku batzuetan baino emankorragoa datekeena. Bada etorkizunerako ikergairik, beraz.

Lan honetan, lehenik, dokumentua dagokion testuinguru soziohistorikoan kokatu dugu (§ 2), alderdi soziolinguistikotik duen garrantzia azpimarratuz. Ondoren, dokumentuaren sinatzaileen gaineko informazioa ekarri dugu, eta egilea zein datekeen frogatu (§ 3). Dokumentua bera deskribatu dugu jarraian (§ 4), eta edizioa eskaini gero, testua orrazturik aurkeztuz (§ 5). Hizkuntza-azterketa gaineratu dugu ondotik, egileak darabilen mintzoa Berako eta inguruko herrietako testu zahar zenbaitekin erkatuz (§ 6). Ondorio zenbait aletu eta gero (§ 7), erreferentzia zerrendaren gibeletik eta eranskin gisa, testuaren hiztegia eta adizkitegia heldu dira batetik, eta faksimilea bertzetik.

2. Dokumentuaren testuinguru soziohistorikoa

2.1. Eskuizkribuaren edukia

1822ko lehenbiziko egun haietan, Berako herriak problema larria zuen: herriko medikua, Altzate karrikako Kataliñenean³ bizi zen Juan Manuel Moleda Lostra zugarramurdiarra, hil egin zen ustekabea,⁴ gazterik, berrogeita bederatzi urte bertzerik ez zuela. Haren hutsa beteko zuena hautatu behar zen, nahitaez eta ahalik eta agudoena. Argi dago estu zeudela, zeren sendagilearen heriotza 1821eko abenduaren hogeita seian izan baitzen, eta harekin loturiko idazkiak, hemen aztergai dugunak, urtarrilaren 12ko data baitu.

³ Nafarroako Errege Artxibo Nagusia (NEAN). Berako notarioen protokoloak. Jose Frantzisko Etxenike notarioa. 1809. urtea. 40. zk.

⁴ Heriotza-agirian: “...sin recibir ningún sacramento... ..no testó...”. Iruñeko Elizbarrutiaren Artxiboa (IEA)/Berako Parrokiako Erregistro Sakramentalak (BPES). Hildakoen 2. liburua (1777-1824), 29/1821.

Iduri duenez, medikuak, lehendik alarguna izaki,⁵ bazuen bere kargura alaba gazte bat bederen, izkribuan aipatzen dena (haren izenik ez, ordea). Herrian, nonbait, zenbaitek uste zuten zirkunstantzia hori kontuan hartu behar zela ordezeko berria hautatzeko, eta, horregatik, mediku ezkongabea ekarri beharko zela Berara, umezurtzaren bizilagun (bizitzarako bidaide) ere izan zedin.

Iritzi itxuraz nahiko zabaldu hori desegokia ez ezik txoil arriskutsua ere iruditu bide zitzaien, ordea, bertze zenbait herritarri, zeinek pentsatu zuten ongi arrazoituriko argudioak erabili behar zituztela, erabaki haien ustez okerrik har ez zezan herriak. Horretarako prestatu zuten, hain zuzen ere, eskuartean darabilgun idazki hau, herritarren batzarrean goraki irakurtzeko ideiarekin, dudarik gabe, hartan biltzen zirenetako aunitz eskolatu gabeak izanik, ez baitziren bertzela ulertzeko gauza izanen.

Izkribuaren sei sinatzaileek aitortzen zuten eurak ere ohartzen zirela alaba urrikalgarriari nolabait lagundu beharko zitzaiola, baina arrunt arriskutsua iruditzen zitzaien borondate hori sendagilea hautatzeko prozedurarekin nahastea. Haien ustez, barber berria bereizteko, hori ez bertzelako arrazoiak hartu behar ziren kontuan, ez baitzen nolanahikoa langile horren eginkizuna, herritarrek heriotzatik libratzeko kontratatuko baitzuten.

Erraten zuten bermatu behar zela guzien osasunaz arduratuko zenak mediku ona izan behar zuela, jakintsua eta eskarmentuduna, ahal bazen ospitaleetan kasu aunitz ikusi eta ikasi zituena. Gisa horretako argudioak ematen zituzten, ezin egokiago adieraziak, eta jakin nahiko genuke nork eta nola hartu zuen parte eztabaida mamitsu hartan. Hori ezinezkoa zaigu, ordea, balizko borroka dialektiko hartatik ez baitzaigu alde batekoen hasierako arrazoibide katea bertzerik ailegatu.

2.2. Garai historikoa

Izkribuaren goiburuan, sinatzaileek aditzera ematen dute nori zuzentzen zitzaizkion: alkatea, errejidoreak, *vecinoak* (etxejabe ziren bizilagunak) eta

⁵ Heriotza-agirian: "...viudo de María Angela de Echeverría...". IEA-BPES. Hildakoen 2. liburua (1777-1824), 29/1821.

habitanteak (etxerik gabeak, maizter zirenak); alegia, herritar guzi-guziak (betiere gizonak, hori bai, gauza jakina baita, bertan aipatzen ez bada ere, emakumeek ez zutela halako biltzarretan parte hartzeko eskubiderik). Beraz, euren arrazoibideak herriko gizon guziei azaldu gogo zizkieten, gero, batzuenak eta bertzeenak aditurik, udalak behar zen erabakia har zezan.

Ezohikoa iruditu zaigu orduko hartan maizterrei ere erabakimena espres ematea, eta horren arrazoia une hartako koiuntura historikoan aurkitu dugu: 1820ko martxoan berriz ere indarra hartu zuen 1812ko (Espainiako) Konstituzioak, zeinak maizterrei ematen baitzizkien Antzinako Erregimenak ukatzen zizkien hainbat eskubide; horien artean zegoen, adibidez, herriko batzarretan parte hartzekoa (Mikelarena, 1990).

Testuinguru politiko horrexen eragina berriz ere agerian gelditzen da testu berean aitzinxeago, sinatzaileek ematen zituzten arrazoietakoa batzuetan, beharbada pisu handienekoetan. Zehazki, azpimarratzen zutenean zein garrantzitsua zen herrirako sendagile ona hautatzen asmatzea, pobre zirenak hartaz bakarrik baliatzen ahalko baitziren; ez hala, ordea, aberatsak, zeren haiek (haiek bakarrik), behar izanez gero, ordaintzen ahalko baitzuten kanpoko bertze mediku hobe bat, euren familietako eriak artatzeko.

Hortxe berriz ere sumatzen da Espainian aldarrikatu zen Lehenbiziko Konstituzioaren oihartzuna, jakinik testu legeile hark, bertzeak bertze, estreinakoz aldarrikatu zuela toki-erakundeek arduratu behar zutela herritarren osasunaz, osasun publikoaz (cf. 321. artikulua), eta, lehenago erran bezala, 1822an, hain zuzen ere, berriz ere indarra hartua zuela, une hartan Gobernu liberala zegoelako agintean Madrilen (Hirurteko Liberala: 1820-1823).

Urte haietan Berako herriak bizi zuen kinkaren berri jakiteko argibide gehiago ere ematen dizkigu testuak; adibidez, sinatzaileek diru kutxaren aipamena egiten dutenean. Herriak kontratatzen zuenez sendagilea, udalak ordaindu behar zionez gero, kontatzen dute larri dagoela Bera, garai tristea pairatzen ari dela, eta inbidiaz begiratzen dietela tamaina bertsuko Nafarroako bertze herri batzuei (Gares –*Cares* idazten dute–, Tafalla eta Peralta aipatzen dituzte), haiek hagitzez hobeki daudelakoan ondasunetan.

Dudarik gabe, herria oraindik ere jasaten ariko zen Frantsesteak (1808-1814) eskualdean eragin zuen deskalabru ekonomikoa, historialariek euren

ikerketetan behin baino gehiagotan aipatu dutena (cf. Mikelarena *et al.*, 1998: 45, 91, 149).

2.3. Euskaraz idatzia

Izkribuaren gorputzaren lehenbiziko hitzek ere merezi dute oharra egitea. Antologikotzat jo genitzakeen lehenbiziko lerroetan, sinatzaileek ‘justifikatu’ egiten dute zergatik eman behar dituzten euren azalpenak euskaraz. Herriko Etxeko sala batean bildurik zeuden, den-denak euskaldunak ziren, eta hala eginez hobeki ulertuko zuten elkar. Erran nahi baita, denbora hartan hainbat beratarrek ez zuten erdara konprenitzen.

Ondorio argia: Berako populazioa (1700 lagun inguru)⁶ ehuneko ehun euskalduna zen 1822an;⁷ batzarrera deituriko gizon guziak behinik behin hala ziren, eta haietako kopuru segur aski handi bat euskaldun elebakarra zen. Eta, hala ere, iduri duenez, Herriko Etxean gaztelaniaz aritzea bide zen norma, agindua.

Zergatik kasu eta kausa honetan euskaraz? Uste dugu balitekeela hori ere liberalen Konstituzioaren hatsari esker gertatu izana, ordura arte halako plazatik baztertuak izan ziren herritar xeheenak ere bertara gonbidatu zituztelako. Baina jarrera hori noiz arte izan ote zen? Hirurteko Liberalak iraun zuen arte (1823ko apirila)?

2.4. Barberaren hautaketa eta hizkuntza-eskakizuna

Berako artxiboan berean bertze bi agiri aurkitu ditugu, 1822ko uztailaren 4koa eta abenduaren 30ekoa,⁸ zeinetan irakurri baitugu, gaztelaniaz, Berako

⁶ 1691 bizilagun, 1824an (Mikelarena, 1998).

⁷ Suposatzen dugu herrian izanen zela armadaren destakamenturen bat (XIX. mende hasierako ordenantzetan “*erregimentuba*” aipatzen da –Idoate & Villanueva, 1981–), eta bertan kanpotar jende ez euskalduna, baina, iduri duenez, halakoak ez zituzten batzarretara deitzen.

⁸ Berako Udal Artxiboa (BUA). 423 kutxa: osasun-langileak (1796-1935), 423/2 karpeta.

herriak batzar orokorrean erabaki zuela (“...*en junta gral...*”) medikuaren heriotzaren ondorioz (“...*por fallecimiento de Dn. Juan Manuel Moleda Cirujano anterior...*”) hutsik gelditua zen lanpostua oposizio bidez betetzea.

Ez baita ageri izangaiek nahitaez ezkongabeak izan behar zutela, garbi gelditzen zaigu izkribuaren sinatzaileen argudioek bertzela pentsatzen zutenak baino pisu handiagoa izan zutela eta batzarrak bere egin zuela haien iritzia.

Oposizioaren emaitza ere heldu da, hein batean arrazoitua. Hura epaitu zutenek sinatu zuten: Mateo Lopez eta Santos Huarte (“...*ambos cirujanos vecinos de la ciudad de Pamplona...*”), haiek ere herritarren batzarrak hautatuak. Bi jaun horiek ziotenez, bi hautagairen lanak neurtu behar izan zituzten, Pedro Jose Goizuetarena eta Manuel Lopezena, zeinek azterlan zorrotza egin behar izan zuten (“...*un riguroso examen de todas las partes mas esenciales de la Cirugía...*”). Aztertzaileek Berako Udalarari erraten zioten lasai egoiteko, biek gainditu baitzuten jarri zieten ariketa, eta bietako edozeinek ongi beteko zuela sendagile lana.

Hori adierazi ondotik, ordea, hautagai bat lehenetsi zuten, Berako Udalaren borondatea kontuan hartuz (“...*con arreglo á los deseos de Ayuntamiento para el mayor acierto en la eleccion, y mas escrupuloso informe...*”). Ez zuten argitzen zein ziren Udalaren nahi horiek eta hautatuaren zein ezaugarri balioetsi zuten, baina gure ustez euskalduna izatea ere kontuan hartu izanen zuten, ikusi dugunagatik zentzuzkoena litzatekeelako eta geroxeago aipaturiko dugun bertze agiri batean irakurri dugunak hala pentsarazten digulako.

Pedro Jose Goizueta hautatu zuten, epaileek hura hobetsita. Inon horren berri eman ez bazaigu ere, pentsatzekoa da Goizuetak euskaraz jakinen zuela, agiri horietan jartzen baitu Igantzin ari zela⁹ sendagile lanean eta ikasi ere egin baitugu sortzez lesakarra zela, aita Goizuetakoa eta ama Lantzkoa zituelarik.¹⁰ Baina, bertzalde, ezin dugu erran bertze hautagaiak baldintza hori betetzen ez zuenik, ez baitugu horretarako informaziorik aski.

⁹ BUA. 423 kutxa: osasun-langileak (1796-1935), 423/2 karpeta.

¹⁰ IEA/BPES. Bataiatuen 7. liburua (1823-1843), 19/1823 (alaba Maria Josefaren agiria).

Bidezkoa iruditu zaigu hemen aipatzea 1822ko oposizio hartan izangai hautatuak euskaraz jakitea kontuan hartu ote zuten, alde batetik, begi bistakoak diren arrazoiengatik (ondorioztatu dugun herritarren egoera linguistikoa), eta, bertzetik, Berako Udalaren artxiboko handik agudoko bertze agiri batean, gisa bereko bertze kasu baterako, betebeharrak horixe bera idatziz adierazita ikusi dugulako.

Hain zuzen ere, 1831ko irailaren 1eko agiria da.¹¹ Bertan, Berako Udalak iragartzen du bigarren mediku titularra hartu nahi duela, lehen bezala orduan ere oposizio bidez. Espresuki aipatzen da hautagaiek euskaldunak izan behar dutela (“...*Los pretendientes deven poseher el idioma bascongado...*”) eta behar bezala egiaztatu beharko dutela aitzin hartan “politikoki zuzen” jokatututela (“...*y acreditar en forma la conducta politica obserbada durante las pasadas epocas de turbulencias...*”).

Bertzalde, gure izkribuko kasura itzulita, sendagile hautatu berria 1781ean jaioa zen, eta Sunbillako Maria Andres Agesta Zozaiarekin ezkondua zegoen;¹² beraz, ez zen izaten ahalko Moledaren alabaren bikotekidea, herritar batzuek nahi zuten bezala.

3. Egiletza

3.1. Sinatzaileak

Sei sinadurak ixten dute testua amaieran. Sei gizonen izenak ematen zaizkigu, bata bertzearen gainean bi zutabetan, hiru eta hiru. Afera biziki garrantzitsua zela uste izanik, euren iritzia ematea deliberatu zuten, erabaki okerra izan zitekeenaren ondorioz herriak kalte makurrik jasan ez zezan. Nor ote ziren batzarrean denen aitzinean agertzeko pausoa eman zutenak? Nolako pisua ote zuten, nolako autoritatea, gainerako herritarrentzat?

Eskuratu ditugun agirietan ikasi dugunez, denak sortzez beratarrak ziren. Haietako hiru, elizgizonak (ez ziren elizak garai hartan Beran zituen orde-

¹¹ BUA. 423 kutxa: osasun-langileak (1796-1935), 423/2 karpeta.

¹² IEA/Igantziko PES. Bataiatuen 5. liburua (1780-1828), 2/1821.

kari bakarrak),¹³ bertze bat, oraindik ikaslea baina hura ere apez izateko bidean, eta gainerako biak, pertsona zibilak, baina ez nornahi, arlo desberdinetakoak izanagatik, bakoitzak bere itzala zuena.

Azkenekotik hasita, hona hemen, banan-banan:

a) Frantzisko Esteban Etxenike Mitxeo (1760-1827)¹⁴

Etxeniketarren familia boteretsuaren ordezkaria. 1810eko katastroan, Berako hiru aberatsenetako bat zen.¹⁵ Bazuten maiorazko bat, XVIII. mendearen hasieran Frantzisko Etxenikek sortua, hainbat ondasun biltzen zituen. Bertzalde, Frantzisko Estebanen ama, Tomasa, aitoren alaba zen,¹⁶ Donamaria-Gatzeluko Mitxeo-Ustariztarren familiakoa.¹⁷

Urtsula Minondo Zubieta goizuetarra emazte zuela,¹⁸ leinuaren oinetxean bizi izan ziren lehenik, Garmenditxipiko palazioan,¹⁹ eta gero, halabeharrez, eurena ere bide zen Altzate auzoko Iribarrean.²⁰ Iza-nez ere, XVIII. mendearen amaierako eta XIX.aren lehen erdiko gerra ekintzek bete-betean harrapatu zuten jauregia, eta dena deseginik eta hondaturik gelditu zen haien ondorioz; azkenean, erre eta suntsitu egin zuten.²¹ Behin baino gehiagotan aipatu da jauregi hura gaur

¹³ Erretorea eta sei apez ziren 1824an (IEA/Apezpikutzako Auzitegia –AA–, 2729. kartoia, 8. zk.). Haietaz gainera, kaputxinoen komentua ere bazen herrian (IEA/AA. 2731. kartoia, 9. zk.).

¹⁴ IEA/BPES. Bataiatuen 3A liburua (1729-1763), 63/1760; Hildakoen 3. liburua (1824-1842), 32/1827.

¹⁵ BUA. 361. liburua: Katastro-aberastasunaren liburua (1810). Etxenike, bertzeak bertze, etxe eta baserri hauen guzien jabe ageri da: Garmenditxipia, Bordaberria, Iribarrenea, Iribarren borda, Ezponda, Ezpondako borda, Hugainea, Hugain borda, Arotzenea, Urrola, Garzezuria, Matxikotekoneko borda eta Donsimonbaita.

¹⁶ BUA. 368 kutxa: soldaduska (1775-1858), 368/1 karpeta.

¹⁷ IEA/BPES. Bataiatuen 3A liburua (1729-1763), 63/1760 (Frantzisko Esteban semearen agiria).

¹⁸ IEA/BPES. Bataiatuen 5. liburua (1789-1812), 50/1802 (Santos semearen agiria).

¹⁹ NEAN. Berako notarioen protokoloak. Martin Legia notarioa. 1774. urtea. 61. zk. Frantzisko Etxenikek sortu zuen maiorazkoaren ondasunen inbentarioa.

²⁰ BUA. 95 kutxa: aldetak eroldan (1841-1884), 95/1 karpeta.

²¹ NEAN. Berako notarioen protokoloak. Angel Larunbe notarioa. 1867. urtea. 126. zk. Maria Frantziska Etxenike Minondoren testamentua.

egun Kaxerna izenez ezagutzen den parajea zegoela, eta tokiak frantses armadari zor diola izena 1808an Berara sartu zenean Garmenditxipia kuarteltako hartu zutelako (Baroja, 1913).

Frantzisko Estebanen anaia Jose Frantzisko apez izan zen Beran, eta, hain zuzen ere, 1822 hartan hil zen, martxoaren 30ean.²² Ez da ageri bera hil baino bi hilabete lehenago idatzi zen izkribuaren sinatzaileen artean, segur aski ordukotz eri egonen zelako.

b) Santos Etxenike Minondo (1802-1852)²³

Frantzisko Estebanen eta Urtsularen semea. Agiria sinatu zen unean, hemeretzi urte bertzerik ez zuen. Haren sinadurak agerian uzten du mutil eskolatua zela, eta badakigu orduan apez izateko bidean zela. Handik urte pare batera, oraindik ikasle zelarik, Berako parrokiako kapilautza bateko onuradun izendatu zuten, eta berak onartu, 1824an.²⁴ Hurrengo urtean, ordea, uko egin zion onurari, elizako ikasketak utzi nahi zituela adierazita.²⁵ Ezkongabe hil zen.²⁶

Halako familiako semea izanagatik, deigarria zaigu gizon gazte honen sinadura bertzeenen ondoan ikustea. Beharbada eri bide zegoen osaba apezaren ordezkoko modura gonbidatu izanen zuten parte hartzera, edo, bertzela, aitak bulkatu nahiko zuen herrian, laster abitua jantziko zuela sinetsirik.

c) Gregorio Etxegarai Zidardia (1782-1862)²⁷

Indar militarren itzala gehitzen zion Etxegaraik taldeari. 1803an sartu zen armadan, eta Frantsestea esku hartu zuen Nafarroatik kanpoko

²² IEA/BPES. Hildakoen 2. liburua (1777-1824), 6/1822.

²³ IEA/BPES. Bataiatuen 5. liburua (1789-1812), 50/1802; Hildakoen 4. liburua (1843-1870), 1/1852.

²⁴ IEA/ Apezpikutzako Auzitegia (AA). 2733. kartoia, 11. zk.

²⁵ IEA/AA. 2975. kartoia, 24. zk.

²⁶ IEA/BPES. Hildakoen 4. liburua (1843-1870), 1/1852.

²⁷ IEA/BPES. Bataiatuen 4. liburua (1775-1789), 28/1782; Hildakoen 4. liburua (1843-1870), 38/1862.

hainbat gerra ekintzatan. 1820ko martxoan Espoz y Minaren lagun-tzaile hasi zen, eta 1822ko abenduan Baztango Ehiztari konpainiaren kapitain izendatu zuten (García-Sanz, 2014). Elizaren artxiboko heriotza-agirian, armada nazionaleko kapitain teniente koronela zela jartzen du.²⁸

Jaiotza-agirian ez du jartzen sortetxearen izena; bai, ordea, aita Juan Jose Etxegarai Garmendiarena, zeina Mendigorriberea baserriko semea baitzen.²⁹ Gregorioren izena 1842ko erroldan aurkitu dugu: Altzate karrikako Mikelezkerrenea etxean bizi zen, alargun, bi seme-alabarekin.³⁰ Ogibidea zela medio, batera eta bertzera ibili beharra egokitu izanen zitzaion nahitaez, baina, iduri duenez, izkribua egin zen garaian herrian zegoen: haren emazte Rafaela Arregi Mitxelena lesakarra haurdun zegoen, urte hartako maiatzean jaioko baitzen Beran izan zituzten hiru seme-alabetako hirugarrena.³¹

d) Juan Esteban Iratzoki Ezponda (1756-1834)³²

Herriko parrokiako erretorea zen 1822an. Beraz, seiko taldean, hauxe genuke elizaren ordezkari nabarmenena. Denbora luzea zeraman kargu horretan (1795etik),³³ eta, ikusi dugunez, garai ez bereziki lasaian. Eskarmentu horrek sendotuko zuen haren figura herritarren aitzinean.³⁴

Berako Herriko Etxeko plazan jaio zen, Retonean,³⁵ denboraren bu-ruan gobernatuko zuen elizaren ondo-ondoan.

²⁸ IEA-BPES. Hildakoen 4. liburua (1843-1870), 38/1862.

²⁹ IEA/BPES. Bataiatuen 4. liburua (1775-1789), 28/1782.

³⁰ BUA. 95 kutxa: aldaketak erroldan (1841-1884).

³¹ IEA/BPES. Bataiatuen 6. liburua (1812-1823), 21/1822.

³² IEA/BPES. Bataiatuen 3A liburua (1729-1763), 8/1756; Hildakoen 3. liburua (1824-1842), 117/1834.

³³ IEA-BPES. Hildakoen 2. liburua (1777-1824), 1795eko maiatzaren 6ko heriotza-agiria.

³⁴ Aztergai dugun izkribuaz gainera, bere kargualdikoak dira, baita ere, ezagunak ditugun euskaraz idatzirik Berako ordenantzak, artikulua honetan berean gehiagotan aipatzen ditugunak, ohartu baikara bere eskuaz idatzirik dagoela bi bertsioetako bat.

³⁵ Gaur egun 'Retenea' edo 'Erretenea' erraten zaio herrian.

e) Martin Josef Hualde Legarrea (1783-1853)³⁶

Bertze elizgizon bat, apez Beran. Gurasoak merkataria zituen,³⁷ Ansoarena etxearen jabeak (aitaren aldetik heldu zitzaizen jabetza),³⁸ eta Martin Josef gerora ere etxe hartan bizi izan zen,³⁹ gaur egun berriturik Ansoena izenez ezagutzen den hartan, oraingo Foruen plazan. Ama, berriz, Alzate karrikako Iriarte etxekoa zuen,⁴⁰ eta haren bi anaia ere elizaren zerbitzari izan ziren herrian; bata erretore, Martin Joseph (beraz, ilobaren izen berekoa), eta bertzea apez soil, Juan Angel (behin-behineko erretore, anaia hil ondotik, baina tarte laburrean, hura ere hil baitzen bi hilabeteren buruan).⁴¹

Martin Josef kasu bitxi bateko protagonista izan zen denbora hartan. Goitiago aipatu dugun Hirurteko Liberalaren (1820-1823) Gobernuaren indarra amaitu eta Madrilen berriz ere erregezaleak agintzen jarri zirelarik, atxilotu egin zuten, 1823ko azaroan, bertze beratar batzuekin batera, eta Herriko Etxeko kalabojoan eduki zuten preso. Leporatzen zioten aitzineko urteetan nabarmendu izana sistema liberalaren alde eta monarkikoen aurka.

Haren kontrako auzian, hamalau lekukori deitu zieten, eta gehienak Hualderen kontra mintzatu ziren. Kontu politikak irakurri ditugu haien deklarazioetan. Konparazio batera, Martin Josefek herritik ihes egiten zuela, mozorroturik, erregezaleen aldeko boluntario talde armatuak etortzen zirenean, edo Fermin Legia beratar gudari liberal ospetsuaren laguna zela haurrak zirenetik eta harekin pozik elkartu zela sorterrira sartu zen aldietan.

³⁶ IEA/BPES. Bataiatuen 4. liburua (1775-1789), 73/1783; Hildakoen 4. liburua (1843-1870), 14/1853.

³⁷ NEAN. CR. ALISTAMIENTOS (Floridablancaren zentsua). Leg. 6 N. 27-6.

³⁸ IEA/BPES. Bataiatuen 4. liburua (1775-1789), 73/1783.

³⁹ BUA. 95 kutxa: aldaketak erroldan (1841-1884), 95/1 karpeta.

⁴⁰ IEA/BPES. Bataiatuen 4. liburua (1775-1789), 73/1783.

⁴¹ IEA-BPES. Hildakoen 2. liburua (1777-1824), 56/1794 eta 77/1794.

Azkenean, hilabetetik goiti giltzapean iragan ondotik, zigor gisara, gogo-jardunak eginarazi zizkioten (Berako kaputxinoen komentuan egin zituen, Berako gainerako apezek hala eskaturik), eta isuna ordaindu behar izan zuen.⁴²

f) Juan Esteban Garmendia Zubigarai (1779-1843)⁴³

Azkena, baina ez, horregatik, garrantzi txikiagokoa. Hirugarren elizgizona, apez soila Hualde bezalaxe, eta, Ansoreneco semearen gisara, hau ere dendarien semea zen.⁴⁴

Gurasoak Bidaburua etxearen jabeak zituen,^{45,46,47} baina ez dakigu garbi etxe hartan edo bertze batean jaio ote zen (gurasoek denda bide zuten hartan, beharbada).⁴⁸

Iruñeko San Migel Apaizgaitegian egin zituen eliza ikasketak, 1793tik 1803ra.⁴⁹ Filosofiako hiru ikasturte, *Eocis Theologicis*eko bat, Teologia

⁴² IEA/AA. 2731. kartoia, 9. zk.

⁴³ IEA/BPES. Bataiatuen 4. liburua (1775-1789), 40/1779; Hildakoen 4. liburua (1843-1870), 27/1843.

⁴⁴ NEAN. CR. ALISTAMIENTOS (Floridablancaren zentsua). Leg. 6 N. 27-6.

⁴⁵ IEA/BPES. Bataiatuen 4. liburua (1775-1789), 40/1779: "...hijo legítimo de Martín Estevan de Garmendia y Maria Fran(cis)ca de Zubigarai... dueños de la casa de Bidaburua".

⁴⁶ Bidaburua izeneko bi etxe ageri dira urte hartan Beran: bata, "*Bidaburua de Vera*" (herriari ez ezik, parrokiaren inguruko auzoari ere Vera erraten zitzaion), non bizi zen "*Josef Xabier Laviano, Presv(ite)ro*"; bertzea, "*Bidaburua de Alzate*", non bizi zen gerora izkribu hau idatziko zuena, "*Juan Esteban Garmendia, Presv(ite)ro*". Gaur egun ere zutik daude bi etxe horiek: lehena, orain San Esteban deritzon etxadian; eta bigarrena, orain Legia deitzen zaion karrikan (NEAN. Berako notarioen protokoloak. Jose Frantzisko Etxenike notarioa. 1809. urtea. 40. zk.).

⁴⁷ 1803an, Juan Esteban Garmendiak berak eskuratu zuen etxea, gurasoek eginiko dohaintzaren bidez (IEA/AA. 2666. kartoia, 17. zk.).

⁴⁸ Floridablancaren zentsuan (NEAN. CR. ALISTAMIENTOS. Leg. 6 N. 27-6), Bidaburua bakarra ageri da, eta hartan Martin Joseph Iturria izeneko maizter bat bizi zen, eta Juan Estebanen guraso merkatariak "*Casa Nueva*" izendatzen den bertze etxe batean, eta han ere maizter, nahiz eta apezaren jaiotza agirian jartzen duen gurasoak Bidaburuaren jabe zirela. Geroagoko agirietan, ordea, bai, Garmendiatarrak agertuko dira Bidaburuan bizitzen (ik. aurreko oin-oharra).

⁴⁹ IEA/AA. 2403. kartoia, 19. zk. eta 2666. kartoia, 17. zk.

eskolastikoko bat eta eskritura sainduari buruzko bertze bat egin zituen bederen; latina eta gai moralak ere ikasi behar izan zituen.⁵⁰ Fisika ikastaro bat ere egin zuen, 1795ean, Calahorra eta La Calzadako Apezpikutzako El Salvador Apaizgaitegian.⁵¹

3.2. Izkribuaren egilea

Sei sinatzaile izanagatik, haietako bat arduratu zen seien ideiak idatziz jartzeaz, argudioei forma egokia emateaz, arrazoiak apain jantzeaz. Idazkera argia da, eta egilea euskaraz eskolatua zegoela ematen du, euskal moldeaz idazten ohitua.

Gure ustez, Juan Esteban Garmendia Zubigarairen eskuak erabili zuen izkribua idatzi zuen luma. Sei sinadurei erreparatuz gero, huts egiteko kezka handirik gabe, ausartu gintezke erratera Garmendiaren izenaren idazkera dela izkribukora gehien hurbiltzen dena. Baina, susmo hori egiaztatzeko, Garmendiaren sinadura daramaten bertze testu batzuk bilatu ditugu elizako artxiboetan. Haiek eta hau alderaturik, baieztatzen ahal dugu bera izan zela izkribua idatzi zuena.

Garai hartako agiri gehienak Iratzoki erretoreak idazten bazituen ere, Juan Estebanek berak eta parrokiaren bertze zerbitzariak sinatuak ere bai baitira, Garmendiaren sinadura daraman 1828ko otsailaren 18ko bataio-agiri bat hautatu dugu egiaztapena egiteko.⁵²

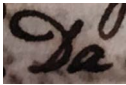
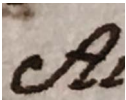
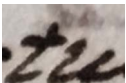
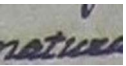
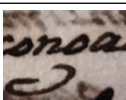
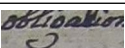
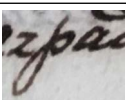
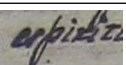
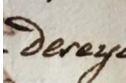
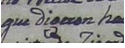
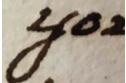
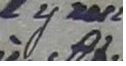
Aztergai dugun testua eta bataio-agiria alderaturik, ez dago dudarik idazkera bera dugula bietan, pertsona berak idatziak direla biak. Horren erakusgarri, lagin ttiki bat prestatu, eta hona ekarri dugu (ik. 1. taula).

⁵⁰ IEA/AA. 2666. kartoia, 17. zk.

⁵¹ IEA/AA. 2403. kartoia, 19. zk.

⁵² IEA-BPES. Bataiatuen 7. liburua (1823-1843), 8/1828.

1. taula. Bi izkribuetako grafemen arteko erkaketa

Testua		Bataio-agiria	Testua		Bataio-agiria
	<D>			<A>	
	<nombr>			<tu>	
	<ga>			<p>	
	<d>			<y>	

4. Eskuizkribuaren kokapena eta deskribapena

Eskuizkribua Berako Udal Artxiboan dago, 423 zenbakia eta “Osasun langileak (1796-1935)” katalogo-izena duen kutzaren barrenean, bertako 423/2 karpetan (“Personal cirujano 1822-1854”).

Euskarria papera da: 42 cm x 30 cm-ko orri bakarra. Erditik tolesturik baitago, orri bakarretik lau orrialde ateratzen dira. Euskarazko izkribuak lehenbiziko, bigarren eta hirugarren orrialdeak hartzen ditu, goititik behe-tiraino. Lehenbiziko eta hirugarren orrialdeen goiko aldean gurutze txiki bat marraztu zuen egileak. Hirugarrenaren amaieran, data eta sei sinadura ageri dira. Laugarren orrialdean, hitz batzuk heldu dira, gaztelaniaz, edukiaren berri ematen dutenak: *1822 Memorial en Bascuenze sobre nombram[ien]to de Zirujano*.

Lehenbiziko eta bigarren orrialdeetan itzalgune batzuk ageri dira hitzen gainean, paper euskarri beraren aitzinalde eta gibelaldea baitira, baina hori

izanagatik ere aisa irakurtzen da testua. Papera, oro har, hagitz ongi kon-tserbatua dago. Baditu han-hemenka urratu batzuk, baina ez dute testuan eraginik.

5. Edizioa

5.1. Irizpideak

- Testu laburra baita, ez ditugu orrialdeak zenbatu.
- Puntuazioa gaurkotu da.
- Laburdurak hedatu dira eta gehitutakoa taket artean eman.
- Letra larri eta xeheen erabilera gaurkotu da.
- Hitzen banaketa gaurkotu da, aldaketa fonologikorik eragin ez due-nean (*garen ezquero*)
- *da* adizkiak azentu grafiko grabea darama zenbaitetan, baina ez da sistematikoa. Kendu egin dugu.

5.2. Testua oharrekin

+

Alcate, erregidore, vecino eta habitante Veracuac.

Gure yaunac:

Uscaldunac garen ezquero sala unetan arquitcen garen guciyec, uscaraz espicatcia iduritu zaigu, erresetuz beteric, gaur emen tra-tatcera duayen asuntuba, elcar obequi adituric, acertatceco. Aññ andiya eta importantia da, gure ustian, escu artian dugun asuntuba, non unen acertatciac edo uts eguitiac ecarri biar tio Veraco erriya-ri probechu larriyac edo calte lastimagarriyac. Tratatcen da barbe-raren nombramentubaz. Tratatcen da osasuna edo eriyotcia emai-ten duben oficiyo delicaduba artaz. Bada asuntu andiyagoric? Da oficiyo bat au, bertce guciyec bezala, uts eguiñez icasten dena, biño

bada diferenciya andi bat unen eta bertcien artian: unetan utseguñac dire anitz aldiz mortalac; bertcietan eztire ala beñ ere, icusten duzuben bezala zugatcetan, arguiñetan eta bertce guciyetan. Da oficiyo bat au eriyen bizcar eta costura icasten dena. Da oficiyo bat, azquenian, gaur ezpada biyar, aurtan ezpada bertce urtian, unetaz sala unetan arquitcen garen guciyec comunqui galdetu biar duguna. Emendic aterico duzube contuba, yaunac, cer atenciua eta cuidaduba mereci duben nombramentuba unec. Guc eztugu galde-tcen erriya unentzat utseguñac eguiñen eztuben barberaric: au litceque sagar omuac escatcia bezala elorriyari. Barberaren oficiyua da gaitza, delicaduba eta esponituba. Orretaz gañera, guc ere baco-chac bere estaduban eguiten tugu falta anitz, ustegabian bederen; biño billatcen dugu barber yaquintsu bat, practicua eta esperi-mentatuba, eta, al bada, hospitaletan obserbacione anitz icusi eta icasi tubena, ceren hospitaliac diren eriyac sendatcen icasteco es-colaric oberenac. Guc, azquenian, escatcen dugu barber bat aplica-tuba, eriyetara asistituba eta particularqui pobrietaz cuidatcen du-bena aberatsaz bezala. Batzubez erranen dute, eben ustez arrazoi andiyarequin, Moleda desgraciyatubaren familia tristiac erremedi-yatu biar dubela: nescachac acomodatu biar dubela errira etorri nai duben barber ezcongai batequin. Ezta gauza yustubagoric circuns-tanciya igualetan. Mereci du atenciua au familia abandonatuba orrec, ñoren calteric ezpada. Biño ezpadire circunstanciyac berdiñ? Baldin bada diferenciya andiya pretendientien artian? Bat experi-mentatuba eta habilla, eta bertcia esperiyenciyaric eta habillidade-ric gabecua? Orduan conveni da oberena utciric bertcia autatcia erri guciyen caltetan bati favoria eguitiagatic? Galdemoduba unen errespuesta ezquenuque aditu nai orain sala unetan, osasunarequin arquitcen zareten demboran, baicic guero, guatce batian gaitzac yoric errenditubac zaudetenian, etorrigo baitzayo noizpait bacochari orduba ura. Aditcen dugu erraten digutela ecarrico dutela barber ezcongaya ona, habilla, eta Iruñeco Colegiuac⁵³ onzat ematen du-

⁵³ San Kosme eta San Damian kofradiaren mendeko elkargo hau 1496. urtean sortu zen Iruñean, eta geroago Tuteran ere bai. Hiri horietan mediku aritu nahi zutenei azterketa egiteko ardua zuen. 1724-1726. urteetan Iruñekoak erresuma osora hedatu zuen azterketak egiteko eskumena, Tuterara izan ezik. 1828-1829ko gorteez bertan behera utzi zuten instituzio hori, Medikuntza, Kirurgia eta Farmazia Kolegioa sortzeko (cf. Sánchez, 2010).

bena. Nafarruaco erri miserablienetan, zortci edo amar iche tuztenetan, dire modu berian, Colegiuac onzat emanaco barberequin, errenta urte erdico escas dutela; eta Veraco erriyac, ematen duben errentarequin, contentatu biar du unelaco batequin? Orretaz gañera, Verara etorri nai duben barber ezcongaya, edocin dela, edo da esaminatu zarra, edo berriya. Baldin bada esaminatu zarra, eta ezpadu logratu partido ventajosua eta nescacha doteduna, ezta ambat siñale ona. Baldin bada esaminatu berriya, claro dago eztubela practicaric eta esperenciayaric, eta eldu dela erriya unetara aprendizco urtiac gure gostura betetcera. Izan diteque ernia, biño escarmeturic gabecua. Arrazoi andiyarequin erraten zuben dotore habill batec eun arrazoic biño guego valiyo dubela esperenciya batec, dotorecuan eta barbercuan. Ycusten dugu, dembora berian, deseyo on batetic yayocen direla nescacha acomodatceco pensamentu noblia oc. Guc ere estimatcen dugu, edociñec adifña, nescacha ori bere prendaz, eta orañic guego bere aitaren desgraciayaz. Biño permititu biar zaigu erratia dela caridade bat gaizqui entendituba ñor socorritcia berceren ontasunarequin, yabien vorondateric gabe. Eguin dezaque batec limosnaric cantidade andiyan berceren dirubaz, aren consentimenturic gabe? Claro dago ezetz. Casu berian arquitcen gara gaurco egunian. Artu dezala, bada, erriyac berce mediyo bat aren socorritceco, eta orduban emanen tugu guc ere guere deseyu onen pruebac. Bertce batzubec galdetuco digute: “Non arquitcen da zubec diozuben barber yaquintsu, experimentatu eta habilla ori? Non ditu mediyuac erriya unec guisa orretacoren bat ecartceco?” Eguiya da: erriya pobre arquitcen da. Demborac, gure desgraciayaz, tristiciac dire. Envidiya andi bat diogu guc Erribera aldeco Vera bezaleco⁵⁴ erri batzubei, ceñetan errenta onac baldin badire, eztire gutiyago barber onac eta famatubac, nola diren Care-san, Tafallan, Peraltan eta guisa unetaco bertce erri anitcetan. Ecin

⁵⁴ Testuan *bezaleco*. Hutsa den eta *bezalaco* behar duen zalantza egin dugu, baina azkenean utzi. Ez dateke *bezalako* formatik abiatutako metatesia, testuan *bezala* baita ageri den forma bakarra. Bertzalde, CHn ez da behin ere horrelakorik dokumentatzen, eta EK Cean Mendibururi egozten zaion forma bakarra hutsa da: jatorrizkoan *bezalacoa* ageri da. Haatik, OEhk badakar forma hori, non eta Paulo Iantzi (1882-1962) igantziarraren bertso bilduman (Zavala, 1968: 111, 114). Xenpelarren ahotik atereak balira bezala ondutako bertso batzuetan ageri da, hiru aldiz: gainerakoan, *bezalako* darabil.

compara guitezque erriya equin ontasunetan, biño biar guenuque, ezperen, ec duten⁵⁵ zeluba eta deseyua, guciyen onetan. Ecin badezaquegu Nafarruan den oberena, izan dediyela, bederen, pretenditcen dutenetan guisacuena. Ezta gure intenciuā ñor ofenditcia mintzamoduba unequin: ezcara personetan sartcen; asuntuba bera da precisua eta criticua. Eztezala permiti gure Jangoicuac, ceñec icusten tuben guciyen barrenac, unelaco bajezaric eguitia, ez eta pensatcia ere. Guciyen ona edo gaitza dua. Orañic obequi erranen dugu: necazale pobrien ona edo gaitza duala, ceren ongui dagona ichian, biartcen bada estutasun batian barber on batez, ecarrico du campotic bere gostura bederen; biño necazale miserable batec eztu mediyoric izanen. Acerturic oberena eguin dezagun nombramentuba unetan. Obligatu gara paratcia zuben beguiyen aintciñian ona eta gaitza, probechua eta caltia, auta dezazuben biyetaric bat.

Veran. Urtarrillaren 12[garre]na, 1822[ga]rren urtia.

Martin Josef de Hualde

Juan Estevan Irazoqui

Santos Echenique

Gregorio Echegaray

Juan Esteban Garmendia

Fran[cis]co Estevan de Echenique

6. Hizkuntza-azterketa

Ondoko lerroetan testuko euskararen ezaugarriak deskribatuko ditugu. Gainera, Berako euskara eta ingurukoa islatzen bide dituzten bertze testu zaharrekin alderatuko dugu, eta gaur egun erabiltzen denarekin ere bai.⁵⁶

Testu zaharren corpus bat eratu dugu, gurearekin erkatzeko interesgarri edo beharrezko iritzi diogunean; ez dugu, beraz, konparazio sistematikorik egin. Garai guzietako Berako eta inguruetako dokumentuak baliatu ditugu, aztergaiaren garaikideak bereziki. Salbuespen bakanekin, testu erlijiosoak baztertu ditugu, eta administratiboak hobetsi. Gainera, orain arte ezezag-

⁵⁵ Hitz hau errepikaturik ageri da, oker.

⁵⁶ Gaur egungo euskararen ezaugarrien definiziorako argitaratutako ikerlanak erabili ditugu, baina lanik aipatzen ez denetan, Mikel Tabernaren juzguak jarraitu ditugu, aldaera horren hiztuna baita.

nak ziren testu zenbait ere gaineratu ditugu.⁵⁷ Hona testuen zerrenda, ordena kronologikoan:

- 1680: Berako olagizonaren gutunak (Urrizola, 2006)
- 1680: Urruña eta Hondarribiaren arteko gutunak (Trebiño, 2001: 35)
- 1710: Albaran bat, Pedro Iriarte zugarramurdiarrak Pedro Gazteluzar Ziburuko biztanleari ordaindu beharrekoaz, Joanes Iriart, Bernart Haran eta Migel Hirigoitik sinatua (Argitaragabea, JMZ)⁵⁸
- 1716: Berako eskuizkribu bat, lur baten errentez, Frantzisko Legiak sinatua (Argitaragabea, JMZ)⁵⁹
- 1747-1751: Ziburuko kontuak eta ordainagiria, Pedro Zilbeti aroztegiarrak Gazteluzar de Etxeto ziburutarrari zor zion diruaz. Dokumentua azken horrek sinatua da (Argitaragabea, JMZ)⁶⁰
- ca. 1757: *Le Dauphin* ontziko gutunak (Lamikiz, Padilla-Moyano & Videgain, 2015)
- 1773. Berako Juan Jose Etxegaraik Madalena Garbendia amari Cadiztik igorri gutuna (Argitaragabea, JMZ)⁶¹
- 1773: Sarako erretore Jose Bizente Teillarik Pedro Bidondo “Iriarte” saratarraren heriotza kari idatzi ahalordea (Argitaragabea, JMZ)⁶²
- 1776: Saratik Berako notario Martin Legiari igorri gutuna, Lesca delakoak sinatua (Argitaragabea, JMZ)⁶³

⁵⁷ Zerrendako zenbait dokumentu argitaragabeak dira. NEANen Berako notarioen protokoloen artean gordetzen dira, Lorentzo Hualde, Martin Legia, Tomas Goienetxe eta Jose Martin Sampaul notarioen paperen artean. Jose Mari Zelaieta (JMZ) Berako Zigardibereko semeak aurkitu ditu, eta ikerketarako gure eskuetan paratu. Bihoakio, beraz, gure esker ona.

⁵⁸ NEAN. Berako notarioen protokoloak. Lorentzo Hualde notarioa. 1730. urtea. 8. zk.

⁵⁹ NEAN. Berako notarioen protokoloak. Lorentzo Hualde notarioa. 1716. urtea. 46. zk.

⁶⁰ NEAN. Berako notarioen protokoloak. Martin Legia notarioa. 1751. urtea. 11. zk.

⁶¹ NEAN. Berako notarioen protokoloak. Martin Legia notarioa. 1773. urtea. 77. zk.

⁶² NEAN. Berako notarioen protokoloak. Martin Legia notarioa. 1773. urtea. 3. zk.

⁶³ NEAN. Berako notarioen protokoloak. Martin Legia notarioa. 1776. urtea. 67. zk.

- 1783: Piarres Lahetjuzan Argainek Saratik Martin Legia Berako notarioari igorri gutuna (Argitaragabea, JMZ)⁶⁴
- 1785: Beran idatzitako gutun zatia, Larhongo kapilautzaz (Argitaragabea, JMZ)⁶⁵
- 1786: Berako idazkariaren gutuna Sara, Azkaine eta Urruñako arduradunei, Larhongo kapilautzaz (Lafourcade, 1989)
- 1788: Donibane Lohizunetik Berara igorri gutunak (Irigarai, 1972)
- 1798: Ana Grazi Iribarren defuntuaren ezkonsariaren inbentarioa (Argitaragabea, JMZ)⁶⁶
- XIX. mende hasiera: Berako Udalaren ordenantzak (Idoate & Villanueva, 1981)
- ca. 1810: Lesakako ordenantzak izokinen arrantzaren, salmentaren eta zergen gainean (Argitaragabea, JMZ)⁶⁷
- 1815: Urruñako alkateak Pasaiara igorri gutuna (Arozena, 1958)
- 1827: Sara eta Bera arteko gutunak elkarrekikoez (Trebiño, 2001: 295)
- 1827-1828: Saratik Etxalarrera igorri gutunak (Trebiño, 2001: 307)
- 1837-1838: Saratik Etxalarrera igorri gutunak (Trebiño, 2001: 335)
- 1844: Etxalarko alkateak eta Saran den iheslari batek elkarri idatzi gutunak (Trebiño, 2001: 355)
- 1846: Saratik Etxalarrera igorri gutuna (Trebiño, 2001: 363)
- 1846: Biriaturtik eta Urruñatik Berara igorri gutunak (Trebiño, 2001: 375)

⁶⁴ NEAN. Berako notarioen protokoloak. Martin Legia notarioa. 1783. urtea. Lekualdatzeak.

⁶⁵ NEAN. Berako notarioen protokoloak. Martin Legia notarioa. 1785. urtea. 24. zk.

⁶⁶ NEAN. Berako notarioen protokoloak. Tomas Goienetxe notarioa. 1798. urtea. 35. zk.

⁶⁷ Dokumentu honen signatura falta dugu. NEANen gordetzen da, Berako notarioen protokoloetan. Garai hartan Goienetxe, Etxenike eta Egozkue ziren herriko notarioak. Testu horren erdarazko bertsioa hemen aurki daiteke: NEAN. Berako notarioen protokoloak. Jose Martin Sampaul notarioa. 1815. urtea. 99. zk.

- 1847: Berako komisarioaren zirkularra (Trebiño, 2001: 379)
- 1851: Urruñako Euskal Festen programak (Trebiño, 2001: 397)
- 1852: Etxalartik Sarara igorri gutuna (Trebiño, 2001: 407)
- 1852-1853: Saratik Berara igorri gutunak (Trebiño, 2001: 411)
- ca. 1855: Lesakako bandoa (Irigarai: 1933)⁶⁸
- 1855-1856: Etxalarko bandoak (Trebiño, 2001: 415)
- 1857-1858: Anastasio Etxeberriren Lesakako predikuak (Satrustegi, 1986, 1987, 1997)
- ca. 1857: Bonaparterentzat bildutako lau *Benediciteak* eta Hiru Haurren Kantika (Pagola, 1995)
- 1858: Biriaturtik Berara igorri gutuna (Trebiño, 2001: 421)
- 1859: Saratik Etxalarrera igorri gutuna (Trebiño, 2001: 425)
- 1860 Azkainetik Berara igorri gutunak (Trebiño, 2001: 429)
- 1863: Bruno Etxenikek Bonaparterentzat Beran bildu dotrina (Pagola, 1995: 473-502)
- 1865: Saratik Berara igorri gutunak (Trebiño, 2001: 481)
- 1925: Erizkizundi Irukoitza (Etxaide, 1984)
- 1933: Berako Udal bandoak (Trebiño, 2001: 743)

6.1. Fonetika eta fonologia

Egun bezala, /j/ ahoskera aurkitzen dugu hitz hasieran, *yaunac*, *yaquintsu*, *yustubagoric*, *yoric* edo *yayocen* bezalako adibideek erakusten dutenez. Haatik, *Jangoicuac* ageri zaigu. Oso litekeena da hitz horren ahoskera belarra

⁶⁸ Agiri honek ez du datarik, baina datatzeko bi argudio daude: batetik, Nafarroa probintziazat du; beraz, erresuma izateari (1841) utzi ondokoa behar du. Bertetik, kolera izurritearen gaineko testua da, eta bigarren izurrite handia 1855ean izan zen Bortzerrietan (Erdozáin & Mikelarena, 2003: 419).

izatea ordukotz, Nafarroako euskararen erlijio inguruko hitz zenbaitekin gertatu bezala. 1680ko Berako olagizonak *yeinco* eta *jeinco*, biak ditu, eta 1786ko Berako idazkariaren gutunean *jaun* eta *yaun*, biak ditugu, Berako alkateak Sarakoari 1827an igorri gutunean bezala. Lesakako Etxeberriren predikuetan *yaincoa* eta *jangoicua*, biak kausi daitezke. XIX. mendeko Berako ordenantzetan *yaun* dago, baina gainerakoan, banaketa garbia da: 1852ko Etxalarko gutunean, 1863ko dotrinan eta Berako 1933ko bandoetan: *jaun*, *justizia*, *jangoiko* eta gisa horretako hitzak <j>-z ageri dira eta gainerakoak <y>-z.

Bokal arteko [β], [δ], [γ] eta [r] hotsen galerarik ez da ageri testuan, nahiz eta hitz zenbaiten etimologiak inoiz gertatu dela edo ahozkoan bazela iradokitzen duen: *zugatcetan* (*zuhatz* < **zuhaotz* < **zur-arotz*). Corpus historikoan ere bakan ageri dira horrelakoak, 1863ko dotrina izanik salbuespena.

Ez dago sinkoparik ez aferesirik, eta corpus historikoan ere nekez ageri da halakorik, egun ohikoa izanik ere (Iñigo, 2007). Salbuespen da 1863ko dotrina. Horretan sinkoparen adibide franko ditugu: *voronte* (< *borondate*), *espéntza*, *contsoltubac*, *confestu...* 1933ko bandoetan ere bada *illautia* bezalakorik.

Diptongoen bakantzearen adibide bakar batzuk ditugu. Hala, *uscara*, *arquitcen* eta *edociñen* ditugu, egun ere ohi bezala (Iñigo, 2007: 294). Hiatoak, aldiz, ez dira murrizten (*urtian*, *mediyuac*, *Nafarruan*), eta egun ere Bera bide da honetan gordetzaille (Iñigo, 2007, 295).

Inoiz bokal artean hasperena izan den hitzetan /g/ dago, *guatce* (< *ohatze*) eta *zugatcetan* (< *zuhatz* < *zur-arotz*) adibideek erakusten dutenez. Hala ere, [r] > [h] > [g] bilakabidea ez da sistematikoa; izan ere, *oraín* eta *orañic* dugu testuan eta ez *guañik*. Bietarik entzun daiteke egun Bortzerrietan (Zelaieta, 2008: 190), baina corpus historikoan *orañik* da ageri zaigun forma bakarra, Etxeberriren predikuetan, Etxalarko alkateak Sarakoari 1852an igorri gutunean eta 1863ko dotrinan. Bertzalde, bokal beraren arteko hasperena galdua eta bokal bilkura bakandua dago (cf. *zarra*, *al*).

Hitz hasierako herskari belarraren ahostuntzearen bi adibide ditugu *gostura* hitzean, eta 1863ko dotrinan *gostuz* dago. Haatik, XIX. mende hasiera-

ko ordenantzetan *costura* heldu da, baita Etxalarko bandoetan ere (behin *gostura*).

Ez adberbioaren ondotik herskari ahostunak ahoskabetzen dira: *ezquero*, *eztire*, *eztezala*, *ezpada* eta *ezquenuque* bezalakoak ditugu. Salbuespen gutxi ditu honek corpus historikoan ere, eta badaudenean, <d> eta aitzinetik izan ohi da, saratarrek idatzi testuetan batez ere.

Ozen ondoko txistukariak afrikatuak ohi dira, eta hala islatu ohi da grafikoki: *aintciñian*, *bertce*, *sartcen*. Mailegu gardenek (*diferenciya*, *atenciua*, *pensamentu*, *personetan*) ez dute afrikazioa islatzen eta jatorrizko grafiari eus-ten diote. Salbuespen dira honako bi kasuak: hiru aldiz *berce* idatzi da eta prolatiboaren bi adibideetan *onzat* dugu. Lehen kasuan alternantzia grafiko hutsa dukegu, baina bigarrena ez da argitzen erraza; izan ere, bi prolatiboetan forma frikaria dago, baina atzizki horren erabilera destinatiboaren adibide bakarrean, afrikatua: *unentzat*. 1786ko gutunean ere, *berce* eta *onzat* ditugu, baina *causitzen*, *darotzagun* edo *zervitzari*. Gure corpusean forma frikaria dago Sarako gutun guzietan (<x> *pro* <tz> 1747-1751ko kontuetan: *aitarenxat*), 1857-1858ko Lesakako sermoietan eta Berako 1933ko bandoetan. Etxeberriren predikuetan bietarik dago, afrikatua gehiago, eta Berako 1863ko dotrinan afrikatuak dira adibide guziak.

Gaur egun bezala eta dagoeneko Elk dakarrenez, palatalizazioa dugu [i] ondoren /n/ eta /l/ fonemetan, *eguiñen*, *aintciñian*, *habillidaderic* eta *urtarrillaren* adibideek darakustenez, *vecino* eta *esaminatu* maileguak salbuespen direla. Hitz bukaeran ere badugu *berdiñ*, *Aiñ* eta *habill* bezalakorik, baina posizio horretan gehiago dira palatalizazioa islatzen ez duten *baldin*, *orain*, *andiyarequin* eta gisakoak. Kontsonante aitzinean ere ez da palatalizaziorik islatzen: *mintzamoduba*, *aintciñian*, *yaquintsu*. Testu zaharretara jauzi eginik, Berako olagizonaren gutunetan badugu dagoeneko <ñ>-rik, eta hala da Berako gainerako testuetan ere, 1785eko gutunean, 1786ko Berako idazkariaren gutunean eta 1827an Berako alkateak Sarara igorritakoan salbu. Gainerakoan, hitz akabuan edo kontsonante aitzinean kausitzen dira salbuespen gehienak. <ll> ere testu guzietan dugu, 1786ko idazkariaren gutunean izan ezik.

Ordea, [i] ondoko /t/ fonemaren palatalizaziorik ez da testuan inon islatzen, gaur egun sistematikoa bada ere, baita Elko testigantzetan ere. Hala,

aditu, *eguitia* edo *ditu* ageri da. Bertzalde, *ematen* eta *erraten* dugu beti, eta *emaiten* behin bakarrik. Gaur egun Beran *erratten* eta *ematten* dugu, *emaiten* eta *erraiten* formatatik eratorrita. Testuko *ematen* eta *erraten* bustiduradunak izan zitezkeen, nahiz eta grafikoki ez islatu. Bustidura ez da testu historikoetan islatzen, salbu eta 1863ko dotrinan eta XIX. mende hasierako ordenantzetan.⁶⁹ Lehenean <ty> grafia ageri da sistematikoki bustidura adierazteko (cf. *atya*, *concebityuba...*), eta <tt> bigarrean (*eguitten*, *dittezela...*). Lesakako bandoan eta sermoietan ere <tt> dago. Hots hori grafikoki adierazteko zegoen arazoa edo fenomenoaren prestigiorik eza izan daitezke ahozkoan gertatzen zen hori idatziz ez islatzeko arrazoi.⁷⁰

Sistematikoki eta salbuespenik gabe dago egun ere baden *oa* > *ua* disimilazioa (*Veracuac*, *duayen*, *practicua*, *Colegiuac*, *Nafarruaco*, *mediyuac*), baita *ea* > *ia* ere (*esplacacia*, *importantia*, *ustian*, *biar*, *hospitaliac*). Corpus historikoari begiratzuz gero, XVII. mendeko Berako olagizonaren gutunez, 1716ko dokumentuaz, 1786ko Berako idazkariaren gutunaz eta 1847ko zirkularraz landara, sistematikoak dira bi bilakabideok Berako testuetan. EIk, baina, salbuespen gisa, *bear* dakar Berarako, eta ez *biar*. Sistematikoa da, orobat, *ee* > *ie* disimilazioa, baita corpus historikoan ere: *bertcien*, *pobrietaz*, *pretendientien*, *miserablienetan*, *yabien*.

Kontsonante epentetikoak ere badira. Batetik, *ua*, *ue* > *uba*, *ube* sistematikoa da (*asuntuba*, *duben*, *duzube*, *batzubei*). Salbuespen bakarra *orduan* da, bai eta, nahi bada, *igualetan* ere. Honen arrastorik ez dago egungo mintzoan, baina ohikoa izan da lehenagoko garaietan, baita Lapurdiko kostaldean ere. 1680ko Berako olagizonaren gutunetan badago eta 1680ko Urruñako gutunetan ere bai, baina ments da Berako 1716ko lurren inguruko dokumentuan eta 1785eko Larhongo kapilautzaren gaineko gutunean. Haatik, 1747-1751ko Ziburuko kontuetan eta ordainagirian ageri da, 1788an Donibane Lohizunetik Berara igorri gutunetan ere bai, baita *Le Dauphin* ontziko gutunetan ere. Berako idazkariak 1786an Larhongo kapilautzaren inguruan ida-

⁶⁹ Gogoan izan, bide batez, ordenantza honen kopia bat Juan Estevan Irazoqui apaizak egin zuela; hots, gure testuaren sinatzaileetako batek.

⁷⁰ Jatorrian funtzio adierazkorra zukeen *guti* / *gutti* txandaketak funtzio hori galdu, eta egun bigarre-na da forma bakar eta orokorra Beran. Testuan, ordea, *gutyago* ageri zaigu, palatalizaziorik gabe.

tzi gutunean badago, Cadizko gutunean ere bai 1773an, eta sistematikoa da 1822ko Berako ordenantzetan. Badago, orobat, Lesakako testuetan, Berako alkateak 1827an Sarara igorri gutunean, Etxalarko alkateak 1844an idatzian, Berako 1847ko zirkularrean, Etxalarko 1852ko gutunean eta 1855-1856ko bandoetan, Berako 1857ko *Benedicite*etan eta 1863ko dotrinan. 1930eko hamarkadako udal bandoetan (*Burubillan* bat salbuespen) eta EIn, ordea, ez dago jadanik honen arrastorik.

Bertzetik, *ia, ie, io* > *iya, iye, iyo* ere sistematikoa da, *gutyago, erriyari, desgracyatubaren, guciyec, oficiyo, eriyotcia* eta gisa horretako adibideek agertzen dutenez. Salbuespen dira *tio, diozuben* eta *diogu* adizkiak. Orobat, *pretendientien* dago eta ez ***pretendiyentien*, eta *esperienciya* bitan, baina behin *esperiencyaric* epentesi bikoitzarekin.⁷¹ Egun ere ohiko fenomeno da, eta corpus historikoan, olagizonaren gutunak, 1786ko gutuna eta *Benedicite*etako bat ditu salbuespen. Berako alkateak 1827an Sarara igorri gutunean ere salbuespen zenbait daude, baina gainerakoan beti agertzen da.

Disimilazio eta epentesi fenomenoak, gainera, erlatiboki antola daitezke. Lehenbiziko, epentesiak gertatu ziren, eta disimilazioak gero. Horrela, aisa azal dezakegu *o* batetik heldu diren *u*-ekin *ua* > *uba* fenomenorik ez gertatzea (*ventajosua, intenciu, probechua...*). Gisa berean, ez dugu *-iya* edo *-iye*-rik *e*-tik heldu diren *i* horiekin (*bertcien, urtian, biar*). Gauzak horrela, *mediyuac* forman *i* eta *o* arteko epentesia dugu, baina ez *u* eta *a* artekoa. Bertzalde, fenomenoek hierarkizatze honek erakusten digu *zeluba* hitzaren forma biluziak *zelu* behar duela izan, eta ez *zelo*; eta *omua* formak, aldiz, *omo* duela forma biluzia, eta ez *omu*. Etxalarko bandoetan hierarkia hauen kontra eginen luketen *sencilluban* eta *esperuban* bezalakoak daude, eta Etxeberriren Lesakako predikuetan *gorrotuba* bezalakorik. 1863ko Berako dotrinan *guratsubac* dago.

Jarraian, erabat garaturik ez dauden zenbait bilakabide fonologiko aipatuko ditugu.

⁷¹ Igantzín eta Arantzan <i> atonoa denean ez bide da gaur egun kontsonanterik sartzen, eta agian honako kontrako adibideek ere hori islatzen dute. Hala ere, atonoaren ondoko epentesirik eza berrikuntza bide da, eta ez omen da Berara ailegatu (Iñigo, 2007, 292); beraz, salbuespenok honen bidez azaltzeko arazoak leudeke.

Bi kasutan baino ez, [i]-k [a] asimilatu duela ematen du; izan ere, *guciyec* dugu absolutiboan (eta ergatiboan). Gainera, *litceque* adizkia ere badugu. *Guciyec* dago absolutiboan, halaber, 1773ko Cadiztiko gutunean, XIX. mende hasierako ordenantzetan, Lesakako izokinen gaineko ordenantzan, Lesakako 1855eko bandoan, Etxalarkoetan eta 1863ko dotrinan. Azken horretan *biyec* eta *zazpiyec* ere badago. Haatik, asimilazio hori ez da zenbakietatik, kuantifikatzaile zenbaitetatik (cf. *guciyec*) eta zenbait adizkitatik (cf. *litceque*) kanpo gertatzen, eta hala da egun ere (Zelaieta, 2008: 136-7).

Erakusle eta adberbioetan *on* > *un* dugu (*unelaco*, *unen*), baina ez hortik kanpo (*onzat*, *ongui*, *ontasunetan*, *non*). XVII. mendeko olagizonaren gutunetan ez dago fenomeno horren arrastorik, ezta Berako alkateak 1827an Sarara igorri gutunean ere. Orobat gertatzen da 1847ko zirkularrean eta Lesakako bandoan eta sermoietan. Lehen aldiz 1710eko albaranean dugu fenomeno gure corpusean. Berako idazkariaren 1786ko gutunean bietarik dugu. Egun ere Beran, Etxalarren eta Arantzan omen dago azkarren fenomeno, eta ez hainbertze gainerako herrietan (Zelaieta, 2008: 120).

Erdarazko *-ón* bukaera *-oi* da testuan, *arrazoi* adibideak sistematikoki erakusten duen bezala, Berako 1716ko lurren gaineko dokumentuan eta 1798ko inbentarioan ere hala dugu, eta egun ere hala bide da, *-on* sartzen ari bada ere (Zelaieta, 2008: 135). Haatik, *-ción* amaierak bi bilakabide ageri ditu: *-zio* (*atenciua*, *intenciua*) eta *-zione* (*obserbacione*). *-zio* dugu XIX. mende hasierako ordenantzetan eta 1863ko dotrinan; 1933ko bandoetan, aldiz, *condiciun* bat dago. Berako olagizonaren gutunetan, 1827ko Berako alkatearen gutunean, 1847ko zirkularrean eta 1933ko bandoetan *-zione* dago, eta Lesakako predikuetan *-zio*, *-zion* eta *-zione* daude. Egun ere lehian daude *-zio* eta *-zione* Bortzerrietan (Zelaieta, 2008: 161).

6.2. Izen morfologia

Deklinabideari gagozkiola, ergatibo pluralak marka beregaina duen jakitea ez da erraza. Ez dago horren adibiderik *guciyec* formatik landara. Lehenago erran dugun bezala, forma horrek ergatibo pluralerako zein absolutibo pluralerako balio du, baina *e* hori aitzineko *i*-rekiko asimilazioa dateke (ikus

§ 6.1 atala). Corpus historikoan, Berako testuetan bereizketa ments da, XIX. mendeko udal ordenantzetatik hasita bederen.

Datibo singularrean *-i* dugu *bati* hitzean, gaur egun *bateri* izanik formarik arruntena. Lesakako Etxeberriren predikuetan ere *bati* dago, baina *bateri* dugu 1863ko Berako dotrinan. Pluralean *-ei* ageri da (*batzubei*), baina testu historikoetan *guciyeri*, *oriyeri*, *ceñeri*, *équiri*, *zayeneri* eta halakoak ditugu.

Genitibo singularrean *-aren* dago, eta ez da islatzen egun ohikoa den *-a(i)n* bilakabide fonologikoa: *aitaren*, *Urtarrillaren*. Corpusean ere *-aren* dago beti Berako testuetan, eta *-ain* ikusteko Sarako 1827ko gutunetara jo behar dugu. Hala ere, *Evan* eta *jauman* dugu 1863ko dotrinan eta Berako 1933ko bandoetan, hurrenez hurren.

Soziatiboa *-kin* da, eta moduzko erranahia ere har dezake: *arrazoi andiyya-requin*.

Instrumentala *-taz* da pluralean (*pobrietaz*). Hala ere, perpaus osoari begiratuta, badago bertzela interpretatzerik. Testuak honela dio: *eta particularqui pobrietaz cuidatcen dubena aberatsaz bezala (...)*. Hori horrela, pobreak pluralean eta aberatsa singularrean emanen luke testuak, nahiz eta, bistan dena, ez den aberats bakar batez ari. Hala ez bada, pentsa dezakegu *-taz* zein *-az* agertu daitezkeela pluralean.⁷² Pluraleko erranahia duen *-az* instrumentalak badi-ra Etxenikek 1863an Beran bildu dotrinan: *Credua, ta articulubaz gañera, becatu unetaz, nola confestu bague utzi 'tyubenaz, eta naiz confestu 'tyubenaz ere, Eta semiac eben gurasubengana 'tyuxten obligaciuz gañera*. Dena dela, dotrina horretan *-taz* aldaera erakusleetara mugaturik ageri da. Bertzalde, Lesakako sermoietan *-taz* / *-az* bereizketa gardena da. Erabilerari begira, egun soziati-boarekin ohikoagoa den funtzio instrumentalaren adibideak daude: *Eguin dezaque batec limosnaric cantidade andiyan berceren dirubaz (...)*. Instrumentua biziduna ere izan daiteke: *biartcen bada estutasun batian barber on batez*. Erabiler motibatiboa ere hartzen du instrumentalak: *Guc ere estimatcen dugu (...)* *nescacha ori bere prendaz, eta (...)* *bere aitaren desgraciayaz*.

⁷² Testuan “*Guc ere estimatcen dugu (...)* *nescacha ori bere prendaz*” pasartea dago. Honetan ere *prendaz* plurala dela pentsa daiteke; izan ere, ‘dohain’ erran nahi du eta horiek pluralean aipatu ohi dira (cf. OEH, s.v. *prenda*).

Destinatiboan *-tzat* dago testuan, eta ez *-tako*, eta hala da egun ere (Zelaieta, 2008: 135, 190-1).

Prolatiboa ere *-(t)zat* da (*onzat*), egun *-tako* erabiltzen bada ere. *-tzat* dago corpus historikoan beti, salbu *cristautaco* prolatibo bat Lesakako 1857-1858ko predikuetan.

Partitiboa kontsonantez amaitutako hitz bati erantsi zaion adibide bakarrean, artikulua gaineratu zaio: *barberaric*. Gainerakoan, *-ik* ageri da Berako testu historiko guzietan, gaur egun (ablatiboak eta motibatiboak bezala) inesiboa ere hartzea ohikoa bada ere, *-ikan* forma eratuz (Zelaieta, 2008: 192). Halako forma inesibodunak aurkitzeko 1680an Urruñatik Hondarribira igorri gutunera jo behar dugu (*dugularican*), 1827ko Beratik Sararako gutunera (*baizican*), Etxalarko 1856ko bando batera (*cerengatican*), Berako dotrinara (*baicican*) eta 1933ko bandoetara (*lenatican*), baina bakar bat ere ez da partitiboa. EIn ere gutxitan ageri da Berako erantzunetan.

Inesiboan aipatzekoa da *Caresan* toponimoa. Berako hizkeran eta inguruan zenbait leku-izenek artikulua hartzen dute gaur egun kasu zenbaitetan; batez ere, inesiboan. Hala, *Oizan*, *Ittunan* edo *Irunan* aditu daiteke (Zelaieta, 2008: 109). Hau ere horietarik izan daiteke. XIX. mendeko Berako ordenantzetan ageri diren *Alzatatiq* eta *Alzatara* ere –izena Altzate izanik–, ablatiboan eta adlatiboan, segur aski fenomeno beraren adibide ditugu. Funtzioen artean, aipagarria da erabilera partitiboa: *pretenditcen dutenetan guisacuena*.

Adlatiboan *-ra* dugu sistematikoki, eta ez *-rat*, baita erakusleetan ere (*erri-
ra*, *unetara*). Berako olagizonaren gutunetan *-rat* dago, baita 1773ko Cadiztiko gutunean ere (*-ra*-rekin batera), baina gainerakoan *-ra* dago Berako testu guzietan, nahiz eta pare bat aldiz *gogorat* dugun eta behin *arat* 1863ko dotrinan. Gaur egun, ordea, *-ra* eta *-rat*, biak ditugu Beran (Iñigo, 2007: 297; Zelaieta, 2008: 121), baina lehena da ohikoagoa, erakusleetatik landara.

Ablatibo singularrean *-tik* dakar testuak (*emendic*) eta ez dago pluralaren adibiderik. Hala ere, ablatibo zaharraren isla ihartua dago *orañic* forman, egun bezala.

Gatozen orain erakusle eta izenordainetara.

Hauek dira testuan ageri diren erakusleak:

2. taula. Testuko erakusleak

	1. gradua	2. gradua	3. gradua
ABS	au (sg.) / oc (pl.)	ori	ura (sg.) / ec (pl.)
ERG	unec	orrec	
INS	unetaz	orretaz	
GEN	unen		aren
LEK	unetaco	orretaco[ren]	
DEST	unentzat		
SOZ			equin (pl.)
INES	unetan		
ADL	unetara		

Ikus daitekeenez, lehen graduan *on* > *un* bilakaera sistematikoa da eta hirugarren graduko forma pluralek *e-* dute.

Izenordain indartuetan *guere* eta *eben* dugu genitiboan. Berako testu historikoetan eta gaur egun ere halaxe da (Zelaieta, 2008: 139), baina genitibotik edo horren gainean eraikietatik kanpo, *eurek*, *eurekin*, *eurekeri* eta gisakoak erabiltzen dira Beran. Horien adibiderik ez dago testuan erkagai.

Izenordain zehaztugabeetan sistematikoki *edocin* eta *edociñec* dago (baina gero *ceñetan*). Lesakako 1857-1858ko sermoiek *edocin* dakarte, baita Berako 1863ko dotrinak ere, baina azken honetan *edocein* da ugariagoa. *Zeinahi* bezalakorik ez dago.

Determinatzaile sintagmako burua erakusle bat denean, sintagmako ize-nak edo adjektiboak artikulatu singularra hartzen du beti, erakuslea plurala izanik ere. Hona hemen adibide bakar batzuk horren erakusgarri: *oficiyo delicaduba artaz*, *atenciua au*, *pensamentu noblia oc*, *erriya equin*. 1847ko Berako komisarioaren zirkularrean, *ordea*, *manejo otaz* dugu. Lesakako 1855eko bandoan badago, baina bada salbuespenik, Etxalarko bandoetan ere ageri da, baita Lesakako 1857ko eta 1858ko sermoietan ere. 1716ko lurren errenten dokumentuan eta 1863ko Berako dotrinan, fonetismoetan

aberatsa eta ahozkotik hurbila izanik ere, ez da fenomeno hori ageri, eta gainerako Berako testuek ez dute horren inguruko daturik eskaintzen. Bortzerrietako testuetan maiz ageri den fenomeno da, baina hortik kanpo ere lekukotua, Bidasoaldean (Zelaieta, 2008: 109).⁷³

Eratorpen atzizkien artean, aipagarria da erdal *-miento-k -mentu* egiten duela sistematikoki, eta ez *-mendu* (*nombrementuba, pensamentu, consentimenturic*). Erdarazko *-dad*, ordea, *-dade* da (*caridade, cantidade*). Bertzalde, *-tsu* atzizkia afrikatua da ozen ondotik ere (*yaquintsu*).

Herskari ahoskabea du ofizioendako *-ko* atzizkiak, egun Beran eta oro har Bortzerrietan ohi bezala (Zelaieta, 2008: 123): *aprendizco, barbercuan, doto-recuan*.

Itxi dezagun atal hau adberbioez arituta.

Erakusleen artean *emen* eta *emendic* dago lehen graduan. Moduzkoen artean *unelaco* dago lehen graduan, eta *ala* hirugarrenean.

Espero bezala, adberbioak sortzeko *-ki* da atzizki posible bakarra: *ongui, obequi, comunque, particularqui*.

Anitz adberbioa izenaren ondoren paratzen da beti testuan (*erri anitcetan, falta anitz*). Hala ere, *anitz* aldiz dago. Corpus historikoan *aunitz* aldaera da ohikoena: *anitz* aldaeraren adibide bana dugu Lesakako predikuetan eta Berako dotrinan. Gainerakoan, hala ere, *aunitz* dago testu horietan, eta hori da aldaera bakarra gainerako testu guzietan.

6.3. Aditz morfologia

Geroaldiko marka *-n-z* amaitzen diren aditzekin *-en* da, espero bezala: *uts eguiñen*.

⁷³ Zelaietak, artikularen “gehiegizko” hedatzea hizpide, zaku berean sartzen ditu hemen mintzagai ditugun izen + erakusle egiturak, *bat* determinatzaile zehaztugabearekikoak (*trena bat*), hitz elkarketak (*trenabidia*), izen + adjektibo egiturak (*ura garbiyakín*), izen + kuantifikatzaile egiturak (*gatza guttíkin*) eta izen bereziekiko adibideak (*Urroza*), baina gure ustez ez dute hedadura bera ez testuetan, ezta eremu geografikoan ere. Nahi bada, gure testuko *ezcongaya ona* izen + adjektibo tankerakoetan sar daiteke.

N-z amaitzen diren aditzen aditz-izenetan txandaketa ageri da kasu batean: *erraten* eta *ematen* dugu bina aldiz, eta behin *emaiten*. Gaur egun *erratten* eta *ematten* baliatzen dira (< *erraiten*, *emaiten*) baina Etxalarren (Iñigo, 2007: 296), konparazio batera, edo Iparraldeko hizkeretan, ez dago bustidurarik. Sasoi hartan Beran zegoen forma zein zen jakitea ez da erraza, baina baliteke egileak forma palatala adierazi ez izana horretarako arazo grafikoak tarteko zirelako, edo prestigiorik ezagatik baztertu izana. Corpus historikoari gagozkiola, Berako olagizonaren XVII. mendeko gutunetan *-ite-* dugu, baita 1786an idazkariak idatzi gutunean. Aldiz, Berako alkateak Sarara 1827an igorri gutunean *erratea* eta *izaten* dago, eta *ematen* 1847ko zirkularrean. Forma palatala adierazten du <ty> bilkurak *erratyen* bezalakoa 1863an Etxeniketik bildu dotrinan, eta Berako ordenantzetan *erratteco* eta *errattian* dago, baina 1933ko bandoetan ments da berriz ere *-ite-* edo horren aldaera bustia. Beratik kanpo, 1855-1858ko Etxalarko bandoetan ere *-ite-* ageri da, baita 1844ko iheslariaren gutunean ere. Gainerakoan, *-(i)te-* dago Urruñak Hondarribiari bidalitako gutunetan 1680an, Donibanetik Berara 1780an igorritakoetan, Saran ekoitzitako testu guzietan, Urruñatik 1846an eta Azkainetik 1860an bidalitako korrespondentzian, Etxalarko alkateak Sarara 1852an bidalitako letran eta Lesakako 1855eko bandoan (*ematteco* batekin). Lesakako 1857-1858ko sermoietan, aldiz, gehiago dira *erratten*, *ematten*, *izatteco* eta gisakoak (behin palatalizatu gabe) *-te-*dunak baino.

Indikatibotik landako adizkietan aditz oina duten formak eta gabeak aurki daitezke, baina bigarrenak dira nagusi. Adibide guziak, gainera, *-tu* partizipiodun aditzenak dira. Batetik *Artu dezala* dugu, baina *Eztezala per-miti*, *auta dezazuben* eta *Ecín compara guitezque* bertzetik. *Hartu* aditzaren oinak duen masa fonetiko eskasa egon daiteke forma partizipioduna erabiltzearen giblean; edonola ere, gaur egun *artzala* eta *artu (de)zala*, biak aditu daitezke. Berako testuetan, oro har, *-i* partizipioak ageri dira, baina ez *-tu-*dunak, salbuespenak bakan direla (*servityu dezagun*, *bedeictu dezaten...* eta aditz laguntzailea nagusiaren aitzinetik paratzen duten ezezko perpaus zenbait).

Gaur egun, metatesia gertatzen ahal da aspektu burutugaberako *-t(z)en* atzizkiko kontsonante sudurkariaren eta adizki laguntzaileko **edun* erroa-

ren *-u-* bokalaren artean (Zelaieta, 2008: 191). Hala da sistematikoki 1863ko Berako dotrinan ere (*siñeste* 'untzu 'sinesten duzu', *eguitye* 'unte 'egiten dute'...), baina ez dago horren aztarnarik gure testuan.

Ahalera egiteko, *-ke-*dun aditzak ageri dira beti, eta ez dago *-t(z)en ahal* perifrasisrik: *Izan diteque*, *compa guitezque* eta *Eguin dezaque* bezalakoak daude beti. Egun *-t(z)en ahal* da forma ohikoena, baina *izan tteke* bezalakoak, 3. pertsona singularrean, gelditzen dira (Zelaieta, 2008: 123). Corpus historikoan, 1933ko bandoetara jo behar dugu Beran perifrasia ikusi ahal izateko, baina Saratik Etxalarrera 1827an igorri gutun batean adibide bat dago, *-ke-*dun forma zenbaitekin batera. Urte berean Saratik Berara igorritakoetan, aldiz, *-ke-*dun formak baizik ez daude. Kostaldeko testuetan, bertzalde, [aditz oina + *ahal* + *-ke*] formak ageri dira: *libra ahal desaquete* dago, konparazione, Donibane Lohizunetik Berara 1788an bidalitako gutun batean.

Espero bezala, ez dago **eradun* erroko adizkirik, eta *izan* da ageri den erroa, *tio* ala *zaigu* adizkiek ageri dutenez. Berako olagizonaren gutunetan, ordea, bietarik dugu (*diçut* & *derauçut*). Urruñako 1846ko gutunean ere bada **eradun* errorik, baita Saran 1776an eta 1837an, Biriatur 1858an eta Azkainen 1860an ere, eta Donibane Lohizunen 1788an. Etxalarren ere, 1844an *dizut* eta *datzut*, biak daude gutun berean.

Izan erroko adizkietan, Nor saileko hirugarren pertsona pluralean *dire* dago, egun bezala. Testu historikoei begiratuta, Berako olagizonaren gutunetan eta 1933ko bandoetan *dira* dago; gainerakoan, Lapurdiko kostaldekoetan, Saran, Beran, Lesakan (Etxeberriren 1857ko sermoietan salbuespen bat dago) eta Etxalarren *dire* ageri da beti. Bertzalde, *gara* dago lehen pertsona pluralean, espero bezala, baina *gare* eta *gara* bana daude 1785eko Berako gutunean. Ez dago, hala ere, bertze *gare*-rik corpus osoan, 1680ko Urruñako gutunean salbu. 1856ko Lesakako predikuan *gara/gira* txandaketa dago, bertzela.

**edun* erroak *-u-* egiten du (*duguna*). Nor-Nork saileko ahaleran *guenuque* dago, eta ez *giñuke* edo *gunuke*. Urruñan 1680an *-indu-* erako adizkiak ditugu, baita Donibanen 1788an, Urruñan 1815ean, Biriatur 1846an eta Azkainen 1860an ere. Berako dotrinan *gueniñuben/guiniñuben* 'gintuen' adizkia

dago, baita *zunuben* ere. Saran *-inu-* dago 1837an eta 1865ean. Lesakan *-enu-* ageri da Etxeberriren predikuetan, baita Berako Etxenikerenean ere, 1863an. Gaur egun *-unu-* erakoak gailentzen omen dira Bortzerrietan (Zelaieta, 2008: 148).

**edin* erroko forma bat dago ahalerazko marka duena: *litceque*. Ez du *-teke* ahalerazko marka pleonastikorik eta *i-k* eragindako asimilazioa ageri du. Egun ere hala erabiltzen da, eta hori bera ageri da Lesakako Etxeberriren 1857-1858ko predikuetan eta Berako 1863ko dotrinan. Sarako 1837ko gutun batean, haatik, *liteque* dugu, balio berarekin. Aginteran *de-* dugu *dediyela* forman, baina *dadiela* dago 1857ko Lesakako predikuetan, eta *dadiyela* 1863ko Berako dotrinan.

**ezan* erroko adizkietan *de-* gorde da 2. pertsonako aginteratik landara, gaur egun maiz galtzen bada ere. Beraz, *dezagun*, *dezala* eta *dezazuben* ditugu. Corpus historikoan *de-*dunak dira adizkiok. Bertzetik, **ezan* aditzak erabilerara trinkoa izan dezake ahatera adierazteko: *Ecín badezaquegu Nafarruan den oberena*.

Objektu zuzena hirugarren pertsona plurala denean, *di-* > Ø aferesia gertatzen da adizkietan, egun bezala (Iñigo, 2007): *tio*, *tugu*, *tubena*, *tuzteneztan*. Gaur egun ere hala da, baina herskaria palatalizaturik ageri da. Corpus historikoan, Lesakako predikuetan badugu halakorik, Berako dotrinan ere bai, eta Saran 1827an Berara igorri gutunetarik batean, 1859ko eta 1865eko gutunetan ere bai, Urruñan 1680an, Donibanen 1788an eta Berako olagizonaren XVII. mendeko gutunetan, *di-*dun formekin batera. *Dituxte* dago, baina, 1847ko Berako zirkularrean, eta bietarik Etxalarko 1855eko bandoe-tan eta 1827ko Berako alkatearen gutunean. Txandaketa, beraz, lehen tes-tuetarik dugu, nonahi.

-i(n)- erroko adizkietan objektuaren pluralgilea *-zki-* ez, baina *-it-* da: *tio* (< *ditio*). Halakoak ditugu Etxalarko bandoetan (*tioztenac*) eta 1863ko Berako dotrinan, azken horretan bustidurarekin (*tyiogun...*). 1680ko Berako olagizonaren gutunetan ageri den formak *di-* gorde du (*ditidazunac*).

Joan aditz trinkoaren bi forma ditugu orainaldiko hirugarren pertsona singularrean. Batetik *duaye* dugu, egun ere baliatzen den forma, eta bertze-

tik *dua* bi aldiz, honako egituran (*ona edo gaitza dua*). Bigarren horretan ‘jokoan egon’ adiera hartzen du.⁷⁴

Atal hau amaitzeko, aipa dezagun hiru aditzen erregimena. *Obligatu* aditzak partizipioan ez du determinatzailearik hartzen (*Obligatu gara paratcia zuben beguiyen aintciñian*). OEhk erabilera honen adibide franko dakartza, Iparraldeko autoreengan nagusiki. Berako olagizonaren gutunetan, konparazio batera, bada alerik. Hala ere, adibide guzietan osagarria adlatiboan dago, eta gure testuan, aldiz, absolutiboan. Bertzalde, *kuidatu* aditzaren osagarria instrumentalean ageri zaigu (*pobrietaz cuidatu*). Bertzetik, *behartu* aditzak ‘behar izan’ adiera du eta egitura iragan-gaitza eskatzen du (*biartcen bada estutasun batian barber on batez*), osagarria instrumentalean duela. Erabilera hau bera EHk ere (s.v. *behartu*, 4. adiera) badakar.

6.4. Sintaxia

Modua adierazteko *-rik* ageri da sistematikoki (*beteric, adituric, utciric, yoric*). Gaur egun, segur aski, *-ta* ohikoagoa da, *-a* hutsarekin batera. Corpusean ere *-rik* ugari dago, baina 1863ko dotrinan *yarrita* eta *gordeta* ageri dira. Moduzko perpausak egiteko, gainera, *nola diren* egituraren adibide bat dago: *extire gutiyago barber onac eta famatubac, nola diren Caresan, Tafallan, Peraltan eta guisa unetaco bertce erri anitcetan*.

Erlatibozko perpausetan *zein* erakoak kausitzen ditugu (*ceñetan errenta onac baldin badire, extire..., ceñec icusten tuben...*). Ikus daitekeenez, aditzak ez du menderagailurik hartzen lehen kasuan, eta *-en* du bigarreanean. Berako olagizonaren gutunetan *bait-* da menderagailua, baina 1847ko Berako komisarioaren zirkularrean *-ela* berezi bat ageri da menderagailu gisa. Lesakako predikuetan *zein* partikulak *bait-* menderagailua du beti eta hori da menderagailu nagusia Sarako eta Lapurdiko kostaldeko testuetan ere, baina Berako dotrinan *bait-*dun formekin batera menderagailurik gabeko formak ere ageri dira, aztergai dugun testuan bezala. Forma jokatugabe bat ere

⁷⁴ OEhk (s.v. *joan*) erabilera hori jasotzen du 7. adieran, baina osagarria instrumentalean duela.

bada: *emanaco*. Horretan *-ko* atzizkia *-a* partizipioari erantsi bide zaio; ez *-ta* edo *-rik* partizipioei.

Denborazko perpausetan *-enean* dago, eta ez egun gero eta gehiago horrekin batera aurki daitekeen *-l(ar)ik(an)* (Zelaieta, 2008: 147); ikus, adibidez, *errenditubac zaudetenian* adibidea. *-nean* dago Berako olagizonaren gutunetan eta Urruñatik Hondarribirako gutunetan XVII. mendean, Urruñako 1815eko gutunean, 1837ko Sarako gutunetan, Lesakako bandoan eta predikuetan eta are Berako dotrinan ere, 1863an. *-l(ar)ik(an)* denbora zentzuarekin aurkitzeko, ordea, 1865ean Saratik Berara igorri gutunera jo behar dugu eta denborazkotzat jo daitezkeen batzuk ere badira 1857-1858ko Lesakako predikuetan, baina ugariagoak dira, dudarik ere gabe, Berako dotrinan. Denborazko zentzuan *-l(ar)ik(an)* XX. mendeak aitzinera egin ahala hedatu dela dirudi.

Kausa adierazteko *zeren...-en/Ø* egitura dugu: *ceren hospitaliac diren, ceren... ecarrico du*. Egun, ordea, *zertaz* edo *zergatik(an)* da ohikoagoa. Corpus historikoari so, Berako olagizonak *zeren... bait-* du, Saratik Etxalarrerako 1837ko eta 1838ko gutun banak bezala. *Zeren...-en* dago Urruñako 1815eko gutunean, Lesakako 1857ko eta 1858ko sermoietan, Azkaineko merak Berara 1860an igorri gutunean ere bai, Berako dotrinan, eta Saratik Berara 1865ean igorri gutunean. Hala ere, Berako olagizonaren gutunetan, 1857ko Lesakako sermoietan eta Lesakako 1855eko bandoan bada *zer(ga)tik...-Ø* egitura bana ere. 1857ko sermoietan *zergatik...-en* ere badago bakanka. Ugariak dira *zer(ga)tik...-en* egituraren adibideak Berako dotrinan eta *zerengatikan...-en* dago Etxalarren 1856an, baina *zertaz* formaren alerik ez dugu inon aurkitu.

Perpauk kontsekutiboetan adizkiak ere ez du menderagailurik, adibidean ikus daitekeenez: *Aiñ andiya eta importantia da (...)* *escu artian dugun asuntuba, non unen acertatciac* edo *utseguitiac ecarri biar tio (...)*.

Aditz-izen baten osagarria genitiboan ageri da bi aldiz (*unen acertatciac, aren socorritceco*). Hala ere, ez da sistematikoa, eta ohikoa da absolutiboa (*guisa orretacoren bat ecartceco, nescacha acomodatceco, aprendizco urtiac gure gostura betetcera, ñor socorritcia...*). Corpus historikoari begira, Iparraldeko testuez gain, Berako olagizonaren gutunek ere badute halakorik (cf. *Urtubiaco drechoaren pagatzeco*), Lesakako XIX. mende hasierako izokinen arrantzaren gaineko ordenantzek ere bai, 1844ko Etxalarko alkatearen gutunak,

baita 1856ko otsaileko Etxalarko bandoak ere, bitan. Berako dotrinan ere badira, otoitz eta egitura finkatueta batik bat.

Ezeztapena edo ezintasuna adierazteko, *ezin* ageri zaigu (*Ecín compara guitezque, Ecín badezaquegu*), eta ez *-tzen ahal* egitura ohikoa gaurko egunean. Hala da corpus historikoan ere.

Hitz ordenari gagozkiola, aztergai dugun testuan aditza perpausaren hasieran kausitzea ez da arraroa, trinkoa izanik ere: *da oficiyo bat au, Tratatcen da barberaren nombramentubaz*.

7. Ondorioak

Berako Udal Artxiboan lo goxoan berrehun urte eskas eman dituen izkribuak argi eta garbi erakutsi digu urte haietan mugaldeko herrietan bizi zen jende eskolatu zenbaiten kontzientzia linguistikoa. Sinatzaileen lehenbiziko hitzak, *Uscaldunac garen ezquero*, itxuraz justifikaziozkoak izanagatik, salaketa edo aldarrikapentako ere har daitezke. Ohartzen ziren tokiko mintzaira biziaren eta mugaren bi aldeetako estatu-administrazioen aginduzko handien arteko harreman desorekatuaz. Euskaraz idaztea (gero, ahoz emateko) zentzuzko jokabide funtzionala zen, dudarik gabe, baina, baita ere, segur aski, bertako hizkuntzaren balioaren aitoprenaren eta harekiko estimuaren seinalea.

Erakutsi dugunez, mugaz haraindiko herriekiko harremanetan euskarak bazuen bere lekua, hizkuntza komuna baitzen gainerakoan gaztelaniaz eta frantsesez funtzionatzen zuen administrazioarentzat, baina ez hori bakarrik: mugaren bi aldeetako eskualde honetako herrien barne funtzionamenduan eta harreman pribatueta ere euskara idatziz baliatu izan dela ikusi dugu. Hala salatzen dute eduki administratiboko Lapurdiko eta Bortzerrietako euskarazko testu publiko zein pribatuek, bereziki ugariak baitira, XVIII. mendetik aitzina batik bat.

Hizkuntza-azterketa egiteko erabili dugun corpusean, orain gutxi aurkitutako eta, beraz, orain arte ezezagunak ziren hamar bat testu ere gaineratu dizkiogu aitzinetik ezaguna zen zerrendari. Azterketa horrek salatzen du euskara idatziz baliatzean terminologia bat bazela, erabat homogeneous ez

izanik ere, eta arau ortotipografiko zenbait ere jarraikitzen zitzaizkiela. Zenbait ezaugarri fonologiko, sinkopak eta aferesiak kasu, ez ohi ziren idatziz paratzen, ahozkoan baliatu arren. Ordea, XIX. mendeko mintzoan dagoe-neko izan baziren hainbat ezaugarri; bokalen arteko epentesiak erraterako, testu gehienetan islatzen dira. Horiek, Lapurdiko kostaldekora inguratzen dute orduko Berako mintzoa, Sarakora bainoago.

Gauzak horrela, berriki handitu den Berako eta inguruetakoko herrietako testu corpusaren azterketa egin beharko litzateke etorkizunean, eta, horri tiraka, euskara idatziak Lapurdiko eta Bortzerrietako administrazioan eta harreman pribatuetan izan zuen lekua zein izan den irudikatu beharko litzateke, ematen baitu horretan eremu soziolinguistiko bereziki emankorra izan dela hori.

9. Erreferentzia bibliografikoak

Arozena, F., 1958, «Paper zaarretan begira», *Egan*, 3-6 (1958) 145-146.

Baroja, P., 1913ko abuztuaren 7a, «La historia de un pueblo», *Nuevo Mundo*, 1022 (1913) [3].

Erdozáin, P. & Mikelarena, F., 2003, «La población de las Cinco Villas de la Montaña navarra (1700-1850). Crecimiento y estructura», *Príncipe de Viana*, 229 (2003) 393-430.

Euskaltzaindia, s. d., *Euskaltzaindiaren Hiztegia*. Sarean eskuragarri: <https://www.euskaltzaindia.eus>. [=EH]

Etxaide, A. M., 1984, *Erizkizundi Irukoitza*. Bilbo: Euskaltzaindia. [=EI]

García-Sanz, A., 2014, *Liberales navarros a través de sus textos (1820-1823)*. Iruñea: Nafarroako Unibertsitate Publikoa.

Idoate, C. & Villanueva J. J., 1981, «Unas ordenanzas de Vera en vascuence», *Fontes Linguae Vasconum*, 37 (1981) 275-281.

Iñigo, P., 2007, «Bortzirietako hizkeraren zenbait berezitasun gaurko gazteen mintzairan», *Euskera*, 52-1 (2007) 291-312.

Irigarai, A., 1933, «Dos documentos en lengua vasca», *Cultura Navarra*, 5 (1933) 195-197.

———, 1972, «Cinco cartas eusquéricas del Ayuntamiento de S. J. de Luz al de Vera (de 1788)», *Fontes Linguae Vasconum*, 12 (1972) 345-352.

Izenik gabea, 2013, *Euskal Klasikoen Corpua*. UPV/EHUko Euskara Institutua. Sarean eskuragarri: <http://www.ehu.eus/etc/kc>. [=EKC]

Lafourcade, M., 1989, *Mariages en Labourd sous l'ancien regime*. Bilbo: UPV/EHU.

Lamikiz, X., Padilla-Moyano, M. & Videgain, X., 2015, *Othoi çato etchera. Le Dauphin itsasontziko euskarazko gutunak (1757) - Correspondance basque du corsaire Le Dauphin (1757)*. Baiona: IKER.

Madariaga, J., 2014, *Sociedad y lengua vasca en los siglos XVII y XVIII*. Bilbo: Euskaltzaindia.

Mikelarena, F., 1990, «Vecindad, igualitarismo, situación material», *Vasconia: cuadernos de historia-geografía*, 15 (1990) 152-167.

Mikelarena, F., Erdozáin, P., Paul Arzak, J., Gutiérrez, A., Abril, I., 1998, «Berako Historia, 1500-1850», *Bidasoa Ikerketa Zentroaren Koadernoak*, 1 (1998) 7-211.

Mitxelena, K. & Sarasola, I., 1987-2006, *Orotariko Euskal Hiztegia*. Bilbo: Euskaltzaindia. [=OEH]

Pagola, R. M., 1995, *Bonaparte Ondareko Eskuizkribuak: Iparraldeko goinafarrera*. 2. liburukia. Bilbo: Deustuko Unibertsitatea.

Sarasola, I. Salaburu, P., Landa, J., 2019, *Corpus Historikoa*. UPV/EHUko Euskara Institutua. Sarean eskuragarri: <http://www.ehu.eus/etc/ch>. [=CH]

Sánchez, J., 2010, *El Protomedicato navarro y las cofradías sanitarias de San Cosme y San Damián: el control social de las profesiones sanitarias en Navarra (1496-1829)*. Iruñea: Nafarroako Gobernua.

Satrustegi, J. M., 1986, «Textos dialectales de documentos religiosos vascos», *Fontes Linguae Vasconum*, 48 (1986) 289-314.

———, 1987, *Euskal Testu Zaharrak I*. Iruñea: Euskaltzaindia.

———, 1997, «Lesaka eta Luzaideko euskal testu parekatuak», *Fontes Linguae Vasconum*, 74 (1997) 99-128.

Trebiño, I., 2001, *Administrazio zibileko testu historikoak*. Vitoria-Gasteiz: HAEE.

Urrizola, R., 2006, «Tres cartas en euskara escritas por un ferrón de Bera», *Fontes Linguae Vasconum*, 102 (2006) 255-270.

Zavala, P., 1968, *Paulo Yanzi ta bere lagunen bertsoak*. Donostia: Auspoa.

Zelaieta, E., 2008, *Baztan-Bidasoako hizkeren azterketa dialektologikoa*. Iruñea & Bilbo: Nafarroako Gobernua & Euskaltzaindia.

I. eranskina: hiztegia eta adizkitegia

Eranskin honetan aztergai dugun testuaren hiztegia eta adizkitegia kausituko ditu irakurleak; hots, testuan ageri diren hitz eta adizki trinko zein laguntzaile guztien bilduma. Hona jakingarri batzuk:

- Hiztegia lemaka antolatu dugu, hurrenkera alfabetikoan.
- Lematizaziorako *Euskaltzaindiaren Hiztegiaren* eta *Orotariko Euskal Hiztegiaren* lemak hartu ditugu oinarri.
- Lema letra lodiz eman dugu, eta ondoren kategoria, etzanez.
- Hala dagokionean, kakotx bakunen artean esanahia ere eman dugu.
- Letra borobilean lema horren pean dauden testuko formak heldu dira, hurrenkera alfabetikoan eta komen bidez banaturik.
- Forma batek agerrera bat baino gehiago duenean, parentesi artean eman dugu agerrera kopurua.
- Adierak banatu behar izan direnean, zenbakien bidez egin dugu.
- Aurrizkiak eta atzizkiak hiztegitik kanpo gelditu dira.

Hiztegia

A

abandonatu *izond.* ‘babesgabea’

abandonatuba

aberats *iz.* ‘diruduna’

aberatsaz

abil *izond.* ‘trebea’

habill, habilla (3)

abilidade *iz.* ‘trebetasuna, antzea’

habillidaderic

adina *part.* ‘bezainbat’

adiña

aditu1 *ad.* ‘entzun’

aditcen, aditu

2 *ad.* ‘ulertu’

adituric

ahal izan *ad.*

al

aita *iz.*

aitaren

aitzin *iz.* ‘aurea’

aintciñian

akomodatu *ad.* ‘konpondu’

acomodatceco, acomodatu

alde *iz.*

aldeco

aldi *iz.* ‘bider’

aldiz

alkate *iz.* ‘auzapeza’

alcate

anitz *zenb.* ‘asko’

anitcetan, anitz (3)

aplikatu *izond.* ‘saiatua, arduratsua’

aplicatuba

aprendizgo *iz.* ‘aprendizaren jarduna’

aprendizco

arrazoi *iz.*

arrazoi (2), arrazoic

arte *posp.*

artian (3)

asistitu *izond.* ‘arduratua, emana’

asistituba

asunto *iz.* ‘gaia, kontua’

asuntu, asuntuba (3)

atentzio *iz.* ‘arreta’

atenciua (2)

atera *ad.*

aterico

aurkitu1 *ad.* ‘toki edo egoera batean izan, egon’

arquitcen (5)

2 *ad.* ‘bilatzen dena ikusi’

arquitcen

aurten *adond.*

aurten

azertatu *ad.* ‘asmatu, bete-betea jo’

acertatceco, acertatciac

azierto *iz.* ‘asmatzea’

acerturic

azkenean *adond.*

azquenian (2)

B**bada** *lok.*

bada

baina *junt.*

biño (7)

baino *junt.*

biño

baizik *junt.*

baicic

bakoitz *izord.*

bacoachac, bacochari

baldin *part.*

baldin (4)

balio izan *ad.*

valiyo

barber *iz.* ‘sendagilea’barber (8), barberaren (2), barbera-
ric, barberequin**barbergo** *iz.* ‘sendagintza’

barbercuan

barren *iz.* ‘pertsona baten barnealdea’

barrenac

bat *zenb.*bat (12), batec (4), batetic, batequin
(2), batez, bati, batian (2)**batzuk** *zenb.*

batzube (2), batzubei

baxeza *iz.* ‘umiliazioa’

bajezaric

bederen *lok.* ‘behinik behin’

bederen (3)

begi *iz.*

beguiyen

behar izan1 *ad.*

biar

2 *ad.* ‘[ad. + behar + ad. lag.] egitu-
ran’

biar (6)

behartu *ad.* ‘norbaiten edo zerbaiten
beharra izan’

biartcen

behin ere *adond.* ‘inoiz ez’

beñ ere

bentajoso *izond.* ‘abantailatsua, aban-
tailosa’

ventajosua

Bera *iz. ber.*Vera, Veraco (2), Veracuac, Veran,
Verara**bera**1 *erak.* 'berbera'

berian (3)

2 *izord.*

bera, bere (4)

berdin *izond.*

berdiñ

berri *izond.*

berriya (2)

bertze *izond.*berce, berceren (2), bertce (5), bert-
cia (2), bertcien, bertcietan**bete** *ad.*

beteric, betetcera

bezala *part.*

bezala (4)

bezalako *izond.*

bezaleco

bezino *iz.* 'etxejabea den bizilaguna'

vecino

bi *zenb.*

biyeticaric

bihar *adond.*

biyar

bilatu *ad.*

billatcen

bizkar *posp.* 'kontura'

bizcar

borondate *iz.*

vorondateric

D**delikatu** *izond.*

delicaduba (2)

denbora *iz.*

dembora, demborac, demboran

desgrazia *iz.*

desgraciyaz (2)

desgraziatu *izond.*

desgraciyatubaren

desio *iz.*

deseyo, deseyu, deseyua

diferentzia *iz.*

diferenciya (2)

diru *iz.*

dirubaz

doktore *iz.*

dotore

doktorego *iz.*

dodorecuan

dotedun *izond.* ‘ezkonsaria duena’

doteduna

E**edo** *junt.*

edo (8)

edozein *izord.*

edocin, edociñec

egia *iz.*

eguiya

egin *ad.*eguin (2), eguiñen, eguiten, eguitia,
eguitiagatic**egun** *iz.*

egunian

ehun *zenb.*

eun

ekarri1 *ad.*

ecarrico (2), ecartceco

2 *ad.* ‘ondorio izan/eragin’

ecarri

elkar *izord.*

elcar

elorri *iz.*

elorriyari

eman1 *ad.*

emaiten, emanen, ematen

2 *ad.* ‘Adierazten dena uste izan, iri-
tzi, jo’

emanaco, ematen

entenditu *ad.* ‘ulertu’

entendituba

erdi *iz.*

erdico

ere *adond.*

ere (4)

eri *iz.* ‘gaixoa’

eriyac, eriyen, eriyetara

erne *izond.* ‘buruz azkarra’

ernia

erran *ad.*

erranen (2), erraten (2), erratia

erregidore *iz.* ‘zinegotzia’

erregidore

erremediatu *ad.* ‘Kalteez mintzatuz,
gerta daitezen eragotzi’

erremediyatu

errenditu <i>ad.</i> ‘etsita’	esplikatu <i>ad.</i>
errenditubac	esplikatcia
errenta <i>iz.</i> ‘soldata’	esponitu <i>izond.</i> ‘arriskutsua’
errenta (2), errentarequin	esponituba
errespetu <i>iz.</i>	estatu <i>iz.</i> ‘egoera’
errespetuz	estaduban
errespuesta <i>iz.</i> ‘erantzuna, arrapostua’	estimatu <i>ad.</i> ‘balioetsi’
errespuesta	estimatcen
Erribera <i>iz. ber.</i>	estutasun <i>iz.</i> ‘larritasuna’
Erribera	estutasun
eskarmentu <i>iz.</i> ‘esperientzia’	eta <i>junt.</i>
escarmenturic	eta (31)
eskas <i>adond.</i> ‘kopuru horretara iristen ez dena’	etorri
escas	1 <i>ad.</i>
eskatu <i>ad.</i>	etorri (2)
escatcen, escatcia	2 <i>ad.</i> ‘iritsi’
eskola <i>iz.</i>	etorrico
escolaric	etsaminatu <i>iz.</i> ‘azterketa egindakoa’
esku <i>iz.</i>	esaminatu (3)
escu	etxe <i>iz.</i>
esperientzia <i>iz.</i> ‘eskarmentua’	iche, ichian
esperenciya, esperenciyyaric, esperi-yenciyyaric	Etxegarai, Gregorio <i>iz. ber.</i>
esperimentatu <i>izond.</i> ‘esperientzia duena’	Gregorio Echegaray
esperimentatu, esperimentatuba (2)	Etxenike, Frantzisko Esteban <i>iz. ber.</i>
	Fran[cis]co Estevan de Echenique

Etxenike, Santos *iz. ber.*

Santos Echenique

eurak *izord.*

eben

euskaldun *iz.*

uscaldunac

euskara *iz.*

uscaraz

ez *adond.*ez, ezcara, ezetz, ezpada (3), ezpadi-
re, ezta (3), eztire (2)**ezin izan** *ad.*

ecin (2)

ezkongai *izond.*

ezcongai, ezcongaya (2)

ezperen *lok.* 'bederen'

ezperen

F**fabore** *iz.* 'mesedea'

favoria

falta *iz.* 'hutsa'

falta

famatu *izond.* 'ospetsua'

famatubac

familia *iz.*

familia (2)

froga *iz.* 'froga'

pruebac

G**gabe** *posp.*

gabe (2), gabecua (2)

gainera *lok.*

gañera (2)

gaitz1 *iz.* 'gaizkia, kaltea'

gaitza (3)

2 *iz.* 'eritasuna'

gaitzac

3 *izond.* 'zaila, korapilotsua'

gaitza

gaizki *adond.*

gaizqui

galdemodu *iz.* 'galdera'

galdemoduba

galdetu1 *ad.* 'eskatu'

galdetcen, galdetu

2 *ad.* 'itaundu'

galdetucio

Gares *iz. ber.*

Caresan

Garmendia, Juan Esteban *iz. ber.*

Juan Esteban Garmendia

gaur *adond.*

gaur (2), gaurco

gauza *iz.*

gauza

gehiago *zenb.*

guego (2)

gero1 *posp.*

ezquero

2 *adond.*

guero

geu *izord.*

guere

gisa *iz.* ‘mota, klase’

guisa (2)

gisako *izond.* ‘egokia’

guisacuen

gu *izord.*

guc (6), gure (6)

gutiago *zenb.*

gutiyago

guzi *zenb.*

guciyec (3), guciyen (4), guciyetan

H**habitante** *iz.* ‘etxejabea ez den bizilaguna, maizterra’

habitante

haiek *erak.*

ec, equin

hain *part.*

aĩn

hainbat *part.* ‘hain’

ambat

hala *adond.*

ala

hamar *zenb.*

amar

handi *izond.*

andi (2), andiya (2), andiyagoric, andiyan, andiyarequin (2)

hargin *iz.*

arguiñetan

hartu *ad.*

artu

hau erak.

au (4), unec (2), unen (3), unentzat,
unetaco, unetan (5), unetara, une-
taz, unequin

hauek erak.

oc

hautatu ad.

auta, autatcia

heldu ad. ‘etorri’

eldu

hemen adond.

emen, emendic

heriotza iz.

eriyotcia

herri iz.

erri (4), errira, erriya (5), erriyac (2),
erriyari

hobeki adond.

obequi (2)

hoberen izond.

oberena (3), oberenac

honelako izond.

unelaco (2)

hori erak.

ori (2), orrec, orretacoren, orretaz
(2)

Hualde, Martin Josef iz. ber.

Martin Josef de Hualde

hura erak.

aren (2), artaz, ura

huts egin ad.

uts eguiñez, uts eguitiac

hutsegin iz. ‘akatsa’

utseguñac, utseguñic

I**igual izond.** ‘berdina’

igualetan

ikasi ad.

icasi, icasteco, icasten (2)

ikusi

1 ad.

icusi, icusten (2)

2 ad. ‘ohartu’

ycusten

inbidia iz. ‘bekaizkeria’

envidiya

importante izond.

importantia

intentzio iz. ‘asmoa’

intenciua

Iratzoki, Esteban *iz. ber.*

Estevan Irazoqui

irudit *ad.*

iduritu

Iruñea *iz. ber.*

Iruñeco

izan1 *ad.* 'izan'

izan (2)

2 *ad.* 'eduki'

izanen

J**jabe** *iz.*

yabien

jaio *ad.* 'sortu'

yayocen

jakintsu *izond.*

yaquintsu (2)

jaun *iz.*

yaunac (2)

Jaungoikoa *iz. ber.*

Jangoicuac

jo *ad.* 'eraso'

yoric

justu *izond.* 'zuzena'

yustubagoric

K**kalte** *iz.* 'galera'

calte, calteric, caltetan, caltia

kanpo *iz.* 'herritik at'

campotic

kantitate *iz.* 'kopurua'

cantidade

karitate *iz.*

caridade

kasu *iz.* 'egoera'

casu

klaru *adond.* 'argi'

claro (2)

kolegio *iz.* 'elkargoa (San Damian eta San Kosme kofradiarena)'

colegiuac (2)

komeni *izan ad.*

conveni

komunzki *adond.* 'eskuarki'

comunqui

konparatu *ad.*

compara

kontentatu *ad.* ‘konforme gelditu’

contentatu

kontsentimendu *iz.* ‘oniritzia’

consentimenturic

kontu *iz.* ‘ondorioa’

contuba

kostu *iz.* ‘kontu, bizkar’

costura, gostura (2)

kritiko *izond.* ‘larria, kezagarria’

criticua

kuidado *iz.* ‘arreta’

cuidaduba

kuidatu *ad.* ‘zaindu’

cuidatcen

L

larri *izond.* ‘handia’

larriyac

lastimagarri *izond.* ‘penagarria’

lastimagarriyac

limosna *iz.* ‘amoina, erremusina’

limosnaric

logratu *ad.* ‘lortu’

logratu

M

medio *iz.* ‘bitartekoa, baliabidea’

mediyo, mediyoric, mediyuac

merezi *izan ad.*

mereci (2)

mintzamodu *iz.* ‘hitzez egiteko modua’

mintzamoduba

miserable *izond.*

miserable, miserablienetan

modu *iz.* ‘egoera’

modu

Moleda *iz. ber.*

Moleda

mortal *izond.* ‘hilgarria’

mortalac

N

Nafarroa *iz. ber.*

Nafarruaco, Nafarruan

nahi *izan ad.*

nai (3)

nehor *izord.*

ñor (2), ñoren

nekazale *iz.* ‘nekazaria, laboraria’

necazale (2)

neskatxa iz.

nescacha (3), nescachac

noble izond.

noblia

noizbait adond.

noizpait

nola part.

nola

non1 *gald.*

non (2)

2 *mend.*

non

nonbramentu iz. ‘izendapena’nombramentuba (2), nombramentu-
baz**O****obligatu ad.** ‘behartu’

obligatu

obserbazio iz. ‘(zuzenean) ikustea’

obserbacione

ofenditu ad. ‘iraindu’

ofenditcia

ofizio iz. ‘lanbidea’

oficiyo (4), oficiyua

ohatze iz. ‘ohea’

guatce

on1 *izond.*on (2), ona (2), onac (2), onen, on-
zat (2)2 *iz.* ‘ongia’

ona (3), onetan

ondasun iz. ‘aberastasuna’

ontasunarequin, ontasunetan

ongi adond.

ongui

orain adond.

orain

oraindik adond.

orañic (2)

ordu iz. ‘tenorea’

orduba

orduan1 *adond.*

orduban

2 *lok.*

orduan

osasun iz.

osasuna, osasunarequin

ospitale *iz.*

hospitaletan, hospitaliac

P**paratu** *ad.* 'ipini, jarri'

paratcia

partidu *iz.* 'herriko sendagileak bere kargu duen lurraldea'

partido

partikular *ki adond.* 'bereziki'

particularqui

pentsamentu *iz.*

pensamentu

pentsatu *ad.*

pensatcia

Peralta *iz. ber.*

Peraltan

permititu *ad.* 'onartu'

permiti, permititu

pertsona *iz.*

personetan

pobre1 *izond.*

pobre, pobrien

2 *iz.*

pobrietaz

praktika *iz.*

practicaric

praktiko *izond.* 'praktikak egin dituen'

practicua

prenda *iz.* 'dohaina'

prendaz

pretendiente *iz.* 'ezkongai'

pretendientien

pretenditu *ad.* 'nahi izan, bilatu'

pretenditcen

preziso *izond.* 'beharrezkoa'

precisua

probetxu *iz.* 'onura'

probechu, probechua

S**sagar** *iz.*

sagar

sala *iz.* 'areto'

sala (3)

sartu *ad.*

sartcen

seinale *iz.*

siñale

sendatu *ad.*

sendatcen

sokorritu *ad.* 'lagundu'
socorritceco, socorritcia

utzi *ad.*
utciric

T

Tafalla *iz. ber.*

Tafallan

tratatu *ad.* 'aztergai izan'
tratatcen (2), tratatcera

triste *izond.*
tristiac (2)

U

umo *izond.* 'ondua, heldua'
omuac

urtarril *iz.*
urtarrillaren

urte *iz.*
urte, urtia, urtiac, urtian

uste *iz.* 'iritzia'
ustez, ustian

ustekabea *adond.*
ustegabian

Z

zahar *izond.*

zarra (2)

zein *mend.*
ceñec, ceñetan

zelo *iz.* 'ardura, arreta'
zeluba

zer *gald.*
cer

zeren *lok.*
ceren (2)

zirkunstantzia *iz.* 'egoera, baldintza'
circunstanciya, circunstanciyac

zortzi *zenb.*
zortci

zuek *izord.*
zubec, zuben

zuharotz *iz.* 'zurgina'
zugatcetan

Adizkitegia

E	I
*edin	*in
1 <i>ad. lag.</i>	1 <i>ad. lag.</i>
dediyela, diteque, guitezque	digute, digutela, tio
2 <i>ad. trink.</i>	2 <i>ad. trink.</i> ‘eduki’
litceque	diogu
*edun	3 <i>ad. trink.</i> ‘esan’
1 <i>ad. lag.</i>	diozuben
du (3), dubela (3), duben (5), dube- na (2), dugu (6), duguna, dute, dute- la, dutenetan, duzube, duzuben, ez- padu, eztu, eztubela, eztuben, eztugu, ezquenuque, guenuque, tuben, tube- na, tugu (2), zuben	izan
2 <i>ad. trink.</i>	1 <i>ad. lag.</i>
ditu, dugun, dutela, duten, tuztenetan	bada (2), baitzayo, da (5), dela (2), dena (2), direla, gara, garen (2), zai- gu (2), zareten
egon <i>ad. trink.</i>	2 <i>ad. trink.</i>
dago (2), dagona, zaudetenian	bada (2), da (8), dela, dire (2), diren, garen
*ezan	3 <i>ad. trink.</i> ‘egon’
1 <i>ad. lag.</i>	bada (3), badire, den, dire, diren, gara
dezagun, dezala, dezaque, dezazu- ben, etezala	J
2 <i>ad. trink.</i>	joan
badezaquegu	1 <i>ad. trink.</i> ‘jokoan egon’
	dua, duala
	2 <i>ad. trink.</i>
	duayen

II. eranskina: faksimilea

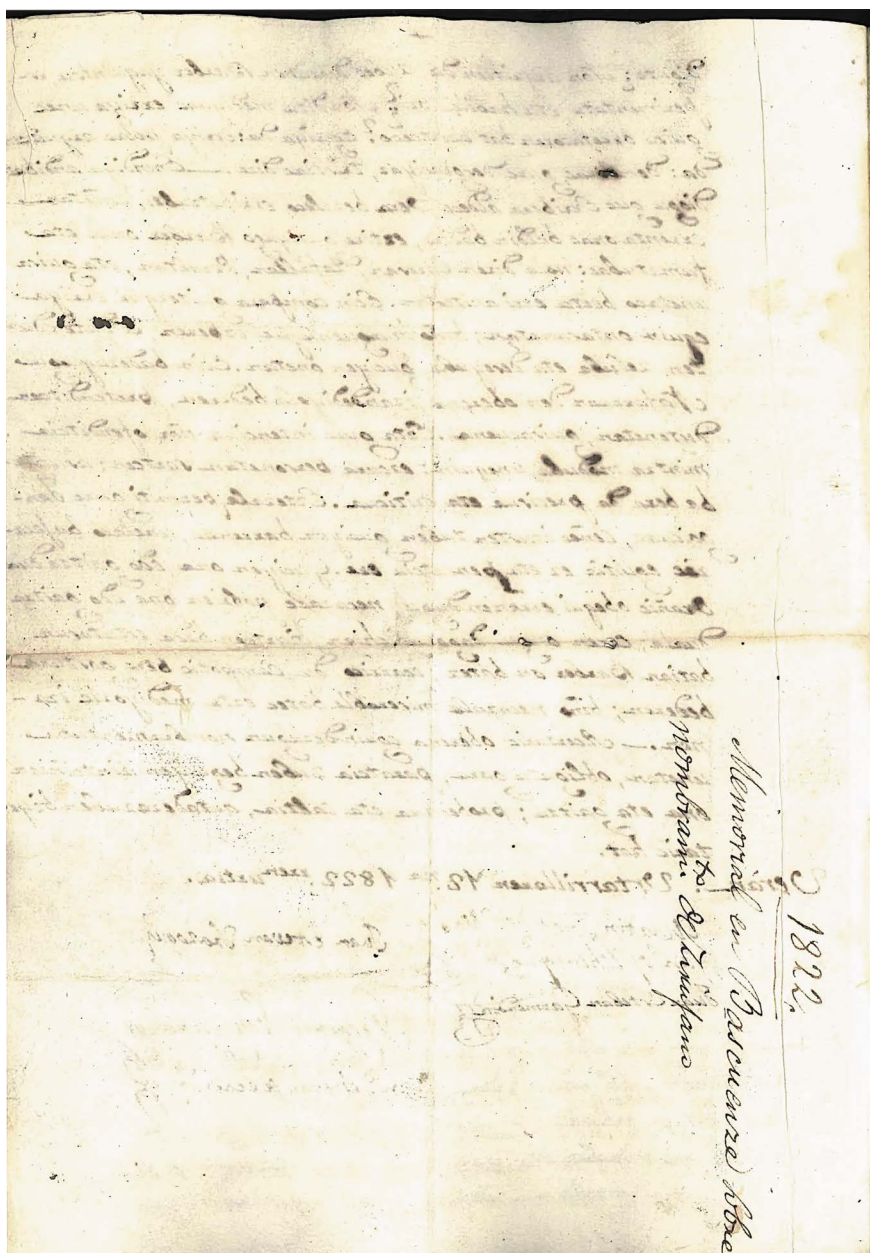
Alcari, Ciudadore, Vecino, eta habitante Veracruz
 Gure Haunac:
 Uscaldunac garen ezquero, sala unetan arguitcen garen guciyec, u-
 caraz explicancia iduritu zeigu, eraspeten berenac, gaur emen tratatze-
 ra duayen aruntuba, elcar obsequi adituac, acertateco. Alin andiya
 eta importantia da, gure urtian, ercu artian duzun aruntuba, non
 unen acertatuac do utrequinac elcar biartio Veracruz erriyari pro-
 bechu leniyac edo calte lastimacariyac. Tratatcen da Barberaren
 nombra mentubaz. Tratatcen da, oteruna edo eriyotcia emaiten du-
 ber ofiyo delicaduba artaz, bada aruntub andiyacoric? Da ofi-
 yo bat au, bera quiyec berala utrenunet icarten dena; bino bada
 diferenciya andi bat, unen eta beracien artian. Unetan utrequinac
 dire anitz adiz mortalac; beracien estie ala berena, icarten du-
 zulen berala Tratatcen, Arguitcen, eta bera quiyetan. Da ofi-
 yo bat au, eriyen birca eta costura icarten dena. Da ofiyo bat, az-
 quian, gaur expada biyar, auten expada beren urtian, unetaz,
 sala unetan arguitcen garen guciyec, comungui gal detu biadu-
 pona. Emendic atencio duzula cantuba, Haunac, cer atencioa eta
 ciudadubla mexici duken nombra mentuba upac. — Guc estugu gal-
 detcen erriya unentaz, utrequinac epuiten estulen Barberac: au lize-
 que sagax omunc eractia berala, eleriyari: barberaren ofiyya da
 gaitza, delicaduba, eta erponituba: orietaz gaitza que ere baco-
 chac bere etaduban epuiten tuqu falta anitz, utrepatien bereren; bino
 billatcen duzun Barber yaquintore bat, practicus eta erponimentatu-
 ba, eta alba hospitalatzen obrallacione anitz icuri eta icari tu-
 bera, ceren hospitalac diren, eriyac sondatcen icartec ercolacic
 oberenac. Guc arguian eractcen duzun Barber bat, aplicatuba,
 eriyetara aritituba, eta particularqui posietaz eractcen du-
 bera, alerac berala. — Barabec erranen dute, elen urtez,
 anarzi andiyarequin: Moleza derogaciatibac familia tritriac
 erremediyatu biaz dubela; nercachis acomodatubiadubela, emi-
 na etonai nai duben Barber ezconac batagun. — Eta gaur
 yuntubacoric circuntanciya gualatzen. Mexici du atencioa
 au familia abandonatuba biaz, nonen calticac expada. Bino
 expadise circuntanciya berdin? Beldin bada diferenciya ar-

diya pretendiantien zutian?; bat experimentatubla eta habilla;
 eta bentsia aperienciayazic eta habillidaderic gabecua?; Odoiban
 conueni da, odoibana utzic, bentsia autotria erri guiyen caltetan
 bati favoria eustia gatic? Galdic modulu uran ezezpuerta ez-
 querrugue aditu nai orain sala inetan, orarunarequin arguiten
 zaretan dembezan, beicic guero quatic batian gaitrac yoric ez-
 ditubac zaidetenian; etorric batrayo naizpait bacochari ordubla
 ura. — Aditcen duon exatzen dioutela, eorric dutela barbe-
 ezonpaya ona, habilla, eta Funen Colegiuac onzet emanen du-
 bena. — Afazaruac erri miseralli inetan, zortzi edo amax iche-
 tuztetenan dire modu berian, Colegiuac onzet emanaco barbe-
 reguin, eurenta utic edico ercar dutela; eta Veraco erriyaz
 emanen duben eurentarequin, contentatu biadu unelaco bate-
 quin? Onzetaz cantea Veraza etorri naizulen barbe ezon-
 paya, edocin dela, edo da eraminatu tazea edo berriya. Bal-
 dinoda eraminatu zaxxa, eta erpadu loxaru praxido ventajorua
 eta neraccha dore duna, erri ambat rinale ona. Baldinbada exa-
 minatu berriya, claso duso estubela praticaric eta aperienci-
 yazic, eta etubela erriya inetara, aprendicaz natia que cor-
 tura belitceza: izanditeque erria; bino exarmenturic gabecua.
 Araraz iniduyarequin exatzen zuben dotora habill batet, eun
 ararazic bino guero valioy dubela aperienciya batet, dotorecuan
 eta barbecuan. — Kurten duon dembeza berian derio on bate-
 tic yayscen diela neraccha acomodaturo penramentu noblia oc-
 que ere estimatzen duon, edocinec adina neraccha oxi bere pren-
 dai, eta orain guero bere aitaran deroraiyaz. Bino perxititu
 biaraziou, exatia dela caridade bat oizqui ententituba, non
 socorritia bercezen ontarunarequin yabien vorondateric oabe.
 Eorin deraque batet limornaric caridade indiyen bercezen dixu-
 baz, azen conentimenturic oabe? Claso duso ezetz. Caru berian
 arguiten oaza oizqui eounian. — Antuderala bada erriyaz ber-
 ta rudiya bat, azen socorrituro, eta orduban emanen tuon que
 bat, quere derreju onen pruebac. — Berce batzubec padeturo

digute; Non arguiten da, tubec duzuben barba yaguintu, ar-
 peximentatu, eta habilla dei? Non ditu mediyac erriya urec
 quira duetacoren bat ecarteco? Equiya da: erriya probe arguiten
 da: demborac gure da praciya, trixtiac dire. — Erriya anibar
 digu que Erribera aldaco Vera bezalea erribatubei, Cenetan
 exenta onac baldin badira, etixe outiyaco Barber onac eta
 fametubai: nola diren Caceran, Tafallen, Peraltran, eta guin
 unetaco bestu erri antuetan. Ecin compesa quiterque erriya
 equin ontarunetan; bino biarguenugue izperen, ec dutendu-
 ten zeluba eta deriyuba, guciyen onetan. Ecin baderaguen
 Nafareman den oberena, izandiyela bederen, pretenditcan
 dutenetan, quiracuna. Eta oue intencina non ofenditcia
 mintre medula unagim: ecaca peronetan sartcan: aruentu-
 ba beca da precirua eta critica. Citorale permiti oue Jan-
 goicuas, Cenec icurten tuben ouciyen baxenac, unelaco baxer-
 ric equitia ez eta periticia ee. Guciyen ona edo oaitra dua.
 Ouatc obagui errenenduon, necazale pobien ona edo oaitra
 duala; Ceren onqui deoona ichien, biartcan bada ututauru
 batian Barber on batez, ecarrico du Campotic bere costura
 bederen; bino necazala mirexable batec estu mediyoric ira-
 nen. — Acaturic oberena cominderasun nombraementuba
 unetan, obligatu gara, paratcia tuben bezuiyen aintecian
 ona eta oaitra; probechua eta caltia, autaderazuben biye-
 tatic bat.

Veran. Urtarrilloren 12 na 1822. per. utia.

Martin Jofe de Madoz Juan Ezean Irazoki
 Sanloj Echegaray
 Juan Ezean Irazoki
 Gregorio Echegaray
 Juan Ezean Irazoki

Oharrak

Mikel Zarate eta euskera baturako bideak¹

ZUGAZAGA MARTIKORENA, Lontzo
1980-04-15ean

Sarrerakoa

Jaun-andreok:

Mikeli eta haren lanari buruz zerbait esan edo idatzi beharra dodan baktotxean, itsaso zabalegi baten aurrez aurre aurkitzen nazala iruditzen jat eta, lehenengotan, atzerantz eragiten deustan bultzada ezkutu bat somatzen dot neure barruan.

Halan bere, itsaso zabal eta sakonak beti ohi dauanez, badau Mikelek bere, niretzat behintzat, zeozelan erakarri egiten nauan berezko girotze eta zirrara sakona sortuazoten deustan sorgindura eta lilura zoragarri bat.

Hori dala-eta, gure Mikelen inguruan eta haren baturantzako bidea jasotzen ahaleginduz hitzalditxu bat egin ete neikean eskatu eustenean, baietza emon neban. Asko pentsatu barik emon neban, egia esateko, baietz hori. Baina zor bat neukan eta zor hori zeozelan ordaindu gura neban. Ugari edan dodan euskereari, Derioko Udako Ikastaroei eta Mikeli hainbeste zor neutsielako, ordainsari makal eta urritxu hau eskeintzea zuzentasunak eskatzen eustala neritxon.

Mikelen heriotz urtemuga, lehenengo urteurrena ospatuz alkartu gara hemen, eta lagungarri izan daiteke guztiontzat Mikelen izaera eta pentsa-

¹ Lontzo Zugazagak hitzaldi hau 1980ko apirilaren 15ean eman zuen, Mikel Zarate zendu eta urtebetera. Hitzaldia bizkaieraz idatzia dago, eta egileak idatzi bezala argitaratu dugu. Hots, Euskaltzaindiaren Hizkuntza Kalitatearen zerbitzuak ez du zuzendu.

moldea, haren erizpidea eta jokabidea. Izan bere, gidari eta biderakusle dogu edo izan dakiguke Mikel euskeraren arloan, aspaldiko nahaste, ilunpe, alkar hondatze edo alkar aditu ezin ugari, antzu eta itoen artean.

Eztabaidagarria izan daiteke gaia, baina Mikelen jokabidea aztertzen eta adierazten ahaleginduko naz, neuk egin daikedan zuzentasunik handienaz.

Hiru atal izango ditu hitzaldi honek:

1. Mikelen izaera
2. Giroaren eragina
3. Euskera baturako bideak.

1. Mikelen izaera

Mikelen izaerak badauka zerikusirik nahiko beraren jokabidearekin. Nik, txikitxu nintzala ikasi neban harako *operari sequitur esse*, eta harrezkero, beti jakin izan dot izaera eta jokaera, izaera eta eginbidea ezinbesteko ezkontza baten buztarturik egozana. Mikelekin batera urteetan bizi izan ondoren, argi be argi ikusi izan dot haren bizibidea. Mikel ez da izan inorekin hasarratze-koa. Zerbait inori ezarri egiteak, bide bakar bat dagoala entzuteak, eta bide bakar hori goirik behera ezarri egin behar dala entzuteak, beti emon izan deutso tristura eta mindura Mikel bihotz-zabalari.

Biziaren maitale gartsu izan da beti, eta legekeriak bizia gogortu, leiperatu egiten dau, mogimendua kentzen deutso, izoztu egiten dau ezelako oztopo barik dantzari doan erreka. Mikel beti izan da gauzen eta izakien berezko biziaren maitale. Naturaltasunak beti poztu izan dau haren bihotza. Derioko jatordu osteko ekitaldiak, lagunekin mendira egiten zituan ibilaldiak, Lau-roetako Meza osteko alkarrizketak, auto-stopean ezagututako pertsona izenbakoakazko bat-bateko hartu-emonak, eskola osteko ikasleakazko alkarrizketa biziak, bolalekuan pentsatu-pentsatu barik egindako apustuak, txitean piteango kopletaldiak eta tertuliak dira dinodan horren lekuko.

Mikelek zerbait idazten eban bakotxean, beti eskeintzen eustan liburu edo dana dalakoa, argitaratu baino lehenago, neuk ikusi nengian. “Zugazaga” barik “Zehatzaga” haz hi, esan ohi eustan sarri burlazar eta, horregaitik,

zuzenketaren bat egiten baneutsan edo beste eretxiren bat nik azaltzean, prest egoten zan aintzat hartu eta aldatu behar zana aldatzeko.

Ondotxu ekian Mikelek pertsonak alkarrizketa bidez osotu eta aberastu egiten zirana. Berbaldiren bat egin behar ebanean beti etortzen zan haren itaunen akulugana, ez gu mintzeko, gugandik jaso eikeana bereganatu eta beretzeko baino.

Gure herriak danetariko burrukalariak eta era guztietako gudariak behar jozak, esan ohi eban sarri, eta nik ezin baztertu neikek inor eta, era berean, ez neukek gura nire lana inork baztertzerik ere. Bakotxak geuri dagokigun haritik jokatz, eta besteak baztertu barik bideak urratuz, begirune eta itzalik handienaz bizi behar dogulako.

Haren heriotz ondoko hileta-eresi baten, holantxe agertzen neban nik Mikelen izaera:

“Mikel,
berariazko nortasunen
itzal eta begirune,
Jainko eta gizonon abade,
zure zeutasunez
besteen eurentasuna
sendotu eta maitatuz
egiazko batasun egile”.

Eta nire hitzok etziran neure asmamen eta irudimenaren frutu iheskari; haren izaeraren eta hitzen oihartzun makal baino etziran.

“*Ipuin antzeko alegi mingotsak*” argitaratu barria zala, liburuaren eskeintza egin eustan, idazten zituan liburu guztietan egin ohi eustan lez. Eta holan jarri eustan eskeintza horretan:

“Lontzo,
hona hemen nire neutasuna
zeure zeutasuna
sendoagotu dagizun”.
Zure adiskide Mikelek.

Nire ustez, nerabe gaztetxu baten antzekoa izan da Mikel. Osoan senti-bera batetik, eta bestetik mundu zabal baten aurrean guztia xurgatu guraz, biziaren mozkorrean igerian bizi izan jaku.

Horregaitik, Mikelen arnaseak baeukan halango nasaitasun eta mugabakotasun alai bat, gaztetasunaren eta berezkotasunaren freskotasun igurtzi bat, halango errespeto, itzal eta begirunezko askatasun girotze bat.

Orduan, jokera eta jokaera desbardinetak lagun askok, alkarrizketa bizi eta pozgarriak, samin eta suminik bakoak, bizkortzaile eta laguntzaileak izan ditue sarri gure Mikelekin, “Mikel gurearekin”, adiskideek esan ohi geuntsanez.

Euskerearen oihala, batetik tiraka eta bestetik tiraka, tarratadaz bete eta zatitu eta sakabanatu barik, guztion lanez, jakituri az eta arduraz barriztatu, sendotu eta gaurkotzea gura izan dau Mikelek. Ola zahar eta ola barriz, euskal herriko burdina inozkorik sendoen eta argien landu nahi izan dau. Ultrakeria eta muturreko jokaera guztiek ok eragiten deutsoe Mikeli, bere barruko errotan bihotz eta birikiak garrazterainokoan, osasunaren kaltetan, eta burubideak itotze giro batean itsutzerainokoan. Hainbeste eztabaida eta amorru eta hasarre irakinen artean, Mikelen barrua sarri aurkitu izan da minduraz, erraiak har goseki batek jango baleutsoz lez, arnasestuz, ito beharrean, begiek dakusenetik, belarriek dantzuenetik bihotzak nahi leukeanera zubia luzarazteko nahi izate hutsa gitxiegi dana konturatuz.

Horregaitik esan deutsoe norbaitzuek keko-meko dagoala, ur bitara dabilela; honako itsasoak eta itsas-adarrak bat egiten daben lekuan ontzia gustura balego lez, han orekan egon eta irautea berezko eta erraza balitz lez. Ultrakerien ziurtasunaren babesa hori baino berera eta samurragoa da, duda barik, nahiz eta zingirako urak eta aterpe gozoan babestutako munduak antzukeria gorrian murgiltzeko arrisku larria izan.

2. Giroaren eragina

“Lehenaren amets zahartuaren
eta barrikeriaren haize zoratu artean
zentzunezko bide egokia urratu nahian.”

Gaurko gizartearen giro nahastuan, ziurtasun eta jarrera garbiak gura dabezan gizon-emakume ugari izatea bidezko da zinez. Izan bere, gizakientzat ezinbesteko baldintza da seguridadea, oreka eurenganatu ahal izatea. Eta holango giroa arnasten dabenen artean ez da mira egitekoa erradikaltasun eta ultrakeriak ernetzea, salda bero eta lur gurian erradikalkeriek azpiegitura ongarri eta ernari goria izaten dabelako. Holan, gure herrian, aspalidaniko nahaste izugarriak askoren begiak lausotu, bihotzak grinatu eta buruak itsutu egin ditu. Eta gehienon ezjakinak, “analfabeto” izateak, larriagotu egin dau giroaren nahas-mahas eta zurrumbilo horren eragina.

“Faszismoa sartu da konturatu gabe zenbaiten buru eta burubideetan”, inoskun Mikelek Bergarako Batzarrean. “Barra-barra ibili dira gure artean era honetako esaldiak: “Bizkaiera, eskoitiar burgesek bakarrik egiten dute”; “hemen batua baino besterik ez dugu onartzen”; “guk ez dugu andereño batuzalerik onartzen, hatxezalerik ere ez”; “espainolisten asmakizun bat da batua, euskara hondatzeko”...

Eta aintzat hartzekoa da Mikelen gogoeta: “Bakoitzak bere euskara sartu nahi du leku guztietan, derrigorrean eta arrapaladan, beste jokabiderik onartu gabe, inor ez ezer errespetatu gabe, faszisten gisa, euskara batu hau edo hori edo euskalkiak balira bezala euskararen etsai. Euskararen etsairik handiena erdara dela konturatu gabe, euskararen akatsik handiena etxeko euskaratxotik euskara literarioa dagoen aldea dela konturatu gabe, euskararen egoerarik larriena euskalkiak beren etxeetan preso egotea dela konturatu gabe, faszismoarn hatzaparpetan erortzeko arriskua dugu guztiok”.

Giro horren barruan egin izan diran hiru aukera nagusi aztertuko ditut:

2.1. Lehenaren ametsetan

Batzuren erradikalkeriak lehenera jo dau: igaro dan aldi baten minez, lehenaren minez eta amets gorpuztuez baliatu da. Horretara, euskara batua-
ren aurka dihardue jo eta ke. Euren ustez ez da garbia oraingo euskara barri hori, hatxez eta erdal hitzez josia dagoelako; hor agertzen dan joskera bera ere kutsatua ikusten dabelako.

Aranatarren giroko garbizalekeriak eragin sakona izan dau eurongan, eta garbizalekerian izan ezik ezin dabe benetako euskerarik ikusi. “Erdara asko jakin behar da euskera hori ulertzeko”, esan ohi dabe. Izan bere, alde bateko gehiegikeriak bestaldeko gehiegikeria dakar. Neuk ere autortu beharra daukat: Ipar aldeko euskaltzain batek behinola honelan esan eustan: “espainol gehiago jakin beharko nuke nik Bizkaian duzuen aldizkari bateko idazlan batzuk aitu ahal izateko”. Eta hori esan eustan euskaltzaina ez zan ultrakerien menpeko gizona.

Mikelen ustez, eta nire ustez, talde honek asko galdu dau. Talde honetako hainbat benetan ikasiak dira, eta gerra ondoren hainbat idatzi dabe, eta jakinaren segurutasunak galdu eta barriro ikasten hasi beharrak nekea sortu deutso hainbati. Nekeak eta garraztasunak eta euskaldun barri batzuk, atzo goizeko euskaldun batzuk, goirik beherako iraultza egiteko ahalmena ukan daikeelako kezkeak sumindu eta erre egin ditu. Eta hortik sortu dira, berez ernetako bedar txarrak bailirean, garrasi, amorru eta eztabaida biziak.

Eta Mikelek berak Bergaran esan ebanez, lehenaren ametsean lekutzen diranok, “Aranatarren euskera berri garbia bakarrik gura dute. Euskara batuaren, euskara batu biziaren aurkako batu bat egin nahi dute, Arana bera ere gaur bizi izan balitz ezkertiar batuzale iraultzaile bat izango zela konturatu barik. Erdizkako batu bat egin nahi dute, erdara hitz eginez eta idatziz sarri askotan, benetako batu biziaren aurka doan batukeria garbia”.

Talde honek badauka, “deigarri” bezala erabiltzen dauan esaldi bat: “Guk herriko hizketa ta hizkuntza jagoten dogu”, eta ez jakitun barri edo sasijakitun batzuk asmatu egiten daben “euskara batua” dalako hori. Jakin beharko leukie, baina, honeek ere: Mogel eta Añibarroren alditik eurengana bitartean iraultza bat izan dala, eta euren euskera, herri-herriko euskera barik, iraultza horren ondorio ere badala eta Aranatarren giroko aldakuntzakaz sordun direana. Izan bere, herri-herriko hizketa hutsez ez da baliatzen idazle bat bera ere. Herri-herriaren hizkereak adar asko ditu eta bati oratzean lekukerietan (lokalismoetan) eror daiteke erraz horrelako aukera egin dauana, beste herrialde batzuetako euskaldunentzat ilun, ulergatx eta ulertezin bihurtuz.

Halan bere, talde hori egon egiteak, bai lehen eta bai oraintsu ere, euskereari mesede egin deusala uste dot. Honetaz Mikelegaz sarri berba egin

neban, eta bata bestearengandik oso gertu gengozan arlo honetan. Hutsak eta okerrak autortuta ere, mesede ere egin dabela uste dot, sustraletan sendo iraun dabelako. Prisazko batu “standar” zaleen aukereak zorakeria gehiegitara eroan gaikizan, eta arinkeriaz, helburuen lilurak zoratuta, “laboratorio-mozkor” baten murgildu eta amildu. Arrisku horretatik askatzeko indar izan dirala uste dot lehenaren amets zaleok, nahiz eta, agiri baten behintzat, talde hori erabat galtzaileena izan. Euskereari zerbitzu bat egin deutoela autortu behar, eta ez orduan bakarrik, baita aspalditxuon ere, askoren ustez galga kaltegarri eta atzerakoi huts izan diran arren. [Izan ere, argia da berbaldia egin nebanetik gerora euskalkiek izan daben estimazinoa, nahiz eta idatzietan nahiko baztertuta irauten daben].

2.2. Geroaren ametsaren uhinetan

Lehengo guztiaren aurka dagoz aukera hau egin dabenak. Gaur egunekoa ez dan edozeri “alergia” deutoe. Lehenago ere, gizaldi biren artean baziran burrukak, eztabaidak eta alkar aditu ezinak, esan euskun aspalditxu On Jose Migel Barandiaran handiak. Oraingoan, ostera, gure aldia, “eten” bat egin da. Barrikeriaren olatu dantzari eta bizkorretan bakarrik bizi daiteke gaurko gazte asko. Barrikeriaren haize zoratueta bakarrik aurkitzen dabe arnasbiderik.

Hemen, batuaren aukerea, berez ernea balitz lez sartzen da. Sasoi bako-txak badau bere “esnobismo” bat edo bere lilura. Gazteon arteko askorengan sukarraldi eta urdurikeria bizia sortu da. Helburuaren lilurak indar erakarlea izan dau eurontzat eta, askorentzat ez da izan euskerarik orain eurak ikasten ari diran “batu estandartizatua” sortu arte. Euskalki guztiak euskal-keria dira. Ez dago euskerarik; ez da izan benetako euskerarik. “Euskara da euskaldunon hizkuntza”.

Gurasorik bageko seme-alabak edo gurasoak hil gura dabezan seme-alabak agertu jakuz, zoritxarrez, euskal alorrean. Oinarriak non dabezan? Begira:

- Lehenean murgilduta eta tinkotuta bizi diran erradikalak aurrez aurre;
- Gizaldien arteko “etena” eta alkar aditu ezina;

- Helburua behingoan lortu nahia, asmoak gaur berton egia bihurtu nahia;
- Euskara “standar” bat goirik behera guztiei ezarri nahia;
- “Snobismoaren” eta modearen bultzada;
- Barrikeriaren haizeetan hegaz egin gurea.

“Batua” askorentzat “slogan” indartsu bihurtu da eta hor ere egon da itsukeriarik nahiko, eta ezjakinen artean itsukeria ilunagoa.

Eta batuzaleon artean sortu izan da beste jokera bat ere. Gurasoak hil eta asabengana jo, gaurko euskera batua prestatu eta antolatzerakoan. Jokabide honek gogait eragiten eutson Mikeli behin baino sarriago: “Euskara batuaren sortzaile eta eragile gisa agertzen diren batzuk ere, euskara batu bizi jatorraren kontra doaz, gaurko euskaldunen euskarari jaramon handirik egin gabe Lapurdiko literatura zaharrean oinarriturik, beren euskara batua bortizki toki guztietan sartu nahi dutenean. Begira: gure hizkuntza berriztatzeko egin den ahalegin bakoitzean lehenera, iturburuetara jo izan dugu beti, alegia, lehenagoko euskal liburuetara. Eta hizkiak, hitzak, aditzak eta abar aztertu, ta eginahalak egin izan ditugu gure hizkuntza goimailartzeko, ondoko hizkuntzen parean jartzeko, jatortasunez, zehaztasunez eta logikaz eraberritu eta indarberritzeko. Baina konturatu-ta edo konturatu barik, herriko hizkuntza bizi koloretsutik alde egin dugu gehienetan. Eta zahar kutsuzko edo laboratorio kutsuzko euskara batu bat egin dugu gure herriaren eta gure hizkuntzaren kaltetan. Bilbon 1958. urteko batzarrean L. Villasantek esan zuenez, “literaturak eztu euskera bizia menderatuko eta bere bidera ekarriko. Bai zera! Guri dagokiguna da euskera biziari jarraitzea, andik barne-izerdia atera eta erriko euskerak bizituko du gure literatura, eta orobat literaturak bere babesa emango dio euskera biziari. Erritik aldendurik dabilen literatura, gezurrezko zerbait biurtzen da, izerdirik eta gizenik gabekoa. Zaletu bakan batzuek entañatzeko aukerakoa. Minoria edo gutxirengo batentzat ona” (EUSKERA IV, Bilbao, 1959, 102).

Mikel gogait eginda dago, aspertuta, zaharkeriazko kutsaduraz bizibidea eta arnasbidea ito egiten daualako jarrera horrek: “Ni neu behintzat,

egia esateko, gogait eginda nago Axularrez eta Leizarragaz. Euskararen historian [...] oso interesgarriak izango dira, euskararen aldakuntzak ikusteko, euskara zaharra ezagutzeko, baina gaurko euskara bizi batu ego-ki bat egiteko ez dut uste egokienak direnik, eta gutxiago nahi eta nahi ez leku guztietan sartzeko. Askosaz egokiagoak dira ta askosaz gaurkoa- goak, nire ustez, erdi bazterturik ditugun Larramenditarren giroko idaz- leak: Kardaberaz, Mendiburu, J.B. Agirre, Mogel, Añibarro, Aita Barto- lome..., batzuk aipatzearren, eta geroagoko Tx. Agirre, Urruzuno, Kirikiño, J. Etxepare, Hiriart-Urruty eta abar”. “Bizipenen bultzadaz” olerki liburuan, Bi 1978, 36-37 orrialdeetan irauli eban Mikelek kezka arnas xurgatzaile hori:

Bestela ito egingo nauzue, hil

“Ez!

Ez!, ez!

Ez! Ez! Ez!

Ez dut nahi gure hizkuntzaren

zaharkeriazko kutsaduraren

etengabeko zurrunbiloaren

zurrupa mareagarriaren

zorabiozko jirabiraren

goitika higuingarriaren

ezinegon larriaren

bizi ezinaren

ezinean bizi.

Ez dut nahi lehenaren itzalean

galduriko euskararik,

lehenaren lurpe humelduan

ustelduriko euskararik,

lehenaren urkamendi garratzean

hildako euskararik.

Ez dut nahi hitz, aditz, hizki

hizkuntza arkaiko ukergaitzik;

ez dut nahi axularkeriarik,
 ez dut nahi aranakeriarik;
 ez dut nahi sitsak jandako euskararik,
 euskara herdoildu hatsitu momiatu-
 rik.
 Euskara bizi berri batu gazte bat nahi dut,
 gaurko arnasa, izerdi ta odolez oratua,
 baserri ta hiriz osotua,
 gozoa ta garratza,
 leuna ta latza,
 garbia ta zikina...,
 egunerokoa,
 edozertarakoa.
 Atera nazazue,
 mesedez, faborez, otoi,
 museotik,
 kanposantutik...,
 bestela ito egingo nauzue, hil”
 (Ik. “Bizipenen bultzadaz”, Bi 1978, 36-37 orrialdeetan).

Batuzaleon jokera honek ere baditu, duda barik, bere balioak, sarritan hutsak eta okerrak nabarmenago agertu izan diran arren. Hara!

- Aurrerakoia izatea;
- Helburuetara jotzea eta idealak aurrean jartzea;
- Ikasteko gogo bizkortu eta ugaritzea;
- Urak mogidu eta hainbat lagun lotatik iratzartzea;
- Gazteentzako euskalzaletasun bultzagile gertatzea;
- Kontzientzia barria, giro barria sortzea; behar-beharrezkoa genduan batasunerako kontzientzia eta asmoa bizkortzea;
- Euskaldun barri askorentzat bide urratzaile bilakatu izana.

Eta Mikelek bizi maite dau euskeraren hiriko emari barria. Begira!

Euskararen hiriko emai

*Euskaldun berri izandakoei
euskaldun berri direnei
eta euskaldun berri izango direnei.*

“Lehen euskaldun berri,
orain euskaldun,
zuekin lotsaz beti
herri hobendun.
Euskal etorkizun
jatorraren zai
zaudeten euskaldun
ikasi alai,
mutil ta neska,
adiskide min,
zuentzat nahi dut
kantatu bat egin.
Lehen euskaldun berri,
orain euskaldun,
hiri eta baserri,
zuekin zordun.
Gora euskararen
hiriko emai,
zuengatik baita
orain kulturgai!
Gora zuen amets
eta ahalegin,
ezina egina
baita zuekin!
Lehen euskaldun berri,
orain euskaldun,
zuekin Euskal Herri
piztu dezagun”.
(Ik.” Bizipenen bultzadaz”, Bi 1978, 57-58 orr.).

2.3. Derioko asmoa

Aspaldiko urteotan ukan dogu beste jokabide bat ere, hirugarren bat, nahiz eta askok ahaztu ezjakinez edo itzitasunez, edo alboratu berenberegiz jakinaren gainean.

Derion, Seminario Ikastetxean, asmo barri bat sortu zan 1968-1969.eko ikasturtean. Amets moduko zeozer izan zan hasieran guretzat: “Datorren udarako Euskal Ikastaro bat prestatu behar joaguk”. Urte honetan bertan ere izan ei zan ikastaro moduko ekitaldi bat, Julian Olazabalaga abadeak eratua. Ni ez nintzan izan tarteko eta ez neban ezagutu; orduan ezin dot horretaz ezer adierazo.

Ondo gogoan dot Ander Manterola, Karmelo Etxenagusia eta Mikel Zarategaz egindako gogoeta, ikastaroa antolatzeke asmoa hazurmamindu guran. Ander Manterolari bururatu jakon asmoa eta, behingoan hasi ziran Karmelo eta Mikel asmoa egi bihurtu eiten ahaleginik bizienak egiten eta apunteak prestatzen. Han nenbilen neu ere, abade barri eta euskera irakasle nintzala Seminario Ikastetxean, baliabide horreek ikasleentzat “multikopiaz” prest jartzen.

Holan sortu zan Derioko Udako I. Euskal Ikastaroa, 1970. urteko uztai-lean gauzatu. Eta Udako Euskal Ikastaroa sortu zan sasoian irakiten ebilen gure artean halako burruka eta nahaste-borraste eztabaidatsu bat. Arantzazuko Batzar (1968) ospetsuaren ostean aurkitzen ginan, ilusino barriz eta bide barriak urratzeak beragaz dituan iskanbila eta tirabaira konponezintan. Urte hareetan “tojuvaboju” bizia zan gure ingurua.

Udako Euskal Ikastaroak ez dau eztabaida horretan parte hartzerik gura izan, aurreragoko eta beharrezkoago zan eginkizuna eukalako gogotan, hau da, euskaldunen ezjakintasun arrunta ezereztu, ezjakintasun hori izan dalako, gainera, nahaste, eztabaida eta burrukak ugaritu eta bizitu dituana.

Gure jokabidea nondik nora joan dan? Ahozko hizketatik hizkuntza landu batera eta euskera landu batetik euskera batu batera, euskera batua ez dalako guretzat beste hizkuntza bat, alde askotan batuta dagoanetik batua-go batera jotzea baino.

Norbaitek esango dau, beharbada, erdibide antzerako hori ez dala jatorra, garbiegia, puritanoegia dalako, honako beste bideen ezelako akats eta orban eta errurik barik, goragoko mailan, hegaran bezala, arbitro antzera dagoanaren irudia eskeintzen daualako, inoren ez ezeren ikutu kutsarazle barik balego lez agertzen jakulako.

Begira! Goian aitatu dodazan jokera bien topekadak ez dira izan guretzat urruneko, honako aharitoen topekadak kanpotik ikustea lez. Bai zera! Topekada horreek geu ere sarri jo gaitue. Ez gara ibili kanpotiko epaile zorrotz huts modura. Batzuren eta besteen alde on eta txarrak ikusi, eztabaidatu eta aztertuz gainera, gutariko bakotxaren pentsamoldeetan eta jokabideetan eragin zirkinarazleak bultzatu ditue. Ez gara egon egonean, jokalekutik kanpo, barruan gertatzen danari kanpotik begira. Geuk ere jokatu egin dogu, asko eta askoren euskerea lantzen eta alfabetatze bideetan laguntzen jardun dogu Seminario Ikastetxean, Seminario Nagusian, Udako Euskal Ikastaroetan, E.G.B. / OHOeko Irakasleen Eskolan, Deustuko Unibertsitatean, Hizkuntza Eskola Ofizialean, e.a. Langile izan nahi dogu euskal alorrean; eta indarrak lanean erabili eta eralgitea egokiagotzat jo dogu, alkarregazko buruketan nekatzea baino, nahiz eta burruka bidez ere gauzak argitu daitekezana aintzat hartu.

Gure jokabidean garrantzi handia emon deutsalgu beti helburuak lortzeko, helmugara heldu ahal izateko urratu behar dogun bideari. Oinarrizko zentzunak eta pedagogiak halan eskatuta, zehaztuz eta argituz joan da gure bidea: “badakigunetik ez dakigunera, hizketatik (lekukotik) hizkuntzara; hemen, lehenengo bizkaiera eta bizkaieratik batura”. Holan, helburuak argi ukan doguz, argi eta indar erakarle izan ditugu, baina, era berean, sustraiak ere aintzat hartu doguz eta ez doguz alboratu. Erro eta sustrairik gabe landare sendorik egin ohi ez denez, hizkuntzaren sendotasunik ere ezin daitekelako lortu, lurreen errotoa, euskera bizian sustraitua ez dagoanean.

Mikeli berari itziko deutsalgu Derioko Jokabidea azaltzen. Holan dinosku bere Euskal Deklinabidea (1975) liburuaren hitzaurrean: “Bizkaieraz nator. Bizkaieraz, Bizkaikoa nazalako, bizkaieraz azi eta ezi ninduelako, ondoen ezagutzen dodan euskalkia bizkaiera dalako. Bizkaieraz nator, bizkaieratik baturantz joteko asmotan edo, obeto esanda, batutik batuagorantz. Izan ere,

bizkaiera euskera da, euskera jatorra, betiko euskera osoaren biotzean dagoan euskera. Eta euskera dan ezkerro, euskera batua ere bada, euskeraren sustraian, oinarrian (edozein euskalkitako euskeraren sustraian, oinarrian) dagoan euskera batua, betitik batua dagoan euskera. Eta euskeraren oinarrian dagoan euskera batu ori ezagutu bear dogu, leenengo ta bein, batutik batuago baterantz joateko, erdi baturik dagoana ere batzeko, batu barik dagoana ere, azkenez, batzeko.

Baiña onexegaitik nator, batez ere, bizkaieraz: bizkaitarrentzat idazten dodalako eta bizkaitarrak ere bizkaieratik baturantz, batutik batuagorantz, euskera osora eroan gura ditudalako. Gure euskeratik euskerara eroan nai ditut bizkaitarrak berez-berez, errez-errez, igarri barik. Derrigorrean, nai ta nai ez, izkera ta idazkera aldatzea ezifia da. Egia esan, aldatu daitezke, eta beingo baten egin ere, gogorkeriaren bitartez. Baiña gogorkeria ta indarkeria ta alkeria aundia bear orretarako. Eta, gaiñera, leentxoago edo gerotxoago, gogorkeriak gogorkeria dakar, eta gogortasunik ere ez daukagu, zoritxarrez, guk eta....

Hasieratik hona, egia esateko, geroago eta argiago ikusi izan dogu euskera batu baten preminea, eta aukera hori egiteak eskatzen dituan ikasbideak antolatzea ere geroago eta ezinbestekoagotzat jo izan dogu. Gure lehenengo aukerea, ezjakintasuna kentzea izan zan. Ezjakintasunak, izan ere, zabarkeriara eroaten gaitu. Eta txokokeriak eta zabarkeriak euskerearen zatiketara eta euskera batuaren aurkako ausardia lotsagarriara garoez.

Nahiko argi ikusten genduan euskera batua ez ezik euskalkiak eurak ere hondatu geinkezana. Horixe izango litzatekean euskeraren hondabiderik aproposenatariko bat, eta erdara batura berehalaxe joteko ibilbiderik aukerakoen. Txokokeria eta zabarkeria azpiratuz eta gaudituz, oinarrizko batu batetik euskera batuaren aukerea egin genduan, osterantzean gure hizkuntzarantz hondamena aurreratu geinkeana kontuan hartuz.

1968. urtean Arantzazuko Batzarrean Lekuonak eta Mitxelenak esandako hitzak aintzat hartu genduzan: “Euskera biziko bada, batu egin bear, anka-bakartu egin bear..., bizitza dezan, eta ugariago dezan, indartsuagoa dedin, alegia; errextuta, laburtuta, batuta, geiagok mintza dezan”. (EUSKE-

RA XIII, Bilbao, 1968, 141 or.) “Ezinbestekoa, il-edo-bizikoa dela uste dugu euskera batasun-bidean jartzea”. (EUSKERA XIII, Bilbao, 1968, 203 or.)

Baina “demokrazia bidez lortu nahi baldin badugu Euskal Herri batu bat eta hizkuntza batu bat, hori errespetozko askatasunez lortu behar dugu, euskara batua eta euskalkiak errespetatuz, euskalki guztiak baturako bidean begirunez, jakituriaraz eta zentzunez jartzeko ahaleginak eginez”, Mikelek Bergaran inoskunez.

3. Baturantz

Eta hemen lekutzen da Mikelen bizkaieratik baturako jokabidea, berak “baturantz” izenez bateatu eban jokaera, haren izaerak eta haren inguruak girotze bat lortu daualako, eta girotze honek haren buru-bihotzetan helduaro bat umotu daualako. Izaerak eta giro nahastuan hartutako aukerak oinarritu dau Mikelen erispidea eta jokabidea.

Eta 1968. urtetik 1978. urtera bitartean, arlo honetan bizi izan dauan arnasea, Bergarako Batzarrean azaldu eban gehienbat Mikelek, hara hurre-ratu aurretik Derioko Mogimenduko garan batzukaz alkarrizketa luzeak izan ondoren.

1978ko Uztailaren 7an agertu jakun Mikel Izaban (Erronkari bailaran), bez-peran Lezaman 40 urtetik gorakoen herriko txapelketako pelota partidua, finala, jokatu eta irabazi ondoren. Txapeldun geratu zalako, pozarren etorren, hamasei urteko gaztetxo bat balitz lez. Ni, neure familiako talde bategaz nengoan Erronkarin, eta guztiok poztu ginan etxeko genduan Mikel geure artean ikus-teaz, eta hain pozik aurkitzeaz. Aste bete igaro genduan Erronkarin eta hango “Zaltua” ostatuan hainbat ordu emon zituan Mikelek, irailean Bergaran egiteko zan hitzaldia prestatzen, goizetan mendietara ostera batzuk egin ostean.

3.1. Euskera batua

Euskera/Euskara batu bat behar-beharrezkoa da, ezinbestezkoa da Mikelen eretxiz. Poztu egiten zan bera Deustura joan-etorrietan. Izan bere,

“euskara batuaren modak indar erakarle ikaragarria izan dau hainbat gazterengan, gazte talde batzuen buru-bihotzetan, euskaldun analfabeto, euskaldun ikasi eta euskaldun barriengan. Eta kontzientzia barri horren eraginez, gaurko gazteek etxeko, herriko eta herrialdetako “euskaratxo” gainditu eta euskara batu bat egin nahirik ari dira elkarrizketetan, kantuetan, idazkietan, hormetako pintadetan... Kontzientzia berri horren eraginez, abeslari eta ameslari, gaurko gazteek euskaraz egiten dute gure hiri zapaltzaileetako kaleetan, erdal unibertsitateetako auletan, ezina egina bihurtu gurarik”.

Eta gazteen arteko arnas barri hori guztiongana zabaldu eta hedatzea nahi leuke Mikelek. Begira: “Ez dut uste, -dino-, esanak esan ta eginak egin, orain arte honelako kontzientziarik eta bultzadarik izan denik inoiz Euskal Herrian gure hizkuntzaren alorrean. Eta euskara batua egiteko, euskaldun guztientzat ulerbide jator pozgarri izango den euskara batu bizi bat egiteko, kontzientzia hori balute euskaldun guztiek, beste hamar edo hogeitaz barrru, beharbada, euskara baturik egongo litzateke eta Euskal Herriak nortasun et zertasun berri bat izango luke, dudarik gabe”.

Mikelek bazituan bihotz-jausialdiak euskerearen etorkizunaz hausnartzen hasten zanean. Azken urteotan, halan bere, baikorrago agertzen jakun, herrietako “ikasiek” euskeraz berba egiten ebela eta euskeraren alde euskeraz ziharduela ikustean. Gure herriaren sabelean, –“haurgintza minetan” dagoan Amaiaren sabelaren irudi–, seme jator eta orokor baten itxaropena arnasbarritu jakon Mikeli azken urteetan.

“Egia esan, badugu gehienok kontzientzia hori eta ez dut uste euskara batuaren, geroaren sabel erdimintsuan jaioko den euskara batuaren aurka, *batua* abstraktoki hartuta, inor dagoenik, euskaldun abertzaleen artean behinik-behin” inoskun Mikelek.

Baina zentzunezko ohar bat egiten euskun:

Euskara batua esatean, batzuk *batua* bakarrik hartzen dutela kontutan esan genezake. Baina *euskara* (izena) lehenago da *batua* (izenlaguna) baino. Batu egitea ez da itsu-itsuan, bero-beroan, arrapaladan eta goirik behera ezarrita lortu behar dan helburua. Bizitik, komunikabide bizitik jo behar dogu komunikabide bateratsu bat lortzera.

Euskalkiak lehenago dira euskara batua baino, oraingoz, bizirik, euskalkiak bakarrik ditugu-ta. Hala ere, euskalkiak elkarganatu ta batu egiten ez baditugu, euskara batu bat euskalkien bitartez egiten ez badugu, euskalkiak eurak ere, gaurko bideetatik badoaz, behintzat, hondatu egingo dira ta Euskal Herria Erdal Herri bihurtuko da.

Goitik behera euskara batu bat jartzea oso erraza da, esperantoa bezalako euskara batu bat egitea oso erraza da, baina komunikabide izateko euskara batu bat egitea ez. Behetik gora joatea, euskalkiak euskara batu baterantz bultzatzea dugu, ba, lehenbiziko eginbarra. Ta horretarako, nahi ta nahi ezkoa dugu, alfabetatzea, alfabetatu egitea.

Gure herria analfabetoa da ta alfabetatu egin behar da lehenengo ta behin, euskara batu bat egiteko; alfabetatu euskaldunak berek dakitenetik, beren euskalkietatik ez dakitenera joanez, euskara baturantz joanez, pedagogía eta irakasbide zuzen baten arauera. Euskaldun berriekin zabalkiago jokatu nuke, noski; baina, hala ta guztiz ere, lekuan lekuko izanik, euskalkiak kontutan hartuta.

“Horixe izango litzateke lehenengo pausua. Hain zuzen ere, alfabetatu ondoren, euskara baturako oinarriak behinenak jarri daude”. Handia da alfabetatzearen eragina Mikelentzat. “Baturako biderik handiena ere egin dago horrela, edozein euskalki bai du, alfabetatzea mailan, baturaren ehuneko hirurogei ta hamabost gutxienez”.

“Badakit hizketa biziaren gatza indargetu egiten dena horrela, alfabetatzeak kolorea ta grazia kentzen diona hizkera bizi nahastuari. Baina premiazkoagoa dugu oraingoz bizia, zehaztasuna ta batasuna, gatza ta kolorea baino”. Urte batzuk lehenago Kirikiño zuhurrarentzat zanez, bizia da nagusi Mikelentzat ere. Kirikiñok herri mailan holan idazten eban bere pentsamoldea adierazoz: “Naiz ta anka barik egon, bizi daiteela Simon”.

Honezaz gainera, benetako batu jator bat egiterakoan, euskalkikeriak eta batukeria, bitzuok jotzen ditu kaltegarritzat Mikelek, baina kaltegarriagozat batukeria euskalkikeria bera baino ere. Sustraietan murgiltzeari hobeto deritxo, helburuetara hutsetik eta legeriaren bultzadaz jotzeari baino. Hara:

Beste alde batetik, alfabetatzearen ekinean, dakigunetik ez daki-gunera joatean, euskalkietatik baturantz joatean, euskalkikeriaren

eragozpena dugu. Hala ere, biak kaltegarriak izanik ere euskara batua egiteko, euskalkikeriaren eragozpenak kalte gutxiago egiten due-la uste dut batukeriaren eragozpenak baino.

3.2. Oinarrizko aukera garbia

Euskara batuaren aukerea egin dau Mikelek, ezinbestezko eta hil edo bizikotzat daukalako; baina hizkuntza arlo zabala da, eta sail bakotxa aztertuz ikertu behar dogu mendi zabal hori.

Mikelen ustez, mailadi bat dago hizkuntzan, eta goitik behera eta nahi eta nahi ez, oso-osoan eta ezelango bereizketa barik ezin erabili daikegu euskara batua. Hainbat gitxiago oraindino, bilaketa eta sakontze aldi baten gabiltzan bitartean. Bizitzako beste arazo guztietan gertatu ohi danez, hemen ere araudi-batzarrei aldi bat eskeini behar deutsegu, sasoia –aldi ego-kia– bideratuz joan daiten. Aroa berez noiz datorren begira egon barik, girotu egin behar dogu, baina ezarri ezin egin daikegu. Arloa ondo ikusiaz gainera, hortik jo behar dogula onartu behar dogu bide barriak urratzen ahaleginduz, baina ez behartu.

Eta alfabetatze bidean hizkuntza mailak argi eta garbi bereiztu beharra dago, errezenetik gaxenerainoko mailak egoki zehaztuz. Irakaskuntzan hizkuntza mailok kontutan hartu eta bakotxaren apartekotasuna zaintzea ezinbestezkoa dogu. Honelan iragartzen deusku Mikelek berak:

Inola ere ezin izan daitezke euskara berdina poesian, saio batean, biltzarre hontako hitzaldi batean erabiltzen duguna eta ipuin batean, sermoi batean edo zortzi-hamar urtetako neskato-mutikoei zerbait irakasteko erabiltzen duguna. Pedagogia zuzen batek eskatzen due-nez, bereiztu egin behar dira irakaskintzan hizkuntza mailak. Eta euskara batua dela eta ez dela, anitz oker ibilte egin ditugula uste dut gure ohitura zahar baten eraginez, beharbada, hau da, euskal idaz-leok euskal idazleentzat bakarrik idazten dugula, herria eta herriko hizkuntza mailak eta euskalkien hedadura kontutan hartu gabe.

Hizkuntza komunikabide da, eta horregaitik ezin jausi daiteke ezelan ere eta ezelango arrazoiengaitik ere “elite” edo taldetxu ikasi eta aurrerakoi

baten berariazko “ghetto” izatera. Guztiontzako komunikabide gerta daite-
la da gure asmoa, eta ez sekula ere, lehengo oinarritzko lokalismoez gainera
beste taldekeria bat sortzea, zati guztiei zati bat gehiago gaineratuz. Eta guz-
tiontzat komunikabide egoki izan dadin, badogu zereginik ugari, guztienga-
na egokituz, bakotxak badaukagun eta badakigunetik, guztiona dogun hel-
buru bakarrera joan gaitez. Lekuan lekuko ez dana, ez da gertatuko berez
mundu osoko gizon; erderaz esan ohi dan “ciudadano del mundo” bihurtzea
iruzur eta kontu zahar bat da, ameskeriazko mundu bateko gizon baino
besterik ez izatea gerta daiteke. Izan bere, inon sustrairik ez dauana ez da
inongo, eta inongo ez dana inor izatea nahiko gatxa dala deritxot.

Entzuleak, ikasleak, irakurleak badauka zerikusirik arazo honetan, eta
pausoak emotean, bideak urratzean, kontutan hartu beharrekoa izango da
zein “generotan” gabiltzan, ipuina, poesia, nobela, saioa... e.a., eta nori
zuzentzen gaiakozan.

3.2.1. Ortografiaren arazoa

Nahastetsu eta eztabaidagarri dan eta izan dan idazkera arlo honetan
erizpide eta jokabide argia dauka Mikelek. Idazkera bakar baten alde dago,
lurralde guztietan eta hizkuntza maila guztietan. Entzun daiguzan beraren
hitzak: “Alfabetatzean, hizkuntza mailak jartzean, irakaskintzan... ortogra-
fia bat erabiliko nuke nik. Lapurteraz, gipuzkeraz, bizkaieraz..., ortografia
bat erabiliko nuke. Euskaldunekin, euskaldun berriekin, gazteekin eta zaha-
rrekin ortografia bat erabiliko nuke. Koldo Mitxelenak 1968. urtean Aran-
tzazun gogorki esan zuenez, “euskara idatziaz ari bagara..., eta ortografiaz
ezin badugu..., nola arraio egingo dugu batasuna?” (ik. Euskera XIII, Bilbao
1968, 248). “Egia da, ortografia aldetik ez dago euskalkien eragozpenik eta
atxakiarik ta behar-beharrezkoa dugu ortografia batua” inoskun Mikelek
Bergaran.

Guztiok idazkera bereaz baliatzeak nekea dakar; halan bere, euskal idaz-
kera (ortografia) erdarakoa baino askosaz errazagoa dala dino Mikelek. Er-
darazkoa ikasteko zenbat ordu emon dogu, eta zenbat euskarazkoa ikaste-
ko? Horra hor koska!

Euskerazko lehenengo idatzietatik eta orain arte, gorabehera asko izan dau idazkerek, baina puztutze eta behar ez dan ugaltze eta inork arrazoitu bageko jokaera batzuk kendu ezker, batasuna nahiko erraz lortu geinkela uste dau Mikelek. Zein bidetatik? Horra erantzuna beraren hitzetan: “Mendez mende euskaraz izan den ortografia ikusirik, 1968. urtean Arantzazun jarriko arauak direla uste dut egokienak, orrazketa bat edo beste egin ondoren; Arantzazun Euskaltzaindiak, Euskaltzaindi bezala jarrikoak, eta ez geroagoko ‘h’aren eta ‘n’aren eta ‘l’aren eta abarren inflazioak”.

3.2.2. Morfologia eta Lexikoa

Aspaldion aurrerakuntza ikaragarria egin izan da morfologia eta lexiko arloan, batasunerako bide egokiak urratuz.

Txillardegik, Villasantek eta Mikelek euren lanak argitaratu zituenetik hona argibide asko eskeini izan jaku. Deklinakera bat bakarra erabiltzearen alde aurkezten jaku Mikel, baina hemen ere zabal jokatu gurarik agertzen jaku, lekuan lekuko izatearen aurka joan barik:

“Deklinabidea gehien batean baturik dugu eta ortografia bezala deklinabide bat erabiliko nuke nik beti euskerazko idazki guztietan, deklinabide batu bat, batek gizonagaz idatzi duela gizonarekin idatzi beharrean, edo gizonarekila idatzi duela eta beste gabe, haserre bizitan jarri gabe; buruarekin edo buruagaz jo dut jarri duela batek buruaz jo dut jarri beharrean eta, haserre bizitan jarri gabe; Berlina ta Zarautza baino uleterrezago badira Berlinera eta Zarautzera, hauek erabiliz eta abar”.

Euskalkietako hitz bereziak ere, hizkeran eta literaturan hedaturarik handiena dabenak, erabili egin behar geunkezu batu bideetan. Idazle askok jokatu izan dau honelan eta Mikelek ere, honetaz ezer idatzi ez arren, erabili egiten izan ditu beste euskalkietan ugari erabiltzen diran hitz batzuk.

Aurrizki eta atzizkiak gure hizkuntzaren aberastasun izugarri bat izan dira, eta aberastasun hau gehitu egin da aspaldion, erdal aurrizki batzuk onartuz eta erderetiko emoiak euskaldunduz.

“Aurrizki eta atzizki aldetik egin den aurrerapiderik handiena, erdal aurrizkiak onartzea eta erdal prestamoak euskalduntzea izan da. Asko ikasi dugu euskara batua dela eta ez dela, ta baturako bide berri asko urratu ere bai”.

Hitz bardintzuak dirala eta, erradikal batzuk tarteko izanik, badabil ere-txien burruka, honako semantika edo esangura bardina daben hitz bardintzuak –euskalkien berezitasunak tarteko dirala– alternatiba bezala, “aut aut”, bata ala bestea aukeratu beharra balego lez, honako bata bestea iruntsi behar balitu lez. Gauzok huskeria bat dira Mikelentzat. Euskera osoaren barruan aztertuz, eta zabaltasun osoz onartu behar litzatekezala uste dau, bata ala bestea barik, bata zein bestea erabiltzeko aukerea eskeiniz, aberastasun horrek inori kalterik ez dakartsolako. Hara:

“Hor ari dira radikal batzuk *ongi* ala *ondo*, *baino* ala *baizik*, *nola* ala *zelan*, *axola* ala *ardura*, *bezala* ala *legez*, *gibel* ala *atze*, *aitzin* ala *aurre*, *nahi* ala *gura*, *ahaztu* ala *ahantzi*, *etxetik* ala *etxerik*, *izango* ala *izanen*..., zein aukeratu behar den baturako, ahalbait arinen erabakitzeko”.

“Euskara osoaren barnean eta kultura maila batean eta hizkuntza mailak bereiztuez gero, huskeria bat dela hori esango nuke nik eta *ocurrir*, *sucedet*, *pasar*, *acontecer* eta *acaecer* gaztelania batukoak diren antzera, biak onartu behar ditugu batuan oraingoz eta geroago ere bai, beharbada. Ondo ongi dago, ba, eta ongi ondo edo ontsa”.

3.2.3. Aditza

Euskera batuaren arloan, baina, arazorik astunena eta larriena aditzarena da, aditz laguntzailearena berariazko eran, berau dogulako gehien erabiltzen doguna. Gipuzkerazko formekin hartu-emon esturik ez dogun euskalkietako euskaldunontzat da, batez bere, neketsu eta gogorragoa aditz baturako bidea. Hemen ekitaldi latz eta gogorrek behar izango doguz bizkaitarrok eta zuberotarrek aparteko eran. Arlo honetan, burua berotu eta ukondoak sakatu beharra daukagu. Entzun daigun Mikelek dinoskuna:

“Euskalkietan forma asko ditugu berdinak edo berdintzuak. Hor ez dugu eragozpenik. Baina forma ezberdinak ere hainbat ditugu: dizkizut eta deusdaz, zitzaizkidan eta jatazan, adibidez. Eta horretan kontuz ibili beharra

dugu euskaldun guztiak alfabetatu arte, horretan begirunez jokatu behar du Euskaltzaindiak Euskal Herri osoko euskalki bizi-bizien alde 1968. urtean Arantzazun Mitxelenak esana gogotan harturik:

Ez letorke kalte handirik oraingoz, beste puntuetan bateratsu bagentoz, aditz laguntzaile molde bat baino gehiago usatzetik. Egizta bait daiteke aditz laguntzaile horiek isomorfoak edo direla euskalki bakoitzean, eta euskalki batetik bestera ere bai, beharrik. (Euskera XIII. Bilbao, 1968, 218.).

“Egina dago egon aditz batu bat paperean – dinosku Mikelek–; baina, eginda egon arren, oraindik **zer azterturik asko** dugu aditzaren alorrean aditz batu bizi bat lortu baino lehen, zer azterturik asko aditza gaurkotu eta murriztu egiteko, herriak berak egin duen legez, zer aterturik asko aditza ondasuntegi nazkagarri bihur ez dakigun”.

Mikelek, bada, euskalkiak eta hizkera aintzat hartzea eskatzen dau, bizia sekula ere ezin baztertu daitekelako eta, beste alde batetik, ikarea sartzen deutso hainbeste bidexkaz josia dagoan aditzaren munduak. Izan ere, higuin-garri eta nazkagarri gertatzen jako hainbeste aditz formaren korapiloa, baso ilun eta hertsia iruditzen jako. Begira zelan adierazten deuskun ikara hori, Irun Saria irabazi eban “Higidura berdez” deritxon bere olerki liburuan:

Ondasuntegi nazkagarria

“Pinu gehiegiz
pinuturiko
pinudi,
lehenagoko pitxiz
pitxituriko
baserri,
kalearen kalez
kaletutako
hiri,
hitz-jario lakarrez
lakartutako

irradi,
nire eztarri.
Bagenieazazu,
bagenieazkizu...
Hau larria!
Gaizki dut eztarria.
Zinatekete,
lekizkizueke...
Hau estua!
Aditz
bortitz
madarikatua!
Diezazkigukezu,
badiezazkizuegu...
Asaben ondare
mamua!
Armiarma sare
alua!
Ez irten ez sartu,
ezin arnasarik hartu.
Gintzaizkizuekeen,
genieazkizuekeen,
ziezazkizuekeen...
ele traketsa,
zintzaizkigukete...
sukar ametsa,
liezazkizuekete,
niezazkizuekeen,
hieazkigukeen...
ene bada ta ni!
Hala bedi,
amen.
Irratiko
hiriko

baserriko
 pinudiko
 hitz-jario lakarrez
 ta kalearen kalez
 ta lehenagoko pitxiz
 ta pinu geihiegiz
 eztarria zait bete
 ta itoko naute.
 Ai!
 Ez dut nahi
 hilterik
 gazterik!
 Hau zorabio
 Ta eldarnio...!
 Hainbeste era...,
 zertarako?
 Zuka, hika
 (to ta no)
 Ta, gainera,
 berorika?
 Hau amets higuigarri!
 Hau irudipen izugarri!:
 Zer da hori?
 Traste zaharren museo,
 aitonen mausoleo
 ahal naiz ni?
 Kanposantua?
 Mutuaren kantua?
 Azken fina
 denontzat berdina
 ta hilobi hotza
 erdararen bihotza?
 Betiko hilik,
 Isilik...

Ken
erraztu
ahalbait lehen
ta mehaztu
nire eztarriko
pinu sintetiko
ta laguntzaile
hiltzaile
diren
pinuak.
Ken
aspergarri
gogaikarri
diren
mamuak.
Egin
nirekin
presaka
entresaka,
ito ez nadin.
Egin
nirekin
presaka
entresaka
bizi nadin”
(ik, 29-31 or.).

Baina, nire ustez, ondasuntegiak ez dakar kalterik, munduko beste hizkuntzetan ere ez daukan antzera. Hori bai, forma batzuk erabiliagoak izango dira eta beste batzuk ganbaran gordeago egon beharko dabe, bidezko dan lez. Honelan inoan Koldo Mitxelenak Bergarako Batzarreko alkarrizketan:

Mundu guztiak gogoan daukala, nahiz eta guk aditza era zabalean argitara, guk geuk ez ditugula erabiltzen hor agertzen diren gehienak. Ierarkia bat jarri behar genuke.

Beste alde batetik, maite ditu Mikelek aditz erabilera zaharrak. Euren bizia, ostera, gaur egunean laburra eta urria danez, baztertu egingo leukez, euskalki eta euskera batuarentzat kaltegarri gerta daitekezalakoan:

Aditza sakondu ondoren, oso maite ditut aditz erabilera zaharrak. Baina jatorrenak izanik ere, oso leku gutxitan erabiltzen diren aditz joskerak eta inon erabiltzen ez direnak erabiltzea kaltegarri da euskalkientzat eta euskara batuarentzat, komunikabide ez den zerbait huts eta hotz bihurtzen dalako honela euskara... Sar badadi (baledi), apur badezat, eror dadinean eta horrelako formak ere pilaka ikusten dira gaurko gramatika, método, aldizkari eta liburu batzuetan, horri esaten diote esan ere euskara batua batzuk eta. Baina herrian ez dira erabiltzen. Herriak sartzen bada, apurtzen badut, eta etortzen de-nean edo datorrenean erabiltzen ditu.

Honetan ez nago Mikelekin eta sekula ez naz egon (sarri erabili izan dogu gai hau geure artean). Berak, nik eta beste askok ere ez geunkez erabili izango erreztasunez eta edozeinek ulertzen deuskula, gaur darabilguzan aditz forma asko, irakurri eta ikasi egin ez bagenduz. Ni ez nago hizkuntza txirotu daikeen jokera horreen alde. Bestea bai onartzen eta irrikatzen dot: aditz forma guztiak aztertuz hierarkia bat lortu behar dogula, era eta aldi behine-netatik hasi eta oso gitxi erabiliak direnetara arte mailadi egokia eginez.

“Forma hauk, behar den bezala esanez gero, ez da euskaldunik, ulertuko ez digunik, Mikel” inotson Patxi Altunak Mikeli, hitzaldi osteko alkarrizketan—. “Era hauk gorde (egin) behar ditugu alfabetatze mailan erakutsiz”. Honetan, oso-osoan, Patxi Altunak agertu eban eretxiaren alde nago.

Halanda guztiz bere, arrazoi handia dau Mikelek, nire ustez, aditz “sub-standar” bat eskatzen dauanean. Beti bezala, indarkeria- eta agintari-keriaren aurka agertzen jaku, bizkaitar, lapurtar eta zuberotarrentzat batu bizi baterako bideak egoki urratuak izan daitezcan.

“Oraingoz, –dinosku berak–, aditz ‘sub-standar’ bat, baturantzako maila bat egitea eskatuko nuke bizkaitarrentzat eta lapurtar eta zuberotarrentzat ere bai agian, euskara bizitik batu bizirantz goazalarik, ahalbait arinen eta egokiro joateko. Bestelan, Bizkaian behinik behin, nik neuk ez dut beste bide egokiagoarik eta errazagorik ikusten”.

Hori guztia aintzat hartuz, Joseba Intxaustik proposamen bat egin eban Bergaran:

Goizeon ikusi dira dato batzu, bizkaitarrek badituztela halako eragozpen berezi batzu eta laguntza berri batzuren beharra. Nik proposatuko nuke, bide hortatik, ea posible den Euskaltzaindiak arazo hau azter dezan eta sumatzen den arazo hori, nolabait bide praktiko batetara eramateko modurik egingo ote lukeen.

Eta guk ere Mikelen eta Josebaren guraria eskari sendo bihurtu gura geunke, aditzaren baturako bidea egoki zabaldua izan daiten, inor baztertu eta zapaldu barik.

3.2.4. Joskera

Mikelek ez ebazan aztertu euskalki bakotxaren joskera motak eta apartekotasunak, baturako bide zuzena zein izan eitekean azaltzeko.

Galdegaiaren legeak jagon beharra adierazo deusku sarri, azken urteotan erdal hizkuntzen ikutuz eta eraginez kutsatuak gagozala uste dauhalako. Hemen ere ez jakoz atsegin eta ez ditu gogoko idazle zahar askoren jokabideak; izan ere, ikasiak eta eskolatuak izanik, erderen menpeko diralakoa dauka. Badau arrenkura, bestalde, gaurko idazle batzuren jokaeraz ere, joskeraren giltza eskuratu barik idazten dabelako, erdal joskera nabaritzen jakela.

Dana dala, badirudi une honetan ez dauala hainbesteko eragozpenik sortzen joskereak euskeraren batasun bidean, edota oraingoz, (1978an), beste arazo batzuk dabela lehentasuna eta premina larriagoa.

Amaitzeko

Mikelek, erraiak irakiten dituala, samurtasun eraginkorrez maite izan dau gure herria eta herri osoarentzat komunikabide egoki, zentzunezko eta bizi bat irrikatu dau. “Bide bat hartu behar da, –dinosku berak–, bestela, lotsa-

garria delako eta herri batentzat ere azkena delako, eta horrek negargura ematen dit. Batu batetara jo nahi dudalako”.

Eta nik Lizardiren olerkiaren atal bat irakurriz egiten deusuet neure ba-
kezko agurra, guztiok “baturantz” ganoraz eta artez jo daigula eskatuz:

“Lena zegoen orañaz
ele gozoka. Bitzuok
mintzo beraz ziarduten.
Ene asaben lokarri zarra,
Yaunari zor, etzan eten”.

Etorkizuna

“Ordun eguzkiz yantzi zan
asaba zarren baratza;
ordun zuaitzak igaliz,
ordun baratza leneratu zan
mugak berriro zabaliz.
Ta len ikusi-gabeko
zuaitz berri bat zegoan
erdian, guzien buru...
Aren gerizak erri-baratzak
ezin-ilkor egin ditu.
Nire Tabor-mendi: nire
baratz zarraren antzalda!,
egi, mami, biur adi:
lenaren muñak aldatu beza
baratz zarra baratz berri!”
(ik, J.M. Agirre “Lizardi”, Bihotz-begietan, Erein, Donostia, 1983, 195-
197 orr.).

“Lehenak eta orainak
maitasun eguzki pean bat eginik
bizkortu begie baratze zaharra
guztioi opari eskeiniz

BATASUNAREN FRUTU BARRIA!

Halan bedi”

1980-04-15ean

- * Euskaltzaindiaren Bergarako Batzarrerako (1978) Mikelek prestatu eban berbaldiaz baliatu naz, gehienbat, sarri-sarri haren aipamenak eginaz. ZARATE MIKEL, “Euskara batua ta euskalkiak”, Bergara, 1978-IX-5. 557-568 Ik. Euskera XXIV (2. aldia) 1978-2. Bilbo

***Euskera* agerkariaren idazketa arauak**

Normas de redacción de la revista *Euskera*

Normes de rédaction de la revue *Euskera*

Writing guidelines for the journal *Euskera*

Euskera agerkariaren idazketa arauak

1. *Euskera* agerkariaren esparruak

Euskera Euskaltzaindiaren agerkari ofiziala da. Bi motatako zenbakiak argitaratzen ditu: lehenik eta behin, instituzioaren kide berrien sarrera-hitzaldiak, erakundearen lanak, agiriak, hizkuntza-arauak, *Iker* edo *Jagon* Sailko Jardunaldiak eta antzekoak jasotzen dituztenak, eta, bigarrenik, Euskaltzaindiaren intereseko jakintza esparruetako ikerketa-artikulu originalak, liburu-aipamenak eta antzekoak. Ondoren zehazten diren irizpideak soilik bigarren motako zenbakietako ikerketa-artikulu originalei eta liburu-aipamenei dagozkie, eta bete beharrekoak dira aintzat har daitezen argitaratze-bidean. Gainerakoetan, bete beharrekoak dira Euskaltzaindiak ezarritako baldintzak; ikus «Euskaltzaindiaren argitalpen eremua», *Euskera*, 48 (2003), 1115-1124.

Hauxek dira *Euskera* Agerkarian jorra daitezkeen zenbait gai:

- Euskal filologia
- Hizkuntzalaritza orokorra
- Gramatika
- Dialektologia
- Lexikografia / lexikologia
- Literatura
- Toponimia / Onomastika
- Fonetika eta Fonologia
- Semantika eta pragmatika
- Hizkuntzaren historia
- Hizkuntzaren normatibizazioa
- Hizkuntzaren normalizazioa
- Soziolinguistika
- Teknologia berriak eta hizkuntza

- Iurilinguistika eta hizkuntza-zuzenbidea
- Itzulpengintza
- Zientzia-arlo desberdinetako euskara teknikoak.

Orobat, aintzat hartuko dira beste hainbat esparrutako diziplinak, euskararekin zerikusirik duten neurrian.

Ikerketa-artikulu originalen eta testuen proposamenak Argitalpen arduradunari zuzenduko zaizkio, ondoko helbidera:

Euskaltzaindia / R.A. L. V. / A. L. B.
Argitalpen arduraduna
Plaza Barria, 15
48005 BILBO

2. Hizkuntzak

Ikerketa-artikulu originalak Euskal Herriko mundu akademikoan erabiltzen den edozein hizkuntzatan idatziak izan daitezke, baina euskaraz idatzitakoak hobetsiko dira.

3. Luzera

Bi motatako testuak argitaratuko dira: artikulu akademikoak eta liburu-aipamenak (erreseinak). Lehenak ez dute luzera jakinik, baina oro har ez dute izango 30.000 karaktere baino gutxiago eta 60.000 baino gehiago (15-30 orrialde). Liburu-aipamenak bi motatakoak izango dira: 3 orrialdekoak (6.000 karaktere) edo 5 orrialdekoak (10.000 karaktere), salbuespenak baztertzeke.

4. Laburpenak

Ikerketa-artikuluarekin batera haren laburpena (gehienez ere 500 karaktere) eta artikulua hitz-gakoak (gehienez ere, sei) entregatuko dira, artikulua idatzia den hizkuntzan.

5. Onarpena

Ikerketa-artikuluak eta testuak onartzea *Euskera* Agerkariko Idazketa Kontseiluari dagokio. Honek artikulu bakoitzerako bi kanpo-ebaluatzaile izendatuko ditu eta haien iritzia entzun ondoren hartuko du azken erabakia. Artikulua onartzerakoan egileari oztopo, akats edo aldabeharren zerrenda emango zaio, hala balegokio. Egileak bere adostasuna jasotzen duen agiria sinatuko du. Hortik aurrera ez da muntazko aldaketa edo zuzenketarik onartuko ez egilearen aldetik ez argitaratzailearen aldetik.

6. Epeak

Ikerketa-artikuluak eta testuak urtean zehar aurkeztuko dira, urtea bukatu arte eta hurrengo urteko lehen seihilekoan argitaratzekotan. Argitaratze-prozesuan ezarritako epeak ez betetzeak artikuluaren argitalpena bertan behera uztea ekar liezaioke autoreari, argitaratzailearen erabakiz.

7. Artikuluaren euskarriak

Artikuluak ordenagailu formatuan aurkeztuko dira, bertsio inprimatu bat erantsiz. Euskal Herrian arruntak diren testu-prozesadoreak erabiliko dira.

8. Erreferentziak eta oharrak

Ohar gehiegikeriak mugatzeko ahaleginak hobetsiko dira. Erreferentzia guztiak, ahalaz, testu barnean txertatuko dira, artikuluaren bukeran erantsi ohi den bibliografiarekin lotuz, honela: (Larramendi, 1729) edo Mitxelena (1961, 123). Edozein arrazoiengatik mota horretakoak erabiltzea baztertzen denean ere, eman bitez erreferentzia zehatzak, *op. cit.* edo *ibidem* bezalakoak saihestuz eta erreferentzia osoak bibliografian eskainirik.

9. Bibliografia

Bibliografia artikuluen bukaeran emango da, oinarritzko eredu honi segituz:

Larramendi, M., 1729, *El imposible vencido: arte de la lengua bascongada*. Salamanca: Antonio Joseph Villargordo Alcaráz.

Azkue, R.M., 1896, *Proyecto de ortografía: sometido á la censura de los que se dedican á cultivar el euskera*. Bilbao: Müller y Zavaleta.

Mitxelena, K., 1959, «Euskal-itzak zein diren», *Euskera*, 4 (1959) 206-214.

Urkixo, J., 1967, «De paremiologia vasca: Oihenart conoció los Refranes y sentencias en vascuence de 1596», *ASJU*, I (1967) 3-44.

Lafon, R., 1975, «Indices personnels n'exprimant rien de déterminé dans les verbes basques», in *Mélanges linguistiques offerts à Emile Benveniste*. Paris: Société de linguistique de Paris, 331-337.

Egileak artikuluen bibliografia oinarritzko eredu horren arabera antolatuko du. Kasuan-kasuan izan daitezkeen zehaztapenak edota berezitasunak argitaratzaile-arduradunarekin batera konpondu behar ditu.

10. Ordainketak

Egileak modu eskusiboan lagatzen dizkiote Euskaltzaindiari argitaratutako artikuluen gaineko erreproduzio-eskubideak. Halaber, ikerketa-artikulu eta testu guztiak ordainduko dira Euskaltzaindiaren Argitalpen batzordeak kasuan-kasuan erabakitzen dituen tarifen arabera.

Normas de redacción de la revista *Euskera*

1. Ámbitos de la revista

Euskera es el órgano oficial de la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia. Publica dos tipos de números: en primer lugar, aquellos que recogen discursos de ingreso de los nuevos miembros de la institución, trabajos de la Academia, actas, normas lingüísticas, coloquios organizados por las secciones de Investigación (*Iker*) y Tutelar (*Jagon*) o análogos y, en segundo lugar, los que publican artículos de investigación originales en los ámbitos de interés de la Academia, reseñas de libros y similares. Los criterios que se especifican a continuación sólo corresponden al segundo tipo, es decir, a artículos originales de investigación y reseñas de libros, y son de obligado cumplimiento para poder ser aceptados en el proceso de publicación. Para el resto de textos deberán cumplirse las condiciones establecidas por Euskaltzaindia en «Euskaltzaindiaren argitalpen eremua», *Euskera*, 48 (2003), 1115-1124.

Los ámbitos de interés de la revista *Euskera* son los siguientes:

- Filología vasca
- Lingüística general
- Gramática
- Dialectología
- Lexicografía / Lexicología
- Literatura
- Toponimia / Onomástica
- Fonética y Fonología
- Semántica y Pragmática
- Historia de la lengua
- Normativización lingüística
- Normalización lingüística
- Sociolingüística
- Lengua y nuevas tecnologías

- Iurilingüística y Derecho de lenguas
- Traducción
- Euskera científico en los diversos campos del saber.

Asimismo, se tomarán en consideración otras disciplinas en la medida en que tengan relación con la lengua vasca.

Las propuestas de publicación de artículos de investigación originales deberán remitirse al responsable de Publicaciones a esta dirección:

Euskaltzaindia / R.A. L. V. / A. L. B.
Responsable de Publicaciones
Plaza Barria, 15
48005 BILBO

2. Lenguas

Los artículos de investigaciones originales podrán ser redactados en cualquiera de las lenguas que habitualmente se emplean en los ámbitos académicos de Euskal Herria, aunque se dará preferencia a los redactados en euskera.

3. Extensión

Se publicarán dos tipos de textos: artículos académicos y reseñas de libros. Los primeros no tienen una extensión previamente establecida, pero en general no tendrán un número de caracteres inferior a 30.000 o superior a 60.000 (15-30 páginas). Las reseñas de libros serán de dos tipos: de tres páginas (6.000 caracteres) o cinco páginas (10.000 caracteres), aunque se admitirán excepciones.

4. Resúmenes

Los artículos de investigación deberán estar acompañados por un resumen (máximo de 500 caracteres) y sus correspondientes palabras clave (máximo de seis), ambos en la lengua original del artículo.

5. Admisión

La admisión de artículos originales y textos es competencia del Consejo de Redacción de la revista *Euskera*, el cual designará dos evaluadores externos para cada artículo y, tras tomar en consideración su dictamen, tomará la decisión definitiva, en su caso. Al comunicar la aceptación del artículo se facilitará al autor una lista de errores o cuestiones sujetas a corrección. El autor firmará un documento manifestando su acuerdo. A partir de ese momento no se aceptará ninguna modificación o corrección sustancial ni por parte del autor ni del editor.

6. Plazos

Los artículos de investigación y textos se podrán presentar hasta final de año, en el caso de que vayan a ser publicados en el primer semestre. El incumplimiento de los plazos establecidos en el proceso de publicación puede acarrear la anulación de la publicación del artículo por decisión del editor.

7. Soportes del artículo

Los artículos se presentarán en formato de ordenador junto con una versión impresa. Se utilizará un procesador de textos de uso habitual en Euskal Herria.

8. Referencias y notas

Se favorecerán los intentos de limitar el uso exagerado de notas. A ser posible todas las referencias se integrarán en el texto, conectándolas con la bibliografía que se coloca habitualmente al final del artículo, de este modo: (Larramendi, 1729) o Mitxelena (1961, 123). Cuando por cualquier razón se decida prescindir de ese tipo de referencias, éstas deberán facilitarse de forma exacta, rehuendo los *op. cit.*, *ibidem* o similares y ofreciendo las referencias completas en la bibliografía.

9. Bibliografía

La bibliografía se colocará al final del artículo, siguiendo este modelo básico:

Larramendi, M., 1729, *El imposible vencido: arte de la lengua bascongada*. Salamanca: Antonio Joseph Villargordo Alcaráz.

Azkue, R.M., 1896, *Proyecto de ortografía: sometido á la censura de los que se dedican á cultivar el euskera*. Bilbao: Müller y Zavaleta.

Mitxelena, K., 1959, «Euskal-itzak zein diren», *Euskera*, 4 (1959) 206-214.

Urkixo, J., 1967, «De paremiologia vasca: Oihenart conoció los *Refranes y sentencias en vascuence* de 1596», *ASJU*, I (1967) 3-44.

Lafon, R., 1975, «Indices personnels n'exprimant rien de déterminé dans les verbes basques», in *Mélanges linguistiques offerts à Emile Benveniste*. Paris: Société de linguistique de Paris, 331-337.

El autor organizará la bibliografía de acuerdo con este modelo básico. Las peculiaridades o especificaciones que puedan darse en cada caso deberán ser resueltas de acuerdo con el responsable de Publicaciones.

10. Retribuciones

El autor cede a Euskaltzaindia los derechos de reproducción de su artículo de forma exclusiva. Asimismo, los artículos originales de investigación así como todos los textos serán objeto de retribución de acuerdo con las tarifas que establezca en cada caso la Comisión de Publicaciones de la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia.

Normes de rédaction de la revue *Euskera*

1. Domaines de la revue

Euskera est la publication officielle de l'Académie de la langue basque / Euskaltzaindia. Deux types de numéros sont publiés: tout d'abord, ceux qui rassemblent les discours d'intronisation des nouveaux membres de l'institution, les travaux de l'Académie, les procès-verbaux, les normes linguistiques, les colloques organisés par les sections de Recherche (*Iker*) et Tutélaire (*Jagon*) ou similaires et, ensuite, ceux dans lesquels sont publiés des articles originaux de recherche qui portent sur l'un des domaines d'intérêt de l'Académie, comptes rendus de livres et autres publications. Les critères qui sont précisés ici correspondent seulement au deuxième type de numéros de la revue, c'est-à-dire aux articles originaux de recherche et comptes rendus de livres, et sont à respecter impérativement pour pouvoir être acceptés dans le processus de publication. Pour les autres textes, il faudra remplir les conditions prévues par Euskaltzaindia dans «Euskaltzaindiaren argitalpen eremua», *Euskera*, 48 (2003), 1115-1124.

Les domaines d'intérêt de la revue *Euskera* sont les suivants :

- Philologie basque
- Linguistique générale
- Grammaire
- Dialectologie
- Lexicographie / Lexicologie
- Littérature
- Toponymie / Onomastique
- Phonétique et Phonologie
- Sémantique et Pragmatique
- Histoire de la langue
- Normativisation linguistique
- Normalisation linguistique

- Sociolinguistique
- Langue et nouvelles technologies
- Jurilinguistique et Droit des langues
- Traduction
- Le basque scientifique dans les divers domaines du savoir.

D'autres disciplines seront également prises en considération dans la mesure où elles ont trait à la langue basque.

Les propositions de publication d'articles originaux de recherche devront être remises au responsable des Publications à cette adresse :

Euskaltzaindia / R.A. L. V. / A. L. B.
Responsable des Publications
Plaza Barria, 15
48005 BILBO

2. Langues

Les articles originaux de recherches pourront être rédigés dans l'une des langues qui sont habituellement employées dans les domaines académiques du Pays Basque, même si une préférence sera accordée à ceux rédigés en basque.

3. Longueur

Deux types de textes seront publiés : les articles académiques et les comptes rendus de livres. Les premiers n'ont pas de longueur préalablement établie, mais en général le nombre de caractères ne sera pas inférieur à 30 000 ni supérieur à 60 000 (15-30 pages). Les comptes rendus de livres seront de deux types: de trois pages (6 000 caractères) ou cinq pages (10 000 caractères), même si des exceptions seront autorisées.

4. Résumés

Les articles de recherche devront être accompagnés d'un résumé (500 caractères maximum) et de leurs mots-clés correspondants (six maximum), tous deux dans la langue originale de l'article.

5. Admission

L'admission d'articles originaux et de textes relève de la compétence du Comité de Rédaction de la revue *Euskera*, qui désignera deux évaluateurs externes pour chaque article et, après avoir tenu compte de leur avis, prendra la décision définitive, si cela s'avérait nécessaire, le Comité de Rédaction fournira à l'auteur une liste des erreurs ou points susceptibles d'être sujets à révision lors de la communication de l'acceptation de l'article. L'auteur signera un document exprimant son accord. Dès lors, il ne sera accepté aucune modification ou correction substantielle ni de la part de l'auteur ni de la part de l'éditeur.

6. Délais

Les articles de recherche et textes seront présentés tout au long de l'année, jusqu'au 31 décembre et seront publiés au plus tard au cours du premier semestre de l'année suivante. Le non-respect des délais fixés dans le processus de publication peut entraîner l'annulation de la publication de l'article sur décision de l'éditeur.

7. Supports de l'article

Les articles seront présentés au format informatique avec une version imprimée. L'auteur utilisera un traitement de texte couramment utilisé au Pays Basque.

8. Références et notes

Les tentatives de limiter l'utilisation exagérée de notes seront appréciées. Dans la mesure du possible, toutes les références seront insérées dans le texte, et seront reliées à la bibliographie placée à la fin de l'article, de la manière suivante : (Larramendi, 1729) ou Mitxelena (1961, 123). Si pour une raison ou pour une autre, l'auteur décide de se passer de ce type de références, celles-

ci devront être indiquées de façon exacte, en évitant les *op. cit.*, *ibidem* ou similaires et en offrant les références complètes dans la bibliographie.

9. Bibliographie

La bibliographie se place à la fin de l'article, en suivant ce modèle de base :

Larramendi, M., 1729, *El imposible vencido : arte de la lengua bascongada*. Salamanca : Antonio Joseph Villargordo Alcaráz.

Azkue, R.M., 1896, *Proyecto de ortografía : sometido á la censura de los que se dedican á cultivar el euskera*. Bilbao : Müller y Zavaleta.

Mitxelena, K., 1959, « Euskal-itzak zein diren », *Euskera*, 4 (1959) 206-214.

Urkixo, J., 1967, « De paremiologia vasca : Oihenart conoció los Refranes y sentencias en vascuence de 1596 », *ASJU*, I (1967) 3-44.

Lafon, R., 1975, « Indices personnels n'exprimant rien de déterminé dans les verbes basques », dans *Mélanges linguistiques offerts à Emile Benveniste*. Paris : Société de linguistique de Paris, 331-337.

L'auteur organisera la bibliographie de son article en fonction de ce modèle de base. Les particularités ou précisions susceptibles de se présenter dans chaque cas devront être résolues en accord avec le responsable des Publications.

10. Rémunérations

L'auteur cède de manière exclusive à Euskaltzaindia les droits de reproduction de son article. De même, les articles originaux de recherche ainsi que tous les textes feront l'objet d'une rémunération conformément aux tarifs qu'établira dans chaque cas la Commission des Publications de l'Académie de la langue basque / Euskaltzaindia.

Writing guidelines for the journal *Euskera*

1. Overview of the journal

Euskera is the official journal of the Royal Academy of the Basque Language/Euskaltzaindia. It publishes two types of issue: one containing induction speeches of the newest members of the institution, the Academy's work, publications, language rules, symposia organised by the Research (*Iker*) and Tutelary (*Jagon*) sections and so on, and a second containing original research articles on topics of interest to the Academy, book reviews and the like. The criteria specified below only concern original research articles and book reviews appearing in the second type of issue and are mandatory for manuscript acceptance. All other manuscripts must meet the conditions set by Euskaltzaindia in «Euskaltzaindiaren argitalpen eremua», *Euskera*, 48 (2003), 1115-1124.

The following topics are covered in *Euskera* journal:

- Basque philology
- General linguistics
- Grammar
- Dialectology
- Lexicography / Lexicology
- Literature
- Toponymy / Onomastics
- Phonetics and Phonology
- Semantics and Pragmatics
- History of language
- Corpus planning
- Status planning
- Sociolinguistics
- Language and New Technologies

- Jurilinguistics and Language Law
- Translation
- Scientific Basque in the various fields of knowledge.

Likewise, other disciplines will be taken into consideration insofar as they relate to the Basque language.

Proposals for publication of original research articles must be submitted to the Publications Manager at the following address:

Euskaltzaindia
Publications Manager
Plaza Barria, 15
48005 BILBO
Spain

2. Languages

Original research articles may be written in any of the languages that are normally used in academic circles in the Basque Country, although preference will be given to those written in Basque.

3. Length

Two types of texts will be published: academic articles and book reviews. The former do not have a set length, but generally will not have less than 30,000 characters or more than 60,000 (15-30 pages). Book reviews are of two types: three pages long (6,000 characters) or five pages (10,000 characters), although exceptions are allowed.

4. Abstracts

An abstract (maximum of 500 characters) and the corresponding key words (maximum of six), both in the original language of the article, must be submitted together with research articles.

5. Acceptance

Acceptance of original articles and texts is the responsibility of the Editorial Board of the journal. Two external reviewers will be designated for each article and, after taking their opinion into consideration, the Board will make its final decision, if necessary. Upon notification of the acceptance of the article the author will be provided with a list of problems, errors or issues subject to correction. The author will sign a document stating his/her agreement. From that moment on, no substantial modification or correction by either the author or the editor will be accepted.

6. Deadlines

Research articles and texts can be submitted throughout the year for publication by the end of the following half-year. Failure to comply with publishing deadlines may result in cancellation. The editor's decision is final.

7. Article Format

Manuscripts must be submitted in digital format together with a printed version. Any format commonly used in the Basque Country is acceptable.

8. References and Notes

Attempts to limit the excessive use of notes will be looked upon favourably. If possible, all references should be incorporated into the text, connected to the bibliography that is usually placed at the end of the article, as follows: (Larramendi, 1729) or Mitxelena (1961, 123). If for any reason an author decides not to use that reference format, precise mention should be made, avoiding the use of *op. cit.*, *ibidem* or similar and providing full references in the bibliography.

9. Bibliography

The bibliography will be placed at the end of the article, following this basic model:

Larramendi, M., 1729, *El imposible vencido: arte de la lengua bascongada*. Salamanca: Antonio Joseph Villargordo Alcaráz.

Azkue, R.M., 1896, *Proyecto de ortografía: sometido á la censura de los que se dedican á cultivar el euskera*. Bilbao: Müller and Zavaleta.

Mitxelena, K., 1959, «Euskal-itzak zein diren», *Euskera*, 4 (1959) 206-214.

Urkixo, J., 1967, «De paremiologia vasca: Oihenart conoció los Refranes y sentencias en vascuence de 1596», *ASJU*, I (1967) 3-44.

Lafon, R., 1975, «Indices personnels n'exprimant rien de déterminé dans les verbes basques» in *Mélanges linguistiques offerts à Emile Benveniste*. Paris: Société de linguistique de Paris, 331-337.

The author will organise the bibliography according to this basic model. Any additional features or specifications must be agreed with the Publications Manager case by case.

10. Remuneration

Authors must vest copyright in their articles exclusively to Euskaltzaindia. Original research articles and other texts will be remunerated in accordance with the rates established in each case by the Publications Committee of the Royal Academy of the Basque Language/Euskaltzaindia.

Harpidetzak eta eskariak / Pedidos y suscripciones

ESKATZAILEAREN DATUAK / DATOS DEL SOLICITANTE:

Izen-deiturak / Nombres y apellidos: _____

Erakundea / Institución: _____

Helbidea / Dirección: _____

Posta kodea / C.P.: _____ Udalerria / Población: _____

Lurraldea / Provincia: _____ Estatua / Estado: _____

NAN/IFK · DNI/NIF: _____ Telefonoa: _____

Faxa: _____ E-mail: _____

Eskaera data / Fecha de pedido: _____ - _____ - _____

2020rako harpidetzaren prezioa / Precios de suscripción para el año 2020:

Espainia: 18 €

Atzerria / Extranjero: 20 €

Zenbaki solteak / Números sueltos:

Kopurua Cantidad	Aldizkaria Revista	Urtea / Año	Bolumena Volumen	Zenbakia Número

Zenbaki solteen prezioa 2020rako / Precios de los números para el 2020

Euskera 2019, 64, 2-1, 20 €

Euskera 2019, 64, 2-2, 20 €

Ordainketa era / Modo de pago

- Transferentziaz / Transferencia
 - Errezibuz (kontu korronte zenbakia) / Recibo (número de cuenta corriente):
-

Salmenta eta banaketa / Venta y distribución

Euskaltzaindiko Argitalpen Zerbitzua

Plaza Barria, 15

48005 BILBO

Tel. 94 415 8155

Fax: 94415 8144

e-mail: jartza@euskaltzaindia.eus

* * *

Eskatzaileak, datu pertsonalak eman behar dituen bezala, eskatzaile horrek esanbidezko baimena ematen du datu horiek Euskaltzaindiaren fitxategi informatikoan sar daitezela; fitxategiaren xede bakarra zerbitzu pertsonalizatua eskaintzea da. Fitxategia Datuen Babeserako Agentzian inskribatuta dago, eta, berori kudeatzeko, abenduaren 13ko 15/1999 Lege Organikoa (Izaera Pertsonaleko Datuen Babesari buruzkoa) eta horren garapenerako gainerako arauak betetzen dira.

Eskatzaileak bere datu pertsonaletan sartzeko, horiek zuzentzeko, ezerezteko eta horien aurka jartzeko eskubideak ditu, eta badu eskubideon berri. Eskubide horiek idatziz egikaritu ahal izango ditu, helbide honetara mezu elektronikoa bidaliz: info@euskaltzaindia.eus. Edozein kasutan ere, eskatzaileak bermatzen du emandako datu pertsonalak egiazkoak direla.

* * *

El solicitante autoriza expresamente a que los datos personales aportados en relación a su pedido, sean incorporados al fichero informático de Euskaltzaindia, destinado exclusivamente a dar un servicio personalizado al usuario. Dicho fichero resulta inscrito en la Agencia de Protección de Datos y es gestionado de acuerdo a lo dispuesto en la Ley Orgánica 15/1999 de 13 de diciembre sobre Protección de Datos de Carácter Personal y demás normativa de desarrollo.

El usuario queda informado de sus derechos de acceso, rectificación, cancelación y oposición respecto de sus datos personales, pudiendo ejercitar estos derechos por escrito mediante correo electrónico a la dirección info@euskaltzaindia.eus. En cualquier caso, el usuario garantiza que los datos personales facilitados son veraces.